

ÚJ FOLYAM
2018/2–3.

IZRAEL 70

Avigdor Hameiri, Tatár György,
Michael K. Silber, Natonek József,
Simon Peresz, David Landau,
David Ben Gurion, Menahem Begin,
Haim Guri, Miriam Neiger-Fleischmann,
Peremiczky Szilvia, Veszprémy László Bernát,
Szilágyi Dénes, Novák Attila,
Jabloneczai Timea, Szenes Erzsé,
Szénási Jonathan Sándor, Sidra DeKoven Ezrahi,
Steven E. Ascheim, Richard I. Cohen,
Pál István, Háy György,
Dési Ádám, Yossi Klein Halevi,
Kóányai János, Frigyesi Niran Judit,
Péntek Orsolya

írásai

MÚLT

ÉS JÖVŐ

ZSIDÓ KULTURÁLIS
FOLYÓIRAT

Szerk. az olvasóhoz

Hetven év. Egy ember életében is áttekinthető, s még csak nem is a végső lezárást, elszámolást megkívánó kor.

S egy államában? S népében?

E kurtácska időcske még csak a kezdetek kezdete – a születés tolófájásos, véres zúrzavarának, s nemkülönben a „vajon megmarad-e?” – kérdései között hánykolódás korszaka. Amikor még a lábat megvetés mozdulatai csatornáznak le minden erőfeszítést az ígért talajába, hogy ott otthonraelve kitéphetetlen gyökerekké szövevényesedjenek. Ugyanakkor ez az induló (mert érkező) mozzanat az eleve adott ellenséges környezetet erővel, ésszel, kedvességgel, szövetségi rendszerekkel elfogadóvá asszimilálásának ideje is, amely a világtörténelem tanú(l)ságai szerint gyilkos évszázadokat, eleve eltökélt (hazát) szerző sebokozások sorozatát, majd ugyanennyi traumaoldó, kiegészítő élet- és politikacsordogálás lassan ható-gyógyító balsamját igénylik.

A közelebbi világ, leginkább Európa államai, s az őket lakó népek többségükben ezer években számlálják életkorukat. (A későn érkezett magyar csak alig hajazza az ezret, s ezt a behozhatatlannak bizonyuló hátrányt szenvedni a mai napig.) Ezért az Izraeléhez hasonló, 70-es születéskori idők a mítosz homályába vesznek. Hiszen az évfordulók legalább félezer évnél kezdenek tudatosodni, ekkorra szilárdul meg a bátorság és biztonság, hogy hátra lehessen tekinteni.

Egy mítosz kibomlása közvetlen – napi hír szinten követve – érzékelni, élő tanújának, netán krónikásának lenni, ez az Izrael évfordulója jelenségének a lényege. Ugyanis minden napja, minden jelenlegi ideje mítosz, bármennyire elfedi ezt a mindennapi élet küzdelmes egzisztenciáját, vagy a helyi és a világpolitika maszkjában alakoskodó *so called* történelmi viszonyok csapkodó hullámvérése.

Minden születés mítosz!

Az újjászületés, a feltámadás pedig még inkább. Különösen azért, mert a modern Izrael létrejöttének belső motorja az emberiség nagyrésze kultúrájába – a kereszténységében és a muszlimében – eredendő eredetiséggel ágyaztatott be. Az 1948-as születés körül fellobbanó lángok még az első apokaliptikus pusztító tüzei parázsából származnak, abból, amelyet a nációret Jehosua ben Jozsef és mozgalmá, s vele párhuzamban Judea bukása krónikájában beszéltetett el, s emeltetett egyetemes elbeszéléssé. Hiszen e kálváriás hős feltételezett születésétől számoltatik ez az alig fél évszázad híján két-ezer esztendő a második apokaliptikus (a *soá*) koráig, amely a mi Izraelünket emelte ki a vér és szenvedés tengeréből – az apokaliptikus ciklikusan ismétlődő Messiás-ígéretében.

Közhely-igazság, hogy a mai Izrael – a gazdasági és jóléti fejlődése, vagy a tény, hogy irreális mértékű ellenséges túlerő, s bizonytalan szövetségi rendszer dacára létezik – csoda.

Inkább: *szent*.

Folytatása 247. oldalon

TARTALOMJEGYZÉK
TABLE OF CONTENTS

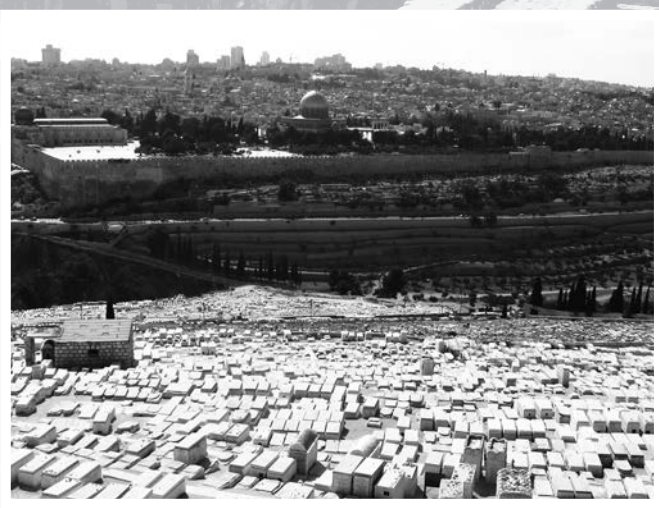
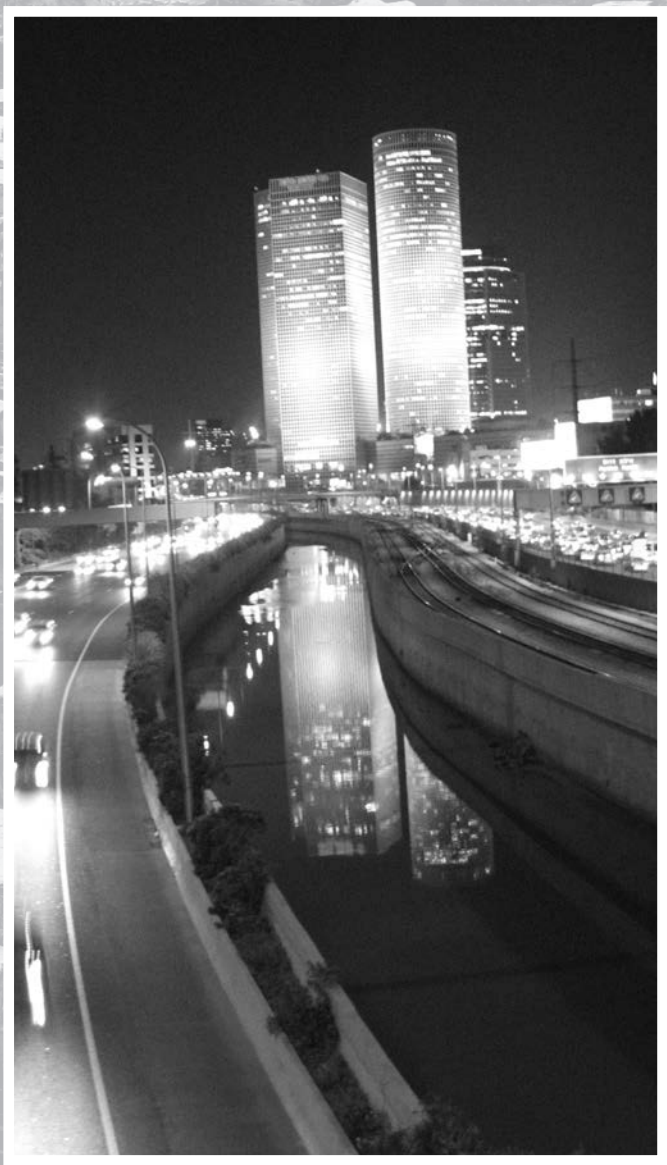
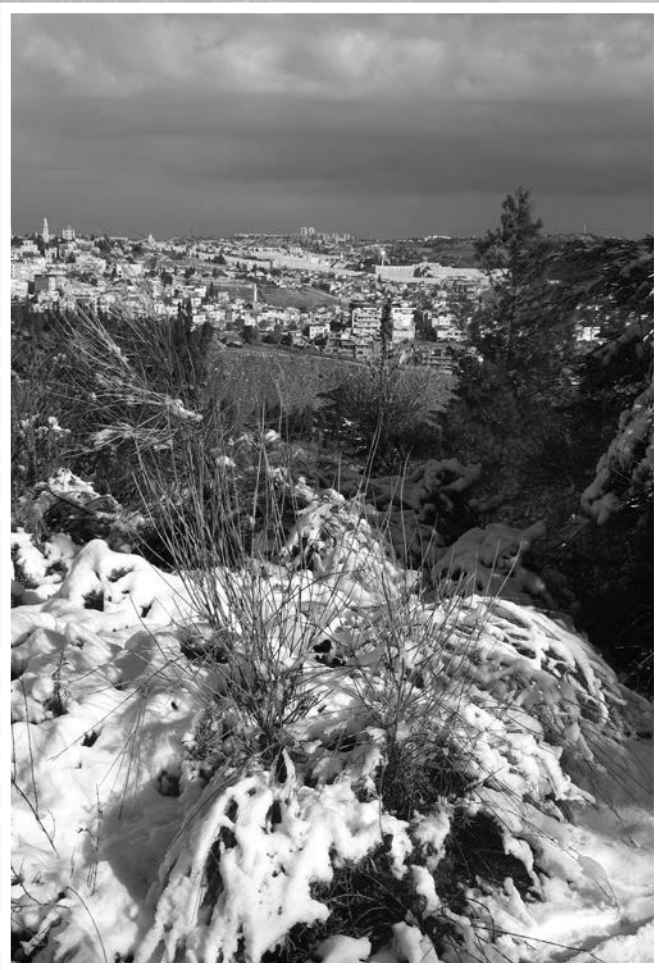
- 4 Avigdor Hameiri: Cion megváltása. Jeruzsálemi rádió. Visszhang a pokolból (versek)
Avigdor Hameiri, "The Redemption of Zion" "Jerusalem Radio" "Echoes from Hell" (Poems)
- 9 Tatár György: Bileám visszánéz (esszé)
György Tatár, "Bileám Looks Back" (Essay)
- 14 Michael K. Silber: Natonek József, egy korai cionista portréja
Michael K. Silber, "József Natonek: Portrait of an Early Zionist"
- 30 Natonek József: Messiás
József Natonek, "Messiah"
- 59 Simon Peresz: Az államalapítás küszöbén. Ben Gurion, a politikus (könyv fejezet)
Simon Peres and David Landau, "On the Threshold of the Founding of a Nation: Ben Gurion the Politician" (Book chapter)
- 71 Menahem Begin: Felkelés (könyv fejezet)
Menahem Begin, "Uprising" (Book chapter)
- 84 Avigdor Hameiri: Daloló máglya (önéletrajz részlet)
Avigdor Hameiri, "Singing Torch" (Autobiographical fragment)
- 94 Találkozások. Haim Gouri és Miriam Neiger-Fleischmann és Peremiczky Szilvia bevezetései Haim Guri verseihez
"Encounters" Introductions by Miriam Neiger-Fleischmann and Szilvia Peremiczky to the
- 96 Haim Guri versek
Poetry of Haim Guri
- 100 Haim Guri Hajnalig (Budapesti naplórészlet)
Haim Guri "Until Dawn" (Autobiographical fragment from Budapest)
- 104 Veszprény László Bernát: Egy „holtig betári” – Szilágyi Dénes radikális cionista munkássága (tanulmány)
László Bernát Veszprény, "Ever After Member of the Betar – The radical Zionism of Dénes Szilágyi" (Essay)
- 114 Szilágyi Dénes: Dokumentumok:
Első Zsidó Sárgakönyv, Második Sárgakönyv, Harmadik Zsidó Sárgakönyv
Egy bukott zsidó politikai kaland Magyarországon, 1939–1942
Dénes Szilágyi, "Documents:
The First Jewish Yellow Book, the Second Jewish Yellow Book, the Third Jewish Yellow Book:
Story of a Failed Jewish Political Adventure in Hungary, 1939–1942"
- 142 Novák Attila: Közösség vagy érdekkapcsolat. Magyar és cionista diplomáciai kapcsolatok az 1930-as évek második felében (tanulmány)
Attila Novák, "Community or Mutual Self-Interest: Hungarian and Zionist Diplomatic Contacts in the Second Half of the 1930s" (Essay)
- 151 Jablonczay Tímea: „Csak a szabadságban érdemes élni” Az izraeli újrakezdés Szenes Erzsébet írásaiban (tanulmány)
Tímea Jablonczay, "It is only worth living in freedom: Israeli new beginning in the writings of Erzsébet Szenes" (Essay)
- 167 Szenes Erzsébet: Válogatás a Van hazám (Tel-Aviv, 1956, 1959) kötetéből
Erzsébet Szenes, "Excerpts from the volume *I Have a Home* (Tel-Aviv, 1956, 1959)"
- 184 Szénási Jonathan Sándor: A Függetlenségi nap és az izraeli bélyegkiadás (tanulmány)
Sándor Jonathan Szénási, "Independence Day and Israeli Stamp Commemoration" (Essay)
- 192 Sidra DeKoven Ezrahi: Jeruzsálem 1948 előtt és után. S. Y. Agnon írásainak tükrében (tanulmány)
Sidra DeKoven Ezrahi, "Jerusalem before and after 1948 in the Mirror of the Writings of S. Y. Agnon" (Essay)
- 202 Steven E. Aschheim: Salman Schocken, a modern zsidó Medici – Anthony David életrajzáról (tanulmány)
Steven E. Aschheim, "Salman Schocken, a Modern Jewish Medici – From the Autobiography of Anthony David" (Essay)
- 205 Richard I. Cohen: Pillantás a másokra: az arab zsidó (tanulmány)
Richard I. Cohen, "A Glance at the Other: the Arab Jew" (Essay)

Folytatás 15. oldalon

Magyar zsidó katonák a jeruzsálemi szent falnál Tischebeovko
Ungarisch-jüdische Soldaten bei der Klagemauer am Tischebeovko

Avigdor Hameiri

Cion megváltása

*Cion, kit véreid megváltanak
és fényben lát már a holnapi nap:
rab fiaidról is lehull-e a járom vajjon,
mit a gazdagok ökle a nyakukra nyom?
Beteljesül-e a jóslat, hogy a rab
szabaddá lesz eged alatt,
vagy szájukon a szentek nevével a kevélyek
tovább is izmaidat szíva henyélnék?
Vajjon jön-e végre oly idő,
mikor mezőidnek ura lesz a szántó-vető?
Mikor a járomszög: a királyi pálca
annál lesz, ki termékennyé teszi?
Vagy a munka gyümölcsét itt is más zabálja
s a munkás úgy terül el a földön éhesen?
Benned is lesznek majd élődiék,
akik balálba küldik oroszláncoklykeid,
s hazug próféták békéről zengenek
azoknak, akik hájukat olajba fürdetik?
Isten szószékein, szentélyeidben
gonoszok pöffeszkednek álnokul,
kik még félkézszel mellüket döngetik fenn,
másik kezük a vérdíjért hátranyúl?
Vajjon minden érték jelképe a pénz lesz
s verejtéke borával hízlalja a dúis az ébest?
Parázna lesz, Cion, s túröd szégyentelen,
hogy prófétád odakünn a templom pitvara elé ül?
Királyi szentély, királyi város mit ér nekem,
ha a királyi trónus gyermekeid csontjain épül?
Mit ér a gazdagságod, ha melled nem adod
fiadnak s pince sötétjén sírván sír magzatod?
Vajjon felsüt-e benned az isteni igazság valahára?
s ellenségid úgy néznek rád, hogy te vagy a fény királya?
Vagy ha a galut mocskában szíved eltompult már s alig él,
egyetlen vágyad, hogy a népek közt nép legyél,
nép a népek és farkas a farkasok között,
fogat vicssorgató vadállat, üldöző és üldözött,
ha így épülsz, ne lássam örömeidet, pusztuljak el idő előtt itt,
ha így épülsz, jaj nekem, ha tagadom, ha hirdetem:
átkozottak építőid.*

Patai József fordítása

Avigdor Hameiri Jeruzsálemi rádió

*Halljátok népek a világ minden szélén,
S halljad Izrael a szétszórtság minden partjain,
Figyeljétek, ünnep szava szól!
Itt Isten városa hív a ködből,
Itt a király szentélye hallatja hangját,
Itt Jeruzsálem beszél:*

*Korok, népek, harcok ködhomályából
Évezrek emberi szenvedésének mélységéből
Szavam, Jeruzsálem szava, nem egyszer lobogott,
Nem egyszer tört ki a fény falaim árnyékából,
Nem egyszer villogott Isten villáma felbőmből,
Nem egyszer lángolt a látomás, a gyász, a harag,
De szavamat elnyelték, elsodorták vérfolyamok,
S hangom, Jeruzsálem hangja, megszakadt...*

*Akkor, midőn elballgatott Izrael lantosa
S Cion hegyén állt fia, aki nem ontott vért,
S kiterjeszté karjait felemelve az ég felé –
Akkor szárnyat bontott
Az ember szava, Jeruzsálem látomása:
„Házam imádság háza lésszen minden népeknek”
És Jeruzsálem felé tekintett akkor minden nép szeme...*

*Halló, itt Jeruzsálem rádiója szól –
Halló, itt az igazság vára, fénynek tornya,
Itt emberszók fészke, minden elnyomottak reménye,
Itt barsogja barsonját minden Messiás,
Itt népek sorsa áll az örök mérlegen,
Itt az örök Isten áll a vártán!
Halló, itt Jeruzsálem beszél...
A látomás szíve, mely bezárult, im, újra dobban
S három szentségek bölcsőjéből újra felragyog
Az isteni törzs ága, a béke fejedelme...
Tűnjön a gyűlölet, a bosszú, a gonoszság,
Itt Jeruzsálem szíve ver dicső hullámokat
S a négy száz kilencvenkilenc hullámbosszon
Jön az üdvösség ígéje...*

*Ébredjétek világ népei a vérontás álmából,
Isten áldásának bősége minden gyermekére árad,
Emeljétek a béke jobbát a napok vége felé,
Jertek, szeretet szomjasai, igyatok
Jeruzsálem csobogó látomásából,
Halljátok népek a világ minden szélén
S halljad Izrael, és hallasd minden végek felé:
Itt a Béke, boldogság ígéje zeng ki a ködből –
Halló, halló, halló, itt Jeruzsálem rádiója szól!*

Patai József fordítása

Israel Feldman-Paldi portréja Avigdor Hameiriről,
A *Múlt és Jövő* egy 1927-es számából.
A festményt ma nem sikerült fellelni

Avigdor Hameiri

Visszhang a pokolból

A.

– A Nap itt éget, mint az égetőkemencében
Milyen ország ez? Nem tudok lélegzeni! –
(– Húzódj ide, fiam, az anyád ölébe,
így melegítlek majd fel, a szám lebelletével.)

– Feleségem, a levesnek, se íze, se illata.
Kemény a hús, nyers is – és oda is égett –
(Ne sűrj, férjem, legalább te ne!
Nesze, egy fabáncs, – csillapítsa éhed.)

– Micsoda szabó ez! miért tégérget?
Ez a divat – elmúlt. Nincs miben kimenni. –
(Nyalogasd, fiam, sebeidet, nincs itt egy cepp víz se,
túl sok nekem, fiam, halottat csókoltam.)

– Olvastad az újságot? „Életerő-bál!
Iszonyú érdekes! Készüljetek, huncutok!”
(Csend! Ők közelednek! – Atyánk a mennyekben! –
Irgalom, ember gyermekei! – Könyörület! Kérem! Jaj, kegyelmezzetek!)

B.

Ti, ott, hogyan? Ott? (Itt. mi. Mocsok. Féreg.
A száj. Csurog. Vér.
Íme. Ott. Közeledik. A megváltó
Az irgalmas. A halál.)

Nap. Ott. Fényesedik?
(Itt. Ég. Börtön.
Üres. Nincs Isten.
Figyelj. Semmi. Ez fal.
Vagy. Szakadt. Függyöny.)

Te. Énekelsz? Egy dalt énekelsz?
(Én. Süketen. Füleml kilyukasztva.
Nincs senki. Aki ismer.
Hörgés közben. Haldokló. Madárhoz
– ujjongó balgaságban.)

Nektek. Ott. Jó? Fény?
(Itt. Nem számít. Nevetés. Sírás.
Útnak. Nyál. Hűdegység.
Íme. Ott. Közeledik. Az irgalmas.
Isten. A halál.)

C.

*A te égető és hétszeresen lepecsételt elrendeléseid,
mint kabala voltak nekünk azóta.
És nem kérdeztük, hova vezetsz minket
– látványosságra, megbűvölten
a te átkozottul átkozott poklobba, Uram.*

*A máglya fölött féltünk rátekinteni
vigasztaló, mosolygó arcodra az ünnep napján,
És te uszítottad a fiaidra, az örök-tűz túlélőire,
vadóc kutyáidat,
akik szórakoztatnak téged itt a földön.*

*És közben ránk irányítottad kegyelmedet
és megtisztelted lelkünket segítség-imával:
gyapjú szivacsok haldozó szívünkre,
hogy ne hunyjunk – el, Isten mentse¹
egy csöpp élő vérrel, ami még nem égett el.*

*És már megjelentél, Isten, teljes rettegett valódban,
és az elrendeléseid kigúnyolták a tiszteletedet is:
a kabala érvénytelenné válik
minden ima locsogássá változik
A meggyötört test bőgve szűzja összes rejtélyét –*

*Hallod-e a vádló hangot bűnbánatunk helyett
reszkető húsunkból sok ezer áldozó-magaslatról?
Kibúznád-e agyunkba szúrt kardodat
Istenünk, bosszúállás Istene,
hogy megmentsd nemzedékre kiürült hajlékodat?!*

D.

*És addig még testvéreimet vaskefével gyötrik
és hiába kiáltanak,
És én itt ülök a kellemes Nap alatt –
ítélj meg, Isten, gyilkoló kezeddél,
verj engem zűrzavarba, örületbe, frászba,
és tiporj el, mint egy csúszómászót.*

*És addig még, kivájt zsidó szemek
és törött karok
borzongnak az utcákon a kutya marcangoló fogai között –
Hallgasd meg ezt a sátáni imát trónusodról:
roncsolj szét koponyám, és szakadjon ki két szemem
és cseppenként ontják ki fényüket.*

¹ Héberül a *ballila* kifejezés szó szerinti jelentése: 'hogy ne ismétljen'.

*És addig még itt járok a mi földünkön,
 prófétáink földjén és süket fülem, hogy halljam a balálbörgést –
 teljes gonoszságodban ítélj el az álmodozó fiút:
 vágj le, Istenem hogy ne tudjak állni,
 se járni, se ülni.*

*És addig még ott élnek sírban – fulladozva
 asszony férfi ölelésében
 és én világoskék égről énekelek:
 küld rám, Istenem, rideg szörnyűségedet,
 hogy engem is mérsárlásra hurcoljanak el a város magaslatára
 és hogy én is megkóstoljam a kés ízét.*

E.

*Egy korszak alatt ez ezer megöregedtünk,
 sok ezer Jézus nyög a keresztén
 és mind messiások, messiások.*

*– Csöndesen szállnak alá a Golgota hegyéről
 hangtalan próféciaival kilyuggatva, emelkedett
 a nyomorult világ felé.*

*Alászállanak és némán mennek, mint Gilboa hegyei:
 nyugodjatok, hit és Isten árvái,
 Itt minden érvénytelenné válik*

*Nincs szentség a szenvedésben. Kérlek, gyertek, gyertek
 a Semmi templomához, a káoszhoz
 ott nyugszik Istenetek most az egyszer, örökre.*

*Héberből fordította: Miriam Neiger-Fleischmann
 és Peremiczky Szilvia*

Tatár György

Bileám visszánéz

„Mefogta a botot, és rajzolni kezdett vele, és hat vonalat húzott.
A padlóból rögvest egy ház bontakozott ki, ama tanházhoz hasonló.
Be akartam lépni, és nem találtam az ajtót. Az öreg fölemelte a botot,
kétszer a falra ütött; az megnyílt, és én beléptem.”

(S. J. Agnon: *A levél*)

A rabbinikus hagyomány a maga derűs naivitásában számos helyen utal rá, hogy már Izrael népének ősatyái is be-betértek olykor a tanházukba, hogy ott a Tórát tanulmányozzák. Első pillantásra meglepő gondolat, hiszen ők éppen hogy szereplői a Tórának, azaz szükségképpen korábban éltek történeti életüket, mint ahogy szöveggé válva elfoglalták volna helyüket a könyvben. Vagyis az ő életükben nem volt még meg, amit tanulmányozzanak. Ez a látszólagos ellentmondás azonban feloldható, ha eszünkbe idézzük, hogy ugyanez a hagyomány másutt arról is tudni vél, hogy bizony olykor, nem tudni, milyen rendszerességgel, maga az Örökkévaló is letelepszik valamilyen mennyei tanházban, és nekiül a Tóra elmélyült tanulmányozásának. Márpedig ilyen alkalmakkor valami másnak is történnie kell, mint amikor a szöveg fölé görnyedő ember igyekszik kérdéseivel és válaszaival viaskodva kívülről nyomakodni be a mondatok mélyére, a betűk közé és mögé. Ha Isten kezdi a szöveget tanulmányozni, aki persze egyidejűleg – úgymond – végső szerzője, ugyanakkor maga is szereplője annak, az nem múlhat el nyomtalanul a mű többi, emberi szereplőjén sem, és alighanem ez az a pillanat számukra, amikor mind ott találják magukat az említett tanházban. Az Örökkévaló Tórára irányuló figyelme ugyanis egyben önmagára irányuló figyelem is. A többiekre irányuló isteni tanulás kikerülhetetlenül nem csupán a Tóra, azaz az általuk élt szövegvilág tanulmányozására sarkall, de felriasztva őket szövegálmukból, egyben önmaguk és saját szavaik elmélyült tanulására is. Már csak amiatt is, mert a hosszú századokon át írt, és ugyancsak századokon át tanulmányozott kommentáriumok valósággal ráperzselődött az Írás alakjaira, s így a magukon való tünődéseikben e roppant szakirodalom is a segítségükre siet. A Tóra így maga válik tanházzá egy szempillantás alatt, amit belülről tölt

be a tulajdon életük fölé hajló szereplők halk mormolása. Ha tanulás közben olykor felnéznek, az ablakokon túl a Tórán kívüli égbolt kéklik felettük, jelezve, hogy életük nem korlátozódik a bibliai szövegre.

Amióta Izrael népe vagy hetven évvel ezelőtt eredeti nevén és helyén újból belépett a látható történelem színpadára, az Írás alakjainak egyike újra nyergelte a szamarát, hogy egy régi hívásnak engedve útra keljen. Bileámról van szó, Beór fiáról, a hivatásos átokművészlől. Története jól ismert: a megígért föld felé tartó, Mózes vezette nép időről időre azzal a kéréssel fordul az útjába eső országok királyaihoz, hogy engedjék átvonulni őket. Megfogadják, hogy nem gázolnak át termőföldeken, amit fogyasztanak, azért fizetni fognak, és nem térnek le az útjukról se jobbra, se balra. Amikor e lehetőséget megtagadják tőlük, vagy kerülőútra térnek, vagy harcba bocsátkoznak. Ez történik akkor is, amikor az emóriai vidékéhez érnek, akik az átvonulás engedélyezése helyett csatarendben állják el az utat. Izrael hatalmas vereséget mér rájuk, majd táborot ver a következő ország, Moáb határán. Bálákot, Moáb királyát igencsak megriasztja, ami történt, tekintve hogy országa mindig is tartott az emóriaktól, akik gyakran bizonyultak erősebbnek nála, ezért egyfelől összefog a szomszédos midjanitákkal, másfelől csodafegyver bevetésére tesz javaslatot. Midjással közös követséget menesztenek a távoli Bileámhoz, Beór fiához, s jelentős vagyon fejében arra kérik, jöjjön el hozzájuk, és mondjon átkot Izraelre. Üzenetük nem felejt el hangsúlyozni, mennyire tisztában vannak azzal, hogy akit ő megátkoz, az meg van átkozva. Hasonló a helyzet természetesen az általa kimondott áldással is.

Ezen a ponton talán érdemes megszakítanunk egy pillanatra az ismert történet újramesélését, hogy kiegészítsük egy kevésbé ismert elemmel.

A régi helyén újra felállt Izrael állama egész láthatóságában 1967-ben jelent meg mindenki számára, amikor a népét teljes megsemmisítéssel fenyegető ellenséget hat nap leforgása alatt verte csodálatos módon tönkre. Nem tekinthető egészen véletlennek, hogy ez a halálból szabadító győzelem hatnapos háború (*milchemet seset ha-jamim*) néven íródott be a nyugati nemzetek emlékezetébe, tudatuk elől csak félig rejtett képzettársításokkal a hatnapos teremtésre, melyről mellesleg mindnyájan ennek a népnek a művéből tudnak. Ugyanebben az esztendőben azonban történt még valami, ennél természetesen sokkal kevésbé ismert esemény. A negyedik évadjába lépett holland ásatások Jordániában, pár kilométerre a Jordán folyótól, Deir Alla városkájában 1967-ben tárták fel egy jókora szentély maradványait a kései bronz-, illetve korai vaskorból. A földrengésben elpusztult épület falainak összetört vakolatdarabjain tintával írt egykori feliratokra lettek, amelyeket nagyrészt sikerült összeállítgatni és részlegesen elolvasni. Nyelve a korabeli helyi arámi és a kánaáni keverékének látszik. A felirat egészen egyértelműen annak az esetnek állít emléket, amikor is Bileám, a jós, Beór fia, szörnyű éjszakai látomását beszéli el zokogva a köréje gyűlőknek, valamint hogy hogyan sikerült végül bizonyos mágikus ceremóniákkal elhárítani a látomásban megjósolt apokaliptikus világvéget. Ez a különös 1967-es év tehát, miközben kiszabadította Izraelt a gyászoló elfeledettség mélabúrétégeinek mélyéről, kiszabadította az ásatási törmelékek tengere alól a Biblia egyik legrejtélyesebb alakját, a csodafegyver birtokosát. Bár a régészek és filológusok között még nem ült el egészen a vita, hogy valóban a bibliai Bileám történeti alakjára bukkantak-e, érdemesnek látom felhívni a figyelmet arra a vitában elhanyagolt részletre, hogy bár a felirattöredékekben – logikus módon – semmi nem utal a jós állítólagos monoteizmusára, éppen ellenkezőleg, ám a bibliai alakhoz egészen hasonlóan az isten(ek) kizárólag éjszakai álomban adnak bármit a tudtára, amiképpen a mózesi könyvben is. A bibliai szöveg szerint ráadásul Bileám számít is mindig erre az éjszakai jelenésre, ezért is kéri látogatóit a lakhelyén való éjszakázásra. Szemtől szembe és fényes nappal egyedül az Úr fegyveres angyalával találkozik.

Izrael újbóli belépése a látható történelembe, dacára népe talán nagyobbik fele eltávolodásának a Bibliától, a történeti-földrajzi világteret úgy görbítette maga köré, amilyenként az egykori bibliai Izrael látta, és rögzítette az Írásban. A népek jórészt gyűlölettel vagy rosszhiszemű közönnyel, de tudomásul veszik, hogy valamiért Jeruzsálem a történelmi örvény középpontja. A Várost azonban vagy

elorzott saját vagyonuknak tekintik, vagy az emberiség olyan közkincsének, ami voltaképpen nem lehet senkié sem, hiszen építője is nyilván az emberiség maga volt, s ha állt is ott esetleg hajdan valami Szentély, az is az említett emberiség tulajdona volt. A már emlegetett tanházban az ott tanulók eljutnak a mondathoz, amely Bileám száját hagyta el: „Íme nép, magában lakik, a népek közé nem számítja magát” (vagy: nem számíttatik, ebben az alakjában, ui. hapax). A Biblián kívül is ez Bileám ideje. Izrael hetvenéves fennállását tekintetbe véve nem szükséges különösebb túlzáshoz folyamodnunk, hogy megállapítsuk: csaknem az egész világ, de kivált a nyugati, számaron ülve lovagol Moáb országa felé, hogy újra meg újra megpróbáljon eleget tenni Bálák, Moáb királya felkérésének. Ami azt illeti, elég valószínű, hogy ha Izrael harcosai később nem ölték volna meg Bileámot, ahogy Jósué könyvéből tudjuk, a mai nemzetközi sajtóhoz és a politikusokhoz hasonlóan, további élete ingajaratban telt volna imént feltárt városa és Bálák hazája között. A nyugati elit és a hozzá tartozó politikai közvélemény semmire nem emlékszik Bálák átokra benyújtott igényén túl, ezért kényszeresen meneszti előkelőit újra meg újra a Jordán folyóhoz közeli városba, mert ugyan az átkozó rendre megérkezik, portékája azonban a minőségellenőrzés dacára sem tűnik elég hatékonynak. A hírközlések és nyilvános állásfoglalások közös jellemzője, hogy senki nem emlékszik a megelőző hasonló helyzetek és állapotok végtelen sorára, beleértve a fent említett tanház örök növénydékeire, köztük Bileámra. Saját szavaik és tetteik sem emlékeztetik őket semmire, vagyis mintha saját magukra sem emlékeznének. Ezzel a mindent belepő felejtéssel emlékeztetik állandóan Izraelt, amely viszont nem felejt, hogy azelőtt sem emlékeztek semmire. Bileám persze, miközben a magára vonatkozó kommentárokat böngészi, elkerekedett szemével látja, ahogy az utat elálló angyal immár hüvelyébe tolt kardjával, enyhén gúnyos arckifejezéssel elfordul, és legyintve szabad utat mutat a Moáb felé igyekezőknek. Mintha a világ maga is belépett volna a könyvbe, de ott Moáb szemével néz körül, s a türelmetlenül várt Bileám szájáról egyedül a könyvben sosem elhangzott átkot hallgatja.

Az Izrael létezése és a létezése fenntartásáért vívott harca körüli világértetlenség jelentős részben abból is fakad, hogy ebben az esetben egy országterülethez fűződő szellemi viszony fordult át fizikai realitásba. Mindez egy olyan korban, amikor az efféle szellemi viszonyt már régen semmisnek vagy rögeszmének látják. Más népek esetében az tűnik természetesnek, hogy az eredetileg anonim földet

egy nép a történelmével, a költészetével stb., fokozatosan az otthonává lakja. Izrael esetében azonban a viszony látványosan fordított: a nép egyszerre csak fogta magát, és fizikailag hazament abba az otthonába, amelyet évezredek óta képzeletében és szellemében folyamatosan lakott, rendezkedett benne, ide-oda rakta benne dísz tárgyait, javítgatta a falait, bútorait porolgatta stb. Abban a világban, amelyben a mai Európa él, az az összefüggés, amelyben Izrael látja magát „Izrael földjén”, hazugság és bitorlás. Ráadásul számukra immár maga ez az otthonlét is távolivá és idegenné lett, mert az úgynevezett esszencializmus elleni küzdelmük elérte azt a pontot, ahol csaknem összeér az egykori ortodox iszlám egyik fontos történelmi teológemájával. E felfogás szerint Isten minden egyes pillanatban teljes egészében teremti az egész világot, vagyis minden időpillanat egy-egy individuális pillanat. Ezeknek a pillanatoknak nincsen tehát semmiféle folytonossága, a létezésben nincsen kontinuitás, szigorúan véve kauzalitás sincs. Az egyik világállapot semmilyen módon nem függ az előzőtől, s a következő is csak látszatra függ vele össze. Sem egy nép, sem egy egyén nem lehet bűnös a szó mélyebb értelmében, hiszen a bűnös pillanat már elpusztult, s az új pillanat még nem követhetett el semmit. A múlttal kapcsolatban felelősség-összefüggésről sem beszélhetünk, minden pillanat döbent csodálkozással meredhet az előző és a következő pillanatra, olyan mélységesen idegenek egymásnak. Ebből a szempontból Bálák is fölvehette volna, bizonyára föl is vetette, a kérdést: mégis mikor ígerte nektek Istenetek azt a földet? Ugye, hogy nagyon régen? Vagyis nem is nektek, hanem elődeiteknek, és hát ki tudhatná, mennyit alakult és változott az idők folyamán ez a szájhagyomány? Történelmileg minden változik, Isten sem ugyanaz már, mint régen. Ugyan honnan is tudhatátok biztosan, hogy ti vagytok-e tényleg azok, akiknek ígerte? Vagyis itt nem csupán ez a föld, ez az ígélet, hanem ti magatok is legalábbis problematikusak vagytok.

A Tóra szavain tűnődő Bileám arra is keresi a választ, miért fordult Bálák egyáltalán őhozzá. Persze, korának híres jósa és varázslója volt, de hát ebből a műfajból azért akadtak még, s addig még ő sem gyürkőzött neki soha egy egész népnek. Rási egy odavetett megjegyzése talán megvilágító erejű. Szerinte ez a midjaniták tanácsa lehetett, akiknek a körében hajdan Mózes élt egy darabig. Ők innen tudták, hogy Izraelt olyan valaki vezeti, akinek minden hatalma szavának erejében áll, tehát olyan valakit kellene szembe állítani vele, aki ugyancsak az erős szavak tudója. Szót csak szó zúzhat szét. Persze

Báláknak is megvolt a maga csodafegyvere, tudniillik a pénze. Sosem lett feljegyezve, de roppant valószínű, hogy amikor Bálák azzal hízelgett Bileámnak, hogy „tudom, akit áldasz, áldott, és akit átkozol, átkozott”, a jós nyílt vidámsággal felelte: akit megfizetsz, az pedig meg van fizetve. (Ezt talán igazolja, hogy a kissé rejtélyes *kszámim* szót, amit a küldöttség a jósnak visz, többnyire a varázssért járó fizetségnek értik, de Rási „varázsszerek”-nek fordítja.)

Bileámot bizonyára elképeszti, hányan hányféleképpen próbálták a századok során felfejteni és megérteni személyiségét és annak titkát. Rejtélyes viszonyát saját szavaihoz. Az alapjában véve jóindulatú pogány varázslótól kezdve egészen az ördögi tanácsok kiagyalozáig, szinte minden lehetőség felmerült. Maga is nyilván el-eltöpreng azon a kérdésen, hogy voltaképpen a kért átok vagy áldás hagyta-e el az ajkát abban a nevezetes pillanatban. Mivel mindmáig életben van, Bálákkal néha talán összedugják a fejüket, s modern fogalmakkal is megpróbálják átgondolni, mennyire lehetett általánosítható Moáb átokért való folyamodása. Nyilván nem lehet, sőt nem is szabad úgy vélni, hogy minden moabita, kivétel nélkül, meg akarta volna átkoztatni Izraelt Bileám révén. Ugyanakkor igencsak valószínű, hogy viszont bármennyire is csupán kisebbséget alkottak azok, akik az átkot preferálták, egész Izraelt akarták átkozottnak látni, mindennemű kivétel nélkül. Persze bizonyosan akadtak köztük kevésbé gonosz szalonátkozódók is, akik talán meg is rökönödtek azon, hogy királyuk végül egy igazi átokszakemberhez fordult. Sosem fog kiderülni, hiszen a dolgot Moáb királya és politikai elitje szorgalmazta, ám hogy az elnyomott moabita nép hogy s mint vélekedett, szabad sajtó híján nem hagyott nyomot az Írásban. Bálák Izrael-gyűlöletének talán történelmi és társadalmi okai lehettek, bár akkor hallott róluk először. Moábot egész addigi története kifejezetten befogadó népnek mutatja. Vezetőik rosszindulatát nem szabad általánosítani.

Nem is egészen világos, hogy mi is történt valójában. Mózes 5. könyve (23,4 skk.) – eltérve a 4. könyv 22–24-ben leírtakkal – azzal az indokkal tiltja meg örökre moabiták beengedését Isten gyülekezetébe, hogy felbérelték Bileámot, a Beór fiát Izrael megátkozására, de „az Úr, a te Istened nem vágyott hallgatni Bileámra, és az Úr, a te Istened átfordította neked az átkot áldássá”. Ez a megfogalmazás nem egészen azt sugallja, amit a korábbi könyv, miszerint a jós nekifogott az átoknak, de az átkot megrendelő Bálák legnagyobb megrökönyödésére ajkát mégis áldás hagyta el, hanem inkább valami olyasmit, hogy hiába mondta ki az átkot, a

nép további története úgy alakult, mintha megáldotta volna. Sok a nyitott kérdés, s a történekről egészen egyértelmű látomásra egyedül Bileám számára tehetett szert, aki három ízben is szemügyre vehette az útját kivont karddal elálló angyali küldöttet. Ha a szegény pára egyáltalán levont valami következtetést, az nem nagyon lehetett más, mint hogy az Örökkévaló egyáltalán nem akarja, hogy Bileám eljusson Moábig.

Tisztázásra szorulna persze, mit is jelent egy átok érvényes kimondása. Egy valóságos átok nem azonos az átkozódással, a szitkozódással, valaki rossz hírének a költésével, rágalmozással és hazug ráfogásokkal. Bálák, Moáb királya tisztában volt azzal, hogy korának legdrágább szitkozóit is hiába bérelné fel, ami ugyan a propaganda-hadjárához nélkülözhetetlen lehet, de merőben alkalmatlan annak megakadályozására, hogy az átokhordozó – Bálák országán keresztül – valaha is eljuthasson vágyainak otthonába. Bálák olyan átkot akart vásárolni, amely nem egyszerűen szó, rosszindulatú vélekedés, hanem ontológiai státusza van, valóság, amely beékelődik a többi valóság közé. Olyannyira tárgyi természetű, hogy aki keresztül akarna gázolni rajta, mintha ott sem volna, az beleverje a fejét. Valami, ami nem kevésbé realitás, mint az, akin megtapad. A valóság kőfalában egy elbonthatatlan tömb, amelyre a szél idővel földet hord, melyen élő növényi magvak telepednek meg, amelyek azután szárba szökkennek, és tavaszoként virágzó rágalmozatokat és hazugságokat teremnek, vég nélkül, dúsan és bőségesen. Az átok valóságalkító erő, nem hazug vagy kevésbé hazug vélemény. Alap, amiről szakadatlan elrugaszkozhat, hogy lendületet nyerjen minden rágalom és vicssorgás, gyűlölet és eszement képzelődés. De ezek egyikével sem azonos, csupán mindezeket szüli fáradhatatlanul.

Bálák nem Izrael-kritikát kért Bileámtól, nem annak hangsúlyozását, hogy Izrael földrabló, gyermekgyilkos és apartheid, világuralomra tör és markában tartja a nagyhatalmak politikai terveit, megölt kisgyermeknek szerveivel kereskedik, amely, miközben semmi történelmi köze a Szentföldhöz, lábbal tiporja az emberi jogokat és fütyül a nemzetközi jogra, és végül minden nemzet teljes tönkretételére tör. Bálák átkot kért, azaz azt a mélyebb realitást, amely mindezeket fáradhatatlanul szüli, mint a föld méhe, és szüntelenül elhihetővé teszi.

Mint tudjuk, mire Bileám többszöri noszogatásra útra kelt szülővárosából, már tisztában lehetett azzal, hogy a megrendelőjénél is hatalmasabb valaki problematikusnak tartja a vállalkozását. Utólag sokat törhette a fejét, vajon miért nem hagyta Isten, hogy az átok szárnyas szavai szép nyugodtan röp-

penhessenek ki foga kerítésén. Rálegyinthetett volna, s egyszerűen hatástalaníthatta volna őket, győzelemre vezetve Izrael seregeit. Mindenki jól járt volna: Bálák megkapja az igényelt átkot, a varázsló a fizetségét, Izrael eljut a megígért hazába, Istennek meg mindegy. Mert mi történt ehelyett? Bileám leborult néhány ócska, áldozati vérrel foltozott pogány oltár előtt, majd alig felülmúlható költői erővel megformált ihletett szavaival – egymást követően többször – áldást mondott a megátkozandóra. A történelmi valóság legmélyén ekkor valami meghasadt, s e hasadás nem hallható recsegéssel terjed azóta is tovább a teremtés alapjait zúzva. Bileám gyönyörű szavai, melyeket azt követően szólt, hogy „látom, de nem most, nézem, de nem közel”, valóban ráhelyezték Isten áldását Izrael népére, ugyanolyan tárgyi valóságként, amilyen az az átokvalóság, amit éppen ez az áldás szabadított fel a valóság másik feléből. Az elhangzott áldás immár megszüntethetetlen valósága, amely örökre kiiktathatatlan része lett a teremtésnek, elháríthatatlanul vont maga köré a környező világ átkát. Az áldás elviselhetetlensége sötétségbe borította az addig közönyösen bámuló égboltot, amin kigyúltak az átokcsillagok pislákoló fényei, s a mind jobban hűlő éjszakában az átok szellői motognak a gyűlölet fűcsomói közt. Az átok nem más, mint a szóban forgó áldás valósága, a teremtés lázadása és csodafegyvere a kinyilatkoztatás ellen. Pedig az angyal jó időben figyelmeztette Bileámot: ne átkozd, mert áldott. A jós azonban nem értette ki belőle, hogy a magasból telepített áldás nem kívánja és nem tűri ennek az áldásnak az emberi ismételtetését. Az emberi ráduplázás, ami történt, az átok ősrobbanását hozta magával.

Bálák egész későbbi élete szomorú tévedésben telt: sejtelve sem volt afelől, hogy éppen az őt haragra gyújtó áldás az, amely a kért átkot hordozza. Ha tudta volna, minden vagyonát és jószágát odaajándékozta volna Bileámnak. Moáb felől tekintve Bileám minden jogosultság nélkül megáldotta Izraelt, megsértve ezzel mind az üzleti megállapodást, mind a vendégjogot. Izrael sorsára nézve azonban még a tavaszi táj is átokká torzult, ahol gyilkos pillangók repdesnek a hazug napsütésben.

Mint már szó esett róla, a világ belépett az Írásba, de mintha ott Moáb szemével nézne körül. Csak egy példa: a nagy keresztény teológus és bibliafilológus, Gerhard von Rad több írásában is foglalkozik elmélyülten Bileám történetével. 1970-ben a heidelbergi egyetem istentiszteletén tartott prédikációjában értelmezte a jós alakját. Gyönyörű szavakkal boncolgatja az elhangzó áldás fordulatait, miközben világossá válik, hogy azért hallja felül-

múlhatatlan isteni áldásnak, mert mindenütt, ahol az Izrael szó csendül, ő az Egyház szót hallja. Az elorzott áldás hűlt helyén – mindenki előtt láthatatlanul – felsötétlik az átok. A valóság e belső megrepedsége tovább török azzal a fordulattal, hogy Izrael újból felbukkant a mindenkitől látható valóságban, eredeti nevén és helyén. Rad és még sokan mások még megtehették, hogy az általuk beszélt nyelv „Izrael” szava nem vette fel magába ezt a realitást. Az úgynevezett vallási nyelv és az azt körülbeszélő világnyelv nem hallják és nem értik egymást. Ami az egyikben áldást fejez ki, a másikban átkot.

Az Írás számtalan pontján felragyogó Izrael-kritika a világ kisajátító mozdulata révén illetéktelen kezekbe került. Mind a különböző vallási világok, mind a szekuláris világok azzal áztatják magukat, hogy joguk van a magukénak vallani azt a kritikát,

amire a Bibliával együtt ők is szert tettek. Ez a kritika átokként veti magát áldozatára, maszkként burkolja magát a testére és kívülről láthatatlanná teszi. Mindenünnen csak a maszk látható. Így jelenik meg például önvédelmi harca a világbéke veszélyeztetőjének. Az isteni Izrael-kritika a külső világ kezében átokként jelenik meg. Bálák Izrael-kritikára tart igényt: tudom, hogy akit te kritizálsz, az kritizált lesz.

Áldott, aki téged áld, és átkozott, aki átkoz. A nyugati világ számára hosszú-hosszú idők óta elhomályosult, kihez is szól ez a mondat, s amikor magát tartja a címzettnek, az eredeti címzett egészen láthatatlanná válik. Valahol a távolban egy barátságos mosolyú angyal lépdél, mellette egy vidám, megkönnyebbült nőstény számmal. Egy tanház felé tartanak.

A TARTALOM folytatása az 1. oldalról

- 211** Pál István: Akivel nem volt érdemes foglalkozni: Kőrösy Ferenc kémikus (tanulmány a magyar kémelhárítás izraeli tevékenységéről)
István Pál, "The Man not Worthy of Attention: the Chemist, Ferenc Kőrösy".
About the activities of the Hungarian secret service in Israel
- 215** Hágy György: Izrael repülő csillaga (tanulmány)
György Hágy, "Israel's Flying Star" (Essay)
- 227** Dési Ádám: „Betolakodók vagyunk egymás álmaiban”
(Recenzió Yossi Klein Halevi könyvéről)
Ádám Dési, "We are intruders in each other's dreams". Review of Yossi Klein Halevi's book
- 231** Yossi Klein Halevi: Az izraeli paradoxon
(Fejezet a Letters to My Palestinian Neighbor című könyvből)
Yossi Klein Halevi, "The Israeli Paradox". Chapter from his book *My Palestinian Neighbor*
- 236** Kőbányai János: Gyűlölet és Messiás-várás (riport, 1994-ből)
János Kőbányai, "Hate and Awaiting the Messiah" (Report from 1994)
- 239** Frigyesi Nirán Judit: Telefon és hisztéria – Gondolatok az izraeli zenei életről
Judit Nirán Frigyesi, "Telephone and Hysteria: Thoughts about Musical Life in Israel"
- 244** Péntek Orsolya: Zeruya Salev könyvéről (recenzió)
Orsolya Péntek, "About the book of Zeruya Salev" (Review)
- 248** Figyelő
Observer

• Michael K. Silber •

2018/2-3

NATONEK JÓZSEF (1813-1892)

Natonek József 1813-1892

Michael K. Silber
Natonek József,
*egy korai cionista portréja**

Noha a magyar zsidóság volt talán a 19. századi világ zsidóságának leginkább megosztott közössége – asszimiláns neológára és makacs ortodoxiára szakadva –, egyvalamiben láthatóan egyetértettek: ez pedig a cionizmus elutasítása volt. Ennek ellenére a magyar zsidóság soraiból emelkedett ki a cionizmus néhány legkiválóbb személyisége: közülük Herzl Tivadar és Max Nordau voltak a századforduló legnevesebbjei. Ám még egy nemzedékkel korábban, az 1860–1870-es években három rabbi is tevékenykedett Magyarországon, akik a zsidó nacionalizmus és az Izrael földjén való nemzeti önrendelkezés hirdetői voltak: Jehuda Alkalai, a délvidéki Zimony szefárd rabbija, Akiva Joszef Schlesinger, egyike az ultraortodoxia ideológusainak és Natonek József. Az alábbiakban Natonek életének és tevékenységének rövid vázlata következik, a jeruzsálemi Központi Cionista Levéltárban található írásai, hagyatéka és kéziratái (A97 jelzet alatt) részletesebb kutatást igényelnek.

Natonek Komáromban járt jesivába Pinhasz Leib Friedennel, Nikolsburban Nechemia Nachum Trebitsch-csel 1835-ig, és Ungvárbán 1836-ban. Szemben gyakorta olvasható állításoknak, sosem tanult Mose Szofer (Hatam Szofer) jesivájában, rabbivá azonban minden jel szerint valóban Poczsonyban avatták. Ezt követően kereskedelemmel foglalkozott, és állatokat adott el először osztrákoknak, majd magyar csapatoknak Komáromba 1849 során. Később jó magaviseletéről igazolványt kapott az osztrák hatóságok részére, mely tisztázta, hogy hűségében egyetlen percig sem ingott meg.

1850-ben Natonek tanári oklevelet kapott, és néhány éven át a nagysurányi zsidó iskola igazgatója volt. 1854-ben Jászberény és környékének rabbija lett. Mivel mind a német, mind a magyar nyelvet egyaránt jól bírta, és 1861-ben a pesti közösség magyarul prédikáló rabbit keresett, fontolóra vették négy másik rabbi mellett, ám végül nem mellette

döntöttek, tekintettel „ismert heves temperamentumára”. Helyette Székesfehérvár rabbija lett 1861 és 1867 között.

Ebben az időszakban Székesfehérvár egyike volt a leginkább szétagolt magyarországi közösségeknek. A helyzet súlyosságát mutatja, hogy Samson Rafael Hirsch neoortodox rabbi többszöri közbeavatkozására volt szükség a közösségben. Natonek a reformerek és a dogmatikus ortodox frakció között mozogva próbált Hirsch felé közeledni, olyan álláspontot foglalva el, mely nem állt messze a Zacharias Frankel-féle pozitivistá-történeti iskolától. Natonek középutas állásfoglalását *Rabbi Mosche Szofer seligen Andenkens und der Magier Ben Chananja* című 1865-ös írásában erősítette meg, melyben megvédte Hatam Szofer Löw Lipót lealacsonyító kritikájától és a két rivális tábor általános megbékelése mellett érvelt.

Ebben az időszakban Natonek úgy határozott, hogy idejét teljességgel a zsidó nacionalizmus ügyének, illetve a héber nyelvnek és a zsidók ősi hazája helyreállításának szenteli. Korábban írt a héber nyelvről a *Schlosche Kmozim* (héb. *Selosa kemacim*, 1859) című tanulmányában. Véleménye szerint a judaizmus krízishelyzetét élte meg és híján volt a stabil alapoknak. Úgy vélte, hogy a nyelv és a nacionalizmus lehetnek a feltámadás alapjai. 1866-ban hosszas levelezésbe kezdett Cevi Hirsch Kalischerrel, javasolva, hogy a Hevrat jisuv Erec Izrael, a Palesztina betelepítéséért felelős társaság „véget vessen Izmael uralmának” a Szentföld felett.

Natoneknek közeli családi kapcsolatai voltak a Stampfer és a Raab családokkal, akik Kalischer társaságába tartoztak akkoriban, és később az első zsidó mezőgazdasági közösség alapítói között voltak, az 1878-as alapítású Petah Tikvában. Levelezőpartnerei között voltak a cionizmus más előfutárai, például Jehuda Alkalai és Moses Hess is, akinek *Róma és Jeruzsálem*re 1862 nyarán lelkesen

* Először megjelent: Michael K. Silber, „Natonek, Joseph”, in: *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, ed. Gershon Hundert, 2 vols. New Haven: Yale U. Press, 2008, pp. 1255-1256.

reagált. Natonek és Hess 1866-ban találkozott Párizsban, mielőtt megkezdték németországi és franciaországi útjaikat, megkísérelvén megnyerni a párizsi Alliance Israélite Universelle támogatását Kalischer Palesztina-betelepítési tervéhez. Natonek rövidesen meg is kapta Adolphe Crémieux támogatását a mezőgazdasági telepek felállítására. Hazautja Bécsen keresztül vezetett, ahol megnyerte a népszerű író, Leopold Kompert támogatását is, aki ekkor a helyi közösség egyik vezetője volt, illetve Moritz Güdemann – ekkor még – fiatal rabbi is az ügye mellé állt. Natonek 1867 tavaszán a bécsi török követ ajánlólevelével érkezett Konstantinápolyba, s miután egyeztetetett a helyi zsidó vezetőkkel és Yakir Giron hakham bashival, memorandumot írt, melyet igen jól fogadott a nagyvezír. Natonek igyekezeteire úgy tekinthetünk, mint a cionista diplomáciai kísérletek hosszú sorának egyike. Betegsége és a krétai zavargások azonban megrövidítették küldetését.

Hazatérve Magyarországra, Natonek felhagyott rabbinikus tevékenységével, és Budapestre költözött, ahol az 1870-es évek során számos rövid munkát adott ki. Ezek között szerepelt egy vázlat a neves zsidó nőkről, illetve egy esszé a tudományról és a vallásról. 1872 nyarán, amikor a magyar zsidóság már kettészakadt a rivalizáló neológ és ortodox táborra, hét számból (május 16–július 4) álló hetilapot adott ki *Das einige Israel: Organ zur Einigung Israels* címmel, mely a zsidóság egységéért szállt síkra. 1876-ban ismét felkereste az oszmán törököket a palesztinai önálló zsidó entitás felállításának gondolatával, ám nem járt sikerrel.

Natonek zsidó nacionalizmusa az 1850-es évekre már megszilárdultnak tekinthető, s kétségkívül inspiráció között szerepelt a magyar nemzeti mozgalom is. Amikor a zsidó emancipáció kérdésre ismét felmerült Magyarországon, 1860. június 25-én elmentmondásos szónoklatot tartott, melyre lecsaptak a közösségben lévő ellenségei. Jelentették a rendőrségnek, hogy Natonek arra biztatta őket, hogy „imádkozzanak Istenhez, hogy a zsidókat ne eman-

cipálják, s hogy hazájuk nem itt van, hanem Jeruzsálemben”.

Natonek legfontosabb munkája (*Messias avagy értekezés a zsidó emáncipációról*, 1861) magyarul jelent meg Ábir Amiéli, egy „igazhitű izraelita” álnév alatt. Az álnév, mint megmagyarázza a 30. oldalon, a nemzeti függetlenség helyreállítására utal (’amiéli), melyre a talmudikus judaizmus szellemisége (él) vezet. Ezen igen ritka, 30 oldalas füzet szerzőségére csupán 1956-ban derült fény, amikor egy rokontól kiderült, hogy Natonek már 1851-ben is ezt az álnevet használta egy ki nem adott kéziratában. Már ebben a szövegében is keserűen írt Izrael „nemzeti öngyilkosságáról”, elvetve a gondolatot, hogy „a világ eseményeinek kellene feltámasztania a nemzeti önérzetet”. A *Messias*-ban liberális ortodox zsidónak mutatja be magát, aki egyrészt nem engedi, hogy vallási hevülete legyőzze humanizmusát, másrészt pedig nem hagyja, hogy liberalizmusa „lenyelje izraelita nemzetiségét”. A zsidó társadalomról és a vallás iránti érdektelenségről adott mély kritikája mind az ortodoxiát, mind az ellenségeit elítéli, elsősorban azt támadva, hogy szándékosan feladták a reményt „Izrael palesztinai nemzeti függetlenségének helyreállítására”. Esszéjét egy másik munkára mutató zárja, ahol állítása szerint bemutatta, hogy a Talmud Jézust tartja a valódi Messiásnak, s hogy a Talmud szerint a messiási kor a 19. század második felében várható.

FORRÁSOK

- Natonek hagyatéka és kéziratai a jeruzsálemi Központi Cionista Levéltárban található A97 jelzet alatt.
 József Blumberger: *Natonek József*. Budapest, 1912
 Dov Frankel: *Re'šbit ha-tšiyonut ha-medinit ha-modernit*. Haifa, 1959
 Mordekhai Frankel: Yosef Natonek: Hogeh ha-tšiyonut ha-medinit, le-or ketavav. *Kivunim* 24 (1984. augusztus). 123–143.
 Gideon Shimoni: *The Zionist Ideology*. Hanover, N.H., 1995. 78–80.
 Shmuel Hacohen Weingarten: *Ha-Rav Yosef Natonek*. Jerusalem, 1943

Uin göttliche Offenbarung
durch Moses.

Uin sin und göttlich weise, menschlich die
weltlichste aller irdischen Erscheinungen

Uin, der sich selbst zum menschlichen Ursprung
förmig und göttlich menschlichen Erscheinens, die
Ursache der ~~Welt~~ als menschlichen
menschlichen Erscheinens (die menschlichen die nicht
als göttlich geordnet sind)
Erscheinens und menschlich menschlich Erscheinens
als die Erscheinens und die Erscheinens,

man

Abir Amieli

Messias Namen im Judentum 1850/1. Nummer 10 bis 12/11/12
Nr. 6.

50. 6! — וְיִשְׂרָאֵל יָשָׁב בְּאֶרֶץ חָיִל וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁבַּע בְּיָמָיו וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁבַּע בְּיָמָיו וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁבַּע בְּיָמָיו

15. 4! וְיִשְׂרָאֵל יָשָׁב בְּאֶרֶץ חָיִל וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁבַּע בְּיָמָיו וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁבַּע בְּיָמָיו וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁבַּע בְּיָמָיו

Abir Amieli: Über die göttliche Offenbarung durch Moses [Az isteni kinyilatkoztatáson Mózes által], 1851
Az álnév, Abir Amieli, amelyet Natonek használt egy 1851-es kéziratban, megegyezett a szintén azonos álnév alatt megjelent *Messias* szerzőjével.
CZA [Központi Cionista Archivum] A97-32

במקום זה ומה שכתבתי בפנייך
 שמואל ויהודה

הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?

הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?

הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?

הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?

הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?

הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?
 הענין: ויה השני?

Párbeszéd Amishadai és Tzurishadai között, 1851

...
 Dán zászlaja, Ahiezer ben Amishadai herceg
 Dan-ba barátja, Amiel ben Gemeli
 És az Úr mondta
 Hívja a nevét: Isten velünk van [Immanu El]
 Mert Amiel-en keresztül megmentem Izraelet

[Megjegyzés alul: A Zohar bizonyága a Három Egységén]

MKS: Immanuel a keresztény hagyomány szerint Ésaías 7 után a Messiás neve. Natonek az Immanu-El és az Ami-El (Nemzetem-Isten) közötti hasonlóságot játssza, és Abir Amieli (Nemzetem Lovaga) pedig választja álnévévé. Ez és az, hogy a Zohar tanúskodik a háromnak egységét, előjeleli a meglepő krisztologus szakasz a Messiás végén

Nr. 2551 Habsburger k. k. Erz. Capitaneat

Leut. Augustin von Saffig, israel. Kultus-Verwaltung vom
25ten Sept. 1860 sollen Sie in dem Tempel, in einem
Angebot, die Gemeinde, aufgefordert haben zu Gott
zu helfen, daß die Juden zu nicht emancipiert werden,
in ihrer Heimath und ihr Vaterland nicht verlassen
in Jerusalem ist.

Alle israel. Freunde, welche Ihnen die Unterstützung der
Ankündigung an S. k. k. aposth. Majestät, versichert
werden sein.

Der Herr Rabbiner werden mit Bezug auf die
seiner Schreiben vom 10ten Sept. 1860, aufgefordert über
die Angelegenheit Ihre Ansichten mit Rücksichtigung ab-
zugeben.

Habsburg am 30. Juni 1860

Der k. k. Erz. Capitaneat

Österreich

An
den Herrn Bezirks Rabbiner Josef Natonek
im Loco

1860: „A helyi zsidó vallás előljáróinak e hónap 25. napján jelentett beszámolója szerint a Templomban átadott prédikációban azt kérte, hogy a gyülekezet imádkozzon Istenhez, hogy a zsidók ne emancipálódjanak, hogy hazájuk és honuk ne legyen itt, hanem Jeruzsálemben.” CZA Jeruzsálem A97/ 37

21854
76.313

Szerintekes Dr. Rózsay József úr
 az Izraelita magyar egyesület tisztelt Elnökének
 Pestre!

Van szerencsem a Szerintekes Elnök úrnak az országos ism.
 tanügy közszemű határozata, valamint az elhanyagált állapotok
 ban levő kisebbszemű néptanoda'ok feleltetése körül tett
 üdvös intézkedéseiket hála kiemeléssel egybekapcsolva el-
 ismerésemel szennel kifejezni.

Hogy ezen szerény s igénytelen soraim egy levelei elhítek
 annak nem közömbösség az oka, hanem leginkább ezen szent ügy
 általános felkutatása s támogatása körül állatom tett mag-
 yorlatokában rejlik ezen mutatás oka, minél hűtömben udjék
 szerencsem' lesz szerényesen a Szerintekes Elnök úrnak közömbösem
 mellett elmondani.

Kivandak a Szerintekes Elnök úrnak ösziinte kiemeléje s

Szűcs Szevén'vett június hó 24. 1862
 ataxakus oralgája
 Natonek József

Natonek levele Rózsaynak, a Magyar Izraelita Egyeslet elnökének, 1862
 Magyar Zsidó Levéltár 76.313

The Scattered Nation,
April 1, 1867.

INTELLIGENCE.

109

countries which fiercely persecuted, and, at last, like Spain, banished her Jewish inhabitants; but, unlike Spain, she in time repented of her misdeeds, and her capital, with the full concurrence of the enlightened government, shelters once more a considerable Jewish population, which was allowed to constitute itself into a community and to open a synagogue. This charity (Supporter of the Fallen) is one of the gratifying indications of the life that flows in the veins of the newly arisen congregation.

AMERICA.

A PROPOSED CONFERENCE.—The Rev. Mr. Luser, of Philadelphia, has issued a call to such co-religionists in the States as wish to see uniformity of worship—disturbed by the several reforms—once more restored. He invites these brethren in faith to a consultation to be held in the coming spring, in New York, or any other city that may be chosen. He proposes, as the basis of the new ritual to be adopted by all American Jews, the Sephardic liturgy. He is, however, not opposed to the modification of such portions as may be objected to on legitimate grounds. In other words, he proposes a fusion of the German and Sephardic rites upon the basis of that of the latter. An analogous attempt is now being made at Paris.

BEQUESTS.—An American lady, Mrs. Rosanna Osternan, of Galveston (Texas), who perished during the late shipwreck on the Mississippi, near Vicksburg, had, as it seems, made her will as long ago as 1862. She leaves large bequests to the Jewish Asylum, the Hebrew Educational Society, and many Jewish charities and private individuals.

SYNAGOGUES IN CENTRAL EUROPE.

The most venerable synagogues are those of Worms, Ratisbonne, Prague, and Frankfort. The most ancient one is that of Worms, which dates, at the very least, from the twelfth century. There is in Spain, at Toledo, a whole synagogue dating from the middle ages. The builder was Samuel Hamaguid, Minister of Finances, under the reign of Peter the Cruel. The synagogue has now been changed into a Roman Catholic church.

In England there are the remains of a synagogue dating from the same period.

COLONIZATION OF PALESTINE.

Hitherto efforts to bring this about have emanated from individuals or small societies, but now an effort is made to join hand-in-hand to establish a bond of union between those that labour for this object, and to have one great central committee. Rabbi Natonek, of Hohlweissenbourg, Hungary, one of the most zealous promoters of the plan of colonization, has visited the great Jewish Congregations of Germany, and also Paris, to plead the cause before the Central Committee of the Universal Israelitish Alliance. The Rabbi wishes to raise the Jewish population in Palestine to a much higher level than it now stands on. The Jews in Palestine are generally very poor. They are, for the greater part, dependent on the charity of their richer brethren, and many of them seem to prefer this state of dependence to earning their livelihood by daily labour. Now Rabbi Natonek deprecates this state of things, and wishes, if possible, to make an end

to it. For what is the evident result of such a state of things. A continual generation of paupers, brought up and living in the belief that they have a hereditary claim on the charity of their wealthy brethren. The Rabbi proposes, therefore, to establish schools and agricultural colonies. The highest religious authorities of Germany, Poland, Hungary, and now also of France, look on his plans with favour. It was felt very desirable to have a central committee. The Universal Israelitish Alliance assured M. Natonek that it deeply sympathized with him, would consider his proposals, and do all in its power to assist him in the work to which he has devoted himself. It is proposed to hold, at the time of the Paris Exhibition, a congress of all who take an interest in the colonization of Palestine, and to establish a central society.

M. Isidor's installation as Chief Rabbi of the Central Consistory will take place on the 21st of March.

THE PROJECTED JEWISH COLONIZATION OF PALESTINE.

A correspondent writes to the "Israelit" from Paris:—"Rabbi Natonek, of Stuhlweissenberg, Hungary, despite his delicate health, left his home in the midst of the winter in order to enter on a long journey in the interest of the land of our fathers. Having come to an understanding on the subject with Rabbi Kalischer, of Thorn, the well-known advocate of the great idea to reopen again the land of our fathers to all those brethren whose eyes are directed towards the original seat of our religion, as well as with other trusty men of Israel favourable to the project, he came thither (Paris) in order to gain over to this view the Israelite Alliance. And the Lord has prospered his way. His ideas, expounded with great eloquence, excited sympathy everywhere. The central committee of the Alliance was convened in order to examine his project. The result was a resolution that the president, M. Cremieux, should place himself in communication with the Turkish authorities in order to learn the conditions under which land might be bought in Palestine to be cultivated by our brethren in faith. For this purpose, in accordance with the suggestion made on a former occasion by Rabbi Kalischer, agricultural schools are to be established in the Holy Land. M. Albert Cohn declares his readiness to undertake the chief direction of the schools to be established in Palestine. In the interim the central committee will undertake the financial administration of the funds devoted to colonization and to the agricultural schools which already exist, or may yet be collected by the sub-committee to be formed, either by the central committee or Rabbi Natonek, especially charged with this purpose. A letter entering into details, addressed by M. Cremieux, as president of the Alliance, to Rabbi Natonek, the German translation of which I will communicate to you for your next, extensively discusses the colonization scheme. Moreover, Rabbi Natonek further received special letters of recommendation from M. Cohn and the chief Rabbi of France, whose first public step in the interest of the Holy Land shows that his heart beats warmly for our religion, people, and its high destiny. The following is a copy of the letter, bearing his official seal, which he gave to Rabbi Natonek: 'Third day of Han-

ucab, 5627.—**ציון לא אחשה ולמען ירושלים**—**לא אשקט למעל** (for the sake of Zion I will not be silent, and for the sake of Jerusalem I will not rest). With pleasure I give my adhesion to the Israelite Alliance, and M. Cohn and I entertain the warmest wishes for the success of the undertaking of Rabbi Natonek and the realization of his hopes which are also ours. **השכח ימיני אם אשכחך ירושלים** (If I forget thee, Jerusalem, may my right hand be forgotten). It is one of the most imperious duties for us to think of Jerusalem, and not only of its past and present, but also especially of its future. **משם תצא תורה** (for thence the law will go forth); and to think of its future means, as Rabbi Natonek properly understands, to establish schools there, promote agriculture, and prepare the present generation for the high destiny reserved for the holy place, **עיר הקודש** (the Holy City). I will, according to my ability, co-operate with Rabbi Natonek, and engage with pleasure in everything that may ensure its success **וה' ירחם על ישראל** (And the Lord will have mercy on Israel His people, and Jerusalem His holy city; and Zion shall be called the city of beauty. Arise from the dust; the Lord cometh into the midst of thee; and a Redeemer will come to Zion—Amen.)

“As Messrs. Isidor and Cohn, even so have other pious men united with the Alliance for the colonization of Palestine. Among others, M. Blumenthal, the well-known traveller in Palestine, M. Levy Bing, whose ardent zeal for our religion and people is likewise known to you, and as a matter of course, your humble correspondent, who did not quit his honoured friend, Rabbi Natonek, from the first day when he (the Rabbi) surprised him (the correspondent) with his visit, until they took leave of each other at the railway station. The Rabbi has returned to his home via Amsterdam, Cologne, Munich, and Vienna. As soon as he shall have recovered from the hardships of this his first journey, he intends to travel about in Hungary, Poland, and the Danubian Principalities, in order to preach on his colonization scheme from the pulpit, and to establish sub-committees in the name of the Alliance. He will then, if the Almighty gives him strength and health, go to Palestine himself, whither Rabbi Kalischer too is resolved to go, and whither probably some other gentlemen from France and Germany will repair with M. Albert Cohn, in order to labour on the spot with renewed vigour for the realization of the colonization scheme. I conclude with the words of our revered chief Rabbi, **וה' ירחם** (And the Lord will have mercy).

“P.S.—As I learn, a meeting of the elders of the Cologne congregation took place on Sunday last, when it was resolved to solicit their pastor, Rabbi Schwartz, to form a sub-committee in connection with the Alliance for the colonisation scheme.”

“MORITZ HESS.”

A SON OF ABRAHAM ON TAHITI.

The French Missionary, Atger, communicates the following:—Mr. Salmon, one of the chief merchants at Tahiti, died on the 6th of August. His death is a great loss, not only to his family and relatives, or the Anglican Church, of which he was a member, but also to our Mission, of

which he was a warm supporter. His parents were Jews, but when young he became convinced of the truth of Christianity. It is now ten years since he made a public confession before the Church of Christ, and was admitted into it by baptism. He was baptised by Mr. Howe, one of the Missionaries of the London Society. The step he took was the fruit of earnest conviction. He believed Jesus to be the Messiah promised to the Fathers, and saw in the crucified Nazarene the Lord of Glory and the King of Israel. His faith was childlike and strong, and he showed by his works and whole life that he was thoroughly in earnest. He was an Englishman by birth, and very attached to his nation and church, but he knew to become all things to all men. His love was boundless. He often worshipped with us, and valued highly the labours of the French Missionaries. He did a great deal for the population and was about to unite himself more closely to us and to co-operate more actively with us, when he was suddenly cut off. Truly God acts in a mysterious way. Humanly speaking this labourer could not be missed in the vineyard; but God willed it otherwise. The Beloved came to his garden, and stooping down, caught the lily to transplant it into His heavenly garden.

He died very suddenly. His faith was sorely tried, but it remained unshaken till the very last. His last words were: “Let me go home.”

His death was universally mourned: the consuls and ships in the harbour hoisted their flags, and the merchants closed their offices and shops. His funeral was attended by the Queen, the deputy of the French Emperor, many leading men, and a large concourse of people. The natives exclaiming, whilst tears were streaming down their cheeks, “Tirara to tatou, metua i Taitinei!” “Our father is dead, we have now no father in Tahiti.” We have taken this interesting account, somewhat abridged, from the excellent periodical of Professor Delitzsch.

PAST AND PRESENT STATE OF PALESTINE.

Christ's Second Coming not fulfilled at the Destruction of Jerusalem.—This is the title of a little pamphlet aiming to establish that the second coming of Christ could not, as some suppose, have taken place at the period of the destruction of Jerusalem. The author proves clearly to our mind that the issue of the destruction of Jerusalem was very different from the effects that were to result to the Jews at Christ's second coming, and that the promises to them, connected with that event, have not yet been fulfilled. The author proves first of all—and it is really a sad token that such a proof is required—that Christ did not certainly appear on earth during that period. He then proceeds to narrate the events we are led to expect before our Lord's coming. He mentions the works and signs of Antichrist, and his appearance, and argues—and we herein agree with him—that he has not yet come, and that the description given of him is only in part applicable to any of the supposed Antichrists. One of the signs is, the Jews will receive him; for our Saviour says, “If another shall come in his own name, him ye will receive.” Now if the Jews had ever received such an one, they could not still be looking for Messiah, as they are to this day.

The coming of Christ is to be immediately after

Fordítás angolra egy londoni missziós hetilapba, 1867. április 1-jén, Moses Hess jelentése Natonek koloniális tervének elfogadásáról a párizsi Alliance Israelite Universelle-ben. A protestáns evangélisták már akkor is mélyen érdekeltek voltak a zsidók Palesztinába való visszatérésében. *The Scattered Nation* 2 (1867), 109–110.

T Á R H Á Z.

Bortermelés Erdélyben.

A megyeyesi ágost. hitv. főgymnasium egyik tanára Fabini János amaz intézetnek 1858. diki tanévi „programmjában” egy igen érdekes és különböző adatokkal meglepő német értékezést közöl e cím alatt: „Borgazdászat Erdélyben,” melynek némely főbb adataival kedveskedni akarnánk e lapok olvasóinak.

A borászat keletkezését Noé apánk és „Silén” koráig felvívén — a mértékletesen élvezett bor szép tulajdonságait egészségügyi tekintetben — Luther szójárását („Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang”), s IV. Pius pápának a trienti zsinat alkalmával 1562. a tályai borról egy latin pentameterben foglalt dicséretét („Summum pontificem talia vina decet”) előszámálván, a borivás erkölcsi hatását s a borászat államgazdasági fontosságát vitatja.

Hiteles — bár hypothetikus — kiszámítások szerint, a bornak évenkénti összes termelése 120 millió akóra tétetik, melynek összes értéke 1233 millió tallerra, vagy 1,800,000,000 pftra becsültetik. Ehhez járul az osztrák birodalom 47,205,250 akóval 1,232,975 holdon; e termelésnek értéke körülbelül 201,326,000 ft.

Mennyivel részes ezen összegekben Erdély, bizonyosan nem tudhatni, ha csak az újabb kor vívmánya, a köz megadóztatás pontosabb adatokkal nem rendeztetni meg a buvárt. Ezek következtében hivatalos kútfők után a 46,945 o. holdnyi területű szőlőknek évenkénti termelése 1,027,625 akóra becsültetik. Akóját négy pftal számítván, 4,110,500 pftra = 4,316,025 ft. újpénzben rug Erdély bortermelésének értéke.

Érdekesek azon adatok is, melyeket a régi magyar városi könyvből s más krónikákból közöl, a mustnak áráról a 16-ik században, mely minden évben a hatóság által határozottat meg. A város jegyzői, kik ezen feljegyzésekkel megbíztattak, későbbben imitt-amott meteorologiai észleleteiket is cseleltak amazokhoz.

Must árszámba Meggyesen, Erdélyben :

Egy ft. = 22 akó mustnak	1572-ben.
„ „ = 20 „ „	1517., 1518., 1523., 1526., 1530., 1531., 1533., 1538., 1539., 1540. és 1548-ban.
„ „ = 19 „ „	1507-ben.
„ „ = 18 „ „	1541., 1544., 1545., 1549., 1565., 1571. és 1573-ban.
„ „ = 17 „ „	1508-ban.
„ „ = 16 „ „	1510., 1514., 1520., 1527., 1536., 1547., 1577., 1583., 1584. és 1589-ben.
„ „ = 15 „ „	1504., 1525. és 1556-ban.
„ „ = 14 „ „	1501., 1502., 1511., 1512., 1515., 1516., 1521., 1522., 1553., 1554., 1555., 1561. és 1575-ben.
„ „ = 13 „ „	1509., 1552., 1581. és 1590-ben.
„ „ = 12 „ „	1508., 1546., 1550., 1563., 1574. és 1608-ban.
„ „ = 11 „ „	1559. és 1591-ben.
„ „ = 10 „ „	1558., 1560., 1570., 1576., 1580., 1582. és 1588-ban.
„ „ = 9 „ „	1566., 1592. és 1617-ben.
„ „ = 8 „ „	1562., 1577., 1585., 1607., 1609., 1612. és 1638-ban.
„ „ = 7 „ „	1567., 1578., 1579., 1610., 1613., 1625. és 1629-ben.
„ „ = 6 1/2 „ „	1615., 1621. és 1636-ban.
„ „ = 6 „ „	1569., 1620., 1622., 1624., 1631., 1636., 1641. és 1646-ban.
„ „ = 5 „ „	1603., 1616., 1619., 1628., 1632., 1633., 1634., 1637. és 1640., 1667. és 1673-ban.
„ „ = 4 1/2 „ „	1639. és 1665-ben.
„ „ = 4 „ „	1606., 1618., 1666., 1677., 1691., 1715., 1724., 1728. és 1734-ben.
„ „ = 3 1/2 „ „	1707. és 1719-ben.
„ „ = 3 „ „	1664., 1688., 1714., 1718., 1723., 1739., 1732., 1736. és 1737-ben.
„ „ = 2 1/2 „ „	1662., 1670., 1675., 1676., 1689., 1690., 1697. és 1723-ban.
„ „ = 2 „ „	1663., 1692., 1693., 1694., 1695., 1698., 1710., 1716., 1717., 1721., 1733. és 1738-ban.

Száz denár 1 ft. = 0,48 ft. = 1 akó 1713-ban.

„ „ = 0,45 „ „ = 1 „ „ 1718-ban.

A must ára csak 1738-ig van feljegyezve, a többi évekről — nem hézagok nélkül egész 1858-ig — az évenkénti termelésről csak általánosságban van szó.

Azon nagy olesóságot csudálhatnók, azonban az erdélyi száss akó az osztrák akónak csak ötödé; következésképp csak negyolc pint az új osztrák „Maass.”

Ezen értékezéshez tabellák vannak mellékelve, melyek kimutatják, hány helység s mindenike hány akóval járult 1847. és 1853-ban a bortermeléshez Erdély tiz kerületében. Nagy dicséretet érdemel a tisztelt tanár ur szorgalma, szintegy azon ígérete, miszerint a jelen munkának folytatása a

legközelebbi programmban meg fog jelenni, melyben a „szőlőtökének természetéhez mért bányámód, a honi-venyigék fajai s borkészítés”, bővebben fog tárgyalatni. — Mindez figyelmünket ébreszti s őszinte kívánatot gerjeszt bennünk, hogy az egek ury ily szorgalmas munkást friss egészségben s jó kedélyben tartson. K.

Irodalom és művészet.

+ *Heckenast Gusztávnál* a napokban jelent meg: „*Magyar polgári magánjog.*” az 1848-iki magyar törvényhozás és az országbírói tanácsokozmány módosításai nyomán, kézikönyvvül írta *Ókröss Bálint*. Első füzet. Jelen munkában magánjogunk röviden, világosan és szabatosan tárgyalatik, s azért kézikönyvvül igen ajánlható.

Kolozsvárt Demjén Lászlónál jelent meg: „*Töredék egy menekült naplójából.*” Regényes korrajz két szakaszban, írta *Haray Viktor*. Ára 1 ft. 20 krajczár.

+ *Abir Amiel* igazhíttú izraelitától ily című röpiratka jelent meg Budán: „*Messias, avagy értekezés a zsidó emancipációról.*” Zsidónak és kereszténynek egyaránt kedvező tanulmány. Ára 50 kr.

+ *Emich Gusztáv* nyomdájából legközelebb több jeles munka kerül ki, u. m.:

„*Erdély története 1848—1849-ben.*” Irta *Kövöry László*. 270 lap. Ára 2 ft. E becses munkát mindenki feszült figyelemmel olvasandja, s különösen az újabb nemzedéknek ajánlható, mely a főnebbi évek történetét közvetlen tapasztalása után nem ismeri.

„*Külföldi népdalok.*” *Greguss Ágostól*. Ára 80 kr. E kis gyűjtemény hetven egynehány dalt tartalmaz a spanyol, olasz, portugall, új görög, eszt, malaj, madagar, flamand, provencai és számos más népek költészetéből. E munka egyike azon jutalomkönyveknek, melyekben a Kisfaludy-társulat pártolói résztelt.

Ugyancsak a Kisfaludy-társulat adja ki: *Eliot György* „*Bede Ádám*” című jeles regényét, melyből *Salamon Ferencz* fordítása szerint most jelent meg az első kötet. Ára 1 ft.

A „*Honvédek könyve.*” 2-ik kötete, mely le volt foglalva, szintén megjelent. Benne van az aradi várban fogva volt honvédtisztek névsora, rangjuk és büntetésidőjük kitételével s a piski csatáról vázlat. Egy-egy kötet bolti ára 1 ft. 20 kr. Az egész 12 kötetes munkára előfizetéseket 10 ftjával még folyóvást fogad el a kiadó Vahot Imre.

+ *Hartleben* „*Olvasótárból*” ismét két füzet jelent meg: „*Napoleon fénykora és hanyatlása.*” 13-ik rész, mely az „*Olvasótár*” 73-ik és 74-ik füzetét képezi.

+ *Vajda János* a „*Növilág*” szerkesztésétől f. év végével visszalép. + *Engel és Mandello* előfizetést hirdetnek *Pulszky Ferencz* „*A magyar jakobinusok*” című, *Beniczky Emil* által fordított két kötetes regényére, mely a jövő hóban fog megjelenni. Előfizetési ára 2 ft. 50 kr, mely október végeig a nevezett kiadóhoz küldendő be.

+ *Kolozsvárt Demjén Lászlónál* megjelent: „*Tíznapos napló 1862-ik évről.*” Első évi folyam. Erdély alkotmányos tiszti névtárával és iparczimtárával.

+ *(A budai népszínház főhomlokzatának kömetzetű rajza)* Pfeifer Ferdinándnál megjelent, s kapható szinnyomatban 1 forintért, szinletlenül 50 kr-ért. A kép tiszta jóvedelme a budai népszínház javára fog fordíttatni.

+ *(Pályázati ügy.)* A budai népszínház igazgatója által kitűzött 50 arany jutalomra 13 pályamű érkezett be. Ezek közül: Sz. György éje, Ugy-e megmondtam? Deák-csiny; A két katona-testvér címűek szerkesztők gyengésege miatt előadásra nem bocsáttatnak. Ellenben előadhatnak, és így versenyeznek: 1) Budavár ostroma; 2) Lidi; 3) A völgyény; 4) Az obstitos; 5) Rózsa Sándor; 6) Ujvári Krisztina; 7) A falu bolondja; 8) Alföldi halás; 9) A honvéd-leány. Kéretnek azon szerzők, kik darabjaikhoz zenét nem mellékeltek, azt Molnárhoz szíve beküldeni, valamint a szerző nevét rejtő bepecsételt leveleket is. Ezen pályaművek sorban adatnak elő, s öt tagu bíráló választmány ítél felettök.

+ *(Az „Üstökös” legutóbbi számát)* a cs. kir. rendőrség lefoglalta. Feltűnt helyette egy háromfarku üstökös az égen.

+ *(A Markó-féle képtárra)* újabban következő adományok érkeztek: herceg Pálffy Antal adott 50, gr. Nákó Kálmán 50, b. Splényi Henrik 50, Draskóczy Gyula 20, Bezeredy Miklós püspök és Szepesi Péchy Johanna 5—5 ftot.

+ *(Uj tankönyv.)* Nagyváradon ily című könyv jelent meg: „*Magyar nyelvtan három tanfolyamban, született magyarok számára.*” Vezédjül tanodai használatra. *Nogáll János*, váradai kanonok és isk. főfelügyelő. Ára 40 kr. Szerző a munka egész jóvedelmét özvegyek és árváknek, a nagyváradai egyházmegye néptanítóinak özvegyeit és árváit gyámoltató nyugtízetnek szentelte. Különösen iskolai igazgatók és tanítók figyelmét hívjuk föl e könyvre, mely célszerű rendszer s rövid és világos előadása által igen használható tankönyvvül ajánlkozik.

+ *(A „Debreczeni ellenőr.”)* című folyóirat III. füzeté megjelent. A korszerű vállalat egy-egy füzetének ára 30 kr; 6 füzeté postán küldve 2 ft. + *Az Antalfi János* által szerkesztett „*Sárospataki füzetek*” ötödik évfolyamának VII. füzeté következő tartalommal jelent meg: Tájékozás a magyar egyházi átalakulás mezején a mohácsi harcz előtt, Nagy Józseftől

A *Messias* kiadásának bejelentése a Vasárnapi Ujságba, 1861. október 13., 488

Alírási felhívás

Pentaglotte ^{הַפֶּתַח הַחֵדוּשׁ} ~~szótár~~ ^{szótár} négy nyelven jelenik meg, a m. héber, latin, magyar, német és francia nyelveten. Kiadja Natonek József rabbi Pesten.

Ezen héber szótár a kitűnő tudományos és magyarázó felismerés Pauer feketefehérvári címzetes papjé, a magyar nyelv Akadémia sajjá adt. közműködésével keletkezett.

A héber, latin, magyar, német és francia Pentaglotte elterjedésére nézve teljes joggal rejtélyes: különösen a héber és magyar nyelv barátainak segítségére, a következő okokból:

- 1) Kezdetben a héber nyelv tanulmányozása iránt.
- 2) Haxafini feketéből a magyar anyanyelv iránt; mintán a magyar irodalom, mely lexicographikus művel nem bír, ezzel tehát egyszerűen érhető ványon leendően segítve.

Pártsáki iratokban, különösen prvbán a Pentaglotte Dr. Hallgatók által epeközül, kitűnő magyar fordításában, a magyar és héber nyelv alaki- és főhasonlataira magyarkorábban történetek utalások, melyek az ókorok közötti keleti eredetét mutatják.

(Ezen művek gyűjtemény a hasonlatakat, melyek részben a magyar és héber nyelv között léteznek, így nyelv-elméleti minták nyelvi fogalom tekintetében rendszeresen ki-tesznek mutatva.)

Stannalan Bibliai képek, melyeknek áthathatatlan homályát a szótár össze legújabb eredményei nem valának képesek megvilágítani; a legtudományosabb fordítások által a keleti nyelvekben való alapos jártaságunk dacára - sem lehet királyi megvilágításul, a magyar nyelvvel való összehasonlítás által egyszerű de világos magyarázatokat nyerni.

Ennél fogva elvárható, hogy ezen mű magy elterjedését fog örömezni.

A munka 5 füzetben, füzetenként árul a pesti könyvnyomda-névszerint társulat intézetében (Holt-utca 4. sz.) jelenik meg, és az alírási íjbegek átvételére és megvilágítására a cégben az intézet igazgatója Falk Lejmond ír által történetik.

<i>Alírási felhívás</i>				
Az alírási-nyelvjárás alájegyzése	Művelet	Ezer	Ezer	Ezerrel
	szótár	szótár	szótár	szótár
Pauer József	5	50	örvénforrás	lejárta

Natonek ötnyelvű, héber-latin-magyar-német-francia szótárának aláírási felhívása, 1870

Az alábbi névjegyek aláírásai	Pénzösszeg főben	Pénz számban kifejezve	Eszköz
Ehrenberger Henrik	5 ⁰⁰ / ₅₀	ötven ft	megfizetve
B. H. K. ...	3 ⁰⁰ / ₅₀	háromszáz	...
.....
J. Kohler	2 ⁰⁰ / ₅₀	két száz	...
Korn J. ...	12 ⁰⁰ / ₅₀	tizenkét száz	...
B. ...	18 ⁰⁰ / ₅₀	tíznyolc száz	...
J. Deutsch	5 ⁰⁰ / ₅₀	ötven	...
Baruch Deutsch	2 ⁰⁰ / ₅₀	két száz	...
Buller ...	12 ⁰⁰ / ₅₀	tizenkét száz	...
Horn ...	2 ⁰⁰ / ₅₀	két száz	...
Simon ...	1 ⁰⁰ / ₅₀	egy száz	...
M. ...	1 ⁰⁰ / ₅₀	egy száz	...
S. Samuel ...	1 ⁰⁰ / ₅₀	egy száz	...
L. ...	1 ⁰⁰ / ₅₀	egy száz	...
.....
Goldberger ...	1 ⁰⁰ / ₅₀	egy száz	...
Schosberger ...	1 ⁰⁰ / ₅₀	egy száz	...
Jos. Deutsch	1 ⁰⁰ / ₅₀	egy száz	...
M. ...	1 ⁰⁰ / ₅₀	egy száz	...
J. Baumgarten	1 ⁰⁰ / ₅₀	egy száz	...
.....
F. R. ...	1 ⁰⁰ / ₅₀	egy száz	...
H. ...	1 ⁰⁰ / ₅₀	egy száz	...
D. ...	1 ⁰⁰ / ₅₀	egy száz	...
E. ...	1 ⁰⁰ / ₅₀	egy száz	...

Az alábbi vajáskori aláírók neve	Helyi fontos	Összes számban pénzügyi	Összes számban kifizetés	Ez revidál
Dr. József Lewick	egy	10	viz. forint. fizetés	
P. S. L. L. L.	egy	10	viz. forint. fizetés	
Stumpfholz Pál	egy	10	viz. forint. fizetés	
E. P. L. L.	egy	5	fizetés	
S. Friedmann	egy	5		
S. M. L.	egy	5		
W. L. L.		5	fizetés	
J. L. L.	egy	5	fizetés	
S. L. L.	1	5	fizetés	
S. L. L.	1	5	fizetés	
S. L. L.	1	10	fizetés	
S. L. L.	1	5		
S. L. L.	1	5		
S. L. L.	1	5		
S. L. L.	1	5		
S. L. L.	1	10	fizetés	
S. L. L.	egy	5	fizetés	
S. L. L.	egy	5	fizetés	

Előszó.

Sok mondatott még több iratott az zsidó emáncipáció ellen s mellette; de mivel az emáncipáció elleni még igaz okai is a láthatólagos gyűlölet bélyegét viselvén, könnyű volt a szabadelvűségnek azokat semmisíteni, de velük a jó érveket is megdönteni, vagy legalább a gyűlölet gyanujába hozni*). Az én tollamat nem a gyűlölet, hanem az izraelita testvéreimhez való szeretet, valóságos hit iránti buzgó igazság vezeti. Ezen kötelességek kényszerítenek a jelenkori zsidóság hittelenség veszedelmes voltát felfedezni. Ezen mód az egyenes út veszélyes lelki betegsége gyógyulására az alkalmas gyógyszert felismerni!

Minthogy magamat az olvasó előtt mint orthodox izraelitát bemutatám hitvallásommal is megismertetni szükségesnek tartom. Mint ember az isteni hit legbuzgóbbja, és mint izraelita a legszabadelvűebb vagyok; de hitvallási buzgóságomnak nem szabad, hogy emberiségemet túlszárnyalja, s szabadelvűségemnek nem engedem, hogy izraelita nemzetiségemet elnyelje. Mindegyiknek határozott fokja vagyon; azaz: míg vallásassá-

*) Lásd Hartmann: Grundsätze des orthodoxen Judenthums.

gom az emberiséget boldogítja, s míg szabads-
vüségem nemzetemet vallásossá teszi; a hol ezen
tulajdonságok erények lenni megszűnnek, ott ér-
vük hatálya is enyészik! Ezen hitvallásomhoz
még csak azon irányzatú jegyzés tartozik, hogy
nemzetemet vallásossága által ugyan szabaddá
tenni, hitem legszentebb parancsának ismerem,
mert abban kezdődött s abban végződik isteni
hitvallásom hivatási tökéletessége!

A szerző.

Bevezetés.

Van-e az államnak joga polgárai hitvallásába avatkozni, vagy akárminémü rendezésü befolyást gyakorolnia?

Van e az államnak joga polgáraitól egy határozott elveken rendszerzett hitvallást követelni, s ily követeléstől függővé tenni a polgári jogat, úgy hogy teljesítése esetében annak élvezését megadni s hiányában tőle megtagadni?

Az első kérdésre nemmel felelünk; nincs s nem is lehet az államnak joga polgárai akár mely felekezet valláselveibe avatkozni s rendeléssel abba befolyást gyakorolni, következő érv alapján. Hit alatt mi azon vallási rendszert értjük, melyet egy felekezet közvetlen az Istentől nyilatkozott törvényeknek hisz. Istentől adott törvényeket észszerűleg is oly tökéletesnek kell ismernünk, hogy ahoz valamit hozzáadni, vagy elvonni lehetetlennek tartanunk kell*), különben nem Istentől való rendszer, ha emberi javítás azon alkal-

*) Ugy rendelé azt az Isten is: „Az ígéhez melyet parancsolok nektek semmit hozzá ne adjatok, s semmit ne vegyetek el abból. (Deut 4. 2.) A tudos dr. Ballagi Mór képviselő úr e verset igen elmeélü jegyzéssel értelmezi, miért is itt azt közölnünk helyén tartjuk. Ugy mond: „Kettős törvény határozat foglaltatik e versben. Először, hogy az istoni akarat Jisrael minden kötelességének alapja, minek nyomán a törvény csak anyiban bir kötelező erővel, a monyiben ez Isten parancsa, Istennek Moseh által nyilvánított akaratja: Másodsor, hogy Isten ígését úgy vegyük a mint elénk adatott, s tartalmát önókoskodások önhatalmazatok által se ne tágítsuk se ne korlátozzuk.

6

mazható. Ennél fogva nem szabad az államnak egy felekezet hitvallási elveibe avatkoznia, mert ez esetben az isteni eredetiségét kétségbe vonná.

Az első kérdés következetes megfejtésével nyert elv szerint, hogy egy felekezet hitvallását isteni eredetűnek kell tekintenie, a másik kérdést igénnel kell megfelelnünk.

Nem csak jogában áll az államnak, hanem mulhatlan kötelessége polgárai oly hitvallása meggyőződésében lennie, mely Isten nyilatkozatán alapszik. Ezen kellék hiányában, nem csak polgári jogot tőle megtagadni, hanem azon esetben is, ha már a polgári jog élvezetében van őt attól megfosztani, az állam kötelessége *).

Az állam főhivatása a társalom boldogság s biztonsága fölött örködni; tehát kötelessége polgárai cselekvésére ügyelni, hogy abból vész vagy ártalom ne származzon. Ezen elismert érv dacára, elismerjük még is, hogy nincs joga az államnak, egy hitvallás elveibe avatkozni, mert a hitet isteni eredeténél fogva az emberi észszerű nézetein s bölcsesetein felől tartjuk. Evvel a hitvallás áldásos voltát s üdvös befolyását a társalomba axiomaaként elismerjük, mivel ez államon felül áll. Ebből az a következményt vonhatjuk, hogy oly egyed, ki a vallásosság tulajdonát nem bírja, miáltal a társalom boldogságára nem működhet, hanem ennek biztonságára kezességet sem nyújthat, a társalom tagja sem lehet; mert ez nem oszthatja jogait oly egyeddel, ki rea veszélyt háríthat s ártalmára működik. Ezen állítás gyakorlati meggyőződésben is gyökerezik. Törvény igazság és erkölcsiség a mint egyedül a hit szent ige által biztos alakot nyernek,

*) Ha ez politikai bűnök kövekeztében számtalanszor történik több jog s igazsággal történhető a hittelenség miatt, mely egyszersmind minden utálatos bűnre ösztönöz.

úgy a társalomra való üdvös voltuk s állandóságuk is csak a hit szentségében lelük biztonságukat ; következetőleg a hittelen soha s semmi viszonyok között nem nyujthat biztosítékot ezen erények teljesítésére. De a bálványozó és az Istentől való elpártolt között e tekintelben nagy a különbség. A bálványozóval csak anyiban oszthatjuk társalmi jogunkat, a menyiben a hit ezt a társalom boldogságára szükségessé teszi, s nem azon arányban, mint a bálványozó azt, kénye s hatalma szaporítására igényelhetné.

E szerint határozta a szent irás, hogy a Nochrí ==*) bálványozó mind azon törvényekben reszesüljön, melyek a személy és vagyonbiztonságra szolgálnak; de törvényesen vala elzárva, mind azon jótékony intézmények s törvényektől, mely előnyt vagy jogélvezetet nyujtának, mik egyedül az igaz hitü számára szánvák.

Ilyenek p. a kamatvevési tilalom, a szükölködők

*) Nochrí szó valódi értelmében számos magyarázó tévedt; hogy ezen szót csupán „idegenföldivel magyarázták mit más helyen bővebben fejtegetendők; itt csak azon egy a király választásnál szóló törvényt idézzük tévedésük felderítésére, mivel a „Magyar Izraelita“ szerkesztője ebből azon alaptalan következményt von, hogy a zsidó törvény értelmében csak az idegen nem szerezhette meg a jogegyenlőséget, de a bálványozónak megengedtetett ezen jog, mi valóságos rágalmazás Moses törvényre nézve. A király választástól a nochrí elzárván vala mit, a nevezett szerkesztő idegenre vonja. Hogy ezen magyarázat hamis, nyelvészeti tudomány nélkül, az által is kiderül, hogy ha egy nemzet idegen országból királyt választ úgy már a választás előtt nem idegennek, hanem minden joggal felruházott polgárnak ismertetik el. Ha a Nochrí szó alatt idegen értetnék, úgy ezen törvényt könnyű módon lehetett kijátszani, hogy jó eleve a választásnak a Nochrí-idegent polgári joggal felruházzák, s úgy királynak törvényesen választható volna. De magyarázatunk szerint, hogy Nochrí-bálványozó, úgy e törvényt semmi fogás által kijátszani nem lehetett.

8

s özvegyek oltalmazásánál szóló számos törvény. De azon arányban, a mint a bálványozó az ünél, hitigaz úgy a hittelen ártalmas a bálványozónál. A bálványozó csak bizonyos fokig lehet ártalmas a társalomra t. i. a mennyire erkölcsvesztő tanai hatályosak, mi ugyan tágos tért nyit számtalan embertelenség elkövetésére, de veszedelmessége mégis megszűnik ott, hol a bálványozás, bár gyarló törvényekben, az önkénynek némi határt szab. De a hittelenség szende, de halálos mérge kifogyathatlan működésére, és határtalan terére nézve, mert veszedelmes elvtelensége nem ismer tetteket, melyeket elkövetni szabadnak nem tartaná, ha érdekei óhajtják s hatalmától kitelik! Tehát a hittelennel még az igazság kiszolgáltatását is csak anyiban oszthatjuk a menyiben ez szükséges, hogy az állam szemesen örködhessen fölé s a társalmat szende mérgétől megóvándó; jog, előnyeket se hogy sem szabad vele osztolni, a nélkül, hogy halálos gyilokkal fel ne fegyverezzük a társalom ellen.

Ezen előzmények után tények valóságá mellett bebizonyítjuk, hogy a jelenkori zsidó nép, szellemileg a jelentékenyebb része, mennyiségre nézve nagyobb száma, a legelfajultabb hittelenség örvényébe annyira süllyed, hogy őt az egyenjogúsággal felruházni annyi mint a társalmat a bizonyos veszélynek kitenni, a társalom fölé az erkölestelenséget s elfajuzást törvényesen elrendelni, s az államot a legutálatos bűnök hatalmának martalekává tenni.

A jelenkori zsidó hittelensége.

A jelenkori izraelita, nagyobb részénél tudalom nélkül, de a miveltebbnél hittagadásból, egészen elenyészelt a vallásosság. A zsidóság nagy része megeszi

jóízűen a sódort megissza a keresztényel a bort; szombaton, a Talmud eleve szerint halálos büntetés alatt, tűzkészítés tilalmát, tétováz nélkül megszegei, a kereskedők sgyárosok folytatják minden ünnepen üzérkedésüket. Úgy történik húsvéton a súlyos kovászos kenyér tilalmával, mint minden tetemesb parancsokkal is. Ha megtartatnak is, úgy csak formaképen történik, s az akaratelleniesség a szertartás közömbösséges elvégzésében kiviláglik. Erre a hittelenségre még nagyon is hegykés, különösen a sódar megevésére, mely lovagias tett által magát filozofusnak tartja, ki a jogegyenlőséget megérdemli. Ily korlátozott elmű nem képes arról meggyőződni, hogy a mint a zsidó hitvallása a sódar nemevésében sehogy sem áll, úgy az azt megevője nem a polgári jogot, hanem valóban megvétést érdemel; mert a ki nemzetének általános elismert törvényét nyíltan megveti, jelentelenséget tanusít s bizalmatlanságot gerjeszt maga ellen, még más felekezetenél is. A hittelenség mellet még a legdurvább babonáskodás tartozik a jelenkori elvtelen zsidóság jellegéhez. Ugyan azon, koholt csodatettek s szemfényvesztés által hirnevességre kapott Rabihoz, kinek hittanait nyíltan megtagadják s megvetik, s ezen megvétést vétkesnek tartani bírhít böleselkedésükben dőreségnek nevezik, mégis akár lelki, akár testi baj, vagy valami kereskedelmi s lopás szerencsétlenség esetével, csoportosan zarándokolnak, s tőle segítséget esedezvén. Jellemző e jobban a zsidó nép veszedelmes elfajulása, mint az által, hogy a legtúlzó hittelenségből a legbutább babonaságba bukik. Csak ily válásmeghasonlott nép alkalmas minden veszélyes vállalatra ugyan, de nem a jogegyenlőségre!

Bizonyítjuk a jelenkori zsidó vallostalanságát a zsidó theologia szomorú hanyatlásából is.

10

A Talmud szomorú hanyatlása.

Egy nemzet vallási fokozatának legbiztosb mérve a theologia mivélése s alapos ismerete. Köztudomás, hogy a Talmud tanait az egyetemes zsidóság mint isteni hagyományt, legalább eddig, elismeri, és a hit cselekvései minden ágazataiban, mint theologia, irányul szolgál a rabi eljárásának. Ennek nagy fontossága tekintetéből törvényes szükség, egy rabi hivataloskodásra okmányszerűleg kimutatni a Talmud alapos tudományáról.

Mind a mellet még is a jelenkorú rabik nagyobb része egész Európában oly tudatlan, hogy vallási hivatását sehogy sem képes a hit törvényei szerint elvégezni*). E hanyatlának nem az ujkorú rabik egyedüli okozói, hanem többnyire ugyan azon óhitű rabik, kik predikációjukban buzognak, az újabb rabik, valóban soknál gyér, miveltsége ellen. Ezen vakbuzgó rabik a theologiai okmányokat, jó díj fejében a legtudatlanabb zsidónak is készséggel osztják. Ebből minden jozan-gondolköző azon igaz következtést vonhat, hogy még a vakbuzgó rabik sem tartják a Talmudat isteni hagyománynak, különben nem árulnák el a vallás vesztére; de evvel azon meggyőződést szerzünk magunknak

*) A rabik tudatlansága a héber nyelvben még nagyobb fokát érvén; a régi rabik ritkán tanulták szabályszerűen a héber nyelvet, de még is értették azt a Talmud gyakori tanulmányozásában, melyben a héber nyelv vegyítve van. De korunkbeli rabik, általánosan elmulasztották ezen őseink szent nyelvét sajátjukká tenni, s mint írásban mint beszédben, csak badaráznak, de szabályszerű kifejezésre nem képesek, Sok rabi van, ki Ballagi Mór képviselő úr héber nyelvészet s szent írás ismeretét méltányolni sem képes, sőt a Talmudban sem bírnak annyi tudománnyal, mint Ballagi Mór úr tudott, mikor Móses öt könyvét magyarrá fordítván, s még is az akkori zsidóság pest községével együtt, ezen népünk legjelesb tudósát magától elidegenítvén.

hogy a hittelenség a zsidóságnál azon szomorú fokát érvén, mely vesszedelmességét a többi népre is gyakorolja, mihelyt a törvényhozásra s igazság kiszolgáltatásra befolyást gyakorolna, vagy az egyéb nyilvános ügyekre. A ministeri hivataltól kezdve a falusi bíróságig egy materialista teltelvű négyszázezer zsidóságtól, kinek lelkészei vallásuk szent tanuival is csereberét űznek, várhat-e a magyar nemzet egyéb; mást mint az erkölcsiség megvesztegetését s a társalom boldogság végromlását. Micsoda biztosítékot nyújthat egy zsidó hivatalnok lelkiösméretes eljárása iránt, kinek vallása csak játékforma üzlet, kinek más szentsége nincs mint a haszonvágy szörnyeteg ösztöne. Ezen ősei hit elveihez, melyeket tettleg megvet csak azért ragozkodik s gyakoroltatja színleg, mivel igen kényelmes eszköz érdekei elérésére s legkevésbé akadályozhatja szenvedélyek élvezésében; tehát a Talmudat nem tudják mivel nem tanulmányozzák, s nem tanulmányozzák mivel nem hiszik!

A rabik megvesztegetődése.

Ezen eddig leirt zsidó elkorcsulásának főtényezője csak a rabik elvtelensége, kik megvesztegetődésükben a leggonoszabb tetteket s utálatos vétkeket szemhunyáskodva elnézik, és csak anyiból figyelembe veszik, a menyiben haszonvágyukat kielégíthessék. A reformisták legszélsőbb ösvényén haladó, mint a tulzó óhitűség sötét elveihez ragzkodó rabik, kevés kivétellel, követik ezen veszedelmes rendszert. Mindnyájon pedig Móses tanaival s az állítólagos Talmud hagyományaival kárhuzatosb üzérkedést űznek, mint uzsorás hiveik pénzükkel; mert ezek bűnös üzérségükkel csak önnön lelküket rontják, de a rabik zsebük megtelésére ugyan azon lelkekkel üzérkednek, kinek üdvösségét előmozdítani állítják; mi hivatásszerű köte-

12

leségük is volna! De hagyjuk a rabikat maguk fölött ítéletet mondani. Az orthodox párt elvezére Mainzban megjelenő „Izraelit“ című ujság; a reformisták elvezére az aggastyán Filippsohn Magdeburgban s elvbarátja Löv Lipót Szegeden. Ezen két párt dühösb harcot visel egyik a másik ellen, mint hajdan a fari-säus s zaducaer között viseltetett. Mindegyik párt a másikat eretnekíti, s állítja egyik a másik pártról, hogy vallási tanai s elvei szerint nem zsidók; ugyanis ha tehetségükben állana bizonyára, mint a dühös hitbiróság Spanyol országban amáglyán végeztetné ki egyik párt a másikat. Kell-e jobb bizonyosság, mint ezen két párt, ki az egész Europai zsidóságot hitelvére nézve képviseli, önnön maguk egyik a másik felől hozott azon kárhuzatos ítélete: hogy az ellenpártjának nincsen igaz hitvallása!

Én pedig mind a két párt állítását igaznak tartom: hogy egyiknek sincs igaz hite! Mert jaj azon nemzetnek, kinek papja hivataloskodása a leggyakoribb s legfontosb vallási teendői közé tartozik: a lúd nyeldekli épsége vagy legparányibb sérültsége; a főzőkanál hús és tej vegyszerei; a menstruimi foltok, vizsgálata! Hisz ezek az Isten dicsőítésére az emberiség javára, a tudomány előmozdítására, vagy a vallásosságra semmiképen sem használnak; hanem az önámítókat folytatják a tudatlanok vakítására, a vallásosság lényege gyanánt! Bocsásd meg Istenem ha a kérdésre fakadok: kin nevetnek ezen hamis hitegető rabik inkább, rajtam-e, ki e hasztalon dolgon törödöm, vagy rajtad Istenem, hogy ezen a te nevedben a hamisságot elkövetőket tűröd! Valóban, okkal, egyikünken sem nevethetnek; mert én nem velük törödöm, hanem szétszort népem nemzeti isteniségével, ki csak az igazság elismerésével az izraelitához visszatérend; rajtad véghetetlen Istenem sem, mert te kiirtásukat rég már, nem csak elhatározád, hanem meg is kezdéd, mit haszonlesés káprázat-ságukban csak ők nem birnak látni.

A zsinagoga s az áhitat.

Az előzményekből következtetheti az olvasó a zsinagogai rend és az áhitat állapotát. Jellemzi ezt elégedően azon ismert példa: oly rendetlenség mint egy zsidó templomban! De időnkben a nagyobb községek nagy szorgalommal ügyelnek az imola rend fentartására. E célra zsinagogai biztosok rendeltetnek kik az ima közben a zsinagogát körüljárják s a rendet fentartják. Jeles e tisztjük jutalmául az imától felmentetvék, mit egyébiránt sem végezhetnék, a folytonos rendelkezés miatt. Ily intézkedés szükségessége egy imaházban, minek hasonlót a földkerekségén nem található elegendő tanuságot teszen a zsinagogákban létező áhitatáról. De vessünk egy pillanatnyi figyelmet az isteni szolgálatot végző személyezetre. A felpiperezett gyerkőczek sorozata énekük szünetével az imádságot a községgel nem folytatja, mert ez nem tart szerepéhez. Most a cziczomázott főkántor lép a színhelyre, s folytonos mimleges mozdulatok közt húzódik ide s tova, míg nehezékenyen helyére czammog, mit annyit jelent: az Isten is becsületének tarthatja, ha oly személy által tiszteltetik. Az ima közt folytatja-e színézkedési mozdulatokat, mik inkább nevetséget gerjesztenek mintsem áhitatot ébreszsen. Ha zsinagogába keresztény megjelenik, mi minden szombaton történik, úgy az imola, a hány áhitatói, anyi készséges cicéron tolakodik reá, a netalán kíváncsiságának megfelelni; ha ez nem történik, mi rendesen úgy is van, mert e keresztény nagyon is birja tisztelni az imára szentelt helyet, hogy sem ő ott beszélgessen, úgy az áhitatra begyült szidók önnön ösztönéből kezdik előzékenyen a mulatgatást, a szereplő személyzet megnevezésével s az egész komédia meg magyarázásában. De a keresztény ily illetlen cicéront megveti, ki áhitatását megszünteté, hogy fitagtatás közt a keresztény vélt kíváncsiságát kielégithes-

14

se; de a pompás szertartást, miben csak tettetést lel, nem ismér másnak, mint egy komédianak, melyhez mindenki díj nélkül beléphet! Kísérjen most az olvasó egy orthodox zsinagógába egy nagy ünnep, mint újesztendő vagy az engesztelő napkor. Itt az ájtatosok fehér foszlányban, az ünnep jelvényében állnak, de nem imádkozva, hanem felpiperezett kis leánykáikkal enyelgetve, kiket mulatságra kiki a templomba hozza. Ott ily fehér öltözékű csoport hangosan kaczag egyik piszkos tréfáján; itt egy másik az áruczikkék és a koscsisok felül tanácskoznak. Amott egy csoport fiatalság szilaj nyihargásba kitör, mire egy közelébbük a szunyadásban háborgatott öregebb zsidó, azon közönséges, de azért kevesbé sem hizelgő, szitokra fakadt: schneitzenk tausend kriesz, (akartok fetsegni, hát menjetek ki a templomból! *). A tanító úr, mint mivel ember ily aljas módorban nem mulatja magát, hanem valamely újságot, vagy szatyár regényt olvas, s ha ezt a nagy zaj miatt figyelemmel többé nem folytathatja, úgy odahagyja a zsinagógát imástól, tanítványai nagy öröme, kik példáját azonnal követik. Ezen általános zavarban a kántor dana közt folytatja imáját; mikor eléri azon ima részét, melyben hosszú életért és gazdagságért könyörögnek, azonnal ezen különféle csoport szétoszol s durva kiabálással kezdik az Istent ostromolni az élet minden javaiért! O Istenem! ez a nép Ábr. Is. és Jákob korcs útodai, kik elődeit hajdan választott népednek nevezted, másodszer alkalmazható réa a vezeklő proféta feddő szavai: csak lopás gyilkolás paráználkodás, hamís esketésre jöttök házamba előttem állani... ugyan házom, mely nevetem viseli a haramiak barlangjának tekintitek. Jerem. 7 f. 9. 10. 11. Ezen események rajzolását ne tartsa az olvasó tulzónak, mert nem

*) Több ily eset jelentetett a rabinak, nem panaszképen, hanem mérvül a vallósosság hanyatlásának.

a gyűlölet vezeti tollunkat, hanem a fájdalmas való, melyről, mint szem- s fültanú meggyözödénk tizenkét év alatt, melyben a zsidó ügyet folytonos figyelemmel kísérők. De leírjuk, kiméletlenül bár sajtó érzelmmel, mint a proféták a vének mint a fiatalak, a férfiak mint a nőknek, a leggyalázatosb bűneiket leplezetlenül szemükre lobbantván!

De ezen gyalázatos viselés nem a népet terheli, hanem a rabikat, kik a legnagyobb ünnepekre épen értelmellen imákat szerkesztettek, s a jelenkori rabikat, kik fitogtatott haladásuk dacára, ezen badarozás ima gyanánt mondják.

Az ima.

A zsidó vallási elveit s szertartásait, hüntükrözve találjuk imájukban. Az imák oly nagy halomban szerkesztettek, hogy a legájtatosb kedély is belefárad, s nem bírja azt egészen értelmesen elmondani. De tudja azt minden tudalmas zsidó, hogy számtalan a templom áhitat számára szerkesztet ima oly szózavarékból áll, melynek semmi értelme nincs, bár a néptömeg ezeket legnagyobb buzgósággal elmondja.

Az újkóri templomok dicséretére legyen mondva, hogy ezen badar szöveget kiselejtezték. De van tiszta héber nyelven szerkesztett számos imázás, mely lélekemelő: és szivnemesítő. Ezen ima nagyobb része tartalmaz az izraelita Palästinába visszahelyeztetését, s a nemzeti önállóság felélesztését. Az izraelita élet minden viszonyai közt, mint a körülményléskor, a menyegzet alatt a megesketetéskor, halálozás esetével, szóval az születéstől fogva minden súlyos mozzanatainál a földkerékségén lakó izraeliták egyaránt imadják ezen imákat. Ezen ima az izraelitát erkölcsiségre buzdítja, jövője reményét táplálja, s a nemzeti önállóság isteni érzületét kebelében éleszti, mi által az emberi

16

méltóságra képesíti; és mikép viseli az izraelita magát ezen ima irányában? istentagadólag!

Mert ők ugyan mondják ezen imákat minden nap, de csak gépileg az ajakkal, míg bensőleg tagadják valóságát; mert a zsidó nagyobb száma nem hiszi tartalmát, hogy valahá az izraelita Palästinába mint önálló nemzet visszahelyeztessék. Mint elfajult ösátyánk, kik az egyetlen Istent eltagadván s idegen nemzetek utálatos bálványait imádnak, úgy a jelenkori zsidó idegen nemzetiségi isteniségei után sovárkodva, s bár ezektől megvetve is, az idegen nemzetiség egyenjogúság morzsalékaért koldúl, míg ő maga nemzetiség dűsságán nemzeti dicsőséget megújíthatná; de ő szerencsétlen az elveteműltség fenekéig sülyedvén, mintsem magasztos saját nemzetiség eszméjén lelkesülni képes legyen! De ha ezen elveteműltségen eltekintvén, minő elfajulást tanusít egy nép, ki legszentebb, az élet szomorú s öröm viszonyai alkalmával elmondandó imáit megtagadja, a jövőjéről határozó tartalmát megveti, s az ima azon valóságát, mely hitének fölényegét képezi, meghazudtolja s úgy az Istennek sem hisz!

Van-e a földön bölcs, ki a bölcsészet elvei alapján ily népnél biztóságot lelne a társalmi javak felül; van e egy államferfi ki elég bátorságot éreznő ily nép lelkiösméretére, az állam jogait bizni; létezik egy oly szabadelvű, ki ezen népet elvei szerint a társos jogokkal felruházni köteleiségének tartana? Én világosan kijelentem, hogy csak olyan ember oszthatná meg ily hittelenekkel az állami jogokat, ki maga sem hisz semmit! Nem lehet egy állam jávát és legfontosb érdekeit egy nép lelkiösméretére bizni, kinek se vallása se szent tárgya nincs, ki saját imáját elárúlja s az Istent először meghazudtolja, s utóbb azon imával melyet nem hisz az Isten még meg is csalja! Ezen rajz a jelenkori zsidó népem, szívem repesztő, valódi bélyege, melyről

még azok, kik kevésbe érinkezésbe jönnek vele is meggyőződtek. A bécsi lap „Vaterland“ mond: a felvilágosult pesti reform. zsidóság nem hiszi többet Abraham és Móses Istenét, ők a régi s új vallás szakadói! Nem csak a pesti, hanem a pozsonyi bécsi berleni szóval az egyetemes zsidóság tartozik ezen szakadói közé; abban is tévedt e lap, hogy a pesti új templomhoz tartozó községet felvilágosultnak nevezzi; bár e község is hiszi, hogy ő nem görnyedezik az előítéletek terhe alatt, mint a többiek, de csalódik, mert ő sem egyenesedik a vallási igazságban. De igaza is van. A zsidó nép a nélkül, hogy hitét feladná tetteleg azt még is megtagadja; az államnak hűséget ígér, mely jövője felüli vallási elveivel homlokegyenest áll! Nem költ-e egy nép alapos aggodalmat erkölcsisége ellen, hogy azon elveket, melyeket ő nyíltan megtagad, imaiból mint valótlan kiselejtezni nem képes vagy nem akar, s ily ellentét által magára a hittelenség bélyegét sűti. Ha a jogegyenlőséget követeli, úgy azon imákat, melyek a jövő zsidó önálló nemzetiség helyre állítását tartalmozzák, kellene kiselejteznie, ha pedig ezen imákat megtartja, akkor a jogegyenlőség követelésével kellene felhagynia. És ezen következetlenségnek ki az oka? egyedül a rabik; ezek a proféta szavait sem a múlttól, sem a jövőről nem hiszik. A helyet, hogy a rabik hivatásuk szent kötelessége szerint a zsidóságot évezredes zsibbasztásából a hit éltető szavaival felébresszék, inkább a hittelenség vezetői gyanánt, még mélyebb sülyesztik az elfajzás örvényébe, hogy csak haszonvágyukat kielégíthessék, mint ecsetelte őket a proféta kinek szavait nem hiszik. Jehezekéd 34 f. vész azon izraelita pásztorokra, kik csak magukat legelik; de az eltévesztett juhát vissza nem térítik, s az elveszettet nem keresik.

Azért mondja az Isten, kiirtom őket a pásztorokodásból, s juhomat megmentem torkolataitokból! De

18

ideje már, hogy a rabik az izraelita nép lélekvesztén, s a szent irás árulásából ne hizlalják magukat. Itt felmutatunk példát egy rabi a szent irás árulásáról!

A „Magyar Izraelita“ lap szerkesztője Rokenstein, tudor s rabi úr lapja 27. sz. állítja, hogy a volt izraelita állomban még a pogánynak is megadatott a polgári jog. De mivel ezen állítását Móses törvényei vallóságos értelmé szerint nem lehet kimutatni, úgy hamisítja az illető törvényeket. Ezek szavai: „A zsidó törvény azonban bár minő idegent még a pogány hitben létezőt sem rekeszté ki jótékonyosságából. Mondva M. 2 k. 20 22. : Az idegent ne csaljátok s ne zaklasátok, mert ti idegenek voltatok Egyiptoman. Először a Rokenstein tudor urhoz intézendők kérdésünket: hát a csalás tilalmát jótékony intézetnek tekinti ön? valóban ily álfogalom az igazságról csak egy álfofus agyában szülemelhetik; de minden jozan gondolkozó a csalás tilalmát törvénynek tartja. Most a Rokenstein Rabi úrtudatlanságát mutatjuk bé.

Ő a radix „jonoh-t“ ezen versben csalással fordítja, mi nagyon is hamis, mert a héber nyelv ezen gyöke zaklatást jelent, mely értelemben nem csak a Talmud, hanem minden zsidó s keresztény magyarázó is így fordítják, csak M. 3, k. 25, 17. hól ezen ige közvetlenül az adás s vevésre vonatkozik ott csalással fordítják a magyarázók. De ezen magyarázattal a Talmud B. M. 59. l. egyszersmind törvénynek ismeri, hogy oly egyedek ellenében, kik más Istent hisznek, szabad a csalást elkövetni! Továbbá mond Rokenstein úr: „ugyanott 25, 9. újra parancsoltatik: Nezaklasd az idegent. Erre Rási a Talmud Bab. Mez. 29. *) mondatát idézi. Nyomatékkal ismételtetik e törvény azért, mert az idegen mivel sz ü r ö r á, mit rabi Eliah úgy

*) Itt Rokenstein Rabi Rasit majmolva ennek lapsus calamit szinte utánozván 29. l. jegyezé mi pedig 59. l.; jele hogy Rokenstein rabi nem a Talmud eredetéből meríti adatait.

magyaráz általa hitteremtője álistene s az erről való fogalma rossz; tehát szánalomra méltó.“ Itt rabi Rokenstein szándékos hamisítása bebizonyul abból, hogy az idézet magyarázó szavait felét csonkítva adja elő, hogy hamisított magyarázata sikerüljön. Az idézett magyarázó szavai ekkép hangzanak egészen: mivel hajlama rossz, t. i. a megtért bálványozó-é, az elhagyott bálványozást ismét elfogadja, ha az izraelita őt zaklatni fogná. De lássuk hogy szerzi a jogegyenlőségért harcoló Rokenstein az érveket. Úgy mond tovább ezen bajnok „E törvény előfordul M. 3. k. 19. 33. és végződik az érvel: „mert én vagyok a ti Istenetek“ mihez Rasi a Talmud után ezt jegyzi meg: bár neki más Isten hite van, de azért én mindnyájatok Istene vagyok“ Ezen idézetek hamisítása a szemtelenség tetőpontját éri, mert Rasi itt világosan az ellenkezőt mondja: „Ne mond neki, t. i. a megtérített bálványozónak, hisz te az előtt bálványozó voltál s most az igaz Isten törvényeit jövesz tanulmányozni, mert már mindnyájatok Istene vagyok“, t. i. minekutána a bálványozó is az igaz hitre tért egyaránt Istenetek vagytok! De Exodus 22 f. 22 v. a hirneves tudos Abenezna világosan mondja, hogy az idegen fogadja, hogy többé a bálványokat nem imádja. Ebből elegendően kiderül, azon állítás; „Moses törvénye még pogány hitben létezőt sem rekeszti ki a jótékony intézetekből“ hamis, és csak a lelkelen álrabi Rokenstein rossz gyártmánya, mit azon jó hiszemben közzé tesz, hogy a Talmud tudosai szemhunyaszkodva, a keresztény olvasó ámitására hamisított adatokat, föl nem fedezik! De mit érdemel oly rabi, ki Móses törvényeit s a Talmud magyarázatát hamisítja? A Talmud törvénye szerint a kiközönítést! Tehát Rokenstein lehet egyenjogositva de ő többé nem zsidó, mert ő Móses szent igéit elárulta, s az Istent rágalmazta! E zsidó néptől, kinek egy rabija s egyenjogúság bajnoka, hogy a keresztény olvasókat káprász-

2*

20

tathassa s a zsidó emáncipációra hajlandóvá tegye, Móses szent tanait egy újságban a világ láttára hamisítja, mit várhat a szabadelvű Magyar? azt hogy a mint érdekei miatt a rabi a szent irást hamisította, úgy annak hívei — — — e felelet egészítését az olvasóra bízom! — Jó Isten szabadítsd meg az elárvult izraelita nemzetet csak az áruló rabik szellemi járma alól, s azonnal nem lesz szüksége más nemzetekhez jogegyenlőségért! Nem lesz kitéve azon gyalázatnak, hogy Rokenstein jogait védje szent igeid hamisításával!

A zsidó községek belviszonyai.

Az emancipatio szószólói a zsidó iparkodását s békességét hozzák föl érvül az egyenjoguság érdemlésére. Ezen kérkedő tulajdonságok, ha a legbővebb kiterjedésben is igazak, semmiféle előnyt nem nyújthatnak az egyenlőség megszerzésére. Mert egy négyszáz ezer lakosság békessége egy tizenkét millió, gazdagabb, miveltebb s kiváltságokkal bíró népesség ellenében erénynek nem tekinthető, hanem kéntelenségnek. A kérkedett iparkodás nem egyéb mint az önzés s haszonvágy. De vizsgáljuk a békességet az izraelita községekben. Nincs Magyarországon vagy Európában község, hól béke s egyetértés uralg, hanem viszály s meghasonlás jellemzi a miveltséget, mely ezen szazad kezdetén a zsidók között gyökerezni kezdett s, melyre a zsidó büszkébb mint Móses törvényeire! Erre talán válaszolhatnának, hogy más hitfelekezetenél is történtek vallási szakadások; de hasonlitsuk össze a zsidók között lévő viszályt a más felekezetek szakadásával. A r. k. hitfelekezettől elszakadt vallásfelekezetknél keletkezésüktől fogva határozott rendszerint vettetik az isteni szolgálat s a vallás minden ágazatai rendszerzett. De máskép van ez a meghasonlott zsidó pártok között. A pesti község egy része az új tem-

plomot Bagóda gyanánt tekinti s sehogy sem látogatja! Ezeknél határozott elismert vallási elvek nincsenek, hanem minden község önnön tudatlan nézetei szerint használja az igazságtalanul dicsért autonómiáját. Mind-egyik község többsége gyártatja gépies rabijával hitelveit; Azon rabi, ki ellenszegülni elég bátor, mi ha csak dachból, vagy a már megcsontított jövedelmek boszujából nem teszi, ritkán történik; mert ezen rabi lelkipásztorok jól tudják a való anyagi érdekét, a semmit sem jelentő lelki áludv ellenében becsülni, melyre maga is peréatot mond! Mutathat e a történelem hasonlót a hit terén? igen a bálványozó izraelita nemzét úgy cselekedett! De a községek s rabik között még dühösb harc foly, mely oly utálatos alakot vön, hogy a leggonoszabb vádakkal terhelik egyik a másikat, mi különösen a rabiktól a község ellenébe történik! 1860-ban több két száz ily, község s rabi között lévő, pör várta az ítéletet a helytartóságnál. Ennek a meghasonlásnak az okozója szinte a hitelenség; egy magos állású Úr ily alkommal nyilatkozott: ki vallását tiszteli az annak hivatalnokait is becsüli! A souverain előljáró vagy egyéb önhitt egyén magát oly jogositnak tartja oly vallás szertartásai felül rendelkezni, mely tanait s parancsait a világi mint az avatott rabi s sakter, csak formaképen végzik. Ebben a tényállásban nagyon is igaza van. Ugyan azon sakter, ki jól fizetődik, hogy a Talmud törvényei szerint hivatalát gyakorolja s vallásos avatossággal végezze, hogy a hús tökéletes kóser legyen. Ő maga is megeszi alatomban a nem kóser húst; de még oly elvbáratai környezetében is megeszi a tréfi, nem kóser húst, kik őt fizetik, hogy a hús vallásilag kóser legyen! De mindnyájunk tréfe, húst eszünk, mert a vágókést a sakter csorbásan használja, mi tilos s tréfe; ha a tüdő hollyagos és tréfe a mészáros kedvéért a sakter kósernek mondja! S ezen önámítások okaiért vagyunk a föld többi

nepeitől elválasztva, s előttük a gúny tárgya; de az Isten is megvett bennünket, ha a legszentebb érzelmek felül magunkat ámitjuk, s csalva őt is csaljuk. Maguk a rabik s főrabik nagyobb száma szinte nem tudja már a törvényeket a nyeldeklőt, a hús és tej vegyrészeit, illetőleg, s a tudatlanság dacára a rabi nevet viselni nem ártali, hogy téged elárvult nemzetem tovább is jobbágy gyanánt használhassa.

Azon kántor, ki kidölt szemmel fitogtatott áhitattal a szent Torát bömbölő szavak hirdetése mellett körül mutogatja, ugyan ennek dicsőítő torka a vallásilag tilos étkeket józüen elnyeli; Annak ajkai, kik az Isten imait éneklük, szombaton a szivarozás halálos bűnét követik el! Illyetén vallási állapot utálatosb a bálványozásnál, mert a bálványozó botor szertartásaival nem űz gúnyort de a zsidó még szentségével is! De a rabik hittelensége sem titok; számos rabi működik, kikről bebizonyított, hogy erkölcstelen vagy vallási bűneket elkövetvén s a Talmud törvényei szerint nem szabad nekik rabi hivatalt viselni.

Egy a legmagosb környezetétől fogva a legalsó rétegeig erkölcsileg s vallásilag elfajult néposztályt, hogy mirigyével a átrsalmat el ne rontsa, kényszeríteni kell hitelvei felül határozott rendszert alapítani, de nem a jogegyenlőség által mirigyét hatályosb folyamatba hozni.

Tehát hozzád magasztos nemzetem, kit az Isten sz. Móses által papi nemzetének szentelt, intézem szavamot, hogy segíts magadon s szabadítsd meg magadat a rabik igája alól, hogy méltó legyél a hit ösvényén az igazság szövetségével a népeket kalauzólni!

Szabadelvü tévedések.

A zsidó jogegyenlőség szabadelvü magyar pártfogai ajánlott tervét vonjuk bíráló alá. Ezek a ve-

gyesházasság törvényét tartják szükségesnek életbe-
léptetni az emánapióval együtt. Megvalljuk, hogy
ezen indítvány ép oly bölcs, mint politikai mély belá-
tást tanusít; de nem a szabadelvüség jellegét. Sőt a
középkori hitbírótság kiírtási rendszeréhez hasonlít csak
azon különbséggel, hogy emez vas s máglya pusztító
eszközeit használván, még a vegyesházasság rendsze-
re a leggyengédebb kötelekeivel enyésztené a zsidó
népet; mert vegyesházasság használata a midjoniták-
nál, bár másféle következményekben, jó sikert ered-
ményezett. Ha az egyenjogu rajongó zsidókhöz tar-
toznók, kik a zsidó jövőjét az egyenlőségben elérve
vélik, a vegyesházasság ajánlatán kapkodnánk; mert
hisz ezen párt az ebbeli vallási törvényt érvényes
válaszfallal nem tekinti; miben mi a keresztények el-
lenében ugyan is megegyezendők, ha az izraelita ön-
álló nemzetiség állapotában leend; de addig a törvényt
érvényesnek tartjuk. De minthogy korunkban a nem-
zetiségek eszméje szolgál vezérelvül a szabadelvü-
ségnek, tehát szélszort izraelita népem sem mond-
hat le nemzeti feltámadásáról; annyival kevésbé, mivel
isteni nagy hivatásra van kiszemelve. A mint ő volt
az igaz Isten hirdetője s e célra hazajából kelle el-
bújdosnia, hogy nyugot felé vigye a hit világosságát,
úgy szintén hivatva van a nyugoti polgárisulás jóté-
kony malaszlját a kelleti népek számára hozója lennie,
hogy az igaz hitet az egész föld kerékségén lévő né-
pei ismerjék s fogadják el, s ezzel a mesiasi feladat
bevégeztessék: azaz, hogy a hit s polgárisulás egy
eszmévé válják. E nézetből a magyar szabadelvü párt
megismeri, hogy az orthodox zsidó nem kevésbe buz-
gó keresztényi hittérítő mint ő, de mint emellett meg
nem szünik lenni a mi volt t. i. izraelita! Mert megvall-
ja az izraelita, hogy nemzetéhez való ragazkodásra, a
jeles magyar honfiak magasztos hazafisága által még
inkább buzditatott; de azt is elismeri, hogy a magyar

24

szabadelvüségétől, mely két oly ellenkezésben lévő hitfelekezet közt, mint izraelita s keresztény a házasságot megengedi, a keresztényi buzgóságát megtanulván. Ennél fogva az izraelita, a keresztényi buzgóságaért, mint az izraelita nemzetéhez való ragazkodásáért, a szabadelvü pártnak kell köszönie.

Az egyjénőség még megczáfolandó egy támpontja.

A zsidó egyenjoguság nagylelkű szószólói legjelshjei közé tartozik Sz. B. G. Úr. A nemes Gróf oly őszintén ohajtá s melegen ajánlá a zsidó egyenjoguságot, mint egy ártatlan fiatal férfiu nemes szívének lehetséges. Az okadatást a jogegyenlőségre vonatkozólag, az eddig mondottakban megczáfolyva vélem, azon egyet kivéve, melyet a nemes Gróf a híres történetiró Macaulay nevében idézet: „Vagy tán azért záratassék ki egy ember s legyen kevésbé alkalmas bármely hivatal viselésére, mert szakált hord, sonkát nem eszik s. t. Ezen sonkaféle indokkal bizony nem érdemelte ki nagy hírnevét a történetiró!

Vannak még, kik így okoskodnak: mivel valaki velem egy pohárból nem iszik, egy tálból nem eszik, azért a polgári jogot tőle megtagadni nem lehet. Ezen elmékedés azon álbölcsészet szüleménye, mely a vallást s az államot elválasztva tekinti, mely fonák felfogás Európai egyetemes emberiségnek sok bajai okozója. Az államot nem lehet s nem szabad a vallás elvei alól felmenteni, mert ezek biztosítják az államot mint az erkölcs s igazság fenekménye, mit ha alóla el vonnák összedülnie kell. Az álbölcsék ezen állítást mint régi kopott mondást gúnyal elvetik; de azért érve még is megmarad, mint az isteni gondviselés, mint sokan is megtagadják, de azért meg is meg van!

Há valaki velünk egy tálból nem eszik, egy pohárból nem iszik, ennek legközelebbi oka a tisztáta-

lanság; De ha meggyőződünk az étel és ital legtisztább minőségéről, akkor a vonakadás oka a lelki tisztátalanságnak kell lennie. Lehet-e egy államot vagy nemzetet készíteni arra, hogy szabadelvűség elveinél fogva jogait olyannal ossza, ki őt lelki tisztátalanságaért megveti és kerüli? Sőt alapos okkal kell attól tartani, hogy úgy a mint ezen önhitt lelki tisztátalanság megvetés tárgya lön, úgy annak a csalás s ármány martaléka is leend. Ez nem valami mesterkélt elmélék, hanem a tényállások elkerülhetlen következménye.

Népek, kik között a lelki meggyőzések nézetein felől vélemény különbség van, azok közt a kölcsönös tisztelet s viszonyosság sem lehetnek sohasem azonosok s őszinték. Ezt majd egy kétévezredes múlt, jelelnünkkel együtt, bizonyítja, s a ki ezt kétségbe vonja, az egy axioma valóságáról nem képes meggyőződni. Hisz a keresztény ellenszenve, mondhatnók, gyűlölete a zsidók ellen, még azon országokban is, a hol a jog-egyenlőségben részesülnek, ismert tény! Hogyan lehet tehát gondolni, hogy a zsidó részéről a gyűlölet a keresztények ellen nem viszonztatik, vagy nem létezik! Ezt nem csak a vallás elvei különbség, hanem az emberi természet hajlamánál fogva is lehetlenségnek kell tekinteni, miről az őszinte ember nem is ámitgatja magát! Ha még is találkozik zsidó és keresztény közt jó viszonyosság a szabadelvűség alapján, hát hasonlít az a szerzetes s apáczaiközi társalgáshoz, melyet mindegyik a maga rácson át közli, de egyesülhetniök nekik nem lehet; úgy a valóságos felebaráti szeretet nem ápolható a hit válasszfalon át — hanem ennek végképen enyésznie kell, hogy karöltve lelkesülhessünk a hit egy eszméjén; ez a valóságos messiás eszméje! Iporkodjunk tehát keresztény s izraelita egyaránt azt foganatosítani!

Felvilágosító utószó.

Zsidó olvasóim, engem átkozva, fogjátok ezen iratott kezetekből el vetni; de erre nincs okatok s nekem nem érdemlésem. Megvetettek engem de a tényállások igaz voltát elismernetek kell; mondhatjátok a kárhozat ítéletét fölöttem; de az által nem leszek tenmagatok a kárhozatos működés alól felmentve! Lehet hogy nyugalmomat s jövőmet koczkára vetém; de hol egy ős nemzetiség szent isteniség elvesztésén, vagy megszerzésén foly a koczka, ott az egyéniség java, sőt léte tekintelbe nem vétettetik! Én pedig nem s vétkeztem tiszteleted ellen, szerencsétlen nemzetemi! nem sértém becsületedet, még kevésbé szeghettem meg az irántadi hűségi tartózasomat, hibáink leleplezése által, sem téged gyalázni nem szándékom. Ha egy Europaszerte hirneves magyar költő évdizedekkel ez előtt Magyarhónt, mint az „Elhagyott anya“ lelkes énekében így hagyja késergni: „Sors űzi fiait remeg életeikért — — — —

Ah! léányai égnek az idegenért,

E bús anya képe te képed a hon

Márvány kebel átka van asszonyidon!

úgy felettébb több okkal s moddal mondhatjuk a jelenkori egyetemes izraelitáról az ihletett Jesájás profeta szavait: Ó Jakob háznépe! te elhagyod saját nemzetiségedet s idegen eszméket táplálsz. — A mint ezen isteni proféta úgy mi is iparkodunk ezen vétkeid elszámálása által téged a boldogság ösvényére vezetni, dicsőséged megszerzésére serkenteni, melyet évezredek óta a gondviselés neked szánt, melynek valósitása, mint egyéb természetszerű határozat, változatlanul megtörténie kell! még akaratod ellenére is a proféta szavai szerint.: „Örök életemre mond az örökkévalló Isten! hogy én hatalmas kézzel, kinyujtott karral, sőt aradazó haragommal fogok rajtad uralkodni, kihozlak

bemetekeket a népek közül s összegyűjtven bemetekeket azon országokból, a hol elszorva vagytok. (Jehezekiel 20, 33-34.) Ezen joslát valóságáról az is szolgál je-lül, hogy mint a mellett, hogy a szent földre egykori visszatérését, a gúny tárgyává tettétek, s dacára törek-véseitek az egyenjogúság meg szerzése által Európá-ban magatokat gyökerezni s vallástokat tettleg meg-semmisítétek, nem sikerül szandéktok! Hódoljunk te-hát a mindenható akarathoz, és fordicsuk szellemi erőn-ket, híres tevékenységünket s anyagi tehetőségünket azon czélra, melyet az Isten elénk kitűzött, azaz: Palä-stina ős birtokunkba való izraelita nemzeti önállóság mi-előbbi fogantatására!

Egyebiránt nem a magasztos izraelita nemzetet ocsárlók, nem azt az izraelitát feddők, ki dicső nemzeti önállóságát óhajtja, hanem azon gyáva zsidó népet, hasonló egy éptagú erős koldúshoz, más nemze teknél azért koldúl, mit önnön szelleme tevékenységével meg-szerezhet. Egy zsidó népnek, kit a lélek mindenjeles tulajdonával az Isten gazdagon megajándékozván, nem szabad koldúlni más nemzetek egyenjogúság sovány morzsalékjaiért, midőn nemzetiségi önállóságát gazda-gon élvezheti. Ezen vádak ezen irót is illetik, s nem is tarthatja magát jobbnak nálatok, szerencsétlen őseink hittelen vérrokonaimnál! Hanem birunk azon legna-gyobb bátorsággal, mely Dávid királyt kitünteté, mert az a legnagyobb erény: azaz tulajdon hibáit merőben elismerni, mint sz. Dávid azt tette!

Nem táplállok oly vérmes reményeket, hogy az izraelita önállóságát az Isten csodatettek által foganta-tosítandja, mert évezredek óta az Isten a csodákat tet-tekben, megszüntetvén s az észre átszállítván! Töme-ges felkelés által Palästinát meghódítani szinte eszte-lenség! Lesznek tehát olyanok, kik ezen eszmét egy Machiavellféle ábrándnak tartják, minek tartani mi nem vagyunk képesek; de mindenestre érdemli a sz. ügy

28

a kísérletet, s ugyan g y a k o r l a t i módon, mire kor-
szakunkat az isteni gondviselés kiszemelvén a csodák
gyakorlatias teljesítésére. Kell tehát mindennek előtt
nemzeti önállóságunk lehetőségét hinnünk, és ezen esz-
mét hitünk egyetlen tényezőjének elismernie; mert hi-
tünk isteni elvei egyedül az izraelita nemzeti önállósá-
gán alapulnak, mit mindennapi imáinkban is óhajtjuk;
azért az izraelita önállóságát fogatositanunk kell, hogy
valóban hitünk is legyen; addig a hittelenség bélyegét
érdemeljük! De ügyekzem lelkem erejéből ezen bélye-
get nemzetemről lehárítani. Ha cigánynak születtem
volna, tiszteltem volna származásomat s lelki tehetsé-
gem szerint igyekeztem volna annak jólétét sőt nem-
zeti önállóságát kieszközölni. Miután az Isten úgy
rendezé, hogy dicső izraelita nemzet fia legyek, azou
nagy nemzet fia, ki a világtörténet fonalát szőni kezd-
vén, kit a gondviselés kijelölvén, hogy az egyetlen
Isten imádó népek elsője legyen, hogy annak tanigéi
boldogító erényét s üdvös igazságát gyakorolván; de
terjesztvén is a nélkül, hogy az általa hódított nepei
ellen anyagi erőszakot, vagy erkölcsi hatalmát a téri-
tési rendszerre használta volna; tehát ezen ő s nemzet
méltó büszke fia csak úgy lehetek, ha tetszhalálából
felébredtem, a neki jövendőlt nemzeti önállóság foga-

*) Minthogy Isten azon kegyeletében is osztozom, hogy a
Magyarországban születet légyek, úgy míg a szó legnemes-
s legeredetiébb értelmében izraelita nem lehetek, ezen érte-
lemben magyar maradok. De még akkor is, mikor a gond-
viselés az izraelita nemzetiség teljes jogait élvezetül nyújt,
magyar lenni megszűnni sohasem fogok, hanem az isteni
gondviselés akarata szerint, mely e két keleti eredetű nemzet
egy pályán haladását, s egy eszmén működését elhatározá,
mindkettő érdekeit s javait egybefűzve, előmozdítani fogjuk!
E végett a „Magyar izraelita egyesület“ kettős érdemet szerez
megának a magyar nyelv terjesztésében; de áldósosb vol-
na nemes működése, ha egyszersmint héber nyelvünk ter-
jesztésére egyaránt igyekezne!

natosítására serkentem! mire életemet utolsó lehetemig szentelni mulaszthatatlan hivatásomnak ismerem!

Hitem és szabadelvűségem.

Az előszóban állításom azon részét, hogy én az isteni hit egyik legbuzgóbbja vagyok, ez irat eddigi folyamatában bebizonyítottak vélem; most a másik rész „hogy én a legszabadelvűebb izraelita vagyok” bebizonyítandó.

Én nyilatkozom a mint a jelenkori zsidó eddigi szomorú elfajulása okát a hittelenségben lelem, úgy a zsidó azon, szerencsétlen hamis, véleményét: „hogy a kereszténység egy lappangott bálványozás” jövő lelki javulása s nemzeti önállósága akadályának tekintem! Egyebiránt nyugtatolag hat az is reám, hogy vallási nézetek tekintetében, a legelfogultabb ítélő nép az izraelita, legyen az bár filosofus, vagy vakbuzga. *) Bizonyítja ezt, bár tényleg a Talmud rendszere, erkölcsi hatása s tanai lényeges gyakorlata végkép megszűnik a zsidónál érv lenni, s mi belőle még gyakorlatban van, az csak a rideg forma torzképe, még sem képes a nebinusság nehéz járma alól magát felszabadítani, mirak nem az akarat, hanem az elfogultság az oka!

Én pedig egy külön iratban megmutatom, hogy a Talmud Jésút a valóságos Mesiásnak tartotta; bebizonyítom, hogy a Talmud az Isten háromság eszméjét a Mesiásban, jelképi modorjában tanította, s hogy ezen eszme mint a Talmudban előforduló egyéb antropopátismusi képzeletek, se hogy sem bálványozás; Végre bebizonyítom, hogy a Talmud hitfogalmas számitási jövendölése szerint, századunk e második fele a Mesiásság bevégződésre kitűzven; tehát iparkodnunk

*) Jeles kivétel képeznek szigorú birolatuk dacára S. D. Luzati tanár úr Paduaban, s Balagi tanár ur Pesten.

30

kell izraeliták s keresztények egyaránt ezen feladásnak megfelelni!

A ki a Talmud tanait, a hagyományt illetőleg, ezen iratban megtámadva véli, az tévedik; mert a megtámadás, vagy talán comprimitálás is, csak azon rab-bikat illeti, kik a Talmudot félreértették; de igazhívei, kikhez magam is tartozom, becsülik felsőges szellemét, meltányolják azon törekvését, a jövő nemzeti feltámadás hitét az izraelita szívébe meg gyökerezni! Igaz hívei tudják hogy a végenyészettől megmentésünk egyedül a Talmud érdeme! De ha a Talmudot mint hagyományt kell tekintenünk, úgy azt nem Móses parancsai külső formák szaporításában, hanem Móses szelleméhez hasonló működésében kell történie. — Mint Móses a pusztában úgy vezetett a Talmud szelleme bennünket két évezred hosszú zordon s kielleni pusztán át, biztosan minden üldözőink ellen, s tűzoszlop gyanánt világított elénk a hitdüh iszonyú sötét éjjelén! Mint Móses megszerző a Talmud a hittelen szív kösziklájából az önállóság után szomjozó népnek a nemzetiség üdítő reményét. Mint Móses szerző meg nekünk a győzelmet belső hittelen Amolékiták fölé, kik jövendőlt örök önálló nemzetiségünket megtámadván s kiirtani szándékoztán. A Talmud szelleme Móses gyanánt vezetend bennünket az ígért földre, ha szelleme nemzeti irányát követjük! Nem szabad hitünk szertartásai parancsait a hit lényege gyanánt tekinteni, hanem önállóságunkban mint ne v e m azt kifejezi. — Istenem! te is segíts, hogy a föld nepei egyetemes kara az izraelitával egyesülve nevedet dicsőitse mint azt jövendőlvén Jesajas: Jakob háznépe együtt járjunk az Isten világossága után. Amen!

Simon Peresz

Az államalapítás küszöbén

Ben Gurion, a politikus

*Simon Peresz és David Landau beszélgető könyvének bevezetője
és hatodik fejezete*

A SORS ÚTJAI

David Ben Gurion mitikus alak, Izrael alapító atyja és modern kori prófétája volt, egyszerismind azonban hús-vér ember is, aki embertestben viharzott át a történelmen. Kiváltságosnak érzem magam, hogy személyesen ismerhettem, és hosszú éveken át együtt dolgozhattam vele. Ez a könyv ugyan nem visszaemlékezés a Ben Gurionnal töltött időszakra, ám a vele töltött idő kikerülhetetlenül meghatározza. 1973-ban bekövetkezett halála óta sokat megregtem azon, miféle vezető is volt: látnoki és pragmatikus, mélyen beágyazódva a zsidó történelembe, mégis előretékintő és érzélgősségmentes. Egy személyben ő a mi Washingtonunk és Jeffersonunk, bizonyos értelemben még Lincolnunk is, hiszen az 1948-ban vívott függetlenségi háború a polgárháború veszélyét is magában hordozta. Ma nemcsak az Izrael Államot létrehozó energia jelképének látom, hanem olyan vezetőnek is, amilyenre az országnak égető szüksége van, ha rá akar lelni a békéhez és biztonságához vezető útra. Nem minden feltevését igazolták az események, ám történelmi döntése, amellyel elfogadta Izrael földjének felosztását, hogy demokratikus zsidó államként létrejöhessen az Állam, ma is az államférfiúi bölcsesség jelzőtüzeként ragyog előttünk.

Ben Gurion megértéséhez vissza kell nyúlnunk ahhoz a lengyelországi kisvároshoz, ahol született, és amely mélyen átítatta a zsidóság érzésével, a zsidó történelemmel és a cionista szenvedéllyel. Ezt a könyvet mégis azzal a hajóúttal kell kezdenem, amelyet Palesztinából tettem meg Bázalba, 1946-ban, hogy részt vegyek a holokauszt utáni első cionista kongresszuson. Mose Dajannal az Erec Izrael-i Mapai politikai pártot¹ képviseltük, bár a többieknel sokkal fiatalabbak voltunk. Jómagam a Hanoar Haoved ifjúsági mozgalom képviselőjeként utaztam.

Lengyel hajóval indultunk el Haifából. A Mapai veteránjaival, Levi Eskollal és Pinhasz Lavonnal utaztam egy kabinban. Öreg tengeri medvék lévén ragaszkodtak ahhoz, hogy húzzunk sorsot a legjobb hálólhelyért, amely pont a kajütblak alatt van. A balszerencse úgy hozta, hogy én nyertem. Azonnal felajánlottam a kilátást biztosító helyet Eskolnak. Ő azonban kedvesen, de egyértelműen visszautasított: „Nem – mondta –, tisztességes versenyben nyertél, tiéd a hely.” Mindössze huszonhárom évesen mindaddig tábori ágyon aludtam a kezdetleges állapotban lévő Alumot kibuc sátrában. Amikor néhány hónappal az utazás előtt megszületett első gyermekünk, Zvija, a feleségem és én előreléptünk – szilárd falú kunyhót kaptunk. Az akkor ötvenegy éves Eskol már magas rangú és köztisztviselőben álló tisztviselő volt a Mapai irányította jisuvban, az államiság előtti palesztinai zsidó közösségben. Utazásunk idején a nagy hatalmú tel-avivi Munkástanács főtitkára és a Hagana, a jisuv titkos védereje magas rangú tisztje volt. Ben Gurion bizalmasának és helyettesének tekintette.

Még halkan tiltakoztam, amikor Lavon közbeszólt: „Nos, ha Eskolnak nem kell, akkor hm, esetleg...” Lavon negyvenkét éves volt. Galíciai ifjúként ő alapította az első cionista ifjúsági mozgalmat, a Gordoniát.² A Mapai társ-főtitkáraként sokan a párt egyik legragyogóbb reménységét látták benne. Eskol viszont hevesen rátámadt. Miféle gordoni értékek ezek? Miféle szocialista az, aki lazán azt javasolja, hogy fosszanak meg valamitől, ami jog szerint engem illet? És így tovább. Némán és döbbenet hallgattam, amint mozgalmunk fénylő csillagai a legszentebb elveink nevében oktatják ki egymást.

Bár hivatalosan még ugyanúgy kibucakó volt, mint Eskol, Lavon afféle dendiként viselkedett. Mindig elegánsan és divatosan lépett ki a kajütből. Az utazás során egyre jobban megdöbbenem.

Simon Peresz és Ben Gurion

Nekem két nadrágom volt: egy khaki színű munkaruhám hétköznapiakra és egy flanelnadrágom szombatira. A később történetek³ fényében érdekes, hogy 1953-ban Lavon szerezte nekem a főigazgatói állást a védelmi minisztériumban. Mint Ben Gurion kormányának tárca nélküli minisztere, Lavon időnként helyettesítette Ben Guriont a védelmi tárcánál. (Ben Gurion a miniszterelnökség mellett védelmi miniszter is volt.) Ekkortájt még csak megbízott főigazgató voltam. Lavon azt mondta, állandó kinevezést akar szerezni nekem.

– Ki akarom nevezni Simont – mondta Ben Gurionnak.

– Minek akarod kinevezni?

– Főigazgatónak.

– De hiszen már az.

– Nem, csak megbízott főigazgató.

Ben Gurion behívott az irodájába. – Miért nem szóltál? – kérdezte.

Az 1946-os bázeli kongresszus bővelkedett drámai jelenetekben, magasröptű szónoklatokban és sorsfordító döntésekben. Számomra mégis az volt a legemlékezetesebb pillanat, amikor Ben Gurion felesége, Paula idegesen és bosszankodva berontott a tanácssterem alagsorába, ahol a Mapai választmányi ülést tartotta. Az Afikim kibucot képviselő Arie Bahirhoz, Ben Gurion hívéhez lépett és jiddisül kifakadt: – *Arie, er is meshugge gevoren!* – (Arie, ez az ember megbolondult!)

– Hol van? – kérdezte Arie.

– A hotelban – mondta Paula.

Bahir hozzám fordult: – Gyerünk – mondta.

Átmentünk a Három Királyok szállodába, ahol 1897-ben, az első Cionista Kongresszuson Herzl megszállt – itt készült róla a híres fotó, amelyen elgondolkodva tekint le a Rajnára. Felmentünk Ben Gurion szobájába, és bekopogtunk. Semmi válasz.

Bahir lenyomta a kilincset, és bement. Óvatosan követtem.

– Salom, Ben Gurion! – szólt Arie.

Ben Gurion meg sem fordult. Éppen csomagolt, mert eltökélte, hogy elutazik Bázeli. Végül megkérdezte: – Velem jöttök?

– Igen – válaszolta habozás nélkül Bahir. – De hová megyünk?

– Új cionista mozgalmat alapítok – mondta Ben Gurion. – Semmi jó nem sühet ki ebből a kongresszusból. A vezetőket megbénítja a félelem és a tehetetlenség.

Hihetetlen pimaszságra ragadtattam magam. Ben Gurion alig ismert, mégis ezt mondtam: – Igen, veled megyünk. De hadd kérjek valamit: beszélj ma este a küldöttekkel. – Ráállt, és együtt visszamentünk a feszült hangulatú alagsori ülésre.

Ez a bázeli kongresszus sok tekintetben meghatározó pillanat volt a cionizmus és Ben Gurion életében. Akkorra már minden borzalmas részletében valósággá vált számunkra a *soá* képe. Korábban, a második világháború alatt a rendelkezésünkre álló értesülések mindig csak részlegesek és szórványosak voltak. Nem volt teljes képünk a zsidó népet ért katasztrófa nagyságrendjéről.

Mihelyt véget ért a háború, Ben Gurion útra kelt, hogy felkeresse a táborokat: a náci haláltáborokat éppúgy, mint a hontalanok táborait, ahol a szövetségesek a túlélőket tartották. Mint a Palesztinai Zsidó Ügynökség végrehajtó bizottságának elnökét, személyesen Dwight Eisenhower tábornok szövetséges főparancsnok kísérte el. Eisenhower igen mély benyomást tett rá. Bármekkora feszültségek támadtak köztük, élete végéig csak jó szóval illette a tábornokot. Sokszor felidézte (akárcsak Barack Obama 2009-es buchenwaldi beszédében), hogy Eisenhower kényszerítette a helyi német lakosságot: menjenek el a felszabadított táborokba, hogy saját szemükkel lássák a hullahegyeket és a csontvázra lesóványodott túlélőket. Beszédében Obama Eisenhower akkori aggodalmát idézte fel: az emberiség el fogja felejteni, mi ment végbe ezekben a táborokban, ezért eltökélte, hogy ilyesmi soha többet nem fordulhat elő. Ben Guriont humanitárius jellege és történelmi jelentősége okán is mélyen megindította Eisenhower tette.

Mélyen megrendülve tért vissza Jeruzsálembe: részben amiatt, amit a táborokban tapasztalt, részben pedig azért, mert jobban megértette, mennyiben járult hozzá a világ többi részének reakciója az európai zsidók végzetéhez. Nemcsak arról volt szó, hogy a szövetségesek nem mentették meg őket, hogy nem bombázták a haláltáborokat vagy az odavezető vasútvonalakat; a brit hadihajók a Paleszti-

nába vezető utat is elzárták azok elől, akiknek sikerült elmenekülniük az európai pokolból. Mind ebből levonta a határozott és egyértelmű következtetést: azonnal létre kell hoznunk önálló államunkat.

Ez volt az alapvető konfliktus a kongresszuson: *lealtar*; vagyis az önálló állam azonnali megteremtése, amit Ben Gurion követelt; vagy a kivárás, amit Haim Weizmann, a Cionista Világmozgalom köztestületben álló elnöke hirdetett. Ben Gurion számára a Biltmore-program⁴ Palesztina felosztását jelentette egy zsidó és egy arab államra. Számára ez a napnál is világosabb volt. A *lealtar* pedig azt jelentette, hogy ezt azonnal meg kell valósítani. Csak hogy volt itt egy probléma: a felosztást a bal- és jobboldal egyaránt ellenezte. Ma teljesen felfoghatatlannak látszik, de akkor Jichak Tabenkin, a baloldali *Szia Bet*⁵ vezetője ellenezte az önálló zsidó állam megteremtését a Brit Mandátum egy részén. Ehelyett az egész területre kiterjedő nemzetközi mandátumot részesítette előnyben. Szerinte a legfontosabb a *šleimut haarec* (az egységes Erec Izrael) megőrzése volt, ha kell, akár a függetlenség árán. Időközben ugyanis, így okoskodott, bevándorlókat telepítünk be, új településeket építünk, és kész helyzetet teremtünk a helyszínen, amíg a beláthatatlan jövőben valahogy létrejön az állam. Ben Gurion erre azt válaszolta, hogy állam nélkül nem leszünk képesek megnyitni Palesztina kapuit a bevándorlók előtt, ideértve a bejutásra váró holokauszt-túlélőket is.

Tabenkin ideológiailag a „holnap világára” készült: a szocializmus általános elterjedésére, amit a Szovjetunió hirdetett. Manapság ezt is nehéz megérteni. Egyszer azt bizonygatta nekem, hogy Lenin volt a 20. század legnagyobb államférfija. A Haki-buc Hameuhad szövetséghez tartozó némelyik kibucban Sztálin képe lógott a falon, például a Hasomer Hacair, a Mapamhoz tartozó úttörő mozgalom néhány kibucában is. A Mapam vezetője, Meir Jaari a felosztással szemben a kétnemzetiségű, zsidó–arab állam híve volt. Mose Sne, aki elvben általános cionista volt, s akit Ben Gurion a Hagana parancsnokává nevezett ki, akkoriban szintén kommunisztikus elveket vallott.⁶ Sne úgy vélekedett, hogy Oroszország meg fogja nyerni a hidegháborút, s végül uralma alá hajtja a Közel-Keletet. Az egyetlen, aki helyesen értékelte a helyzetet, David Ben Gurion volt. A második világháború alatt már kezdettől azt hangoztatta, hogy jobb egy állam a terület egy részén, mint az egész terület állam nélkül.

Ben Gurion ellenzékéhez azonban nemcsak a baloldali, hanem a jobboldali revizionista és vallásos pártok is egyaránt tartoztak. Sőt még a saját párt-

jában is voltak ellenlábasai. Az úgynevezett *guš*, a Mapai apparátusának erős emberei Ben Gurion oldalán álltak, köztük olyanok, mint Sraga Necer és felesége, Dvora. A Mapaiban azonban sokan Weizmann-nal értettek egyet, aki minden ellenkező tapasztalat ellenére továbbra is Nagy-Britanniában látta a cionista ügy fő támogatóját. Eskol, mint rendesen, most is középen állt. Golda Meir kezdetben ellenezte a felosztást. A bázeli alagsorban tartott sorsdöntő ülésen ő elnökölt – még hozzá vaskézzel. Végül azonban Ben Gurion mellé állt, akinek hajnalra a pártot is sikerült maga mellé állítania.

Ezzel kézzelfogható közelségbe került Ben Gurion figyelemre méltó zsidó vezetői pályájának harmadik, csúcscsúszaka. 1922 és 1935 között, tizenhárom éven át a Hisztadrut főtitkáráként felépítette és irányította a cionista munkáspárti tábort a jisuvban. A rákövetkező tizenhárom évben mint a Zsidó Ügynökség igazgatója otthon és világszerte vezette a bevándorlásért és az önálló államiságért folyó harcot. Ezután vette kezdetét tevékenységének az a tizenhárom rendkívüli év,⁷ amelyet a zsidó állam felépítésének és megszilárdításának szentelt, háborúban és békében egyaránt.

*

A SORSDÖNTŐ ÓRA

Abban a pillanatban, amikor a felosztásos opció (Palesztina zsidó és arab részre felosztása – *a szerk.*) érvényét veszítette – vége volt a dalnak. Új játék kezdődött... Számára az erkölccsel és a politikai bölcsességgel ellentétes volt az uralom egy másik nemzet felett.

A háború vége Ben Guriont ismét Londonban találta; járta az utcákat, elvegyült az ünneplő tömegben, de közben komor gondolatok jártak a fejében. A naplójába ezt írta: „Ne örvendezz Izrael oly vígan, mint a pogányok” (Hóseás 9,1).

„Tudtam, mi történt velünk a háborúban – jegyezte fel később. – A hatmillió európai zsidó, akinek, mint dr. Weizmann a királyi vizsgálóbizottság előtt hangoztatta, zsidó államra volt szüksége, s képes is lett volna a felépítésére, már nem volt az élők sorában. De még mindig voltak zsidó tömegek, amelyeknek államra lett volna szükségük. Ráadásul, mihelyt a britek kivonultak az országból, az arab hadseregekkel kellett szembenéznünk. Ezért fel kellett készülnünk erre a veszélyre is, ami elsősorban fegyverek beszerzését igényelte... Nyilvánvaló

volt, hogy a háború befejeztével az Egyesült Államok le fogja szerelni hadiiparának nagy részét. Mindent meg kellett tennünk, hogy ebből a forrásból megszerezzük a szükséges hadfelszerelést. Ezért 1945. május 15-én Londonból az Egyesült Államokba utaztam.”

A britekkel feszült volt a viszony, részben annak a terrorhullámnak köszönhetően, amelyet a két földalatti jobboldali szervezet, a Revizionista Párt-hoz kötődő Ecel és a szakadár Lehi⁵⁴ indított el. Az Irgun néven is ismert Ecel élén Menahem Begin, a lengyelországi Betar ifjúsági mozgalom korábbi vezetője állt. Brit hírszerző központokat robbantott fel, rendőrőrszobákat támadott meg és brit állampolgárokat ölt meg. Ezek a műveletek sokak csodálatát vívták ki a jisuvban. A Lehi bankrablásai és a zsidó „kollaboránsok” megölése kevésbé voltak népszerűek. A szakadár csoportok legnagyobb túlkapása azonban az volt, amikor a Lehi 1944 végén Kairóban meggyilkolta Lord Moyne brit közlekedési ügyvivőt, miniszteri rangú tisztviselőt és Churchill személyes jó barátját. A cionista szervezet rémülettel és felháborodva reagált: Ben Gurion személyesen vezette a Hagana hadműveletét, amelynek során szétverték a szakadár csoportokat, a militánsokat pedig deportálásra átadták a briteknek. Ezt a négy hónapig tartó embervadászatot saisonként vagy vadászszezonként emlegették. Az Ecel és a Lehi sok tagját deportálták. Magát Begint viszont nem sikerült elfogni, a szervezetet sem törték meg: az, mintha mi sem történt volna, már másnap folytatta a harcot.

A feszültség Nagy-Britanniával a lehető legrosszabbkor jött, a londoni kormányzat ugyanis végül, legalábbis részben engedett a cionista nyomásnak, és hajlandónak mutatkozott a régóta követelt zsidó harci alakulat létrehozására a brit hadseregben. Ezt a brigádot Olaszországban és Németországban vették be. A harci cselekmények befejeződése után egységei fontos szerepet játszottak a zsidó túlélők megszervezésében, és egyeseket hozzásegítettek a Palesztinába történő illegális bevándorláshoz. Ben Gurion jó hasznát vette a Palesztinából származó zsidó katonák harci tapasztalatainak, amikor az önállóság kikiáltása után létrehozta az izraeli védelmi erőket.

A háború vége felé arról is érkeztek jelzések Londonból, hogy Churchill kormánya ismét fontolóra veszi a Palesztina felosztására vonatkozó tervet. Később azonban a cionisták csalódásként élték meg, amikor a miniszterelnök indoklás nélkül lemondott egy Weizmann-nal tervezett találkozót. Ben Gurion New Yorkban azt mondta munkatár-

sainak, és az ottani médiában is úgy nyilatkozott, hogy még egy kísérletet tesznek a mandátumi időszak lezárására és az államiság békés megteremtésére. Ha azonban a britek továbbra is ragaszkodnak a Fehér Könyvben lefektetett politikához, nagy eséllyel fegyveres harc fog kirobbanni a jisuv és a mandátumi kormányzat között.

Ben Gurion mind nagyobb figyelmet fordított a szomszédos arab államokkal a fennmaradásért folytatott fegyveres harcra, amelyet elkerülhetetlennek tartott azt követően, hogy a briteket távozásra bírják vagy kiűzik Palesztinából. Henry Montorral, az amerikai Egységes Zsidó Felhívás igazgatójával listát állított össze az országban élő tizenhét „megbízható zsidóról”, akiket 1945. július 1-jén, vasárnap délelőtt fél tízre meghívott New York-i barátja, Rudolf Sonneborn otthonába, „egy rendkívül fontos kérdés megvitatására. Valamennyien időben megérkeztek” – írta naplójába. Jelen volt még Eliezer Kaplan, a Zsidó Ügynökség kincstárnoka, Meyer Weisgal, Weizmann közeli munkatársa és Reuven Siloa, Ben Gurion egyik fontos segítője.

„Elmondtam a résztvevőknek, hogy az a benyomásom, a britek egy-két éven belül kivonulnak Palesztinából – írta naplójába Ben Gurion –, és akkor a szomszédos arab államok hadseregei megkísérlik elfoglalni az országot és megölni az ott élő zsidókat... Bizonyos vagyok abban, hogy képesek leszünk visszaverni őket, mondtam, de csak ha birtokunkban vannak a szükséges fegyverek... Időben meg kell teremteni a zsidó hadiipart... A szükséges felszerelés most olcsón megvásárolható. Am ezzel együtt is több százezer dollárra lenne szükség.”

A találkozó a késő délutánba nyúlt. A résztvevők valamennyien vállalták az ügy diszkrét, ám tevékeny támogatását. „Ez volt életem legjobb cionista összejövetele az Egyesült Államokban” – írta Ben Gurion. Jakov Dorit, a későbbi izraeli vezérkari főnököt és Haim Szlavint, a Hagana kicsiny fegyvergyártó vállalkozásának vezetőjét New Yorkban hagyta, hogy szervezzék meg a szükséges felszerelések megvásárlását és elszállítását. Maga Ben Gurion is elismerte később, hogy a brit hatóságok egyetlen ilyen szállítmányt sem nyitattak fel vagy helyeztek zár alá.

Miközben az amerikai cionista vezetőkkel a Queen Elizabeth fedélzetén Nagy-Britanniába tartott a háború utáni első nemzetközi cionista értekezletre, Ben Gurion megtudta, hogy a brit választók leváltották Churchillt, és a Munkáspárt földcsuszamlásszerű győzelmet aratva visszatért a

hatalomba. A cionisták ennek nagyon örültek. A háború alatt ugyanis a Munkáspárt kitartóan támogatta a zsidók nemzeti államának ügyét. A párt országos végrehajtó bizottságának 1944-ben kiadott jelentése a cionisták számára is zavarba ejtően azt javasolta, hogy a palesztinai arabokat „arra kell buzdítani, hogy a zsidók betelepülésével párhuzamosan ők maguk vonuljanak ki. Kapjanak csinos kárpótlást a földjeikért, gondosan szervezzük meg és nagyvonalúan pénzeljük másutt történő letelepülésüket.”

Ben Gurion, némileg előre sejtve a fejleményeket, szkeptikus maradt. „Semmi sem bizonyítja, hogy hatalomra kerülve egy párt akár csak emlékeztet is arra, amilyen ellenzékben volt – jegyezte meg. – Ha Nagy-Britannia a végtelenségig ragaszkodik a Fehér Könyvben lefektetett rendszerhez, harcolni fogunk ellene.”

Weizmann-nal folytatott csatája időközben az önálló állam megteremtésének menetrendjére szűkült le, egyszersmind azonban ki is éleződött. „Palesztina mint zsidó állam a győzelem egyik gyümölcse kell hogy legyen – kezdte beszédét a konferencián Weizmann. – És Isten segítségével az is lesz!” Továbbra is a fokozatosság híve maradt azonban, és nem támogatta Ben Gurionnak a lealtarra, az azonnali függetlenségre irányuló követelését s ennek elérése érdekében a fegyveres harccal való fenyegetést.

Nemsokára kiderült, hogy jogos volt Ben Gurionnak az új munkáspárti kormány iránti szkepszise. Clement Attlee miniszterelnök és Ernest Bevin külügyminiszter továbbra is a háború előtti Fehér Könyvre kívánták építeni a kormány palesztinai politikáját. Ellenálltak az új amerikai elnök, Harry Truman követelésének, hogy azonnali hatállyal engedjenek be az országba százezer holokauszt-túlélő menekültet.

1945. október 1-jén Ben Gurion Londonból Párizsba repült, és kódolt parancsot adott a Haganának a fegyveres felkelés megkezdésére. „Avi Amosz” (Amosz apja) aláírással megtáviratozta, hogy a két szakadár csoportot, az Ecelt és a Lehit fel kell kérni a zsidó ellenállási mozgalomhoz való csatlakozásra, „de csak azzal a feltétellel, hogy elfogadják az egységes parancsnokságot és a teljes fegyelmet”. November 1-jén le is zajlott az első közös akció: országszerte 153 ponton robbantottak fel vasúti síneket és az illegális bevándorlókat szállító hajók üldözésére használt parti naszádokat rongáltak meg a jaffai kikötőben.

Ben Gurion újra Londonban volt, amikor egy sajtóértekezleten elhangzottak Bevin hírhedt szavai, miszerint félő, „hogy az európai zsidók túlhang-

**Berl, Katznelson, David Ben Gurion, Haim Weizmann
a 19. Cionosát Világkongresszuson Lucerne-ben,
1935-ben**

súlyozzák faji státusukat... Ha a zsidók, akik oly sokat szenvedtek, most megpróbálnak a sor elejére nyomakodni, Európa-szerte fennáll egy új antiszemita reakció veszélye.” A zsidók számára viszont, bárhol éltek is, pontosan ezek a hontalan-táborokban élő holokauszt-menekülteknek szóló intelmek jelentették az új antiszemita reakciót.

„Szeretnék néhány szót szólni Bevinhez és munkatársaihoz – kezdte válaszát Ben Gurion. – Mi, Izrael országában élő zsidók nem akarjuk, hogy megöljenek bennünket. Élni szeretnénk. Hitler és különböző nemzetiségű követőinek ideológiájával szembeszállva meggyőződésünk, hogy nekünk, zsidóknak, ahogy az angoloknak és másoknak is, jogunk van egyénekként és népként is élni. De mi, akárcsak az angolok, valamit az életünkön is drágábbnak tartunk. Szeretném elmondani Bevinnek és munkatársainak, hogy készek vagyunk meghalni, de három dologban nem engedünk: a zsidók szabad bevándorlásában, elvadult hazánk újjáépítéséhez való jogunkban és népünk saját hazájában való politikai függetlenségében.”

Az erőszak fokozódott Palesztinában; a britek keményebben reagáltak, drákói szükségállapotrendelkezéseket vezettek be, s ezeket alátámasztandó odaküldték az elit hatodik légideszant-hadosztályt. Kijárási tilalmat vezettek be, és napirenden voltak a házkutatások. Halálos ítéletekkel sújtották a földalatti mozgalomban való részvételt. Márciusban az angol-amerikai vizsgálóbizottság tanúvallomásokat kért be az összes harcoló féltől. A zsidó ellenállási mozgalom a bizottság ott-tartózkodásának időtartamára beszüntette tevékenységét. „Átélttem

Haim Weizmann és Ben Gurion 1945-ben,
Svájcban

a blitzet Londonban – mondta a bizottság előtt tett tanúvallomásában Ben Gurion –, láttam, hogy az angolok számára a hazájuk és a szabadságuk még az életüknél is drágább. Miért feltételezik, hogy mi nem ilyenek vagyunk?”

Tanúvallomásának meggyőző erejét még a vele rokonszenvező bizottsági tagok szemében is csökkentette, hogy makacsul tagadta: bármilyen kapcsolatban áll a Haganával, vagy akár csak tud ilyen szervezet létezéséről. Nyilvánvalóan attól tartott, hogy a hatóságok a Zsidó Ügynökség szétfúzására törekszenek, és ezt jogilag a közte s az illegális paramilitáris szervezet közötti kapcsolat meglétére akarják alapozni. Tel-avivi otthonában magánbeszélgetést folytatott a bizottság egyik kulcstagjával, a brit szocialista Richard Crossmannel. Figyelmeztette, hogy ne keverje össze a jisuvot egy diaszpórabeli zsidó közösséggel. A palesztinai zsidók ugyanis a halálukig harcolni fognak kollektív nemzeti jogaikért.

Bár az angol–amerikai bizottság 1946. május 1-jén közzétett ajánlásai nem támogatták az önálló államiségre vonatkozó cionista követeléseket – voltaképpen a mandátum határozatlan ideig történő meghosszabbítására szólítottak fel –, sürgették a Fehér Könyvben megfogalmazott földvásárlási korlátozások feloldását. S ami még nagyobb fordulatot jelzett: síkra szálltak amellett, hogy a lehető leghamarabb bocsássanak be az országba százezer menekültet.

A megszállt Ausztriában és Németországban létesített hontalantáborok lakói örömmünnepet ültek, ám a megkönnyebbülés rövid életűnek bizonyult. Ahogy a Ben Gurion és Weizmann közötti viszály fellángolása is, amely ezúttal a körül forgott, vajon üdvözlendő vagy elvetendő-e az ajánlások. A brit

kormány, noha előzetesen elkötelezte magát, hogy elfogadja a bizottság ajánlásait, amennyiben egyhangúan születnek, most azt állította, mindaddig nem képes életbe léptetni őket, amíg folytatódik a fegyveres csoportok tevékenysége Palesztinában. Így hát továbbra is érvényben maradt a Fehér Könyvön alapuló politika, s folytatódott a vele szembeni heves ellenállás.

Június 16-án a Zsidó Ellenállási Mozgalom tizennégy, Palesztinát a szomszédos országokkal összekötő hidat robbantott fel. Két héttel később hajtották végre a britek a jisuv által „fekete szombatnak” elnevezett műveletet: országszerte tizenhét-ezer katona árasztotta el a zsidó városokat és falvakat, s ezrével tartóztattak le embereket, azzal gyanúsítva őket, hogy kapcsolatban állnak az ellenállási mozgalommal. Több száz zsidót zártak be a Latrunban létesített fogolytáborba, köztük Mose Saretet és a Zsidó Ügynökség Végrehajtó Bizottságának más tagjait.

Ben Gurion ekkor Párizsban tartózkodott, kapcsolatban állt azzal a néhány vezetővel, aki elkerülte a letartóztatást, s azonnali megtorló akciókra adott parancsot. Weizmann azonban, aki Palesztinában tartózkodott, de a britek nem zaklatták, hatályon kívül helyezte ezt a parancsot, és elrendelte minden akció leállítását. Mose Sne, a Hagana országos parancsnoka erre lemondott, és miután sikerült elmenekülnie az országból, csatlakozott Párizsban Ben Gurionhoz. Weizmann továbbra is kapcsolatban maradt a mandátumi hatóságokkal, mert – legalábbis így vélte Ben Gurion a távolból – új, mérsékeltbb jisuv-vezetőséget akart létrehozni. Ben Gurion átkokat szórt a hitvány „pétaini” rezsimre. Helyzetét és tekintélyét azonban súlyosan megrendítette, hogy az Ecel – amely továbbra is a Zsidó Ellenállási Mozgalom része volt – Jeruzsálemben felrobbantotta a King David Hotel egyik szárnyát, amely a mandátumi hivataloknak adott otthont, megölve kilencven brit, arab és zsidó személyt. A robbantók ugyan telefonon figyelmeztették az embereket, de valami miatt nem vették őket komolyan.

A vezető kormányhivatalokban eközben ismét előkerült az a britek által a háború előtt felvetett, majd el is vetett elképzelés, hogy Palesztinát két államra kellene felosztani. Ben Gurionnak volt oka úgy vélni, vagy legalábbis remélni, hogy Truman támogatja ezt a koncepciót. Később azt írta, meggyőződése volt, hogy Sztálin is pártolná az önálló zsidó állam gondolatát. Ő maga közvetlenül a háború után találkozott Georges Bidault francia külügyminiszterrel, és nyugtázta a francia kormány támogatását.

A Cionista Végrehajtó Bizottság 1946 augusztusában, Párizsban tartott ülésén Ben Gurion nyilvánvalóvá tette, hogy a felosztás pártján áll. Nahum Goldmann, az amerikai cionisták egyik fontos vezetője az „életképes zsidó állam Izrael földjének kellő nagyságú részén” szóhasználatot javasolta. Ezt az álláspontot fejtette ki Ben Gurion a 22. Cionista Kongresszus 1946 decemberében, Bazelban tartott megnyitó ülésén. Ifjú emberként magam is részt vettem ezen a kongresszuson, amelyen Ben Gurion szenvedélyes szavakkal szállt síkra egy „új cionista mozgalom létrehozása” mellett. Nagy beszédek hangzottak el, és erőteljes álláspontok fogalmazódtak meg.

A zsidó népnek, hangsúlyozta Ben Gurion, joga van egész Erec Izraelre. Ám „készek vagyunk kompromisszumos rendezés megvitatására, ha területünk csökkentéséért cserébe azonnal biztosítják jogainkat és nemzeti függetlenségünket.” Elítélte a terrorizmust, viszont dicsérte

„az ellenállást... Az ellenállási mozgalom új jelenség Izrael krónikájában. Élnek a diaszpórában zsidók, akik számára a Palesztinába történő bevándorlás élet-halál kérdése. Számukra Izrael földje nem cionizmus vagy ideológia... hanem létszükséglet, a fennmaradás feltétele. E zsidók az Izrael földjén való élet és a halál között választhatnak. Ez is erő.”

Weizmann óvatosságra intett. „Mi lesz a zsidó néppel, mi lesz Palesztinával, ha felforgatjuk az alapokat, amelyekre erőfeszítéseinkkel, vérünkkel és verítékünkkel mindezt felépítettük?” Támadta az amerikai küldötteket, akik kényelmes New York-i karosszékekben ülve támogatják Ben Gurion aktivizmusát. „Demagóg!” – harsogta egy bekiabáló. Weizmann válasza nyomán a kongresszus felállva és hosszan, szenvedélyesen megtapsolta a szónokot. „Engem nevez demagógnak... aki megélte a cionista küzdelem minden gyötrelmét... Nahala minden gazdaságában és istállójában, Tel-Aviv vagy Haifa minden épületében a legkisebb műhelyig egy csepp vér van az életemből.” A továbbiakban óvott a „leegyszerűsítésektől... a hamis prófétáktól...” Azt mondta: „Nem hiszek az erőszakban... »Ciont a becsületesség váltja meg« (Jézsaías 1,27), nem más.”

Mámorító szöveg volt. Lelkesen hallgattam. Ez a két rendkívül mély benyomást keltő ember méltósággal és erőteljesen juttatta kifejezésre eltérő politikai megközelítését. Weizmann, a fokozatosság híve azt mondta, eljön az idő, amikor mindenki cionista lesz. A magas, sápadt férfi jiddisül beszélt, megjegyzéseit népies stetl-humorról fűszerezte,

amelybe most igen keserű nosztalgia vegyült. Álláspontját illusztrálандó elmondott egy történetet Motolról, arról a stetlről, amelyben született. Motolban két orvos élt. Az idősebbik sok pénzt kért a betegektől, és nem volt hajlandó jiddisül beszélni. Csak oroszul. Majd jött a fiatalabbik orvos, kevesebb pénzt kért s jiddisül beszélt. Özönlöttek hozzá az emberek. S megmondták az idősebbiknek, miért.

„Csak várjatok – mondta az. – Hamarosan héberül fog beszélni.”

Ben Gurion nem volt hajlandó várni. Ezúttal eltökélte, hogy elmozdítja Weizmann befolyásos posztjáról, és rávette a pártját is, hogy erre szavazzon. A megválasztott új végrehajtó bizottságban többségben voltak az aktivizmus hívei. Weizmannnak felkínálták a tiszteletbeli elnöki címet, ő azonban büszkén visszautasította a megalázó ajánlatot. „Elegendő tiszteletben van részem” – jegyezte meg keserűen. A helyzet iróniája, hogy a kongresszus ezt követően a Weizmann által szorgalmazott politikai irányvonalat szavazta meg: a részvételt egy új londoni brit–arab–zsidó hármass értekezleten, amelyet a brit kormány 1947 januárjára akart összehívni. Ben Gurion vonakodva ugyan, de szintén megszavazta a javaslatot.

Ben Guriont újraválasztották a Cionista Végrehajtó Bizottság elnöki posztján, és egyúttal arra is felkérte a kongresszust, hogy nevezze ki a nem létező védelmi tárca élére. „Csak a kongresszus politikai bizottságában, amelynek jegyzőkönyveit nem hozták nyilvánosságra, szólhattam olyan biztonsági kérdésekről, amelyek érzésem szerint meg fogják határozni a jisuv sorsát” – jegyezte fel később. A küldötteknek azt magyarázta, hogy több mint egy évvel korábban barátja, Rudolf Sonneborn New York-i otthonában az összegyűlt vendégeknek is, hogy a halálos fenyegetést nem a palesztinai arabok, hanem a szomszédos államok jelentik: „Azonnal fel kell készülnünk... Ez ma a legfontosabb feladat, amellyel a cionizmusnak szembe kell néznie.”

Úgy is tett, ahogy mondta. Egyre több időt szentelt a hadviselés művészetének, a Hagana parancsnokaival egyeztetett, katonai kézikönyveket és történelmi munkákat lapozgatott, rangrejtve ellátogatót a Hagana egységeihez és kiképző központjaiba. Némely veterán parancsnok mulatságosnak tartotta, hogy az „öreg” – ahogy immár nevezték – egy hadsereg irányítására tesz javaslatot. Idővel azonban a mosoly eltűnt az arcukról: valamennyien elismerték, hogy Ben Gurion komolyan gondolta, amit mondott.

Az erőegyensúly, mint naplójában aggályosan levezette, reménytelenül a jisuv kárára tolódott el.

A Hagana, minden dicséretes haditette ellenére, valójában szerény területvédő erő volt, alig negyvenezezres létszámmal, amiből csak ezer volt a Palmah-rohamosztagokban szolgáló hivatásos katona. 1947 áprilisában, amikor Ben Gurion átfogó leltára született, nehézfegyverzete egyáltalán nem volt és értékes könnyű fegyvere is kevés: tízezer puska, kétezer géppisztoly, hatszáz könnyű és középerős gépfegyver, kb. nyolcszáz aknavető. Sok helyről és diszkrét, fondorlatos módon ennél komolyabb arzenál beszerzése is folyamatban volt, de ennél fel-tűnőbb készletet a brit uralom alatt a zár alá vételtől tartva nem lehetett bevinni az országba. Ben Gurion tudta, hogy mihelyt a brit zászlót levonják és az arab hadseregek támadásba lendülnek – ami biztosra vehető volt –, a legfontosabb feladat az lesz, hogy ki kell tartani, amíg az újonnan beszerzett ágyúk, tankok és harci repülőgépek bevethetővé válnak.

Az arab hadseregek a Hagana kialakulófélben levő hírszerzésének legjobb tudomása szerint összesen mintegy százötvenezer embert tudtak bevetni. A legjobban felszerelt hadsereg Egyiptomé volt, páncélos egységekkel, légierővel, sőt haditengerészettel. Az Arab Légión élén álló John Glubb brit tábornokkal Transzjordánia hadserege volt a legjobban képzett, s ezért ez jelentette a legnagyobb fenyegetést. Más arab országok, Irak, Szíria, Libanon és Szaúd-Arábia is elkötelezték magukat, hogy harcba szállnak a palesztinai arabok oldalán. Számos titkos találkozó zajlott a jisuv küldöttei és Abdullah transzjordániai emír között, és kezdett kibontakozni egy olyan megegyezés, amelynek értelmében a britek kivonulását követően az emír csapatai megindulnak, és az arab világ és a britek hallgatólagos jóváhagyásával a királysághoz csatolják a Jordán folyó nyugati partját. Semmi sem garantálta azonban, hogy ez békésen következik majd be, ezért a megszülető zsidó államnak Transzjordánia ellen is fegyverkeznie kellett.

Mint elkerülhetetlen volt, a londoni értekezlet kudarccal végződött, és a britek, hirtelen irányváltással, most az újonnan létrejött Egyesült Nemzetek Szervezete elé utalták a palesztin problémát. A szervezet a probléma vizsgálatára és megoldási javaslat kidolgozására Palesztinai Különbizottságot (UNSCOP) állított fel. A bizottság 1947 júliusában zajlott palesztinai látogatása véletlenül egybeesett a bevándorlókkal zsúfolt Exodus hajó ügyetlen lefoglalásával. Két utas és a személyzet egyik tagja vesztette életét, amikor a hajót a parttól húsz kilométerre erőszakkal elfoglalták. Ezt követően Haifára vontatták, és 4515 utasát rövid úton három brit

börtönhajóra szállították át, majd visszaküldték Európába. A világ – beleértve az UNSCOP tagjait is – döbbenet figyelve a fejleményeket.

Az UNSCOP előtt tett tanúvallomásaiban Ben Gurion megpróbálta leszerelni a bizottság köztudott igyekezetét arra, hogy Jeruzsálem egészét – még a város új, nyugati részét is, amelyet az utóbbi ötven év során a zsidók építettek fel – kizárja a zsidó (vagy a palesztin) államból. „A felosztás – mondta – az Oxford szótár szerint azt jelenti, hogy valamit két részre osztunk. Palesztinát három részre akarják osztani, s a zsidók csak egy kis részén élhetnének. Mi ezt ellenezzük.”

Az UNSCOP tizenegy tagját ez nem győzte meg. Többségi ajánlásuk szerint Palesztinát egy zsidó és egy arab államra kell felosztani, míg Jeruzsálem nemzetközi ellenőrzés alatt álló *corpus separatum* (külön test) lenne.

Intenzív diplomáciai tárgyalások kezdődtek: a zsidók a felosztás mellett lobbiztak a világ döntéshozóinál, míg az arabok dühödten elleneztek. Végül 1947. november 29-én az ENSZ Közgyűlése a megkívánt kétharmados többséggel az UNSCOP-jelentés elfogadása mellett szavazott. Az ENSZ-térkép nem volt annyira hátrányos a zsidók szempontjából, mint a britek 1937-es felosztási javaslata, de aligha mutatott jóindulatot a cionista törekvések iránt. A zsidó államhoz tartozott volna Galilea keleti része, a tengerparti síkság és a Negev nagy része: összesen a palesztinai mandátumi terület 56%-a (Transzjordánia nélkül, amelyet 1922-ben kimetszettek a területtől), de zömmel az ország kopár déli részén. A három zsidó területet „találkozási pontokkal” kapcsolták volna össze. A brit mandátum a javaslat szerint 1948. május 15-én érne véget.

Hárminchárom tagállam (köztük az Egyesült Államok és a Szovjetunió) szavazott a javaslat mellett, tizenhárom ellene (többnyire muszlim országok, vagy olyanok, amelyekben muszlim kisebbség élt), további tíz pedig (köztük Nagy-Britannia) tartózkodott. Az egész jisuv a rádiókészülékekre tapadva követte a szavazást. Ben Gurion nehéz szívvel nézte a szavazás befejeztével az utcán tánkra perdülő tömegeket. „Tudtam, hogy háborúval kell szembenéznünk – írta naplójában –, és emiatt elveszítjük fiatalágunk színe-virágát.”

Ben Gurionnak, a jisuv, valamint a cionista mozgalom többségének a felosztás elfogadására irányuló döntése számomra a politikai bölcsesség történelmi léptékű megvalósulása, amelynek logikája ma éppoly érvényes, mint akkoriban. Egyszersmind a vezetői képességek csúcsa. Ben Gurion állhatatossága és magabiztossága a bal- és jobboldali ellen-

zökkel szemben azért is olyan impozáns, mert nyilvánvalóan ő is jobban szeretett volna egy egész Erec Izraelre kiterjedő zsidó államot látni. Éppen annyira mélyen kötődött hazája dombjaihoz és vádjaihoz, mint bármely rágalmazója. Ám a bátor döntéshozatal azt jelenti, hogy ha kell, a mégoly tökéletlen döntéseket is meg tudjuk hozni és együtt tudunk élni velük.

Most ismét David Landauhoz fordulok, hogy vitassuk meg a felosztás jelentését s helyét Ben Gurion gondolkodásában. Kapcsolódik ez korábbi szóváltásunkhoz is Izrael felelősségéről a holokauszt idején, ugyanakkor érint oly problémákat is, amelyek mélyen meghatározzák a mai izraeli politikai életet.

D. L.: Nézzük meg közelebbről! Ben Gurion elkötelezi magát egy olyan felosztás mellett, amelyet nem kedvel. Tudatosan nem jelölte meg a felosztási határokat a Függetlenségi Nyilatkozatban. Nyilvánvalóan abban reménykedett...

Simon Peresz: Nem fontos, miben reménykedett. A fontos az, amibe beleegyezett. Reménykedni könnyű. Amibe beleegyezett, az elképzelhető legegyszerűsebb felosztási terv volt. Erre hármas nyomás készítette: a) a holokauszt menekültjeinek nehéz helyzete a hontalantáborokban; b) érzékelte, hogy a britek, bármi történjék, készek távozni; és c) az a meggyőződése, hogy az arab államok azonnal megtámadnak bennünket, ahogy a britek távoztak, s hogy ha nincs szuverén államunk, reguláris haderőnk se lehet, és nem tudunk fegyvereket vásárolni, amelyeket behozhatunk az országba, hogy megvédjük magunkat. Ben Gurion végig abban reménykedett, hogy valamiképpen megőrizhető a jogunk Izrael teljes országára. Most azonban eljött a döntés pillanata, és ő döntött! Tragikus, ám elengedhetetlen döntésnek tekintette. Úgy vélte, tragikus döntés, de két tragédia között kellett választania, s nem riadt vissza a döntéstől.

D. L.: Ez az, amiről a taxiban beszélt Önnek, Lenint felidézve? Párhuzamot vont a kettő között?

S. P.: Igen. A párhuzam az 1918-as breszt-litovszki egyezmény és Palesztina felosztása között állt fenn. Hogy miért mondta azt, amit mondott? Mert Leninnek választania kellett egy Oroszország számára fájdalmas béke vagy a háború folytatása és a vele járó veszélyek között. És ő döntött.

D. L.: Mégis, mit jelentett az elfogadni szó? Ben Gurion oly sok vért ontott, hogy zsidónak tarthassa meg Jeruzsálemet – a Jeruzsálembe vezető úttal folytatott csaták a legtöbb áldozatot követelték a háborúban –, noha az általa „elfogadott” felosztási tervben Jeruzsálem corpus separatum lett volna.

S. P.: Mert háború volt. Abban a pillanatban, hogy az arabok elvetették a felosztási tervet, és háborút indítottak, a felosztás megszűnt létezni. Csak a háború volt. Márpedig a háborúban Jeruzsálem kétségkívül igen fontos célt jelentett. A felosztás elfogadásának értelme az volt, hogy akár Erec Izrael kis részén, de jöjjön létre a független állam. Mihelyt viszont kitört a háború, annak középpontjába Jeruzsálem sorsa került, hiszen a felosztás már nem volt érvényes. Aligha volt lehetséges egyszerre háborúzni és azt mondani, hogy megőrizzük azt a felosztást, amelyet az arabok elutasítanak.

D. L.: Akkoriban gondolta-e vagy tartott-e attól, hogy oly sok vért ontunk, hogy megnyissuk a Jeruzsálembe vezető utat, megmentünk és megvédjük Jeruzsálemet, végül mégis elveszíthetjük, s mégis corpus separatum lesz belőle?

S. P.: Nem így gondolkodtam. Azt gondoltam, hogy a háború megváltoztatta a játékszabályokat – minden tekintetben.

D. L.: Ezért kérdezem, hogy mi volt a jelentése akkor az elfogadni szónak.

S. P.: „Elfogadtuk”, mert ha békésen ment volna végbe, létrejöttek volna a felosztási határok. Itt visszatérek a soá ügyére, mert Ben Guriont elsősorban az a megfontolás vezette a zsidó állam azonnali (lealtar) megteremtésére való törekvésben, hogy befogadjuk a menekülteket. Számára ezért nem a terület nagysága volt a legfontosabb, hanem a menedék ténye. Talán ha nem erről van szó, nem fogadja el a felosztást. De abban a pillanatban, amikor ez az opció érvényét veszítette – már másképp folytatódott a játszma. Új játék kezdődött. De Ben Gurion még akkor sem akarta, hogy a hadsereg El Arisig⁵⁵ nyomuljon előre; megparancsolta Jigal Allonnak, hogy vonuljon vissza. Nem kívánta átlépni Palesztina eredeti határait.

D. L.: Amikor a május 15. előtti időszakban leült vele, s ő azt magyarázta, hogy háború várható az arab hadseregekkel, abból a feltételezésből indultak ki, hogy a felosztási határok kitágíthatók?

S. P.: Igen, mert abban a pillanatban, amikor a határok, amelyeket a megegyezés és a béke gyümölcsének tartunk, már nem léteznek – akkor nincsenek határok. Tudtuk, hogy új határokért kell harcba indulnunk. Hogy melyek lesznek ezek, nem tudtuk. Ezért nincs utalás határookra a Függetlenségi Nyilatkozatban. A határokat majd a valóság szabja meg. Ha nem egyezmény, akkor a valóság, ami egyben a háború valóságát is jelentette. Ben Gurion kétségkívül azt szerette volna, hogy ne legyen corpus separatum, s ne legyenek találkozási pontok, hanem összefüggő országunk legyen. Ez volt a vágya. Kétségkívül. De azt gondolta-e vajon, hogy

az arabok elfogadják a felosztást? Kétségkívül azt gondolta, hogy esetleg így lesz. A térkép teljesen nekik kedvezett. A felosztást elfogadva arra számított, hogy azt a másik fél is elfogadja. S ha elfogadják, nem lett volna háború.

D. L.: Hadd tegyem fel más szemszögből a kérdést: az 1993-as oslói egyezmény óta Ön alapvetően amellet van, hogy a békéért cserébe adják vissza az 1967-ben elfoglalt területeket. Miért nem volt érvényes ugyanez a logika 1948-ban? Más szóval, megharcoljuk a háborút, majd a békéért cserébe visszatérünk a felosztási határokhoz?

S. P.: Az 1948-as háború nem a határokról szólt. Hanem a létezésünkről. Izrael Állam létéről. A háború középpontjában az állt, hogy meg akartak semmisíteni bennünket. A háború kitörése után a harcoló felek által kitűzött prioritások között a történelem nagyobb szerepet játszott a határoknál. Ben Gurion és Abdullah számára egyaránt a Jeruzsálemért folytatott harc volt a legfontosabb, mivel a történelem előbbre való volt számukra a stratégiánál. Az egyiptomiak viszont a partvonalon felfelé haladva akarták megtámadni Tel-Avivot. Céljuk Tel-Aviv volt, s ennek volt stratégiai értelme. A jordániaiakat viszont elsősorban Jeruzsálem érdekelte, miként Izraelt is. Ben Gurion nagyon szerette volna megszerezni Eilatot is. Három évvel korábban terepkitatást vezettem, amelyben feltérképeztük az Eilathoz vezető utat. Ben Gurion azt jósolta, hogy harc nélkül jutunk majd el odáig, ami elég hihetetlenül hangzott, mégis pontosan így következett be. A Negev egész déli része teljesen üres volt. Az eilati öböl stratégiaiilag azért volt fontos, mert ez lett a folyosónk Ázsia és Afrika felé. Mégiscsak a második számú prioritást jelentette, mert Ben Gurion számára a legfontosabb Jeruzsálem volt.

Ezzel érvelt Jigal Jadinnal⁵⁶ szemben is, aki Askelonban akart harcolni, mert az egyiptomiak elérték Askelont. Ben Gurion viszont azt mondta, nem – először Jeruzsálem. Ugyanez történt a jordániai fronton is: John Glubb, az Arab Légión parancsnoka azt mondta, Beisan felől áttörünk Haifaig, és kétfelé vágjuk a zsidó államot, mire Abdullah emír ezt mondta: nem – először Jeruzsálem. Érdekes párhuzam.

D. L.: Bár Ben Gurion gondosan elkerülte, hogy a felosztási határokat betegye a Függetlenségi Nyilatkozatba, az Ön tudomása vagy értékelése szerint volt-e olyan időpont 1947–1948-ban, amikor valóban úgy vélte, létrejön majd Izrael mellett egy palesztin állam is, s a kettő békésen él egymás mellett?

S. P.: Akkoriban úgy vélte, a palesztin probléma becsomagolható a jordániai problémába. Hogy létezik „jordániai opció”.

D. L.: Ezért küldte Golda Meirt Abdullahhoz?

S. P.: Abdullah úgy gondolta, a palesztinaiak királya is lehet. A jordániai opció végig létezett. Ne feledje, hogy az ENSZ felosztási határozata arab, és nem palesztinai államról beszél. Két államról, egy zsidóról és egy arabról. Ben Gurion úgy gondolta, hogy a közös nevező az arab, ezen belül fejeződik ki a palesztin identitás. A palesztinai probléma, mint olyan, csak a londoni egyezmény⁵⁷ után került előtérbe. Ben Gurion nem utasította el a külön palesztin nacionalizmust, elutasította viszont a palesztin terrorizmust. Egyes arab teoretikusok a kommunizmus, mások a nacionalizmus hívei voltak. Ben Gurion úgy érezte, nekünk nem az egyik vagy a másik, hanem a terrorizmus ellen kell küzdenünk. Abdullah és utódja, Huszein király elleneztek a külön palesztin államot. Úgy vélték, az veszélyeztetné az ő hasemita királyságukat.

D. L.: S Ön együttműködött velük?

S. P.: Mit tehattunk volna? Együttműködni Arafattal, aki terrorista volt?

D. L.: Végül is ezt tette.

S. P.: Igen, miután a mi oldalunkról a londoni egyezmény elvetésével tönkretették a jordániai opciót, és miután Arafat megtagadta a terrorizmust.

D. L.: Igen, a londoni egyezmény elvetése történelmi katasztrófa volt. De előreugrottunk vagy negyven évvel. 1948-ban Ben Gurion Abdullahhoz küldte Goldát, valójában azért, hogy megfossza a felosztási határozatot eredeti tartalmától – egy külön (palesztinai) arab állam gondolatától. Így volt?

S. P.: Nem, akkoriban számára úgy festett a dolog, hogy vagy Transzjordánia veszi át a palesztinokat vagy a palesztinok veszik át Transzjordániát. Amit meg is kíséreltek huszonkét évvel később, a Fekete Szeptember⁵⁸ során.

D. L.: De a britek ezt nem engedték volna. Glubb az 1950-es évek közepéig ott volt.

S. P.: Igen, de a palesztin izgatás végig zajlott. Meggyilkolták Abdullahot. A köztük kiobbant harcban mi a jordániaiak oldalán álltunk.

D. L.: Ön szerint ez mennyire befolyásolta Ben Guriont az Ahdut HaAvodával és a Palmahhal folytatott vita zsákutcába juttatásában, amelyek azt akarták, hogy próbálja meghódítani a Nyugati Partot?

S. P.: Ben Gurion nem akart uralkodni a Nyugati Part felett. Azt akarta, hogy tartozzon Jordániához. Akkoriban nem volt világos, hogy maguk a palesztinok akarnak ott államot felállítani. Transzjordániát is meg akarták hódítani. Nem volt más választásunk; a palesztinok nem akartak szóba állni velünk.

Ben Gurion számára nem az volt a fontos, hogy uralkodjunk egy másik nemzet felett. Ez alapelv

volt nála. Számára egy másik nemzet feletti uralkodás ellentétes volt az erkölccsel és a politikai bölcsességgel. Ez tehát annyit jelentett, hogy egyezésre kell törekedni, és az egyetlen erre kapható személy Abdullah volt. A mufti nem akart egyezséget. Ben Gurion remélte, sőt várta is, hogy békét tud kötni Abdullahal. Precedensként az 1918-as Fejszál–Weizmann-egyezmény lebegett a szeme előtt.⁵⁹ A párbeszéd már ilyen korán megkezdődött.

Angolból fordította: Berényi Gábor

JEGYZETEK

- ¹ Mapai: a Mifleget Poalei Erec Jisrael (Izrael Földjének Munkáspártja) rövidítése.
- ² A Gordoniát a legendás munkáspárti cionista úttörő, A. D. Gordon (1856–1922) tolsztojánus tanításai ihlették.
- ³ A Lavon-ügy megkeserítette Ben Gurion miniszterelnökségének utolsó éveit. Lásd e kötetben 171–174. és 198–205.
- ⁴ A Biltmore-programot a New York-i Biltmore szállodában 1942. május 11-én tartott rendkívüli cionista értekezlet fogalmazta meg, amelyen Ben Gurion is részt vett. A program szerint „A győzelem után létrejövő új világrend csak akkor nyugodhat a béke, az igazságosság és az egyenlőség elvein, ha végérvényesen megoldódik a zsidó hontalanság problémája. Az értekezlet sürgeti, hogy: 1. Palesztina kapui nyíljanak meg a zsidó bevándorlás előtt; 2. a Zsidó Ügynökséget bízzák meg a Palesztinába való bevándorlás felügyeletével és az országépítéshez szükséges felhatalmazással, ideértve a gazdátlan és megműveletlen földek fejlesztését; 3. Palesztina az új demokratikus világ szerkezetébe integrált zsidó állammá váljék.”
- ⁵ A Szia Betet vagy B frakciót 1937-ben hozta létre a Ben Gurion-féle Mapaion belüli elégedetlen munkások egy csoportja. Zúgolódtak a pártgépezet – úgymond – diktatórikus módszerei és a szintén a Mapai ellenőrzése alatt álló Hisztadrut szakszervezeti szövetségbeli korrupció miatt. A párt tel-avivi szervezetében tartott választásokon a csoport a szavazatok több mint 50%-át kapta meg. Később egyesültek a Jichak Tabenkin vezetése alatt álló Hakibuc Hameuhaddal, amely a virágzó kibucokat képviselte, és szemléletében „héjább” volt a Mapai fősodránál, ugyanakkor attól balra állt. Ben Gurion könyörtelen harcot folytatott ellenük, követelte, hogy tartsák be a pártfegyelmet, és elutasította a Mapaion belüli pluralizmusra vonatkozó igényüket. 1944-ben a rivalizálás szakadáshoz vezetett. A Szia Bet kivált, és új pártot (Ahdut HaAvoda) hozott létre. 1948-ban az Ahdut HaAvoda egyesült a Hasomer Hacairral, és létrehozták a szélsőbaloldali Mapam pártot. Az Ahdut HaAvoda 1954-ben szakított a Mapammal, és 1965-ig önálló maradt, amikor az új Munkaszövetségben ismét egyesült a Mapajjal.
- ⁶ Sne (1909–1972) később a Maki, az arab–zsidó kommunista párt vezetője lett.
- ⁷ Ben Gurion 1948 és 1963 közötti miniszterelnökségét 1954–1955-ben két éves szünet szakította meg, amelynek során Mose Saret volt a miniszterelnök.
- ⁸ Pale of Settlement: az Orosz Birodalom nyugati részének az a területe, ahol zsidók állandó jelleggel letelepedhettek. Idetartozott a mai Litvánia, Fehéroroszország, Lengyelország, Besszarábia és Ukrajna jó része, valamint Nyugat-Oroszország egy része, viszont a térség néhány nagyobb városa nem.
- ⁹ Haszkala, jelentése ’felvilágosodás’, értelmiségi mozgalom, amelynek célja a szekuláris tudás és a zsidó szövegek korszerű tanulmányozásának elősegítése.
- ¹⁰ A tefilin imaszíjak vagy fekete bőrtasakok, a bennük lévő pergamentekercsre a Biblia részeit írták rá kézzel. A férfiaknak tizenhárom éves koruktól fogva minden reggel az ima megkezdésekor fel kellett venniük ezeket.
- ¹¹ Alia, szó szerint ’felmenés’, héber kifejezés az Erec Izraelbe való kivándorlásra.
- ¹² A Bund zsidó szocialista párt volt, amely a kulturális és társadalmi autonómiáért állt ki a diaszpórában.
- ¹³ Alfred Dreyfust, a francia hadsereg zsidó tisztjét hamis vádak alapján hazaárulásért 1894-ben életfogytiglani elzárásra ítélték, amelyet a francia-guyanai Ördögszigeten kellett letöltenie. Akik a felmentéséért harcoltak, egy antiszemita felhangoktól sem mentes csatába keveredtek, amely a francia establishment jelentős részét érintette. Herzl Tivadar újságíróként tudósított a perről, s ottani élményei hatására lett a cionizmus híve.
- ¹⁴ Cionista felfogás szerint az első aliázók azok a bevándorlók, főleg gazdálkodó családok voltak, akik 1882 és a századforduló között érkeztek Erec Izraelbe; a második aliázók főleg az első világháború előtt érkezett ifjúsocialista úttörők voltak, mint Ben Gurion; a harmadik aliára a háborút közvetlenül követő években került sor; a negyedik hullámban aliázók főleg az 1920-as években érkező polgári családok voltak, az ötödik aliával pedig az 1930-as években, jobbra Németországból érkeztek menekültek.
- ¹⁵ 1 dunam 1000 négyzetméternek felel meg.
- ¹⁶ Két korai cionista falu az ország középső részén.
- ¹⁷ Navon hosszú ideig Ben Gurion személyi titkára volt, majd később Izrael ötödik államelnöke lett. Cur magas rangú diplomata volt.
- ¹⁸ Az első letelepedőket támogató alapítványt a 19. század végén a filantróp Maurice de Hirsch báró hozta létre; később Edmond de Rothschild báró vette át, és Palesztinai Zsidó Gyarmatosítási Egyesület (PICA) néven vált ismertté.
- ¹⁹ A Szalonikiben élő mintegy hetvenezer zsidó a város akkori lakosságának felét tette ki, és meghatározó szerepe volt a kereskedelmi életben. A kikötő sabbatkor és a zsidó ünnepekkor bezárt. A nációk később a zsidó lakosság több mint 90%-át meggyilkolták.
- ²⁰ Háim Weizmann (1874–1952) orosz születésű, Németországban és Svájcban nevelkedett vegyész volt, aki a század elején érkezett Nagy-Britanniába, és hamar a brit és a nemzetközi cionista mozgalom egyik vezetője lett.
- ²¹ Vlagyimir Zsabotinszkij (1880–1940) újságíró, író és cionista vezető, később a revizionista cionista mozgalom megalapítója. Jozef Trumpeldor (1880–1920) a cionista mozgalomhoz csatlakozó kitüntetett cári tiszt volt.
- ²² A petek: „haveri hálózatra” utaló feljegyzés. Peteket írni annyit jelent, mint közbenjárni valakinek az érdekében.
- ²³ A brit kormány a lord Balfour külügyminiszter nevével jegyzett nyilatkozatot Weizmann és cionista társainak kintartó lobbizása nyomán adta ki. A szöveg így hangzott: „Kedves Lord Rothschild, Őfelsége kormánya nevében nagy örömmel adom át Önnek a következő, a kabinet elé terjesztett és általa jóváhagyott rokonszenv-nyilatkozatot a cionista zsidó törekvésekkel. »Őfelsége kormánya pártolja Palesztinában a zsidó nép nemzeti otthonának megteremtését, és minden lehetőet megtesz e célkitűzés elérése érde-

- kében, miközben nyilvánvalóvá teszi, hogy semmi olyasmit nem szabad tenni, ami sértené a Palesztinában élő nem zsidó közösségek polgári és vallási jogait, vagy a zsidók bármely más országban élvezett jogait és politikai állását. «Hálás lennék Önnek, ha ezt a Nyilatkozatot a Cionista Szövetség tudomására hozná. Őszinte nagyrabecsüléssel, Arthur James Balfour.»
- ²⁴ Egy másik nővére, Feigele (Zippora) lövöldözésben vesztette el férjét, és Ben Gurion segített neki és két gyermekének az alázásban. Avraham másik fiának, Binjaminnak is segített. Pénzt is küldött Seindele tanulmányaira. Ő volt a kedvenc unokahúga, ám összes unokahúga és -öccse közül egyedül ő maradt Lengyelországban; a holokauszt során pusztult el.
- ²⁵ A kifejezést gyakran helytelenül 'államérdek'-nek fordítják. Ben Gurion intencióinak jobban megfelelő fordítás volna az 'egység a különbözőségben'. A mamlachtiut azt a vonalat próbálja kijelölni, amelyen túl a párt- és politikai különbségeknek át kell adniuk a helyet a nemzeti érdek mindenek fölött álló szükségleteinek.
- ²⁶ Av havának kilencedik napján rombolták le a jeruzsálemi templomot, először i. e. 586-ban a babilóniaiak, majd 70-ben a rómaiak.
- ²⁷ Ésa 2,4.
- ²⁸ Ámós 2,6.
- ²⁹ Tikkom olam, szó szerint 'a világ kijavítása', illetve a társadalmi igazságosság egyetemes értékeinek megfelelő élet. Am olam, szó szerint 'a világ népe', vagy az 'örökkévalóság nép'. Szójátékról van szó: az olam szónak tér- és időbeli konnotációi egyaránt vannak; 'egyetemes'-et és 'örökkévaló'-t is jelent.
- ³⁰ A csaknem ötven évvel később Zsobotinszkij politikai örököse, Menahem Begin által felállított, jogászokból álló vizsgálobizottság posztumusz tisztázta a gyanúba fogott elkövetőket.
- ³¹ Lásd a Függelék a zsidó szervezetek, egyesületek és politikai pártok bonyolult hálózatára, amelyek valamiképpen egy működő államapparátussá alakultak át.
- ³² IDF: Izraeli Védelmi Erők, azaz az izraeli fegyveres erők.
- ³³ Józef Pilsudski marsall 1918-ban kiharcolta Lengyelország függetlenségét, a parancsnoksága alatt állt a lengyel haderő a Szovjet-Oroszország elleni háborúban (1919–1923), majd 1926 és 1935 között ismét az ország élén állt.
- ³⁴ Héber nyelven ezeket nevezte az öt m-nek: maon (lakás), mazon (élelem), malbus (ruha), marpeh (egészségügyi ellátás) és more (tanár, azaz oktatás).
- ³⁵ Tel-Aviv: Am Oved, 1967 (héberül).
- ³⁶ *Trial and Error*. London: Hamish Hamilton, 1949.
- ³⁷ Mose Saret (eredetileg Sertok, 1894–1965) a Zsidó Ügynökség politikai osztályának vezetője (1933–1948), Izrael külügyminisztere (1948–1956) és Ben Gurion két miniszterelnöki ciklusa között (1953–1955) miniszterelnöke volt.
- ³⁸ A transzjordániai Abdullah emír volt az egyetlen arab vezető, akik üdvözölte a tervet.
- ³⁹ A büntetéseket később enyhítették, és 1941 februárjában az egész csoportot szabadon bocsátották. Mose Dajan is köztük volt.
- ⁴⁰ A szöveget lásd az 4. jegyzetben.
- ⁴¹ A baloldali Hasomer Hacair kétnemzetiségű, zsidó-arab államot látott volna szívesebben.
- ⁴² Katznelson 1944 augusztusában halt meg.
- ⁴³ Berl: *The Biography of a Socialist Zionist: Berl Katznelson, 1887–1944*. New York: Cambridge University Press 1984.
- ⁴⁴ Ez nem komoly.
- ⁴⁵ Huszonhat európai származású fiatal palesztinai zsidó önkéntest dobtak le ejtőernyővel a náci megszállás alatt álló Európában, az ottani zsidók megsegítésére. A britek a jisivban kétszázötven jelentkező közül választották ki őket. 1943-ban kiképzést kaptak, majd végül Magyarországon és más megszállt országokban vetették be őket. Tizennégynek sikerült kapcsolatot teremtenie helyi partizánokkal; tizenkettőt elfogtak, és közülük hetet – köztük a fiatal költőt, Szenes Hannát – kivégeztek.
- ⁴⁶ Golomb a Hagana vezetője volt. 1945-ben, ötvenkét éves korában halt meg.
- ⁴⁷ A Hasem jerahem szó szerint azt jelenti: 'Isten megkönyörül'. Ben Gurion szerint ez volt a diaszpórazsidóság fatalizmusának lényege. Dina demalhuta dina, szó szerint 'az ország törvénye a törvény', ami Ben Gurion szerint a keresztény igények előtti gerinctelen behódolást jelenti.
- ⁴⁸ Shimon Peres – Robert Little: *For the Future of Israel*. Baltimore: Johns Hopkins University Press 1998.
- ⁴⁹ Hillel Kook (1915–2001), azaz Peter Bergson revizionista cionista politikus és aktivista, az Irgun tagjának hívei.
- ⁵⁰ Kasztner magyar cionista vezető volt a háború alatt, aki alkut kötött 1684 zsidó megmentéséről, akiket különben Auschwitzba deportáltak volna. Később a nációkkal való kollaborálással vádolták. Egy izraeli bíró az izraeli kormány és Kasztner által indított becsületsértési perben azzal vádolta, hogy „eladta a lelkét az ördögnek”. Kasztner 1957-ben Tel-Avivban meggyilkolták. 1958-ban a Legfelső Bírósághoz benyújtott fellebbezés nyomán halála után tisztázták.
- ⁵¹ Brand Kasztner segítője volt, akit a nációk küldtek a megszállt Magyarországról, hogy „életet teherautóként” alkut ajánljon a szövetségeseknek.
- ⁵² A Roosevelt elnök által 1944 januárjában létrehozott amerikai kormányiszerv célja a nációk polgári áldozatainak megsegítése volt. Létrehozása nagyrészt Roosevelt pénzügyminiszterének, Henry Morgenthaunak köszönhető. Roosevelt hangsúlyozta, hogy sürgősen „cselekedni kell, megakadályozandó valamennyi zsidó és más üldözött európai kisebbség nációk által tervezett kiirtását”.
- ⁵³ Forrestal haditengerészeti miniszter (1944–1947), majd védelmi miniszter (1947–1949) volt. Acheson Roosevelt alatt külügyminiszter-helyettesként, majd Truman alatt külügyminiszterként szolgált.
- ⁵⁴ Az Ecel az Irgun Cvai Leumi (Nemzeti Katonai Szervezet), a Lehi a Lohamei Herut Jisrael (Izrael Szabadságáért) rövidítése.
- ⁵⁵ 1948 decemberében az izraeli védelmi erők egységei elérték a Sínai-félsziget északi részén levő El Aris városát.
- ⁵⁶ Jadin (1917–1984) a függetlenségi háború alatt az izraeli védelmi erők vezérkari főnöke volt.
- ⁵⁸ 1970 szeptemberében a Palesztin Felszabadítási Szervezet (PFSZ) Jordániában ádáz harcot folytatott a jordániai kormányerőkkel. Szíria a palesztinok oldalán avatkozott be, és észak felől megtámadta Jordániát. Izrael az ENSZ sürgetésére mozgósította haderejét, hogy elrettentse a szíriaiakat az előrenyomulástól. Végül Huszein király hadserege szétzúzta a PFSZ erőit, és kiszorította őket és politikai vezetőiségüket az országból; főleg Libanonba.
- ⁵⁹ Az egyezmény, amelyet Fejszál emír közeli segítője és katonai parancsnoka, T. E. Lawrence („Arabiai Lawrence”) fogalmazott meg, mindkét nemzet érdekében kifejezte, hogy Fejszál bátorítja a cionista vállalkozást. Fejszál, Abdullah bátyja az első világháború után lett Irak királya.

Menahem Begin

Felkelés

A könyv bevezetése és a negyedik fejezete

Mindenekelőtt saját népemnek írtam ezt a könyvet, nehogy a zsidó nép újra elfeledje – mint tette ezt oly szerencsétlen módon a múltban – azt az egyszerű igazságot: vannak dolgok, melyek fontosabbak, mint az élet és borzalmasabbak, mint a halál.

Egyúttal szól a nem zsidó emberekhez is, hogy képesek legyenek beletörődni és elfogadni azt a tényt, hogy vérből és tűzből, könnyekből és hamvakból egy új emberfajta született, mely teljesen ismeretlen volt a világ számára több mint tizennyolc évszázada, „a harcoló Zsidó”, melyet a világ halottnak és oly mélyen eltemetve hitt, hogy eszébe sem jutott, hogy újra feltámadhat. Feltámadt!

Megtanulta az élet és halál egyszerű igazságát, és esze ágában sem lesz soha többé vissza mászni a sírgödörbe és eltűnni a föld felszínéről.

Külön üzenetet közvetít a könyv a brit olvasóknak. A következő oldalakon nem túl hízelgő dolgokat olvashat számos vezetőjéről, a politikájukról, ügynökeikről, úgy érezheti, hogy ezek a szigorú bírálatok súlyosan hullanak rá, egy demokratikus állam szavazó polgárára. Éppen ezért egyáltalán nem meglepő, hogy elítéli mind a könyvet, mind a szerzőjét. A könyv szerzője éveken át harcolt a brit hatóságok ellen. Úgy lett beállítva az átlagos állampolgárok előtt, miniszterek, tábornokok, a parlament mindkét házának képviselői, papok, ügyvédek, és minden befolyással bíró potentát által, mint az „első számú terrorista” Erec Izraelben (az általa Palesztinának nevezett országban, mely brit uralom alatt állt).

Nincs szándékomban ismételtetni a könyv írójára használt sértő neveket, jelzőket. Teljesen természetesnek tartom, hogy sok angol olvasó teljes őszinteséggel kérde magától, ugyan mit tud mondani nekünk egy ilyen ember? Milyen üzenetet tud küldeni nekünk gyűlölet üzenetén kívül?

Próbáljuk meg megérteni a lényegét, ebben az összefüggésben, ennek a borzalmas szónak, hogy „gyűlölet”, mégpedig félelem, elfogultság, és előítéletek nélkül. Önök megkérdézhetik: volt e gyűlölet bennem az országunkat megszállva tartó brit uralom ellen a felkelésünk alatt végrehajtott akcióink

során? Vajon ezek az érzések tükröződnek-e ebben a könyvben, miközben a felkelés tényeit ismertetem, vállamon viselve súlyos döntések, súlyos felelősségét? Az őszinte válasz ezekre a kérdésekre „Igen”, de ez a gyűlölet egyenlő volt e a brit nép gyűlöletével? Az őszinte válasz „Nem”! Természetesen, akik harcolnak, azoknak gyűlölniük kell valakit vagy valamit. Nekünk mindenekelőtt népünk, a zsidó nép évszázadok óta tartó teljes védtelenségét kellett gyűlölnünk, mely szinte csalogatta az ellenséges világ atrocitásait ellenünk. Gyűlölnünk kellett az otthontalanság megalázó igazságtalanságát. Gyűlölnünk kellett, ugyanúgy, mint bármely népnek, mely megérdemli a nép nevet, az idegen uralmat őseink földjén vagyis a saját országunkban. Gyűlölnünk kellett a saját országunkba vezető kapuk bezárását saját hittestvéreink előtt, akik véreztek, szenvedtek és a világ nem volt hajlandó meghallani a fájdalom, a megalázottság vész kiáltásait.

És természetesen gyűlölnünk kellett mindazokat, akik modern fegyverekkel, valamint egy ősrégi eszközzel, az akasztófával próbálták megakadályozni népünk egyedeinek megmentését, a nemzeti függetlenség kivívására tett erőfeszítéseinket, nemzeti önbecsülésünk visszaszerzését.

Az ilyen gyűlölet a haladás hajtóereje volt az emberi történelem viharos évszázadai alatt. A mi esetünkben az ilyen gyűlölet, nem több és nem kevesebb, mint az emberiség legnemesebb érzésének, a szeretetnek a manifesztációja. Ha szereted a szabadságot, gyűlölnöd kell a rabszolgaságot! Ha szereted a népedet, nem tehetsz mást, mint gyűlölnöd azokat, akik szolgaságban tartják és a vesztére törnek!

A szerző ezeket a bevezető sorokat, mint ahogy az egész könyvet is, az igazság kedvéért írta. Az igazság arra is készítette, hogy feltegyen magának egy kérdést, olvasói előtt, legyenek zsidók vagy nem zsidók, legyenek elveit osztó vagy elvető emberek. Ha újra előállna ugyanaz a helyzet, vállalná-e ugyanazt a harcot? A könyv szerzője rögtön válaszol: Igen!

Harcolunk, tehát vagyunk

Két alapvető fejlemény határozta meg a zsidó nép sorsát a II. világháború alatt. Hitler zsidók millióit ölte meg Európában. Ennek ellenére a britek folytatták a „zárt kapu” politikáját, vagyis bereteszelték a „Nemzeti Otthon” kapuját a végveszélyben lévő zsidó nép előtt. Az európai népiirtásról érkező hírek kezdetben nem voltak túl világosak, egyértelműek és meglehetősen lassan jutottak el a sajtóhoz. A Vörös kereszt, a semleges országokban tevékenykedő diplomaták és mindenekelőtt a brit titkosszolgálat több ügynöke, akiknek sikerült beépülni a német legfelsőbb vezetésbe, kétségtelenül tudták, hogy hol és hogy végződnek a holland, belga, varsói, lódzi zsidó transzportok. De hallgattak! Vajon miért maradtak csendben, bárki találgathatja az okot. Az viszont tény, hogy hónapokkal a népiirtás megkezdése után kezdtek csordogálni a hírek arról, hogy a nácik által megszállt területeken nem hagynak egyetlen élő zsidót sem.

Sok zsidó is hitetlenül fogadta ezeket a híreket, és ebben semmi csodálatos sincs. Meglehetősen nehéz egy normális emberi lénynek elhinni, hogy szüleit, gyerekeit, testvéreit csak úgy törlik az élő névsorából és úgy bánnak velük, mint az állatokkal a vágóhídon. Az ember általában abban hisz, ami- ben hinni akar. Még a halálra ítélt családok is, mi- közben álltak a sírok mellett, melyet a nácik ásattak ki velük, nem akarták elhinni, hogy ezeket a sírokat önmaguknak ásták. A végsőkig remélték, hogy valahogy megmenekülnek. Csoda-e ezek után, hogy a világ más részein élő zsidók nem hitték el könnyen a ponari tömegsírok vagy a treblinkai krematóriumok létezését? Lehetséges-e a XX. században, egy egész népet kiirtani? Mit szólna ehhez a világ?

Édes Istenem, milyen naivak voltak! Éppen a XX. század szellemisége és technikai, tudományos fejlettsége tette lehetővé, hogy realitás legyen egy egész nép kiirtása, továbbá a zsidó nép volt az a nép, melyért a világ egy lépést sem tett volna! He- lyesebben fogalmazva, egy lépést sem tett évszázadokon át! A felejtés képességének angyala áldott teremtés. Szárnyának érintése begyógyítja legfá- jóbb sebeinket. A felejtés képessége éppoly fontos, mint az emlékezés képessége. Ezért nem szabad dühösnek vagy éppen meglepettnek lennünk, hogy alig néhány évvel az emberi történelemben példát- lan népiirtás után, sokan vannak köztünk, akik szin- te el is felejtették az egészet. De ki kell mondanom, nem engedhetjük át magunkat a felejtés kellemes

**Begin az 1930-as években,
Betár uniformisban, Varsóban**

mámorának! A jövőnk miatt, talán mondhatom, az emberiség jövője miatt, nem feledhetjük, mi történt velünk ebben az elgépiesedett, elembertelenedett században, a „kulturált” Európa kellős közepén.

A népiirtás nem hirtelen, előzmények nélkül csapott le ránk. Éveken át készítették elő gondos, szisztematikus és tudományos alapokon folyó munkával. Hitler már 1936-ban kijelentette a Reichstagban, hogy „A következő háború az európai zsidóság végét hozza magával”. 1939-ben a németek megkezdték egy „rezervátum” létrehozását Lublin mellett. Ezzel egy időben a német újságok arról a tervről cikkeztek, mely szerint az összes zsidót Afrika közepén vagy Madagaszkáron gyűjtik össze. Aztán jöttek hírek a gettók felállításáról, melyeket

kisebb vagy nagyobb vérfürdők követtek. Ezek gyakorlatilag előzetes kísérletek voltak, gondosan megtervezve és ellenőrizve, melyek alatt tesztelték mind a zsidók, mind a világ reakcióit. Csak ezt követően jött a zsidók milliónak lemészárlása, és az emberekből nem maradt más, mint hamu!

Lépésről lépésre, egyre súlyosabb körülményeket teremtve, a német mézárások elérték, hogy népünkben megfélemlített, a szervezettség teljes hiányát mutató tömeget csináljanak, melyben az egyének egyetlen célja az életben maradás volt, feledve azt, hogy vannak helyzetek, melyben az élet egyetlen reménye az marad, hogy készek vagyunk azt kockáztatni. Ezzel párhuzamosan Hitler tesztelte a világ reakcióit, melyről feltételezte, hogy teljes közönnyel veszi tudomásul a zsidó vér kiontását. Nem tévedett! Évekkel azután, hogy mindezek a borzalmak napvilágra kerültek, Paget brit szocialista parlamenti képviselő ki tudta jelenteni a hamburgi háborús bűnöket vizsgáló bíróság előtt, hogy a náci Meinstein generális magatartása mind a harcok alatt, mind utána teljesen tisztességes volt Lengyelországban. Abban a Lengyelországban, melynek folyói zsidók ezreinek véréből volt vörös! Ez a Mr. Paget jól ismert és tisztelt ügyvéd volt Angliában már jóval a kérdéses tárgyalás előtt. Hitler nem nagybani gyilkolással kezdte. Először bebörtönözte a zsidókat, és tapasztalhatta a világ teljes közönyét. Aztán éhezette őket, a világ nem mozdult, a szeme sem rebtent. Így hát haladt tovább, lépésről lépésre, amíg el nem érte a népiertás „művészetének” tetőpontját, a gázkamrákat.

Közöny, ez a legnagyobb veszély. A humánus megnyilvánult egyes embereket ért igazságtalanságok esetén, Dreyfus, Sacco és Vancetti, Dimitrov esetében. Viszont a barbarizmus sötét mélységébe hullott vissza, amikor teljes közönnyel vette tudomásul a világ milliányi „Dreyfus” sorsának beteljesülését. Egy Zola sem akadt, aki felemelte volna a szavát. Ha a humánusra nagy veszélyt jelentett a közöny, képzeljük el mennyivel nagyobb veszélyt jelentett a zsidó népre! Ezért a legkomolyabb figyelmeztetés a zsidók számára, amit Kipling hallhatatlan szavai közvetítenek felénk a nem zsidók részéről: „El ne felejtsük!” Az emlékezés fontosságában semmi új nincs. Én pusztán csak ismétlem a felhívást, melyet azután adtunk ki, amikor a zsidó nép tragédiájáról érkező jelentések bizonyítást nyertek, de a felhívás hatástalan maradt. Azok pedig, akik a leghatározottabban elzárták a füleiket az európai zsidóság agóniájában felszakadt kiáltás elöl, méltó honfitársai voltak Mr. Pagetnek, és egyben kormányzói a „zsidó nép nemzeti otthonának”, vagyis uralkodói a zsidó nép ősi otthonának.

Az ember nem mondhatja, hogy azok, akik a brit közel-keleti politikát formálták, abban az időben, nem akarták volna megmenteni a zsidókat. Sokkal közelebb járunk az igazsághoz, ha azt mondjuk, mindent elkövettek, nehogy megmeneküljenek a zsidók. Az angol átlagember éppoly közömbös volt, valószínűleg, a zsidó életek iránt, mint bármely más nem zsidó ember a világon. De azok, akik irányították a palesztin és a közel-keleti politikát, a legkevésbé sem voltak közömbösek. Maximálisan érdekelték abban, hogy minél kevesebb zsidó lépjen Izrael földjére. Nem vádaskodni akartam, amikor ezt leírtam, nem akartam ismertetni sem az én véleményemet a brit kormányról, sem az övét rólunk. Pusztán egy tényt írtam le. Meggyőződésem, hogy minden tisztességes brit politikus, aki ismerve a brit kormány kérdéses időszakban folytatott politikáját, beismerné, hogy a brit politika elsődleges célja a háborús évek alatt a zsidó emigráció minimálisra való csökkentése volt Erec Izraelbe. Randolph Churchill mesélte egyszer, hogy az apja szinte menekült a Weizmannal való találkozást elöl. „Képtelen vagyok aludni, valahányszor csak meglátom Dr. Weizmant”, idézte a fia Sir Winston Churchill. Nem kellett volna bujkálnia, és még az éjszakái is mentesek lehettek volna a lelkiismeretfurdalástól, ha megnyitotta volna Erec Izrael kapuit azok előtt, akikre Auschwitz és a többi koncentrációs tábor krematóriumai vártak, mert Weizman könyörögve próbált bejutni hozzá!

De nem tette. Inkább kerülte a találkozást. Ezalatt pedig zsidók milliót mézáróltak le, férfiakat, nőket, gyerekeket, a német terveknek megfelelően! A sors borzalmas, kísérteties iróniája, hogy a német tervek segítették beteljesülni – feltehetőleg az angolok által nem várt háborzongató módon – az alapvető brit célokat Erec Izraelben.

A brit közel-keleti politika régi vágya volt Palesztina birtoklása. Ivan Greenberg, a *Jewish Chronicle* korábbi szerkesztője (egy ember, aki feláldozta a karrierjét hitéért, eszméért) mesélte egy hosszú beszélgetés során, amikor már „földalatti voltam”, hogy az apjának, (L. J. Greenberg, egyike Herzl legjelentősebb segítőinek, speciális követe volt Egyiptomban – *a szerk.*) mondta Lord Gromer brit főkonzul Egyiptomban: „Amikor az Ottomán Birodalom darabjaira esik szét, inkább előbb, mint később, ez biztos megtörténik, Palesztinának brit fennhatóság alá kell kerülnie.”

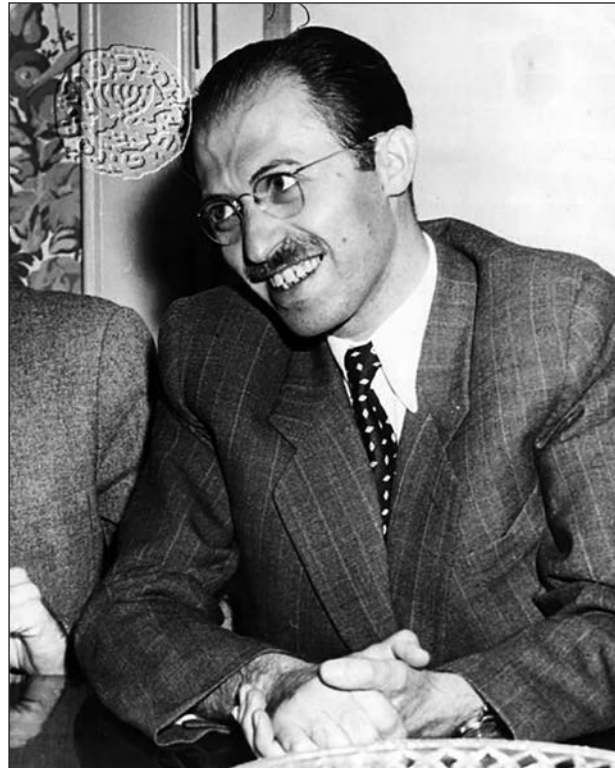
Mindez a XX. század elejére tehető. A brit érdeklődés Erec Izrael sorsa iránt már a XIX. században nyilvánvalóvá vált. Ez segít megmagyarázni azt a tényt, hogy az úgynevezett korai cionisták közt, akik megelőzték Herzlt, olyan sok angol volt. Ez

azt is megmagyarázza, miért találtak oly elkötelezett pártfogóra a brit kormányban a törökök által üldözött zsidók.

Sajátos zsenialitása a brit politikának, hogy a brit érdekeket külső, általános formába öntve képviselje. Dizraeli mondta egyszer Gladstone-nak: „Semmi kifogásom az ellen, ha nagyra becsült barátom egy ötödik ászt tart a markában, de a leghatározottabban tiltakozom azon magyarázat ellen, hogy ezt az Isten tette oda.” Ez a sajátos képessége a brit államférfiaknak, hogy ezt a bizonyos ötödik ászt nemcsak legálisnak és tisztességesnek láttatják, hanem kifejezetten szentséges, mintegy az emberiség szempontjából elengedhetetlen dolognak. A XIX. században a szerencse kedvezett a briteknek. Metternich Szent Szövetsége minden volt, csak nem szent, a cári rezsim kétségtelenül reakciós volt, a török szultán uralma minden kétséget kizáróan gyalázatos volt. Britannia a haladás oldalán állt. A kesztyű illett a kézre. A kéz cirógatott és uralkodott. Britannia egyre erősebb lett. A humánus haladás kesztyűjébe bújtatott kézzel.

A görög felkelés a török elnyomás ellen a szabadság szellemiségének manifesztációja volt. Nemes gesztus volt segíteni egy kis népnek, de egyben kifizetődő is Britanniának. Gyengíteni a török birodalmat, de nem megtörni, amíg az oroszok erősek voltak. Jót tett a haladásnak és úgy mellékesen a brit érdekeknek. Igazán nem róható fel a briteknek, hogy a haladás segítése egyben a brit érdekeket is szolgálta. Menedéket adni politikai menekülteknek, szent és humánus kötelesség. Az orosz forradalmárok menedékre leltek Britanniában. Nemes tett volt, amely egyben gyengített egy nagyhatalmat, amely a szemét mind Törökország, mind India felé nyitva tartotta. Igazán nem róható fel Britanniának, hogy az emberi haladás és a brit érdekek kéz a kézben haladtak. Ugyan mi lehetne humánusabb, mint kiterjeszteni a brit angyal védőszárnyait a törökök által üldözött zsidókra, a Biblia népére. Hogy ez kifizetendő Britanniá számára is, és akkor mi van, hiszen minden hatalom meg akarta védeni az „Európa beteg embere” által elnyomott népcsoport érdekeit. Franciaország a katolikusokat, Oroszország a görögkeleti katolikusokat, Németország a protestánsokat (ez azért nem akadályozta a Berlin–Bagdad vasútvonal teljes egyetértésben való építését). Mi maradt a briteknek? Hát a zsidók! És történetesen kihez is tartozott Palesztina? A zsidókhoz, természetesen. Le volt fektetve a Bibliában! („Mr Greenberg, Britanniának kell birtokolnia Palesztinát.”)

A fenti elemzést nem a brit politika kritikájának szántam. Nem vonom kétségbe, hogy a brit politika

Menahem Begin 1948-ban

gyakran kedvezett az emberiségnek, de ugyanakkor gyakran ment vele szembe. Azonkívül akkor járnunk el tisztességesen, ha megvizsgáljuk az alábbi kérdéseket: „Kizárólag a brit politika működött a fenti módon? Csak a brit kormány volt az egyetlen hatalom, mely politikai céljait olyan nemes fogalmak álcájában kívánta elérni, mint a társadalmi fejlődés, szabadság, igazságosság?” Természetesen a válasz az, hogy nem!

Erec Izraelben is pontosan ezt a játékot folytatták, csak éppen itt a játék tragédiába torkollott. A britek maguknak akarták Erec Izraelt, mert ott fekszik a Földközi-tenger keleti végében, mert három kontinens összekötő kapcsa, mert uralja a Szezi-csatorna egyik partját, mert az Indiába vezető utat keresztezi, mert... és még több fontos érvet sorolhatnánk. Palesztina kívánatos cél volt az összes világuralomra törő hatalomnak az ókori Babilóniától kezdve. De ha egy nagyhatalom meg akar megszerezni egy országot, csak úgy elveszi, anektálja? Nem, feltéve, hogy az a nagyhatalom okos! Hát ezen logika alapján karolt fel a brit politika egy nemes eszmét, melynek a háta mögé bújva, átvehette volna az irányítást Palesztinában. Ez a nemes eszme kéznél volt: a zsidók, akiknek Palesztinát ígérte a Biblia, akiket haza híván széles e világon üldöztek. Britan-

nia ígérhetett a zsidóknak egy otthont Palesztinában. Nem Palesztinát, mint hazát, hanem egy otthont Palesztinában. A briteké lett volna Palesztina, a zsidóknak meg lett volna egy otthonuk benne. Ez a politika egyben a brit érdekeket szolgálta volna Amerikában is, ahol a zsidóknak nem elhanyagolható befolyásuk volt. No de mi van, ha túl sok zsidó akar a „Nemzeti Otthonba” jönni? Kezdetben ez a lehetőség nem merült fel komolyabban, hiszen az egész világon elterjedt vélemény volt, hogy a zsidók előnyben részesítik az üzletelést a kemény kétkezi munkával szemben. Vagyis eszük ágában sem lesz elhagyni az üzleteiket, az irodáikat egy nélkülözésekkel teli életért Palesztina kopár földjein, csupasz hegyein és köves talaján. Eltekintve néhány idealistától és nyomorgótól, a zsidók tömege marad ott, ahol van. Mindenesetre, ha a zsidók száma mégis meghaladná azt a mértéket, melyet a britek optimálisnak tartottak, még mindig ott voltak az arabok, hogy helyrebillentsék a mérleget. A zsidók jók lehetnek kereskedőknek, de katonáknak, harcosoknak? A pusztá gondolat is elég volt, hogy kacajra fakassza a brit adminisztrációt. A zsidók évezredek óta nem harcoltak. A britek forgatókönyve szerint, ha szükségeltetik, majd az arabok rendeznek egy kis lázongást „az idegen invázió” miatt, ami elveszi a zsidó tömegek kedvét a bevándorlástól, és a zsidókra a halálra rémisztett kisebbség szerepe vár örökre, akiket csak a brit szuronyok mentenek meg. A világ pedig újra tanúja lehet a brit politika humánnumának, hiszen mindkét népet a britek mentik meg egymástól.

Nagyjából ezen megfontolások mentén született meg a Balfour-deklaráció. Így született a brit mandátum, és ez volt a vezérvonal, mely vezette a brit politikát egészen a második világháború alatt elért csúcspontjáig Erec Izraelben. A terv világos és következetes volt, mind céljában, mind tartalmában. Céljaik elérése érdekében a britek gondosan felügyeltek arra, hogy csak limitált számban érkezzenek zsidók Erec Izraelbe. Ami a zsidó reakciókat illeti, a zsidók jók voltak az üzletben, de a politikához nem értettek, ahogy a britek előre látták. Mindenesetre, még a vezetőik kiválasztásának a fontosságát sem ismerték fel. Bár erről a tervről, melyet elneveztem brit vezérelvnek, kiderült, hogy nem felel meg a két háború közt kialakult európai helyzetnek, a kontinens gyűlölettel és vérrel volt átitatva. Lengyelországban, ahol zsidók milliói éltek, virult az antiszemitizmus. A Baltikum és a Balkán országaiiban, ahol zsidók százazrei próbáltak boldogulni, hihetetlen gyorsasággal nőtt az antiszemitizmus. Zsidó fiatalok ezrei, képességeik, egyetemi diplomájuk ellenére képtelenek voltak boldogulni abban

az országban, ahol éltek, így természetes reakció volt, hogy minden idegszálukkal Erec Izraelbe igyekeztek. A zsidó visszatelepülés potenciális fenyegetéssé vált a brit uralom számára. Az 1921-es kairói konferencián Churchill világosan meghatározta az alapvető brit politikát: „Mindaddig, amíg azt teszik, amit mi akarunk, és akkor teszik, amikor akarjuk.” Az arab hercegek és uralkodók nem vették komolyan, de vajon ugyanazt jelentette ez a mondat a zsidók számára is? Komoly veszély leselkedett ránk. Arab felkeléseket és lázongásokat könnyű volt elindítani, de a termésüket annál nehezebb volt betakarítani. Két „hangszeren” kezdtek játszani a britek. Egymást követték a különböző „bizottságok”, amelyek arra voltak hivatottak, hogy bizonyítsák, hogy két egymással konfliktusban lévő „jog” létezik Palesztinában és ez kiemelte a fontosságát a mandátumi hatalom állandó jelenlétének, egy harmadik félnek, mely igazságot tesz. A másik „hangszer” a rendelkezések a („White Paperek”-ek) sora volt. A két „hangszer” által előadott műnek a feladata az volt, hogy igazolja azt a politikát, mely távol tartotta a zsidókat Palesztinától és visszafogta azoknak a fejlődését, akik már ott voltak. Az események ciklikus ismétlése történt újra meg újra. Az arabokat, gyakran teljes nyíltsággal, ösztönözték, hogy rendezzenek már egy kis felkelést a zsidók ellen. Azután megszólalt az első „hangszer”, és eljátszott egy bizottsági jelentést. Erre felelt egy újabb White Paper, mely leállította a zsidó bevándorlást, vagy legalábbis majdnem a nullára redukálta. 1933 januárjában Hitler megszerezte a hatalmat. Az európai zsidó közösségeket ez alapjaiban rázta meg. A zsidó menekültek új hulláma indult el Palesztina felé. Már nem áradat, hanem rémült tülekedés. Addigra azonban a zsidó emigrációt kezelő brit politika mechanizmusa már jól bejáratódott. Miközben zsidó nyomás nehezedett Erec Izrael kapuira, 1936-ban véres arab lázongások törtek ki, és folytatódtak, az elfojtásuk reménye nélkül, mentséget biztosítva a briteknek az ajtók zárva tartására. A brit politikai komédia, a már ismertetett módon folytatódott tovább. Bizottság, újabb rendelet. 1939-ben aztán megszületett a Ramsay Macdonald nevéhez fűződő végső rendelet, az igazi „White Paper”, mely egyszer és mindenkorra véget vetett a zsidó nép azon reményének, hogy Palesztinában menedékre lel. Négy hónappal később kitört a világháború. Zsidók milliói rekedtek Hitler és Himmler csapdájában.

A Whitehall gazdáinak ez nem igazán jelentett új problémát. A palesztin kérdés megoldása már ki volt dolgozva. A White Paper mindent megoldott. Véglegesen elvetette a zsidó igényt Palesztinára, 75 ezer zsidó emigrációját engedélyezve öt év alatt.

King David lángokban – Jabotinsky Institute

Majd öt év múlva jöhet a függetlenség, természetesen a hagyományos brit és arab barátságra alapozva, melyet egy szerződés erősít meg Ófelsége kormánya, valamint az új „független” kormány közt. Természetesen nem feledkeztek meg a zsidókról sem. Britannia, mint tudjuk, mindig eleget tesz vállalt kötelezettségeinek. Kulturális autonómia, egyenlő jogok és szigorúan a népesség arányainak megfelelően (körülbelül egyharmados) részvétel a kormányban. Arab „kormányzás” brit „tanácsadók” felügyelete alatt.

Hát ez világossá tette a helyzetet. Már csak az maradt hátra, hogy biztosítsák a terv (mely ezentúl a „törvény” becenévre hallgatott) végrehajtását.

A problémát a zsidók azon sajnálatos vágya okozta, hogy életüket mentve elmeneküljenek Hitler elől. Hamarosan a britek azon alig titkolt reménye, hogy Európa lezárt határai meggátolják a zsidókat a menekülésben, szertefoszlott. Az Irgun Cvai Leumi (Nemzeti Harci Szervezet) együtt működve a Cio-

nista Revizionista Párttal, valamint a Betar ifjúsági szervezettel, illegális bevándorlók ezreit segítette be az országba, és aktivitását a mandátumi időszak végéig megőrizte. A brit hatóságok eközben mindent elkövettek, hogy elborzassák a világ közvéleményét, az általuk „koporsóhajóknak” nevezett menekült hajók állapotával és a fedélzetükön uralkodó körülményekkel. Constanza brit konzulja kijelentette, hogy egyetlen angol embert sem lenne hajlandó ilyen körülmények közt utazni... A transzportok folytak tovább. Azok a diplomáciai erőfeszítések, melyet a britek a kelet-európai országokban kifejtettek annak érdekében, hogy a nyílt és nem hivatalos segítséget, melyet a szervezők kaptak a transzportok lebonyolításában, leállítsák, nem jártak sikerrel. Értek el időnként átmeneti sikereket, mintegy 2000 román átutazó vízummal és bolíviai befogadó vízummal rendelkező zsidót a románok visszafordítottak, brit nyomásra, de ez nem akadályozta meg a többségüket, hogy csatlakozzanak egy másik zsidó

LEHI tagok kiképzésén – Jabotinsky Institute

csoporthoz és újra megkíséreljék elérni Erec Izraelt. Világossá vált, hogy a zsidók nem adják fel, sőt „széles körű inváziót” terveznek az illegális bevándorlók számára. Ekkora már a Hagana, mely jóval gazdagabb volt az Irgunnál, hiszen a Jewish Agency forrásaival rendelkezett, is bekapcsolódott az emigráció szervezésébe és lebonyolításába.

A brit kormány leleményessége egy pillanatra nem ingott meg. Szimpátiája a zsidó nép iránt, a Biblia népének szenvedései, a gázkamrák, az alábbi kérdés feltevésére inspirált a brit parlamentben: „Tudatában van a miniszter annak, hogy a németek hajókat rendeltek Triesztbe, azon célból, hogy nagy számú zsidót szállítsanak Palesztinába illegálisan és ezzel komoly problémákat okozzanak Britanniának a Közel-Keleten? Milyen megelőző intézkedéseket tervez a miniszter ennek megakadályozására?”

Az állami propaganda készen állt tetteinek igazolására. A brit hatóságok ezt harsogták a világ felé. Nem vagyunk kegyetlenek, nagyon boldogtalanok vagyunk, hallván e szegény emberek sorsáról. És még arra is célozhattak, hogy „e szegény emberekért” kellett a háborút megvívni. Ha majd vége lesz a háborúnak, a brit kormány reméli, hogy ezek a „szegény emberek” visszatérhetnek otthonaikba. De a „német kémeket” nem szabad beengedni a Közel-Keletre, hiszen az veszélyeztetné a brit és az emberiség háborús érdekei. A jeruzsálemi brit főkonzul mondta ezt az érvet – egy új verzióját a régi idealizmus eme leértékelt üzenetében –, hogy igazolja azt az új politikát, mely az illegális zsidó emigránsokat visszaszállította Hitler Európájába!

Az elkerülhetetlen tragédia termése nem sokáig váratott magára. A Struma nevű hajó, fedélzetén több mint 700 emigránssal, akik dacolva az angol blokáddal, be akartak lépni az országba, Erec Iz-

rael partjához érkezett. A britek, utasításaiknak megfelelően, visszafordították a hajót indulási állomása, Románia felé. Félúton a hajó elsüllyedt, és a fedélzetén lévő összes utas a vízbe fulladt. A szerencsétlenség közvetlen kiváltó okát sosem tudtuk meg. Nem ez az eset volt az egyetlen tragédia, a Milos, a Pacific, a Patria hajók útja is hasonlóan végződött. A brit kormány ezek után új, „humánus” módszerekkel próbálta kezelni az illegális emigránsok kérdését. Sir Harold McMichael brit főbiztos bejelentette, hogy ezentúl nem küldik vissza Európába a menekülőket szállító hajókat – a brit propaganda már nem tudta igazolni az eljárást a „civilizált” világ felé –, hanem Mauritius szigetére szállítják a menekülő zsidókat, és ha a háborúnak vége, visszatoloncolják őket Európába. Azért, hogy némi leckét kapjanak az „illegális” bevándorlók, „kellő” erő alkalmazása után indították el ezeket a hajókat Mauritius szigete felé. A Patria nevű hajó azonban sosem indult el. Zsidó „terroristák” bombát helyeztek el a hajón, hogy meggátolják az indulást. A bomba felrobbant, és több mint kétszáz zsidó halt meg (nem Irgun-, hanem Hagana-akció volt). Ezen egyedi eset alkalmával a robbanás oly nagyot szólt, hogy McMichael „könyörületet” gyakorolt és a túlélők engedélyt kaptak, hogy beléphessenek Erec Izraelbe. A brit hatóságok viszont leszögezték, hogy ez egyedi eset, nem teremt precedenst és a brit bevándorlási politika továbbra sem tolerálja az „illegális” bevándorlást. A „törvény” szent és sérthetetlen, és akit „illegális bevándorlásra kapnak”, a „törvény” által megszabott módon lesz továbbra is kitoloncolva!

Így értük el az 1942–1943-as évet, amikor Himmler tömeges likvidálási programja új lendületet vett. Minden kérés, felhívás, melyekkel a brit lelkiismeretre próbáltak hatni a zsidók, hatástalan maradt. Hiába ecsetelték a történeteket, hiába próbáltak a

zsidó vezetők bármit elérni. A brit politika Palesztinában (szinte csodálatra méltóan) konzisztens maradt. A „White Paper” volt a törvény, a törvény volt a „White Paper”. Zsidónak belépni Erec Izraelbe tilos volt! Erec Izrael problémája „végleges megoldást” nyert a „White Paper” által. Sötétség, a legborzalmasabb sötétség borult a zsidó népre Európában. Másfél millió zsidó gyermeket szállítottak a halálvonatok a gázkamrákba. Férfiak és nők millióit lőtték agyon, gázosítottak el, égettek el, vagy temettek el elevenen. Amikor az ember bestiális állattá válik, akkor a szemében a zsidó megszűnik emberi lénynek lenni. Nincs helye az önáltatásnak. Nem csak a nácik és az elveiket osztó barátaiak tekintettek a zsidókra, mint kiirtandó bacilusokra. Az egész világ, mely magát felvilágosultnak tartotta, kezdett hozzászokni, hogy a zsidó másféle emberfajta. Ahogy a világ nem sajnálta a befogott marhák ezreinek lemészárlását a chicagói vágóhídon, pontosan ugyanúgy nem érzett sajnálatot emberi lények tízezreinek szállítása felett a treblinkai vágóhídra, mintha birkák lennének. Csak azokat respektálja, akik harcolnak. Hogy ez jó így, vagy maga a borzalom? Objektíve mindegy, ez az igazság. A világ minden népe ismerte ezt a keserű igazságot, kivéve a zsidókat. Ezért voltak képesek ellenségeink csapdába ejteni és kedvükre gyilkolni minket!

Britannia gazdasági blokádnak alá vont a németek által elfoglalt területeket, ez volt az Ő háborúja a nácik ellen. De a gazdasági blokádnak egyben politikai blokádnak is volt az ezeken a területeken élő zsidók ellen, ez pedig gyakorlatilag segítette a nácikat. Bár nem így tervezték, előmozdította a náci célok elérését, a zsidó nép nagy tömegeinek elpusztítását, vagy a brit külügy terminológiáját használva, maximálisan redukálta a Palesztinába beáramló zsidók számát. Maximálisan csökkenteni azon zsidók számát, akik Palesztinába akartak emigrálni. Ez volt a lényege, vezérelve a brit palesztin politikának. Ez az

alapvető cél változatlan maradt az egész mandátum-időszakban, függetlenül attól, hogy a neve, és a formája változott a mindenkori körülményeknek megfelelően.

White Paper, Peel-bizottság tervezete, Morrison-terv, Bevin-terv. Változó nevek, változó elképzelések, föderáció, autonómia, függetlenség, a cél mindig az volt, hogy biztosítsák a brit kormány ellenőrzését, az általuk mesterségesen alacsonyan tartott zsidó népesség felett, az arab tenger közepén, melynek hullámain a hagyományos uralom, vagyis a brit uralom irányítja. A britek a célt és az ellenség valószínű lépéseit is mindig bekalkulálták. Ebben a szellemen született Kairóban az úgynevezett Arab Iroda titkos dokumentuma, mely 1945-ben az Irgun kezébe jutott. Az „Iroda”, mely természetesen a Külügyminisztérium alá tartozott, ebben a dokumentumban már a Hitler felett aratott győzelem utáni időszak politikájával foglalkozott. Feltételezte, nem minden elégedettség nélkül, hogy azon zsidók száma, akik Erec Izraelbe akarnának jönni a háború után, jelentősen csökkent. De azt is feltételezte, hogy a zsidók megpróbálhatják az ellenállást,

akár erőszak útján is, hogy megakadályozzák brit terveket. Némi növekedést irányoz elő az Erec Izraelbe bevándorló zsidók számában, hogy csillapítsa a feszültséget, de semmi több. Ez a palesztin népesség egyharmadát jelentette volna. Ez jelentette a demokrácia nyelvén, már ahogy a Downing Street értelmezte, az egyenlő jogok elve. A zsidó realitás nyelvén ez a gettót jelentette. A gettók történetének ismeretében pedig az elkerülhetetlen pusztulást jelentette. A kairói intrikusok maguk is tudták, hogy ezt a tervet nem lesz könnyű megvalósítani. Az Irgun és a Stern csoport, mint írták a dokumentumban, terrorista akciókat fog végrehajtani. Később a Hagana csatlakozhat hozzájuk, egyesülhet az Irgunnal, a Stern csoport viszont valószínűleg függetlenül fog harcolni. Az illegális emigráció szervezése nagyságrendekkel fog nőni, és ez komoly problémákat okozhat a brit hatóságoknak a helyszínen (Jeruzsálemben és Kairóban), valamint a londoni kormánynak, és a zsidó befolyás komoly hatást gyakorolhat az Egyesült Államokban. Ezt a befolyást nagyon komoly tényezőnek értékelte a „Kairói Iroda”. Mindazonáltal lehetségesnek tartotta a zsidó ellenállás letörését. Ennek érdekében elsődleges fontosságot tulajdonított annak, hogy biztosítsák az amerikai kormány hallgatóságos támogatását a brit tervekhez. Ez nagyon fontos volt a brit kormánynak. Úgy vélték, hogy a zsidók nagy mértékben függenek az amerikai támogatástól. Másrészt tudták, hogy az Egyesült Államokban élő ötmillió zsidó lényeges tényező a választások szempontjából. Ez ugyan sajnálatos tény volt a britek szempontjából, de egyben megváltoztathatatlan. Következésképpen fontosnak tartották, hogy megelőzzék a zsidókat, időben biztosítsák terveikhez az amerikai hozzájárulást és felvázolták a meggyőzés vázlatos tervét. Bár a háború még tart Németország, Olaszország és Japán ellen, minden valószínűség szerint a következő ország, mellyel ellentétek lesznek a későbbiekben, a Szovjetunió. Britannia lesz ebben a harcban is az első vonalban a demokrácia és a szabadság megvédésének frontján. Következésképpen az Egyesült Államoknak nem szabad hátrálatni a brit közel-keleti tervek megvalósítását. Ez az egyszerű logika jó eredményekkel kecsegtetett. Amerika támogatását bírva a zsidók egyszerűen nem mernek ellenállni. A Hagana, a hivatalos zsidó hatóság által irányítva, valószínűleg nem keveredik bele a terrorizmusba. Ami pedig a „terroristákat” illeti, akik nem fogadják el a hatóságok utasításait, azokat a zsidó vezetők gondjaira bízzák, akik ki fogják kényszeríteni, hogy együttműködjenek, vagyis lemondanak a „terrorról”. A kilátásokat jónak ítélték meg a britek.

Mindezek ellenére Erec Izraelben kitört a zsidó felkelés. A két alapvető tény – az európai zsidóság kiirtása érdekében folytatott kampány és ezen kampány legborzalmasabb időszaka alatt is zárva tartott kapuk – voltak a felkelés közvetlen kiváltó okai. A hangsúlyt a „közvetlen” szóra helyeztem, mert minden háborúnak és forradalomnak vannak a mélyben meghúzódó okai, melyek elkerülhetlenné teszik a robbanást, de ezeket meg kell különböztetni azoktól a közvetlen kiváltó okoktól, melyek csak a kirobbanás idejét határozzák meg. Az éhínség a XVIII. század végének Franciaországában nem az okozója volt a nagy forradalomnak, hanem csak az utolsó csepp a pohárban. Több hasonló példát fel lehet hozni a történelemből: a teaadó, mely a szikrát biztosította az amerikai függetlenségi háború kirobbanásához. A szarajevói merénylet, mint az I. világháború közvetlen kiváltó oka, Danzig kérdése 1939-ben, mely mint fátyol takarta el azokat az alapvető okokat, melyek elkerülhetlenné tették a náci Németország és a szövetségesek közti háború kirobbanását. Ezek a történelmi törvényszerűségek irányították az eseményeket Erec Izraelben is, csak éppen a méretben volt különbség. A felkelés elkerülhetetlen volt. Sok éven át a cionista vezetők elvetették a zsidó függetlenség és államiság ideáját. De Zsabotinszkij figyelmeztette őket, hogy senki nem hiszi el a tiltakozásaikat, sem a britek, sem az arabok, sem a világ. Mindannyian olvasták a Bibliát és pontosan tudják, hogy egyszer mi zsidók visszatérünk Erec Izraelbe, a célunkat pedig világossá kell tenni: Erec Izraelnek újra a miénknek kell lennie. Ez a cél a génjeinkbe volt kódolva. A nemzeti himnuszunk is kinyilvánította. A britek nem vették észre a diaszpórában és Erec Izraelben énekelt zsidó nemzeti himnusz szövegében lévő különbséget. A diaszpórában a zsidók arról az ősrégi reményükről énekeltek, hogy visszatérhetnek apáik földjére. Erec Izraelben pedig, hogy szabad népként saját országukban akarnak élni. Ilyen népet nem kormányozhatnak idegenek. Fel kell hogy szabadítsa magát az idegen uralom alól, és ez csak idő kérdése.

Kétségtelen, ha nincs az európai tömeggyilkosság és az angol bevándorlási politika sem olyan merev, a zsidó forradalom ilyen vagy olyan formában kitört volna akkor is, hogy lerázza magáról az idegen uralmat. De a fenti két tényező egyidejű és ráadásul egymást erősítő hatása azzal fenyegetett, hogy megfojtja Izrael megszületésének reményét. Főleg a zsidó nép pusztulásának rémképét vizionálta, és ebből következően a fenti két tényező mintegy determinálta a felkelés időpontját. Másrészt viszont a fenti két tényező hiányában kétséges, hogy

Begin és Jichak Samir Lehi-parkot avatnak 1975-ben
- Jabotinsky Institute

lett volna olyan zsidó erő és szellem, mely kirobantja és sikerre viszi a forradalmunkat. A brit „tervet” végrehajtották volna, vagyis ma nem lenne zsidó államunk, lenne viszont gettónk, melyet ellenségeink megpróbálnák temetővé átalakítani. A felkelés eredménye, számos ok miatt, nem csak a felkelőktől függött. Nem hozott teljes eredményt: az állam csak országunk egy részén jött létre, de megakadályozta a teljes pusztulást.

A felkelés a földből pattan ki. Az ókori görög történet Antaeus erejéről, mely az anyaföldből táplálkozott, legenda. A megújult erőt bennünk és különösen a fiatalokban az ősi föld érzete adta és ez nem legenda, hanem tény. A brit Külügyminisztérium hivatalnokainak ez az érzés és az abból fakadó erő eszébe sem jutott, amikor elkészítették a terveiket. Hogyan láthatták volna előre ezeket a rejtett erőket, melyeket Herzl emlegetett imponderabilia néven. Gyakorlatilag nem tévedtek az Erec Izraelbe érkező zsidók számát illetően. A morált mérték fel helytelenül. Nem tudták felmérni, az Erec Izraelbe érkező zsidók karakterét. Feltételezték, hogy a zsidók Erec Izraelben is megmaradnak félénk, védelmet kérő népnek. A zsidó hivatalos vezetők állásfoglalása a jól ismert „önmegtartóztatás” (*havlagab*) politikáját tükrözte, ezért igazolódni látszottak a brit várakozások. De azok a láthatatlan erők, melyek mindig megóvták a zsidó népet a kiirtástól, illetve az eltűnéstől, szétzúzták a brit feltevéseket, törekvéseket. Zsabotinszkij egy egész generációnak adott tartást, hogy ellenálljon, kész legyen az önfeláldozásra, a harcra. David Raziél, a mi nemzedékünk talán legnagyobb zsidó katonai elméje, döntő elhatározásra jutott és megalakította a zsidó földalatti hadsereget, az Irgun Cvai Leumi népi harci szervezetet. Egy másik földalatti szervezet is szüle-

tett, Harcosok Izrael Szabadságáért (Stern csoport, Lehi) néven. Egy új generáció nőtt fel, mely hátat fordított a félelemnek! Harcolni akart, kérés helyett! Csaknem kétezer éven át zsidók fegyvert nem viseltek, nem használtak zsidó ügyért. Ez volt az a pszichológiai és fizikai tényező, mellyel elnyomóink számoltak. Nem gondoltak arra, hogy a két tényező független egymástól. Feladtuk a harc lehetőségét, amikor elűzték apáink földjéről, vagyis amikor nem volt hazánk.

Visszatérve apáink földjére, az erőnk is visszatért. Népünk vére, melyet idegen földön ontottak ki, ránk is fröcskölődött, táplálva a felkelést a szívünkben és erőt adva a felkelők karjába. Amikor az Európából érkező borzalmas hírek beigazolódtak, tudtuk, nemcsak népünk szabadságáért, hanem pusztá megmaradásáért is harcolnunk kell! Volt veszténivalónk? Ez nem költői kérdés. Számtalan híres jelszót ismerünk, melyeket általában inkább az általuk kiváltott hatás miatt használnak, mint tartalmuk komolysága, valóságtartalma miatt. „Harcolni fogunk az utolsó csepp vérünkig”. A történelem sok híres csatájával hozzájuk ezt a jelszót összefüggésbe. A „Nincs veszténivalónk” egy másik példa. Az emberek általában nem harcolnak az utolsó csepp vérükig. Normális esetekben mindig van veszténivaló.

A mi esetünk azonban egyedi. Amikor elindítottuk felkelésünket az elnyomás ígája és a zsidó vérkiontása ellen, meg voltunk győződve, hogy népünknek tényleg nincs semmi veszténivalója, leszámítva a megsemmisítés rémképét. Ez nem pusztá frázis volt vagy hiperbolikus asszociáció. Ez volt az igazság, és ez erősítette a lázadók önfeláldozásra való elszántságát. Az önfeláldozási elszántság a forradalom mértékegysége és a győzelem szülőatyja. Csak ha készen állsz arra, hogy akár magával Zeusszal is szembeszegülve, megszerezd a tüzet az emberiségnek, érheted el, hogy a felkelés tüzét elolthatatlanná tedd. Röviden, nincs nagyobb erő, mint a hajlandóság az önfeláldozásra és nincs erősebb szeretet a szabadság szereteténél. A szülőföld és a meggyilkoltak vére adta a zsidó felkelőknek azt az erőt és szeretetet. A változás, melyet ez a két erő okozott a zsidó lélekben, mind tettekben, mind szavakban megnyilvánult a csatatéren, illetve a tárgyalások alatt. A felkelők a katonai bíróság előtt sosem kértek kegyelmet, sajnálatot. Egyetlenegyszer sem fordult ilyen elő! Vagy meg sem szólaltak, nehogy valamilyen információt adjanak, vagy folytatták a harcukat a tárgyaláson is, támadták a bírókat, akik akasztófával fenyegették őket, támadtak, ahelyett, hogy védték volna magukat, vádoltak, ahelyett hogy könyörögtek volna. Így volt ez a félkarú hős,

Begin Lehi-emléknapon beszél
– Jabotinsky Institute

Meir Feinstein tárgyalásán is. Az ő megnyilvánulása egyike volt a legélesebb, legfrappánsabb támadásnak: „Önök az akasztófák uralmán alapuló rezsimet akarnak bevezetni ebben az országban. Gonoszsággal párosuló butaságukban, azt képzelik, sikerül megtörni népünk szellemét, ha az egész országból egy akasztófából álló erdőt csinálnak. Tévednek. Meg fogják tanulni, hogy az a szellem, melyet meg akarnak törni, acélból készült, és a szeretet, valamint a gyűlölet tüzeiben edződött meg! A hazaföld és a szabadság szeretete és az elnyomók iránti gyűlölet táplálja ezt a tüzet. Izzó acél ez. Sosem fogják eltörni, saját kezüket pusztítják el! Milyen vakok is maguk, brit tirannusok, még mindig nem jöttek rá, hogy ez a harc példátlan az emberi történelemben? Komolyan azt hiszik, félünk a haláltól, mi, akik évek óta azt halljuk, hogyan hajtják vágóhídra testvéreinket, szüleinket, népünk legjavát? Mi, akik minden egyes nap azt kérdezzük magunktól, miért vagyunk jobbak, mint testvéreink milliói? Miben rejlik az erényünk, hiszen ott lehetnénk velük a félelem napjaiban és a halált megelőző pillanatokban. Ezekre a szakadatlanul ismétlődő

kérdésekre lelkiismeretünk csak egy választ adhat: nem vagyunk hajlandók szolgaságban és elnyomás alatt élni, és közben várni az újabb Treblinkákat. Mindent megteszünk, hogy biztosítsuk az életet, a szabadságot, a tiszteletet magunk és népünk számára, gyerekeink és az ő gyerekeik számára. Mindent el fogunk követni, hogy ne ismétlődhesen meg, ami ott történt és valószínűleg történe itt az Önök, vagyis a hitszegés és a kiontott vér uralma alatt. Hát ezért nem fognak minket sosem meghátrálásra kényszeríteni. Megtanultuk, ha borzalmas árat fizettünk is érte, hogy van olyan élet, mely rosszabb, mint a halál.”

Ezek a szavak kifejezték a halál megvetését és a halált megvető elszántság érzésével ruházták fel a lázadókat. Ugyanez az érzés tükröződik az Irgun Cvai Leumi által 1944 elején a forradalomra felszólító felhívásban, melyet egész Erec Izrael területén terjesztettek. A felhívás, mely tartalmazott egy áttekintést a múlttól, lefektette a zsidó nép politikai elvárásait a II. világháború végéhez közeledve és kijelölte a forradalom és a küzdelem útját. Végezetül álljon itt a felhívás lényege:

„Négy év telt el a háború kitörése óta, és a szívünkben élő összes remény nyomtalanul eltűnt. Nem kaptunk nemzetközi státust, nem engedték meg, hogy önálló zsidó hadsereget hozzunk létre, az ország kapui zárva maradtak. A brit rezsim szegyetlen módon elárulta a zsidó népet, és semmi erkölcsi alapja nem maradt, hogy Erec Izraelben maradjon. Le kell vonnunk minden félelem nélkül a szomorú következtetéseket. Nem lehet semmiféle egyezmény a zsidó nép és az Erec Izraelben ténykedő brit adminisztráció közt, mely tálcan nyújtotta át testvéreinket Hitlernek. Népünk háborúban áll ezzel a rezsimmel, végsőkig tartó harcban. Ez a háború sok és súlyos önfeláldozással fog járni, de a lelkiismeretünk kényszerített erre az útra, hogy hűek maradjunk népünk gyerekeihez, akiket lemészároltak és mészárolnak jelenleg is. Értük harcolunk és hűek maradunk halottaink emlékéhez. Fő követelésünk a hatalom azonnali átadása egy átmeneti zsidó kormánynak Erec Izraelben. Harcolni fogunk, minden zsidó harcolni fog hazájában. Izrael Istene meg fog segíteni minket. Nem lesz többé meghátrálás. Szabadság vagy halál! Védjétek a harcoló ifjúságot, ahogy és amivel csak tudjátok, ne hagyjátok cserben őket. Nem fognak meghátrálni a megpróbáltatások és önfeláldozás, a vér és a szenvedés előtt. Nem fogják feladni, amíg nem biztosítják népünknek a hazát, a szabadságot, a becsületet, a kenyeret és az igazságot. Ha megadtok nekik minden segítséget, amit csak erőtök és lehetőségeitek biztosítanak, még életünkben tanúi lehetünk a

nagy álom beteljesülésének, amely a »visszatérés Cionba« és Izrael restaurációja.”

Ennek a felhívásnak a közzétételét nem 1944 januárjában tervezték, hanem már 1943 első felében. A tervezet már akkor elkészült, amikor egy külföldi hadsereg tagja voltam (Begin a lengyel menekültekből alakított lengyel légió közlegényeként érkezett meg az akkori Palesztinába – *a szerk.*). Különböző, az Irgunon belüli és az Irguntól független körülmények miatt, az úgynevezett zéró óránk késlekedett, de eljött! Harcba indultunk. Fő követelésünk, mely tulajdonképpen az esszenciája volt a kiáltványunknak, az „átmeneti zsidó kormány”. Új fejezetet kezdtünk mind a magunk, mind a zsidó nép életében, melynek nem láthattuk a végét. A jelenünk keserű volt, a jövő bizonytalan. Csak hitünk lehetett, az viszont megingathatatlan volt, hogy kínlásunk, hajlandóságunk az önfeláldozásra, vérünk és szenvedésünk biztosítani fogják számunkra a győzelmet.

A forradalomra való felhívás közzé tétele előtt az Irgun vezetősége sokat vitatkozott, hogy egyáltalán közzé tegyék-e. Nem lenne-e célszerűbb belekezdeni minden magyarázkodás nélkül. Számos társam úgy vélte, hogy mind belső, mind külső okok miatt, katonai akcióval kéne indulni és nem politikai manifesztációval. Érveik nyomasztóak voltak. A mi népünk meglehetősen gyakorlatias. Nem hisznek a szavaknak, amíg nem támasztják alá őket gyakorlati akciók. Az ellentábor nem vette komolyan a proklamációt. Elolvasták, rábólintottak, és gondolták magukban, olvastunk már ilyet, sőt jobbat is, és minden maradt változatlan. Hányszor mondták már nekik, hogy a harc elkezdődik? Hányszor maradt üres ígélet, függetlenül attól, hogy akik ígérték, komolyan gondolták. A csalódás bizony gyakori és keserű volt. Egy új ígélet, egy új felhívás nem ejtette rabul a lelküket (szavak, szavak, ahogy Hamlet mondotta volt). „Hallottunk mi már ilyet épp eleget” – mondták.

Érveik ésszerűsége ellenére, melyeket csak alátámasztott volna egy váratlan katonai akció minden előnye, a publikáció mellett döntöttünk. Pontosan tudtuk, bárhogyan alakuljanak is a dolgok, folyamatos harcban kezdtünk. Nem egyszeri egyedi akciókat akartunk végrehajtani, mely lehet bármilyen jelentős is, nem képes döntő módon előre vinni az ügyünket. Sok, egymással mind politikai, mind katonai értelemben összefüggő akciókat akartunk végrehajtani. Személyes fogunk és szenvedést fogunk okozni, szüntelenül üldözni fogunk. Következésképpen kötelességünknek éreztük, hogy megmagyarázzuk harcunk alapvető céljait, és hogy a cél elérését milyen elvek mentén látjuk biztosítottak. A világnak

tudnia kellett, hogy miért harcolunk. Saját emberinknek tisztában kellett lenniük, hogy akcióink során milyen szenvedések, problémák várnak rájuk. Fiataljainknak pontosan tudniuk kellett, miért, milyen célért kockáztatják az életüket. Tudtuk azt is, hogy harcunkat nem korlátozhatjuk csak katonai jellegű akciókra. Az elnyomók és a lázadók ereje nem állt arányban egymással. Ezért találnunk kellett a harcnak egy olyan szegmensét, mely nem katonai jellegű volt, hogy ezzel próbáljuk csökkenteni az elnyomók erő fölényét. Ezt a politikai küzdelemben próbáltuk megtalálni, de talán helyesebb úgy fogalmazni, hogy harcunknak politikai jellegűnek kellett lennie, melyet katonai akciókkal kellett nyomatékosítani (hiszen a végső cél politikai cél volt, egy független zsidó állam létrehozása). A politikai célt, tisztán és egyértelműen kellett meghatározni, és tudatosítani kellett bajtársaink előtt, hogy a politikai célokat csak katonai akciókkal érhetjük el. A felhívásunkat, ha nem is nyilvánosan, bajtársaink *palabra* néven emlegették. Először fogalmam sem volt, mit jelent ez a szó. Kiderült, hogy a spanyol szó hivatalosan ’szó’ jelentéssel bír, de az egymás közti szlengben az „üres beszéd” jellemzésére használták. Titkos nyomdánk egy szefárd zsidó üzemeltette a fia segítségével. Különböző röpiratokat, felhívásokat nyomtattak és sokszorosítottak. Mind földalatti illegális nyomtatványok, szamizdatok voltak. Feladatukat nagy szakértelemmel látták el, az illegalitás nehéz körülményei között is. Ugyanakkor ettől a „munkától” szeretettek volna megszabadulni. A miért kérdésre egy rövid szóval válaszolt: *palabra*. Sajnos látnunk kellett, hogy nagyon sokan osztják a véleményét, mind a zsidók, mind mások. Senki sem vette komolyan a proklamációt. Egyszerűen nem hittek abban, hogy a szavakat tettek fogják követni. A legelterjedtebb vélemény, természetesen eljutott hozzám is, miszerint: „Begin egy nagy nyilvánossághoz szokott jó szónok, és most hogy illegalitásba kellett vonulnia, nem tarthat szónoklatokat, ebből kifolyólag kénytelen írni a »falra«. Semmi más ez, csak *palabra*.”

Úgy tűnt, hogy a briteknek pontosan ugyanez volt a véleményük. A kételkedők egyike volt a C.I.D (brit elhárítás) jól ismert tisztje. Wilkin ravasz volt, mint egy róka. Egyike volt a nem túl nagy számú, igazán rátermett brit nyomozóknak. Jól beszélt héberül és kitűnő pszichológus volt. Egyik jellemző trükkje volt, hogy ha elkapott egy „gyanúsítottat”, az alábbi párbeszéd:

„No melyik földalatti szervezethez tartozol, az Irgunhoz vagy a Stern csoporthoz?” A válasz természetesen az volt, hogy egyikhez sem. Erre Wilkin színlelt felháborodásban tört ki:

„Micsoda egy áruló vagy te? Hitler gyilkolja a zsidókat Európában, a White Paper bevándorlási korlátai érvényben vannak, és te egyik szervezethez sem tartozol?!”

Ritkán ugyan, de előfordult, hogy valaki lépre ment és bekapta a kivetett csalit. Wilkint, kitartó és sajnos eredményeket is felmutató munkájának köszönhetően, áthelyezték a C.I.D főhadiszállására Jeruzsálembé, ahol később életét vesztette. Wilkint is hidegen hagyta a proklamációnk. Nem hitt abban, hogy az Irgun felhívása a brit uralom elleni harcra bármi eredménnyel járhatna.

„Semmi ok az aggodalomra” – jelentette ki megvetően. Ez volt az általános vélemény mind a zsidók, mind a britek táborában. Állandó csúfolódás, ritkán és akkor is kevés hit. *Palabra!* De mi, akik mély illegalitásba vonultunk, hogy egy földalatti szervezet tagjaként harcoljunk a szabadságért, tudtuk, hogy a proklamációnak minden célját nagyon komolyan fogjuk venni. Népünknek, melynek körülbelül az egyharmadát kiirtották, nem volt más választása, csak a forradalmi felkelés. Ez az egyedüli út, a dolgok természetéből fakadóan, a helyes út. A két végzetes szó, mely megváltoztatta a történelmet és történelmet írt, ott lebegett Erec Izrael felett. Szabadság vagy halál. Két nagyon egyszerű szó.

Nem volt többé visszaút. Nehéz tehertől szabadult meg a szívünk. Igaz, egyúttal az aggodalmunk is határtalan volt. Mindez valóban még csak a kezdet volt. Milyen önfeláldozásokat kell megten-

nünk? Vér... gyászoló családok... megtagadott gyermekek... elesett ifjak... megözvegyült anyák. Félelmetes volt a felelősségünk. De az a gondolat töltötte be fejünket, lelkünket, hogy milyen sorsot szán nekünk a brit politika, miközben a fülünkbe csak az európai zsidóság végzetének a hangjai jutottak el. Fel kellett vértetni a szívünket a kétségeink és az alternatív megoldások ellen. Mi haszna egy írott memorandumnak? Mi haszna a beszédnek? Ha az erdőben megtámad egy farkas, megpróbálsz rábeszélni, hogy ne tépje darabokra, mert az nem fair, vagy megpróbálsz elhitetni vele, hogy ő nem is farkas, hanem szelíd galamb? Küldesz neki egy memorandumot? Nem, nincs más megoldás, ha nem harcolunk, elpusztítanak minket. A túléléshez, csak a harc útján juthattunk el.

Amikor Descartes azt mondta: „gondolkodom, tehát vagyok”, egy nagyon mély gondolatot fejezett ki. De vannak az emberi történelemben olyan időszakok, amikor a gondolat önmagában nem bizonyítja a létezését. Egy nép gondolkozhat és még a fiai is megtehetik, de gondolataik dacára rabszolgákká vagy egy darab szappanná alakulhatnak át. Vannak idők, amikor megmaradni emberi lénynek, megőrizve önbecsüléset is, csak egy módon lehet: ha ellenállsz az ördögnek.

Harcolunk, tehát vagyunk!!!!

Angolból fordította: Eckstein Gábor

Illusztrációk Szénási Jonathán Sándor tanulmányához

Avigdor Hameiri

Daloló máglya

– részletek* –

Megnyílt a rádióállomás.

– Halló, itt rádió Jeruzsálem...

Kissé nehéz leírni, mit jelentett ez az egész világon szétszórt zsidóság részére.

Rengeteg levelet kaptam Magyarországról. Én magam s csupán Budapestről 1233 levelet kaptam. Iskolatársaim, Drechsler Simi, Kann Izsó, Boka (Mann), Geierontesz, Wejsz stb., stb. kérések, hogy beszéljek hozzájuk.

Simi jelet is küldött: minden előadásom megszólítása nőnemű legyen: Simi gevirti (ide hallgasson, asszonyom!). Boka dupla köhögést kér, ez lesz az ő jele, s így tovább. Siminek van egy messzefogó rádiója, majd nála családok összeülnek esténként, úgy hallgatják. Mesélték, hogy ilyen csoportos rádióhallgatás folyt szerte az egész világon. Jeruzsálem hangja a Messiás hangja volt. Mindenki fogott magának egy hebraistát, aki fordított. Minden zsidónak van egy gomb a szívéen, és ha megfelelő ujj megfelelő időben megnyomja ezt a gombot, a legmegátalkodottabb mesumad is képes embert ölni egy máftírért. Nos hát, a rádió gombja volt ez a gomb! A legmagyarkodóbb antinacionalisták is Jeruzsálem hangját lesték. A hallgatók sírtak és akadtak családok, akik a gyermekeiket elkezdtek héberül taníttatni.

Jeruzsálem című népdalom (*Me al Pigat Har Ha-cofim*, több zsoltáros könyv is felvette az anyagába – sajnos annyira népszerű, hogy a szerzője nevét nem is emlegetik-tudják mellette. *A szerk.*) akkor már világszerte ismert volt. Százával jöttek a levelek a rádió igazgatóságához külföldről, hallani akarták a dalt. Amerikában ugyan már árusították a dal patefonlemezét, de egyenesen Jeruzsálemből kapni, mégiscsak más.

Micsoda új horizont tárult fel a cionista propaganda számára!

A rádióállomás megnyitására írtam egy verset. A *Haárec* új szerkesztője, I. Klinov, tiszta, minden tradíciós Hamméiri-komplexumtól mentes európai nivójú hírlapíró, leadta versemet a lap frontoldalán. De Mr. Mancope nem engedélyezte leadni a rádióban. Szent az egyensúly: ha nincs, aki az arabok számára

verset írjon a rádióba, ne legyen a zsidóknak sem!

A rádió igazgatónöje, aki igen intelligens, szimpatikus, minden koloniális politikától mentes angol nő volt, meghívott egy beszélgetésre. Arról volt szó, nem írnék-e valamit a rádió számára, amit folytatásokban felolvashatnák, de ami mégis külön-külön is önálló egész program-szám lenne:

– Lehet – mondtam.

– Azonkívül ajánlatos, hogy hasznos társadalmi téma legyen, nem amolyan l'art pour l'art-féle, érte?

– Értem.

– Persze humorral legyen spékelve, mondta.

– De.

– Hát akkor, kérem, három-négy napon belül hozza el az első részt, az első két-három felolvasás számára. Ugye, lehet?

– Lehet.

– Ha egy kis előleget kíván, szívesen folyósítjuk.

– Kívánok.

– Magát nagyon dicsérik.

– Ó, köszönöm, nem vagyok rá érdemes.

– De becsmérik is.

– Arra még kevésbé vagyok érdemes.

– Mit akarnak magától?

– Hogy rossz verseket írjak.

* A tel-avivi Gnazim-archívumban felfedezett – magyar nyelven írt – önéletrajz háttéréről lásd Kőbányai János „Kézirat az Atlantiszról” című ismertetését a *Múlt és Jövő* 2010/1-es számában. Ugyanitt, valamint a 2015/1-es számunkban már közöltünk részleteket e páratlan leletből. (Nagyon reméljük, hogy a megtalálástól eltelt évtized nem fog úgy eltelni, hogy az egészet ne tárjuk az olvasól elé – a szerk.)

Olyan kedvesen nevetett, amikor átadta a csek-
ket, ahogy csak angol nő tud nevetni, amikor csek-
ket ad.

– Megmondhatja-e, uram, körülbelül, mi lesz a
téma?

– Igen. Egy széria, amelynek az lesz a címe, hogy
„Csak udvariasan, kérem!” – a különböző fejezetek
pedig „Otthon”, „Vendéglőben”, „Üzletben” (mint
vevő), „Üzletben” (mint eladó), „Utcán”, „Autóbu-
szon”, „Színházban”, „Temetésen”...

– Jaj, azt is?

– Hogyne, kérem. Nem a halottnak szól, hanem
a kísérőnek, a halott rendszerint igen udvariasan
viselkedik.

Annyira tetszett a ladynek, hogy azt hittem, még
egy csekket ad.

Amikor búcsúztunk, újra megkérdezte:

– Mondja, miért gyűlölik magát?

– Hogy eddig miért gyűlöltek, azt már tudtam,
ezentúl azért fognak, mert beszélni fogok a rádióban.

– Ne törődjék, kérem, senkivel.

– Nem is. Ha eddig törődtem volna, már régen
fogpiszkálókát köszörölnék és meggazdagodtam
volna, mert lett volna egy szabadalmam: sündisz-
nótuskét használtam volna.

Harmadnapra elvittem az első három fejezetet,
és egy héttel később felolvastam. A leadó-kamra ab-
laküvegén keresztül láttam, amint a személyzet ne-
vetett, és a mellettem őrt ülő és hangomat intések-
kel szabályozó kislány úgy elnevette magát, hogy
ezer mérföldre elhallatszott. Közöttük csak egy
ember volt, aki úgy ült ott keresztbe font karokkal,
szigorú arccal, mintha többszörös apagyilkos véde-
kezését hallgatta volna: a rádió héber szpíkere.
Tudniillik kritikus volt a jóember.

Folytatás nem következett. Az angol hölgy haza-
utazott férjéhez, a héber szpíker pedig, aki közben
ideiglenesen átvette az igazgatást, úgy találta, hogy
hangom nem fotogén, más pedig nem tudja úgy fel-
olvasni, mint én, elrontani pedig nem akarja.

Így a kritikus is kénytelen volt megdicsérni – a
gonoszság kedvéért.

*

Kuk, Jeruzsálem főrabbi, meghalt. (Abraham Ji-
chak Kook, Daugvapilis, ma Litvánia, 1865–1935,
Jeruzsálem, a jisuv első askenázi főrabbi – a
szerk.)

Meghalt a gaon, a legnagyobb talmudista, kaba-
lista, filozófus, költő, a megtestesült jóság, öntuda-
tan szerénység, a jámborok jámbora – az Ember.

Se Nagypapa, se Budapest nem nevelt a rabbik
tisztületére, még kevésbé szeretetére. De ehhez az

egészen kivételes jellemű főpaphoz két tulajdonsága
vonzott: hallatlan tudása és nagy világszeretete
(mely mentes volt a gettó a priori gyűlöletétől és
megvetésétől a nem zsidó iránt). Valamennyi isme-
rősöm közül egyedül ő érezte meg szeizmografiku-
san a közeledő s feltartóztathatatlan világkataszt-
rofát és benne a különlegesen zsidó vést.

Amikor 1934-ben hazajöttem Európából, semmi
más nem érdekelt, csak „a Sátán szárnybontoga-
tása a világ felett”. A borzalmas sejtelmek szeizmo-
métertűjének nyugtalan lengése valósággal képte-
lenné tette a nyugodt tanulásra. Akkoriban láttam
először nyugtalannak, sőt idegesnek. Úgy járt fel s
alá a terjedelmes szobában, mint ketrecbe zárt
oroszlán.

– Nem érzik, nem is sejtik. Embert az utcán vé-
gigvezetni... kötéllal, mint egy barmot... leszagga-
tott ruhában... mezítláb... s a mellén tábla: „fajgya-
lázó”...

Felém fordult:

– Hogy is hívják azt a szentet?

– Spiegel.

– Spiegel. Spiegel – tükör... jaj nekem...: a mi
tükörképünk... Mindnyájunk tükre ő, templomot
kell emelni a sírján...

Felháborodva említette: beszéltem a főkormány-
zóval a németországi eseményekről... Azt mondta,
ez Németország belső ügye...

– Most talán még igen, de rövid idő múlva Nagy-
Britannia ügyévé lesz majd... „Belső ügy...”, „belső
ügy”... Az angolok leedszi pogromja (1906), az is
belső ügy volt! Aztán felálltam és azt mondtam: Fő-
kormányzó Úr! A zsidóüldözésekkel kapcsolatban
azért hangsúlyozzák a népek annyira a „belső

Abraham Jichak Kook

ügyet”, hogy pogromjaikba senki bele ne avatkozzon, hogy más népek se szóljanak bele az ő belső ügyeikbe!... És salom nélkül otthagytam...

A főkormányzó akkoriban Chancellor úr volt, akiről Zsobotinszkij azt mondta: *chámjo* (bugris, paraszt).

Ussiskin egy ízben panaszkodott a héber költőkre, hogy pesszimista verseket írnak. Erre azt mondta neki Kuk főrabbi:

– Fiatal korában minden költő pesszimizmusra hajlik, de maga, direktor uram, gondoskodhat róla, hogy ez a pesszimizmus később eltűnjék.

– Én? – csodálkozott Ussiskin.

– Igen, Ön. Ne hagyja őket éhezni. Ne legyen költő kisebb értékű a gyümölcsfánál, melyre jól vigyáznak s ápolják, hogy izes s egészséges gyümölcsöt teremjen.

Ezt Bialik mesélte a főrabbiról.

Ezt az embert, aki tudósabb, istenfélőbb, szerényebb és nagyobb kabbalista volt a világ össze csodarabbijánál, egyszer leöntötték szennyvízzel az emeletről, amikor Jom kippur előestéjén a Siralomfalhoz ment. Hogy kik öntötték le? A *Neturé karta* (ma is létező anticionista zsidó szekta) kannibáljai. És amikor hívei meg akarták torolni a gyalázatos-ságot, megeskette őket, hogy a dologról nem tesznek többé említést. S a főrabbi hivatal a lapokhoz is ilyen kéréssel fordult.

Amikor meghalt Rabbi Ávraham Jichák Hakoben Kuk, „elhomályosult Erec Jisrael dicsfénye”.

*

Tel-Aviv város alapítója, felépítője, fejlesztője, Dizengoff meghalt.

Ő volt a legszimpatikusabb ember ebben az országban. Az ő egyéniségén keresztül fedeztem fel, hogy az ember összes dicsérő jelzői közül a legnagyobb az, hogy szimpatikus. A világirodalom legszimpatikusabb költősenije Puskin lehetett – persze nem irigy ellenségei számára; Magyarországon csak egyet ismertem, Bródy Sándort. Izraelben ma csak egy ilyen létezik, tudós és komoly, nagy költő – német nyelven ír, bár Litvániában született, Leon Bernstein, a Zsidó Világkongresszus főtitkára.

A szimpatikus egyéniség egyik fő tulajdonsága, hogy bohém természetű. (Molnár Ferenc szavaival: azért a mosodaszámlát ki kell fizetni!) Madách *Az ember tragédiájában* még az ideák világában sem az ideált látja az önfeláldozásig menő rajongásban, hanem az iránta érzett szimpátiát. Zseniálisan mély gondolat. Persze nem az éhező, rongyos proletár

Tel Aviv első polgármestere: Meir Dizengoff

kommunizmus-rajongását értem rajta és nem a hájasú polgár rajongását a kapitalizmus iránt.

Dizengoff minden tetteben szimpatikus volt. Ha végiglovagolt pej lován Kis Tel-Aviv utcáin és észrevett valahol egy nyitva felejtett vízvezetékot, oda kiáltott: „Hé, Simon, Eszter, zárjátok el a csapatot!” Vagy ha szél lengette a nyitott ablakot, bekiáltott a szobába: „Héj, Aviva, Avram, csukjátok be az ablakot, betörök az üveg!” A nevek természetesen Eszter, Simon, Aviva, Avram, csak amolyan találom nevek voltak, de ha véletlenül ráhibázott, nagy kacagás támadt.

Még Kumkum kabarém idején (Kumkum: teaforraló, s Avigdor Hameiri szatirikus színházának a neve, amellyel Nagy Endre és Karinthy Frigyes barátai szellemét plántálta át a Szentföldre – *a szerk.*) történt, hogy Dizengoff kihirdette: a Tel-Avivban született gyerekek valamennyien ajándékot kapnak a polgármester születésnapján. Erre a Kumkum konferansziéja, Donát Lajkó elmesélte, hogy a színház igazgatójának nagy vitája volt a feleségével. A kislány ugyanis Jeruzsálemben született, de egy-két hónappal a gyerek születése előtt Tel-Avivban laktak. Az igazgató természetesen jeruzsálemi alattvalónak tekinti lányát, de felesége, aki – mint minden asszony – Tel-Avivot szereti, azt hajtogatja, hogy a gyerek tel-avivi. (Közbekiáltások: Nem lehet! Nem lehet! Minek költözött Jeruzsálembe?!)

– Türelmet kérek – mondta a konferanszié. Az asszony azt mondja: ha Budapesten kicsomagolják a Jaffán becsomagolt narancsot, a narancs jaffai vagy budapesti?

Oriási hahota: Jaffai, jaffai! Tel-avivi!

Dizengoff erre felállt s azt mondta: tel-avivi export, édes narancs! Ismerem! A Hamméiri céget ezennel udvari szállítónak nevezem ki.

Meghalt Tel-Aviv város Apja. Városatya van elég a világon, de ő Városapa volt.

Az utóbbi években az a hír járta, hogy Veronoff professzorhoz, az emberifjítás mesteréhez utazott Bécsbe, de a műtét nem sikerült. És ha nem sikerült, akkor még gyorsabb az öregedési folyamat, az arc pergamenszerű ráncossá válik. Amikor hazaérkezése után első ízben találkoztam vele, megrémültem. A kerek, kedvesen, ifjan mosolygó arc múmiává változott. Megerőltetésembe került, hogy el ne sírjam magam, ahelyett egyebet tettem, vidáman anekdotáztam vele.

Senki sem akar meghalni – de akármilyen furcsán hangzik is –, neki valami különös módon nem akaródzott meghalni. Valahogy úgy volt vele, mint akinek fiatal gyermekei vannak és itt kell őket hagynia. A fehér, fiatal, kilométeres körzetben illatozó várost a narancsvirág, mandulafa és jázminnal kevert, részegítő, bódító várost, ezt a napról napra fejlődő, bakfissá szépült ifjú várost kellett hirtelen itt hagynia...

Nagyon gyenge volt már, amikor Beregi mérnökkel (Beregi Ármin, a nagy Beregi Oszkár színész testvére, cionista vezető Budapest, 1879–1953, Tel-Aviv) együtt meglátogattuk.

– Mit szól ehhez a vásott költőhöz? – kérdezte Beregitől rám mutatva. – Sokan nem szeretik, nekem kedvencem. Rakoncátlan, fékezhetetlen, de épp ezért szeretem.

– Már fiatal korában ilyen volt – mondta Beregi. – Már gimnazista korában fiatal volt – tette hozzá, hamisítatlan pesti humorral.

– Hány éves vagy te tulajdonképpen?

– Nem tulajdonképpen is már negyvenhat éves leszek holnap.

– Holnap? Pont holnap?

– Én pontos ember vagyok, Dizengoff úr. Sosem kések le a születésnapomról. Ma szeptember negyedik van, holnap pedig, akármilyen történik is, ötödike lesz.

– Ha arról le lehetne készni... – mondta, és mélyet, tragikusát sóhajtott.

Beregi felállt.

– Drága polgármester úr, nem fárasztjuk tovább. Éppen csak látni akartuk, jó egészségben...

– Várjanak csak, kérem. Hát akkor te négy év múlva ötvenéves leszel, ha nem tévedek... hisz akkor... várj csak...

Kivett az asztalfiókból egy csekk-könyvet, kiállította és átnyújtotta Bereginek:

– Lesz olyan szíves ezt átadni ennek a kalandornak a felesége kezébe. Ez honorárium... Olyan verset írt ez a bitang (ezt a szót oroszul mondta: *bász-ják*) Tel-Avivról, hogy amikor Finkel elszavalta, fészkelődtem a helyemen. Ezt a fantáziát...

Ötvenfontos csekk volt. Egy vagyon.

– Mondja, a maga felesége egészséges asszony? – kérdezte Beregi az uccán. – Már úgy gondolom, a szíve rendben van? Ötvenfontos csekk... Itt van, fogja. Nem vállalom a felelősséget.

Dizengoff leánya, Tel-Aviv huszonhét éves volt, amikor apja behunyta a szemét. Két évvel ezelőtt, Tel-Aviv huszonötödik születésnapján még táncolt a város purimi karnevál-királynőjével, a kis Mancival, a Jeruzsálemben élő magyar család szábre lányával. Most a háza körül zokogó, szipogó tömeg áll... Amerre a gyászmenet elhalad, minden ablakban fekete kendő vagy posztódarab leng. Egy fiatal nő, két hónapos asszony, menyasszonyi ruháját mirtuszkoszorúval aggatta ki, fekete gyászszalaggal átkötve.

A kántor hangja elcsuklott énekes halotti zoltára közben.

Tel-Aviv Dizengoff nélkül.

Lovát egy rendőr agyonlőtte. Dizengoff lován ne üljön ezután senki.

*

Amerikában meghalt Zsobotinszkij. Az angol kormányzóság nem adott részére beutazási engedélyt Palesztinába. Szívszélhűdés terítette le ezt a soha meg nem hajló zsidót. Zsebében megtalálták egész vagyonát, négy dollárt. Akit ez egy percre is megdöbbent, az nem ismerte Zsobotinszkijt.

Herzl azt mondja, hogy az állam elsősorban inponderabiliákból, súlytalan jelenségekből tevődik össze, mint például zászló, nemzeti színek, fényes gombok stb. Ami Zsobotinszkij egyéniségét alkotta, szintén szimbólum volt csupán: tökéletes forma, uniformis, csorbátlan beszéd, a héber kiejtés fenomenális szépsége stb.

Természetes tehát, hogy ami utolsó éveiben lelkét megrendítette, az is szimbólum volt. Súlytalan szimbólum: kedvenc ifjúsági csoportjának, a Betárfiúknak uniformisa, amely tökéletesen megegyezett a világ legundorítóbb, legförtelmesebb ifjúsági bandájának, a Hitler-Jugendnek uniformiséval. Színen s formában egyaránt.

Élt Amerikában egy volt oroszországi fogolybajtársam, egy osztrák zsidó, aki Amerikában többszörös milliomos lett. Az Anschluss napjaiban szökött meg a nácik karmai közül. Éveken keresztül hívtam Palesztinába, levelekkel bombáztam, 1930-ban és 1932-ben pedig személyesen is csábítottam, hogy alijázzon. Barátomnak volt alkalma megismerkednie a nácik módszereivel, végre eljött, hogy előkészítse Palesztinába való letelepedését, vagyonának jelentős részét valami itthoni vállalkozásba fektetve. Végigvezettem az országon. A lehetőségek kilátásai

bámulatba ejtették. Amikor visszament Tel-Avivba, megpillantott az uccán egy Betár-felvonulást. Megállt, nézte, elkomorodott arccal. Valaki a tömegből odakiáltott a felvonulók felé: „Heil Hitler!” – valami baloldali fiatalember lehetett. Ekkor rémes dolog történt. Barátom a hirdetési oszlopnak dőlt, majd hanyatt vágódott, elájult. A legközelebbi kávéházba vittük, ott egy orvos magához térítette. Szó nélkül tért vissza szállodájába. Később kiderült, hogy azt hitte, a Betár-fiúk valamelyike kiáltott Heil Hitlert. Hiába magyaráztam neki a dolgot, felugrott, kétségbeesett, majdnem síró hangon kiáltotta:

– Az uniformis! Az uniformis! Más színt nem találtak, csak azt az undorító, bűzlő, rohadt barna színt? Mennyi szín van a világon: Jaj, jaj, az a szín! S a harántsíj a mellükön! Ezért jöttem én ide? Tudod-e, mit csinált velem ez az uniformis?!...

Másnap kerestem a hotelben. Nem volt ott. Elutazott.

A mai napig se tudom, mit csináltak vele a nációk.

Amikor 1952-ben Amerikában voltam, nem találkoztam vele, Kaliforniában volt.

Zsabotinszkij halála után kitudódott, hogy ellenségei titkos szerelmet tápláltak iránta. A palesztinai munkásság egyik legszabadabb lelkű, „legszocialistább”, legszemélyesebb vezére, Zalman Rubasov (ma Sázár) íme, mit írt a *Davarban* (baloldali hetilap – *a szerk.*) Zsabotinszkij halálára:

„Meghalt Zsabotinszkij. Az áldott húrú hegedűs. Hirtelenül és idegen földön tört el az a hegedű, amely arra volt hivatva, hogy első legyen Izrael fel-támadási mozgalmának orkeszterében.”

„...és most, hogy megjött a megdöbbentő hír, hogy a szíve örökre megnémult, újra megjelent az alakja minden dicsfényével, ifjúságának támadó vi-haraival, leigázó szavának varázsával és büszke harcának bátorságával – és nagyon nagy a veszteség, amely az egész nép vesztesége.”

„Gyásznap ez, a megváltásra szomjas zsidó nép gyásznapja.”

„Polemikus szava éles borotva volt, fúró logika és művészi élvezet, amelyet nem ismertek annak előtte. Zsabotinszkij felülmúlta korának összes cionista orátorát. Minden megjelenése a csodálat és az ihlet forrásává vált.”

S így tovább.

Persze Sázár a hibáit is feltárja, tévedéseit, negatív tulajdonságait: nagy tehetségű színész, önimádó, nagyravágyó, mindenkit lenéző..., de ezt nem mint ellenség, mint gyűlölt fél állították Zsabotinszkijről, hanem könyörületesen, mélységes szeretettel, mint akinek tragédiáját sajnálja, siratja minden ember.

Sázár életének legszebb cikkét Zsabotinszkijről írta.

Egy nagy szív őszinte megnyilatkozása. Végeredményben azt bizonyítja, hogy a nagy, egy nemzedéken keresztül lobogó Zsabotinszkij-gyűlölet nem is volt gyűlölet, mert az ellentét nem ideológiai ellentét volt, nem a szocializmus és kapitalizmus örök s áthidalhatatlan ellentéte, hanem egyszerű taktikai pártviszály, mert miként Sázár lelke mélyén sokkal inkább cionista volt, mint szocialista, úgy Zsabotinszkij se volt halálos ellensége a szocializmusnak, mely nem is érdekelte oly nagyon. Nemegyszer hallottuk Zsabotinszkij híres crédóját: „Ha a cionizmus azt fogja követelni tőle, hogy táliban és tfilinben imádkozzam, megteszem, ha azt fogja követelni, hogy kommunista legyek, az leszek!”

Persze ez nagyszerű poézis, amelynek semmi köze a tethez. Az oráció l’art pour l’art-jának egészen egyedülálló példája a szellemi zsenialitása történelmében.

S itt a hely megállapítani a tényt: soha, senki nem állította róla se írásban, se beszédben – ezt a szót: demagóg. Egymagában ez a tény is – ha egyáltalában szükség van rá – tanúsága annak, hogy hitvalóság volt, amit hirdetett, másképp nem lett volna az, aki volt: Zsabotinszkij.

Végrendeletében meghagyja, hogy a zsidó állam elnöke hozassa haza hamvait az Országba.

Zsabotinszkij eme utolsó kívánságával kapcsolatban a politikai élet egyik legfontosabb egyénisége így nyilatkozott: „Ha ennek a kívánságnak van valami akadálya, úgy ezt csakis azok fogják támasztani, akik Zsabotinszkij tanítványainak mondják magukat, akik világbotrányba fojtják majd ezt a komor és áhítatos ünnepséget is.”

Tehát várni kell. Ő már várhat.

*

Íróasztalom mellett ülök, dolgozom.

A nyitott ajtóban megjelenik egy leányalak. Néz és hallgat. Azután azt mondja: sálom! – és tovább áll-dogál.

Bájos kislány. A hangja kellemes. A szeme világos, majdnem tejfehér. Most már mosolyog. Ejnye, de édes! Ez az arc... a szem... a mosoly... Honnan ismerem?

– Szenes Béla lánya vagyok.

Felugrom, megölelem, leültetem. Két tenyeremben veszem az arcát s nézem.

– Ezt a meglepetést! Hát te hogy kerülsz ide? Szenes Béla lánya?! Palesztinában?! Hát ez a világ vége!

Szenes Béla (Budapest, 1894–1928, Budapest, író, újságíró, kabarészerző – *a szerk.*) fiatalabb volt nálam. Amikor Major Sicu (Major Henrik – Nagy-

szalonta, 1890–1948, Provincetown, USA, világhírű karikaturista) bemutatta 1913-ban, éppen hogy befejezte az iskolát. Akkor kezdte írni a kis négy-soros bökversikéket. Úgy emlékszem, Sicuval egy iskolába járt, de nem egy osztályba. Azóta igen ritkán találkoztunk, de mert gyakran láthatott Adyval, érdeklődött nálam egyszer-kétszer Adyról. Mikor Sicu azt mondta rólam: „Héber költő, beszélhetsz vele barchesz-nyelven, nem úgy reagált, mint általában a pesti zsidó, hanem azt mondta: »Bár tudnék én is, sajnos, én valósággal gój vagyok.« Ez ritkaság volt akkoriban Pesten. Sőt, még azt is kérdezte, van-e rím a héber verssorokban?”

Ez volt minden ismeretségem a Szenes emberrel.

Most, hogy itt láttam a lányát, bizonyos győzelmet éreztem a pesti zsidóság felett: mégis eljöttetek hozzánk!

Azonnal észrevettem, hogy a gyönyörű kislány nem valami különös szimpátiából jött el hozzám. Ez már bizonyos kibucokhoz dörgölöző fél s negyed-tehetséges írók irántam való ellenszenv ragálya volt. Azért jött, hogy lefordítanom-e apjának *Csibi* című gyerekregényét. Azt válaszoltam, hogy apjának tíz regényét is lefordítanom. Ami pedig a honoráriumot illeti, az nem az ő gondja, azt a kiadó fizeti. Így szokás ez. Aztán érdeklődött a szerzői honoráriumról. Merthogy ő nem hagyja magát kihasználni. Megmagyaráztam neki, hogy ennek ívenkénti, általános szabott ára van. Úgy látszik, nem hitt a szabott árban, vagyis nem hitt a kiadókban. Majd ő fog velük beszélni, az ő édesapja regénye nem átlagregény. Ezt persze helyeseltem, de sajnos, a héber kiadók nem tudják, ki volt Szenes Béla s azért ne törődjék az ő véleményükkel.

Itthagytam nálam az eredeti magyar példányt s a német kiadást vitte magával.

Mikor újra eljött, szomorú volt. Több kiadónál járt, eredménytelenül. Nem fogadta el a kiadók anyagi feltételeit. Azonnal láttam, hogy ez nem pénzkérdés nála, hanem édesapja emléke iránti rajongása nem engedte, hogy átlagírónak tekintsék. És amikor közöltem vele, hogy a regény csakugyan elsőrangú, bemelegedett egy kicsit és tartózkodása is felengedett. (A *Hakibuc Hamuchád* egyébként nem akarta kiadni a könyvet, csak Anikó halála után adták ki.) Ettől kezdve gyakori vendég volt nálam, igen megbarátkozott a feleségemmel s különösen lányommal. Olykor, ha fáradt volt, le is pihent nálam. Így lassan rájöttem, hogy Anikónak valami komplexusa van apjával kapcsolatban, mégpedig: hogy lehet az, hogy az ő apja nem volt se szocialista, se cionista?

Megmagyaráztam, hogy azok az idők egészen más szellemű idők voltak. Az írók nem politizáltak,

csakis a szépirodalomnak éltek. Ráműtöttem Molnár Ferencre, Bródy Sándorra, Heltai Jenőre, Földes Imrére és az egész író plejadára, de nem sokat használt. Nem tudott beletörödni. Láttam rajta, hogy ez mostani környezetének hatása: aki se nem cionista, se nem szocialista, az nem mehet írószám-ba. De Anikó olyannyira hatott rám, hogy elhatároztam, előadást fogok tartani a kibucban a világháború előtti évek íróiról, irodalmáról és általános világnézetéről. Anikó boldog volt, amikor meghalotta, hogy Szenes Bélát is belekapcsoltam a magyar írók legjavának soraiba. És minthogy fordításaim révén akkor már ismerték Ady Endrét is, mégpedig mint forradalmi költőt, hangsúlyoztam, hogy az első író, aki könyvet írt a meg nem értett és a feudális Magyarország annyira gyűlölt költőjéről, az Szenes Béla volt, „az itt köztetek ülő kis Szenes Cháná apja...”

A társasság melegen tapsolt, Anikó olyan piros volt, mint a zászló, amely Trumpeldor képét szegélyezte a falon.

Szenes Bélának *Az ifjú Ady Endre* című könyve (*Egy Kossuth verstől a Léda dalokig* alcímmel, Budapest, 1913 – a szerk.), melyet előadásom közben megemlítettem, igen jótékonyan hatott Anikóra. Roppant finoman köszönte meg édesapja iránt való rokonszenvemet.

Későbbi találkozásaink alkalmával egyre jobban láttam, hogy valami nyugtalanság fészkelődik ennek a fiatal lánynak a lelkében.

Ma, amikor e sorokat írom, persze hogy tudom, mi volt ez a nyugtalanság. De akkor egy csepp előrelátásom, pillanatnyi sejtelmem sem volt arról, amit ő érzett, táplált és végzettszerűen akart, egy percnyi megszakítás nélkül, ahogy ezt ma, retrospektív megfigyeléssel látom.

Miután már megbarátkoztunk, nekibátorodott és megmutatta egynéhány héber versét. Valahogy nem csodálkoztam rajtuk, csak éppen azon, hogy már *ennyire* tud héberül. Lehet, hogy ez a nem mindennapi jelenség, hogy egy Budapesten nevelkedett s ott középiskolát végzett fiatal lány ilyen rövid idő alatt hatalmába kerítette azt a makacs, konok anyagot, amit héber grammatikának neveznek, s a magáévá tette a nyelv verselési technikáját, mintha héberül végezte volna iskoláit, mondom, lehet, hogy emiatt nem vettem észre magát a költői tehetséget. Valószínű, hogy érett okossága, amely itt-ott bölcsességgel volt határos, a lelke mimóza-finomsága volt az, amely – mintegy magától értetődőnek tüntette fel ezt az átlagon túli toronymagasságban kiemelkedő zseniális költői tehetséget. Tény az, hogy csak a harmadik, negyedik olvasás után kezdtem rádöbbenni verseinek fenomenalitására.

2018/2-3

– Tudod-e, Anikó, hogy máris nagy költő vagy? – kérdeztem egyszer tőle mosoly alá rejtett komolysággal.

S csodálatos: nem jött zavarba.

– Ne tessék túlozni azért, mert Szenes Béla lánya vagyok. Még sok van hátra ahhoz, hogy költő legyek... – mondta a világ legtermészetesebb hangján. De nem is vagyok biztos abban, hogy ez az életem célja – tette hozzá, és nagy, világos szemével kinézett az ablakon.

Ezeknek a szavaknak persze igen egyszerű, banális értelme volt. Az akkor úgy hangzott, hogy életem célja az országépítés, a kibuc feladatok, amelyeknek nem költőkre van szükségük. Megkockáztattam egy elcsépett, nyárspolgári megjegyzést:

– Tán férjhez menni, gyereket szülni...

– Eh! ugyan!

Csak nagysokára jött el újra.

De közben megtudtam valamit, amit senki sem említett még idáig. Egy B. nevű fiatalember halálosan, Othello féltékenységgel, szerelmes lett Anikóba. A fiatalember Tel-Avivban hivatalnokoskodott és forró szerelmesleveleket írogatott neki. Mindenkire, aki csak ismerte a lányt, féltékeny volt, külön szerencsém, hogy éppen csak énrám nem. Gyilkossággal is fenyegetőzött nem egyszer. Nem egyszer ajándékot is küldött, amit Anikó visszaküldött neki, mégpedig igen finom, bársonyos stílusban. Aki nem tudja, azzal közlöm, hogy ez igen ritka eset. Egy lány, aki nem szereti az őt szerelmével zaklató fiatalembert, általában igen kegyetlen szokott lenni a szerencsétlenhez, mert unja a tolkodást. Anikó egyszer megmutatta egyik levelét, amelyet a visszaküldött ajándékhoz mellékel, egy egészen szubtilis lélek megnyilvánulása volt, holott szenvedett tőle.

Tapintatosan megpendítettem Anikónál ezt a kérdéses kérdést. A válasz körülbelül úgy hangzott, hogy hát, mondja, kérem, mitévő legyek, ha eszem ágában sincs ilyesmire gondolni? Az utolsó mondatára ebben a kérdésben pontosan emlékszem:

– Higgye el, nagyon sajnálom. Hiszen tudom, mi a szerelem.

– Honnan tudod? Tán szerelmes voltál ifjúkorodban?

– Eh! Ugyan! Nincs nekem ehhez hajlamom. Egyszerűen nem érek rá – tette hozzá.

Szenes Hanna

– Hát ezt hogyan érted?

– Sehoggy. Úgy, ahogy mondom, egyszerűen nem érek én rá ilyesmivel foglalkozni, egyszerűen nem érek rá – tette hozzá, mint aki meg akarja okolni, de nem az őszinte igazsággal. De mégsem éreztem meg, mi az az őszinte igazság. Honnan is tudtam volna?

Egyszer – megint csak egy ilyen beszélgetés alkalmával – megkérdeztem:

– Mondd meg, Anikó, nekem egyszerűen megmondhatod: szűz vagy még?

– Persze, hogy az vagyok – mondta olyan egyszerű hangon, hogy szinte hálát éreztem iránta. Aztán hozzátette:

– Mondtam, hogy nem érek rá, egyszerűen nem érek rá.

Oh, ma már tudjuk, miért „nem ért rá”, „miért nem volt hajlama hozzá” – még a szerelemre se.

Akkoriban még ő maga se tudta. Valahol a lelke legmélyén, a feneketlen öntudatlanban, ott igen, ott meg volt pecsételve az ő akarata, rendeltetése, földi küldetése, zsenge, de minden érettnél érettebb célja, amelytől egyetlen percre sem tágitott.

Mi az, hogy ösztön?

A filozófus Eduard von Hartmann szerint: celszerű cselekedet a cél tudata nélkül.

Vajon milyen mértékben dolgozott benne, Anikóban az ösztön és milyen mértékben a cél tudata? Sose fogjuk megtudni.

Verseiben mindkettő megvan.

Élőszóval azt hajtogatta, mikor már útra kelt, hogy:

– Meg kell mentenem Anyukámat. Meg kell mentenem Édesanyámat.

Néha azt mondta, Anyukámat, néha pedig azt, Édesanyámat.

Persze, hogy ezt csak az öntudata mondta. A többi, a missziója ösztönös volt. Vajon csak ösztönös?

Nem lehet.

Az örvény, népe örvénye, az emberiség örvénye nem hagyta őt tétlenül ülni s nézni.

Megjelent a Szimbólum, a világos, örökemberi szent Szimbólum: Anyuka.

S hogy mondta azután, közvetlen a végzete előtt: Bocsáss meg, Anyám, nem tehettem másképpen.

*

A PHÖNIX

1.

Zsidó állam. Ideáljaink ideálja.
Megvalósult a nagy illúzió. Állam vagyunk.
„Vagyunk.”

Descartes szerint: „Gondolkodom, tehát vagyok!”
Mi a jele annak, hogy állam vagyunk?

Spinoza szerint az állam első törekvése a hatalom kell hogy legyen, mégpedig oly módon, hogy az egyének önfenntartási ösztönét úgy fékezze törvényeinek erejével, hogy a legkevesebbet zavarják egymást.

Ez nagyon jó és szép. Ez szinte magától értetődik. Mózesnek majdnem mind a hatszáztizenhárom parancsa ezt célozza: Akartok állam lenni? „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!” Kicsit sok is. Egyelőre csak élni hagyjad, Ne élj az ő rovására, Ha nem – minden más lehetsz, csak állam nem!

De ami államunknak elsősorban más gondja van: résen kell állnia, hogy más államok el ne nyeljék. Spinoza-féle hatalmat fenntartani a rendőrség feladata, s még sokáig fog tartani, míg felebarátunk megtanulja, hogy a rendőrség csak arra vigyáz, hogy ne tegyünk olyat, amit nem szabad, de a „nem szabad”-on kívül van még más is, ami nem illik. Például meg nem sérteni másnak a szemét (látását), fülét és orrát. Ezt úgy hívják, hogy illem.

És a más államokkal szemben való résen állás sokkal többet követel a polgártól, aki évszázadokon keresztül az Államról álmodott és imádkozott érte: mindenét követeli, pénzét, életét is, adót, hadsereget.

Az évszázadok óta néha dühöngő, néha lappangó gőj-pestis, a zsidógyűlölet, mely eddig a zsidó egyénre vicсорítót fogát, most a zsidó államra feni vasfogát. Ez a mi mai ellenségünk a legaljasabb és legbutább. Nem érdek-ellenség, hanem oktalán, gyűlölettel ellenség. Ez nem a saját hasznát akarja, hanem a mi kárunkat. A halálunkat. Ez a világtörténelem legbornírtabb, legidiótább állam-kosznak a tanítványa, kinek már a neve is balga, gólem-szimbólummá vált: Hitler.

A zsidó államnak még két ellensége van. Az első a közvetett érdekellenség, a nyugati nagyhatalmak. A másik ideológiai ellenség, Oroszország.

A nyugati nagyhatalmak számára a zsidó állam, mint olyan, se nem oszt, se nem szoroz. De tudják, hogy a kis zsidó állam világosságot, felvilágosodást, fejlődést és haladást hoz a közel-keleti, középkori feudális vaksötétségbe (héberül a Biblia óta: egyiptomi sötétség), ez pedig nem egyezik a nagyhatalmak érdekeivel.

Oroszország érdekébe szintén nem ütközik a kis zsidó állam, de ideológiai programjába beletartozik

a zsidó népet mint nemzetséget likvidálni. Ezt meg is teszi, mégpedig nem gyűlöletből s nem is gyűlölettel, ellenkezőleg: magához öleléssel, bekebelezéssel, asszimilációval. Az Oroszországban élő néhány milliányi zsidó ifjúság máris elveszett saját népe számára. És minthogy a zsidó állam új élesztő ereje a zsidó nemzeti gondolatnak, mely az egész világ zsidóságát képes magával ragadni, természetes tehát, hogy Izrael államának is el kell tűnnie. Ha feltételezzük, hogy Oroszország háború esetén bevonul Izraelbe, úgy a zsidó állam saját magától feloldódik az úgynevezett marxista tények alapján. Az első áldozat a héber nyelv, tehát a héber kultúra lesz. A „marxista tény” az, hogy itt, a Közel-Keleten az arab nép milliói élnek, nyelvük, kultúrájuk arab, lehetetlen tehát egy-két milliányi ember számára ilyen nagy héber kulturapparatust fenntartani. Magában Oroszországban ápolják, fejlesztik, sőt, bizonyos mértékben tenyésztik a különféle primitív törzsek népi kultúráját (kalmük, csuvas, jakut, kirgiz stb.), és ugyanakkor likvidálták a kormány által is elismert jiddis kultúrát, költőivel, íróival s dramaturgiaival együtt, akik pedig teljesen a szovjet vonalon jártak igen tehetségesen. A likvidáció pontosan egybeesik a zsidó állam csillagának felfelé ívelése időpontjával. Adódik egy sátáni abszurdum: a magyar, román, albán, bosnyák, kalmük kultúrák megmaradnak, de az ősi héber kultúra, amely az egész kultúrvilágot szoptatta és nevelte, legfeljebb múzeumi polcokra kerül, szépen bebalzsamozva, kezdve a Bibliával, a Talmudon át Juda Halévyn, Ban Jehudán, Bialikon keresztül szépen le lesz seperve a világtörténelem s kultúra olvasóasztaláról. (Ezért eheztem én össze majdnem ötven keserves kötet verset és prózát?)

A harmadik, legveszélyesebb ellensége a zsidó államnak mi, saját magunk vagyunk. Ez a veszély három betegségből áll. Egy: a veszélyérzet teljes hiánya, helyzetünk felismerésének tompasága. Úgy élünk itt, mintha egy nagy világi asylum polgárai volnánk. Amíg a tömeg ilyen mennyországi biztonságban érzi magát, hagyján, mindenesetre jobb, mintha félne. Mert akkor állandó pánikban élnénk, de tragikus dolog látni, hogy a parlamentben összesen három-négy olyan képviselő ül, kinek minden beszédjéből kiérzik, hogy tisztában van a helyzettel és saját feladatával. A hazaszeretet szimbóluma a gyermekét féltő, okos anya. Aki nem úgy félti hazáját, mint anya a gyermekét, az hazaáruló vagy korlátolt. A Kneszetben egy ízben – bosszantásomra – éppen egy anya tört ki a következő szavakban:
– Hát csakugyan olyan gyengék vagyunk, hogy lányainkat is mobilizálni kell?

Tessék csak jól idefigyelni: ez az anya félti lányát

a katonáskodás fáradalmaitól, mert kényelmesebb azt képzelni, hogy a Haza elég erős.

Kettő: ebből a korlátolt, biztonságosnak látszó állapotból folyik a második betegség: minden áldozattól való húzódás. Ha szóvá teszed valakinek, hogy hadseregünk nélkül pár napon belül a halakat vagy sakálokat hízlalná becses teste, így felel: Tudom én azt nagyon jól, kiszámíthatom, mennyibe kerül egy ilyen hadsereg naponta, igazán ámulatba ejtő, ha rá gondolok egy-egy percre – de csak egy percre; ha szeme elé tárod a várható konzekvenciákat, hogy akkor hát miért sokallja az adókat, azonnal kész a válasz. Vagy: „Miért éppen én? Vannak nálam sokkal gazdagabbak!” – Avagy: „Pazaroljanak kevesebbet!” – esetleg: „Minek ekkora hadsereg? Ennek a fele is pozdorjává zúzza azt a csőcseléket!”

Három: A nép teste-lelke pártokra bomlott. Ez a nép még el se jutott a primitív morva király, Szvatopluk bölcsességéhez, aki fiainak egy tanulságot hagyott örökségül: a csomóba kötött vesszőket eltörhetetlen, és ha széthull, minden egyes darabja apróra törhető.

Rambamról, a nagy orvosról van egy legenda: darabokra szétvagdalt emberi testet tökéletesen össze tudott illeszteni s újra életre kelteni. E szimbólum azt jelzi, hogy ez a zseniális zsidó szellem népe összes szektáit egyetlen, egységes szellemű családdá forrasztotta. Ez Rambam örök népszerűségének titka.

Manapság magát Rambamot is pártokra szagatjuk.

*

Vannak a történelemnek jelenségei, melyek fenoményszerűek, mert furcsák az okozatai. Az, ami tény alakjában megnyilatkozik, nevetségesnek tűnhet a felvilágosodott ember szemében, aki inkább a véletlent fogadja el, mint a csodát.

Ilyen két jelenség Amerika szerepe a zsidóság történelmében.

Az első Amerika felfedezése volt.

Amikor a Sátán már nagyban főzte tervét, hogy a zsidókat kikergessék Spanyolországból, egy zsidó családból származott keresztény, Columbus fejébe vette, hogy a tengeren át Nyugat felé indulva Kelet felől fog visszaérkezni Spanyolországba. Így fedezte fel Amerikát, ahol pár évvel később a hontalanná vált zsidók új hazát találtak. A történész urak vonakodnak összefüggést látni e két tény között, a tiszta ész ezt nem engedi meg, mert a tiszta ész csak az állatoknál engedi meg az Ösztön uralmát, ott aztán sok mindent ráhagy, mint a vallásos ember Istenre.

A második történelmi jelenséget most éljük, mint önálló zsidó állam. Képzeljük el egy pillanatra Izrael állami helyzetét az amerikai zsidóság nélkül. Elgon-

dolni is rossz. De nemcsak gyakorlati szempontból, hanem politikai és rokonszenvi tekintetben is.

Az amerikai zsidóságnak a zsidó állam történetében való mai szerepe az, hogy mind gyakorlati, mind politikai, s nem kevésbé tudományos erejével tudatosan és ösztönösen felvette a harcot a zsidó állam fent említett három ellenségével: a zsidógyűlölet hitleri frontjával, a nyugati nagyhatalmak érdekszférájának közvetett veszélyeztetésével, mely harcban a nagyhatalmi szimpátia is az amerikai zsidó választópolgár cionista-frontjához szegődött; úgyszintén az orosz ideológiai, principális fronttal.

Ez az a front, amely kiforgatott engem világfelfogásom legutóbbi álláspontjából: Oroszország iránti hitemből.

Ennek a hitnek két alapja volt: az ifjúságom óta ismert marxizmus, mely erkölcsi hiten és tudományos alapokon épült fel. A második pedig a zsidó katasztrófa, melynek keservessége megerősítette bennem azt a tudatot, hogy ebben az aljas – háborúkon, milliók szenvedésén, éhség-kínján gyarapodó, élősködő kapitalista világban, mely szadista hidegvérrel türte a zsidó nép kiirtását – semmi remény nincs arra, hogy népünk újra talpra állhasson, ember az emberek között, nép a népek között lehessen. Ez a tény kétségbeesett zsidó alternatívát rögzített meg bennem: itt csak két lehetőség van, vagy nácizmus, vagy kommunizmus! Állandóan lappangott ugyan bennem az égető kérdés: Miért nem dobatott Sztálin a kínlagerekben őhozá imádkozó, szemeiket reménykedve feléje emelő páriák közé egyetlenegy szimpátia-bombát. „Világ árvái, gondolunk rátok!” „Reméljete!”

Aztán jött két kiábrándító, fejbeverő hír Oroszországból: a jiddis kultúra tökéletes megsemmisítése, majd a zsidó orvosok elleni vérvád.

Fel kellett fedeznem, hogy a zsidó nép és nagy múltja, kultúrája, civilizációja, teste és lelke Sztálin és rezsimje szemében nem ér fel a bolgár vagy akár a jakut néppel... Hol van a drága, zseniális Perc Márkis költőbajtársam? Hol van Regelson Dobruzzsin, Efraim Kaganov és Icik Pfefer?

Hát újra csak azért nincs joguk élni s alkotni, mert zsidók?!

Marxizmus, szocializmus, kommunizmus, amit akartok – de a Zsidó Államban! Csak úgy, mint a magyarok vagy kirgizek! És héberül, a világ kultúrájának s etikájának évezredes bölcső-nyelvén!

És ha Nagy Péter és Rettenetes Iván és Bogoin Chmelniczki megszentelt hősök, hát Herzl is az! S legalábbis olyan kommunista, mint ők!

Sztálingrád című versem? Büszke vagyok rá. Sztálingrád a zsidó sorsnak élethalál-kérdése volt, a sztálingrádi győzelem megadta a választ: Élet!

Avigdor Haméiry: SZTÁLINGRAD

(A nácizmus feletti győzelem negyedik éves évfordulójára)

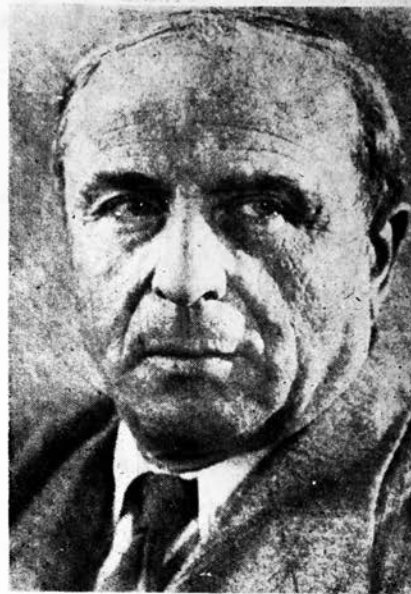
Sajtdold össze tenger-kinod, Zsidó-Ember,
Fojtsd el szavad egy napra, egy szó-bőjtnapra
Szentesülj meg s súgd ezt a nevet: Sztálingrad,
Húnyd be szemed s súgd ezt a nevet: Sztálingrad.
Súgd el jámbor, ráolvasó sottogással
Szörny-halál, élősir, négyehenna ellen,
Súgjad megtisztultan, néma áhitattal
S egész lelkeddel nyögd és sziszegd el a szót,
Úgy hogy isten recsegő trónjág érjen,
A kimondhatatlan szent nevet: Sztálingrad.

Sajtdold össze sóvárgásid, Zsidó-Ember,
A Tan, Küldetés s Láng-Hit ősi sóvárgását
S préseld egyéve őket, s súgd rekedten, halkán:
„Élni, csak élni hagyj, Ura Sztálingradnak!”
Ne kérd: mi érdemed, méltó vagy-e, vagy sem,
Ne kérd: s az én istenem? Ham s Jáefté-e?
Vigyázz, ne kérdezd, súgd imás dadogással,
Ez a dadogásod os imává lángol:
Sámson anyja, Best, Grá s Habád imájává,
Mely egyetlen szóban lobog fel: Sztálingrad.

Mert eszméli rá és tudd meg, te Zsidó-Ember:
Ősiámboraid imáia megfeneklett,
Mi Izrael-Istent lecsaltuk trónjáról
S faj és úr sekrestve-szoleává tettük,
Törpe, kupori, vaksi s száználmasan félénk
S mikor a Szörny nagy titkunkhoz merészkedett,
Nem a Rettenthetlent látta maca előtt,
Hanem Jákob-férge térdepelt előtte.
De egy szörny éjjel rengrve megrázkódott,
Embersereggé nőtt s feljajdult: „Sztálingrad!”

Jaj, hogy nem Ember-Istenének vára,
Jeruzsálem, melyről letéptük dicsfényét
S amely meg sem remezett doklunknak jajtól,
Hanem a pogányok városa, Sztálingrad,
Megcsúfolt dicsmaradványunk menedéke,
Füstoszlop, mely Sátán tegzeit felszivja
S tűzoszlop, mely a Remény láncaiban ég:
Az Ember dicsfényben vakító lelke.
Dermedj meg leaalább, örök pillanatra
S dadogj remegő hála-imát: „Sztálingrad.”

Sajtdold össze tengerkinod, Zsidó-Ember,
Minden svónást, sófárbansot s imakönyvet,
S préseld egyetlen, örök könyvörössé:
„A vonagló tömésirtől ments meg Sztálingrad!”
S ha egyetlen fiad nem áldozhattad fel
S ha nem vagy méltó ott emberhalált halni,
Várd le hüvelvedet e vérszivetesérnek
S tanítsd meg fiad a Megváltásban hinni,
S nanopota ismételd vele mindörökkre:
**A TE VÉREDBEN ELÜNK, VÉREDBEN,
SZTÁLINGRAD.**

AVIGDOR HAMÉIRY

(Palam Press Photo Service, Tel-Aviv)

הוא היה זכור ומוכר
אלוהים יגדלו
הוא היה זכור ומוכר
אלוהים יגדלו
הוא היה זכור ומוכר
אלוהים יגדלו

A magyar származásu nagy héber költő, AVIGDOR HAMÉIRY a HATIKVA olvasóinak és barátainak küldött héber nyelvű dedikációja.

(Avigdor Haméirynek „Sztálingrad” című verse a biblia nyelvén jelent meg először Tel-Avivban. Külön érdekességet ad a megrázó költeménynek, hogy magyar nyelven először a „HATIKVA” hasábjain jelent meg és maga Avigdor Haméiry fordította le hébernyelvből magyarra, a „HATIKVA” számára.)

Hatikva
1949 máj. 15

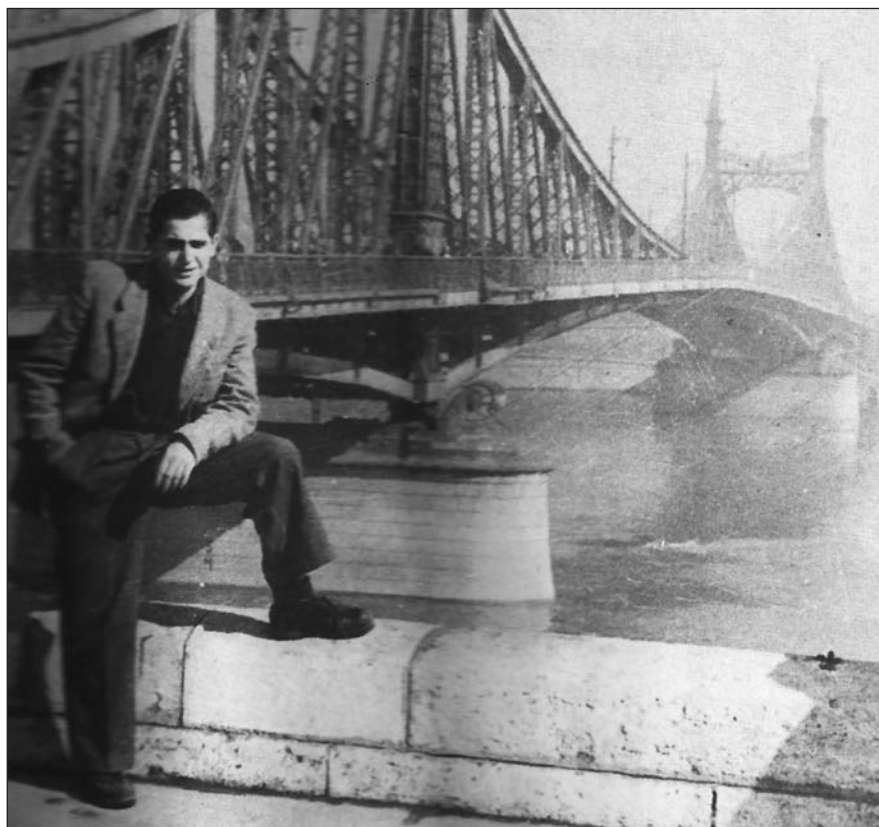
zeretettel és lelkesedés-
aelt függetlensége ki-
ő éves évfordulója al-

A Buenos Aires-ben megjelenő magyar zsidó hetilap sok eredeti Avigdor Hameiri-írást közölt

Óra Haim Gouriról

A Budapesti Országos Rabbiképző- Zsidó Egyetemen

2017. május 8-án Peremiczky Szilvia egyik egyetemi csoportjában különleges óra zajlott, Miriam Neiger-Fleischman, a héber irodalom kutatója, költő és festőművész részvételével, a mai héber költészet doyenjének, Haim Gourinak a költészetéről, aki több mint ötven versében foglalkozik a magyar zsidósággal. Gouri szabra, Tel-Avivban született 1923-ban, és a soá után, 1947-ben azzal a céllal jött Magyarországra, majd az egykori Csehszlovákiába a Hagana (a hadsereg elődje Izrael Állam megalakulása előtt) küldöttjeként, hogy összegyűjtse a cionista ifjúsági mozgalmak holokauszt-túlélő tagjait és megszervezze alijájukat az Országba. A találkozás ezekkel a fiatalokkal olyan hatalmas hatást tett Gourira, hogy amikor csak alkalma nyílt rá, mindig elmesélte, hogyan változtatta meg az egész életét. Bár az izraeli Gouri azelőtt is hallott tanúvallomásokat a soáról, de az igazi fordulat és megértés akkor következett be nála, amikor részt vett a magyar zsidóság tragédiájára emlékező megemlékezésen a zsinagóga mellett, egy Wesselényi utcai teremben. A rabbi egyszer csak héberül idézte a Tanaakhot: „testvéreimet keresem” (Beresit/Genézis 37,16, az IMIT fordítása – az idézet arra a részre utal, amelyben József keresi a testvéreit). Több mint hetven évvel a történetek után Gouri könnyek között mesélte el a jelenetet, és hallgatók is vele együtt könnyeztek. Az órára készülve nyolc verset fordítottunk le, amelyek ugyanezeket a tapasztalatokat érintik. A válogatás első verse az *Íme, testeink bevernek*, Budapesten született, a Bajnok utca 24. alatt,

Szabadság híd, 1947, Haim Guri

Solymosi néni lakásában. A vers Izraelben a kánon részévé vált, és az elesettek emléknepjén (Jom Hazikaron) és az iskolákban olvassák fel. A vers egy gyászdal, és azután született, hogy 1948. január 15-én a Gus Ecijon megsegítésére igyekvő „harmincötök konvoját”, azaz harmincöt fiatalot megöltek, és azt követően, hogy jó barátja, Chaim Ben Dor ugyanannak a hónapnak elején elesett. De egy tüzetesebb olvasat feltárja a versben mindazt, amit Budapesten, és a soá túlélőivel való találkozásakor tapasztalt. A többi vers önmagáért beszél.

*Miriam Neiger-Fleischmann
és Peremiczky Szilvia*

Találkozások

Haim Gouri és Miriam Neiger-Fleischmann

2007 tavaszán konferenciát tartottak Yehuda Amichairól Mishkenot Sha'ananimban, Jeruzsálemben. A konferencián hallgatóként részt vett Haim Gouri is, feleségével, Alizával. Egy barátnőm, aki ismerte őket, bemutatott nekik, azzal, hogy én is költő vagyok. Abban az évben jelent meg a verskötetem – *Homer Besetab Hefker* –, és a táskámban mindig volt egy példány. Gouri érdeklődött iránta, és oadadtam neki. Kérte, hogy írjam bele a telefonszámomat, mert az a szokása, hogy miután elolvassa egy költőtársa könyvét, elmondja a szerzőnek a véleményét. Úgy tettem, és utána el is feledkeztem róla. Ugyanebben az évben, szeptember 20-án (csütörtökön) volt Budapesten, a Ráday utcai Galéria IX-ben a kiállításom megnyitója. Pénteken, erev Jom Kippur volt. Délelőtt vonattal utaztam vissza Komáromba, ahol születtem, és ahol lakni szoktam látogatásaim alkalmával. Valahol félúton Pest és Komárom között a vonatjazban, régi vagonok kattogása közepette megcsörrent a telefon. Gouri volt, és rögtön dicsérni kezdte a verseimet. Az izgalom miatt már nem emlékszem, hogy mit is mondott igazán. Nem akartam, hogy sok pénzébe kerüljön a hívás, és azonnal mondtam neki, hogy hol vagyok. Majdnem elsírta magát, és mesélni kezdte, hogyan utazott azokban az időkben Pestről Csehszlovákiába és vissza. És folytatta a történetet, amikor felhívtam Komáromból, mielőtt a zsidó hitközségre mentem. Megkért, hogy amikor hazatérek Jeruzsálembé, hívjam fel és találkozzunk, hogy mindent elmesélhessen.

Hazatérve kerestem, ahogy megbeszéltük, de valahogy nem jött össze a találkozás. Mindig volt valami, ami akadályozta. Pár alkalommal találkoztunk új kötetei bemutatóin, amelyeken mindig megemléltette a hallgatóknak magyarországi és csehszlovákiai tapasztalatait, és hogy mennyire meghatározták az életét. De mindig sokan voltak a könyvbemutatókon, és nem is voltam biztos abban, hogy még emlékszik rám.

2014-ben, a Lohami Hagetaot (A gettó harcosai) kibbucban, Naharia mellett, fent, északon, mint minden évben, sor került a „Bein Hacfirot”, azaz a „szirénák között” elnevezésű eseményre, amit Jom Hasoa (a soá emléknapija) és Jom Hazikaron (az

elesett katonák emléknapija) között szoktak megrendezni. Abban az évben kiemelten a magyar zsidóság deportálásának hetvenedik évfordulójára emlékeztek.

Gourit is felkérték, hogy a nagyteremben tartson beszédet, engem pedig azért hívtak meg, hogy egy workshopon Avigdor Hameiriről beszéljek. Együtt, taxival mentünk Gourival, aki nem messze lakott tőlem. Akkor már 91 éves volt. Csak félúton kezdtünk beszélgetni, amikor kiderült, hogy ki vagyok és hogy magyar származású túlélők gyerekeként születtem. Nagyon izgult, és felkért, hogy a színpadon olvassam fel a verseit a magyar zsidóságról. Bevallom, hogy csak akkor figyeltem fel igazából ezekre a versekre, pedig már két konferencián is tartottam előadást Gouriról. Ezután következtek a kis tantermekben a workshopok. A tantermekbe sokat kell lépcsőzni, ami Gourinak már nem volt könnyű, de úgy döntött, velem jön, mert becsülte Hameirit, és volt egy érdekes találkozása Hameiri egyik unokájával, aki Naharián lakik, és eljött a workshopra.

Ezután már komolyabban kezdett foglalkoztatni a gondolat, hogy az OR-ZSE-n jó lenne Gouriról órát tartani, mivel nem sokan tudnak a magyar zsidósággal való kapcsolatáról, és valahogy úgy éreztem, hogy ezzel köszönetet mondhatunk Gourinak és tiszteleghetünk előtte mindazért, amit a magyar zsidóságért tett.

Peremiczky Szilviával együtt dolgozni kezdtünk, és lefordítottuk magyarra néhány olyan versét, amely életének ezen szakaszához kötődik. Gourinak is elmondtam, hogy Budapesten, az OR-ZSE-n róla tartunk órát. Nagyon örült, párszor kifejezte köszönetét, és ismét meghívott hozzájuk. Elmesélte, mi történt akkor, és ahogy visszaemlékezett arra az időre, sokszor könnyezett és elsírta magát. Háromszor voltam nála, mert már nehezebbre esett a sok beszéd. Mondtam neki, hogy remélem, a *Múlt és Jövő*-ben megjelennek a versei. Nagyon boldogan fogadta a hírt. De sajnos, már nem élte meg.

Miriam Neiger-Fleischmann

Íme testeink bevernek

Nézd, íme testeink hosszú, hosszú sorban bevernek.
Arcunk elváltozott. A balál tükröződik a szemünkben, nem lélegzünk.
Az utolsó sugarak kialszanak és az est a hegyre zuhan.
Nézd, nem fogunk felkelni, hogy az utakat járjuk egy távoli naplemente fényében.
Nem fogunk szeretni, nem fogjuk remegtetni a búrokat finom, halk hangokban,
Nem fogunk üvölni a kertekben, amikor a szél átkel az erdőn.

Nézd anyáink görnyedtek és hallgatnak, és pajtásaink elfojtják sírásukat,
és közeli gránátrobbanás és tűz és viharra figyelmeztető jelek!
Vajon most fogtok elásvni?
Híszén felkelünk és kibújunk megint, mint akkor és megint feltámadunk.
Típegni fogunk félelmetesek és nagyok és sietünk segíteni,
mert minden bennünk él még és tajtékzik az erekben és forr.

Nem voltunk árulók. Nézd, a fegyverünk felcsatolva és nincs benne golyó, üres a tegezünk.
Ő végig emlékszik a szavainkra, puskacsőve még forró
és a vérünk az ösvényeken szétfröcskölve lépésről lépésre.
Tettük, amit tudtunk, addig míg az utolsó elesett és nem kelt fel.
Vajon bűnössé váltunk, ha estére holtan maradtunk
és az ajkunk a kemény sziklás földhöz ragadt?

Nézd, milyen nagy és széles az éj.
Nézd, a csillagok virágzását a sötétben.
Fenyőfa illata. Most fogtok eltemetni, és rögök arcunkon.
Itt a drót felborzolódnak, lövészárcok. Itt mindnyájan együtt vagyunk.
Új nap, ne felejtés! ne felejtés!
Mert a nevedet viseltük, addig míg szemünket lezárta a balál.

Íme, testeink hosszú, hosszú sorban bevernek, és nem lélegzünk.
De a szél a hegyekben erős és lélegzik.
És megszületik a reggel, és dalol a ragyogó harmat.
Még visszatérünk, találkozunk, visszajövünk, mint piros virágok.
Mindjárt megismertek, ez a néma hegyi szakasz.
Akkor virágunk majd. Amikor a hegyekben az utolsó lövés kiáltássá fog csendesedni.

Már mondtad nekem

Már mondtad nekem, hogy láttál ott súlyosan sebhelyes palotákat
és pompás vashidakat mint a „Cylinder-híd” Budapesten,
elsüllyedve a széles folyóban, meg azt állítja,
hogy az a víz már régen elveszett a széles deltában,
legalábbis most már nincsen a bűnösök között.

Kleinnél

Ősz az ablakokban. A Duna felől fagyos szél.
 Hamarosan azokra is bó jön, akik nincsenek.
 Az üresség mindennél szomorúbb, tudom.
 „Kóser” népkönyvba, folytatódik a helyiségben a rokonok keresése.
 Éva is ott van.
 Már kitörölték, de még van.
 Történnék esetek.
 Én imét hosszan nézek rá, mint a La Giocondára.
 De itt ez nem a „Louvre”.
 Amikor visszatérek, majd azt mondhatom, hogy láttam Kleinnél,
 A zsidó étteremben, a Wesselényi utcában,
 A hiányzóknak szépségkirálynőit.

Éjjeli napló

Éjjelem most görnyedt és sötét.
 Nincsenek fények a Duna partján. Nincsenek.
 Csak hűtestek, vérig szétroncsolva.
 Párával és köddel jár a félelem.
 Rablók a városban, és kettesével a szajhák.
 Lelkem sincs egyedül.

A hold lemenőben, hallgatnak a romok.
 Ferde paloták, görcsbe rándult falak.
 Némán átkelek, idegen és nyitott szemmel
 Egy hang a sötétben: „légy üdvözölve, vendég”!
 Szervusz, főváros, a kutyák hazája!
 Szervusz a holtaknak, még élőknek.

Valaki megjelenik (jéghideg a kéz):
 „Gyere velem, és aztán egy pillanatra figyelj!”
 Én vele megyek (rövid távolság).
 „Itt lőttek beléjük ólomgolyókat.
 Ők elestek és egy hangot se ejtettek,
 a neveket elsodorta a folyó.”

És elment... ott maradtam a sötéttel,
 az éjjel a homályos bátát fordította.
 Síró hangját elfojtja a nagy csend.
 És képes voltam nehezen észrevenni egy percre,
 az idegen, éjjeli város-pofáját,
 sötétbe veszett arcát.

„A neveket elsodorta a folyó.”
 Részegek röhögése, minden sírás-töredéket lebalkított akkor.
 Részegek röhögése még él és visszhangzik.
 Hová mérsz, szívem, keserű szívem?
 Most már te elégtél, Bazilika kupolája,
 de te is kárörömmel mosolyogtál.

*Éj, idegen éj.
Hová menjek, mondod?
Oly sokak csekély testvéreim nyomai.
És talán oda, az ítélet udvarába,
ahhoz az oszlophoz a Margit börtönben,
ahol beléd lőttek akkor, Hanna, nővérem?*

*Vagy talán oda (sápad a hajnal lassan, lassan),
a daloló és égő vasúthoz,
az üres és szörnyű országúthoz,
a keletre szállító vonatokhoz
az erdőkhöz az út szélén,
a lengyel átkozott földjére?!*

*Vége az éjszakáink, fúj a hideg,
titokban távozom. Mert nincsenek „papírjaim”.
Szervusz, új nap az ég hamujában.
Bocsás meg, Istenem, gyötör a lelkem,
Otthagytam szívemet a csónakok között,
Itt a holtakkal, még élőkkel.*

Nincs itt ideillő sírás

*Nincs itt ideillő sírás, ami különleges ilyen helyekre
Nem gondoskodtak előre.
Kár. Akkor sírj magadban, ahogy szoktál, vagy hallgass magadban járó,
távolodó a néma mezőkön.
Kisvárda csak egy állomás az úton az üresség felé.
Akkor menj el, utca utca után és ház ház után, név lista szerint,
kelj át a felhalmozott hóban.*

*Te halld a különleges csendet, ami illik ilyen helyekre,
amik várnak valakire.
Nem tudod, miért kell hallgatni és mit szabad még mondani.
Kisvárda csak egy állomás az úton az üresség felé.
Jó lenne még egy nyelvet tanulni, ami látni, megérteni segítene.
Kisvárda csak egy mezőváros az úton a Kárpátok felé.*

Nyári emlék

*A Köröndre zubog a decemberi hó,
éjjeli csend az Andrássy úton.
A város nagy,
A város üres hang és emberek nélkül.*

*Itt feketék a házak kéményektől és koromtól,
fák, kopaszok, mint vázlat, mint rettegés.
A halál olyan fehér és hirtelen felbukkan előttem.
Úgy látszik, már nem fog rám nevetni a föld zöldje.*

*De én álmodozom és távolról feltűnik ő,
dobpergéssel napszúrással:
Egy ünnepi ruha, világoskék és szélén hímzett,
és egy pár barna kar, amely átöleli nyakamat.*

Budapest, 1947. december

Hangok

*Már balladszanak, bála Istennek
majdnem mind a szeretet, más hangok,
amik voltak, maradnak:
asszony nevetése, ló nyertése az úton,
kutyaugatás
és tovább ott
harangok hangja sem változott
nehezen és ünnepélyesen esik, mint valaha
a cseréptetőkre.
És tovább onnan a naplementében
pohárkoccintások,
sóvárgó begedűk és a nóták:
„Vágyódom vártam rád.
A cigány húzta, és sírtak a búrok.”
És tovább onnan egy anya hangja
hívja a fiát vissza,
és egy gyerekhang válaszol neki, hogy visszatér.
Szép, amikor visszatérhetsz valakibe, aki vár rád.
És tovább onnan, zárt szobákban
a sötét szerelem hangjai.*

Margit hídon

*Palotákat láttam ott,
Részbuszart és a kőoroszlánokat teljes nagyszerűségükben.
A hídkorlátra hajoltam basonlóan, mint a gondolkodó Herzl, szakáll nélkül,
figyeli a szürke vizek sokaságát,
mint egy tökéletes bűncselekményben,
a vizet, ami azt mondja – nem ugyanaz a víz vagyok, mit akarsz?
Az már lefolyt sok éve a Fekete-tengerbe,
lefolyt és nincs már.
Ha van időd, mehetsz Konstancába.
Ott keresd őket.*

Héberből fordította: Miriam Neiger-Fleishmann és Peremiczky Szilvia

Haim Gouri

Hajnalig

(részlet)

Budapest. Súlyosan sebesült királyváros. Hannával, a nővéremmel találkozom, ő a Gesher kibuc tagja, s néhány hónappal ezelőtt érkezett a városba mint az Egyesült Kibucmozgalom küldötte. Hanná – akárcsak én – Tel-Avivban született. Megszólította egy hang, elindult és idejött. Ő az egyetlen *szábre* a mozgalom küldöttjei között, a többiek mindannyian Magyarországon vagy környékén születtek és beszélnek magyarul. Hanná a nővérem. Most még egyedül van itt. Ben-Ámi, az élettársa, és a kicsi fiúk – Nimród – csatlakozni fognak hozzá. Mellette, Jákov Szálomon – Jánkele – a Hágáná parancsnoka Magyarországon, Romániában, Csehszlovákiában. Voltak még ott mások is, akiket nem ismertem. Köztük volt egy fiatal férfi, magas, szőke hajú, kék szemű, akit Jóskaként mutattak be. Ő Jánkele jobbkeze és a helyiek közül való. Én egy szót sem tudok magyarul, s egyetlen lépést sem tudok megtenni kísérő nélkül. Ám ezek olyan dolgok, amelyekről később mesélek majd.

És lőn este, és lőn reggel, első nap. Néhány napig a Dror Ifjúsági Mozgalom kommunájában lakunk, a Nádor utcában. Van időm beszélgetni a nővéremmel, sok mindent hallok tőle, amiről tudnom kell, és újra megkérdezem, mi hozta ide, a kisgyermekes anyát, és mikor csatlakozik hozzá a fia és a fia apja. Ismét közel kerülünk egymáshoz ebben az idegen városban.

Onnan egy titkos lakásba visznek át bennünket a Nagymező utcába, egy zsidó családhoz, akik kapcsolatban állnak a mozgalommal. Ezután nekem is szereznek egy igazolást, amit bejelentőnek hívnak. Egy idő után a Bajnok utca 24.-be költözöm, nem messze a Nyugati pályaudvartól.

Nehéz úgy eljönni egy országba, hogy nem tudod a nyelvét. Nehéz úgy találkozni néped távoli tagjaival, a náci uralom után, hogy nem érted, mit mondanak és képtelen vagy bármit is mondani néhány szón kívül. Minden, ami eddig a könyvekben és a történetekben szerepelt a *zsidó népről* itt hirtelen megelevenedett: az embereknek arcuk és nevük van, a csoda és a véletlen kiválasztottjai, mert ha nem így lenne, akkor ők is a végtelen veszteséghez

csatlakoztak volna. Hogyan is érezheted át mindazt, ami velük történt, te, aki nem voltál részese ennek, te, aki olyan távol voltál, mint *erec* Izrael. Növendékeink és beosztottjaink közül sokan árvák, családjuk utolsó életben maradt tagjai. Késői találkozás ez. Nincs királyi út, amely a dolgok szívéhez vezetne téged. Megpróbálok a személyest, a leghévesest. A lányka, akit most nézel, nem jelkép, nem még egy könnycsepp az óceánban. Ő és a megfésült haja és a fiatalos nevetése.

Jákov Szálomon hosszan beszél nekünk a ránk váró munkáról. Okos, mint olyan, akinek gyakorlata van már. Petách Tikvá-i, a Pálmách első tagjai és parancsnokai közül való. Megtalálta a családját Magyarországon. Ez csak itt jutott tudomásomra. Bemutatja a helyeket, akik velünk fognak dolgozni. Már megelőzött bennünket, és elkészítette a cselekvési tervet. Jánkele különleges keveréke a hártalan elköteleződésnek, a tettekészségnek és annak a hedonizmusra való hajlamnak, amely lehetővé teszi az életet. Már létrehozta a bázist, benne titkárral, szállásmesterrel, összekötőkkel és lehetséges gyakorlóterekkel a fővárosban és az ország más területein.

A helyiek. Ezután ismertem meg őket. Ők az állandó embereink, akik az ifjúsági mozgalmakhoz tartoznak, s velünk együtt tevékenykedtek a Hágáná keretében. Ők is túlélők. Lassan-lassan, a közös munka révén tudomásomra jutott, hogy néhányan közülük a cionista mozgalom kemény magját képezték a holokauszt idején Magyarországon. Az ebben az országban létrejött különleges körülmények nem tették lehetővé a fegyveres ellenállást. Életeket mentettek – zsidókat bűjtattak és más országokba szöktették őket, valamint titkos laboratóriumot működtettek, ahol igazolványokat hamisítottak, amelyek életeket mentettek. Sok zsidó, főleg Budapesten, nekik köszönheti az életét. Ám nem csupán a zsidók kérték a segítségüket. Ellátták hamis papírokkal a magyar antifasiszta ellenállókat is. Voltak közülük olyanok, akiket elfogtak és kegyetlen kínzásoknak vetettek alá. Ők az életükkel fizettek, másokat bátor, rátermett társaik menekí-

tettek ki. Igen, találkoztam velük is, amikor Magyarországra jöttünk. Sérültek és tapasztaltak voltak. Edzett fiatalokból álló, elismerésre méltó társaság volt, amely készen állt mindenre. Ők voltak az összekötők köztünk és több száz növendékünk és beosztottunk között. Egyikük volt Dávid, a későbbi Dávid Gur.

Elmegyünk Szenes Hánná sírjához, aki a zsidó temetőben nyugszik. Messze innen, a Bajcsy-Zsilinszky utcában, láttam egy emléktáblát, amire ezt vésték: *Járókelő! Amikor áthaladsz ezen a helyen, emlékezz a mártírokra, akik életüket áldozták a magyar nép szabadságáért!*

Az emléktáblára vésett nevek között ott volt Szenes Hanna neve is. Hanna, aki naplójába ezt írta: *Egy hang hívott. Mentem. És versében hozzáfűzte: Boldog a gyufa, amely eléggé szítja a lángot.* Mintha csak előre látta volna mindazt, ami majd történik vele. Nővérünk, akinek nyitva volt a szeme, amikor rálőttek a Margit körúti fegyház udvarán, a győzelem közeledtekor. Íme, itt vagyunk a sírköve mellett. Valaki a Páljám emberei közül mesélte később, hogy Szenes Hanna élelmészvezető volt a Szdot Jám kibucban, és kiválóan alkudozott az élelmiszeraadagokon a tengerészekkel, akik gyakorlatra mentek vagy kihajóztak.

Hanna, aki szentté vált.

Mit tehattünk volna akkor? Kezdetben *erec* izraeli héber dalokat tanítottunk nekik. Azután áttértünk a testezésre, hosszú futásokra, akadályfutásra, terepgyakorlatokra, nappali és éjszakai túrákra. Azután elérkezett a *kápáp* ideje, harc szemtől szemben egy hosszú és egy rövid bot segítségével, és a többi önvédelmi módszer. Később fegyverekkel gyakorlattottunk a csapatot, főleg kis méretű fegyverekkel.

Nyáron és télen edzőtáborokat tartottunk, a Mátra hegyeitől a Balaton partjáiig. Ezt sportszemináriumnak nevezték, bár ez talán fedőnév volt a kormányzat felé. Feltételezem, hogy a hatalom emberei tudtak a tevékenységünkről. Így találkoztam több száz fiatal fiúval és lánnyal. A vezetőjük voltam, kötődtem hozzájuk. Megtanultam megismerni őket. Ám még mindig nem tudtam a megérinteni a lelküket. Sokan hallgattak. Csak később, lassan-lassan, mint ahogyan kinyílik valami, valaki készen állt, hogy elmesélje a történet töredék részét. Nem csupán a mi süketségünk szabta meg az elmondottak határát. Az ő hallgatásuk is ezt tette. Nem voltam süket, de nem tudtam, mit tegyek ezekkel az élettörténetekkel. Lassan-lassan megtanultam valamit.

Néha éjszakánként, miközben a táborúz körül azokat a dalokat dúdolgatták, amelyeket mi tanítottunk nekik, úgy tűnhetett volna számodra, mintha

a Huldá erdőben vagy a Ben-Semen erdőben vagy a Mismár Háemek erdőben lettünk volna. Ám a magyar erdők idegenek és nagyon másak, igazi erdők, nehezzöldek, sötétek és nedvesek. Nem messze folytak a hosszú folyók, terjeszkedők, országokon átvonulók. Többnyire, mielőtt éjszaka aludni tértek, körben álltak, egymásba karoltak és a cserkész hagyomány szerint halkán énekelni kezdtek egy általuk jól ismert dalt: *Eltelt a nap / a fény eltűnt / a hegyről / a völgyből / Jó éjszakát! Jó éjszakát / minden élőknek.* A dallam emlékeztetett a trombitaszóra, amely a nyugovóra térést jelzi a különböző hadseregekben.

Egy napon a helyiek egyik embere elvitt egy terembe, a Wesselényi utcai nagy zsinagóga mellett. Megemlékezést tartottak a magyar zsidók emlékére. Két hónap alatt, 1944. áprilisa és júniusa között, hatszázezer embert küldtek Auschwitzba közülük, főleg vidékről. Tizenkétezer naponta, a kemencék kenyere.

A terem tele van emberekkel. Az egyik ismert rabbi gyászbeszédet mond az áldozatok emlékére. Magyarul beszél. Csak néhány szót értek. A barátom, aki mellettem ül, lefordítja a lényegét. Súlyos hallgatás a teremben. Azután – a diaszpórai zsidó magyarázók szokása szerint – beszédébe belefűz egy héber mondatot. Fojtott hangon így szól:

„שקבמ יכונה יהא תא” (testvéreimet keresem.) Magyarul is megismétli a mondatot. József szavai ezek, aki testvéreit keresi Dotán völgyében, Mózes első könyvében. Körülöttem felsírnak. Az én szemem is bepárasodik. Talán akkor, életemben először, komolyan felteszem magamnak a kérdést: *Ki vagy Te? Mit csinálsz itt? Kik ezek az emberek az életedben?* Még egy fejezet abból a hosszan elnyúló találkozásból, amely megváltoztatta az életemet.

A magyar zsidók. Mit tudok a magyar zsidókról? Ismétlem magamban, hatszázezer közülük elveszett az auschwitzi égetőkemencékben két hónap alatt, 1944 nyarának kezdetén, és közöttük Tóra-tudósok, kézművesek, kereskedők, a parancsolatokat szigorúan betartók, mindenféle ortodoxoktól kezdve a neológokig, a helyi reformisták, és a vallástalanok és az asszimilálódottak, akik eltávolodtak a népüktől, akik magukat kiváló magyaroknak látták, és visszatértették őket a népükhöz azokon a vonatokon, és idegen országban feláldozták őket úgy, ahogyan a „Faj, minden bálványok e legfalánkabbika követelte”.¹ Voltak köztük világjavító kommunisták és lelkes cionisták minden irányzatból. Magyar zsidók, akik közül Herzl származott, e város szülőltje. Mit tudok a sok íróról, költőről, tudósról, gondolkodóról, újságíróról, színház- és moziszinésről és az összes szép nőről...

És mit tudok a túlélőkről? Sokan vándoroltak ki tenger mellett fekvő országokba, beutazási engedélyhez jutottak és csatlakoztak távoli családtagjaikhoz. Úgy tűnik, mindenkinek ellenére sokan közülük ragaszkodnak a magyar nyelvhez. Egyik találkozóján itt, Mose Szné engedélyt kapott a kommunista kormánytól, amelynek élén zsidók álltak, hogy egy vonat legálisan elvihessen több száz zsidót Jugoszláviába és onnan *erec* Izraelbe. Hatszáz hely a vonatban. Csak kétszáznegyven zsidó iratkozott fel az utazásra. Felhívásokat osztogattunk a zsinagógákban és minden olyan helyen, ahol zsidókkal találkoztunk. A lelkükre beszéltünk. Családosok és idősek tétováztak, hogy csatlakozzanak-e. Hiszen a legrosszabb már elmúlt, és most már lehet élni. Ki vagyok én, hogy ítélkezzem felettük? Kisgyermek korunktól kezdve bevésték az agyunkba, hogy a zsidóknak rossz a diaszpórában, és vissza akarnak térni hazájukba. Ez nem pontos. De a fiatalok, a cionista ifjúsági szervezetek tagjai, *erec* Izraelt választották. Velük találkoztunk, őket edzettük és készítettük fel erre az útra.

Telnek a napok és elsajátítok néhány szót ezen a különleges nyelven, amelynek nincsenek testvérei. Eligazodom a mindennapi életben: a piacon, az étteremben, a vonatállomáson, a taxisofőrökkel. Ennél nem több. Ők olasznak gondolnak, mások... oroszoknak, földközi-tengeri vonásaim ellenére. Az oroszok félelmetesek. Budapest, amelyet keményen megbüntettek bűnei miatt, jól emlékszik a bosszújukra, amely a tulajdonát és sok női lakosát érintette. Egyik este egy csapat katona, a Vörös Hadsereg emberei, az utcán vonultak és közben az indulóikat énekelték. A járőkelők igyekeztek minél gyorsabban behúzódni a lépcsőházakba. Ám a tombolás időszaka véget ért. Miskolcon, a város főterén tizenkét katonát akasztottak fel, akiket fosztogatással és nemi erőszakkal vádoltak. A kommunista kormány megszilárdítja hatalmát. A párt élén zsidók állnak, vezetőjük Rákosi Mátyás. Mellette, Gerő Ernő, Vas Zoltán, Révai és Farkas. Zsidók. A titkosrendőrség élére Péter Gábort nevezték ki. Volt jesivanövendék.

Budapestet az antiszemita Judapest névvel illetik. A magyar zsidó túlélők közül sokan találják meg helyüket az új rendszerben. Mindazok után is, ami velük történt, ragaszkodnak a hazájukhoz. Még a barátaim, a Hágáná emberi között is találás kettős identitásukat. Jóska, magyarként, kommunista; zsidó cionistaként a Hásomer Hácáir aktivistája. Jóskának tiszta árja kinézete van. A háború alatt a kommunista földalatti mozgalom tagja volt. Elfogták és kegyetlenül kínozták addig, amíg a barátai segítségével kiszabadult. Az egyik fegyvertár-

sa azt mondja neki: „Maradj velünk. Mindannyian együtt szenvedtünk Magyarországért. Most elérkezett az idő, hogy egy új, szocialista Magyarországot építsünk. Minden barátod a földalatti mozgalomból ma a kormányban van. Te egy vagy közülünk. Szükségünk van rád itt. Ne menj el tőlünk, ne menj el Palesztinába! Maradj!” Ám a cionista ifjúsági mozgalmakban már kezdetét vette az utazás a Földközi-tenger partjai felé.

Íme, a nővérem. Legnagyobb csodálatomra már beszéli a magyar nyelvet. Sőt, már néhányszor fel is szólalt a Demokrata Nők kongresszusán, és még mi minden van előtte. A dolog lehetővé teszi számára, hogy beszélgetésbe elegyedjen barátaival és növendékeivel. Számomra mindez nehezemre esik, és nagyon sajnálom. Én még mindig tolmácsokra szorulok. Ugyanaz a gátlás nem szakad fel bennem.

Éjjel-nappal dolgoztunk. Feltételezem, hogy a hatalom tudott a tevékenységünkről. A hírszerzőik mindenhol ott voltak. Természetesen értették, hogy a sportszemináriumok az ott működő Hágáná táborai. Abban az időben a Szovjetunió támogatta a zsidó letelepedésért folyó küzdelmet az ellenséges brit mandátum hatalmával szemben. A harcban, a lázadásban, az erőszakos tevékenységeinkben és a kiegészítő szervezetekben olyan támogatást látott, amely illeszkedett az általános politikai elképzeléseibe. Moszkva meg akarta rendíteni a Közel-Keleten hosszú évek óta tartó brit hatalmat. Ezért engedélyezte Csehszlovákiának, hogy fő fegyverszállítóként működjön a Hágáná és a fiatal Izrael Állam számára, miközben a nyugati nagyhatalmak embargót hirdettek.

Miután az Exodus illegális bevándorlóit kiűzték a dél-franciaországi Port-de-Bouc-ból, és Hamburgba vitték őket – a Moszád bevándorlást segítő tevékenységei átkerültek keletre: Jugoszlávia, Bulgária, Románia partjaira. Abban az időben dr. Mose Szné volt az illegális bevándorlás ügyének felelőse a Zsidó Ügynökségben (Szochnutban). Többször ellátogatott Prágába, Budapestre, Belgrádba. Kétszer találkoztam vele.

Minden cselekedetünk a zsidó fiatalok mozgósítására összpontosult az *erec* Izraelért folyó küzdelem érdekében. A többi barátomhoz hasonlóan sokat utaztam Magyarországon, s nemegyszer léptem át a határt Pozsony és Prága felé.

Az egyik éjszaka éppen visszafelé jöttem Magyarországra. Egy kis vidéki szlovák városban szálltam meg a határ mellett, az egyik illegális kivándorlást segítő aktivista otthonában. Éjfél körül a város széléhez vezetett. Ott álltunk a sötétben, a hóban. Egy pislákoló fénypontra mutatott a sötét-ségben, azt mondta, hogy az ott Magyarország, ar-

rafelé kell mennem egy kilométert, nem többet. Ott van a vonatállomás. Éjjel egy óraker halad majd át a vonat. Csak fel kell szállnod rá, és elutaznod vele Budapestre. Megkérdeztem tőle, mit tegyek, ha megállítanak a magyar határőrök. A kezembe nyomott egy aláírt papírdarabot, és azt mondta, hogy mutassam meg a tisztnek. Ő már tudni fogja, miről van szó. Elkészöntünk egymástól. Gyalogolni kezdtem a hóban a villódzó fény felé. Nem messze a határtól két szürke ruhás magyar katona állított meg, vállukon szuronyos puskával. Megmutattam nekik a kezemben lévő igazolást. Bevezettek az őrszobába, és felkeltették a tisztet. A szobában nehéz, állott levegő érződött. Dohányfüst és alkoholgőz. Kint kutyahideg volt. Megmutattam a felkeltett tisztnek a papírt. Nem értette, mi közöm van nekem az igazoláshoz. Voltaképpen magyar állampolgár voltam, aki a közelben lakik. Világossá vált számomra, hogy a tevékenységünkbe beavatott tisztet lecserélték másvalakire, aki a telefonhoz lépett, hogy utasításokat kérjen. Kivettem a pénztárcámból egy köteg forintot, és kértem, hogy szerezzen nekem egy üveg vodkát, mert nagyon fázom. Hálásan megköszönte. Vodka nem volt, de elkortyolgattam egy pohár csodálatosan tüzes szilvapálinkát. Utána a férfi egészen az vonatállomásig cipelte a bőröndömet. Mellettem állva megvárta, amíg a vonat felbukkant a sötétségben, és köszönetképpen ismét kezet fogott velem. Reggel tudtam meg, hogy négy hónapnyi fizetésének megfelelő összeget adtam neki. Ismét tanulm vanalmi.

Időnként, mintha csak valami lopott szabadságon lennék, az utcákon, a sétányokon és a Dunaparton bolyongtam. Néha verseket is írtam. Nem kevés versemet a *Vándormadarak* kötetben megjelent *Tűz virágaiból* Magyarországon írtam. Ne csodálkozzon tehát az olvasó, ha *azt az ősz* találja ott, a *levéllullás zubatagát*, a *bavas utcákat*, és a *fehér párát*, amely a csatornák szájából száll fel, vonat állomásokat és kakukkszókat az erdőkben, valamint ezekhez hasonló képeket és hangokat, onnan. Időnként megengedtem magamnak, hogy egy-egy sörös-borosfüstös vendéglőben időzzem, ahol a cigánynóta énekes kesergését hallgattam, hegedűszó sírdogálása mellett.

Erec Izraelben már 1947 júliusában napvilágot láttak az *Éjszakai napló* című kötetem versei, a zsidókról, akiket a Dunába lőttek, a *keletre szállító vonatokról*, az *erdőkről az út szélén*, a *lengyel átkozott földjéről*.

1947. november 29-én az ENSZ Közgyűlése határozatot hozott *erec* Izrael felosztásáról. Azon az estén összegyűltünk, minden ifjúsági szervezet küldöttje és a Pálmách, valamint a Hágáná emberei, akik Magyarországon tevékenykedtünk. Csatlakoztak hozzánk a Páljám tengerészei, akik Magyarországon ragadtak úton Románia felé. Ezeknek az embereknek muszáj volt találkozniuk. Ám, mit tegyünk ezen a napon? Hogyan ünnepeljük a Messiás eljövételét? Találunk egy nagy kávézót, és ott gyülekezünk a csillárok fényénél. Hazafias, Pálmách és Páljám dalokat énekelünk. Beszédeket mondunk, majdnem sírunk, összeölelkezünk, újra és újra kiürítjük a poharakat, felfogjuk és nem fogjuk fel mindazt, ami történik.

Volt ott egy helybéli fiatal lány, aki azt kérte, hadd énekelhessen valamit, ami nem *erec* izraeli, de ismert és magától éneklődő. Azt kérte, éppen azon az estén, 1947. november 29-én, hogy hadd énekelhessen jiddisül. Mindenki elhallgatott és ő énekelni kezdett:

*Csillagos ég fénye alatt,
tedd rám a kezed,
könnyé válik minden szavam,
ölelj meg engem.²*

Ez a dal ismert volt, mint olyan, amit a gettókból is énekeltek. Így azon az éjszakán keveredett a gyász, a veszteségek miatti sírás az *erec* Izrael jövője iránt érzett nagy öröm könnyeivel. Akkor még nem tudtuk, hogy az utolsó ünneplők az országban hajnaltalban már találkoznak az első áldozatokkal. Néhanyan a küldöttek közül ittak még egy pohárral, és sietve odahajították mandátumi útlevelüket a közelben járó villamosok kerekai alá. Majd mégiscsak felvették őket, hiszen talán még szükségük lehet rájuk. Így kezdődött egy másik időszámítás.

Héberből fordította: Szilágyi Erzsébet

JEGYZETEK

- ¹ François Mauriac előszava. In: Elie Wiesel: *Az éjszaka*. Láng Kiadó, Budapest, 1990. 8.
- ² Abraham Sutzkever (1913–2010) verse (*a ford.*)

Veszprémy László Bernát
Egy „holtig betári”
 – *Szilágyi Dénes*
radikális cionista munkássága

Észrevétlenül múlt el a zsidó közéletben a 2017. november 20-a, pedig éppen tíz éve halt meg a hazai cionizmus kiemelkedő alakja, a Betár jobboldali cionista mozgalom egykori magyarországi *nácivja* és az illegális, embermentő alija szervezője, Szilágyi Dénes. Szilágyi 1912-ben született Szilágyi Géza költő és író, pszichoanalitikus témájú tanulmányok szerzőjének fiaként. Nem teljesen világos, hogy 1937-es politikai színrelépéséig eszperantista tanulmányain kívül mit csinált vagy tagja volt-e a cionista mozgalomnak; 1986-ban papírra vetett, *Bukott zsidó politikai kaland Magyarországon* című emlékirata 1937-tel kezdődik.¹ Neve korábban egyetlen átvizsgált nagy zsidó folyóiratban (*Egyenlőség, Zsidó Szemle, Új Kelet*) sem fordul elő. Annyit ismert, hogy 1932 és 1937 között a Vlagyimir Ze'ev Zsabotyinszkij által alapított Betár cionista ifjúsági mozgalom magyarországi *nácivja*, vagyis regionális vezetője, illetve kisebb jobboldali cionista kiadványok (*Kék-Fehér, Bné Betár*) rendszeres szerzője volt. A Betárt Magyarországon 1928-ban alapították, kezdetben a Magyarországi Cionista Szervezet sportszakosztályaként, majd 1935 áprilisában külön szervezetté alakul, 5 tagú alapító bizottsággal, köztük Kálmán Imre, Schwartz László és Szilágyi.² Taglétszámuk Szilágyi erősen jóindulatú becslése szerint sem lépte át soha a pár száz főt; egy 1937-es rendezvényükön 60 fő jelent meg.³ Történetét Natan Ben-Hajim dolgozta fel.⁴

Maga Szilágyi foglalta össze a „betáriság”, azaz a Betárhoz való tartozás lényegét a mozgalom magyar orgánumban: az ifjúsági mozgalom célja a „műszaki szabatossággal” létrehozott „újzsidó típus” megteremtése.⁵ A Betárban való tagsághoz ismerni kellett a mozgalom történetét, ismerni a Ha'tikva első szakaszát, vezetőknak pedig alapvető héber szavak és fizikai gyakorlatok elvégzését.⁶ A *Bné Betár* ezen sorokat közlő számából azt is megtudjuk, hogy a „betári fogadalom” így hangzott: „Odaszentelem életemet a zsidó többségű s a Jor-

dán mindkét partján elterülő Zsidó Állam újjászületésének. Alája rendelem a Zsidó Állam újjáépítése érdekének a magam, családom és sorsom minden érdekét. Héberül beszélünk magam és gyermekem – *Erecben* és a *gólában*. Karom népem védelmére kész, s csupán védelmére emelek kezemet. *Hadár*ra szomjaz minden gondolatom, szavam, tettem, mert királyok ivadéka vagyok. A betári mozgósításon – ha légióba, ha munkára, ha cióni alijára, ha a galutban szolgálattevésre, ha közel vagy távolba szólít – ott leszek. Engedelmeskedem a Betár törvényeinek, vezéreim parancsának, ahogyan ember önlélekének engedelmeskedik; mert a betári törvény szívem eszményeinek visszhangja és vezérei az én követeim. Ezt a hétágú fogadalmat, melynek minden szavát megfontoltak és vállaltam, most felelősségem tudatában – fogadom.”⁷ Szilágyi ehhez annyit tett hozzá, hogy magára „holtig betáriként” tekintett.⁸

Mindez a zsabotyinszkiji világképbe illeszkedik: a revizionista – azaz a britbarát politikát revízió alá venni akaró – cionizmus atyjának korabeli fontos tételei voltak a Jordán két partján álló zsidó állam, a zsidó méltóság (*hadár*) megerősítése, illetve a Betár iránt való lojalitás. Zsabotyinszkij maga ugyan deklarálta ellenezte a vezérelvűséget – mint fogalmazott, a „vezér” egy „abszurd szó,” mert „csak a bivalyok követik a vezetőt, és a civilizált embereknek nem kell vezér”⁹ – ám a Betár hivatalos programjában szerepelt a gondolat, hogy a Betár feje a „Parancsnok, az Építész, a Vezér”.¹⁰ Ez pedig nem volt más, mint maga Zsabotyinszkij. Szilágyi ezt a fajta személyi hűséget úgy fogalmazta meg, hogy „ha a Betárt jellemgyárnak gúnyolják, mi örömet vállaljuk ezt a gúnynevet”.¹¹ A *Betár ismertető* című kiadvány hasonlóan írt: „Ha azt vágják a fejünkhöz, hogy militarista [a Betár], nem kell megijednünk”, illetve a hipotetikus kérdésre, miszerint „diktatúra van-e a Betárban”, azt felelte, hogy „a Betárban nagy fegyelem van. Fegyelem azonban csak tudatlan ember szemében azonos a diktatúrá-

val”.¹² A legtömörebben azonban Rosenberger Tibor, a *Betár* szerkesztője felelt, aki arról beszélt, hogy a Betár által vallott elvhűség a Zsabotyinszkij által megjelölt Zsidó Állam eszményéhez való lojalitást jelenti: „Ez a cél a Zsidó Állam, amiért a randevúról is érdemes elkészni. Aki nem hiszi ezt, nem betári.”¹³

A korabeli Betár tehát egy a katonai feladatokra való nevelés fontosságát hangsúlyozó, jobboldali-nemzeti alapon álló zsidó mozgalom volt. Mint a *Betár ismertető* költői kérdése is utalt rá, ezen álláspont csodálkozásra adhatott okot a korabeli zsidó közéletben, melynek urbánus, liberális szimpátiája ismert. Ám az eme zsidó közélet által kitermelt zsidó fiatalsággal szemben a Betár álláspontja igencsak kritikus volt – ennek megértése pedig szükséges Szilágyi későbbi, talán ellentmondásos tevékenységének perspektívába helyezéséhez. Szilágyi maga is tisztázta, hogy a Betár „normális zsidó állampolgárokat” akart nevelni, tisztázva, hogy akad, aki „nem normális”.¹⁴ Az asszimiláció magyarországi ostromozásának kevés olyan heves példája akadt, mint Szilágyi sorai *Nevelés nemzeti forradalomra* című válogatásában.

A könyvhöz maga Zsabotyinszkij írt előszót: „Örülök annak, hogy magyarul születik meg ez a gyűjtemény. Mérhettetlenül fontos az, hogy éppen ezen a büszke nyelven hirdessék a zsidó büszkeséget. A magyar nyelvterületen élő zsidó emberanyag népünk legsűrűbbvérű részéhez tartozik... És talán azért is örülök ennek a gyűjteménynek, mert különben is csodálója vagyok a szép, erővel teljes nyelveknek, amelyek sohasem siklanak át zagyván a beszéd hangján, hanem tisztelnek minden egyes hangot, szinte acélba és rézbe metszenek minden szótagot és kalapácsütés módjára megcsendítenek minden kettős mássalhangzót. A magyar nyelv ilyen, a héber is ilyen volt és ilyen lesz a jövőben.”¹⁵ Zsabotyinszkij magyar nemzeti érzelmeknek hízogató sorait Szilágyi mennydörgő zsidó nacionalizmusa követte: a Marx- és Weininger-féle „beteg szellemet”, mely névvel Szilágyi összességében az asszimiláció szellemét illette, „úgy körül kell zárunk, mint a pestisbeteget vivő barnalobogós hajóval teszük a kikötők egészségügyi hatóságai”. Sorait így folytatta: „Az egész nép beteg [és a szükséges] műtét neve: forradalom. A mi forradalmunk célja: megváltoztatni a zsidó nép gettójellegét. Azt akar-

Szilágyi Dénes

juk, hogy megint Mózes, Sámson, Matitjáhu, a szikárius-csapat, Bar Kochba – s a tegnapiak és maiak közül Herzl, Nordau, Trumpeldor, Jabotinsky alakja jelképezhesse a zsidóságot... Hivatalos zelóták, zsidó nemzeti forradalmárok nevelése a feladat”.¹⁶ Radikális szavainak tekintetében már kevésbé meglepő olvasni módszer-választásának elasztikus elveiről: Szilágyi szerint úgy kellett tenni, mint Joszef Trumpeldor, a félkarú cionista hős, aki „hajlandó volt megvizsgálni mindent, amiről azt hihette, hogy talán javára válik a zsidó nemzetnek”.¹⁷

A *D. Sabbatai* néven is író Szilágyi a „nemzeti forradalom” véghezvitelének konkrét lépéseit adta

meg *Orvosság a gettószellem ellen* című írásában. Először a zsidó önbecsülést akarta megerősíteni: mint írta, egy zsidó legyen olyan büszke a nemzetére, mint bármely más nemzet. „Aki nem képes erre, aki szerencsétlenné tartja a maga zsidóságát, az legyen öngyilkos vagy keresztelkedjék meg” – szóltak Szilágyi provokatív sorai. Az önbecsülésben azonban a zsidóellenességgel szembeni rezisztencia lehetőségét is felismerte: „A gettó, a sárga folt, a zsidótörvény nem a mi megszégyenítésünk.” Az önbi-zalom hangsúlyozása mellett a zsidóság helyzetével kapcsolatos kérdésekben való igazmondást propagálta: „Gyerekes érv az, hogy hallgassunk el némely igazságot, mert különben kompromittáljuk magunkat a nem-zsidók, vagy pláne az antiszemiták előtt. Akiben van egy csepp önérzet, az nem törődik az antiszemiták véleményével. A bárány füttyülhet arra, hogy mit gondol róla a farkas. A farkas farkasvoltát a legcsekélyebb mértékben sem módosítja az, hogy az előtte álló bárány fehérlelkű-e vagy bűnös. A bárány tanuljon meg harapni, vagy fusson el, s ha egyik sem sikerül, akkor legalábbis emelkedjék felül a farkas véleményén.” Talán ebből is fakadt álláspontja a következő pontban, melynek neve „mi és a fajelmélet” volt: „Az Istenért ne vitakozzál, ha azt mondják, a zsidóság faj s a zsidóság nem asszimilálódott. Először is ez igaz, jól tudod te is és – ugye – nem fogsz hazudni? Másodszor pedig zsidó fajiságunk semmivel sem súlyosabb vád, mint az, hogy 170 centiméter magasak vagyunk, vagy hogy két szemünk van. Mert jog, emberiesség és logika szerint egyik körülmény sem lehet jogfosztás alapja. Ha meg az antiszemiták következtetése nem is az állítólagos előfelvetésen alapul, akkor mit eről-

Budapesti Betár, harmincas évek. A sorban vott áll
Dov Gruner későbbi cionista mártír

ködsz az előfelvetés cáfolatával?”¹⁸ Sorai radikálisak voltak és úttörőek: egyéb minősítésektől eltekintve elegendő, ha idézzük Nataniel Kacburg izraeli történész sorait, aki úgy fogalmazott, hogy Szilágyi „józan analízise” „új elemeket szűrt be a zsidó-magyar vitába”.¹⁹ Zeke Gyula a *Szombat* hasábjain megjelent esszéjében valamivel kritikusabb volt Szilágyival.²⁰

Még érdekfeszítőbb azonban a „mi és a magyarság” című rész, melyben a többségi társadalomtól való disszimilációra mutat rá, mint a zsidóság egyetlen, szerinte követhető útjára. „Ha szeretsz, de nem szeretnek vissza, akkor – ha egészséges és épérzékű vagy – magadba zárod szerelmedet. Esetleg belepusztulsz, de nem futsz olyan szekér után, amelyből szidalmak kíséretében kitaszítanak. Valóban azt érzed, magyar anyanyelvű testvér, hogy »itt élned-halnod kell?« Szorítsd össze a fogad, de ne alázkodjál meg, mert nincsen olyan hazaszeretet, amely gerinctelenséget követelne a hazafitól.” Azokhoz, akik esetleg „állampolgársági kötelességüknek” látták a „hazafiságot”, dacára a diszkriminációnak, így szólt: „Nem állampolgári kötelességed, hogy a magyarság ellenére is dolgozzál a magyarok javára. A magyarság jobban tudja, hogy mi kell neki, mint te. Ne tukmáld rá kéretlenül munkádat, ha mégoly áldásosnak tartod is.” A „mi és az antiszemita” címet viselő részben pedig egyszerű, már-már praktikus tanácsokat adott Szilágyi az ifjú cionistáknak: „Ne bizonygasd unásig, hogy »kétszer kettő igazán négy«. Márpedig »kétszer kettő négy« az, hogy az antiszemita minden olyan vádjá, amely igazán vád, teljességgel alaptalan... Ha valaki nem ismeri el, hogy »kétszer kettő négy«, akkor – egyéni vérmérsékleted szerint – kezdj másról beszélni vele, vagy fordíts neki hátat, vagy üsd pofon. De ne védj vele szemben a zsidóságot.” Szilágyi soraiból az a konzekvencia szűrhető le, hogy vitatkozni, apológiát

írni az antiszemizmussal szemben felesleges. Záró sorai erre rímelnék: „Ne hidd, hogy – az elvándorlásán kívül – bármit tehetsz is, amivel csökkentened a zsidógyűlöletet.”²¹

Szilágyi sorai, melyek szemben álltak az asszimilációval, és időpocsékolásnak tartották az antiszemizmus elleni harcot, visszaköszönek Darányi Kálmán győri beszédére adott válaszában. Analízise egyszerre realista és naiv: meglátta, hogy a zsidókérdés a korszellem része, nem pedig valamilyen reakciós maradvány, de közben azt is hitte, hogy az antiszemita nem akarják bántani a zsidókat. „Sem agyonhallgatni, sem túlcsoportolni nem lehet a hivatalos magyar tényezők szavát. A zsidókérdés vitájában megszólaltak a hivatalos tényezők... Ma szalonképessé vált a zsidókérdés... Akik szalonképessé tették a zsidókérdést, nem beszélnek... a zsidók megveréséről. Nyelvezetük tiszta, egyszerű, tárgyilagos. Megállapítják, hogy bár nem minden bajnak a zsidók az okai, számarányuk mégis túl magas; s ennek le kell vonni a konzekvenciáit. Darányi miniszterelnök nemrég nagy beszédet tartott és annak, amit a zsidókérdésről mondott, ez volt a lényege. Nem szállunk vitába a miniszterelnökkel... Minden meghatottságtól vagy megdöbbenéstől függetlenül el kell fogadnunk azt, ami politikai valóság a miniszterelnök beszédében... A miniszterelnök beszédének politikai tanulsága: ...a zsidóság arányát már hivatalos helyen is sokallják és bizonyára csökkenteni is fogják.” Míg cikke szerint „a Sipucca” – azaz a pesti hitközség – csak panaszkodott, és visszavárta a régi liberális időköt, „mi”, cionisták „tudjuk, kivezető út itt, Magyarországon belül, nincsen. Kivezető út csak egy van: a palesztinai zsidó állam”.²²

Szilágyi utóbbi tételét gyakorlatba is ültette a háborúba boruló Európa egyik utolsó nagy illegális alijázási akciójának társszervezőjeként. 1986-os emlékiratában megemlítette, hogy apósa, Kálmán Imre „az *alija bét* [illegális alija – V. L. B.] elsőszámú szervezője volt”. Munkásságuk a *Ha'cohar* (azaz a revizionista cionista központi vezetőség), illetve Jozsef Schechtmanon keresztül Zsabotyinszkij áldását bírta. Kálmán antiszemita politikusokkal való kapcsolatait használta arra, hogy megszerezze a kivándorláshoz szükséges papírokat: „Befolyása, illetve a magyarok kísérletei a zsidajaitól való megszabadulásra sikert aratott”. Az első ilyen csoport – 750 betári – 1937 nyarán hagyta el Magyarországot Ausztrián át. A következő 150 magyar betári Budapesten szállt hajóra, majd illegális hajókkal ment tovább. Szilágyi szerint a náci megszállás előtt összesen 4500 betári hagyta el az országot.²³ A számot azonban kritikával kell kezelni: a szakirodalom

összesen 5300 illegális betári kivándorlóról tud egész Európában.²⁴

Abban azonban nem kell kételkednünk, hogy a kivándorlók többsége valóban jobboldali cionista fiatal volt. William Perl, a csehországi és osztrák revizionista cionizmus korábbi aktív tagja tárgyalt időszakunkban a magyarországi illegális alija szervezésében dolgozott. Emlékirata szerint „betárijaink elsőbbséget élveztek”.²⁵ Mindez azért is érdekes számunkra, mert a revizionisták később azzal vádoltak egy másik magyarországi embermentőt – Kasztner Rezsőt –, hogy csak saját pártjának tagjait mentette meg, félresöpörve a kiválasztással járó morális dilemmák fájalmát, mint magyarázatot. Pedig Perl hasonlókról számolt be, mint Kasztner: „A legnehezebb dolog az volt, mikor meg kellett mondani valakinek, hogy nem jöhet, hiszen ez egyet jelentett a halálos ítélettel. Van egy eset, amit máig nem felejtök el. Budapesten voltam, ahol a rendőrséggel való egyezség alapján kivihettem zsidókat a börtönből – olyan embereket, akik Csehszlovákiából vagy Lengyelországból érkeztek, papírok nélkül, és magyar börtönökben voltak... Volt egy férfi, körülbelül 40 éves... Beszéltem vele, és úgy nézett ki, mint aki jöhetett volna velünk. Megkérdeztem, van-e felesége... és ekkor mondott valamit, ami az egész dolgot megtorpedózta. A felesége ugyanis nagyon beteg volt, mi pedig nem vihettünk beteg embereket. Megnéztem a feleségét, aki egy másik szobában volt: a nő vért köpött, láthatóan nagyon előrehaladott tuberkulózisban szenvedett, s így szóba sem jöhetett. Megmondtam a férfinak, hogy nem jöhetnek. Az eset máig nyomaszt, mert minden bizonnyal Auschwitzban kötöttek ki. De meg kellett hozni a döntést, hogy kit viszünk magunkkal.” A választás sosem volt egyszerű, ugyanis a visszatartott zsidók sokszor meg akarták vesztegetni a cionista embermentőket: „Mindent ígértek: pénzt, ékszereket, nőket.” Perl szerint végül elsősorban jobboldali cionistákat vittek, illetve életerős, képzett fiatalokat, akik készen álltak a britekkel vívandó háborúra.²⁶

Az illegális kivándorlás szervezése mellett Szilágyi igyekezett felhívni a magyar zsidósággal történt atrocitásokra a közfigyelmet. Az 1942-es délvidéki „hideg napokat” követően Szilágyi felkereste József Ferenc királyi herceget, akinek átadta Ofner Ferenc volt jugoszláv Betár-vezető információit az eseményekről. József Ferenc, akit Szilágyi „jóindulatú antiszemitaaként” írt le – ugyanis egyik vágyálma volt egy palesztinai „zsidó monarchia” születése – továbbadta az információkat külföldi diplomatáknak. Ugyan más politikusok is tettek az eset nyilvánosságáért – mint Bajcsy-Zsilinszky Endre

Budapesti Betár, ismeretlen időpont

vagy Kéthly Anna –, Szilágyi is kétségkívül megtette maga kötelességét.²⁷ Hasonlóan kiterjedt kapcsolatrendszere sikereként értékelhető az az 1938-ban történt eset, amikor Kolosváry-Borcsa Mihály, Imrédy Béla sajtófőnöke előtt kellett érvelnie a betiltás által fenyegetett *Bné Betár* érdekében. A történetet Dalos György író elbeszélésében ismerjük, aki 1983-ban Münchenben felkereste Szilágyit. „Kolosváry-Borcsának megadatott, hogy fanatikus antiszemizmusát gyakorlatba is »átültesse.« [Még] 1938-ban, az Imrédy-kormány sajtófőnökeként mintegy kétszáz zsidó sajtóterméket tiltott be, köztük a csekély példányszámú *Bné Betárt* is. Szilágyi Dénes elmondta nekem, hogy nyomban panasszal élt a döntés ellen, személyes audienciát kért a sajtófőnöktől, és legnagyobb meglepetésére Kolosváry-Borcsa hajlandó volt őt fogadni. »Kegyelmes Úr« – érvelt Szilágyi –, »nem értem a tiltást. Végeredményben mi cionisták ugyanazt akarjuk, mint önök, vagyis, hogy a zsidók tűnjenek el Magyarországról«. Erre föl Kolosváry-Borcsa intézkedett, hogy a *Bné Betár* újra megjelenhessen. Szilágyinak még évtizedekkel később is az volt a benyomása, hogy az egyébként művelt és ostobának nem mondható politikus benne, az akkor harmincéves, peremre szorított zsidó újságíróban valamilyen tényleges »zsidó hatalom« képviselőjét vélte látni. »Bedőlt a saját propagandájának« – hangzott a kárörvendő kommentár.²⁸ Szilágyi valószínűleg tisztában volt Kolosváry-Borcsa sajátos szimpátiájával a cionizmus iránt is: korábbi írásában Imrédy sajtófőnöke – majd kivégzett háborús bűnös – méltatta Patai József cionizmusát, mint egyfajta „őszinte” zsidó faji hitvallást.²⁹ Kolosváry-Borcsa antiszemita szimpátiája a palesztinai project iránt voltaképpen a cionista aktivista malmára hajtotta a vizet, s mint látni

Budapesti Betár, harmincas évek

fogjuk, Szilágyi erre később is rájátszott antiszemitaikkal való tárgyalásai során.

Szilágyi legfontosabb tevékenysége nem is betári vezetői munkája, vagy korábbi írásai, hanem a Zsidó Munkaközösség életre hívása volt 1939-ben. A szervezet hivatalosan könyvkiadóként működött, és – kerülendő a rendőri vegzálását – létrejöttét előre egyeztettek Sombor-Schweinitzer Jóseffel, a politikai rendőrség vezetőjével. Számos, kevésbé ismert tagja mellett magát alkotta Szilágyi, Kálmán és Varga Imre orvos. Szilágyi és Zsidó Munkaközössége három ún. *Sárgakönyvet* adott ki, melyek nézeteiket terjesztették. Levelezőlistájukon nagyrészt vezető, korabeli politikusok – németellenesek, illetve „békebeli antiszemiták” – voltak. A *Sárgakönyvekkel* Szilágyi deklaráltan egyfajta „sokkterápiát” kívánt folytatni: az antiszemita magyar nacionalisták és a cionisták nemzeti vilásképe közös pontjainak drasztikus felnagyításával kívánt a vezető körök bizalmába férkőzni. Az első *Sárgakönyv* mindjárt tisztázta – Zsabotyinszkijt parafrázálva –, hogy az antiszemitizmus objektív hatások eredménye, hiszen „minden többség igyekszik eltávolítani az idegen testnek érzett, beolvadásra képtelen kisebbséget. Ez általános törvényszerűség”. Az igazi problémát nem az antiszemiták okozzák – ér-

velt Jakov Klackinra hajazva Szilágyi –, hanem azok a magyar liberálisok, akik „kétszínűek és arcátlanok”, mivel egy a zsidókra veszélye korszakban dolgoznak a zsidókérdés elkendőzésén. „Arra kell törekedni, hogy megszüntessük ezt az együttélést”, írta Szilágyi. „A történelem tanulsága szerint előbb-utóbb minden zsidó [és] nem zsidó [közti] együttélésnek meg kell szűnnie, mert a beolvaszthatatlan zsidó kisebbség pusztá léte előbb-utóbb mindenütt súlyos súrlódásra vezet. Tehát meg kell szűnnie a magyar-zsidó együttélésnek is. Ha a zsidók ragaszkodni próbálnak hozzá, akkor is megtörténik az együttélés megszüntetése, csak hogy akkor a magyarság egymaga végzi el a műtétet, és bizonyos, hogy ez a műtét fájdalmas lesz... Minden más megoldási kísérlet (például gettó) magában rejtji annak lehetőségét, hogy az együttélés később mégis helyreáll és így feltámad a zsidókérdés.”⁵⁰

Szilágyi kiadványában konkrét javaslatokat is tett: „magától értetődik”, vélte, hogy „zsidó pénz kell igénybe venni a zsidó magánvagyon mozgósításának útján”, illetve a tehetős zsidókra kötelező cionista adót kell kivetni, hogy a befolyt összegekből alijázást szervezzen az állam. *Sárgakönyve*, talán direkt provokatív módon, a zsidótörvényekben is megkísérelt nemzeti értékeket felfedezni zsidó szempontból: „Közvetve a zsidótörvények is szolgálhatják a zsidó nemzet fennmaradását. A nemzeti alapon álló éledő zsidóság kész cselekvően támogatni olyan zsidótörvény-intézkedéseket végrehajtását, amelyek lehetővé teszik a zsidó nemzeti érdek érvényesülését is.”⁵¹ Szavai meglepően hathatnak, ám hasonló példák a *Zsidó Szemlében* is megjelentek, mint ahogy a németországi cionista és anticionista ortodox zsidó lapok is kerestek „pozitívumot” a nürnbergi törvényekben. Az első *Sárgakönyv* nem akart átjutni a rendszer cenzúráján, ezért Szilágyi a második zsidótörvényt benyújtó politikushoz, Makkai Jánoshoz fordult, aki „nem hogy szimpatikus volt, de egyenesen lelkes”. (A lelkesedés persze, ismét, nem volt véletlen: Makkai korábbi, egyébként antiszemita írásában a cionista Joseph Kästein írásából idézett, méltatva azokat.⁵²) Makkai segítségével feloldották a cenzúrát, és az irat – Szilágyi szerint – Horthy Miklós és Darányi Kálmán miniszterelnök asztalára is eljutott.

Szilágyi emlékiratában említést tett róla, hogy az első *Sárgakönyv* tartalma „teljes megértést és elfogadást váltott ki a szélsőjobboldali pártok sajtójából”, külön megemlékezve a nyilas orgánumokról.⁵³ Zsidó körökben azonban heves reakciókat okozott a fenti szöveg: a pesti hitközség 1941 augusztusi utolsó ülésén többen – köztük Komoly Ottó – nyíltan helytelenítették tartalmát, míg Boda Ernő,

Stern Samu hitközségi elnök helyettese a *Magyar Zsidók Lapjának* hasábjain tiltakozott. A korabeli asszimiláció mára talán naivnak ható lózungjait tartalmazó cikkből voltaképpen nehéz is lenne egyebet idézni, mint a magyarsághoz való tartozás fennkölt deklarálásának különböző szinonimáit; talán említésre méltó Boda kiszólása, mely szerint a cionizmus „rég letűnt világok gettóihoz” hasonlított.⁵⁴ (A varsói gettó 1940 októberétől állt.) Esetleg erre is akarhatott provokatív választ adni Szilágyi második *Sárgakönyvével*, melynek szövege már 1941 novemberében készen állt, de csak decemberben került a választott politikusok asztalára. A szöveg bevezetője szerint – ismét a régi magyar liberalizmust ostromozva – „a magyarság nyilvánvaló érdeke a magyarországi zsidóság kitelepítése. Nem »filoszemita,« sőt minden antiszemitanál ártalmasabb az a nem zsidó, aki azt tanácsolja a zsidóknak, hogy ragaszkodjanak eddigi szólam-asszimilációjukhoz... Az igazi zsidóbarátnak is vállalnia kell az aszemitizmust... A magyarság érdekeinek csak a szenvedélymentes aszemitizmus felel meg”.⁵⁵ Az aszemita kifejezés, mely a nyilas szóhasználat eleme volt, korábban is szerepelt már mind antiszemiták, mind cionisták – példának okáért Bangha Béla és Nahum Sokolow – írásaiban.⁵⁶ Kérdéses azonban, mire gondolt Szilágyi, mikor azt írta, hogy „az első zsidó *Sárgakönyv* visszhangja arra vall, hogy így gondolkozik a józan és becsületes magyarság is”. A szélsőjobboldali lapok nem a „józan és becsületes” magyarság tükröi voltak; szavaival talán a pesti hitközség felé akart szólni.

A második *Sárgakönyv* többi része hasonlóan szókimondó volt: „A többség úgy viselkedik az idegen elemekkel szemben, mint az élő organizmus a gyuladást okozó idegen testekkel szemben: fel akarja szívni, ha pedig nem bírja, ki akarja küszöbölni őket. Ez az igyekezet nem rosszindulatból ered... a többség igyekszik elválni a zsidóktól (aszemitizmus)”, s ez „nem azonos az antiszemitizmussal”. Szilágyi ezek mellett úgy vélte, hogy „a most folyó háború befejeztével a győztesek minden bizonytalanságot a zsidó népet új államához. Ebben a tekintetben nincsen különbség Berlin és Washington felfogása között”.⁵⁷ Állítása szinte szélsőséges naivitásnak tűnhetne, ám emlékiratában erre is reflektált: „Ostobaság lett volna benyújtani egy olyan kiadványt a sajtófelelősnek... mely arról ír, hogy »Hitlernek ütött az órája, és Amerika fog diktálni a háború után«. Némi ügyeskedéssel azonban megkerültük az akadályt. A lényeges tézist úgy helyeztük el a második *Zsidó Sárgakönyvben*, hogy három külön bekezdésre bontottuk, látszólag ártatlan mondatokban elhelyezve... Gondolataink bolond-

antwort
(Hitler nur Antwort zu erwidern). 25/1/41

Das es die Pflichten jeder Regierung ist, den die Juden ihres Landes vor Gewalttaten zu schützen, ist die heilige Wahrheit. Ebenso richtig ist wahr ist es aber, dass die Regierungen es sehr ungern und selten tun. Und ein noch immer es gibt noch eine Wahrheit, eine der bittersten: nämlich – dass es politisch gefährlich ist, von einer Regierung systematische Schutz zu fordern, ohne diese Forderung mit dem Anbieten der jüdischen Selbsthilfe, d. h. jüdischer Selbst-

Zsabotyinszkij levele Szilágyi Dénesnek, 1939.
1. oldal

ságnak is hangzottak 1941-ben az olvasó előtt (ha a mi oldalunkon volt), vagy egyenesen botrányosnak (ha németbarát volt). Végső soron tisztán beszéltek hitetlenségünkről Németország végső győzelmében, és mellékesen, evidenciaként kezelték, hogy az Egyesült Államok lesz végül a döntő hatalom. Ez valami olyasféle gondolat volt, amiről az ember talán beszélhetett akkoriban Magyarországon szűk baráti körben, de nyomtatásba – legalábbis »legálisan« – bizonyosan nem kerülhetett.⁵⁸ Ha Szilágyi el tudta volna képzelni a holokauszt borzalmaikat, minden bizonytalansággal nem beszélt volna így; azonban a tömeggyilkosságokkal ő sem számolt, hanem attól félt, hogy a magyar zsidóság »egyéni tragédiák szakadatlan láncolatában» veszhet oda.⁵⁹ A hazai Betár körében pedig radikális megfogalma-

Kálmán Imre

zásokból nem volt hiány. Wüllinger Simon 1937-ben *Kibálásra ítelt nemzedék* című cikkében arról beszélt, hogy „kegyetlen gondolat az, hogy a mai... elsatnyult... zsidó nemzedék kihalása a Zsidó Állam felépülésének előfeltétele... Pedig... csupán a mózesi kivonulás analógiájára hivatkoz[unk]: a »húsosfazekak nemzedékének«, amellyel a kivonulás történt, el kellett pusztulnia a pusztában, mert nem volt alkalmas a honfoglalásra... Ez egy kegyetlen, de igaz gondolat... Féltő, hogy a zsidóság harmadik honfoglalása sem lesz másképp lehetséges”.⁴⁰ Természetesen egyikőjük sem kívánta sem Hitler győzelmét, sem pedig a magyar zsidóság halálát, ám cikkeik jellemzőek a kisebbségi cionizmus radikális szóhasználatára, mely egy a neológia által uralt kommunikációs térben próbált érvényesülni.

Szilágyi az első és második *Sárgakönyv*ben is javaslatot tett az „ésszerű zsidókataszter” felállítására.⁴¹ A fogalmat nem definiálta szorosabban, ám utalhatott ezzel egyfajta szegregált területi megoldás, vagy tulajdonösszeírásra is. A második *Sárgakönyv*ben pedig népszavazást javasolt, hogy az ország lakossága döntse el, hogy szeretne-e a zsidósággal együtt élni: „Ha a felelős magyar tényezők meg akarnak bizonyosodni a felől, kész-e kivonulni, hajlandó-e erejét a kivonulásra való felkészülésre összpontosítani a zsidóság túlnyomó többsége, kérdezzék meg a zsidó közvéleményt. A zsidókérdés megoldásának ügye megér egy népszavazást. Kérdezzék meg előbb a nem zsidó lakosságot: kívánja-e, hogy az ország zsidó lakossága a háború befejeztével bizonyos korhatárig kivonuljon az új zsidó államba? Ha pedig befejeződött ez a népszavazás és megállapították, milyen hatalmas többség szavazott igennel, tegyék fel ugyanezt a kérdést titkos szava-

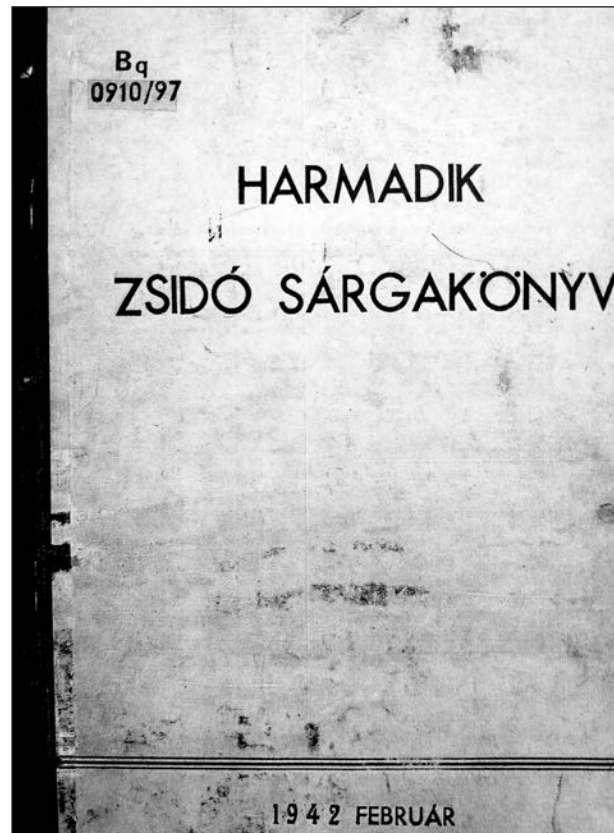
zásra a zsidó lakosságnak. Nem kétséges, hogy a zsidók nagy többségei az igazságot és az életet választják.”⁴² Utóbbi gondolata többszörösen is fontos: egyrészt demonstrálja, hogy Szilágyi tevékenységét a zsidóság életének megmentésére végezte („az életet választják”), másrészt bemutatja elképzelését, miszerint a zsidóság sem szeretett együtt élni a magyarsággal. Erre konkrétan utalt is: „A xenofóbia persze kölcsönös: az érzékeny zsidó sem szereti jobban a nem-zsidókat, mint őt a nem-zsidók.”⁴³

Szilágyi a zsidóság véleményének megvizsgálására egy Zsidó Közvéleménykutató Állomást kívánt felállítani, mely nem jutott tovább néhány toborzólevél kiosztásánál 1941 végén. Szilágyi állítása szerint az intézet egykori vezetőjének, Kreilisheim Györgynek hagyatékában megmaradt néhány kérdőív, melyekkel a zsidóság szociális helyzetét kívánták felmérni a Gallup Institute példáját szem előtt tartva; kétségtelen, hogy ha munkájukat legalább részben valóban el tudták volna végezni, akkor eredményeik értékes forrásanyagot jelentenének napjaink történészei számára. Sajnos emlékiratában többet nem idézett az Állomás anyagából, ám Komoly Ottó *Jad Vasem*ben őrzött hagyatékában megtalálható egy kérdőív, mely kísértetiesen hasonlít a Szilágyi által leírt kérdéssorra. A kétoldalas dokumentum a *Két nemzedék: 1923-1943* címet viseli, és a kérdések láthatóan a zsidó közösségre vonatkoztak: az életkor, a szülők szociális helyzete, az iskolai végzettség, az egészségügy, a kereset, a munkahely és a szórakozási preferenciák mellett a héber nyelvtudás, az esetleges kivándorlási célok, a politikai nézetek és a zsidó hagyományhűség (szombattartás, zsinagógába járás) szerepelt.⁴⁴

Még ha azonban a kérdőív valóban Szilágyiéék kérdéssora is volt, Komoly véleménye a második *Sárgakönyvről* lesújtó maradt. Hagyatékában szintűgy fellelhető egy *Néhány szó a »Zsidó Sárgakönyvről«* című, 1942. januári datálású kézirat, mely a Munkaközösség kiadványaira adott állásfoglalását tartalmazza. Mint írta, a kritika amúgy „kötelező egyrészt minden becsületes szándékkal szemben, még ha kiforratlannak és helytelennek tartjuk is, másrészt a zsidósággal szemben, amelynek életérdekeit szem előtt téveszteni megbocsájthatatlan bűn volna”. Komoly kétségkívül a cionizmus iránt kevéssé elkötelezett pesti zsidó publikum felé kommunikált, mikor arról írt, hogy Szilágyi véleménye a cionizmus álláspontjaival nem azonos – dacára annak, hogy a Munkaközösség lényegében Herzlt, Nordaut, Klackint és Zsabotyinszkijt, azaz a cionizmus klasszikusait fogalmazta újra közérthető nyelvezeten –, és amikor tisztázta, hogy Magyaror-

szághoz „szíve egész melegével ragaszkodik a magyar zsidóság minden árnyalata”. A füzet Komoly szerint nemcsak „látszólag tudományos igazságokból elhibázott logikával olyan konzekvenciákat von le, amelyeken kapva kaphat az, akinek az az álláspontja, hogy Európát zsidómentessé kell tenni”, de „sajnos azt a látszatot kelti, mintha közrebozsájtói mindenáron azok rokonszenvét kívánnák megnyerni, akik a magyar zsidókérdés legradikálisabb megoldását: az ország zsidómentessé tételét követelnék”. Ebben kétségkívül nem tévedett, hiszen Szilágyinak deklaráltan az utóbbi volt a célja. Komoly ehhez azt is hozzátette, hogy a szöveg „zavarja a politikai légkört”, azonban azt is kijelentette, hogy a zsidóság magyarság iránt érzett asszimilációs vonzalma „reménytelen szerelem”.⁴⁵

Nem tudni, hogy Komoly hol publikálta válaszát, ám tény, hogy az *Új Magyarország* egy cikkében – melynek egy példányát Komoly megjelölte, és félretette iratai közé – reagált Komoly soraira. Az antiszemita lap arra jutott, hogy a *Sárgakönyv* tartalma „nagyon rendben van”, és méltatva idézte Komoly válaszát is, miszerint az asszimiláció „reménytelen szerelem”. Komoly finom különbségtételei a cionista disszimiláció és Szilágyi radikális kivándorlási terve között láthatóan nem zavarta a szélsőjobb oldali orgánumot: mint a lap tisztázta, „a magyar közvélemény igazán nem lát semmi különbséget a cionisták vagy a *Sárgakönyv* [szerzőinek] nézete között”.⁴⁶ Utóbbiban valamennyi igaza mégiscsak volt az *Új Magyarorságnak*. Komoly iratai között szerepel egy *Emlékirat a magyarországi zsidókérdésről* című szöveg, melynek datálása ugyan nem egyértelmű, de Kállay Miklósról miniszterelnökként utal (azaz 1942 márciusa és 1944 márciusa között született). Az irat, noha nem kísérelt meg értéket fellelni a zsidótörvényekben, nagyon hasonló konklúziókra jutott, mint Szilágyi. A zsidóság helyzetét így elemzi: „A zsidókérdés Magyarországon olyan stádiumba került, hogy annak megoldása, bárhogyan is végződjék a most folyó háború, úgy a magyar kormánynak, mint az itt élő zsidóságok elsőrendű érdeke. Az az elképzelés, hogy a magyar nemzetbe való teljes beolvadásával a zsidókérdés megszüntethető, tévesnek bizonyult.” Ennek oka, hogy a teljes beolvadásra a zsidóság alkatilag „képtelen”. S hogy „miért nem sikerült az asszimiláció?” „A zsidóság úgy földrajzilag, mint társadalmilag és gazdaságilag természetellenesen és egészségtelenül helyezkedett el a többi népek között. Azzal, hogy legtöbbször környezetéhez hasonlóvá igyekezett válni, annak szokásait igyekezett felvenni, tulajdonságait utánogni, nem csak önmagát adta fel, de kiváltotta a gazdanép [negatív] reakcióját is.” A helyzetre az

Harmadik sárgakönyv

egyetlen megoldás Komoly szerint „a zsidók kivándorlásával tehermentesíteni az országot”.⁴⁷

A második *Sárgakönyvre* más szélsőjobb oldali lapok is reagáltak. Mint Szilágyi válogatásából kiderül, a *Függetlenség* azt írta, hogy „magyar részről a legmeggyőzőbb fajvédők is ennek a megoldásnak voltak hívei minden időben. Nem akarták gyötörni a zsidóságot, de meg akartak szabadulni tőle”. Az *Esti Újság* szerint az antiszemitizmus „pontosan ugyanúgy látja a zsidók háború utáni helyzetét, mint a nacionalista alapon álló” *Sárgakönyv*. A *Hétfő* „őszintének és becsületesnek” találta a magyar revizionisták iratát.⁴⁸ A Lévai Jenő által szerkesztett *Képes Családi Lapok* ellenben közölte „a Cionista Szövetség tiltakozását” (nem azonos Komoly szövegével). A cikk szerint a második *Sárgakönyv* „szinte a BTK határán mozog”, mikor azt mondja, hogy a zsidóság „káros”. Szilágyira „állítólagos zsidóként”, majd „galíciaiként” utalt, akinek ha igaza lenne, „megérdemelnék a sorsot, amelyet nekünk szánnak”.⁴⁹ A cikk szövegét a Cionista Szövetség egy képviselőjére hivatkozva írta, ám egy későbbi számában tisztáznia kellett a lapnak, hogy a nyilatkozat nem a Cionista Szövetség „illetékes” vezető-

jével történt.⁵⁰ Stern Samu azonban kétségkívül illetékes autoritás volt a zsidóság életében, s ő pedig a pesti hitközség rendkívüli közgyűlésén olvasta el a következő, egyhangúlag elfogadásra került nyilatkozatot: „A magyar zsidóság e röpiratban foglaltakkal magát nem azonosítja, attól távol áll, azt felekezeti és szervezeti hovatartozandóságra való különbség nélkül egyértelműleg, a leghatározottabban elítéli és azt a feltevést, hogy az évszázadok óta a magyar haza sorsközösségében a magyar nemzettel nyelven, lélekben, kultúrában és érzésben teljesen összeforrt magyar zsidóság magát külön nemzetiségnek nyilvánítsa – a legélesebben visszautasítja.”⁵¹

Szilágyi emlékirataiban ezen a ponton befejezi a Munkaközösség történetét. Mint írta, az 1942 tavaszán kiadott harmadik *Sárgakönyvének* tartalmára nem emlékezett, és az egyetlen fellelt példányt a háború után elkavarta a budapesti izraeli legátus. Azon három történész közül, akik egyáltalán foglalkoztak Szilágyi munkásságával – Gyurgyák János, Zeke Gyula és Komoróczy Géza –, egyik sem kezelte a harmadik *Sárgakönyvet* (s valószínűleg nem is olvasták). Ezért különösen is fontos bemutatni a harmadik *Sárgakönyv* tartalmát, melynek másolatával ezen sorok írója rendelkezik. Az írógép sokszorosított, dátum, kiadó és helyszín nélküli szöveg egyértelmű folytonosságot vállal a korábbi kiadványokkal. Tudjuk, hogy a hivatalosan 12 példányban készített anyag eljutott József Ferenc királyi herceghez, illetve Kállayhoz is. A szöveg lényegében a magyar kormány megfeddésére szorított. Mint írta, „köztudomású tény ugyan, hogy a magyarországi zsidók tekintélyes hányada nem mutat spontán hajlandóságot a kivonulásra, sőt a zsidók hivatalosan elismert – hitfelekezeti – vezetői minden módon elgáncsolni igyekeznek a kivonulás gondolatának még felvetését is. De ezért nem maguk a zsidók, hanem a magyar illetékesek felelősek. A zsidók kivonulás-ellenes s így súlyosan önérdékellenes magatartásának alapja: a magyarországi zsidóság jelentős része fixa ideaként éli azt a téveszmét, hogy magyarnál magyarabbnak kell valania magát, különben elkövetkezik a világ vége. A téveszmés beteg azonban nem felelős betegségéért. Azok felelősek érte, akik meggyógyíthatnák, de nem teszik. Rögeszme csak egy módon gyógyítható: ha a betegnek nem logikával és retorikával, hanem élményszerűen bebizonyítják rögeszméjének tarthatatlan voltát”.⁵² Nem világos, hogy Szilágyi milyen „élményszerű bizonyítást” hiányolt a korábbiakban a zsidótörvényeket és munkaszolgálatot bevezető magyar államtól, ám tény, hogy javaslatot tett az „izraelita” jelző használatának közszféra ál-

tali betiltására, ha egyszer már törvény szerint „etnikum” a zsidóság. Szintúgy kérte, hogy kapjanak egyesületi alapszabályt a cionisták, indítsák újra azok sajtóját, és szervezzenek államilag a kivándorlásra felkészítő mezőgazdasági tábort. Ha megfogadja tanácsait és így lép a kormány, legalább „pozitív értékűvé teszi a »korszellem« követelte negatív zsidóellenes lépések egy részét”.⁵³

Szilágyi tevékenysége a magyar holokauszt alatt nem ismert. 1942 nyarán munkaszolgálatra vonult, a háború után Nyugatra emigrált. Munkaközösségének több tagja – így Kreilisheim György – a holokauszt áldozatává vált, míg Varga Imre öngyilkos lett 1944 nyarán. Kálmán Imre a Kasztner-vonat utasaként Svájcba távozott. Szilágyi a háború után Münchenben telepedett le, az Amerika Hangja munkatársa lett, és a magyar történelemről – például Széchenyi Istvánról – publikált tanulmányokat.⁵⁴ Emigráns éveibe jó betekintést enged Dalos György már idézett cikke. Különböző munkái – mint a *Zsidó népegyéniség*, mely kísérletet tett a cionista népkarakterológia magyarországi bevezetésére – napjainkra elérhetőek online.⁵⁵ Nevét az angolos Denis Silagira változtatta – nem tudni, miért nem maradt a hebraizált változatnál, s hogy miért nem költözött Izraelbe. Talán, mint Berend Béla, félt a háború utáni felelősségre vonástól sértett zsidó túlélők részéről.⁵⁶ Ugyanakkor az is igaz, hogy mindig is volt Szilágyiban valami „nyugatos”. 1933-as cikkében arra tett javaslatot, hogy „az új Törökország mintájára [...] hagyjuk el nem megfelelő ősi írásunkat”, azaz a héber karaktereket, „és vezessük be mi is a latin ábécét”.⁵⁷ Tíz évvel ezelőtti halálakor a magyarországi jobboldali cionizmus talán legnagyobb figurája szállt sírba. Tanulmányunk mellékleteként Szilágyi három *Sárgakönyvének* szövege olvasható; ezek közül az első itt kerül először teljes egészében, maradéktalanul közlésre, a második és a harmadik pedig először kerül közlésre. Szilágyi emlékiratát, szinte teljes egészében, szintúgy először közöljük magyar fordításban.

JEGYZETEK

- ¹ Denis Silagi: „A Foiled Jewish Political Venture in Hungary 1939–1942.” In: Randolph L. Braham (szerk.): *The Tragedy of Hungarian Jewry. Essays, Documents, Depositions* (New York: Columbia Univ. Press, 1986), 191–235.
- ² B. B.: „A magyarországi újcionista munka első időszaka.” *Kék Fehér*; 2:1-2. (1936. február–március), 10.
- ³ „Pársoros hírek.” *Bné Betár*; 2:5 (1937. május), 81.
- ⁴ Nathan Ben-Haim (szerk.): *Jað le'betar Hungaria, 1928–1948* (Tel-Aviv, 1988).
- ⁵ Sz. D.: „Betáriut. Második rész.” *Bné Betár*; 2:3 (1937. február), 43–44.

- ⁶ „A kötelező próbák pontjai.” *Bné Betár*, 2:3 (1937. február), 45–46.
- ⁷ „A betári fogalom.” *Bné Betár*, 2:3 (1937. február), 39.
- ⁸ Sz. D.: „Betári problémák.” *Bné Betár*, 2:3 (1937. február), 43–45.
- ⁹ Vladimir Jabotinsky: „Zionist Fascism.” *The Zionist* (New York), 1:4 (1926. június 25.), 3.
- ¹⁰ Shlomo Avineri: *A modern cionizmus kialakulása. A zsidó állam szellemi gyökerei* (Budapest: Századvég, 1994), 202–203.
- ¹¹ Sz. D.: Betáriut. I. m.
- ¹² *Betár ismertető* (Budapest: Sicherman, 1939), 3, 14.
- ¹³ Rosenberger Tibor: „Soproni levél.” *Bné Betár*, 2:8 (1937. szeptember), 127.
- ¹⁴ Sz. D.: Betáriut. I. m.
- ¹⁵ Szilágyi Dénes: *Nevelés nemzeti forradalomra. Válogatott cikkek és beszédek. Jabotinsky előszavával* (Budapest: Zsidó Nemzet, 1939), 7. A levél német nyelvű kéziratáért lásd: *Jabotinsky Institute* (Tel-Aviv), A1-7/224.
- ¹⁶ Szilágyi Dénes: „Nevelés nemzeti forradalomra” (1933. február). In: Uő.: *Nevelés nemzeti forradalomra*. I. m. 10–11.
- ¹⁷ Szilágyi Dénes: „Emlékezzünk Jozsef Trumpeldorra.” *Bné Betár*, 2:3 (1937. február), 33.
- ¹⁸ [Szilágyi Dénes]: „Orvosság a gettószellem ellen.” In: D. Sabbatai [Szilágyi Dénes]: *Egy az út. A zsidó nacionalizmus könyve* (Budapest: Zsidó nemzet, 1939), 51–56.
- ¹⁹ Katzburg, Nathaniel: „Zionist Reactions to Hungarian Anti-Jewish Legislation, 1939–1942.” *Yad Vashem Studies* 16 (1984), 155–177, itt 175.
- ²⁰ Zeke Gyula: Szilágyi Dénes, Tábor Béla, Pap Károly: „Három zsidó önkép a Vészkorszak küszöbén.” *Szombat*, 1992. december. 29–31, itt 29.
- ²¹ Sabbatai: *Egy az út*. I. m. 51–56.
- ²² Szilágyi Dénes: Helyzetkép a tizenkettedik órában (1937. május). In: Uő.: *Nevelés nemzeti forradalomra*. I. m. 34–35.
- ²³ Silagi: Foiled Jewish Venture. I. m. 210.
- ²⁴ Yehuda Bauer: „Illegal Immigration.” In: Raphael Patai (szerk.): *Encyclopedia of Zionism and Israel*, (New York: Herzl Press, 1971), 1:532.
- ²⁵ William R. Perl: *The Four-Front War: From the Holocaust to the Promised Land* (New York: Crown, 1979), 60–61, 226, 302–306.
- ²⁶ *United States Holocaust Memorial Museum* (Washington D. C. [továbbiakban *USHMM*]), RG-50.030*0443. Interjú William Perllel. 24.
- ²⁷ Silagi: Foiled Jewish Venture. I. m. 211–212.
- ²⁸ Dalos György: Radnóti körül. *Múlt és Jövő*, 2009/4. 66–67.
- ²⁹ Kolosváry-Borcsa Mihály: *A zsidókérdés magyarországi irodalma. A zsidóság szerepe a magyar szellemi életben, a zsidó származású írók névsorával* (Budapest: Stádium, 1943), 47.
- ³⁰ D. Sabbatai [Szilágyi Dénes]: *Első zsidó sárgakönyv* (Budapest: Gondos, 1941), 2–7.
- ³¹ Uo.
- ³² Makkai János, Némethy Imre: *A zsidótörvény* (Budapest: Egyetemi Ny., 1939), 4, 13–14, 17 és 46–47.
- ³³ Silagi: Foiled Jewish Venture. I. m. 216–217.
- ³⁴ Boda Ernő: „Tiltakozunk!” *Magyar Zsidók Lapja*, 1941. augusztus 28. 3.
- ³⁵ D. Sabbatai [Szilágyi Dénes]: *Második zsidó sárgakönyv* (Budapest: Gondos, 1941), 6.
- ³⁶ Gyurgyák János: *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány* (Budapest: Osiris, 2012), 78.; Szokolow Nachum: *A cionizmus története* (Kolozsvár: Noar, 1934), 2:xx, 14–15.
- ³⁷ Sabbatai: *Második zsidó sárgakönyv*. I. m. 4, 6.
- ³⁸ Silagi: Foiled Jewish Venture. I. m. 217.
- ³⁹ Sabbatai: *Első zsidó sárgakönyv*. I. m. 1.
- ⁴⁰ Wüllinger Simon: Kihalásra ítélt nemzedék. *Bné Betár*, 1937. február. 47.
- ⁴¹ Sabbatai: *Első zsidó sárgakönyv*. I. m. 7.; Sabbatai: *Második zsidó sárgakönyv*. I. m. 4–5.
- ⁴² Sabbatai: *Második zsidó sárgakönyv*. I. m. 7.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ *Yad Vashem Archives* (Jeruzsálem [továbbiakban *YVA*]), P.31/21. Komoly Ottó hagyatéka. 7.
- ⁴⁵ *YVA*, P.31/28. Komoly Ottó hagyatéka. 2–4.
- ⁴⁶ *Új Magyarosság*, 1942. március 8. A cikk Komoly által megjelölt példánya: *YVA*, P.31/46. Komoly Ottó hagyatéka. 1.
- ⁴⁷ *YVA*, P.31/21. Komoly Ottó hagyatéka. 5–6.
- ⁴⁸ [Szilágyi Dénes kézírásos szignójával]: *Harmadik zsidó sárgakönyv* [Budapest: írógépen sokszorosítva, 1942], 6, illetve „Függelék”. Másolat a szerző birtokában.
- ⁴⁹ Benczés Tibor: A Cionista Szövetség tiltakozása a sárga könyvek aknamunkája ellen. „Kivándorlása csábítás nem önzetlen célokból”. *Képes Családi Lapok*, 1942. február 8. 55–56.
- ⁵⁰ A Cionista Szövetség tiltakozása a sárga könyvek aknamunkája ellen. *Képes Családi Lapok*, 1942. február 22. 20.
- ⁵¹ „A Pesti Izraelita Hitközség rendkívüli közgyűlése.” *Magyar Zsidók Lapja*, 1942. február 5. 1.
- ⁵² [Szilágyi]: *Harmadik zsidó sárgakönyv*. I. m. 1.
- ⁵³ Ua. 2–4.
- ⁵⁴ Denis Silagi: *Der grösste Ungar: Graf Stephan Szechenyi* (Wien: Herold, 1967).
- ⁵⁵ Szilágyi Dénes: *A zsidó népegyéniség* (Budapest: Zsidó Munkaközösség, 1943). Lásd online: http://mtdportal.extra.hu/books/szilagy_i_denes_a_zsido_nepegyeniseg.pdf
- ⁵⁶ Veszprémy László Bernát: „Nyilas rabbi” vagy különös hős? Berend Béla emlékezete. <http://www.szombat.org/politika/nyilas-rabbi-vagy-kulonos-hos-berend-bela-emlekezete>
- ⁵⁷ Szilágyi: A héber nyelv és a latin írás (1933). In: Uő.: *Nevelés nemzeti forradalomra*. I. m. 56.

D. Sabbatai [Szilágyi Dénes] Első Zsidó Sárgakönyv

(Budapest: Gondos, 1941)¹
(vál., jegyz. Veszprémy László Bernát)

Az első Zsidó Sárgakönyvet D. Sabbatai állította össze a Zsidó Munkaközösség részére. A Zsidó Munkaközösség eszmei alakulat. Tagjai szellemi munkájukkal önzetlenül és névtelenül szolgálják a zsidó nép igaz ügyét.

A Zsidó Sárgakönyv további példányi Gondos Sándornál (Budapest, Andrassy út 53.) igényelhetőek.

A független magyarországi zsidók szabad együttműködésén alapuló Zsidó Munkaközösség megvizsgálta azt a kérdés, vajon a magyarországi zsidóságnak szükségképpen olyan sorsa kell-e jutnia, mint például az ausztriai zsidóságnak (vagyis egyéni tragédiák szakadatlan láncolatában el kell-e pusztulnia) vagy van-e mód arra, hogy a magyarországi zsidóság elkerülje ezt a sorsot. A kérdés tüzetes, gyökeres és végleges tisztázásának eredménye az, hogy a magyarországi zsidóság elkerülheti a pusztulást, ha még ma tudatára ébred teendőinek és aszerint cselekszik. Holnap talán már késő lesz. Ezt az eredményt tartalmazza az első Zsidó Sárgakönyv.

A Sárgakönyvben tényeket állapítunk meg természet-tudományos szabotossággal; szenvedélymentesen, de könyörtelen tárgyilagossággal levonjuk a tényekből adódó következtetéseket; és olyan formába öntjük az eredményt, hogy a színigazság erejénél fogva kötelező legyen minden gondolkodó és becsületes zsidóra és nem-zsidóra egyaránt. Nem szól a Sárgakönyv azoknak a rosszhiszemű nem-zsidóknak, akik tegnap – igen helyesen – megállapították, hogy nem asszimilálhatók a zsidók és helyeselték, sőt keveslettek két magyar zsidótörvényt; ma pedig szemérem hány merészeli az erdélyi és bácskai zsidóságnak, hogy a zsidó nem magyar (bár nem is román vagy szerb), hanem – zsidó. És nem szól a Sárgakönyv azoknak a menthetetlen zsidóknak sem, akik ma is magyarnak hiszik magukat.

Budapest, 1941 júliusában

D. Sabbatai

A ZSIDÓKÉRDÉS

A magyarországi zsidókérdés lényege az, hogy az állam mértékadó tényezői és a magyar nép tömegei terhesnek érzik és meg akarják szüntetni a zsidókkal való együttélést. Tényeket állapítunk meg. Nem firtatjuk, indokolt-e ez a magyar törekvés és a zsidók megérdemlik-e sorsukat. A társadalom életében és a politikában alárendelt tényező az elméleti indoklás és az értelem. Kérdés azonban, vajon maradandó a magyar állásfoglalás-e vagy pedig csak múló politikai divat.

Az elfogulatlan szemlélő előtt nyilvánvaló, hogy az államát veszített zsidóság ezernyolcszázéves történelme legállandóbb mozzanatának magyarországi változatáról van szó. A zsidóság történelmi, gazdasági, élettani és mélylélektani okokból nem olvadhatott be a magyarságba, bár maguk a zsidó egyének többnyire szívesen megtették volna. (Hiába bizonygatja a zsidók egy része, hogy megtörtént a beolvadás. Csak a magyar többség döntheti el, beolvadt-e a zsidó kisebbség vagy sem). Minden többség igyekszik eltávolítani az idegen testnek érzett, beolvadásra képtelen kisebbségét. Ez az általános törvényszerűség rejlik a magyarországi zsidókérdés mélyén, ez az állandó alap ok. A lényeg szempontjából nem is fontos, mi a zsidóellenesség ürügye, mert az ürügy más és más lehet (Krisztusgyilkosság, rituális gyilkosság, uzsora, kommunistaság, kapitalistaság, túltengés a gazdasági életben, áruhalmozás, vásárlási sztrájk, stb.). Az alap ok pedig fennáll mindaddig, amíg számottevő zsidó kisebbség él Magyarországon.

Veszedelemes ábránd tehát az, hogy a háború végeztével helyreállhatna a zsidók régebbi helyzete. Gazdasági okok is lehetetlenné teszik ezt.

A zsidók népességi számarányukat sokszorososan meghaladó mértékben helyezkedtek el az értelmiségi pályákon és a kereskedelemben. A zsidótörvények révén az ország 93 százalékos többsége véget vet ennek az állapotnak és kizárja a 7 százalékos zsidó kisebbséget az értelmiségi és kereskedelmi állásokért folyó versenyből. Ez azonban a 93 százalékos többség esélyeinek nem csupán 7 százalékos javulását jelenti! A zsidóság számaránya a szóban forgó és irigylésre méltónak tartott kereseti ágakban sokkal na-

gyobb volt és helyenként megközelítette a száz százalékot. Tehát a zsidótörvények – éppen a legkívánatosabb pályákon – helyenként száz százalékkal javították a 93 százalékos többség esélyeit. A 93 százalékos többségnek a zsidótörvények fennmaradásához fűződő gazdasági létérdeke ennél fogva olyan hatalmas, hogy nincsen olyan békekötés, külső nyomás vagy belső megfontolás, amely forradalom felidézése nélkül elérhetné, hogy visszaadják a 7 százaléknak a szabad verseny régi lehetőségét.

MI A ZSIDÓSÁG?

A zsidókérés mibenlétének megállapítása után tisztáznunk kell azt a kérdést, mi is a zsidóság. A zsidóság nemzet, a magyarországi zsidóság tehát nemzetiség. Még pedig – jelentéktelen töredékétől eltekintve – a többi magyarországi nemzetiségtől eltérően magyar ajkú nemzetiség, a magyar művelődés részese és a nemzetiségi területeken akaratlanul is a magyar nyelv hordozója. Eltér a zsidó nemzetiség a többi kisebbségtől abban is, hogy szomszédos anyaország híján nem igazodik, nem vágyódik egyetlen szomszédos állam felé sem, és így a magyar államban nem képvisel centrifugális erőt.

Nem vesztegetünk szót a *tények* tagadóinak meggyőzésére. Épérzékű és becsületes embernek nem kell bizonygatni, hogy a pipacs piros, az ég kék és a zsidóság nemzet. A zsidóságot nemzetté teszi számos egyéb tulajdonságán kívül a vérségi kötelék, a nemzeti, sőt nacionalista vallás és a minden zsidóban lappangó, országhatárokkal nem törődő faji együttérzés. (A „magyar-zsidó” is büszke – hogy csak néhány vegyesen kiragadott nevet említsünk – Spinózára, Disraelire, Einsteinre, Chaplinre, Max Baerre). A zsidóságot nemzetnek érzi és tudja elenyészően kevés kivétellel minden magyar ember és – Magyarországon kívül – minden zsidó ember. Nagyon sok zsidó így *tudja* Magyarországon is. Hogy hányan merték *megvallani*, kitűnik majd az 1941. évi népszámlálás eredményéből.

KI ZSIDÓ?

Magyarországon nem lehet szubjektív ismérv (hovatartozási nyilatkozat) alapján eldönteni, ki tartozik a zsidó nemzetiséghez, hanem objektív ismérvre van szükség. A zsidó nemzetiség legkönnyebben felismerhető objektív alkotótényezője a zsidó nemzeti vallás. Kijelenthetjük, hogy zsidó nemzetiségű minden zsidó vallású egyén. A nemzetiségi hovatartozás általánosan elismert kritériuma az egyén hovatartozási nyilatkozata (szubjektív ismérv). A nemzetiségi kérdések ugyanis többnyire úgy támadtak, hogy a nemzetiségek szembeszálltak az uralkodó nemzet beolvasztó törekvéseivel és küzdöttek jogaikért. A nemzetiségi jogok megszerzésének előfeltétele valamely nemzetiség jogi

személyének elismerése volt, szóval annak a jognak kivívása, hogy a nemzetiség egyedei nemzetiségükhöz tartozónak vallhassák magukat, anélkül, hogy ebből hátrány háramlanék rájuk. A kisebbség tehát el akarta ismertetni a *tényállást* (a nemzetiség létét), a többség viszont el akarta homályosítani. Épp ezért a nemzetiségi politikának elsősorban arra kellett törekednie, hogy érvényesítse a tényállás igazságát a többséggel szemben. Minthogy a nemzetiség tagjai mindig büszkén hitet tettek nemzetiségük mellett, nyilván elegendő volt, ha kimondták: a nemzetiséghez tartoznak mindazok az egyének, akik odatartozónak vallják magukat. És ez a tétel vált azután a kisebbségi jog egyik sarokkövévé.

Mivel azonban a magyarországi zsidók nagyobb része nem vallja magát zsidó nemzetiségűnek, ez a kritérium csődöt mond a zsidó nemzetiségi hovatartozás megállapításánál. De az ismérv alkalmatlansága nem bizonyítja a zsidó nemzetiség nemlétét, hanem csak a magyarországi zsidó nemzetiség rendellenes lelkületéről tanúskodik. Mert a hovatartozási nyilatkozat csak járulékos ismertetőjegy, nem alkotótényező. Csak könnyebben felismerhetővé teszi a nemzetiséget, de nem ez teszi létezővé. A nemzetiség történelmi, társadalmi, lélektani valóság, akár hitet tesznek mellette tagjai, akár nem. Ha hitet tesznek mellette, hovatartozási nyilatkozat lehet a nemzetiség tagjainak ismérve. Ha nem, más kritériumot kell keresni. A magyarországi zsidók nagy része nem tesz hitet nemzetisége mellett. Ehelyütt nem kutatjuk, milyen történelmi okok tették ilyen rendellenessé nemzetiségi magatartásukat. Csak megállapítjuk, hogy ebben az esetben – a többi nemzetiség esetétől eltérően – nem beolvasztani akaró többséggel szemben kell megvédeni az igazságot, hanem beolvasztani hasztalanul törekvő kisebbséggel szemben. Ezért kell a zsidó nemzetiségi hovatartozás ismérvének objektívnek lennie.

Zsidó nemzetiségűnek kell tekinteni az olyan nem zsidó vallású egyént is, akinek nagyszülői a zsidó vallásban születettek. A nem-zsidók zsidónak tekintik a hitehagyott zsidót és a hitehagyott leszármazottját is. Az ilyen embereket ma nem fogadják be sem a magyarok, sem a zsidók. Csakhogy a nemzetükhöz visszakényszerített hűtlen zsidók *gyermek*ei bizonyára hú zsidókká válnak majd. Szüleik visszafogadása ezért zsidó nemzeti érdek.

ÁRTHAT-E A ZSIDÓSÁGNAK A NEMZETISÉGI SZÍNVALLÁS?

Zsidó jogigények a mai időben csak papíron létezhetnek. Ha azonban egyáltalában foglalkozunk ezzel a kérdéssel, meg kell állapítanunk, hogy a nemzetiségi színvallás lehet a zsidók jogigényeinek egyetlen szilárd alapja. A magyar-zsidó viszonyoknak és a zsidók tényleges helyzetének megjavítását meg éppen *csak* a nemzetiségi színvallás teszi lehetővé. Az asszimiláns zsidók egyik legfőbb érve, hogy a nemzeti-

ségi színvallás árthat a zsidóságnak, mert ha a zsidó beismeri, hogy nem magyar, nem formálhat jogot a polgári egyenjogúságra és „hütlenségével” még tényleges helyzetén is ronthat. Az asszimiláns zsidók rögeszméje, hogy a zsidók nem magyar volta: vád, s ezért önvédelemből tagadni kell. A kétszínű és arcátlan nem-zsidók pedig megerősítik az asszimiláns zsidókat rögeszméjükben.

Vád-e, hogy a zsidó nem magyar? Szó sincs róla. Épp annyira nem vád, mint ahogy nem az, hogy a rutén nem magyar, és hogy a szőke ember nem fekete. A zsidóság nemzetiség-voltából semmiféle okoskodással sem lehet jogfosztást kikövetkeztetni. Ha a zsidóság nemzetiség, akkor – papíron – igényelheti mindazokat a jogokat, amelyeket igényel (és megkap) a szlovák, a rutén, a román, a német nemzetiség. Igaz, hogy a zsidók nem tudják *érvényesíteni* igényüket (hogy miért nem, arról alább szólunk). De ez az igény mégis sokkal mélyebben gyökerezik, mint a ma már papíron is eltörölt emancipáció. Az emancipáció ugyanis végeredményben a magyar többség kegyelmi ténye, amely kétségtelenül vissza is vonható. A nemzetiségi jogigény azonban a természetjogból ered. Tehát a nemzetiségi színvallás nemhogy gyengíti a zsidó jogigényt, hanem ezerszer erősebb az asszimilánsok siránkozásánál, amelyek lehet ugyan érzelmi alapja, de szilárd jogi alapja nincs. De a zsidók tényleges helyzetén sem ronthat a nemzetiségi színvallás, mert a tényleges helyzet egyegyedül a többség: a magyarság magatartásán múlik. A magyarok ösztönösen fordulnak szembe az idegennek érzett zsidósággal és az ösztönös zsidóellenességen lényegében nem változtat, akármit vall vagy tesz is a zsidó. A zsidó magyarsága csak mimikri, és az ösztönt nem lehet mimikrivel megtéveszteni.

Az azonban nagymértékben függ a zsidók szavaitól és tetteitől, hogyan nyilvánul meg részleteiben a magyarok zsidóellenes magatartása. Máromost épp azt látjuk, hogy a magyarságban gyanút és undort kelt a mimikri, mert a magyar ilyenkor nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy a maga lényegét megtagadó zsidó meg akarja téveszteni. A becsületes színvallás viszont legalábbis a mimikri keltette megvetést szünteti meg, és így kétségtelenül elviselhetőbbé teszi a magyar-zsidó viszonyt. Arról szólni sem érdemes, hogy a nemzetiségi színvallásnak semmi köze az állampolgári hűséghez. Más az állampolgári hűség, és más a nemzetiségi hovatartozás. Jellemző, hogy ezt a két különböző dolgot nem keverik össze a legantiszemitább magyarok sem, hanem csupán a nemzeti zsidók ellen érvelő asszimiláns zsidók.

MIÉRT NEM A NEMZETISÉGI EGYENJOGÚSÁGÉRT KÜZD A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ KISEBBSÉG?

A zsidó nemzetiség az adott körülmények között nem népcsoport-igényeinek elismertetéséért küzd, hanem – elvi

jogigényéről való lemondás nélkül – a történelmi és társadalmi valóságból igyekszik levonni a szükségszerű következtetéseket. Teszi ezt abban a meggyőződésben, hogy az adott körülmények között nem a magyarországi kisebbségi jogokért való küzdelem szolgálná az igazi zsidó érdeket. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a zsidó nemzetiségi jogigény mindaddig nem érvényesíthető, amíg a zsidóság *minden* lakóhelyén kisebbséget alkot. Az államnélküli kisebbség jogigényének érvényesítési kísérlete szükségképpen mindig súlyos visszahatással járt és jár. Bele kell nyugodni abba, hogy az életben – különösen a népek életében – a történelmi és társadalmi valóság nem igazodik a joghoz. *Egyjogának* érvényesítéséről azonban sohasem mond le a zsidóság: az életre való jogáéről. Mivel pedig ezt a jogát a magyarsággal együtt élve előreláthatóan nem érvényesítheti, arra kell törekednie, hogy megszüntette ezt az együttélést.

MI KÖVETKEZIK A ZSIDÓKÉRDÉS HELYES FELISMERÉSÉBŐL?

A magyarországi zsidóknak arra kell törekedniük, hogy maguk is tetterősen hozzájáruljanak a magyar-zsidó együttélés felbontásához. Az együttélés megszüntetésének egyetlen gyökeres módja a kivándorlás. A kivándorlás természetesen nem bonyolódhatik le máról holnapra. A magyarországi zsidóknak ezért a kivándorlásig eltelt időben elviselhető *modus vivendi* kell teremteniük a magyarsággal. A történelem tanúsága szerint előbb-utóbb minden zsidó [és] nem-zsidó [közti] együttélésnek meg kell szűnnie, mert a beolvaszthatatlan zsidó kisebbség pusztá léte előbb-utóbb mindenütt súlyos sűrűlődsra vezet. Tehát meg kell szűnnie a magyar-zsidó együttélésnek is. Ha a zsidók ragaszkodni próbálnak hozzá, akkor is megtörténik az együttélés megszüntetése, csakhogy akkor a magyarság egymaga végzi el a mütétet és bizonyos, hogy ez a mütét fájdalmas lesz. Ha viszont a zsidók maguk is tetterősen hozzálátnak az együttélés felbontásához, akkor a mütét fájdalmassága nagymértékben csökken, sőt az ilyen elválás során lehetővé válik a zsidó érdekek megóvása is. Az együttélés felbontására nincsen más mód, mint a kivándorlás. Minden más megoldási kísérlet (például gettó) magában rejt annak lehetőségét, hogy az együttélés később mégis helyreáll és így feltámad a zsidókérdés. A gettómegoldás még akkor is helytelen, ha maguk a magyarországi zsidók szívesebben vállalnák a kivándorlásnál.

A KIVÁNDORLÁSRA FEL KELL KÉSZÜLNI

A zsidók kivándorlása csak akkor mehet végbe embersége formában, ha a magyarországi zsidóság megfelelően felkészül rá. De a zsidóság csak akkor készülhet fel, ha a kivándorlásig eltelt időben lehetővé teszik számára a felké-

szülést. A magyarságnak tehát – a magyar nemzetgazdaság minden érdekének szemmel tartásával – emberségesen és becsületesen lehetővé kell tennie a kivándorlásra való felkészülést. A kivándorlásra való eredményes felkészülésnek három feltétele van:

1. Válgják lehetővé, hogy a zsidók a kivándorlásig eltelt időben biztosíthassák emberséges életviszonyaikat.
2. Válgják lehetővé a zsidó tömegek mezőgazdasági és ipari kiképzése.
3. Válgják lehetővé, hogy a kivándorlásra alkalmatlan idős vagy beteg zsidók életfogytig emberségesen élhessenek Magyarországon. Magától értetődik, hogy ezeknek a feltételeknek megteremtésére zsidó pénz kell igénybe venni a zsidó magánvagyon mozgósításának útján. Lehet, hogy egyes nem-zsidók tiltakoznak majd ez ellen, mert ők inkább maguknak szeretnék meg a zsidó magánvagyonot. Ehhez nem szólhatunk hozzá, mert az ilyen egyénekkal nem szállunk vitába. A kivándorlás irányának és módozatainak megállapítása csak a háború befejeztével lesz lehetséges és időszerű. Ez a körülmény azonban nem érinti a kivándorlásra való felkészülés szükséges voltának tényét.

A ZSIDÓ NEMZETISÉGI SZERVEZET

A magyarországi zsidóságnak nemzetiségi szervezetben kell tömörülnie. A nemzetiségi szervezet képviselje a zsidó érdekeket a magyar-zsidó együttélés megszüntetésének során, egyben pedig irányítsa a kivándorlásra való felkészülést. A zsidó nemzetiségi szervezetnek olyannak kell lennie, hogy lehetővé tegye a gyors és eredményes csoportos cselekvést és azt, hogy a szervezet mindig a nemzetiség egészének, ne pedig egyik-másik zsidó csoportnak érdekében működjék együtt az illetékes magyar tényezőkkel. A zsidó nemzetiségi szervezet alapja csak az eddig részletezett nyolc pont lehet. Az ezen az elvi alapon felépülő szervezetnek részleteiben olyannak kell lennie, hogy lehetőség szerint egyaránt megfeleljen a magyar és a zsidó nemzeti érdekeknek. Ezért a szervezeti irányelveknek a következőknek kell lenniük.

A zsidó nemzetiségi szervezet tagja minden zsidó nemzetiségű magyar állampolgár. A szervezetből kilépni nem lehet. A nem zsidó vallású tagok a szervezet önkormányzatú alosztályában tömörülnek. A szervezet vezetősége – eszközei korlátozottságának esetében – minden vonatkozásban előnyben részesíti a zsidó nemzeti vallást követő tagokat. A szervezet adót vet ki tagjaira. Adókövetése ellen fellebbezésnek helye nincs. A szervezet adópolitikájának elve: a tehetős zsidóság vagyonának ma a zsidó összesség rendelkezésére kell állnia. A nemzetiségi szervezet teljességgel elveti az alamizsna-jótékonytságot és – a viselő nő,

fiatal anyák, munkaképtelen betegek és öregek eseteitől eltekintve – csak munkateljesítmény ellenében ad támogatást. A nemzetiségi szervezet gazdasági megalapozása a lehető legnagyobb mértékű önellátás elvének megfelelően történik. A nemzetiségi szervezet nem érinti a különböző irányú hitközségek vallási vonatkozású önkormányzatát.

A ZSIDÓSÁG ÉS A „HARMADIK ZSIDÓTÖRVÉNY”

A zsidóság fajélettani szempontból három rétegere oszlik: a pusztuló (széthulló), a tespedő (stagnáló) és az éledő zsidóság rétegeire. A pusztuló réteg szolgálhatja az asszimilánsokat és a hitehagyottakat, természetes szaporasága csekély, születési többlete nincsen. A tespedő réteg a neológok és ortodoxok öntudatlan tömegéből áll. Ez a tömeg magyarok mondja magát, de csak azért, mert nem mer önállóan gondolkodni, és ma még követi a pusztuló réteghez tartozó vezetőit. Élettani viszonyai valamivel jobbak, mint a pusztuló rétegéi. A tespedő zsidóság válaszüton áll, nyitva előtte a pusztulás, de az újjáéledés útja is. Az éledő zsidóság a jövő zsidósága. Nemzeti öntudata van. Életképességének biológiai bizonyítéka, hogy a zsidóság e rétegében jelentékeny a születési többlet, nincsenek öngyilkosok, gyakori a korai házasodás és bő a gyermekáldás. A pusztuló és a tespedő zsidóság merő sorcsapásnak tekinti a zsidótörvényeket. Az éledő zsidóság azonban felismeri, hogy közvetve a zsidótörvények is szolgálhatják a zsidó nemzet fennmaradását. A nemzeti alapon álló, éledő zsidóság kész cselekvően támogatni olyan zsidótörvény-intézkedések végrehajtását, amelyek lehetővé teszik a zsidó nemzeti érdek érvényesülését is. Az első két magyar zsidótörvény nem felelt meg ennek a követelménynek. A nemzeti zsidóság csak olyan zsidótörvény-intézkedések végrehajtásában működhetik közre tettersően, amelyek:

1. Határozottan kimondják, hogy a zsidóság magyar ajkú nemzetiségi kisebbség.
2. Nem helyezkednek arra a gazdasági szempontból is képtelen alapra, hogy a zsidó fogyasszon, de ne termeljen, adózzon, de ne keressen, hanem lehetővé teszi, hogy mindaddig, amíg nincsen mód a kivándorlásra, a zsidók – zsidókataszter alapján – a maguk nemzetiségének körében kulturális és gazdasági téren folytathassák mindazt a tevékenységet is, amelytől a magyar „élettérben” eltiltják őket a zsidótörvények.
3. A zsidó gazdasági és kulturális élettér megvalósítása érdekében intézkednek a Zsidó Nemzetiségi Szervezet megalakításáról.

¹ Részleteiben, a kihagyások tartalmára való utalás nélkül, újraközi: Komoróczy Géza (szerk.): *Zsidók a magyar társadalomban. Írások az együttélésekről, a feszültségekről és az értékekről (1790-2012)* (Pozsony: Kalligram, 2015), 2:266–274.

D. Sabbatai [Szilágyi Dénes] Második Sárgakönyv

(Budapest: Gondos, 1941)¹
(vál., jegyz. Veszprémy László Bernát)

A második Zsidó Sárgakönyvet D. Sabbatai állította össze a Zsidó Munkaközösség részére. A Zsidó Munkaközösség eszmei alakulat. Tagjai szellemi munkájukkal önzetlenül és névtelenül szolgálják a zsidó nép igaz ügyét.

A Zsidó Sárgakönyv további példányi Gondos Sándornál (Budapest, Andrassy út 53.) igényelhetőek.

A független magyarországi zsidók szabad együttműködésén alapuló Zsidó Munkaközösség első Sárgakönyvében közreadta a magyarországi zsidókérdés megoldásának megtámadhatatlan alapelveit. Tudományos tárgyilagossággal, minden érzelmi mozzanat mellőzésével elemezte különösen a kérdés kisebbségi jogi vonatkozásait.

Az itt közrebocsátott második Zsidó Sárgakönyv tárgya: a zsidók kivonulásával összefüggő elvi kérdések tisztázása. A második Sárgakönyv eredménye az, hogy a zsidókérdés létezése és súlyosbodása elháríthatatlan társadalmi tény, és hogy csak a zsidók kivonulása oldja meg gyökeresen a zsidókérdést a zsidóság létérdekének és a magyarság szükségleteinek megfelelően.

Budapest, 1941 decemberében
D. Sabbatai

A ZSIDÓSÁG ÉS A KISEBBSÉG VISZONYÁNAK ALAPTÖRVÉNYE

Általános társadalmi törvényszerűségek szabják meg minden többségi népnek és kisebbségeinek viszonyát. Ezek az általános törvényszerűségek érvényesek a zsidó kisebbségek és nem-zsidó többségek viszonyára is. A nép többség és a népi kisebbségek viszonyának alapjelensége az, hogy a többség idegen elemnek érzi a más néphez tartozó beléékelődött csoportokat. A többség úgy viselkedik az idegen elemekkel szemben, mint az itt élő organizmus a gyulladást okozó idegen testekkel szemben: fel akarja szív-

ni, ha pedig nem bírja, ki akarja küszöbölni őket. Ez az igyekezet nem rosszindulatból ered, nem a kisebbségi nép ellen, hanem pusztán a többségi ország népességének *egyneműsítésére* irányul. Az egyneműsítő törekvés a többség és a kisebbség viszonyának alapvető törvényszerűsége. Ingerküszöbe van, tehát nem érvényesül egy vagy néhány idegen egyénnel szemben, hanem csak akkor mutatkozik meg, ha a kisebbség és a többség *érintkezési felülete* meghalad bizonyos mértéket.

AZ EGYNEMŰSÍTÉSI TÖREKVÉS TÖRVÉNYEI

Az egyneműsítő törekvés a többség és kisebbség érintkezési felületein érvényesül legerőteljesebben. Az „érintkezési felület” nem elvont fogalom, hanem valóságos érintkezésre utal: annál nagyobb, minél több kisebbségi egyén érintkezik minél több többségi egyénnel az élet minél fontosabb területein. Nyilvánvaló, hogy akkor a legkisebb ez a felület, ha a kisebbség egy csoportban él a többségi nép országának határszélén, nagyobb, ha a kisebbséget minden oldalról körülveszi a többségi népesség, még nagyobb, ha a kisebbség több csoportban él a többségi nép között, a legnagyobb pedig abban a határesetben, ha a kisebbség egyénenként elszórtan él együtt a többségi néppel. Ebben az esetben az érintkezési felület végletesen megsokszorozódik. Az egyneműsítő törekvés ereje függ néhány más tényezőtől is. Arányosan csökken a kisebbség anyaországának földrajzi közelségével és politikai meg gazdasági hatalmával. A vallási és egyéb tényezőket ehelyütt nem kell felsorolnunk.

ASSZIMILÁLÁS ÉS KIKÜSZÖBÖLÉS

Az egyneműsítő törekvés eleinte többnyire a kisebbség beolvasztására, asszimilálására irányul. A nép asszimiláció azonban meghatározott feltételekhez kötött folyamat. Először is a beolvasztani kívánt kisebbségnek nem szabad meghaladnia bizonyos lélekszámot, különben nem tűnnék el a többségben, hanem a többséggel való egyesülés révén

új népet alkotna. Másodsor pedig a kisebbségnek képesnek és hajlandónak kell lennie a beolvadásra. Ha egyik vagy mindkét feltétel hiányzik, akkor a többség – a beolvadásra való megpróbálkozás után vagy a nélkül is – önmaga egyneműsítésének más módjához folyamodik: a kisebbség kiküszöböléséhez. A kiküszöbölésnek több lehetősége van: a kisebbség elkülönítése, kitelepítése vagy elpusztítása. Ismételjük, hogy mindezek a törekvések az ösztönök mélyéről erednek. Lényegük az, hogy a népi többség – élő szervezet módjára – mentesülni akar az idegen elemektől és az élettan törvényei szerint megemészt, amit megemészthet és kilöki magából azt, amit nem tud megemészteni. Az egyneműsítő törekvések megnyilvánulásának fennhangon hirdetett indoklása gyakran csak ürügy. Csupán annyira igaz, amennyire az egyneműsítő törekvést foglalja szavakba.

A ZSIDÓ KISEBBSÉG

A többség és kisebbség viszonyának általános törvényszerűségei sajátos módon érvényesülnek a zsidó kisebbség esetében. A zsidó kisebbség minden vonatkozásban hátréset. Szinte teljes egészében városlakó. A városlakó zsidó állandóan érintkezik a nem-zsidó polgárok tömegeivel, még ha zsidónegyedben tömörül is kisebbségi társaival. Így a zsidóság valóságban atomizálódik s a zsidó kisebbség és a nem-zsidó többség érintkezési felülete a lehető legnagyobb. De maximális – mert végtelen – a zsidó anyaország távolsága is, hiszen ma még nincsen zsidó állam és így minimális – mert semmi – a zsidó anyaország politikai és gazdasági súlya. A zsidó kisebbség emellett a társadalmi élet legfontosabb területein érintkezik a nem-zsidó többséggel. A zsidóság esetében tehát szükségképpen a lehető leghevesebben és legvégtelenebben érvényesül a minden népi kisebbséggel szemben megnyilatkozó egyneműsítő törekvés.

A ZSIDÓSÁG NEM OLVAD BE

Az egyneműsítő törekvés, mint mondtuk, eleinte többnyire beolvadásra irányul. A beolvadás kísérletére sor kerül a zsidók esetében is, mert a többség és a kisebbség viszonyát nem ésszerű megfontolások szabják meg, hanem ösztönösen és öntudatlanul is ható törvényszerűségek. Pedig az egész zsidóság beolvadásának kísérlete eleve kilátástalan. A kísérletet az teszi kilátástalanná, hogy a zsidó összesség esetében hiányzik a beolvadás mindkét feltétele.

ZSIDÓ NÉP ÉS ZSIDÓ VALLÁS

A zsidóság zöme nem hajlandó a teljes áthasonulásra, még akkor sem, ha egyes országokban a zsidó egyének tekintélyes része fennhangon hirdeti is asszimilációs szándékát. Csak az olyan zsidó hajlandó valójában asszimilálódni, aki megkeresztelkedik. (Nem állítjuk természetesen, hogy a hitehagyott *képes* is a beolvadásra. De azt mindenesetre bizonyítja, hogy valóban hajlandó beolvadni.) *Ipsa facto*² megtagadja az asszimilációt az olyan zsidó, aki ragaszkodik zsidó „vallásához.” S ilyen még a magyarországi „asszimiláns” zsidóság kilencvenkilenc százaléka is. Tisztában kell lennünk ugyanis azzal, hogy a többi vallással egyívású „zsidó vallás” egyáltalában nincs. A keresztény vallásokat idegenek közvetítették – sokszor erőszakosan – a ma keresztény népeknek. A „zsidó vallás” viszont – eredetének megfelelően – népi kincs. A „zsidó vallás” nagyobb része nemzeti történelem és népi életrend, bár természetesen át- még átszövik hitéleti elemek, hiszen a zsidók tanítása szerint „vallásuk” a kiválasztott népnek adott *isten*i parancsokon alapul. A „zsidó vallásnak” mondott törvényrendszer csak kisebb részében áll általános emberi érvényesség igényét támasztó törvényekből, nagyobbbrészt a zsidó néphez kötött. A „zsidó vallás” általános emberi elemei megtalálhatók a keresztény népek vallásaiban is, az isteni parancsra visszavezetett népi élettörvények azonban nem. A megkeresztelkedés tehát nem az általános emberi érvényű zsidó hittételek, hanem a zsidó *nép* elhagyását jelenti. Bárhogyan okolja is meg a maga hűségét a kitérni nem hajlandó zsidó, világos, hogy a nagy zsidó családhoz, a zsidó vérközösséghez, a zsidó néphez való – sokszor nem is tudatos, csak ösztönös – ragaszkodásról van szó. Csattanón bizonyítja ezt az a tény, hogy a „zsidó valláshoz” váltig ragaszkodó magyarországi asszimiláns tömegek tekintélyes része köztudomás szerint szabadgondolkodó és csak Istenben hisz, de nem vall hitelvetek és nem tart meg semmi rituális előírást. Ha tehát az ilyen zsidó nem csatlakozik a keresztény magyarság valamelyik egyházához vagy *legalábbis nem hagyja el a zsidóságot*, akkor – talán öntudatlanul, de határozottan – megtagadja az asszimilációt, még ha asszimilánsnak is mondja magát.

A BEOLVADÁS MENNYISÉGBELI AKADÁLYA

A magyarországi zsidó tömegek beolvadására természetesen akkor sem került volna a sor, ha valóban hajlandók lettek volna beolvadni. A zsidóság esetében hiányzik ugyanis a beolvadás második feltétele, ha beolvadástani kívánt csoport csekély lélekszáma is. A zsidóság több települési országaiban, így Magyarországon is sokkal nagyobb a zsidók száma, semhogy beolvadásuk bármiképpen is lehetséges volna. Ezen nem segítene a zsidók tömeges megkeresztelkedése sem.

A ZSIDÓK KIKÜSZÖBÖLÉSE

Ilyen körülmények között az egyneműsítő törekvés kiküszöbölési változata érvényesül: a többség igyekszik elválni a zsidóktól (aszemitizmus). A kiküszöbölési törekvés nem azonos az antiszemitizmussal. Az antiszemitizmus a xenofóbiából, az idegenek iránti ellenérzésből fakadó természetes tömeglélektani jelenség. Antiszemita érzelmek szokták kísélni a beolvasztásra irányuló törekvéseket is. (A xenofóbia persze kölcsönös: az épérezékű zsidó sem szereti jobban a nem-zsidókat, mint őt a nem-zsidók.) A kiküszöbölési törekvés megnyilvánulhat az általános jogrend keretében és forradalmi keretek között is. A többség érdekeinek csak a jogszerű kiküszöbölés felelhet meg, a forradalmi módszerek nemcsak a kisebbséget sújtják, hanem károsítják a többséget is. Akár jogszerű, akár forradalmi úton két módon küszöbölhető ki a zsidó kisebbség (ha tekintünk a kisebbség barbár elpusztításának lehetőségétől): a kisebbség kitelepíthető az országból vagy elkülöníthető az ország területén belül. Az egyetlen ésszerű, célravezető és gyökeres megoldás a zsidók *kivonulása*. Ez a módszer nemcsak a többségi nép zsidókérdését oldja meg, hanem a zsidó kisebbség problémáját is. A most folyó háború befejeztével a győztesek minden bizonnyal hozzásegítik a zsidó nép új államához. Ebben a tekintetben nincsen különbség Berlin és Washington felfogása között. De a háború után csak akkor hajtható végre a magyarországi zsidók kitelepítése a többségi szükségletnek és a zsidó érdekeknek megfelelően, ha a zsidók szervezetten, felkészülten és autonóm keretek között hagyják el mai lakóhelyeiket, szóval *kivonulnak*. A forradalmi antiszemitizmus egyszerűen a zsidók kiűzésével valósítaná meg az aszemitizmus célját. A kiűzetés azonban többé megvalósítható sem lenne, mert ma már nincsen és holnap még kevésbé lesz olyan ország, amely befogadná a máshonnan kiűzött zsidók szervezetlen és felkészületlen tömegeit. A kiűzetés kísérlete pedig súlyos kárt okozna a többségi népnek. A zsidók kitelepítésére csak a háború befejeztével kerülhet sor. A háború ideje alatt csak a zsidók elkülönítése volna megvalósítható. Az elkülönítés nem oldhatja meg véglegesen a zsidókérdést, mert szükségképpen átmeneti és ideiglenes az olyan megoldás, amely az ország területén hagyja meg a kisebbséget. A háború tartalmára azonban – mint mondtuk, átmenetileg és ideiglenesen – ésszerűen végrehajtható az elkülönítés is zsidókataszter alapján. Ezen a réven zárt zsidó körre korlátozható a zsidó kulturális munka és a magyar élettérben eltiltott minden zsidó tevékenység. A forradalmi antiszemitizmus gettóval szeretné megoldadni a zsidók elkülönítését. A gettók létesítéséért azonban olyan árat kellene fizetnie a többségi társadalomnak, amely sokszorosan felülmúlná a gettósítás vélt előnyeit. Ráadásul bizonyos, hogy a közel milliós magyarországi zsidó tömeg esetében már a műszaki nehézségekben megbuknék a gettók létesítésének kísérlete.

MIÉRT ZSIDÓ LÉTÉRDEK A KIVONULÁS

Magyarország zsidóügye pontosan példázza a többség és a kisebbség viszonyáról s a zsidó kisebbségek helyzetéről mondottakat. A magyarországi zsidóságot teljes erővel sújtják a magyarság egyneműsítő törekvései, a magyarság pedig jogszerű eszközökkel – bár nem egyszer engedve a forradalmi antiszemitizmus követeléseinek – igyekszik előmozdítani a zsidók kiküszöbölését. A vázolt etnológiai és szociológiai törvényszerűségek ismeretében világos, hogy nem pusztán kortünetről, nem múltó jelenségről van szó. Nyilvánvaló, hogy az asszimilációs politika kora lejárt és az asszimilációs szölamok hirdetése ma csak forradalmi antiszemitizmusra ingerelheti a magyarok tömegeit. Ha a magyarországi zsidóság továbbra is ragaszkodik egy-egy apróbb politikai balfogással tarkított tétlenségre, akkor el kell készülnie arra, hogy a legközelebbi hónapok meghozhatják a zsidók jogainak és életlehetőségeinek még az eddiginél is súlyosabb korlátozását. A zsidóknak be kell látniok, hogy kiküszöböltetésük feltartóztathatatlan folyamata nem a külpolitikai helyzetben gyökeredzik, hanem a politikai helyzet csak gyorsítja a mélyebb eredetű folyamat kibontakozását. A zsidóknak fel kell ismerniök, hogy a diszsimilációs folyamat nem-zsidó elemek hatalmas erejű gazdasági előretörésével jár. Ez az előretörés egyre több munkalehetőségtől fosztja meg a zsidókat és az elveszett lehetőségekért semmit sem kapnak cserébe. Csak egy olyan terület van, ahol szabadon dolgozhatnának a zsidók nemcsak ma, hanem még akkor is, ha helyzetük a mainál sokkal súlyosabbá válik. Egyetlen olyan terület akad, ahol a zsidók nem keltenek fel sem aggodalmat, sem irigységet, egyetlen olyan terület, amelynek művelése esetleg életmentő és bizonyos mértékig javakat mentő is lehet: a kivonulásra való felkészülés területe. Könnyen végzetessé válhatnak, a zsidók tovább áltatják magukat és folytatják a struccpolitika, a nem-zsidó közvélemény irányában hangoztatott asszimiláns szóbeszéd és a rossz időben alkalmazott, diplomatikusnak hitt óvatosság módszerét. A magyarországi zsidóság elpusztulhat, ha nem néz szembe a valósággal és a valóságos lehetőségekkel. A valóság pedig ez: szinte bizonyos, hogy a háború végéig – tehát még a háború befejeződése előtt – mindenüket elvesztik a magyarországi zsidók. Csak egy módon menthetik, ami menthető: a kivonulás céljának meghirdetése, vállalása és becsületes, szívvel-lélekkel való szolgálata által. Annál is inkább, mert akkor is ez volna a zsidó nép érdeke, ha külső nyomás nem kényszerítené a kivonulásra.

A ZSIDÓ JÖVŐ KÉRDÉSEI

A zsidóság egész Kelet-, Közép- és Dél-Európában s így Magyarországon is egyre inkább szegényedik. A háború végeztével a zsidóság ott tart majd, ahol ősei tartottak,

amikor beáramlottak mai településeik országaiba és résztvettek a közgazdasági élet kiépítésében: mindent elülről kell kezdenie. Eszeveszettség lenne, ha a zsidóság ismét csak más népek számára végezné ez az építést – annál is inkább, mert ezek a népek igen világosan megmondják, hogy nem kérnek a zsidók közreműködéséből. A zsidó nép józan, becsületes önérdéke azt kívánja, hogy a zsidók végre saját maguknak építsenek saját háját hazájukban, a maguk földjén. Tehát a zsidóságnak gazdasági érdeke is a kivonulás, a kivonulásra való felkészülés. De nemcsak gazdasági téren, hanem egyéb vonatkozásban is csak önálló zsidó államban biztató a zsidó jövő, emberhez méltó a zsidó lét. A bevezetőben vázolt törvényszerűségek következtében boldog, szabad és biztonságos zsidó élet csak önálló zsidó államban lehetséges. Minthogy a kivonulás útja – ismételjük, ebben egyetért a német és az amerikai – nem vihet többé idegen többségű országba, hanem csak a zsidó országba, a fajtáját szerető, családjá jövőjére gondoló zsidóknak legegységesebb érdeke is a kivonulásra való felkészülés. Mert ne tévedjenek a zsidók: az angolszász államok zsidó és nem-zsidó közvéleménye egyaránt nemzetnek tekint a zsidóságot és mélyen megveti a magyarországi asszimiláns zsidókat. A Fehér Ház is úgy tartja, hogy Közép- és Kelet-Európában elviselhetetlenül sűrű a zsidó népesség és ezt a véleményét nem is rejt véka alá. A Fehér Házban nem egyszer hangoztatták, hogy a legközelebbi békeértekezlet egyik fontos feladatának tekintik a zsidó állam létrehozatalát. A külföld tehát a háború befejeződése után éppoly kevésbé fogja támogatni és megvédeni az asszimiláns zsidókat, mint 1919-en és 1920-ban.

A KIVONULÁS MAGYAR SZÜKSÉGLET

Az ismertett törvényszerűségek szerint a magyarság nyilvánvaló érdeke a magyarországi zsidóság kitelepítése. Nem „filoszemita,” sőt minden antiszemitanál ártalmasabb az a nem-zsidó, aki azt tanácsolja a zsidóknak, hogy ragaszkodjanak eddigi szőlő- és szőlő- asszimilációjukhoz. Mert ezzel csak egyre súlyosabb csapásokat vonhat magára a zsidóság. Az igazi zsidóbarátnak is vállalnia kell az antiszemitizmust, még ha egyénileg fájjalja is a zsidóság távozását. Mert a zsidók maradásához való ragaszkodás végső fokon azt jelentheti, hogy a háború alatt elpusztul a magyarországi zsidóság. A magyarság fontos érdeke azonban, hogy a zsidóság kitelepítésére irányuló törekvés ne öltse

forradalmi antiszemitizmus alakját. A forradalmi antiszemitizmus részben a zsidóság gyöttrését, részben a zsidóságnak mindenétől való megfosztását kívánja. Ezáltal egymillió nincstelennel terhelné az országot, végzetes irányzatok felé szorítaná a zsidó fiatalság tömegeit, végül pedig a zsidók jogain kezdve a zsidók vagyonán folytatná és általában a magántulajdonon végezné. A magyarság érdekeinek csak a szenvedélymentes antiszemitizmus felel meg. Az antiszemitizmusnak csak úgy szabad megvalósulnia, hogy ne pusztuljanak el értékek, ne károsodjék a magyar gazdasági élet és a közös magyar-zsidó érdekű kivonulás szolgálatába állítsák a zsidó gazdasági erőt. Az antiszemitizmus háború alatti megnyilatkozásainak politikai szempontból is mindvégig ésszerűnek kell lenniök, nehogy a háború utáni légkörben a magyarság ellen fordíthassák őket. Az első Zsidó Sárgakönyv visszhangja arra vall, hogy így gondolkodik a józan és becsületes magyarság is.

A ZSIDÓ KÖZVÉLEMÉNY ÉS A KIVONULÁS

A magyarországi zsidók közvéleménye jól tudja, hogy csak a zsidó államba irányuló szabad és szervezett kivonulás biztosíthatja jövőjüket. Az izraelita *hitfelekezeti* szervezetek asszimiláns vezetői azonban eddig illetéktelenül beleszóltak a zsidóság *politikai* ügyeibe, lelki terror alatt tartották a zsidó fiatalok tömegeit és megakadályozták az igazi zsidó közvélemény minden megnyilatkozását. Ha a felelős magyar tényezők meg akarnak bizonyosodni arról, kész-e kivonulni, hajlandó-e erejét a kivonulásra való felkészülésre összpontosítani a zsidóság túlnyomó többsége: kérdezzék meg az igazi zsidó közvéleményt. A zsidókérdés megoldásának ügye megér egy népszavazást. Kérdezzék meg előbb a nem-zsidó lakosságot: kívánja-e, hogy az ország zsidó lakossága a háború befejeztével bizonyos korhatárig kivonuljon az új zsidó államba? Ha pedig befejeződött ez a népszavazás és megállapították, milyen hatalmas többség szavazott igennel, tegyék fel ugyanezt a kérdést titkos szavazásra a zsidó lakosságnak. Nem kétséges, hogy a zsidók nagy tömegei az igazságot és az életet választják.

¹ Első újraközlés.

² A tényből következően.

Szilágyi Dénes

Harmadik Zsidó Sárgakönyv

(Budapest: Zsidó Munkaközösség, 1943)¹
(vál., jegyz. Veszprémy László Bernát)

A harmadik Zsidó Sárgakönyvet D. Sabbatai / Szilágyi Dénes, Budapest III. Uszály u. 10. / állította össze a Zsidó Munkaközösség részére. Készült A MAGYAR ÁLLAM VEZETŐINEK szánt tizenkét példányban.

A Zsidó Munkaközösség első és második Zsidó Sárgakönyvében elvi kérdések tisztázásának útján törekedett szolgálni a zsidó nép érdekeit s az adott esetben velük azonos magyar érdekeket. Főleg két tekintetben szolgálhatja a Zsidó Munkaközösség a magyar nép ügyét: egyrészt azzal, hogy a zsidó népnek de facto létérdekét tevő kivonulását explicite is zsidó népi életcéljá nyilvánítja s ezzel a háború utáni időre is szóló lépéssel pozitív értékűvé teszi a „korszellem” követelte negatív zsidóellenes lépések egy részét; másrészt azzal, hogy biztosíthatja a kivonulás *conditio sine qua non*-ját: a zsidóságnak alkalmassá tételét a kivonulásra. Céljának megalkuvást nem ismerő szolgálatában a Zsidó Munkaközösség mindent megtett és - amíg csak módjában lesz - a jövőben is mindent megtesz, ami tőle telik. Ha a Sárgakönyvek igazságai a magyar népnek is mérhetetlen kárára mégis írott malaszt maradnak akkor azért az illetékes magyar tényezőké lesz a felelősség.

Köztudomású tény ugyan, hogy a magyarországi zsidók tekintélyes hányada nem mutat spontán hajlandóságot a kivonulásra, sőt a zsidók hivatalosan elismert - hitfelekezeti - vezetői minden módon elgáncsolni igyekeznek a kivonulás gondolatának még felvetését is. De ezért nem maguk a zsidók, hanem a magyar illetékesek felelősek. A zsidók kivonulás-ellenes s így súlyosan önérdekellenes magatartásának alapja: a magyarországi zsidóság jelentős része fixa ideaként éli azt a téveszmét, hogy magyarnál magyarabbnak kell vallania magát, különben elkövetkezik a világ vége. A téveszmés beteg azonban nem felelős betegségéért. Azok felelősek érte, akik meggyógyíthatnák, de nem teszik. Rögeszme csak egy módon gyógyítható: ha a betegnek nem logikával és retorikával, hanem élményszerűen bebizonyítják rögeszméjének tarthatatlan voltát. Amíg ilyen élményre nem kerül sor, addig a beteg úgy fogja kimagyarázni a rögeszméjére csattanóan rációzó tényeket is - numerus clausustól Újvidékig - hogy végeredményben csak megerősítik téveszméjében. A magyar illetékesek magatartása nemhogy nem alkalmas a gyógyító élmény

felidézésére, hanem egyenesen kedvez a rögeszme fennmaradásának. A magyar zsidópolitika terén nem került sor jóformán egyetlen konstruktív lépésre sem, amely valóban szolgálná a kivonulás célját, vagyis előmozdítaná a kivonulásra való felkészülést. Az asszimiláns szócséplést bátorító gesztusok és kedvezések viszont nem szűnnek. A zsidó tömeg látja, hogy a magyar illetékesek a zsidópolitika terén prohibítív, negativisztikus lépésekre szorítkozik, s egyben bátorítani látszanak az asszimilantizmus képviselőit. Ebből azt a meggyőződést meríti az - említett rögeszméjét nem tekintve - racionálisan és gyakorlatiasan gondolkodó zsidó tömeg, hogy a kormányzat maga sem akarja komolyan a kivonulást; hogy bizonyos idegen befolyásra, *contre coeur* teszi meg csupán a zsidóellenes intézkedéseket; hogy csak átmeneti intézkedésekről van szó - sőt szinte úgy látják a zsidók, mintha a kormányzat titokban odahunyorogna feléjük: „Csak tartsatok ki, majd minden jóra fordul.” A sok konkrét eset közül álljon itt az alábbi néhány példa: a zsidóság törvény szerint „etnikum,” amelynek lehetnek izraelita, keresztény vagy akár buddhista vallású tagjai; de némely minisztérium minden „zsidó” vonatkozású megkeresést ma is a kultuszminisztériumhoz, ez pedig az asszimiláns hitfelekezeti „izraelita irodához” továbbít véleményezésre, ami természetesen minden pozitív zsidó kezdeményezés negatív véleményeztetését jelenti; a pozitív zsidóság évek óta nem kaphat egyesületi jogszabályt; ugyanakkor az asszimiláns izraelita csúciszerv megalakíthatta „MISZETE” szentföldi telepítő-egyesületét, amelynek célja az anticionista munka volt; a pozitív zsidóság a laprevízió óta nem juthatott sajtóhoz; ugyanakkor - két „hivatalos” asszimiláns lap mellett - lapengedélyt kapott egy magánember, aki újságjának címlapját az emancipációs törvénnyel díszíti; a zsidókat küldik a kétkezi pályákra; de amikor egy erre a célra alakult zsidó egyesület mezőgazdasági átképző-tanfolyamot akart szervezni, amelynek végzettjei csak külföldön felhasználható végbizonyítványt kaptak volna, akkor ezt a tanfolyamot nem engedélyezték.

KONKLÚZIÓ:

Ha a magyar kormányzat valóban a zsidók kivonulását kívánja, nem pedig a zsidóknak - a magyar államot kompro-

mittáló és a magyar tömegeket korrumpáló - gyötrését és elpusztítását, akkor kívánna kell a kivonulást lehetővé tevő feltételek megvalósítását is. E feltételek megvalósítása aligha ütközhetik a kormányzat szándékaiba. Nem gondoljuk ugyan, hogy a kormánylapok állásfoglalása a második Sárgakönyv mellett hivatalos nyilatkozatnak tekinthető, de azt sem hihetjük, hogy ez az állásfoglalás ellenkezik a kormányzat felfogásával. A kormánylapok pedig a Zsidó Munkaközösség képviselte szellem érvényesülésének lehetővé tételét javasolták. Ha a kormányzat nem teszi ezt lehetővé, akkor talán lesz kiűzetés, talán lesz kiirtás, sőt esetleg itt maradnak a zsidók, csak éppen a magyar érdekeknek is egyedül megfelelő kivonulásra nem kerül sor a háború befejeztével sem.

FÜGGELÉK

Három kormánylap a második Zsidó Sárgakönyvről

Függetlenség:

„Magyar részről a legmeggyőződöttebb fajvédők is ennek a megoldásnak voltak hívei minden időben. Nem akarták gyötörni a zsidóságot, de meg akartak szabadulni tőle. Ha végre a zsidóságban is meggyökerezik ez a szándék, akkor a Zsidó Munkaközösség a zsidóság ügyeinek nagy szolgálatot tesz, mert eléri, hogy alkalmas időben a zsidók emberi körülmények között, szenvedélymentes légkörben szüntethetik meg azt a kényszerű együttélést, amely mindkét népre nézve káros volt.”

Esti Újság:

„A felvetett gondolat olyan érdekes és figyelemreméltó, hogy azzal bizonyára még sokat fog foglalkozni a magyar közvélemény, amely törvényes és emberi megoldást óhajtva, pontosan ugyanúgy látja a zsidók háború utáni helyzetét, mint a nacionalista alapon álló Munkaközösség.”

Hétfő:

„Miatán úgy látszik, hogy a Zsidó Munkaközösség őszinte és becsületes álláspontot képvisel, érdemes, hogy az általuk felvetett tervvel zsidó és keresztény oldalon egyaránt komolyan foglalkozzanak.”

Szilágyi Dénes levele Kállay Miklós miniszterelnökhöz (1942. március 16.)

A Zsidó Munkaközösség tiszteletteljes előterjesztése

A miniszterelnök úr a MÉP előtt tartott beszédében bejelentette, hogy gondoskodni kíván arról, hogy az igénybe vett zsidó ingatlanokért járó kártalanítási összegek a zsidók által felhasználva a gazdasági élet egyéb vonalain káros versenyt vagy gazdasági szempontból hátrányos árfejlődést ne eredményezzenek.

A miniszterelnök úr által bejelentett ez irányú jogszabály, melyet mi befejezett tényként kell, hogy fogadjunk, eszerint tilalmazná azt, hogy a zsidók a nekik jutó kártalanítási összegekkel szabadon rendelkezzenek.

A Zsidó Munkaközösség, mely zsidó részről elsőnek és ma még egyedül helyezi kellő megvilágításba a zsidók kivonulásának problémáját, illő tisztelettel kéri, vétessék fontolóra a miniszterelnök úr által jelzett jogszabály megalkotásának során az a szempont is, hogy a jelzett tilalomban foglalt negatívum a közös magyar-zsidó érdekű kivonulás döntő fontosságú célját illetően pozitív hatásúvá válhassék; tehát

a zsidók szabad rendelkezése alól elvont kártalanítási összegek a hadikölcsön valorizációjával kapcsolatban követett eljáráshoz hasonlóan egy kivonulási alap céljára fordíttassanak.

A Zsidó Munkaközösség előterjesztését a legmélyebb tisztelettel átnyújtja:

Szilágyi Dénes

Szilágyi Dénes levele József Ferenc királyi hercegnek (1942. január 25.)

Fenséges uram,

Engedtessek meg, hogy a Kornitzer úr útján nekünk tolmácsolt érdeklődését körkérdésünkre adott közvetett feleletnek tekinthessük s így is köszönhessük meg.

Boldogak leszünk, ha Fenséged – természetesen a leg-tökéletesebb diszkréció mellett – kihallgatást engedélyez egy dolgozótársunknak, hogy válaszolhassunk a Kornitzer úr által felvetett kérdésekre, amelyekre közvetítő útján feleletet adunk természetszerűen nem állott módunkban.

Fenségednek, kiben nemcsak a királyi herceget és közéleti férfiút, hanem a költőt is tiszteljük, ismételten köszönet mondunk magas érdeklődéséért.

Mély tisztelettel,

Szilágyi Dénes

Szilágyi Dénes levele József Ferenc királyi hercegnek (1942. március 17.)

Fenséges uram,

Kegyes tudomásulvétel végett csatoltan bátor vagyok átnyújtani egy előterjesztésünket, amelyet a miniszterelnökhöz, a földművelésügyi miniszterhez és a kormánypárt elnökéhez juttattunk el.

Fenséged kitüntető figyelméért ismételten hálás köszöntet mondva, vagyok,

a legmélyebb tisztelettel

Szilágyi Dénes

¹ Első újraközlés. Az eredeti dokumentum nem tartalmaz kiadási adatokat; ezeket Szilágyi emlékirata szerint adtam meg. Az irat eredetije mellett szerepelt Szilágyi három levele, melyeknek szövegét itt találja az olvasó.

Szilágyi Dénes

Egy bukott zsidó politikai kaland Magyarországon, 1939–1942

(ford., jegyz. Veszprémy László Bernát)

In: Randolph L. Braham (szerk.):

The Tragedy of Hungarian Jewry. Essays, Documents, Depositions
(New York: Columbia University Press, 1986), 191-235.¹

Jegyzet: Szilágyi Dénes emlékiratait Randolph L. Braham kérésére 1986 májusában vetette papírra. Írását kihagyásokkal közöljük újra, ahol a kihagyott részek tartalmára lábjegyzetben utalunk. Szilágyi saját lábjegyzeteit és kommentárjait félkövérrel közlöm. (V. L. B.)

BEVEZETŐ

1939 augusztusában két könyv került kiadásra Budapesten a *Zsidó Nemzet-kiadás* sorozatának részeként.² Később, 1940-ben további öt mű látott napvilágot a zsebkönyvméretű *Spinoza-Füzetek* sorozatban. 1941 januárjában a *Zsidó Munkaközösség* (továbbiakban Munkaközösség), melyet a kiadócég terjesztői hoztak létre, bemutatkozott a magyar fővárosban. 1941 során az utolsó Spinoza-Füzet és két igényesen összeállított *Zsidó Sárgakönyv* került kiadásra a csapat által. Egyes tagjaink titokban megkezdték a *Zsidó Közvéleménykutató-Állomás* funkcionáltatását 1941 végétől kezdve.

1919 után először szólalt fel a zsidó nacionalizmus érces és megalkuvást nem ismerő hangja Magyarországon. Mindez tekintélyes közfigyelmet vert fel, megvitatásra került zsidó körökben és a zsidó sajtóban, illetve jobboldali és konzervatív nem-zsidó lapok is beszéltek róla. A Munkaközösség (és a Zsidó Közvéleménykutató-Állomás) cselekedeteinek hirtelen vége szakadt 1942 júniusában. Mondhatni, már csupán a test halál utáni rángása volt, mikor *A zsidó népegyéniség* c. kiadványunk publikálásra került csapatunk által az év őszén (a könyv, ahogy akkoriban szokás volt, 1943-as dátummal jelent meg). 1944 borzalmai aztán végül elnyomták ezen tisztavirág-életű és frusztrált politikai kísérlet emlékezetét.

Néhány évvel ezelőtt azonban kutatói érdeklődés csapott fel a magyarországi nacionalista judaizmus ezen erő-

teljes, ám félbehagyott kalandozásának története iránt. Kérdések érkeztek hozzám, mint életben maradt főhőshöz, és néhány kiadvány is feldolgozta a témát, mint a *Da'var Ha'savua*³ hasábjain megjelent cikk a Tel-Avivi Egyetemen oktató Gerson Veiler tollából, vagy a Bar-Ilan Egyetemen tanító Nataniel Kacburg tanulmánya a *Yad Vashem Studies* lapjain.⁴ Kacburg professzor, aki a Cionista Világszervezet budapesti ága és a Munkaközösség hozzáállásának különbségeit boncolgatta, olyan konklúzióra jutott, mely úgy hiszem, hogy helyes értékelését adja az ügynek. Szavai szerint volt valami „egyedi az ideológiai platformban,” melyre a *Zsidó Sárgakönyv*nek helyezkedtek, nevezetesen „annak felfogása, hogy a magyar-zsidó együttélést fel kell bomlasztani, hogy a zsidó közösséget nemzetiségi kisebbségként kell felfogni, s hogy meg kell kezdeni a felkészülést a magyar zsidóság háború utáni kivonulásához. Ezeket az eszméket erőteljesen képviselték (a *Sárgakönyvek*), melyet józan analízisét nyújtották a zsidó helyzet valóságának, tekintetbe véve, hogy a nem-zsidó társadalom is ezen a véleményen volt. Ezek az eszmék új elemeket szűrtak be a magyar-zsidó vitába...”⁵

Tekintve a figyelmet, melyet újonnan a Munkaközösségnek és tevékenységének szentelek, illetve a félreértéseket, melyek a megfelelő forrásanyagok hiányából fakadnak, Randolph L. Braham professzor úr felkért, hogy vessem papírra idevágó emlékeimet, kiegészítve a még megmaradt források feldolgozásával. Nógatása nélkül ezt az emlékiratot valószínűleg sohasem készítettem volna el. Tartalmáért és értékítéletéért, természetesen, csakis én felelek...⁶

Denis Silagi⁷
München, 1986 májusa

ZSIDÓ TOUR D'HORIZON⁸ MAGYARORSZÁGON 1937-BEN

A magyarországi zsidóság hivatalosan elfogadott vezetői makacsul ragaszkodtak egy olyan eszméhez, melyet talán az 1807-es napóleoni *szanhedrin*⁹ hibájának lehetne nevezni: e szerint a tézis szerint a judaizmus egy vallásos felekezet, mint a kereszténység vagy az iszlám, melynek etnikai dimenziója pusztán a véletlen műve, s melyet mostanra el lehet vetni. A budapesti zsidó vezetőség magának képzelte magát, s még csak nem is akarták, hogy zsidóknak nevezzék őket, hanem az „izraelita” szót preferálták. A zsidók ellenségének neveztek mindenkit, akinek a fejében egyáltalán felmerült a gondolat, hogy létezik olyan, hogy zsidó nemzet, és üldöztetésnek és gúnyolásnak vették alá még a mérsékelt és félték cionistákat is azon hitközségeken belül, melyekbe Magyarország zsidósága – cirka 445,000 fő – szerveződött. Ezen hitközségek tagságának döntő többsége, nem tudván jobbat, elfogadták mindezt. A hivatalos izraelita vezetőség hozzáállása a zsidóellenes náci lépésekhez annyiból állt, hogy elítélő nyilatkozatokat tettek közzé – de azokat sem a zsidó szolidaritás, hanem az egyetemes emberiségi elvek talaján állva.

A magyar hatóságok nem csupán elfogadták, de egyenesen megkövetelték, hogy a zsidó etnicitás elvét fedő tabu megmaradjon az asszimiláns izraeliták részéről. 1919-óta a Horthy-féle Magyarország egyik meghatározó politikai eleme az irredentizmus volt, s mivel a zsigerileg antiszemita budapesti rezsim hajlott arra, hogy statisztikai adatokkal súlyozza az 1920-ban Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia javára elvesztett provinciák visszaszerzésére irányuló érveit, gazembereknek és árulóknak bélyegezte azokat a zsidókat, akik az egykori magyar területeken inkább vallották magukat a zsidó, mint a magyar nemzet kibebbség részének. A Horthy-rendszer kétszínű volt. Egyszerre követelte meg az 1807-es hazugság fenntartását az asszimiláns vezetőségtől, és dagasztotta az antiszemitizmust az országban. De még jóhiszemű, nem zsidóellenes magyarok is elfogadták a nézetet, hogy nincs zsidó nemzet, csak zsidó vallás – vagy legalábbis mára ez a helyzet. Bedőltek az asszimilánsok retorikájának, akik a zsidó nemzet létének elismerését egyenlővé tették a zsidóverések kirobbanásával, mintha Magyarországon a nem magyar polgárok egyenlő jogállása nemzeti hovatartozásuk megtagadásából fakadt volna valamilyen okból.

A kommunista párt be volt tiltva a Horthy-féle Magyarországon, és a kommunista tevékenység súlyos vétség volt. Ilyen körülmények között fel tudja mérni az olvasó, hogy milyen súlyos rágalom volt az, amikor Fábrián Béla,¹⁰ az izraelita vezetőség egyik vezető tagja, aki egyben az apró magyarországi liberális párt képviselője is volt, nyilvánosan kijelentette, hogy „minden cionista kommunista is egyben.” Való igaz, hogy Fábriánt tisztességes asszimilánsok rendreutasították, de undok, hülye vádaskodása jel-

lemző volt az egész politika klímára, melyben a cionisták apró csoportjának dolgoznia kellett Magyarországon. A zsidó asszimilánsok és az irredentizmus-mániás nem-zsidó rezsim részéről egyaránt érkező kétoldalú nyomás alatt a cionisták kénytelenek voltak véka alá rejteni hitüket a zsidó nemzet létében és értékeiben. Ennek eredménye az volt, hogy mind a nem-zsidó, mind a zsidó közvélemény szemében a cionizmus képe Palesztina-szerető szentimentalizmussá és a politikamentes filantrópiává züllött. A WZO budapesti ága, a „Magyar (így!) Cionista Szövetség”, mely a cionista pártok gyűjtőszervezete volt, híján volt mind presztízsnak, mind befolyásnak; az ország hivatalosan 445,000 zsidó lakosából körülbelül 1000 ember volt a tagjuk. Ennek ellenére az asszimilánsok, s főleg a legnagyobb, pesti hitközség vezetősége – mely a főváros keleti részét jelenti, s melyet 1929 óta Stern Samu¹¹ üzletmágnás irányított – veszélynek tartották a cionizmust, és meghurcolták annak követőit.¹²

A színjáték, hogy a zsidóság pusztán vallás lenne, kétszeresen is hamis volt a pesti neológok között. Vezetőik nem csupán gúnyt űztek a judaizmusból azzal, hogy megtagadták annak etnikai lényegét, de tagságuknak többsége, akik magasról tettek a vallási hagyományra, lényegében még csak nem is voltak hívők. A következő incidens szolgál ennek bizonyítékául, mely a gyülekezet általános gyűlésén játszódott le 1938. január 15-én, s melyről én ezt jelentettem a *Jüdische Volk*¹³ c. berlini revizionista hetilapnak:

„Az ülés vezetőségének minden tagja idézetet dobált idézet hátára beszédeiben, többségében bolond mondásokat magyar költőktől és államférfiaktól, illetve István király¹⁴ intelmeit. Az egyetlen felszólaló az ülés elnöksége közül, aki zsidó imákat, Bibliát, illetve egészen pontosan a Kohelet¹⁵ idézte, a hitközség főtitkára, illetve a sokak által hangoztatott pletyka szerint annak egyenesen az ura, Eppler¹⁶ volt. Mikor elcsípte a Kohelet szót, a textilipari báró, Buday-Goldberger¹⁷ odahajolt szomszédjához, Fábrián parlamenti képviselőhöz és megkérdezte, tőle, hogy »az meg mit jelent?« Fábrián, akit igen jól ismertek a cionisták, mint kellemtelenkedő alakot, felelet neki. Nem hallhattam, hogy mit felelt, de fogadni mernék, hogy rossz választ adott. Néhány nappal később látogatást tettem a hitközség legfelsőbb vezetőinek egyikénél, egy végtelenül okos és tanult úriembernél, aki noha remek író volt, széles műveltséggel, de annak ellenére, hogy nagy tiszteletben álló szerzőnek nevezhette magát, halvány fogalma sem volt a zsidóság alapjairól sem. Én megemlítettem neki a szegyenletes kis incidenst a Kohelet kifejezéssel kapcsolatban. Ő erre pedig amolyan szégyellős arccal nézett rá, majd végül csak megkérdezte: »No, hát – mit jelent? Én sem tudom.«,¹⁸

Mikor a beszámolót írtam a *Jüdische Volk* számára, még nem tudhattuk, hogy azzal, hogy Eppler bemutatta a szent szövegekben való jártasságát, valójában – még ha csak ta-

pintatosan is, de – tiltakozni akart a zsidó lelkiület hiánynak okán a hitközség vezetőjével szemben; s csupán négy év múlva döbbsentünk rá, hogy nem Eppler irányította az elnök-báb ügyeit és tetteit, hanem hogy valóban Stern Samu volt a főnök; egy despota, aki éppen annyira irányíthatatlanul önfejű volt, mint amennyire öntelt és egyben hataloméhes is. Úgy kezelte Epplert, mint az alárendeltet, akinek engedelmesskednie kellett. Csupán négy évvel később tudtuk meg, hogy a főtitkár hányszor próbálta megfékezni az önkényurat, mikor Stern viselkedése inkább hajzott Hámánéra, mint Mordekájéra.¹⁹

A hasonlat talán szívtelennek hangzik; de nem az. Természetesen Stern nem volt Hámán; állítólag ért el szép dolgokat jótékonykodás terén és nyilván nem voltak gonosz szándékai. Kétséget kizárólag azt hitte, hogy jól szolgálja közösségét. Azonban fanatikusan próbált elsősorban magyar hazafi lenni, és diktatórikus eszközökkel űzte politikáját, melynek célja a zsidóknak az országban tartása és a zsidó kivándorlás kísérleteinek megakadályozása volt. Megszállottságában valóban hámáni módon viselkedett. Szeretném idézni itt, megtörve a történeti időrendet, Stern Samu hámáni viselkedésének egy példáját Grünhut Áron emlékiratából.²⁰

Grünhut nem volt cionista. Ő a pozsonyi ortodox hitközség vezetője volt, mely akkor a szlovák náci bábállam központja volt. Miután bizalmas információhoz jutott a teljes szlovák zsidóság Németországba történő közelgő deportálásáról, egy mentési terv született. A felkészítő egyezkedést Budapesten kellett végezni. A szlovák zsidók nem utazhattak; Grünhut, akit a pozsonyi zsidó vezetőség bízott meg a magyar fővárosba való eljutással, magára vállalta a határon való illegális átlépést, és megtette a Budapestig való veszélyes utat 1942 kora februárjában. Ortodox barátai találkozást szerveztek közte és a magyar zsidóság minden csoportjának vezetőivel Stern Samu irodájában. Beszámolt a szlovákiai helyzetről, bemutatta a mentési tervet, és a budapesti izraelita vezetőség segítségét kérte, hozzátéve, hogy a projectben való részvétel a magyar zsidóság előnyére válhat a jövőben. Stern hevesen tiltakozott a feltételezés ellen, hiszen egy ezer éves alkotmánnyal rendelkező országban, melynek élén Horthy áll, effajta dolgok sosem eshettek volna meg; ráadásul, mondta ő, a szlovák zsidók a csehekhez való csatlakozást sürgették, mikor a területüket elszakították 1920-ban, s nem a magyarokkal akartak maradni.

Végső soron Stern kiemelte, hogy egyáltalán nem ad segítséget Grünhutnak és barátainak, mert nem akart törvénytelen dolgokban részt venni. Grünhut ezek után megkérdezte, hogy milyen segítségre számíthatnak Stern részéről, amennyiben a szlovák zsidók kénytelenek lesznek illegális Magyarországra menekülni. Stern ezt felelte: „Ráhatásunk lesz, hogy elkapják őket, és vissza is küldjék őket a határon”.

Stern ezek után megkérdezte, hogyan jutott Grünhut Budapestre, mert tudomása szerint a szlovák zsidóknak nem volt szabad utazniuk. Mikor Grünhut beismerte, hogy illegálisan érkezett, Stern megparancsolta, hogy távozzon. Eppler volt az, aki megpróbálta meggyőzni Sternt azzal, hogy régóta ismerte Grünhutot, s hogy régen nagy szolgálatokat tett a pesti hitközségnek. Stern megnyugodott, és Grünhut ismét szólhatott az egybegyűltekhez. De mikor megismételte figyelmeztetését, hogy a magyar zsidók egyszer még segítségre szorulhatnak, Stern ismét dühbe jött, és Grünhutnak végleg távoznia kellett.

Eppler és más résztvevők megkérték, hogy várjon az előtérben, míg megpróbálják meggyőzni Sternt – sikertelenül. Stern fenntartotta, hogy nem az ő feladata volt segítséget adni a szlovák zsidóknak, s hogy nem hagyja, hogy bárki eltérítse akaratától.

Ez az epizód, melyet Grünhut emlékirataiban ír le, nem ment ritkaságszámba. Sőt, voltaképpen jellemző volt Stern Samura. Mikor én és barátaim megtudtuk, nem lepődtünk meg, és nem is döbbsentünk meg; Stern feltétel nélküli elutasítása a magyar határokon túli zsidók megsegítésének esetében még a többi magyar izraelita hazafi között is különöcszámba ment, de akaratát, ha nem is az egész neológ közösségre, de bizonyosan az egész fontoskodó pesti hitközségre képes volt ráerőszakolni.

Ilyen körülmények között jutottam arra a döntésre 1937-ben, hogy ideiglenesen visszavonulok az aktív szerepléstől a cionista mozgalmon belül. Ekkor Vlagyimir Zsobotyinszkij ifjúsági szervezetének, a *B'rit Tumpeldor (Betár)* magyarországi ágának voltam a tagja, de ötvennyi *betári* szolgálat után arra a következtetésre jutottam, hogy az elkövetkező időben reménytelen az a törekvés, hogy cionista tömegmozgalmat hozzunk létre Magyarországon. Noha továbbra is hozzájárultam a zsabotyinszkista (azaz cionista-revizionista, ill. 1935 után „Új Cionista”) sajtóhoz, és kapcsolatban maradtam olyan vezető revizionistákkal, mint dr. Joszif B. Schechtman,²¹ Zsabotyinszkij jobb keze, személyesen egy oktatási kampány terveinek elkészítésére fordítottam időmet, mely a magyarországi zsidóság öntudatának szintjéhez készült igazodni

Mindent, amit csak el lehet mondani az asszimilánsok önmegalázásáról és önmegalázása ellen – azaz a mi esetünkben az izraelita vezetőség hozzáállása ellen a magyarokhoz –, már remekül írásba lett ültetve Herzl Tivadar és Max Nordau által. Lelkiületüket akartuk feltámasztani az 1930-as évek követelményeinek és a magyarországi helyzet sajátosságainak megfelelően. Engem és társaimat nem csupán az asszimilációval összeegyeztethetetlen becsület és büszkeség érzése mozgatott, de a környező társadalom egyre növekvő ellenséges mivolta is. A minket motiváló egyik tényező az izraeliták gerinctelen, őszintétlen viselkedése felett érzett undor volt, illetve az elkötelezettség, hogy megvédjük magunkat – hogy visszaüssünk, s ha kell, először üssünk.

Miután Hitler hatalomra jutott, a zsidók kiűzése az országokból, ahol születtek, már nem volt elképzelhetetlen dolog. Egy magyar-zsidó politikus, aki egyébiránt nem volt nélküle minden érdemnek, Sándor Pál, ekkor így kiáltott fel: „Még a deportáló-vagonban is a magyar himnuszot fogom énekelni!” Az ilyen viselkedést émelyítőnek véltük.

És más zsidók is hozzánk hasonlóan vélekedtek. Helyzetértékelésünket addig a pontig több nemzettársunk osztotta, akik egyébiránt távol álltak a mi világnézetünkötől. A nürnbergi törvények évében, 1935-ben egy ismert zsidó író, Komlós Aladár²² egyenesen olyan messzire ment, hogy egy könyvismertetőben, mely az akkortájt legnevesebb budapesti irodalmi folyóiratban jelent meg, ezt írja: „Nem itt a helye tünődni rajta, mi az oka, hogy a magyar zsidóságot még a fenyegető halálveszedelem sem tudja eszmélésre riasztani. Sajtója ma sem tud mást, mint lelkesíteni a hitközségek nagyjai iránt vagy meddően nyöszörögni az antiszemitizmus miatt, amely a zsidókat zsidóknak nevezi.”²³ De Komlós és azon társai nézetének, akik talán még szimpatizáltak nézeteivel, vajmi kevés közös pontja volt a mi – visszatekintve így nevezném – militáns aktivizmusunkkal. Amikor Komlós 1935-ben „halálveszedelemről” beszélt, az csupán még retorika volt. 1937 után azonban a veszély valóságossá vált.

A GYÜLEKVŐ VIHAR

Ausztria náci megszállásáig a hivatalos Budapest látszólag kitartott a teória mellett, hogy a magyarországi zsidók és nem-zsidók közt a különbség csupán felekezeti: jogilag egyenlők voltak. Az igazság azonban az, hogy a náci rasszizmus már jóval korábban befolyást kezdett gyakorolni a budapesti hatóságokra. Az első tünet egy szerkesztői cikk volt a kormány német nyelvű napilapjának, a *Pester Lloyd*nak a hasábjain, 1937 húsvétján. A cikk szerzője, Németh Imre,²⁴ a kormánypárt országgyűlési képviselője elmagyarázta, hogy a magyar társadalom „egyensúlyhiányban” szenved a zsidók aránytalanul magas súlyának okán az értelmiségi foglalkozások között. Április 18-án Darányi Kálmán²⁵ miniszterelnök maga mondott egy hasonló lelkületű beszédet: arról szónokolt, hogy a zsidókérdés létezik az országban, de annak megoldását „alkotmányosan” kell elérni.²⁶ Ugyanezen év nyarán a kormány statisztikai felmérést rendelt el a zsidó dolgozók pontos számának meghatározása céljából a kereskedelmi és ipari vállalkozások, illetve a bankszféra területén. Decemberben pedig több száz budapesti zsidót űztek ki Lengyelországba, ugyanis nem voltak képesek igazolni magyar állampolgárságukat.²⁷

S mégis, a nagy-britanniai magyar nagykövet ünnepélyesen bejelentette a londoni sajtónak, hogy a kitelepítéseknek semmi köze nem volt ahhoz, hogy az áldozatok zsidók voltak; a lépés idegenek, illegális lakosok ellen irányult,

és semmifajta diszkrimináció nem érte az őshonos magyar zsidókat.

Az ilyesfajta hivatalos porhintéssel és hazugsággal aztán egy éjszaka leforgása alatt felhagytak, mikor Hitler megszállta Ausztriát. Szinte azon nyomban megkezdődtek a készülétek egy zsidóellenes törvény megfogalmazására Budapesten. A képviselőház elé 1938. április 8-án terjesztették be a törvényjavaslatot, melyet május 29-én iktattak törvénybe. Az új törvény nem definiálta tisztán azt, hogy mik a zsidók – vallásos közösség? faj? nemzet? –, ellenben felállította annak kritériumát, hogy ki „kell zsidónak tekinteni” (a keresztény egyházak egyes betért tagjait igen, másokat nem), illetve egy 20%-os *numerus clausus* vezetett be a gazdasági életben. Kormányzati körökben az egekre is megesküdték, hogy ez volt az utolsó engedmény a náciszerű radikális jobboldaliak számára: az izraelita vezetőség pedig lenyelte mindezt, és tovább hirdette magyar hazafiságát és hitét „a magyar lovagiasságban.”

Cikkeim, melyeket a berlini *Jüdische Volk* hetilap 1937 decembere és 1938 áprilisa közt hozott le, szorosán követték az első zsidótörvény kihirdetését követő eseményeket. Figyelmeztettem, hogy a törvény semmiképp sem lesz képes kifogni a szelet a magyar zsidóverők vitorláiból, hiszen ők úgysem fogadnák el a 20%-os határt. Továbbá azt is közöltem, hogy a törvény nem lesz képes felébreszteni a megzavart zsidó tömegeket, mert nem ment egyértelműen szembe az izraelita önámítással. S diagnózisom tragikusan igaznak bizonyult. Kevesebb, mint egy évvel később a törvényt – mely állítólag csak holmi „társadalmi egyenlőtlenségek” korrigálására tört – eltörölték,²⁸ majd 1939. május 4-én érvénybe léptették a második zsidótörvényt. Ez immár arcátlanul rasszista volt, és kendőzetlenül kísérelte meg visszavágni a zsidók szerepét és befolyását.

Csupán 1938 végére öltött formát az oktatási kampány, melyet kigondoltam. A kész terv egy mélyreható eszmecsere során materializálódott, mely köztem, feleségem, a revizionista („Új Cionista”) vezető és ügyvéd, dr. Kálmán Imre,²⁹ és az orvos dr. Tamási Varga Imre³⁰ között zajlott. Egyfajta ideológiai sokkterápiát agyaltunk ki, hogy felébresszük a szunnyadó zsidó tömegeket, melyeket semmittevésbe és illúzióba csalogatott az asszimiláns vezetőség. Egy kiadóvállalat kellett, hogy legyen a kezdőpont. Beljűk akartuk verni a nagy igazságot, miszerint az őszinteség a konstruktív zsidó politika elsőszámú feltétele, s hogy létünk alapigazsága, hogy zsidók vagyunk, és nem magyarok; mást állítani hazugság lett volna. Ki akartuk emelni, hogy a magyarországi zsidók hűséges magyar állampolgárok, akik annyiban különböznek más nemzeti kisebbségektől, hogy többségük, noha magyar nyelven beszél, mégis alapvetően eltér a magyarságtól. Ők egy *sui generis*³¹ nemzeti kisebbség voltak, de akkor is nemzeti kisebbség – egy közösség, mely közös ősökön és közös végzetten osztozott. S mindennek szilárd hangoztatással el voltunk

szánva, hogy megtörjük a nagy tabut, mely egyaránt szent volt a befolyásos és gazdag zsidó vezetőségnek, illetve az irredentizmus-mániás nem-zsidóknak.

A palesztinai új zsidó állam eljövételét evidenciaként mutattuk be, bár a „cionista” kifejezést, mely sajnos rossz hírbe keveredett Magyarországon, elkerültük. Jelszavaink a „zsidó nacionalizmus” és a „zsidó reálpolitika” váltak.

Dr. Varga sohasem voltcionista; magyarnak nevelték – és néhány évvel korábban el sem merete volt gondolni, hogy zsidóellenes törvényeket terjeszthetnek be, vagy egyenesen elfogadnának a budapesti parlamentben. Hogy ez megtörtént – s hogy az antiszemitizmus vad hullámai árasztották el Magyarországot, elsodorva nem csak a tömeget, de a politikai rendszert is -, immár ő is arra kényszerült, hogy felkutassa zsidó identitását.

De az „Új Cionizmus” budapesti vezető tekintélye, a Betár magyarországi szervezetének vezetője és az *alija bét*³² legelső számú elősegítője az országban dr. Kálmán volt. Én pedig „tartalékos” betári voltam. Mindketten konzultálni akartunk az Új Cionista vezetőséggel, mielőtt nekiláttunk volna kampányunknak.

Dr. Schechtman 1939 márciusában meglátogatott bennünket. Az *alija bét* kérdéseit jött megvitatni dr. Kálmánnal, de sikerült tájékoztatnom az „önálló” könyvkiadási projekt ügyével kapcsolatban. Dr. Schechtman egyetértett értékeléssel a magyarországi zsidóság helyzetével kapcsolatban, s úgy vélte, hogy lenne értelme megkísérelni zsidóvá tenni a zsidókat, mielőtt megpróbálhatnánk megnyerni őket acionista ügynek is. Felajánlotta, hogy tájékoztatja Vlagyimir Zsabotyinszkijt, és megkéri, hogy írjon előszót esszéim gyűjteményéhez, beleegyezésének jeléül. Néhány hét alatt a legépelt német nyelvű előszó megérkezett Zsabotyinszkij londoni főhadiszállásáról.³³ Nem maradt több kételyünk, és 1939 augusztusában a *Zsidó Nemzet-kiadás* bemutatkozhatott.

Két könyvet adott ki: *Egy az út - A zsidó nacionalizmus könyve* „D. Sabbatai” tollából – ezen a néven gyakorta írtam az oktatási kampány során -, és *Nevelés nemzeti forradalomra*, mely esszégyűjteményhez Zsabotyinszkij előszót írt.³⁴

A *zsidó nacionalizmus könyve* egyfajta *vade mecum*³⁵ volt a teljes zöldfülűek számára, amilyen a magyarországi zsidóság többsége is volt. „Nemzeti káté” c. része bevezették az olvasót Pinszker, Herzl és Zsabotyinszkij gondolkodásának alapjaiba. „A zsidók országa” c. fejezet dióhéjban bemutatta Palesztina földrajzát. Ezt követte a zsidó nép története, szintén röviden összefoglalva, mely az új zsidó állam eljövételének magabiztos ígéretével és annak üzenetével zárult. Ezt követték „Palesztina háború utáni felépítésének alapvető dokumentumai,” azaz a Balfour-deklaráció és a Nemzetek Ligájának Palesztina-mandátuma, a megfelelő megjegyzésekkel ellátva. A „Héber nyelv” c. fejezet célja az volt, hogy eloszlassa a gyakori tévhitet, miszerint a héber nyelv az átlagember számára megtanulha-

atlan lenne. Az „Orvosság a gettószellem ellen” című záró rész 24 találó aforizmát tartalmazott „Önbecsülés,” „Önbi-zalom,” „Igazmondás,” „Zsidó egység,” „Nép és vallás,” „Mi és a magyarok,” „Mi és az antiszemiták,” „Mi és a fajelmélet,” ill. „Mi és a kikeresztelkedettek” címmel. Drámai zárszó volt, melyet a zsidó nemzeti szimbólumok bemutatása, illetve a *Há'tikvá* dallama és szövege kísért....³⁶

Az *Egy az út* c. írást sokan megvették 1939 szeptemberére, de az ígéretes kezdeti reakciót elvágta a második világháború kitörése. Azonban a *Zsidó nacionalizmus* könyvének hatása megmaradt. Telefonon keresztül érdeklődők keresték meg dr. Kálmán irodáját, levelek érkeztek a kiadóhoz, és a feleségem által kezelt levelezés mennyisége nőttön-nőtt.

S egy ideig ez is volt minden. Az üzenet főleg szájról szájra terjedt. Már az első kiadványok készítése során szert tettünk pár aktív támogatóra barátaink és ismerőseink között – egy korábbi betári kivételével mindannyian korábban „alvó” zsidók voltak, akiket nem izgatott a cionizmus. S még többen lettek aztán az *Egy az út* olvasói közül. S mindig, mikor csapatunk egy tagja boltba ment, vagy bankba, vagy szerelőhöz, és a beszélgetés természetesen módon előkerült egy zsidó eladóval, banki alkalmazottal vagy dolgozóval, hogy „mi lesz most velünk?,” ő azonnal javasolta, hogy a megzavartak olvassák el a *Zsidó nacionalizmus* könyvét, és megszerezte címüket levelezőlistánk számára.

1940 elején a *Zsidó Nemzet-kiadás* folytatni kezdte tevékenységét. Megkezdtük a *Spinoza-Füzetek* kiadását, melyből az első kettő az ekkor már a nyomtatásból kikerült *Egy az út* legelső fejezeteinek bővített változata volt. Öt ilyen zsebkönyvet adtunk ki az év első felében, név szerint a következőket: „*A zsidó nemzet története dióhéjban*, D. Sabbatai tollából; *Zsidó nemzeti káté*, D. Sabbatai tollából; *Auto-emancipációt!*, L. Pinszker tollából, fordította Szilágyi; *A zsidók országa: Palesztina*, Szilágyi tollából; és *Zsidóság és szocializmus*, V. Zsabotyinszkij tollából, fordította Szilágyi.

1941-ben egy utolsó *Spinoza-Füzet* került kiadásra, *A zsidó állam*, Th. Herzl tollából (tömörített verzió, fordította és jegyzetelte Szilágyi). Pinszker és Herzl mesterművei már korábban kiadásra kerültek magyar nyelven, de azok a fordítások pontatlanok voltak, s mi pedig különösen fontosnak ítéltük, hogy ezeket a klasszikusokat elérhetővé tegyük hibátlan és olvasható magyarsággal.

A könyvecskékben szerepelt egy postafiók is, mint levelezési cím, illetve az egyetlen budapesticionista könyvesboltnak a címe is, melynek tulajja, Gondos Sándor nem osztotta „radikalizmusunkat”, ellenben hűségesen támogatta törekvéseinket. Terjesztette kiadványainkat, illetve közvetített leveleket, üzeneteket és kérdéseket.

Minden könyvecske borítóján céljaink következő tömör deklarációja szerepelt:

„A ZSIDÓ-NEMZET KIADÁS KIADVÁNYAI
a zsidó reálpolitika céljait szolgálják.
A zsidó reálpolitika alapvető tétele ez:
A ZSIDÓSÁG NEMZET.
A zsidó reálpolitika legfőbb feladata
a fiatal zsidóság kivándorlásának meg-
szervezése Magyarországról, és az öreg,
itt maradó zsidók békés életének őrzése.”

1940 nyarán ominózus fejlemények akadályozták meg további tevékenységünket. A katonakorú zsidó fiatalokat katonai vezetőségű „munkaszolgálatra” hívták be. A név talán ártalmatlannak hangzik; valójában kényszermunkát takart. Az elbánás embertelen volt, bár tekintve a két évvel később történeteket, szinte még elviselhető. Célja a megalázás, és nem a gyilkolás volt. Azonban még így is egy újabb lépés volt számos fiatal zsidó illúzióinak lerombolása felé. Hirtelen rádöbentek az asszimiláns vezetőség unostalan ismételtetett frázisainak ürességére, melynek szószólói szüntelenül hirdették, hogy „itt nem történhet meg,” s hogy a nemes és nagylelkű magyar faj sosem tűrhetné el a nációkra jellemző atrocitásokat. S noha 1940 decemberének végére lényegében az összes munkaszolgálatost leszerelték, a keserű ébresztőt már nem lehetett meg nem történné tenni. Sokan ezek közül a férfiak és feleségeik közül nyitottá váltak a zsidó reálpolitikára.

EGY „KVALITATÍV UGRÁS”

Mikor dr. Schechtman meglátogatott bennünket 1939 márciusában, figyelmeztetett minket, hogy ha kitörne egy Hitler által indított háború, a nációk meg fogják kísérteni egy egész Európát elnyelő pogrom kivitelezését. A háború után megkérdeztem tőle, hogy emlékszik-e még az információ forrására, és ő azt felelte, hogy valószínűleg a lengyel hírszerzésben dolgozó barátaitól hallhatta. Nem riadóztattuk magunkat különösebben, és tovább dolgoztunk oktatási kampányunkon. Eközben dr. Kálmán az *alija bét* útjainak biztosítására törekedett, együttműködve a Betárral. Kálmán egy magasan kitüntetett első világháborús hadnagy volt, és egykori bajtársai közül néhányan, akik akkoriban fontos tisztségeket töltöttek be a hadseregben és a kormányban, elkötelezett barátainak számítottak. Nekik hála sikerült egyengetnie az *alija bét* útját, tőlük szerezve be házával nem rendelkező személyeknek szóló utazási papírokat azoknak a zsidóknak a számára, akik a nációk által uralt területekről menekültek Magyarországra, és természetesen nem rendelkeztek nemzeti útlevellel, illetve zöld utat szerezve a gyakorlatilag illegális emberszállítmányoknak.

Az első ilyen szállítmány 750 magyar betáriból és szimpatizánsból állt, akik Ausztrián keresztül utaztak Palesztinába 1937 nyarán; a második szállítmány Jugoszlávián keresztül kelt útra egy évvel később. Körülbelül 150 *ole*³⁷

szállt először hajóra Budapesten, 1938 telén, majd lehajóztak a Dunán egészen Sulináig,³⁸ ahol hajót váltottak és tengerre szálltak. Ez az útvonal megmaradt egészen Magyarország náci megszállásáig, 1944 márciusáig. Addig a pontig mindössze 4500 *olim* tudott ezen az úton kijutni, hála a zsidó vezetőség ellenállásának, míg az „idegen” zsidók közül, akik Magyarországra szöktek és itt bújtak el, körülbelül 35 000-en³⁹ csatlakoztak az *alija bét* szállítmányaihoz hála dr. Kálmánnak, hiszen az idegenek távozásával szemben nem voltak ellenvetései az izraelita vezetőségnek.

1938 decembere előtt dr. Kálmánnak rengeteg szálát meg kellett mozgatnia, mire a megfelelő szerv, a belügyminisztérium hajlandó volt felkarolni az ügyet, eltávolítani a bürokratikus akadályokat, és elnézni a szabálytalanságokat, melyek elkerülhetetlenek egy ilyesféle feladat során. Stern Samu képviselői mindent megtettek, hogy tiltás alá helyeztessék tevékenységünket. Felhívták a minisztérium figyelmét mindenfajta veszélyekre, a hivatalos brit tiltakozástól az összes utas haláláig. De dr. Kálmán befolyása és a magyarok igyekezete, hogy fájdalommentesen megszabaduljanak zsidóiktól, végül diadalmaskodott. Az *olek* tengerre szálltak és 1939. január 5-én egy tel-avivi távirat igazolta, hogy a csoport megérkezett. Netanja⁴⁰ közelében szálltak partra, és az *Irgun Cvaj Leum*⁴¹ emberei fogadták és kísérték biztonságos helyre őket. Dr. Kálmán bemutatta a táviratot a minisztériumnak, és Stern Samunak is, abban a reményben, hogy az esetleg észhez tér majd. Dr. Kálmánt biztosította a minisztérium, hogy innentől fogva számíthat rá, hogy a hivatalos szervek eltűrik tevékenységét; Stern Samu pedig megígérte, hogy minden erejét megmozgatja a magyarországi zsidó kivándorlás megakadályozásáért.

A korai résztvevők számára az *alija* a cionista álom beteljesedése volt; néhányuk számára a gazdaságilag reménytelen személyes helyzetből való menekvést is jelentette. Az ügy ekkor még nem volt élet vagy halál kérdése.

Azonban 1940 vége felé rosszat sejtető hírek jeleztek, hogy a náci *Judenpolitik*⁴² – hegeli szavakkal élve – kvalitatív ugráson esett át, mely politikai változás Magyarországra is hatással volt. Addig a pontig biztosra lehetett venni, hogy a legveszettebb náci aktivisták sem követelnek többet, mint a zsidók távozását, vagy legrosszabb esetben a kiűzésüket. Most pedig egyik napról a másikra a fizikai kipusztítás elképzelhető alternatívájává vált a kiűzésnek. A Harmadik Birodalommal foglalkozó történészek arra jutottak, hogy a hitleri rezsim a kivándoroltatási terveket valamikor 1941-ben cserélte le a tömeggyilkossági projektre; azonban a szelek már jóval korábban megváltoztak. Dr. Kálmán bizalmas információkhoz jutott a magyar hadsereg legfelsőbb vezetésének titkos tanácskozásairól, akik a közelgő harmadik zsidótörvény katonai vonatkozásait vitatták meg, melyet ezúttal már hűen terveztek a német modellhez igazítani. Bizonyos katonatisztek, Werth Henrik⁴³ vezérkari főnökkel együtt felvetették, hogy az egész hadsereget meg lehetne tisztítani a zsidóktól úgy, hogy ilyen

vagy olyan módon, de egyesével végeznek velük. Werth utóda, Szombathelyi Ferenc⁴⁴ hasonló szellemiségben gondolkodott. S noha nem hoztak végül döntést, számos résztvevő tiszt felháborodott, még ha csendben is maradt. Dr. Kálmán egykori bajtársai pedig figyelmeztették őt a bizalmas körökben elhangzottokról. Mi komolyan vettük, amit hallottunk.

S ezen a ponton már nem tudtunk megelégedni egy hosszú távú tervvel, melynek a célja csupán a magyarországi zsidó ideológiai felvértezése volt. Komolyan fel kellett lendítenünk az *alija betet*. És további nem zsidó szövetségességre volt szükségünk. Ha a magyarországi zsidók túl akarták élni a háborút, meg kellett győznünk befolyásos magyarokat, hogy hazafias érdekük ránk hallgatni.

Természetesen kézilég válogatott magyar antiszemitákat vettünk bele célcsoportunkba. Kulcsembereket akartunk elérni a sajtóban, a parlamentben, a közigazgatásban: közülük vajmi kevesen szerették a zsidókat. Hiszen antiszemitizmus már jóval 1918 előtt is volt Magyarországon; az első világháború után kapott aztán erőre, noha az utóbbi időben pár kortársunk tagadta ezt. A holokauszt után Kállay Miklós,⁴⁵ aki 1942 és 1944 között volt kormányfő, azt vallotta, hogy a németek importálták a zsidóellenességet hazájába, mely lényegében ismeretlen volt Magyarországon Hitler hatalomra jutását megelőzően. Kállay ezt egykori magyar zsidók Németországgal szembeni kárpótlási kérelmeit támogató tette, ám úgy néz ki, hogy maga is elhitte ezt a badarságot. De olyan zsidókkal is találkoztam, akik 1938-at megelőző magyar éveiket rózsás szemüvegen keresztül nézték, és empatikusan tagadták, hogy bármifajta ellenérzést vagy diszkriminációt észleltek volna azokban a napokban. Az önámításnak igen sajátos változata ez.

Egy híres mondás, melyet általában a neves novellistának, Mikszáth Kálmánnak⁴⁶ tulajdonítanak, sokkal közelebb áll az igazsághoz. Ez úgy hangzik, hogy az antiszemita az a személy, aki a kelletnél jobban utálja a zsidókat. S noha az efféle szarkazmus nem-zsidó körökből származott, egy hasonló házi szólás, melyet zsidók eszeltek ki, szintúgy lábra kapott Magyarországon. Maguk a zsidók különbséget akartak tenni a fehérterror zsidógyilkosai és a korábbi ellenséges, ám elviselhető kiszólások között, és megalkották a „békebeli antiszemita” kifejezést.

A „békebeli” jelzőt széles körben használták Magyarországon 1918 után. Nem történeti időrendre utalt, hanem „jó tulajdonságokat” feltételezett. Más szövegkörnyezetben „kiváló háború előtti” élethelyzetet, anyagi állást, életmódot takart. A „békebeli antiszemita” kifejezés azonban azt az ironikus önvallomást jelentette, hogy némi piszkálódás és diszkrimináció még elfogadható (*vide*⁴⁷ Mikszáth mondása), ellentétben a korai Horthy-kor van zsidóellenességével.

A valóban mérsékelt békebeli jele az volt, hogy a témába vágó társalgást így nyitotta: „Nem vagyok antiszemita, de...” A kevésbé mérsékelt békebeliek bevallották, hogy ál-

talánosságban, de különösen a magyar ügyeken belül voltak fenntartásaik a zsidósággal kapcsolatban, de gyakran voltak zsidó barátaik, akiket őszintén kedveltek vagy tiszteltek, s akiknek kivándorlását nem látták volna szívesen. Illyés Gyula,⁴⁸ a fiatal magyarság kiváló irodalmi képviselője, és az elnyomott 1956-os szovjetellenes felkelés után a magyar irodalom ősz apja, tipikus békebeli volt. A katasztrofális negyvenes évek során segítette és védte zsidó barátait és kollégáit, és szembe sem rebent a veszett és fenyegető nácibarát sajtó ellene irányuló támadásai okán, de mégis, még 1935-ben azt írta egy könyvismertetésben: „Nem hiszek, mert semmi adatom rá, a zsidóság szellemi fölényében. A vagyonszerzés nem ilyen tulajdonság bizonyítéka. Egész másé. Nem hiszem, hogy a zsidóság vezető szerepe a magyar gazdasági életben, vagy az újabbkori magyar kultúra szervezésében a magyarság tehetetlenségének tükré. Nem hiszem, hogy ha nincs zsidóság, nincs magyar ipar, újságírás vagy forradalom. Könnyen meglehet, hogy sokkal különb van, ha tán valamivel később is.”⁴⁹ Nem számít, hogy mennyire vitatható érvelésének logikája; Illyés haragja látható, őszintesége pedig dicsérendő volt.

Ilyenek voltak egy baloldali-populista író nézetei; az ember pedig nem számíthatott gyöngédebb érzületekre a konzervatív magyar politikusoktól, s különösen nem 1938 után, mikor irredentizmusuk már függővé tette őket Hitler jóakaratótól. Nem csak, hogy nem tehattunk mást, mint antiszemitákkal egyezkedtünk: még csak nem is szorítkozhattunk kizárólag békebeliekre.

Azonban így is éles határvonalat húztunk azon antiszemiták között, akikkel hajlandóak voltunk párbeszédre törekedni, és azok között, akikkel nem voltunk hajlandóak szóba állni. Nem voltunk hajlandóak bármiféle kapcsolatba lépni olyan magyarokkal, akik a magyar-zsidó elválást gyűlölettel, a zsidó egyénnel szembeni rosszakarattal és a zsidó faj alacsonyabbrendűségéről és ártalmas mivoltáról szóló teóriákkal akarták elérni.

Azok, akiket meg akartunk keresni, két feltételnek kellett, hogy megfeleljenek: osztaniuk kellett a mi teljes meggyőződésünket Hitler elkerülhetetlen vereségében; és ki kellett zárniuk a kegyetlenkedés alkalmazásának lehetőségét az elválás folyamata során. Igen sokan voltak a hasonló magyarok. Még gróf Teleki Pál⁵⁰ is hangsúlyozta, aki egy mérsékeltabb antiszemita volt, és aki miniszterelnökként szolgált a második zsidótörvény elfogadásakor, hogy azt teljességgel kivitelezni fogják, ám mindenfajta kegyetlenség nélkül, mert a kegyetlenség idegen a magyar számára (ez akkoriban egy velős németellenes kiszólásnak minősült). Telekit és társait szavukon kívántuk fogni.

A ZSIDÓ MUNKAKÖZÖSSÉG

Ezen a ponton egyértelművé vált, hogy projektünk kinőtte egy aprócska könyvkiadó vállalkozás kereteit. Csoportunk

ekkorra már aktív segítők természetes gyülekezetévé duzzadt, levelezőlistánkon pedig több mint 200 szimpatizáns szerepelt, akik készen várták a további híreket (és reményeink szerint egy későbbi ponton mozgósításra készen is álltak). Nekünk pedig elsősorban „látogatói kártyákra” volt szükségünk következő lépésünkhöz.

Hivatalossá válni igen kényes kérdés volt. Magyarországon a gyülekezés és szerveződés joga 1919 óta nem létezett. Egy társulatot vagy egyesületet engedélyeznie kellett a belügyminisztériumnak. Egy zsidó szervezet kérelmét minden esetben az izraelita központi irodához nyújtottak be értékelésre; és az iroda reakciója minden asszimiláció-ellenes kérelem esetében elutasító volt. Ezért kezdtük hát meg tevékenységünket 1939 nyarán könyvkiadónak álcázva. Most azonban egy olyan formulát kerestünk, ami megfelelt a mi közkapcsolati elvárásainknak, de egyben nem volt jogi alany, s így nem volt szükség létrejöttéhez a kormány által kiadott engedélyre, illetve a hatóságok sem ellenezhették. Úgy döntöttünk, hogy felvesszük a Munkaközösség nevet, mivel ez olyan semmitmondó volt, hogy nem lehetett sem betiltani, sem feloszlítani – ameddig persze a hatóságok nem szimatoltak összeesküvést mögötte.

Megelőző lépésként megkerestük dr. Sombor-Schweinitzer Józsefet,⁵¹ aki egy kivételesen intelligens és náciellenes rendőrtiszt volt. Dr. Kálmán, dr. Varga, és jómagam tájékoztattuk őt céljainkról, s így elhárítottuk a lehetséges rendőri közbelépést, ha az asszimilánsok megkísérelték volna őket a zsidó nacionalista kampány ellen hangolni (ahogy azt később meg is tették).

Noha Sombor-Schweinitzer biztosított minket megértéséről, mi el akartuk háritani annak a veszélyét, hogy rektorziók érjenek minket illegális gyűlések tartása miatt. Ezért hát barátainkkal általában apró kis csoportokban találkoztunk irodánkban vagy személyes lakhelyeinken.

A Munkaközösségnek nem volt alapszabálya vagy hivatalos ranglétrája, azonban volt egy szervesen kifejlődött szerkezete. A főbb gondolatok mindig attól négyes magtól indultak ki, mely az egész vállalkozást indította, s mely „folyamatos küldetésben” járt. Aztán volt egy tucat segítők, a „belső kör,” akik közeli kapcsolatban voltak velünk, a Szilágyiakkal, vagy dr. Kálmánnal, vagy dr. Vargával. Ha szükség volt rá, ők vették fel a kapcsolatot körülbelül negyven további támogatóval, akik nem vettek részt napi szinten tevékenységünkben, és nem ismerték minden tervünket és lépésünket, de általánosságban egyetértettek programunkkal, és alkalmanként, ha kértük, segítettek bennünket. Az utasítások, javaslatok, a „mag,” a „belső kör” és a támogatók közti információ folyamatos áramlásban volt. Alkalmanként egyes gondolatok elérték a többé-kevésbé passzív szimpatizánsokat is, olvasóinktól és barátainktól pedig érdekes tanácsokhoz jutottunk.

Noha minden nyomtatott kiadványunk, és másolt anyagunk egy része megmaradt, minden iratunk odaveszett.

Négy évtizeddel később nem tudnék emlékezetből több, mint tíz nevet felidézni az alapító „belső körből,” és egy tucatnyit a „támogatók” közül. És arra sem emlékszem minden esetben, hogy ez vagy az az első *Sárgakönyv* kiadása előtt vagy után csatlakozott hozzánk.

A „belső kör” tagjai Adler Imre, Füredi Pál, dr. Heller Ella, dr. Heller György, dr. Kreilisheim György, Mitzger Zoltán, dr. Molnár Endre, dr. Molnár Júlia, Sonnenfeld László és Vázsonyi István voltak.⁵²

Adler, Füredi és Mitzger irodai alkalmazottak voltak; a Hellerek és Molnár Júlia orvosok; dr. Kreilisheim joghallgató és történész; dr. Molnár Endre statisztikus; Sonnenfeld kereskedő; és Vázsonyi, az egyetlen ex-betári (aki nem állt rokonságban a hasonló nevű politikussal) egy biztosítócég menedzsere és szövőmester volt.

1941 őszén újabb értékes személy gazdagította „belső körünket.” Ofner Ferenc,⁵³ a jugoszláviai betár korábbi vezetője Budapestre került, miután a magyar csapatok megszállták Bácskát, és elkötelezett segítőknek vált.

Támogatóink közül ki kell emelnem dr. Pikler J. Gyulát, Kelen Hugót, dr. Berend Bélát és dr. Kasztner Rezsőt.⁵⁴ Dr. Pikler kiváló kutató, orvos, statisztikus és a Henry George-féle⁵⁵ társadalmi reform bajnoka hasznos szolgálatot tett nekünk tanácsadással, hírszerzéssel, és lehetséges nem-zsidó támogatók számára írt ajánlólevelek megírásával. Kelen, az ismert zeneszerző, elkötelezett propagandistájává vált legalapvetőbb eszméinknek, és követőket nyert az ügy számára; legkiemelkedőbb besorozottja Pap Károly⁵⁶ lett volna, egy valódi géniusz, akivel azonban mégsem működünk együtt, tekintve az extravagáns javaslatokat, melyeket a mi segítségünkkel akart gyakorlatba ültetni (például egy engedély nélküli békeparti tömegdemonstrációt akart cionista lobogók alatt a budapesti Andrassy főúton). Kapcsolatunkra dr. Berenddel, a vidéki Szigetvári főrabbiával, és viszonyunkra dr. Kasztnerrel még később visszatérek.

Nem-zsidó barátaink közül megemlíthetem dr. Fehér Miklóst, dr. Ortutay Gyulát, Puskás Teodórát és Makkai Jánost.⁵⁷ Dr. Fehér kutatómunkatárs volt a Budapesti Egyetem Antropológiai Intézeténél; hasznos forrásanyagokkal látott el engem *A zsidó népegyenlőség* c. munkám írása során. Dr. Ortutay, néprajzkutató és rádiószerkesztő felajánlotta nekünk segítségét, de tevékenységünknek vége szakadt, mielőtt még hasznát vehettük volna segítségének. Puskás kisasszony, Thomas Alva Edison ünnepelt magyar segítőjének⁵⁸ lánya többé-kevésbé befolyásos magyarokról hozott híreket, akik látszólag elfogadták a rezsim németbarát álláspontját, ám valójában gyűlöltek a náciakat. Csupán a háború után tudtam meg, hogy a hölgy végig a brit titkosszolgálatnak dolgozott. Makkai János szerepéről alább fogok írni.

Csapatunknak nem voltak fizetett dolgozói. A költségeket kezdetben a kezdeményezők maguk finanszírozták, majd később a „belső kör” néhány jobb helyzetű tagja szin-

túgy hozzájárult a kiadások fedezéséhez. Én olyan szerencsés helyzetben voltam, hogy egy hírügynökségnél dolgoztam, ahol a reggeli váltást vezettem. Munkanapom reggel hatkor kezdődött és délelőtt tízkor ért véget, s így lényegében egész nap a Munkaközösség szolgálatában állhattam. Rengeteget házaltam, és ha végre találkozót eszközölhettem ki egy nem-zsidó tisztviselővel vagy egyébként fontos személlyel, én kísérleteztem a sokk-kezeléssel, amit lehetséges magyar partnereink számára fejlesztettünk ki.

A kezelésnek két része volt. Először felvilágosítottam célszemélyemet arról, hogy nem tartjuk magunkat magyarnak, és nem is akarunk azok lenni: utána biztosítottam, hogy teljességgel rendben valónak tartom, hogy ő antiszemita – addig a pontig, amíg nem zúllik agresszióba –, hiszen az idegenkedés érzése kölcsönös. Ekkorra, szinte egy szempillantás alatt, egyenlő féllé váltam a másikkal. A technika szabályszerűen működött.

Utána elmagyaráztam, hogy mi, zsidó nacionalisták, és ők, magyar hazafiak, bizonyos lényeges érdekeken osztozunk. A mi célunk az volt, hogy szabadon és méltóságban élhessünk saját államunkban, és bizonyosak voltunk benne, hogy a zsidó államot újra fel fogják állítani Palesztinában. Ezért hát célunk az, hogy mi ott akarjuk hagyni Magyarországot a Szentföldért. A magyarok is azt akarták – mindegy, hogy német nyomásra, vagy a saját akaratukból –, hogy hagyjuk el hazájukat. De míg a tömeges kivándorlás várható a háború utánig, Hitler *most* tört a zsidóság megsemmisítésére. Nekünk feltett szándékunk volt túlélni Hitlert; ám Magyarországnak is érdeke volt, hogy mi megmaradjunk. Egyértelmű volt, hogy a náci vereséget fognak szenvedni. Ha a magyarok asszisztálnak Hitlernek a zsidóság megsemmisítésére tett kísérletében, később borzalmas büntetést kell majd elszenvedniük a győzedelmes Szövetségesektől. Ezért hát kiemelten fontos magyar érdek lett volna, hogy megóvjának minket a németek és magyar csatlósainak gyilkos támadásával szemben. Természetesen tisztában voltunk vele, hogy a fennálló politikai és katonai feltételek mellett öngyilkosság lett volna a budapesti rezsím részéről, ha nyíltan a zsidók oldalára áll. Azonban ideológiánkra támaszkodva a magyar kormány hihetően tettehetne elkötelezett zsidóellenességet, miközben időt nyerhetne, és azt felhasználhatna arra, hogy segítsen nekünk felkészülni közelgő tömeges kivonulásunkra.

Természetesen módot kerestünk arra, hogy hirdethessük és propagálhassuk nézeteinket nyomtatásban is. Olyan formában kívántuk bemutatni érveinket, mely hasonlatos lehetne a kormányok által kiadott diplomata-dokumentumokhoz. Arra jutottunk, hogy manifesztóinkat *Zsidó Sárgakönyvek* formájában, a Munkaközösség nevében adjuk ki. Én fogalmaztam meg a szövegeket, alaposan megfontoltunk minden egyes szót, feleségem pedig bírálólként és szerkesztőként funkcionált, halhatatlan szimattal

keresve a legkeményebb és összefüggőbb megfogalmazást.

Ezzel hát mindent, amit eddig szavakkal mondtunk ki, kinyomtathattunk. Alapvető feltevésünk volt, hogy Hitler veszteni fog. Míg a náci Németországban az ilyesfajta feltételezéseknek már az elszuttogása is halálbüntetést vont maga után, Magyarországon ilyen veszély biztosan nem fenyegette az embert, azonban senki sem álmodott volna róla, hogy legálisan ki lehet adni valami hasonló tartalmú írást. Budapesten minden nyomtatásra szánt anyagot be kellett nyújtani a sajtófelelősnek, aki a kéziratot visszaküldte, vagy „sokszorosítható kihagyások nélkül,” vagy „sokszorosítható kihagyásokkal,” vagy „nem engedélyezem, nem sokszorosítható” feliratú pecséttel. Ostobaság lett volna benyújtani egy olyan kiadványt a sajtófelelősnek, Lee Tibornak,⁵⁹ mely arról ír, hogy „Hitlernek ütött az órája, és Amerika fog diktálni a háború után.” Némi ügyeskedéssel azonban megkerültük az akadályt. A lényeges tézist úgy helyeztük el a második *Zsidó Sárgakönyv*ben, hogy három külön bekezdésre bontottuk, látszólag ártatlan mondatokban elhelyezve . . .⁶⁰

Gondolataink bolondságnak is hangzottak 1941-ben az olvasó előtt (ha a mi oldalunkon volt), vagy egyenesen botránynak (ha németbarát volt). Végző soron tisztán beszéltek hitetlenségünkről Németország végző győzelmében, és mellékesen, evidenciaként kezelték, hogy az Egyesült Államok lesz végül a döntő hatalom. Ez valami olyasféle gondolat volt, amiről az ember talán beszélhetett akkoriban Magyarországon szűk baráti körben, de nyomtatásba – legalábbis „legálisan” – bizonyosan nem kerülhetett.

AZ ELSŐ SÁRGAKÖNYV

Míg felvetésünket Hitler végző bukásáról a második manifesztó lapjaira tartogattuk, az első *Zsidó Sárgakönyv* időtlen elvi témákra koncentrált. Kéziratát annak rendje és módja szerint benyújtottuk a sajtófelelősnek, és mikor elementem, hogy visszahozzam, ez az ízesen megfogalmazott pecsét fogadott rajta: „Nem engedélyezem! Nem sokszorosítható!” Számítottunk erre, és ezért egy prominens politikustól és a kormánypárt képviselőjétől, Makkai Jánostól kíséreltünk meg jogorvoslatot nyerni. Makkai egy politikai író, könyvszerző, és a kormánypárt napilapjának, az *Esti Újságnak* volt a szerkesztője.

Makkai a második zsidótörvény benyújtója volt, de nem sokkal annak kihirdetése után részt vett egy találó kommentárkönyv szerkesztésében, melyre általánosságban kiskapuk bemutatásaként tekintettek. És nem sokkal később megbizonyosodhattunk arról, hogy – bármi is készítette Makkait arra, hogy elengedhetetlen részt vállaljon a zsidótörvény megalkotásában – nem volt antiszemita, még csak „békebeli” sem, s emellett szilárdan brit- és USA-

barát volt (noha újsága nem térhetett el a hivatalos Hitler-barát iránytól). Nem emlékszem ezen értesülésünknek forrására, ám az igaznak bizonyult. Én voltam a londoni *Daily Herald* utolsó tudósítója Magyarországon, és ezen minőségemben mutattam is be magamat Makkainak, és így azonnal készen is állt, hogy lásson engem. Nem csak, hogy szimpatizált velünk, de egyenesen lelkesedett. Átvette a cenzúrázott és betiltott kéziratot, és bemutatta azt Bárdossy László⁶¹ kormányfőnek, aki tanulmányozta azt, érdekesnek is találta, és úgy vélte, hogy megér egy próbát. Véleménye tömören azt volt, hogy „lássuk, mit szól hozzá a zsidó közvélemény.” Aztán Bárdossy tett még valamit, ami a sajtófelelős irodájának reakciójából ítélve váratlan volt: a külügyminisztérium sajtóosztályával ráteretett egy másik pecsétet is, később dátummal, a sajtófelelős pecsétje mellé, melyen ez állt: „Sokszorosítható kihagyások nélkül.” Bárdossy egyben külügyminiszter is volt ekkor, és így az eredeti tiltás felülírásra került.

Az első *Zsidó Sárgakönyv* 1941 júliusában került nyomtatásra: ez egy quarto méretben kiadott füzetecske volt, nyolc oldal terjedelemben, erős sárga papírfedők között, a Munkaközösség jelvényével, a Dávid-csillaggal és a Törvény tábláival ellátva borítóján. Példányokat kapott több száz gondosan válogatott vezető nem-zsidó személy. Egy példányt kapott Brunswick [György]⁶² ezredes, a Kormányzó „kísérője” is; tudtuk, hogy az ő dolga ura minden olvasnivalójának feldolgozása, s noha nem ringattuk magunkat illúziókba Horthy szellemi képességeivel kapcsolatban, úgy véltük, hogy „szellemolvasóját” megéri informálni. Néhány szélsőjobboldali, akiről úgy véltük, hogy nem annyira elfogultak, szintűgy rákerült levelezőlistánkra. Ellenben egyetlen asszimiláns izraelita vezető sem akadt rajta. Stern Samu irodájának meg kellett rendelnie a *Sárgakönyveket* Gondos Sándortól, és ki is kellett fizetnie azokat...⁶³

Az első *Sárgakönyv* szövege kilenc rövid bekezdésből állt. Először elemeztük a „zsidókérdést”. Úgy érveltünk, hogy a probléma lényege abban a tényben lelhető fel, hogy a magyar politikum és a közvélemény terhesnek ítélte meg a zsidókkal való együttélést, és véget óhajtott vetni annak. A zsidók szerettek volna felszívódni a magyar többségben, de képtelenek voltak erre történelmi, gazdasági, biológiai és pszichológiai okokból. Veszélyes téveszme volt, hogy a háború után a zsidók visszanyerhetik korábbi állásukat; a zsidókat kiűzték a nem-zsidók által jövedelmezőnek tekintett gazdasági pozíciókból és foglalkozásokból, és 7%-nyi kisebbségük semmilyen körülmények között nem lesz képes visszaszerezni, amit Magyarország lakosságának 93%-os többsége megkaparintott tőlük.

A szöveg kiemelte, hogy a magyarországi zsidóság voltaképpen nemzeti kisebbség, noha a zsidóság nagy többsége ezt sosem vallaná be, s hogy ennek bevallása nem, hogy nem teszi rosszabbá a zsidóság helyzetét, de valójában a magyar-zsidó kapcsolatok és a zsidóság helyzetének megjavulásához egy egyedi utat jelenthet. Azonban

a jelenlegi helyzetben nemzeti kisebbségünknek nem kellene küzdenie az egykori egyenlő státusz helyreállításáért. Épp ellenkezőleg, immár a mi saját érdekünk, hogy együttműködjünk a magyar-zsidó együttélés bevégeztetésében...⁶⁴

Az első *Sárgakönyv* záró szakasza azzal a szükséglettel foglalkozott, hogy a zsidókat fel kell készíteni a szervezett kivándorlásra egy Zsidó Nemzetiségi Szervezet felállításán és a közelgő harmadik zsidótörvény útján.

Nyilvánosságra volt szükségünk, és meg is kaptuk. Ha egyszer megbízhatunk egy notórius budapesti zsidó hetilapban, akkor a *Sárgakönyv* „tartalma teljes megértést és elfogadást váltott ki a szélsőjobboldali pártok sajtójából.”⁶⁵ Emlékszem a legelső nem-zsidó reakcióra az első *Sárgakönyvre*, egy cikkre, mely épp olyan buta volt, mint rosszindulatú, s mely a nyilas *Pesti Újság* c. napilapban jelent meg. Az *Esti Újság* pedig egy visszafogott, ám jóindulatú kommentárt hozott le; mikor meglátogattam Makkai Jánost, hogy átadjam neki a segítségével létrejött kiadvány egy példányát, behívatta a szerkesztőt, Béry Lászlót,⁶⁶ és ellátta a megfelelő utasításokkal.

A liberális sajtó maradványai és a *Pester Lloyd*, a kormány német nyelvű napilapja hallgattak. A *Pester Lloyd*ot még ekkor is zsidók szerkesztették; nem volt elég képzett és németül beszélő szerkesztő és újságíró a magyarok között, és németországi jelentkezőket sem alkalmazhattak, mert azok nem tudtak magyarul. Ezek a zsidók többségükben egyetértettek az izraelita vezetőséggel, és a liberális lapok filozemita vezetői szintűgy hittek az asszimiláns vezetőség bölcsességében. Mindössze egyszer kísérelte meg a Munkaközösség témáját felvetni a *Magyar Nemzet*, a legjobb budapesti napilap, a Hitlerrel szembeni ellenállás hangja.

A lap főszerkesztője, Hegedűs Gyula⁶⁷ felkutatta, hogy ki is az a D. Sabbatai, és elküldte a *Magyar Nemzet* egy fiatal tudósítóját énhozzám. A fiatalember naiv kérdésekkel kezdte, de én nem feleltem rájuk, hanem lendületesen nekítámadtam egy szigorú fejmosással, ahogy azt a mi „sokterápiánk” során mindig tette,” és számon kértem rajta, hogy munkaadó lapja miért tolja Stern Samu és társai szekerét. Látogatóm ledöbbsent; láthatóan soha korábban nem hallott ilyen hangot. Ekkor magába zuhant, és mindent bevallott: feladata az volt, mondta el nekem, hogy leleplezzen bennünket, mint görög hajóscégek üzleteinek fizetett védőit, akik az emigránsok utaztatásában érdekeltek. Hegedűs a fülest a pesti hitközségtől kapta, ahol rávették arra, hogy intézze el a sárdobálást. A riporter elnézést kért, és megígérte, hogy elmondja az igazat főszerkesztőjének. Azonban a *Magyar Nemzet* sohasem írta le az igazságot, de legalább nem is közölt le hazugságokat a Munkaközösségről.

Felháborodott tiltakozást fogalmazott meg a zsidó sajtó, melyet a hivatalos zsidó vezetők pénzeltek; ezt mi is észrevettük, ám nem tudtunk még ekkor az asszimilánsok

diszkrét diplomáciai törekvéseiről. Gyorsan reagáltak, noha nem különösebben határozottan. Később a *Pesti Izraelita Hitközség elöljáróságának jelentése az 1941-ik évben kifejtett működéséről* c. kiadványukban, melyet 1942-en nyomtat-
tak ki, leközölték saját alattomos ellentámadásukat. Egy külön szakasz a 17-ik oldalon „Az ún. Zsidó Sárgakönyvvel szemben” címet viselte, melyből csakis az első manifestóra a hivatalos izraelita vezetőség reakciójával foglalkozó részt közlöm:

„A magyar zsidóság képviselői szervei nem kívánták nyilvános értékeléssel illetni a röpiratot megjelenésének idejében, helyette csupán egy petíciót nyújtottak be a Királyi Magyar Kormányhoz, melyben tisztázták, hogy: »A magyar zsidók nem azonosulnak a pamflet tartalmával és attól idegenek, és nem számít, hogy melyik felekezeti irányzathoz vagy szervezethez tartoznak, egyöntetűen és eltökélten elítélik, és a lehető leghevesebben visszautasítják a feltevést, hogy a magyar zsidóság idegen nemzetiségnek minősítse magát, mivel évszázadok óta közös soron osztoznak magyar hazájukkal, egybeforrtak annak magyar nemzetével nyelvben, lélekben, kultúrában és érzületben.«”

S mindezt egyetlen mondatban! A fogalmazás magyar eredetijében is épp olyan kínosan hangzik, mint fordításomban; de még így sem tudtam átadni annak eredeti ke-
netteljességét.

AZ ALAPOK KISZÉLESÍTÉSE

Míg házalási munkánk folytatódott és megkezdtük az előkészületeket a második *Sárgakönyv* kiadására, négy további projekten kezdtünk el dolgozni. Először is, a kabátzsebméretű *Spinoza-Füzetek* utódaiként egy nagyon alakú könyvsorozatot kívántunk kiadni, valódi judaizmus-útmutatókat, „judeológiai” esszéket; a kifejezés, melyet megalkottam, a „zsidóságtudomány” volt, a német *Wissenschaft des Judentums* elfogadott magyar fordítása. Egy a zsidó kollektivitás egyedi természetéről szóló tanulmányon már jó pár éve dolgoztam, s noha még messze voltam befejezésétől, eredményeimnek egy időleges összegzését elkészítettem, és arra jutottunk, hogy *A zsidó népegyéniség* címmel kiadjuk, mint a könyvsorozat kezdő kötete. Mire 1942 májusában behívtak munkaszolgálatra, a Munkaközösség már beszüntette tevékenységét, de a kötet nyomdába került; a könyvet végül az év végén, egyfajta posztumusz gyermekként piacra küldhette csoportunk.

A sorozat második kötete egy esszé lett volna a judaizmus nemzeti jellegű elkötelezettségéről. Meg akartunk mutatni a félrevezetett neológ tömegeknek, hogy míg egy zsidó nacionalista lehet hitetlen, de hagyományos, vallásos zsidóknak, akik a *sulchán árucho*⁶⁹ komolyan vették (és még a neológ vezetők és rabbik is mindig azt vallották,

hogy szilárdan a *sulchán árucho* alapján állnak), tudatában kell lenniük hitük népközpontú alapjainak.

Az első *Sárgakönyv* kiadását követően dr. Berend Béla írt nekünk Szigetvárról a Gondos-könyvbolton keresztül, és kifejezte lelkes egyetértését, felajánlva szolgálatait. Boldogan vettük, hogy egy rabbi került támogatóink közé, és megkérdeztük, hogy megírna-e egy ilyen tanulmányt a mi számunkra. Dr. Berend 1941 ősztől meglátogatott minket Budapesten. Válasza igenlő volt, és időre elküldte nekünk kéziratát. Sajnos a Munkaközösség *de facto*⁶⁹ széthullása a könyvsorozat-terv végét is jelentette, és dr. Berend kézírata, mely teljeséggel megfelelt volna a feladatnak, publikálatlan maradt.⁷⁰

A „Zsidóságtudományi Tanulmányok” c. sorozat nyíltan a Munkaközösség projektjének készült; három további tervet azonban önálló, semleges vállalkozásként bemutatva kívántunk elindítani.

Mikor a Zsidó Közvéleménykutató-Állomás megkezdte kiosztani toborzóleveleit, titokban tartottuk, hogy dr. Heller György, aki kezdeményezőként mutatta magát, és dr. Kreilisheim György, aki igazából vezette az intézetet, a „belső kör” tagjai voltak. Alapunk általánosságban a Gallup Intézet⁷¹ volt, de nem voltak eszközeink arra, hogy utánozzuk annak működési rendszerét. Ehelyett inkább válaszadók csoportját igyekeztük összegyűjteni, akiknek felépítése tükrözte volna a neológ zsidóság életkori és foglalkoztatottsági mutatóit.

1942 januárjára, mikor önkéntes együttműködőink száma már kétszázra nőtt, megkezdtük kiküldeni kérdéseinket postán; ám eközben is tovább igyekeztünk még több válaszadót keresni. Megboldogult férjének iratai közt dr. Kreilisheim Márta megőrizte a toborzó-füzetecskéket négy kérdőívhez is, melyeket az év első négy hónapjában adtak ki, két adatlapot (melyeken a második és a harmadik kérdőívre adott válaszok elemzése szerepelt), és egy pamfletet, rajta egy zsidó közvéleménykutatói felmérésről szóló jelentéssel, melyet dr. Kreilisheim mutatott be egy előadás keretében a Zsidó Kultúra Barátainak Társulata előtt, 1942. május 19-én.

A többi projekt nem vált valósággá. Céljuk a kisebb korosztály elérése, és nemzeti szellemű nevelése volt. Két állás nélküli iskolaigazgató feladata lett volna, hogy zsidó tanintézmények vezetői és nem-zsidó iskolák vallásstanárai előtt bemutakozzanak, mint Bibliás Bábosok, és felajánlják, hogy bibliai témájú színdarabokat adnak elő (Sámson története, Dávid és Góliát, Eszter könyve, a Makkabeusok története). Az alapvető technikai felszerelés (két ajtózáró függöny és fél tucat kézre való báb) rögtön kéznél is volt, és nem lett volna nehéz bejutást szerezni a zsidó osztályokhoz, mivel a Munkaközösséggel való kapcsolat titokban maradt volna.

Sem a válaszadó-kurzus, sem pedig a báb-projekt nem jutott túl a tervezés fázisán.

A MÁSODIK SÁRGAKÖNYV

Az első *Sárgakönyv* kiadását követő hónapokban tovább ápoltam Makkaival való kapcsolatunkat, ő pedig megdöbben, amikor felhozta a deportált zsidók sorsát. Körülbelül 20 000 zsidót, akik nem tudtak elegendő papírt előteremteni a hatóságok számára, hogy bizonyítsák magyar állampolgárságukat, kiűzték a náci által megszállt Lengyelország területére. Én úgy véltem, hogy a kiűzetést Bárdossy engedélyezte, de ő meg volt döbbenve, amikor megtudta, hogy a deportált zsidókat brutálisan leölték a németek. Makkai és én megegyeztünk, hogy a következő *Sárgakönyv* megpróbálja majd meggyőzni olvasóit, hogy fogadják el a mi receptünket: szinte a teljes magyarországi zsidó lakosság kivándorlása, de – a magyarok alapvető önértékéből fakadóan – csakis egy rendes felkészülést, és a háború végét követően.

A második *Zsidó Sárgakönyv* szövege már készen állt 1941 novemberére. Személyesen nyújtottam be a cenzor elé, és a sajtófelelős, dr. Lee, emlékezve a miniszterelnök júniusi közbelépésére, gyorsan engedélyezte azt, eltekintve néhány apró változtatáson, amit csak azért is kieszközölt (s melyeket egyébként könnyedén meg lehetett volna kerülni egy egyszerű trükkel, tekintve az iroda hibás irányítási szabályzatát) . . .⁷²

A manifesztó első fele különböző változatait mutatta be Zsabotyinszkij fontos különbségtételének a „dolgok” és az „emberek” antiszemitizmusa között.⁷³ Ezek után megmagyaráztam, hogy a többé-kevésbé homogén etnikai többség ösztönösen afelé hajlik, hogy kiütköző kisebbségét, mely nem akar, vagy – mint a zsidók esetében – nem képes felszívódni, kiküszöbölni; s hogy az antiszemitizmus, bármilyen fájdalmas is a tény, egy olyan hajlam pszichológiai kinövése, melyet én „aszemitizmusnak” neveztem. Ezt a fogalmat eredetileg jobboldali magyarok találták ki, akik valahogy meg akartak szabadulni az embertelen, „csúnya” vádtól, hogy antiszemiták lennének. Itt nyomtatásban ismételt meg, amit szóban olyan sokszor elmondtunk: az antiszemitizmus egy összetettebb jelenségnek csupán egy változata. Ez a jelenség a xenofóbia, az idegengyűlölet, és „a xenofóbia persze kölcsönös: az érzékeny zsidó sem szereti jobban a nem-zsidókat, mint ők a nem-zsidókat.”

Ezek után elmagyaráztam, hogy az adott történelmi körülmények között nincsen alternatívája az „aszemitizmusnak,” s hogy „ha eltekintünk a kisebbség barbár elpusztításának lehetőségétől,” akkor két járható út marad annak gyakorlatba ültetéséhez: a törvényes keretek között és a forradalmi keretek között való kiküszöbölés. Itt a zsidó állam újjászületésének biztosságáról és a német vereség bizonyosságáról esett szó . . .⁷⁴

Ez volt a legszókimondóbban leírt figyelmeztetésünk és fenyegetésünk a háború utáni megtorlásról. Az eredeti szövegben „megváltozott légkörről” írtam, azonban dr. Lee kitörölte a jelzót, míg bátran meghagyta a mondat épségét.

Ezen a ponton nem mertük bent hagyni az általa kivágott részt, azonban örültünk, hogy az üzenet így is épp olyan tiszta maradt.

A záró részben reagáltunk a miniszterelnök javaslatára, hogy figyelni kell a zsidó közvélemény reakcióját javaslatainkra. Tisztáztuk, hogy semmi köze a zsidóság *politikai* ügyeiben való döntéshez az asszimiláns izraelita *vallási* vezetőségnek; a magyar hatóságok maguk is képesek lesznek megtudakolni, hogy mit gondol a zsidó közvélemény...⁷⁵

A második *Sárgakönyv*, ellentétben az elsővel, igen hamar „nyilvános értékeléssel illetetett a röpiratot megjelenésének idejében” az asszimiláns vezetőség részéről. A *Pesti Izraelita Hitközség elöljáróságának jelentése*, melyből korábban már idéztem, így írt:

„1942 elején az első Sárgakönyvet egy második követete, melynek szerzői már szót emeltek – ismét a szélsőséges sajtó közvetítésén keresztül – a magyarországi zsidóság kivonulására, vagyis inkább emigrálására való felkészülés mellett. Ezért hát megismételjük, ezúttal a nyilvánosság előtt, hitközségeink általános ülésén [1942] februárjában, a magyar zsidóság törvényes képviselői szerveinek nevében, tiltakozásunkat és felháborodásunkat az újabb kéretlen röpirat okán. Ismét tisztázzuk, hogy az állítólagos (így!) szervezet, mely »Zsidó Munkaközösségnek« nevezi magát, teljességgel ismeretlen a magyar zsidóság hivatalos vezetősége és a magyar zsidó közösség minden eleme előtt, és [mindkettő] izraelita központi iroda a lehető legélesebb elutasítja a csoportosulás legutóbbi manifesztóját, mely nem lehet egyéb, mint olyan törekvések eszköze, ami a magyar zsidóság életbevágó érdekei ellen szól. A magyar zsidóság törvényes képviselői szervei . . .⁷⁶ ezúton kifejezik azon meggyőződésüket is, hogy a meggondolatlan röpirat, mely felháborodást váltott ki a teljes magyar zsidó közösségben, nem lesz képes félrevezetni a tisztán gondolkodó magyar publikumot, annál is inkább, mivel a magyar zsidóság szigorúan kitart legfőbb törekvése mellett, hogy bizonyítsa elkötelezett munkával és kitartással hűségét szülőhazája iránt, minden nehézség közepette, jóban és rosszban, minden áldozat meghozatalára készen állva.”⁷⁷

A szóban forgó általános gyűlés 1942. február 3-án zajlott le. Mikor a második *Sárgakönyvet* megfogalmaztuk, már tisztában voltunk a 20 000 kitaszított zsidó végzetével; és tisztában volt vele az asszimiláns vezetőség is. De mikor Stern Samu ünnepélyesen felolvasta a pesti hitközség főcsarnokában a dörgő hangú felszólalást, melyet a *Pesti Izraelita Hitközség elöljáróságának jelentése* idézett, ő és kollégái már tisztában voltak azzal, ami ózta január 21-én történt Újvidéken: magyar katonák és csendőrök náciakra jellemző alaposággal mészároltak le 3300 férfit, nőt és gyermeket, zsidókat és szerbeket; noha igaz, hogy a bán elkövetői a Kormányzó és a kormány tudta nélkül ténykedtek, s hogy a budapesti hatóságok véget vetettek az öldök-

lésnek. Azonban mégis fontos észben tartani, hogy Stern Samu a *Zsidó Sárgakönyv* ellen tiltakozott ilyen hevesen, és nem az újvidéki atrocitásokkal szemben.

Azonban Lévai Jenő hetilapja volt az, amely megkoronázta Stern Samu förmedvényét. A Képes Családi Lapok nem csupán részletesen jelentett a február 8-ai közgyűlésről, de egy cikket is mellékelte hozzá Bencze Tibor tollából. Címe ez volt: „A cionista szervezet tiltakozik a *Sárgakönyv* szerkesztőinek piszkos cselszövésével szemben.” Ez alatt pedig a következő állt: „Kivándorlásra való felbujtás önzetlen indokok nélkül.” Az alcím utalás is volt egyben: a „kivándorlásra való felbujtás” jogi fogalom volt, mely egy bűncselekményt takart a magyar büntetőtörvénykönyv szerint. A „tiltakozás,” melyet a cionista szervezet meg nem nevezett képviselőjének tulajdonítottak, tiszta kitaláció volt. Ezek mellett ez az ocsmány fércmunka rágalmazással, csúsztatásokkal és hétköznapi marhaságokkal volt tele. Egyértelmű volt, hogy az író sosem olvasta a *Sárgakönyveket*, hanem csak utasításokat kapott, és hogy megmondták neki Stern Samu emberei, hogy mit írjon. A „kivándorlásra való felbujtás” része számított igazán. A szerző azt a benyomást keltette, hogy a *Sárgakönyv* mögött álló csoport „jó üzletet kíván nyélbe ütni a több százezer zsidó kivándorlásának kihasználásával. Ráadásul az egyik nyílt tag, voltaképpen az ún. Zsidó Munkaközösség vezetője, már gyakorlatias tapasztalatot is szerzett az efféle üzletben, ugyanis, mint megtudtuk, már számtalan munkátlan zsidó palesztinai kivándorlását megszervezte.” Ez egy sunyi utalás volt dr. Kálmánra; az állítást, melyet leleplezésnek szántak, még megtoldották azzal a vérlázító célzással, hogy dr. Kálmán „nem önzetlen alapon” tevékenykedett.

Talán ez volt mindközül a legmeggrázóbb megnyilatkozása az asszimiláns vezetőség szellemi és erkölcsi lezüllésének. A legsúlyosabb vád, ami csak eszükbe ötlött 1942 februárjában az volt, hogy egy személy „számtalan” állástalan zsidó Palesztinába való kivándorlásnak volt az elengedhetetlen részese.

SZÖVETSÉGESEK FELKUTATÁSA

Folyamatosan házaltunk. Már csupán töredékekre emlékszem a történetből. Már nem emlékszem sokra a számtalan tárgyalásból, amit nem-zsidó politikusokkal, közszolgákkal, újságírókkal és fontos személyekkel folytattam, illetve olyan zsidókkal is, akiket lehetséges támogatóknak ítéltünk meg, vagy akik megkerestek minket, miután halottak a *Sárgakönyvekről*. Közvetlenül a háború után is csupán pár jegyzetet készítettem az 1941 és 1942 között szerzett tapasztalataimról. Most pedig, több mint negyven év elteltével alig emlékszem arra, amit akkor nem fektettem írásba, noha tevékenységünk nyomtatott és írott nyomai, melyeket akkor kutattam fel, mikor ezen emlékiratom

elkészítésére készültem, sok mindent felidéztek. Azonban nem kíséreltem meg a lyukakat rekonstruálással vagy interpolálással feltölteni.

Nagy kísérleteket tettünk arra, hogy találkozhassunk a belügyminiszterrel, Keresztes-Fischer Ferencsel,⁷⁸ egy ismert náciellenes politikussal, akit aztán a Gestapo letartóztatott 1944 márciusában, és elhurcolt a flossenbürgi koncentrációs táborba. Makkai János azonban hiába kísérelte meg meggyőzni, hogy találkozzon velem. A „magyar zsidóság törvényes képviselői szervei,” Stern Samu és társai voltak azok, akik szívélyes meghallgatásokon vehettek részt a belügyminiszternél. Noha egyértelműen nem szerette a zsidókat, Keresztes-Fischer tántoríthatatlanul elítélte a zsidóellenes kilengéseket, még ha jobban is kedvelte az alázatos, mint a büszke zsidókat. Valószínűleg nem tetszett neki, amit kifejezésre juttatunk a *Sárgakönyvekben*, azonban akadályokat sem gördített az utunkba, bármilyen keményen is lobbiztak nála ellenünk a „törvényes képviselők.”

Nem feledtem el látogatásomat Kolosváry-Borcsa Mihálynál,⁷⁹ a Sajtókamara elnökénél, az ország összes újságírójának elbírálójánál, akinek Makkai mutatott be engem. A sajtócár olyan udvariassággal fogadott engem, mintha én lettem volna Cion Bölcsőinek küldötte; talán azt képzelte, hogy valami hasonló lehetek. Azt a benyomást keltette bennem, hogy őszintén bánta a magyar-zsidó elválast kísérő nehézségeket és szenvedést, és úgy nézett ki, mint aki teljesen egyetért velem, amikor figyelmeztettem, hogy Hitler elkerülhetetlen bukását követően Magyarországnak meg kell majd fizetnie a borzalmas árat, amennyiben részt vesz a náci gyilkos rémtetteiben. Kolosváry-Borcsa fenntartotta, hogy keressem csak meg, amikor akarom, ha netán úgy találnám, hogy még meg tudna tenni bármit értünk. Később elfeledte figyelmeztetésemet, részt vett az 1944-es gyilkos rémtettekben, és valóban meg is fizette a borzalmas árat. Háborús bűnösnek kötötték fel 1946-ban.

Nem tudnám megmondani, hogy egészen pontosan mikor találkoztam Kolosváry-Borcsával; sokkal könnyebben tudnám behatárolni találkozásaim idejét Habsburg József Ferenc főherceggel; az újvidéki pogrom idejét történetek, melyről pontosan informált engem Ofner Ferenc, aki még kapott híreket egyenesen a Bácskából. S tőlem hallotta először a főherceg a rettenetes híreket, melyeket a budapesti hatóságok megkíséreltek elhallgattatni.

József Ferenc egy intellektuális ambíciókkal rendelkező ember volt, azonban tehetségei kifejletlenek maradtak, mivel sohasem kellett megküzdenie semmiért; mindent ezüsttálcán adtak át neki. Tinédzserként festő akart lenni; később költészettel kísérletezett, és írt egy tragédiát, Columbus címmel. Végül a magfizika felé fordult, és egy laboratóriumban kísérletezett, melyet az iparmágnás zsidó, Aschner Lipót⁸⁰ bocsátott a rendelkezésére. József Ferencnek nem volt érzéke a politikához. 1918-ban hűséget es-

küldött az új Magyar Köztársaságnak, mely ledöntötte a Habsburg ház trónját, és megkísérelt Philippe Egalité⁸¹ nyomdokain járni azzal, hogy elvetette dinasztikus nevét, és felvette az „Alcsúti” vezetéknevét. Horthy alatt hercegi kiváltságokat élvezett. Később, Horthy erőszakos lemondatása és a nyilaskeresztes horda hatalomátvétele során, 1944 októberében, hűséget esküdt nekik is. De alapvetően egy apolitikus elme volt, jóindulatú, és jámbor.⁸²

Sárgakönyveink egyik olvasója volt, és elküldte dr. Kálmánhoz a zsidó újságíró Kornitzer Bélát,⁸³ aki irodalmi tanácsadójaként szolgált, hogy további információkat szerezzen. Kornitzernek elmondtuk, hogy örömmel értesítjük Öfenségét, én pedig fogadást nyertem nála. Fél órán át tartott; a főherceg percre pontos volt, és 30 perc után hazaküldött, azonban megkért engem, hogy máskor is jöjyek. A főherceg okulni kívánt a zsidó történelem és a cionizmus témájában, és felcsigázta a zsidó állam újraépítésének – számára – új, csodás elképzelése. Különösen érdekelt, hogy van-e lehetősége egy zsidó monarchia felállításának. Az újvidéki atrocitások borzalmasan felkavarták; második látogatásomat követően fogadáson vett részt külföldi küldöttek között, és eltökélte magát, hogy tájékoztatni fogja a semleges országok külföldi diplomatáit az embertelen tettekről. A végtelenül jóindulatú Habsburg valószínűleg hasznos pártfogónk lehetett volna, ha a Munkaközösség napjai nem lettek volna megszámlálva.

A zsidók között, akikkel beszéltünk céljainkról, alig akadnak cionisták – legalábbis szervezett cionisták. Nem mint-ha szánt szándékkal tartottuk volna magunkat távol tőlük; a kommunikáció hiánya számos okból fakadt. Először is 1935 óta egyfajta elidegenedés jött létre dr. Kálmán és jómagam részéről az egyik oldalon, és a Magyar Cionista Szövetség vezetőinek részéről a másik oldalon. Ennek semmi köze nem volt a Munkaközösséghez. 1935-ben Zsabotyinszkij követőivel kiszakadt a Cionista Világszövetségből, és létrehozta az Új Cionista Szervezetet, mely a londoni WZO-vezetőség szemében halálos bűn volt. A magyarországi revizionisták és a Betár megmaradt volna a Magyar Cionista Szövetség keretein belül, mely egy jogilag független magyar társulat volt, és a Magyar Cionista Szövetség is szívesen látott volna valamifajta *modus vivendit*,⁸⁴ de a WZO-központ arra kényszerítette őket, hogy zárjanak ki bennünket. Pontosan tudtuk, hogy kelletlenül engedelmeskednek, és biztosítottak bennünket személyes tiszteltükről, de az ügy mégis rányomta bélyegét kapcsolatunkra. Továbbá kellemetlenségek adódtak az *alija bét* kapcsán is, melyet a WZO akkoriban vadul ellenzett, s ez a rossz bélyegyet még súlyosabbá tette. S végső soron úgy éreztük, hogy nincs értelme olyan személyeket verbuválni, akik noha talán osztják néhány alapvető meggyőződésünket, de már elkötelezték magukat egy olyan cionista párt utasításainak a követésére, melynek vezetősége Londonban vagy Tel Avivban székel, s melyet nem érdekelt az egyedi magyarországi zsidó helyzet.

A kevésbé felelős zsidók inkább voltak érdeklődőek, mint szimpatizálók. De figyelmet sokat kaptunk. A hangulat, amellyel rendre találkoztunk, olyan volt, mint amikor egy jóindulatú közönség figyeli a kötél-táncost: a nézők keresztbeteszik ujjait, de a kötélen maguk sohasem másznak fel. Ilyen volt példának okáért az ismert író, Komlós Aladár esete is. Melegen érdeklődött projektünk iránt, és családi ismerősünk volt. Felesége, Palotai Erzsébet⁸⁵ még zsidó versolvasó estek megtartására is tett javaslatot a Munkaközösség keretében. Férjének is tetszett az ötlet, de maga sohasem mászott volna fel a kötéltre.

Egy zsidó támogatónk, akik mutatott szimpátiát, és még aktívabb is volt, mint páran a „belső körből” – noha annak lehetőség, hogy „csatlakozzon” hozzánk, vagy „tagja” legyen a Munkaközösségnek, sohasem merült föl –, dr. Kasztner Rezső volt. Ezen ellentmondás egyik oka a szervezett hálózat hiányában, illetve csoportunk egyértelmű szabályzatának nemlétében keresendő – hiszen tevékenységünk a cionista partizánpolitikától mérföldekre alakult ki –, másrészt Kasztner helyzetértékeléséből: noha a cionista munkásmozgalom elkötelezett híve volt, teljeséggel megértette a zsidó nemzeti egységpolitika égető szükségét, s ezt a cionista munkásmozgalom nem tudta felvállalni.

Kasztner akkor költözött Budapestre, amikor Hitler rávette Romániát, hogy adja vissza Magyarországnak Észak-Erdélyt 1940 augusztusában. Megérkezvén azonnal felvette a kapcsolatot a zsidóság „törvényes képviselőivel” családi kapcsolatokon lovagolva, és a Magyar Cionista Szervezet vezetőségébe is bevették, a romániai Cionista Munkáspártban betöltött szerepe alapján. De a zsidó nemzeti öntudat volt az, ami meghatározta hozzáállását. Bukarestben a Zsidó Párt⁸⁶ titkára volt, mely a zsidó nemzeti kisebbség politikai ágát képezte, s politikai realizmusának gyökerei is ott alakultak ki. Számára teljességgel egyértelmű volt, hogy a zsidók nem magyarok, s hogy a zsidóság nemzet; továbbá nagyon is tisztában volt a ránk leselkedő halálos veszéllyel, s talán még jobban is, mint mi, hiszen láthatta, hogy nem is olyan régen mit tettek a zsidókkal Romániában.

Mikor eljutott hozzá az első *Sárgakönyv*, felvette velünk a kapcsolatot. Egy ideig kapcsolatunk már-már összeesküvés-szerű találkozókra korlátozódott lakásomon. A Munkaközösség számára elengedhetetlen volna az abszolút titoktartás; Kasztner pedig azt mondta nekünk, hogy a legbelsőbb meggyőződéseit öntöttük szavakba, de egyelőre gondolati egységünket megtartja magának. Nem kérdőjelezte meg nézeteink helyességét, ám – legalábbis külsőleg – voltak ellenvetései harcias taktikánkkal szemben. Bízott abban, hogy tekintve a közelgő kataklizmát, megvalósítható lenne a magyarországi teljes zsidó egység létrehozása egyszerű meggyőzés útján.

Kasztner valóban sikerrel hívott életre egy konferenciát prominens zsidók között – köztük olyanokkal, akik többé-

kevésbé befolyásosak voltak a magyar politikai pártokban – 1941 decemberében, de reményei hiábavalóak voltak. A magyar-zsidó szereplők nem tudtak egyetérteni egymás között, s azok, akik a hitközségekben is szerepet vállaltak, elhessegették Kasztner figyelmeztetéseit, mint holmi vészmadárkodást. Javaslatát, hogy alakítsanak valamifajta vészhelyzet-kezelő szervezetet, visszautasították. Kasztner erre a pontra rá kellett, hogy jöjjön, hogy taktikánk nemcsak, hogy helyes, de még igazolt is. Ekkor elkezdett kampányt folytatni érdeünkben, ám tudtunk nélkül.

1942 februárjának egy napján – nem sokkal a hónap folyamán tartott hitközségi közgyűlést követően – Kasztner azzal a hírrel lepett meg, hogy Eppler Sándor – akit én is és Kasztner is a Stern Samu mögött álló szürke eminenciásnak tartottunk – szerette volna, ha D. Sabbatai meglátogatja őt irodájában. Azt feleltem neki, hogy ha Eppler Sándor beszélni akar velem, akkor meglátogathat otthonomban. Kasztner átadta az üzenetet, és nem sokkal később kompromisszumos megoldással tért vissza. Kasztner tudni akarta, hogy kész vagyok-e találkozni Epplerrel egy semleges területen, Kasztner lakásán, a Váci utca 12. szám alatt. Beleegyeztem, és rövidesen létre is jött a találkozó.

Egy hosszú asztalnál ültünk, Eppler az egyik végén, és én a másikon. Természetesen Kasztner is ott volt, de több résztvevőre nem emlékszem. Eppler rövid kérdéseket tett fel, én pedig részletes válaszokat adtam. Most már haragszom, hogy a háború után papírra vetett jegyzeteim olyan vázlatosak, és anekdotákra koncentrálnak, mint például a telefonos epizódra: pár perccel az után, hogy társalgásunk kezdetét vette, egy fiatalember szaladt a szobába, és izgatottan közölte: „A főtítkárnak sürgős hívása van!” Eppler érdektelenül legyintett egyet, és az izgatott hírhözöt ennyivel elintézte: „Mondja meg nekik, hogy rendben van!” Egyértelműen megrendezett egy hamis telefonhívást, hogy ha úgy döntene, hogy nincs értelme itt vesztegetnie az idejét, akkor legyen oka lelépni. Ott maradt, és a hosszú tárgyalás végére olyan pozitív volt a hozzáállása, hogy ravaszságot gyanítottam. Eppler tisztázta, hogy noha távol áll attól, hogy minden nézetünkkel egyetértsen, elfogadta törekvéseink legitimitását, és érdeklődött a zsidó közvéleménykutatás iránt is, melyről kész volt beszélni dr. Kreilshimmellel. Beleegyeztem, hogy keres módokat Közvéleménykutató-Állomás fejlesztésére, melynek kapcsolatait a Munkaközösséggel továbbra is titokban készültünk tartani. Továbbá Eppler megígérte, hogy ráveszi Stern Samut, hogy találkozzon velünk.

Rövidesen kiderült, hogy a főtítkárral szembeni kételyeim alaptalanok voltak. Fogadta dr. Kreilshimmelt (akinek még megmaradt jegyzeteinek tanulsága szerint a látogatás nem sokkal 1942. március 12-e előtt jött létre), megígérte, hogy körlevelet intéz az összes neológ hitközséghez a zsidó közvéleménykutatás melletti kiállításáról, és látogatójával megvitatta a projekt kiterjesztésének lehetőségeit.

Nem sokkal később meghívást kaptunk, hogy Eppler irodájában találkozzunk Sternnel.

Dr. Varga és én mentünk el oda, s igen furcsa élmény volt látni Epplert, ahogy mindent megtett, hogy eladjon minket a hitközség elnökének. Igyekezett megértetni Sternnel, hogy az igazság az, hogy a Magyarországtól a szomszédjaihoz 1919-ben odakerült területeken, melyekből az ország egyes részeket akkorra visszanyert, számos zsidó a zsidó nemzeti kisebbség tagjának tartotta már magát immár két évtizede; s egyébként is, nehéz időkből hasznos dolog több vasat tartani a tűzbe (s az egyik „vas” lehetne a Munkaközösség). Még furcsább élmény volt rádöbbedni, hogy Eppler nem volt szürke eminenciás, hanem egy alávetett alkalmazott. Stern lekezelte, majd közölte velünk, hogy örökké harcolni fog törekvéseink ellen.

Így hát új rálátást nyertünk az asszimiláns vezetőség működésére. De arra is rádöbbedtünk, hogy mennyire őszintén igyekezett Eppler segíteni nekünk. Megsúgta, hogy nem szívleli Stern makacsságát, és nem adta fel a reményt, hogy a hitközségi elnök egy nap megolvad, ha csak egy kicsit is.

Dr. Kasztner pedig még több meglepetést is tartogatott számunkra. Egy másik meghívást is átadott nekünk, ezúttal a Magyar Cionista Szervezet részéről. Megkértem bennünket, hogy menjünk Komoly Ottó⁸⁷ lakására. Kicsit összezavarodtunk, ugyanis hallottunk Kasztner friss visszaíráiról a cionista vezetőségből szolgáló társaival. Kasztner éppen annyira aggódott az embermentési munkálatokkal kapcsolatban, mint mi, tekintve a Magyarországra érkező illegális zsidó menekültek számának növekvését. A cionista forrásgyűjtők jelentős összegeket gyűjtöttek be, melyeket most nem voltak képesek átutalni. Kasztner kölcsön akarta kérni a pénzeket a menekültek részére, de a források kezelői hajthatatlanul ellenálltak. Először nem akarózt mennünk; ő azonban azt mondta, hogy muszáj lesz beszélő viszonyba kerülnünk a Cionista Szervezet vezetőségével. Így hát belementünk. Komoly Ottó barátságos házigazda volt, a hangulat kellemes volt, a jelenlévők többsége szimpatizált eszméinkkel, és készek voltak elismerni, hogy elviekben igazunk van. S mégis visszariadtak „radikalizmusunktól.” A találkozó eredménytelen volt. Komoly Ottónak voltak talán egyedül kételyei társainak visszafogottságával kapcsolatban; valószínűleg már előzőleg is egyetértésben voltak ilyen téren Kasztnerrel. Mikor Komoly elbúcsúzott tőlünk, megkért minket, hogy maradjunk vele kapcsolatban.

AZ UTOLSÓ SÁRGAKÖNYV

1942. március 7-én Bárdossy László lemondott kormányfői tisztségéről; kegyvesztetté vált Horthynál. Két nappal később Kállay Miklóst nevezték ki Bárdossy utódjául. Mi sietve dolgoztunk ekkor a harmadik *Sárgakönyvön*, és nem

tudhattuk, hogy a kormányfőváltás kirántotta lábunk alól a talajt. A sajtófelelős azonban igen, ugyanis teljes tiltással küldte hozzánk vissza a kéziratot. Makkai János közölte velünk, hogy a szelek immár más irányba fújnak. Még így is megszervezett nekünk egy találkozót dr. Torma Domonkossal, a miniszterelnökség sajtóosztályának egy magas rangú tisztviselőjével, de ez sem vezetett eredményre.

Nekünk kicsit sem akarózt feladnunk. Kiadtuk a harmadik *Sárgakönyvet* a tiltás ellenére: cselhez folyamodtunk. *Gépelt*, és nem *nyomtatott* másolatokat adtunk ki, és úgy csináltunk, mintha nem lett volna több, mint egy tucat másolat. Gépelt szövegekhez ekkor még nem kellett a sajtófelelős engedélye, és volt egy szabály, hogy egy tucat egyező szöveg, még ha nyomtatták is, még terjeszthető volt engedély nélkül. Az utóbbi szabály színházi társulatok számára lett létrehozva, és főleg színdarabok szövegére vonatkozott. Mi is erre hivatkoztunk, anélkül, hogy megfeleltünk volna a szabályzatnak. Valójában négy másolatot készítettünk a legépelt iratról, és összességében több, mint ötven példányban készítettük el a harmadik *Sárgakönyvet*. Átmutráltuk levelezőlistánkat, és a kiválasztottaknak elküldtük a kiáltványt. Senki sem kérdőjelezte meg a kiadványok tényleges számát. A jegyzetfüzet méretű legépelt másolatokat kemény sárga fedél borította, rajta kiáltványaink szokásos címszövegével, alatta a következő sorral: „Készült A MAGYAR ÁLLAM VEZETŐINEK szánt tizenkét példányban.” Mindezt emlékezetből írom le, mivel a harmadik *Sárgakönyvet* kiadása óta nem tartottam a kezemben. Dr. Kálmán előásott egy példányt a háború után, és átadta a budapesti izraeli képviselőnek alijázása előtt. Abban egyeztünk meg, hogy Móse Álon úr, aki ekkor a bécsi izraeli konzulátus sajtóattaséja volt, átadja nekem, hiszen a városban éltem 1951-ig. A dokumentum azonban elveszett, és minden kísérletem, hogy visszaszerezsem, hiábavalónak bizonyult.

Nincsenek emlékeim az utolsó *Sárgakönyv* fogadtatásáról, de azt tudom, hogy továbbra is elfoglaltuk magunkat különböző terveinkkel, és még fűztünk reményeket újonnan nyert támogatónk, Eppler Sándor irányába, aki őszinte érdeklődést mutatott a közvéleménykutató projekt iránt, és meggyőzte Kolb Jenőt,⁸⁸ a Zsidó Kultúra Barátai Társulatának elnökét, hogy hívja meg dr. Kreilisheimet egy előadásra 1942. március 19-én.

Igazi csapás volt, amikor Eppler május 16-án elhalálozott. Mi azonban továbbra is aktívak maradtunk abban a hiábavaló reményben, hogy folytatni tudjuk tevékenységünket. Dr. Kreilisheim felolvasta tanulmányát, ahogy terveztük, és a négyoldalas jelentés, amit kinyomtatunk az előadásról azt mutatja, hogy Munkaközösség folytatta tevékenységét, mintha mi se történt volna. Az irat nyolc hozzászólót említ meg az előadás során, akikből hárman a „belső körhöz” tartoztak (Sonnenfeld, dr. Molnár Endre és dr. Varga), akik kiegészítő tanácsokat adtak dr. Kreilisheimnek. Három további hozzászóló olyan résztvevőktől érke-

zett, akik 1945, vagyis inkább 1956 után komoly eredményeket értek el a magyarországi tudományos életben: dr. Hahn István,⁸⁹ aki 1942-ben egy vidéki neológ hitközség rabbija volt, és egy a Makkabeusok történetét feldolgozó könyv szerzője, 1956 után az egyik legnevesebb óorkutató az országban; Szabolcsi Miklós,⁹⁰ 1942-ben még fiatal diák, 1956 után befolyásos magyar irodalomtörténész; és dr. Hirschler Imre,⁹¹ 1942-ben még egyszerű doktor, majd a háború után neves orvosi szaktekintély.

Megnövekedett nehézségekre számítottunk most, hogy már Kállay volt a kormányfő, de abban a hitben éltünk, hogy ennek ellenére néhány tervünkkel továbbra is előre tudunk majd törni. Tévedtünk. Ahogy akkoriban szólt a pesti mondás: már meghaltunk, csak nekünk még nem szólt róla.

Kállay megkísérelt titkos kapcsolatokat létesíteni a Szövetségesekkel, és megkísérelte biztosítani a hazai zsidófrontot. Stern Samu és a többi zsidó vállalkozó szolgálatára állt, de közben mindent megtett, amit csak tudod – vagy inkább, amit nem lett volna szabad megtennie –, hogy elégedett tegye a németeket és a hazai nácikat, a nyilas csúrhét, azzal, hogy engedélyezte, hogy a sereg több tízezer zsidó férfit – nem csak katonai korúakat – besorozzon teljesen megváltozott munkaszolgálatra, melynek csupán neve egyezett az 1940-es változattal. A valóságban a munkaszolgálatos osztagok immár mozgó koncentrációs táborok voltak a keleti fronton. Én behívómat a dr. Kreilisheim előadását követő napon kaptam meg, melyben az állt, hogy május 26-án csatlakozzak osztagomhoz. Júniusra a „belső kör” összes fiatalabb férfi segítőjét behívták. Kevesen éltek túl; a háború után szomorúan bizonyosodhattunk meg róla, hogy dr. Heller György, dr. Kreilisheim, Hattzger, Sonnenfeld és Vázsonyi meghaltak.

A Munkaközösség sohasem kezdte meg működését hivatalosan, és nem is zártuk le hivatalosan soha. *A zsidó népegyéniség* c. könyvem megkésétt kiadását követően, melyet lényegében kizárólag feleségem intézett, a Munkaközösség csendben eltűnt a közélet szeme elől. Dr. Kálmán energiáit végsőkig megfeszítette először az *alija bet* szervezése, majd az „idegen” zsidó menekültek titkos élhetésének segítése, míg el nem hagyta Budapestet a Kasztner-vonattal 1944. június 30-án. Dr. Varga időlegesen visszavonult a zsidó politikai aktivitástól.⁹²

Dr. Dénes Béla,⁹³ egy régi barátom, az *Ihud-Mapa*⁹⁴ egy vezetője, és a híres 1949-es budapesti anticionista kirakatper vádlottja biztosított róla 1946-an, hogy dr. Kasztner és Komoly erőt merítettek a Munkaközösség szavaiból és tetteiből a vészhelyzeti bizottság, a *Va'ad Ha'ezra ve'Ha'hacala*⁹⁵ megalakításáért folytatott kampányuk során. Ez a szervezet végül 1943 januárjában alakult meg; elnöke Komoly, helyettese Kasztner lett. Talán úgy volt, [ahogy Dénes mondta]. Ezt nem tudtam ellenőrizni. De még ha kísérleteink teljességgel sikertelenek lettek is volna, akkor is úgy hiszem, hogy volt értelme próbálkozni.

JEGYZETEK

- 1 Randolph L. Brahm 2014. október 2-i szíves engedélyével.
- 2 Szilágyi a magyar kifejezéseket kurzívan, zárójelben adta meg; ezek itt a szöveg részeként, ám szintúgy dőlt betűvel szerepelnek.
- 3 *Da'var Ha'savua*, Tel Aviv, 1981. február 6.
- 4 Nathaniel Katzburg: *Zionist Reactions to Hungarian Anti-Jewish Legislation, 1939–1942*, *Yad Vashem Studies*, XVI. köt. (Jeruzsálem: Yad Vashem, 1984), 151–176. o.
- 5 Uo., 175. o.
- 6 A kihagyott részben Szilágyi történészeknek mond köszönetet.
- 7 **A szerző vezetékneveként „Szilágyi” szerepel az 1944 előtti kiadványokon. Csupán 1945-ben sikerült nemzetközi betűzésű nevét elfogadtatnia és hivatalossá tettetnie.**
- 8 Áttekintés.
- 9 Zsidó vallási szaktekintélyek gyűlése. 1807-ben Napóleon Bonaparte (1769–1821) francia császár erőszakkal hívta össze az elzártsi zsidóság vezetőit, hogy lefektessék a francia–zsidó együttélés új, liberális elveit.
- 10 Fábrián Béla (1889–1966) neológ ügyvéd, parlamenti képviselő.
- 11 Stern Samu (1874–1946) neológ hitközségi elnök és vállalkozó.
- 12 **1932-ben aztán Stern megkaparintotta az összes neológ hitközség központi irodájának, az Országos Irodának irányítását is.**
- 13 *Das Jüdische Volk (A zsidó nép)*, Berlin, 1938. február 25.
- 14 **A katolikus egyház szentje.**
- 15 Példabeszédek könyve. A szó jelentése próféta.
- 16 Eppler Sándor (1890–1942) pesti neológ hitközségi főtitkár.
- 17 Buday-Golberger Leó (1878–1945) neológ textilipari mágán és felsőházi tag, a holokauszt áldozata.
- 18 **Az úriember, akit nem neveztem meg, dr. Csergő Hugó (1877–1944) volt, a pesti hitközség főjegyzője, Stern Samu számos beszédének és cikkének szellemírója.**
- 19 Ellenség- és hősfigura Eszter könyvéből.
- 20 **Aron Grünhut: *Katastrophenzeit des Slowakischen Judentums* (Tel Aviv: Szerző, 1972), 79. ssk.**
- 21 Joszif Borisz Dov Schechtman (1891–1970) oroszországi születésű revizionista történész és politikus.
- 22 Komlós Aladár (1892–1980) író, irodalomtörténész, a Kasztnervonat utasa.
- 23 **Komlós Aladár: *Zsidó sebek és bűnök. Pap Károly könyve II., Nyugat*, XXVIII. köt., 7. sz. (1935 július), 41. o.**
- 24 Németh Imre (1893–1970) újságíró, parlamenti képviselő.
- 25 Darányi Kálmán (1886–1939) magyar miniszterelnök, terminusa alatt fogadták el az ún. első zsidótörvényt.
- 26 Darányi 1937. április 18-ai szegedi beszédének szövegét közli: *Új Magyarország*, 1937. április 20. A Szilágyi által idézett rész a szövegben nem szerepel, a tartalom nagy vonalakban azonban egyezik.
- 27 Az esetet a szakirodalom nem tárgyalja, ill. a korabeli sajtó sem említi.
- 28 A törvényt nem törölték el.
- 29 Kálmán Imre (1894–1956) első világháborús veterán, revizionista vezető, ügyvéd.
- 30 Tamási Varga Imre (1897–1944) orvos, a náci megszállást követően öngyilkosságot követ el.
- 31 Saját törzsébe tartozó.
- 32 **A britek és a WZO számára az *alija bet* jelentése a „Palesztinába való illegális bevándorlás” volt. Mi küzdöttünk ez ellen. Végző soron a britek politikája, mely megakadályozta a zsidók szabad bejutását Palesztinába, volt az, ami illegálisnak minősült, hiszen szemben a Nemzetek Szövetsége által adott mandátum egyértelmű szabályainak. A brit politika ebből az okból minden lehetséges eszközzel megakadályozandóvá vált.**
- 33 Az előszó kézzel írott vázlata és a legépelte levél: *Jabotinsky Institute*, A1-7/224
- 34 **Amikor a háború utáni budapesti kormány sajtóosztálya kiadta a *fasiszta, szovjetellenes vagy antidemokratikus publikációk listáját 1945-ben*, a *Nevelés nemzeti forradalomra* c. könyvem a lista második kiadásának 19. oldalán indexre került. (Szilágyi figyelmét elkerülte, de indexre került az első *Zsidó Sárgakönyv* is – V. L. B.)**
- 35 Gyere velem!
- 36 A kihagyott részben Stern „Mi és a magyarok” című írásából idéz. Szövegét lásd a Múlt és Jövőben közölt tanulmányomban.
- 37 Kivándorló, tsz. *olim*.
- 38 Romániai kikötőváros.
- 39 Nyilvánvaló túlzás.
- 40 Tengerparti palesztinai város.
- 41 Nemzeti Katonai Szervezet, palesztinai jobboldali cionista milícia.
- 42 Zsidópolitika.
- 43 Werth Henrik (1881–1952) német származású magyar katonatiszt, a Magyar Királyi Honvédség vezérkari főnöke.
- 44 Szombathelyi Ferenc (1884–1946) német származású magyar katonatiszt, a Honvéd Vezérkar főnöke.
- 45 Kállay Miklós (1887–1967) magyar miniszterelnök.
- 46 Mikszáth Kálmán (1847–1910) magyar író, lapszerkesztő, országgyűlési képviselő.
- 47 Lásd.
- 48 Illyés Gyula (1902–1983) magyar költő, író, lapszerkesztő.
- 49 **Illyés Gyula: *Zsidó sebek és bűnök. Pap Károly könyve I., Nyugat*, XXVIII. köt., 7. sz. (1935 július), 39. o.**
- 50 Gróf Teleki Pál (1879–1941) geográfus, magyar miniszterelnök.
- 51 Sombor-Schweinitzer József (1895–1950) a politikai rendőrség vezetője a Horthy-korban.
- 52 Szilágyi névsorából kevesen azonosíthatóak be. Sonnenfeld László (1910–1942) munkaszolgálaton halt meg. Azt itt említett Heller György minden valószínűség szerint nem azonos az Auschwitzba deportált emlékirat-íróval. Kreilisheim Györgytől gazdag fotóalbumok és a fényképészet történetéről szóló értekezések maradtak meg. Az itt említettek minden jel szerint nem publikáltak revizionista kiadványokba, aktivizmusuk gyakorlatias szinten mozoghatott.
- 53 Ofner Ferenc-Ámir (1913–2011) újvidéki ügyvéd, később neves izraeli újságíró.
- 54 Pikler J. Gyula (1864–1952) orvos, Kelen Hugó (1888–1956) zeneszerző, Berend Béla (1911–1987) rabbi, Kasztner Rezső (1906–1957) ügyvéd.
- 55 Henry George (1839–1897) amerikai közgazdász, fő témája a föld és az adó.
- 56 Pap Károly (1897–1944) cionista író.
- 57 Fehér Miklós (1914–1975) antropológus, Ortutay Gyula (1910–1978) néprajzkutató majd baloldali politikus. Utóbbi Szilágyit „kis sunyi zsidó ideológusként” jellemezte, aki „megvadította” fogorvosát, Tamási Varga Imrét.
- 58 Thomas Alva Edison (1847–1931) amerikai feltaláló, segítőtje Puskás Tivadar (1844–1893). Makkai János (1905–1994) újságíró, politikus.
- 59 Lee Tibor (1899–1974) ügyész, bíró, a háború után kommunista funkcionárius.
- 60 A kihagyott részben Szilágyi a második zsidó sárgakönyvből idéz.
- 61 Bárdossy László (1890–1946) magyar kormányfő, kivégzett háborús bűnös.
- 62 Korompai Brunswick György útímarsall, Horthy személyes útjainak tervezője.
- 63 A kihagyott részben Szilágyi az első Sárgakönyvből idéz.
- 64 A kihagyott részben Szilágyi az első Sárgakönyvből idéz.

- ⁶⁵ *Képes Családi Lapok*, Budapest, 1942. február 8. Később még szólni fogok ezen idézet forrásáról egy adalék okán, mely igen jellemző volt Lévai Jenő [1892–1983] zsidó hetilapjára.
- ⁶⁶ Béry László (1898–1971) magyar újságíró, később a Szabad Európa Rádió munkatársa.
- ⁶⁷ Hegedűs Gyula (1887–1953) író, szerkesztő, a *Magyar Nemzet* alapítója.
- ⁶⁸ Alapvető zsidó vallástörvény-gyűjtemény.
- ⁶⁹ Tényszerűleg vett.
- ⁷⁰ **Az olyan felvetések, hogy dr. Berend és a Munkaközösség további kapcsolatban lett volna, hogy további feladatokat kapott volna a Munkaközösség irányából, alaptalanok.** [Berend Béla állítása szerint azonban a Munkaközösség megbízásából folytatta antiszemita-téritő tevékenységét, és így emlékezett vissza Kálmán Imre is. Lásd: Munkácsi Krisztina: Berend Béla főrabbi népbírósi pere, *Századok*, CXXX. köt., 6. sz. (1996), 1534. – V. L. B.].
- ⁷¹ Gallup, Inc., amerikai közvéleménykutató intézet.
- ⁷² A kihagyott részben Szilágyi a második Sárgakönyvből idéz.
- ⁷³ **Vö. Vladimir Jabotinsky: *The Jewish War Front*** (London: G. Allen & Unwin, 1940), 55–56. o.
- ⁷⁴ A kihagyott részben Szilágyi a második Sárgakönyvből idéz.
- ⁷⁵ A kihagyott részben Szilágyi a második Sárgakönyvből idéz.
- ⁷⁶ Kihagyás az eredetiben.
- ⁷⁷ Angolból fordítva magyarra. A szöveg nem azonos a hitközség *Magyar Zsidók Lapjában* kiadott nyilatkozatával.
- ⁷⁸ Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948), magyar politikus, belügyminiszter, ideiglenesen miniszterelnök.
- ⁷⁹ Kolosváry-Borcsa Mihály (1896–1946), magyar politikus, a zsidó sajtó bezárásáért felelős náci megbízott, kivégzett háborús bűnös.
- ⁸⁰ Aschner Lipót (1872–1952), üzletember, a Tungsram alapítója.
- ⁸¹ II. Lajos Fülöp (1747–1793) francia uralkodó, „Egyenlő Lajos.”
- ⁸² Szilágyi egy személylé gyúrta össze József Ágost (1872–1962) magyar királyi herceget és fiát, József Ferenc (1895–1957) főherceget. Károlyi forradalmát Ágost szentesítette, Ferencet a kommunisták börtönbe zárták. Drámaírással Ferenc foglalkozott, fizikával Ágost.
- Az Alcsúti név felvételével (melyet végül sosem vett fel) Ágost szemeztetett, a nyilas forradalom mellett pedig mind a ketten kiálltak tárgyalófele József Ferenc herceg volt.
- ⁸³ Kornitzer Béla (1911–1964) magyar író és szerkesztő, majd emigráns irodalmár.
- ⁸⁴ Megélhetési mód.
- ⁸⁵ Palotai Erzs (1907–1988), előadóművész, műfordító.
- ⁸⁶ Partidul Evreiesc din România.
- ⁸⁷ Komoly Ottó (1892–1945) mártír cionista politikus, embermentő, a nyilasok végzik ki.
- ⁸⁸ Kolb Jenő (1898–1959) magyar író.
- ⁸⁹ Hahn István (1913–1984), ökörtörténész, rabbi.
- ⁹⁰ Szabolcsi Miklós (1921–2000), irodalomtörténész, Szabolcsi Lajos fia.
- ⁹¹ Hirschler Imre (1906–1989), a Központi Állami Kórház szülészeti és nőgyógyászati osztályának vezetője.
- ⁹² **Dr. Imre és felesége, egy ír katolikus hölgy, az Ortutay-család közeli barátai voltak. Dr. Ortutay Gyula volt az, aki 1946-ban tájékoztatt engem dr. Varga tragikus végzetéről. A hír forrása Vargáné volt, aki egy évvel férje után halt meg. Dr. Ortutay szerint dr. Varga felkereste Stern Samut, aki akkor a budapesti Zsidó Tanács elnöke volt, 1944 júniusában. Megkísérelte meggyőzni Sternt a fegyveres zsidó ellenállás szükségességéről, és felvázolta egy gerillaháború részletes tervét, melyben mérgek és bacilusok pontos használatáról is szót ejtett, „fegyverekről,” melyek az elszánt orvos eszköztárában voltak. Stern erre közölte Vargával, hogy azonnal jelenti őt a Gestapónak, mert egy hasonló ötletetkedédelgető ember veszélyezteti az egész zsidó közösséget, és ezért ártalmatlanná kell tenni. Varga biztosra vette, hogy Stern komolyan beszélt, és öngyilkosságot követett el ...** [A kihagyott részben Szilágyi Munkácsi Ernő *Hogyan történt?* című munkáját kritizálja].
- ⁹³ Dénes Béla (1904–1959) cionista vezető és orvos.
- ⁹⁴ Az arabbarát Ihud és a munkáspárti MAPAJ hazai ága.
- ⁹⁵ Segély- és mentőbizottság.

Novák Attila *

Érdekközösség vagy érdekkapcsolat?¹

*A magyar és a cionista diplomácia kapcsolatai
az 1930-as évek második felében*

Az 1930-as évek második felében a magyar külpolitika törekvéseit egy új tényező támogatta. Ez az új tényező a „nemzetközi” cionista diplomácia, illetve néhány európai vezetője volt. Magyar hivatalos/félhivatalos részről is létezett fogadókészség, sőt voltak olyanok, akik a cionizmust magyar nemzeti szempontból is támogatóknak vélték. A kérdés az, hogy mivel magyarázható ez a különösnek tűnő „szövetség” akkor, amikor a szélsőjobboldal ereje és a náci Németország politikai befolyása is erősödött Magyarországon. Továbbá: ha a magyar külügyi vezetésnek is érdekében állt a kapcsolatok erősítése, akkor miért nem vált tartóssá a diplomáciai viszony?

Az első kérdésre nem nehéz megadni a választ. A magyar cionista mozgalomra ekkor nehezedő rendőri nyomás, vagyis a gyűjtések akadályozása, a nemzetközi cionista mozgalom előadói mozgásszabadságának a korlátozása s az egyéb zaklatások mind-mind szükségessé tették az európai cionista vezetők tárgyalásait, amelyek egyébként más országokban is folytak. Ami a nemzetközi színteret illeti: a palesztinai zsidóságra (1936-ban közel 385 ezer fő), a jisuvra nagy nyomás nehezedett, mert arab lázadás söpört végig az „országon” és az infrastruktúrában komoly károk keletkeztek, ezért az egész világon megindították a Mifal Bitzaron-akciót: *a gyűjtési igény intenzívvé válását jórészt ez motiválta.* A Jewish Agency (egy magyar dokumentum szerint) 1936. október 2-i körlevelében szólította fel a magyarországi zsidó egyesületeket a gyűjtésre: eszerint a gyűjtési cél összesen 300 ezer font (a világban), míg a magyar zsidóságnak 7500 fontnak megfelelő összeget kellene „összealapoznia” – legalább is a tervek szerint.² A Magyar Cionista Szövetség és a Magyar Zsidók Pro-Palesztina Szövetsége is „Bizaron” bizottságot alapított, mindenki felkészült az intenzív gyűjtésre.

AZ ELSŐ PROBLÉMÁK

A Magyar Cionista Szövetség és a Magyar Zsidók Pro-Palesztina Szövetsége munkája 1935 körül kezdett ellehetetlenülni. A cionizmus iránt a magyar zsidóság szélesebb körei megnyerésére (1926 decemberében) létrehozott Pro-Palesztina Szövetség – mindaddig – évenkénti belügyminisztériumi engedélyezéssel zavartalanul gyűjtötte a pénzt, illetve az ennek megfelelő sékelt hivatalosan „a palesztinai magyar zsidók segélyezésére”. A sékel a cionista mozgalomhoz való tartozás konkrét jele volt s tagdíjként funkcionált. Az összegyűjtött összeget a Keren Kajemet Lejiszrael (Zsidó Nemzeti Alap) és a Keren Hajeszod („Palesztinai Alapítványi Alap”) számára gyűjtötték, amelyek – mint a cionista „világ” nemzetközi intézményei – lehetővé tették, hogy a mozgalom földet és gépeket vásároljon Palesztinában. A KKL és a KH a Pro-Palesztina Szövetség szakosztályaiként működtek Magyarországon.

1935. december 31-én a Pro-Palesztina Szövetség gyűjtési engedélye lejárt; a belügyi szervek nem hosszabbították meg, sőt 1936 júniusában határozatban tagadták meg. Indokként a Horthy Miklósné által indított nyomor-és ínségnyhító akcióra hivatkoztak, vagyis arra, hogy ennek sikerét minden gyűjtés, így a cionista perselyezés is akadályozza, mert feleslegesen von el pénzt a polgároktól. 1936 szeptemberében a BM VII. osztálya egy alosztálya (egyesületekkel foglalkozó) a másikkal (közbiztonságinak) írta meg, hogy az „utóbbi években” a társadalomjóléti és karitatív adománygyűjtések mellett más célokat szolgáló adománygyűjtésekkel annyira igénybe vették a magyar közönség áldozatkészségét, „hogy az előbb említett és az ínségesek segélyezését szolgáló adománygyűjtések eredményét veszélyeztették.”³ A belügyminiszter ezért 167.800/1936.B.M.s. rendeletében korlátozta az adománygyűjtéseket, ami még a keresztény egyhá-

zokat is negatívan érintette. Mivel belföldre is csak részben lehet segíyezni „...ennélfogva külföldre irányuló segíyezési tevékenység engedélyezése kellően nem indokolható.”⁴

Az érvelés azért hatott már – ebben a vonatkozásban – is problematikusnak, mert a cionista alapokba befolyt pénz nem volt nemzetgazdasági szempontból óriási összeg, ráadásul más zsidó szervezet (így a Magyarországi Autonom Orthodox Izraelita Hitfekezeti Központi Irodája) 1931-től visszavonásig kapott gyűjtési engedélyt, melyet legalábbis külön nem vontak vissza.⁵ Mivel az ortodoxia a magyar eredetű hagyományos szentföldi vallásos zsidóság számára gyűjtött és nem követett olyan behatárolható és közvetlen politikai célokat, mely esetleg a magyar zsidó belső status quót érinthette volna, e tevékenység útjába a hatóságok nem gördítettek akadályt.

Bár a budapesti főkapitányság államrendészeti osztálya nem tudta, hogy a Magyar Cionista Szövetség – még az eredeti engedélyezés alapján – sem gyűjthet és ez némileg megkönnyítette a kezdetben a Mifal Bitzaron akció munkáját (előadásokkal kapcsolatos, illetve utáni, nem túl nagy hatékonyságú perselyező gyűjtést végeztek),⁶ 1936 őszén a szervek egyértelműen megtiltották az összes gyűjtést. A vidéki főkapitány (felsőbb utasításra) az egész ország területéről összesített adatok alapján jelentette Budapestnek, milyen cionista jellegű gyűjtések vannak folyamatban az országban.

A magyarországi mozgalom tevékenységét egy „hangulati” jelenség is megnehezítette: a cionistákkal szemben fokozódott a belügyi szervek bizalmatlansága. A rendőrség már korán felfigyelt az úgynevezett hachsarak tevékenységére: ezek olyan cionista elő/felkészítő központok voltak, ahol az ifjúságot palesztinai fizikai munkára képezték ki. Így, ha csekély mértékben is, de a munkanélküliségen is segíteni tudtak. A hatóságok azonban a bolsevizmus „melegágyaként”, az „ateista-kommunista veszély” egyik fő hazai ágenseként tartották számon őket s e telepek kollektivistikus életformája csak megerősítette az előítéleteket. Az 1930-as évek második felében több hachsara-botrány pattant ki, melyek a külföldi cionista vezetők szemében legalább annyira számítottak, mint a gyűjtési problémák. Ezek a botránnyok főleg a marxista-cionista Hasomer Hacaírt, valamint több kisebb, főként baloldali csoportot (például Dror, Stam Chaluc stb.) érintettek, de egy idő után az egész cionista mozgalom működését veszélyeztették: a szélsőjobboldali sajtó óriási kampányától övezve kellett a hiva-

**Imrédy Béla és Kánya Kálmán
a Miniszterelnöki Palota teraszán
1938. május**

talos cionista vezetésnek e roppantul kényes ügyeket „kezelnie”.

A zavarokhoz az is hozzájárult – s a második kérdésre a válasz itt rejtőzik –, hogy a Magyar Izraeliták Országos Irodáját és a Pesti Izraelita Hitközséget kézben tartó neológ Stern Samu (1874–1946) és köre ellenségesen viselkedett a cionistákkal. A cionisták és a hitközség vezetése között – minden híreszteléssel ellentétben – nem elsősorban anyagi különbségek voltak. Módosabb emberek a Magyar Cionista Szövetség vezetésében is helyet foglaltak. De a cionista mozgalom sok olyan zsidó munkásfiatalt is „felszívott”, akiket a hitközség nem tudott megszólítani. A cionisták így nemcsak a hitközségi élet demokratizálását, hanem a fizikai munkát végző zsidó rétegek fokozottabb érdekképviselést is követelték, amely összekapcsolódott a cionista mozgalom egyik fő elméleti és gyakorlati célkitűzésével, a kétkezi munkássá történő átrétegződéssel. A hitközségi vezetés árulónak tekintette a „nemzeti” zsidókat, mivel úgy látták, hogy szétfeszítik az általuk követett asszimilációs politika kereteit. Ennek megfelelően kormányzati összeköttetéseiket is felhasználták arra, hogy a cionista törekvéseket megakadályozzák. Külön neológ szervezetet akartak alapítani a palesztinai gyűjtésekre – a monopolizálásukra; belső belügyminisztériumi iratokban erre hivatkozva nem adtak ekkor gyűjtési engedélyt a cionista szervezeteknek.

A cionista tevékenység akadályozásának híre hamar eljutott a megfelelő külföldi helyekre. A Jewish Agency for Palestine (Szochnut/Zsidó Ügynökség), mely a Népszövetség megalakulása után a cionista érdekeket képviselte a külvilág felé, két európai nagyvárosban is akcióba kezdett.

BEAVATKOZÁSI KÍSÉRLETEK

Az egyik akciót Nachum Goldmann (1895–1982), a Jewish Agency Népszövetség melletti, genfi delegátusa irányította. Goldmann érdekes figura volt, a Comite des Delegations Juives vezetőjeként, majd 1936-ban a Zsidó Világkongresszus egyik megalapítójaként több szálát is a kezében tartott: kisebbségi zsidó ügyekben, de főleg cionista témákban exponálta magát. Az évek folyamán karrierje egyre emelkedett, a második világháború után a Jewish Agency és a Zsidó Világkongresszus vezetője lett. A másik kezdeményezést a londoni „csoport” vezette. Itt főként Arthur Lourie-nak (1903–1978), a Jewish Agency politikai titkárának (az 1960-as években Izrael kanadai és londoni nagykövete) és Selig Brodetsky matematikusprofesszornak (1888–1954), a Jewish Agency Executívája tagjának (később a Jeruzsálemi Héber Egyetem második elnökének) a nevét kell megemlítenünk.

A Jewish Agency ebben az időben rendkívül intenzív diplomáciai tevékenységet folytatott. Nagy erővel lobbizott azért, hogy az európai hatalmakat meggyőzze a zsidó állam megteremtésének fontosságáról. Az angolok ez idő tájt küldték ki az úgynevezett Peel-bizottságot, amely megpróbálta felosztani Palesztina területét s amely jelentését éppen a XX. cionista kongresszus előtt adta ki.

A magyarországi problémák hírére azonnal felvették a kapcsolatot a magyar külképviseletekkel. A „postás” szerepét Genfben Velics László (1890–1953), Magyarország népszövetségi követe, 1917-től külügyi szolgálatban álló profi diplomata, Londonban pedig a szintén nem csekély diplomáciai tapasztalattal rendelkező Masirevich Szilárd (1879–1944) nagykövet töltötte be. Goldmann 1936. június 22-én egy többoldalas memorandumot adott át Genfben Velicsnek.⁷ Levelében – ismeretlenül is – megszólítja és arra kéri a magyar hatóságokat, hogy ne akadályozzák a cionisták munkáját. A Magyar Cionista Szövetség számára a gyűjtési tevékenység folytatását, a Pro-Palesztina Szövetségnek pedig alapszabálmódosítása engedélyezését kérte. Arra hivatkozik, hogy: „Nincs a világnak egyetlen olyan országa sem, ahol a kormány állást foglalt volna olyan belső zsidó vitákban, amelyek a zsidók hazafias magatartását és magától értetődő kötelességeik elismerését – mint államuk lojális állampolgáráét – egyáltalán nem érintik”. „Természetesen a magyar zsidóságon belül is van ellenfele a cionizmusnak. De ez az ellentét belső, zsidó nézeteltérések miatt alakult ki, amelyeknek nincs közük sem a magyar érdekekhez, sem a magyar bel-és külpolitika alapelveihez...” Goldmann azt is felajánlot-

Kánya Kálmán külügyminiszter
(1869–1945)

ta, hogy ha szükséges, azonnal Budapestre utazik, hogy tárgyaljon az illetékesekkel, egyébként meg (magyar külügyi információk szerint) Törökországnak is hasonló ajánlatot tett.

A dokumentumból egyértelműen kitetszik a cionisták álláspontja. Eszerint a zsidóknak mint magyar állampolgároknak kötelességük teljesíteni a minden magyar állampolgárra vonatkozó előírásokat, de mint egy nép tagjainak, speciális követelményeknek kell eleget tenniük. Ezek a követelmények egy kulturális, vallási vagy „nemzeti” kisebbséget írnak körül. A zsidó népen belüli konfliktusokhoz – e logika szerint – a magyar államhatalomnak nincs köze, hiszen kizárólag a zsidók belső ügyeit érinti. Velics diplomáciai levélben postázta a memorandumot, de megjegyezte, hogy nem sok esélyt lát az adománygyűjtési korlátozás feloldására. Ugyanakkor a levélben már megjelennek azok a potenciális gazdasági előnyök, melyet a cionisták nyújthatnak a magyar gazdaságnak: az ottani kereskedők „szívesen fokoznák propagandájukat a magyar áruk javára, ha nálunk a cionizmus szabadon szervezhető. Az esetleges gyűjtések eredménye szintén áruexport által transferálhatnák” – írja Velics a magyar külügynek írott jelentésében.⁸ Azt is közli, hogy (értesülése szerint) a török képviselő is hasonló instrukciókat kért kormányától.

Közben 1936. december 2-án a budapesti rendőrség házkutatást tartott a Pro-Palesztina Szövetségnél, és a mintegy ötszáz pengőnyi összeget (a gyűjtés eredményét) lefoglalta.⁹ Velics – feltehető-

leg Goldmann kérésére – levelében ezzel az üggyel is foglalkozott és javasolta a rendőri eljárás megszüntetését. A Pro-Palesztina Szövetséget azért is kedveli – írja –, mert „antibolsevista” és Angliában „magas körök” támogatják. Antikommunista világ-szervezetet „tervez” a zsidóság – állítja Velics – raadásul hajlandók lennének foglalkozni (Zsidó Világkongresszus) a cseh szovjetbarátsággal „és e tekintetben természetesen annál könnyebben helyezhetünk el mi is megfelelő híryananyagot náluk, ha nem történnek olyan incidensek, amelyek őket ellentétbe hozhatják Magyarországgal”.¹⁰ A genfi követ sürgetésére a külügyi vezetés az eljárás megszüntetése miatt levélben fordult a Belügyminisztériumhoz.¹¹

Goldmann magyarországi látogatási ajánlata nemsokára meghallgatásra talált. Velicsen keresztül feltett kérdésére, hogy kivel is tárgyaljon, Kánya Kálmán külügyminiszter (1869–1945) először Balla Pálhoz,¹² a minisztérium politikai osztályának egyik titkárához irányította. Ez később megváltozott, hiszen Balla feladata nem a tárgyalások lefolytatása, hanem az előkészítése volt.¹³ A cionisták részéről Buk Miklós (1907–1962), az MCSz főtitkára vett részt a tárgyalások előkészítésében. Buk Miklós – aki 1935 és 1944 között volt a Cionista Szövetség elnöke és később, Izraelben Moshe Buk néven vált ismertté –, az egyik leginvenciózusabb szellemi alakja volt a magyarországi zsidó nemzeti mozgalomnak. Kreatív szociológiai munkáiban a zsidó állam megszületését fizikai törvényszerűségként írta le.¹⁴

A tárgyalások felvetése mellett a bojkott lehetősége is felmerült. A Keren Kajemet Lejiszrael 1936. december 15-én a Szochnut politikai osztályához írott levelében felvetette, hogy bojkottálják a magyar árukat Palesztinában.¹⁵ Maga Goldmann is magáévá tette ezt az elképzelést, szerinte ugyanis ez a lépés jól előkészítené magyarországi tárgyalásait.¹⁶ Végül Leo Lauterbach (1886–1968) – aki a Cionista Világszervezet Szervezeti Osztályát vezette – közölte a „külügyminiszterrel”, hogy a bojkott ötletét elvetették, mivel nemcsak hogy taktikai célszerűsége kétséges, hanem az importőrök sem fognak engedelmessé válni a Szochnut nyomásának.¹⁷

1937. február 12-én a sajtó által csak „cionista külügyminiszternek” nevezett Goldmann Budapestre érkezett. Itteni tartózkodását azonban különös esemény zavarta meg. Február 16-ra meghirdetett előadását a rendőrség biztonsági okokra hivatkozva (főleg a jobboldali cionisták fenyegetései miatt) nem akarta engedélyezni, pedig megtartása érdekében még a (később fontos szerepet játszó) Revíziós Liga főtitkára, Fall Endre (1891–

1954) is szót emelt.¹⁸ „Felsőbb” utasításra (belügyminisztériumi beavatkozásra) végül sor került az előadásra.¹⁹

AZ „ÉRDEKKÖZÖSSÉG”

1937. február 13-án Goldmann a Külügyminisztériumba érkezett. Tárgyalópartnere Apor Gábor „rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter” (1889–1969) volt.²⁰ A beszélgetés alatt Apor – saját feljegyzése szerint – „receptive” viselkedett, Goldmann pedig a magyar és a cionista külpolitika „érdekközösségéről” beszélt. Szerinte még a revízió is érdeke a zsidóságnak, hiszen Romániával ellentétben itt „gyöngyélete” van. De mit jelent itt az „érdekközösség” szó? Lehet-e beszélni közös érdekekről?

Nos, úgy vélem, hogy csak elméleti síkon, hiszen elvileg adott a két „anyaország”: Magyarország és Palesztina, amelyek mellett ott vannak a „határokon túli területek”. Minden létező vagy még csak készülődőfélben lévő nemzetállamnak az az érdeke, hogy védje a „határokon túliak” jogait, ami a magyar állam esetében a romániai és más külországban élő magyarok, a cionisták részéről pedig a diaszpórában élő zsidók „nemzetiségi” érdekvédelmét jelentette, amelyet egyébként a cionista mozgalom – befolyása és hatása erősödésével – egyre inkább magára vállalt. Ha két nemzeti mozgalom között nincsenek területi viták, még egymás szimpatizánsai is lehetnek, természetesen szigorúan kölcsönöségi alapon és még akkor is, hogy ha utóbbi esetben az állam még nem létezett.

Első ránézésre arra gondolhatnánk, hogy a kényyszerűségből felajánlkozó Goldmann és a fogadó Apor Gábor szabályos adásvételi „szerződést” kívánt kötni s az ennek megfelelő retorika ezt megkönnyítette. Ám ennél sokkal többről van szó.

Goldmann felajánlotta, hogy ha nem akadályozzák a magyarországi cionista munkát, akkor latbaveti befolyását a Népszövetségnél és kisebbségi ügyekben együttműködik a magyar delegációval. S ez nem felelőtlen ígéret volt. Egy 1938 elején keletkezett külügyminisztériumi feljegyzés szerint Goldmann kisebbségi ügyekben „sűrűn kooperál” a magyar diplomatákkal.²¹ Sőt, Goldmann még az első zsidótörvény után is csitította a szervezetét, próbálta moderálni a kitört felháborodást.

A Jewish Agency nemcsak a magyarországi problémák megoldását kívánta, hanem saját „nemzeti” céljainak a támogatását is. 1937. szeptember 13-án Goldmann elküldte Ballának a palesztinai helyzetről szóló többoldalas levelét, remélve azt, hogy Magyarország az Agency mögött fog felsora-

David Landor, Arthur Lourie, Levi Eshkol, Aviad Yafe, 1965. március 26.

kozni, ha a Népszövetség megvitatja a felosztási terveket.²²

Közben a másik csoport is mozgásba lendült. 1937. március 17-én Arthur Lourie, november 3-án pedig Selig Brodetsky adott át memorandumot a londoni magyar képviselet vezetőjének.²³ Előzőleg meglátogatták a nagykövetséget, és Masirevich kérésére foglalták írásba az elmondottakat. A szövegek majdnem szóról szóra ismétlik meg azt, amit már Goldmann is többször kifejtett, sejtetve, hogy a cionista apparátus egy határozatát interpretálták külön-külön. A magyar követet mindenesetre sikerült meggyőzniük. Masirevich meg is jegyezte: „A zionisták kérését indokoltnak s a magyar érdekekkel összegeyztetethetőnek tartom.”²⁴

A gyűjtések újraengedélyeztetését még mindig nem sikerült elérni, ezért Goldmann felajánlotta, hogy október 14-én vagy 15-én a magyar fővárosba utazik.²⁵ A külügyi vezetés azonban nem tartotta indokoltnak az utazást, hiszen sem a belügyi, sem az 1937. áprilisában véleményezésre felkért kultuszminisztériumi tárcát nem tudta meggyőzni.²⁶ Balla hiába kereste fel Szöllősy belügyminisztériumi tanácsost, ő Stern Samu neológ hitközségi veze-

tőre és körére hivatkozva megtagadta az engedély kiadását.

A külügyminisztérium azonban hiába hivatkozott a „Goldmann irányítása alatt álló nemzetközi zsidó sajtó”-ra, Szöllősy és Tomcsányi Kálmán (1881–?) belügyminisztériumi államtitkár továbbra is hajthatatlan maradt. A Belügyminisztérium és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium más politikát követett, mint a külügyi apparátus. Ezt a politikát nem a „határokon túl élő” magyarok nemzetiségi jogainak nyugati támogatása, hanem a hazai zsidóság establishmentjének fenntartása és segítése motiválta.

A kultusztárca – mellyel Sternéknek kiváló kapcsolatai voltak – a gyűjtést egy kézben kívánta összpontosítani. A hitközségi vezetés létre is hozta a Magyar Izraeliták Szentföldi és Egyéb Telepítéseit Támogató Egyesületét, amely a kezdetektől élvezte a tárca bizalmát. Ez annak ellenére volt így, hogy a brit hatóságok által kiadott palesztinai bevándorlási engedélyeket csak a Jewish Agency oszthatta tovább. Az engedélyeket a helyi cionista szervezetek kapták meg, azok, amelyek jórészt függetlenek voltak a hitközségi struktúráktól.

Ezzel az eseménnyel szinte egy időben a mozgalomra továbbra is rendőri nyomás nehezedett. 1937 novemberének első napjaiban több mint harminc cionistát állított elő a budapesti rendőrség. A fiatalok nagy része VII–VIII. kerületi hachsarákról került ki. A „felforgató tevékenység” vádját nemsokára elejtették, de az ügy felborzolta a jobboldali sajtó kedélyét, amely ismét bedobta a köztudatba az előkészítő telepek „ateista-bolsevista-lázító” tevékenységéről szóló „híreket”. A Magyar Cionista Szövetség heteken keresztül magyarázkodásra kényszerült és tovább romlott a tárgyalási pozíciója. Ezenkívül a szövetség kénytelen volt összes hachsaráit bezárni.

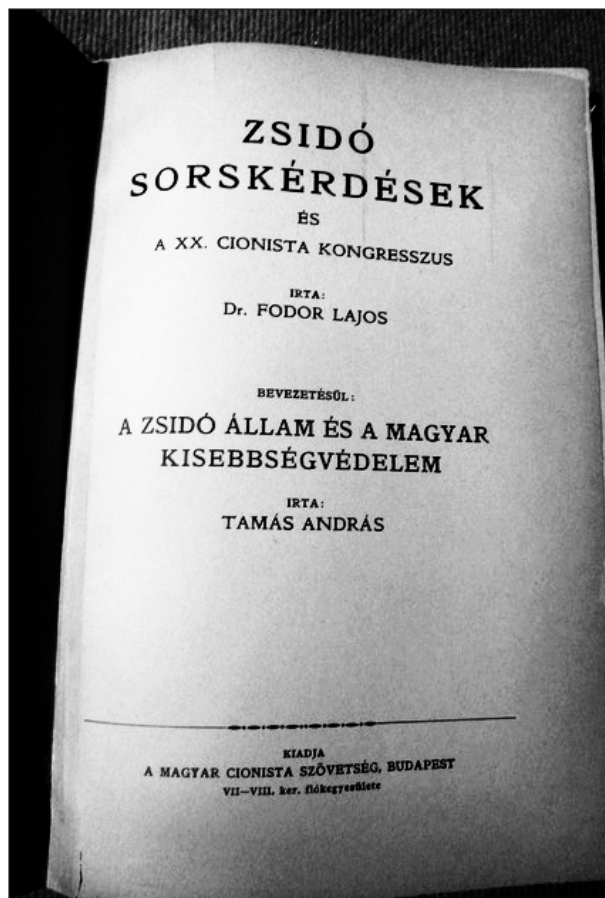
1938. február 2-án Buk ismét a Külügyminisztériumba látogatott, hogy előkészítse Goldmann újabb tárgyalásait. Meghirdetett előadását ismét csak a külügyi vezetés erőteljes nyomására engedélyezte a Belügyminisztérium. Az Apor Gáborral folytatott eszmecsereéről nem maradt fenn dokumentum, ám azt lehet tudni, hogy közvetlen hatása nem volt.

Goldmann február 6-án, a Magyar Cionista Szövetség Herzl-termében elmondott beszédében többek között kijelentette: „Egyébiránt le kell szögezni, hogy Genfben a magyar megbízottak részéről a legnagyobb erkölcsi támogatásban részesültem, mert ők tudják, hogy itt nem csak a zsidókról van szó, hanem a kisebbség jogáról.”²⁷ A dicséretből a külügyi tárca is részesült: „Gyakran találkoztam politikai munkám közben magyar államférfiakkal, azokkal a kitűnő férfiakkal, akik legalább annyira hívatva vannak a magyar érdekeket képviselni, mint az asszimiláns zsidó notabilitások s kijelenthetem, hogy ezeknek a férfiaknak egyáltalán nincsenek ilyen természetű megfontolásaik.”²⁸

Goldmann tehát ismét dolgvégezetlenül utazott vissza Genfbe.

LIAISON GENFBEN – KÖNYV BUDAPESTEN

Az „érdekközösség” eszméjét a külvilág számára is érzékelhetően képviselte a Revíziós Liga genfi titkára, Tamás András (1900–?). A régi székely családból származó és román börtönököt megjáró, majd a magyar revíziós politika apostolává szegődött Tamás – aki számos európai országban tevékenykedett és főleg franciául adott ki könyveket a magyar álláspont megismertetése érdekében – felismerte a nagy lehetőséget.²⁹ Amikor dr. Fodor Lajos, a XX. cionista kongresszusra (1937. augusztusa, Zürich) delegált egyik magyar küldött már a

*Zsidó sorskérdések
és a XX. Cionista Kongresszus*

kongresszus után Genfben megkereste, termékeny kapcsolat alakult ki közöttük. A hatvani ügyvéd régi cionista volt és – Raphael Patai (1910–1996) visszaemlékezése szerint – az 1930-as évek elején apjával, Patai Józseffel (1882–1953) együtt vettek 10 dunam (2,5 hold) földet Tel Aviv közelében (Shunat Boruchow), a mai Givatayimban, ahol két házat is építtetett a később (1940-ben) alijázó Patai.³⁰

A baloldali cionista küldött és a magyar revíziós politika egyik képviselője közti találkozásból könyv született: Fodor 1937-ben megjelent könyvének (*Zsidó sorskérdések és a XX. Cionista Kongresszus*)³¹ előtanulmányát a genfi titkár írta „A zsidó állam és a magyar kisebbségvédelem” címmel. A könyvet kiadó szervezet a hatóság által vegzált baloldali marxista Hasomer Hacair volt (más néven), melynek ténye jól megvilágítja azt, hogy a magyar külügyi gondolkodás el tudott vonatkoztatni a belpolitikai kényszerektől és a szövetségkeresés igénye olyan helyekre is „kiterjeszkedett”, melyet egyéb-

ként a belpolitikai helyzet nem tett volna lehetővé. A baloldali és magyarországi Erec Jiszrael Haovedet cionista választási koalíció embere 1938. április 5-én, Jeruzsálemben, a Cionista Világszervezet Executívájához írt levelében büszkén hivatkozott a „Propaganda” címszó alatt, hogy a húszéves példányban megjelent könyv előszavát az a „magyar diplomata” írta, aki „Arra mutat rá tanulmányában [...] hogy a magyar nemzeti érdekek megkövetelik a cionista világszervezettel végzett közös munkát.”³²

A kelet-európai zsidóságot Tamás beemeli az európai nemzeti kisebbségek sorába. Leszögezi, hogy a zsidóság „általános problémáját” a magyar hivatalos politikától, közvéleménytől és a magyar zsidóságtól független tényezők fogják megoldani és hogy a magyar kérdés ugyanannak a kérdésnek a része mint a cionizmus. „Felesleges és céltalan minden oppozíció, sokkal helyesebb, ha komoly tanulmány tárgyává tesszük a zsidóság nemzetközi kérdését s annak valóságához viszonyítjuk a magyar zsidóságnak fejlődési irányát. Ezen az úton haladva, a kérdés megoldása után olyan előnyöket kérhetünk és követelhetünk, melyekre előre megfontolt álláspontunk következtében jogosan igényt is tarthatunk” (7.) – írja.

Tamás arra hívja fel a figyelmet, hogy minden nép kitermelte a saját ideálját, mely megmentheti a „periodikus bűnbakoskodástól”. „A magyarság kitermelte a revizionizmust és magáévá tette a kisebbségek nemzetközi védelmének elvét; a zsidóság gondolkodó tömegei viszont kitermelték a cionizmust és azzal párhuzamosan az általuk is elfogadott kisebbségi rendszert” – írja. Nem kétséges, hogy lesz zsidó állam, ezt az első világháború eldöntötte. A zsidóságot nem fogja érdekelni a magyar antiszemitizmus, amelyet egyébként a kereszténység erői megfelelő helyére fognak „redukálni”.

Tamás András szerint a zsidó állam a Népszövetség által fog létrejönni és tagja lesz a szervezetnek, amely a kisebbségi „procedúrában” is változást fog előidézni. Magyar szempontból ezért is kívánatos a zsidó állam népszövetségi szereplése, „mert ezáltal a népszövetség közgyűlése VI-ik bizottsága útján, állandóan napirenden tarthatná a kisebbségi kérdést”. (9.) A „mai” helyzet alapján – véli Tamás – a Népszövetség közgyűlésének VI. bizottságában addig nem vetődik fel a kisebbségi kérdés, amíg Németország vissza nem lép a szervezetbe, „vagy amíg a Népszövetség tagállamai közé nem vesznek fel egy olyan államot, amelynek eminens kisebbségvédelmi érdekei feljogosítják arra, hogy ezt a kérdést állandóan és eredményesen képviselje”.. Erre a szerepre csak két állam vál-

lalkozhat: Svájc vagy a „megalakítandó önálló zsidó állam”.

STERN SAMU, A MAGYAR ZSIDÓK „DIKTÁTORA”

A Magyar Cionista Szövetség és a Pro-Palesztina szövetség 1938. február 11-én újabb beadvánnyal fordult a magyar kormányzati szervekhez.³³ A szöveg részletesen ecseteli a magyar–palesztinai gazdasági kapcsolatok előnyeit és a perselygyűjtéssel kapcsolatos problémákat. De a Belügyminisztérium tovább késleltette az ügy elintézését.

1938. március 1-én Goldmann levelet írt Apor Gáborhoz. Állítása szerint Genfben beszélt Kádár Lászlóval, a BM V. igazgatási rendészeti osztály vezetőjével, aki azt mondta, hogy a belügyi apparátus elvben nem ellenzi a gyűjtési engedély kiadását, de a Vallás-, és Közoktatásügyi Minisztérium a hitközségi vezetés beleegyezéséhez köti. Goldmann, tőle szokatlan módon, így fakad ki: „Annak az álláspontnak a fenntartása, hogy a neológ országos vezető beleegyezése nélkül semmiféle gyűjtés vagy tevékenység nem végezhető, ténylegesen azt jelenti, hogy Stern udvari tanácsos urat, a Belügyminisztérium vagy a Kultuszminisztérium hatalmának a segítségével a magyar zsidók diktátorává nevezik ki...”³⁴

Velics László 1938. május 19-én Kánya Kálmán (1869–1945) külügyminiszterhez írott levelében felfedi azokat a főként diplomáciai természetű dilemmákat, melyekkel a genfi misszió „találkozott”.³⁵ Beszámol arról, hogy a Zsidó Világkongresszus a zsidótörvényt a kötelező kisebbségi szerződések elleni merényletnek tartja és megbízta párizsi, londoni és washingtoni képviselőiket, hogy intervenáljanak a helyi magyar nagyköveteknél. Május elején a ZsVK két kommunikét adott ki, igazából informatív és nem annyira harcias tartalmúakat, ezekben neves közéleti emberektől idéztek a zsidók érdekében tett kijelentéseket. A második kommuniké is „általában mérsékelt hangnemben van tartva, helyenként azonban erőteljes kifejezéseket is használ. Kifejti, hogy a magyar kormány magas kulturáról és illemérzékről téve tanúságot, elismeri a zsidóknak gazdasági életünk felépítésében játszott nagy szerepét. Épp ezen elismerés mutatja azonban, hogy a zsidóellenes rendszabályok csak a »loi de la jungle« által inspiráltattak, mely szerint az erősebb könyörtelenül felfalja a gyengébbet. A közlemény további kifejti, hogy mint minden modern államban Magyarországon is az állam a legnagyobb vállalko-

zó és munkaadó. A zsidók tehát a magángazdaságra vannak korlátozva és épp ebből akarják most őket kiszorítani.”³⁶ A Zsidó Világkongresszus 1938. május 6-án félhavi információs bulletint adott ki *Correspondance Juive* címmel, melyben az osztrák, magyar és romániai zsidók helyzetével is foglalkoztak. A május 11-én tartott sajtófogadáson Goldmann osztogatta ezt a jelenlévőknek, de – Velics megjegyzése szerint – a magyar zsidók helyzetét nem hozta szóba a Titkárságon, hiszen: „...Remélik, hogy magyarországi barátaik révén a magyar kormányt engedékenységre bírhatják...”³⁷ Nagyon fontos az, ahogyan Velics figyelmezteti a külügyminisztert arra, hogy nagyon vigyázniuk kell, nehogy úgy járjanak mint a numerus clausus törvény idején, amikor is úgy állították be a magyar küldöttek az egész törvényt, hogy például a kereskedelmi és hasonló iskolákra nem vontakozik, mert ott nem akarják a zsidókat „korlátozni”. Mivel a magyar kormány akkor a zsidókat kisebbségnek tekintette, nehezen érvelhet „most” amellet, hogy nem tekinti annak. A „recevabilitás” (elfogadhatóság) elleni harcot nem eszerint kell megvívni – véli a diplomata – hanem: „Legcélszerűbb eljárásnak tehát az mutatkoznék, hogy a cionista és nem-cionista zsidók között már most megmutatkozó taktikai eltérést kihasználva, a magyarországi zsidóság saját jól felfogott érdekében ideje korán tiltakozzék minden külföldi beavatkozás és akaratuk ellenére történő petícionálás ellen.”³⁸ Teljesen világos, hogy a magyar diplomácia az akkori kormánypolitika „szolgálólányaként” minél jobban el akarta fogadtatni a zsidótörvényt a zsidó világgal és ki akarta védeni a támadásokat azzal, hogy – ellentéteikre alapozva – pacifikálni akarta a magyar zsidóságot.

A Belügyminisztérium 1939-ben mind a Pro-Palesztina Szövetségnek, mind a hitközségi fantomcionista szervezetnek megadta a gyűjtési engedélyt. Az államhatalommal jó viszonyt fenntartani akaró Magyar Zsidók Pro-Palesztina Szövetsége a lefoglalt összeget (558.72 pengő) fele-fele részben a „Magyar a magyarért” segélyakció és a „Horthy Miklós Nemzeti Repülőalap” számára ajánlotta fel, melyhez 1938 decemberében a belügyminisztérium is hozzájárult.³⁹ Az „érdekközösség” ábrándja azonban a zsidótörvények, a magyar kormányzati szervek érdekellentétei és a hivatalos zsidó vezetés magatartása miatt hamar szertefoszlott. A Jewish Agency vezetésének sajnálattal kellett tudomásul vennie, hogy a csekély nemzetközi tekintéllyel rendelkező Stern Samu-féle stáb befolyása erősebb Magyarországon, mint a jelentős kapcsolatrendszerrel bíró nemzetközi cionista szervezeté. Ugyanakkor még 1939 januárjában is azt jelentette Velics

László követ, hogy Goldmann – minden panasza ellenére – megígérte neki, szervezete nem viszi a Nemzetek Szövetsége elé az első zsidótörvény ügyét.⁴⁰

1939 után megváltozott a Jewish Agency álláspontja. A második zsidótörvény bevezetése után már nem érdekelte a határokon túli magyar kisebbség problematikája, hiszen sokkal elementárisabb léthelyzetre és veszélyre kellett választ adnia. Nachum Goldmann pedig New Yorkba menekült, 1940 szeptembere már ott találta.

ÖSSZEGZÉS

A magyar diplomácia egyes körei 1936–1937-ben eljutottak odáig, hogy a hagyományos, két világháború közötti kisebbségvédelmi rendszert alapul véve a közeljövőben megalakuló zsidó állam támogatása Magyarország számára pozitív lehet: ebben nem véletlenül jártak élen a hivatalos magyar álláspontot megjelenítő „civil” Revíziós Liga vezetői és vezető funkcionáriusai, akiknek mindenféle szempontból nagyobb volt a mozgásszabadságuk, mint a sokkal kötöttebb pályán mozgó diplomatáknak. A zsidóságnak mint egy potenciális nemzetállam „külföldön” élő nemzeti kisebbségének a számbavételét, az erdélyi, (cseh)szlovákiai és jugoszláviai magyar kisebbséggel való párhuzamosság megteremtését, az ebben rejlő pozitív politikai lehetőséget Nachum Goldmann és társai „láttatták be” a magyar külügyi adminisztráció embereivel, akik jó érzékkel vették és vetették észre a magyar kisebbségvédelem „habarcsát”, melyhez a helyi cionisták problémáit is „kötni” lehet. Nem véletlen, hogy éppen Genfben akadt egy magyar újságíró és politikus, aki viszont a magyar revízió érdekében óhajtotta volna hasznosítani a cionista szervezeteket, illetve a potenciálisan létrejövő zsidó államot. A zsidó nemzeti szemlélet képviselőinek fő ellenfele, a magyar neológ zsidó vezetés viszont nem pusztán az antiszemitizmustól és az elért jogi egyenlőség visszavételétől való félelmében, de hatalmi okokból, a belső valláspolitikai monopólium fenntartása érdekében ragaszkodott a zsidóságnak pusztán vallásfelekezeti-ként való reprezentációjához, amelyre egyébként – az európai politikai viszonyok rosszabbra fordulásával – racionális indoka is volt. A megosztottság azt eredményezte, hogy más frazeológia alakult ki belföldre és más külföldre szánva. A vallás- és közoktatási tárca a neológok, a külügyi a cionisták érvelését engedte közel magához, a teljes azonosulás azonban nem következett be, és az államhatalom és a hivatalos zsidóság is vigyázott arra nyilvánosan,

hogyan az addig kialakult jogi-nyelvi, a zsidóságot érintő definíciókat ne puhítsa fel túlságosan. Ugyanakkor ez a kapcsolat 1938 után arra szolgált, hogy a zsidótörvények nemzetközi hatását teszteljék a magyar hivatalosságok. A magyar-cionista érdekközösségnek elemi előfeltétele volt ebben az időben az első világháború után kialakult európai kisebbségvédelmi rendszer, a Nemzetek Szövetsége működése, melynek hanyatlása, majd bukása és az európai zsidóüldözések megindulása magával hozta ennek a konstrukciónak az összedőlését is. Így távolodott el egymástól a történelem viharában a két nehezen összeillő fél.

JEGYZETEK

- ¹ A szöveg rövidebb változata előadás formájában elhangzott az NKE ÁKK Molnár Tamás Kutatóintézet által szervezett „Többes kötésben” című konferencián 2018. február 2-án.
- ² 1937. január 7. 901/55/1936.fk.állro. M. kir. rendőrség budapesti főkap. Államrendészeti osztály. T. MZSPPSZ engedély nélküli gyűjtése. Hiv. sz.: 595/1936.VII.res. A főkapitányhelyettes levele a belügyminiszterhez. MNL (MOL) K 149 1936-7-8486.
- ³ 1936. szeptember 24. BM a VII. Közbiztonsági osztálynak (8486/res.1936.VII.) A VII. Osztálytól az MZSPPSZ adománygyűjtési eng.tárgyában. MNL (MOL) K 149 1936-7-8486.
- ⁴ Uo.
- ⁵ 1937. március 31. Másolat a 180.287.1936.V.a. B.M. számú kiadmányról. Válasziratszám: 5639/1936.II. Tárgy: MZSPPSZ adománygyűjtése. Csom. mell. M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Urnak Budapest. Az ortodoxok 193.871/1931.B.M.szám alatt visszavonásig kaptak engedélyt, a lakáso(ko)n történő gyűjtésre. MNL (MOL) K 149 1936-7-8486.
- ⁶ A budapesti főkapitányhelyettes levele a belügyminiszternek. 1937. január 7. 901/55/1936.fk.állro. M. kir. rendőrség budapesti főkap. Államrendészeti osztály. T. MZSPPSZ engedély nélküli gyűjtése. Hiv.sz.: 595/1936.VII.res. MNL (MOL) K 149 1936-7-8486.
- ⁷ MNL K 149 BM Res.1936-7-8486.
- ⁸ MNL (MOL) K 149 1936-7-8486.
- ⁹ MNL K 149 BM Res.1937-7-4113. A Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége levele a M. Kir. Rendőrség Államrendészeti Osztályához. Valamint: CZA/Central Zionist Archives, Jeruzsálem, Izrael/ S6 1918.
- ¹⁰ MNL K 63-1939-43. 1936. december 18.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Balla Pálról nem tudunk sokat. Egy forrás szerint létezett egy Balla Pál nevű államtisztviselő, aki az 1940-es évek elején (1939–1944) a Miniszterelnökség II. B. osztályát vezette, mely a külföldön élő magyarok ügyeivel foglalkozott.
- Lásd Seres Attila: Domokos Pál Péter missziója a bukaresti magyar követségen (1940–1941). *Magyar kiébredés*, 53–54. sz. = 14. évf. (2009.) 3–4. sz. 276–321.
- ¹³ MNL K 63-1939-43. 1937. január 26.
- ¹⁴ Lásd Buk Mirjam visszaemlékezését: https://www.szombat.org/archivum/hol-volt-hol-nem-volt-2_ Könyvei: *Mit akar a cionizmus?* Budapest, 1935. Magyar Cionista Szövetség. 2. kiadás: 1940. *A kétezeréves út. A zsidókérdés történet-szociológiája.* Budapest, 1943. Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége. Második kiadása 1944. március végén jelent volna meg. A nyilasok égették a könyvet. A héber kiadás 1962-ben jelent meg, pár nappal halála előtt: *Haderech bat baalpayim.* Hocaat Javne, 1962. Az Oneg Sabbath Klub ismét kiadta 1995-ben, Budapesten.
- ¹⁵ CZA S25 1989.
- ¹⁶ CZA S6 1918. 1936. december 27.
- ¹⁷ CZA Z4 10345/1. 1937. eleje.
- ¹⁸ MNL K 63 -1939-43. 1937. február 12. Balla Pál „Pro Domo” feljegyzése.
- ¹⁹ Lásd 9. jegyzet.
- ²⁰ Lásd 1. jegyzet.
- ²¹ MNL K 63- 1939-43. 1938. február 2.
- ²² MNL K 63 -1939-43.
- ²³ CZA 4 10345/1. 1937. március 17. Brodetsky Goldmannak. Valamint: MOL K 63 1939-43.
- ²⁴ MNL K 63 -1939-43. 1937. március 31.
- ²⁵ MNL K 63-1939-43. 1937. október 5. Goldmann Ballához.
- ²⁶ MNL K 63-1939-43. Balla „Pro Domo” feljegyzése. 1937. október 14., valamint 15. és 22.
- ²⁷ *Zsidó Szemle*, 1938. február 11. 4. l.
- ²⁸ Uo. 7. l.
- ²⁹ *Keresztény Közéleti Almanach.* Második kötet M–ZS. Budapest, 1940. „Pátria” Irodalmi vállalat és nyomdai részvénytársaság. 1059.
- ³⁰ Raphael Patai: *Apprentice in Budapest. Memories of a World that is no more.* Lexington Books, 2000. 126.
- ³¹ Kiadja a Magyar Cionista Szövetség, Budapest. VII–VIII.ker. fiókegyesülete Budapest, 1937.
- ³² CZA S5/ 2004.
- ³³ MNL K 63 -1939-43. 19. „Emlékirat a magyarországi Palesztina-munka jelenleg fennálló egyes nehézségei tárgyában”.
- ³⁴ MNL K 63-1939-43.
- ³⁵ 1938. Május 19.: Velics László követ jelentése (21/pol.-1938.) Kánya Kálmán km.-nek In: MNL K63 1939/43
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ M. kir. BM VII.Res osztály 15695 szám. Ér. 1938. A beadvány száma és kelte: 356/8/1938.fk.állro. A főkapitányi felterjesztésre érkezett válasz 1938. december 17-én született. MNL (MOL) K 149 1936-7-8486.
- ⁴⁰ Velics László követ jelentése (6/pol-1939.) 1939. január 23. A KM-nek, Csáky Istvánnak (dr. gróf Kőrösszeghi és Adorjáni). Magyar Királyi Képviselő a Nemzetek Szövetsége mellett. MNL K63-1939-43.

Jablonczay Tímea

„Csak szabadságban érdemes élni”

Az izraeli újrakezdés Szenes Erzszi írásaiban

A széderestén felolvasott Haggada – mely az egyiptomi kivonulást, a szolgaságból való megmenekülést és a zsidó nép nemzetté válását beszéli el – az emlékezőt a múlttal olyan viszonyba állítja, melynek során az emlékezés rituális jellege elevenné teszi az elmúltat. Az Egyiptomból való kimenetelre történő emlékezéskor a kovásztalan kenyér felmutatásával nem csupán a múltra emlékeznek, hanem a jelen és a múlt válik eggyé. A múlt aktualizálásához szükség van arra is, hogy az emlékező a közösséggel legyen egy, vagyis a felidézés során az én és a mi egymással azonosává válik.¹ Yerushalmi szavai: „Minden egyes nemzedékben köteles az ember úgy tekinteni magát, mintha ő jött volna ki Egyiptomból.”²

Szenes Erzszi (1902, Rajec – 1981, Jeruzsálem), csehszlovákiai magyar költő és újságíró, Soá-túlélő 1949. novemberében elindul Pozsonyból, hogy az újonnan alakuló országba, Izraelbe alijázzon. A kontinens menekültjeivel, az új bevándorlókkal együtt az olaszországi Bariban szállnak hajóra. A hajó 1950-ben éppen Pészach ünnepére, széderestére éri el a partokat. Az ünnep miatt várniuk kell, így Haifán csak vasárnap tudnak kikötni.³ Izrael földjére lépése szó szerint ünnep, a múlt és jelen eggyé olvad: a fogságból való megmenekülés, megszabadulás és visszatérés történetében az egyén és a nép bibliai és posztbibliai története szétbonthatatlanul összekapcsolódik. Izrael az emlékezők tudatában mindig is az „ősi dicsőség emléké”, „a várakozás horizontját” hordozta, egyfajta „valószínűtlen hely” képzetét, ahol véget ér a zsidók szenvedése.⁴ A Soá utáni megérkezés súlya, jelentése és jelentősége a szó hétköznapi értelmében nem fölfogható. Izrael földjére „visszatérni” – a gáluti múlt, a szorongás, a félelem, az üldözöttség, a szenvedés, a hurbán után – az emlékezés rituális és történelmi idejét többszörösen hurkolja egymásba, egyszerre jelenti az egyén és a nép rituális és történelmi megszabadulását, mely a föld, Jeruzsálem vallási és politikai értelmű visszatérésevel együtt volt csak elképzelhető.

Szenes Erzszi a két háború közötti magyar irodalomban főként mint költő volt ismert és elismert. Izraelben az *Új Kelet*⁵ köré szerveződő író és újságíró csoport tagjaként az izraeli magyar (sőt amerikai magyar zsidó) közösségben is elismerést szerzett, mára azonban egy szűk, főként szakmai közösségen kívül neve és munkája feledésbe merült. Az utóbbi években meginduló archiváló, forráskutató és értelmezői munkálatokkal együtt – kapcsolódva a kulturális emlékezetkutatáshoz – arra próbálunk kísérletet tenni, hogy a két háború közötti, igen értékes költészete, elbeszélései, valamint Izraelben írt tárcái, novellái szélesebb körben is ismertté váljanak. Számunkra most az izraeli megérkezését, az újrakezdés éveit lejegyző elbeszélései, karcolatai érdekesek, mely írásokból 1956-ban *Van hazám* címmel tárcagyűjteményét is publikálta. Jelen tanulmány így Szenes Erzszi Izraelben írt, főként az újrakezdéssel foglalkozó írásait dolgozza fel, azok felhasználásával próbálja „re-konstruálni” egy életút, írói, újságírói pálya szokványosnak nem nevezhető történetét. Szenes Erzszi életpályájának, írói és alkotó tevékenységének értelmezéséhez azonban mind a két háború közötti kisebbségi helyzetben lévő határontúli (szlovenszkoói) magyar irodalmi műhelyek, mind a háború utáni izraeli magyar írócsoportok kapcsolati dinamikájának működését, történelmi-politikai kontextusát, szellemi gyökereit fel kellene tárni, hogy bármit is állítani lehessen a szerző életéről, munkásságáról, identitásának komplexitásáról. A feladat összetettsége olyan háttérmunkát igényel, mely jelen pillanatban még nem áll rendelkezésre. Megállapításainkat így Szenes Erzszi munkáira – kötetbe rendezett tárcáira, az *Új Kelet* három évtizedében írtakra és a korabeli recepcióra – tudjuk alapozni. A szövegek elrendezéséhez, a köztük levő kapcsolatok érzékeltetéséhez, szellemi háttérük bevezető jellegű értelmezéséhez a zsidó emlékezetet (Yerusalhmi, Benbassa), a cionizmus szellemi dimenzióit (Avineri), és zsidó esztétikai diszkussziókat (Ezrahi) próbáljuk alapul venni.⁶

SZENES ERZSIRŐL⁷

A felvidéki Rajecen született Szenes Erzsi gyermek- és fiatakorának éveit a Kassához közeli Nagymihályon töltötte. A két háború között főként lírával tűnt fel, de a húszas évektől Prágában és Pozsonyban újságírással is foglalkozott, szerkesztője volt a *Magyar Újságnak*; főként a *Kassai Naplónak* és a *Prágai Magyar Hírlapnak* írta riportjait, tárcáit, novelláit. Költői munkáit ugyancsak számos folyóirat, többek között a *Nyugat*, a *Pesti Napló*, a *Szép Szó*, a pozsonyi *Esti Újság* közölte. Önálló kötetei – *Selyemgombolyag* (1926), *Fehér kendő* (1927), *Szerelmet és halált énekelek* (1936)⁸ – kivívták a kortársak elismerését: Babits Mihály, Radnóti Miklós, Füst Milán, Komlós Aladár, Ignótyus is felfigyelt a költőnőre; a magyarországi kritika felől egyértelmű elismerésben részesült.⁹ A csehszlovákiai irodalomtörténetek szintén a méltatás hangján szóltak róla, sőt, elmondható, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom egyik legnagyobb tehetőségének tartották.¹⁰ 1939 és 1941 között a nagymihályi gettóban naplót vezetett, melyet csak évtizedekkel később, 1966-ban Izraelből publikált *A lélek ellenáll* címmel.¹¹ Kisregénye, a *Nyártól nyárig*, 1943-ban jelent meg Budapesten.¹² A fasiszta Szlovákiából 1942 decemberében szökött át Magyarországra, de 1944. március 21-én az SS letartóztatta és börtönbe vetette. Majd egyenesen Auschwitzba deportálták, ahonnan néhány hét múlva Fallerslebenbe, egy hadigyárba került. Szüleit 1944 őszén Nagymihályból vitték Auschwitzba, ők nem éltek túl a deportálást, bátyját Besztercebányán ölte meg az SS. A fasiszmus pusztítása után, hazatérve Fallerslebenből, három évig még megpróbált Pozsonyban maradni, de 1949 novemberében úgy döntött, hogy alijázik.

A második világháború kitöréséig, noha többszörösen kisebbségi helyzetben levő író volt (nő, csehszlovákiai magyar, zsidó), mégis jóval nagyobb szabadságot élvezett, mint a Horthy-kor Magyarországon élő nőtársai. Az ideológiák (patriarchális és nacionalista) meghatározta merev, behatárolt identitás minta és életpályamodell kényszerű követése helyett lehetősége volt arra, hogy kilépjen az otthon és egy szűk közösség kereteiből, és már egészen fiatalon szélesebb perspektívára, saját hangra tegyen szert. Ugyanakkor identitásának népi- vallási gyökereit sem kellett megtagadnia, csehszlovákiai magyar zsidóként 1918 után sokkal szabadab-

ban tudott viszonyulni családi örökségéhez, mint magyarországi író- és költőtársai. Így noha modern női költészetet hozott létre, az idegenség, a kítaszítoottság léttapasztalata vállaltan egy vallási tradícióhoz képest alakult; a zsidó folklór, bibliai motívika és gondolatritmus kezdettől fogva meghatározó eleme volt poézisének. Az üldözöttség és a Soá borzalma után Izraelben új hazát és otthon kereső író egy olyan kultúrára, annak szellemi értékeire tudott támaszkodni, melyek identitásának is alapot biztosítottak. De írásaiban a múltra való emlékezés (a visszaemlékezés értelmében) nem tudott folyamatosan meglévő emlékezésként működni, hanem kényszerű módon kellett jelenét és „visszaszerzett” múltját alakítania. Elmondható, hogy visszaemlékező és a jelent minduntalan értelmező szövegeivel a megszakítatlan emlékezés helyett egy töredezett, de megújuló, múltat átalakító hagyomány teremtésében vett részt.¹³

Szenes Erzsi

Izraelbe teljesen egyedül érkezik, családjából mindenki a Soá áldozata lett. Egyet tud, író, újságíró, vagyis Izraelben is alkotó emberként szeretne élni, valamint hogy egy olyan családi, kollektív emlékezet részese, mely szorosan kapcsolódik ahhoz a földhöz (szimbolikus tartalmához), mely az élet új lehetőségét kínalta számára. Így lesz fő témája az 1956-ban kiadott (2. kiadás 1959) *Van hazám* című tárcagyűjteménynek az újrakezdés öröme és nehézsége, melyet a hurbánra és a múltra való emlékezés terhe kényszerűen alakít. A kötet héber fordítása nem sokkal később, 1961-ben *Molédet jés li* címmel jelenik meg.¹⁴ Az ötvenes évektől az *Új Keletnek* fáradhatatlanul írja cikkeit, elbeszéléseit, dolgozik a Jad Vasem magyar archívumának, előadóművészként költői esteken lép fel. 1966-ban Budapesten, a Szépirodalmi Kiadó gondozásában jelenik meg *A lélek ellenáll* című könyve, melynek alapszövege a már említett 1939 és 1941 között írt gettónapló.¹⁵ Az egy évtizeddel korábban Tel-Avivban publikált *Van hazám*, valamint az *Új Keletben* haláláig írt tárcáinak, novelláinak és az 1966-os félig irodalmi, félig dokumentumnapló nyelve, kontextusa, megszólalásmódja eltér egymástól. A Budapesten megjelent könyv a magyar közönségnek szól: a magyar társadalomhoz való tartozását, onnan való kirekesztését, az üldöztetést és saját irodalmi múltját szeretné bemutatni. A könyvvel Szenes Erzsi több évtized után ekkor lép újra a magyar közönség elé: 1966-ban Juhász Ferenc meghívására a Könyvhét díszvendége lesz, és a hatvanas években meginduló múlt-

feldolgozás és az éppen (rövid időre) megélénkülő izraeli–magyar együttműködés egyik képviselőjeként szerepel.¹⁶ Az izraeli narratívákban természetesen a jelen, a zsidó múltba való emlékezés, a zsidó létezés szellemi tartalmai kerülnek előtérbe, de a többes kultúrához és múltához tartozás továbbra is meghatározza megszólalásmódját és nézőpontját. Az izraeli évtizedek alatt megpróbálja a megmaradt kéziratokból és emlékezetből visszaidézni és „rekonstruálni” a múltat, a háború alatt elveszett, elpusztított nagymihályi zsidóság életét, családját, saját elrabolt életét teszi elevenné, ahogy saját életeseeményeinek, identitásának kollektívumhoz kapcsolt elemeit rendezi izraeli identitásának és életének kerete mögé. A magyar kultúrához tartozása, magyar és európai kulturális identitása azonban fontos marad Izraelben is.

AZ ÚJRAKEZDÉS TÁRCÁI

A *Van hazám* héber fordításának recenzense a következő szavakkal jellemzi Szenes írásait: „egy kiváló tehetségű, finoman csiszolt stílusú író (vagy még inkább költő) élmény-leírásai első találkozásairól az ország földjével, társadalmával, szokásaival. Megkapó, meleg hangulatú írások ezek, akár a gáluti emlékek tragikuma, akár az új haza derűje és reménységei szövik át azokat, mert mindenkor az ember szeretete, az élet megbecsülése és értékelése árad belőlük.”¹⁷ Szenes Erzsébet életpályája, munkái, azaz lírája, elbeszélései, tárcái a mai befogadó számára bizonyosan más jelentőséggel bírnak, mint a kortárs izraeli olvasók számára. Nemcsak a szövegek belső kapcsolatait, metaforikus alakzatait, írói identifikációs eljárásait, az otthon és otthontalanság, az elveszett otthon iránti nosztalgikus vágy és lemondás közötti állandó oszcillálás, idegenség és hazára találás metaforikus és textuális dimenziói teszik ma érdekessé ezeket az írásokat. Az olvasó érzi, a megtett út és az emlékezeti munka jelentős. Noha a személyiség határait nyitva tartó, a kultúrák mezsgyéjén, kereszteződésében élő ember perspektívája – melyet főként szolidaritásérzés és tolerancia jellemez –, rajzolódik ki a munkáiból, mégis az *irányba állítottság* ad sajátlagosságot a hangnak, az identitásnak, a munkának. A szövegeket átszövő személyes életúthoz, tapasztalathoz kapcsolódó elemek mellett hangsúlyosak lesznek a kollektív identitás mintázatait, narratív és prenarratív elemek (bibliai pretextusok, cionizmus szellemi dimenziói). De minthogy a kollektív identitás mindig a közös helyzet tudatosulásával és szabad döntés eredményeként áll elő, a szolidaritás érzése és tudatos vál-

lás által kiküzdött kollektív szubjektivitás egyben az egyéni identitás zálogává válik.¹⁸

A napló előszavában leírtak szerint a háború alatt öt-hat könyvre való kézírata, regények, novellák, mesék veszttek el. „Az életet azzal kezdi”, hogy Pozsonyban, a múzeumi könyvtárban megpróbálja összegyűjteni és kimásolni a hírlapokban, folyóiratokban megjelent írásait, és amikor eldönti, hogy alijázik, ez az irodalmi anyag képezi majd a „legjobb transzfert”, irodalmi újrakezdésének alapját.¹⁹ Így az *Új Kelet* hasábjain megjelent szövegek közül több utánközléssel találkozhatunk. Ezekben az munkákban az időnek a rétegzettsége nem csupán a belső történetet érinti (mely tárcáinak legfőbb narratívászervező eljárása), hanem a visszaemlékező beszédhelyzet a fő-történet kontextusát alakítja, a jelen és a múlt egymásra rétegződik, utánközlésekként kiegészülnek az utólagosság perspektívájával, beágyazott narratívák lesznek és az emlékezés másodlagos aktusában vesznek részt.

Az izraeli újrakezdés nehézségeit és örömeit bemutatató írásoknak így több szintjük van: megpróbálja rögzíteni az Európából az „Ösújhazába” való kivándorlás materiális és szellemi történetét; hogyan is történt, milyen procedúrákon ment keresztül, kik segítették, kik hátráltatták, hogyan tudott hozzáfogni a letelepedéshez egy közép-európai, egyedülálló, már nem egészen fiatal (a negyvenes éveit végén járó) nő; de a hétköznapi jelennek olyan szellemi forrásai vannak, melyek a nehézségeket elviselhetővé teszik. A szövegek beszédhelyzetei többretegűek, a jelen síkja mindig múltbeli és jövőbeli szintekkel tetéződik. Egyrészt narratívát ír, vagyis fontos lesz az ok-okozati viszonyok (utólagos) megtalálása (konstruálása), vagy legalábbis olyan elemeket kiemelni a múltból, melyek a jelen számára biztosítékot, szilárd talapzatot adnak, másrészt ez a narratívaképzés nagymértékben ágyazódik egy olyan kollektív emlékezeti hagyományba, mely a zsidó néphez és Izrael földjéhez szervesen kapcsolódik. Textusait ezért mindig több szinten lehet olvasni, s a lehetővé tett allegorikus olvasásmód a múlt és izraeli jelen összefonódását egy zsidó tradícióra való ráhagyatkozással éri el. A *Van hazám* tárcaszövegei a megérkezéstől a nyelvtanulásig, vagyis az új társadalomba való integrálódásig vezetnek az olvasót. Történeteinek elbeszélése időrendi tagolása csak látszólagos; a megérkezéstől a „hazatalalásig” tartó hosszú út lezárhatatlan, befejezhetetlen.²⁰ Az út befejezhetetlenségét sugallja a jelen és a múlt egymást folyamatosan építő munkája, ahogy a történetekben is mindig a múltba történő visszalépésekkel találkozunk. Vagyis sokkal inkább az elmesélni kívánt téma fogja a történet idejét szervezni,

és ilyen értelemben az időkezelésre a látszólagos linearitás helyett a körköröség a jellemző. Nyelvi regiszterének egyik feltűnő jegye, hogy az izraeli magyar napilapban és a *Van hazám*ban megjelent magyar nyelvű szövegibe már héber (ivrit) szavakat, kifejezéseket kever, vagyis itt már a kulturális találkozások nyelvi interakciójára, fordítására is sor kerül. A két háború közötti magyar-csehszlovák, szlovenszlovák világ gáluttá válik, a kivándorlás alijázásként szerepel, a bevándorlók új olék, akik cri-fet (faházat) kapnak, a német bevándorlóknak külön nevük van, ők a jekék, a bennszülöttek a szabrék – hogy csak néhányat soroljunk fel –, és hamar elsajátítja a szávlánut (türelem) szót is.

„ÚJ HAGGADA”: KIVONULÁS EURÓPÁBÓL

„Nem egyszer elgondolkoztam, hogyan és mikor szakadtam el végleg Európától? Annyi bizonyos, hogy nem Bariban, mikor hajónk, a Galila elhagyta az olasz partokat és kifutott a nyílt tengerre.”²¹ Szenes pontosan látja, rögzíti: egy világégetést túlélt európai írónak kell menedéket keresnie egy több ezer éves kultúrával és hagyománnyal rendelkező, de újonnan létrejött ázsiai országban. Mert az az Európa, ahonnan jött, „ami volt”, „állati, torz arcot kapott”; ahol a „szellemi térkép”, a szabadság és humanizmus ügye, „végleg elveszett”.²² Az új ország bibliai tájait azonban jól ismeri, és ez az ország kitérte kapuit „az üldözöttek előtt és hazát teremtett a hontalanoknak”.²³

A *Van hazám* első elbeszélése, a *Megérkezés* szinte az összes kérdéskört érinti, amelyek az újrakezdésben meghatározók. Ezek a kérdések, témák a három izraeli évtized alatt írt munkákban nemkülönben visszatérő motívumok lesznek. Visszaemlékezéseiben nyomatékosan kap Jeruzsálem, és a „Herzl-gondolat”, mely a diaszpóralét mindennapjaiban (azokat lejegyző írásaiban) is kulturális, vallási jelentőséggel bírt. De a közös emlékezet – amely tudattalanul is meghatározza az egyént – az üldözöttség, a gyengeség és védtelenség gondolatát is tapasztalatként tárolja. „Ha jól meggondolom, e két fogalom – Jeruzsálem és pogrom – e két véglet között hanyódtunk mindvégig Európában.”²⁴ A holokauszt utáni szlovák várost az elpusz-

tult Jeruzsálemhez (a Templom lerombolásához) hasonlítja; a világ vált olyanná, mint a felégetett Jeruzsálem. Ez a gondolat a holokausztot túlélt zsidóság számára magától értetődő, Sidra Dekoven Ezrahi a következőképp fogalmazza meg ugyanezt: „Izrael és Európa szerepe helyet cserélt. Most Európa vált a lerombolt Szentély földjévé. A megsemmisítés emlékévé. Kelet-Európa foglalta el Jeruzsálem szerepét.”²⁵ Herzlt olvasta a gettóban is, és ahogy írja, Auschwitzban és a rabmunka idején is ez adott erőt: eljutni Jeruzsálembe, meglátni a várost. Izrael földje a zsidó nép szimbolikus képzetrendszerében a diaszpóraléthez, a száműzetéshez képest mindig központi marad, azon belül is Jeruzsálem mint kultikus, központi hely, a Templomhoz kapcsolva a kollektív emlékezet kitüntetett pontja. Az emlékezeti helyek szimbolikussá válásának egyik fontos aspektusa, hogy a saját fizikai tértől elszakadva is részt tudnak venni az emlékező közösség emlékezeti aktusaiban.²⁶ Jeruzsálem – a szétszóratásban is megmaradt imaginárius, vágyott otthon – témája megjelent már Szenes két háború közötti lírájában is.²⁷ De izraeli írásaiban még hangsúlyosabbá válik az egyén és a közösség történetének összekapcsolódása, az egyéni életút és közös-

Szenes Erzsébet Húsvétkor

*Úgy szeretnék átjutni a multamon,
Mint egykor őseim a Vörös-tengeren
Ezen a napon,
Hogy elmerülnének múltam bősei örökre,
Mint Fáraó szekerei,
S kivezetne engem erős kézzel és kinyújtott karral
S tartana az úton az Ígéret-földjéig
Édes mannával.
De elbagyott engem,
Mint a Nazarethit
Ezen a napon,
Elbagyott és itthagyott a latrok között,
Szájamba ecetes spongyát tettek,
Által verték a lábom, a kezem,
Az ecet fojtó szagát s a szögeket
Szívemig érezem.
Az Ígéret-földje oly messze van
Az Olajfák-hegyén többé nem járhatok,
S mint egykor Ő,
Én is csak Eli-t, Eli-t kiáltgatok.*

séghez tartozás vállalása, így a megérkezés egyéni élménye és elbeszélése szimbolikusan összefonódik a zsidóság üldöztetésének végével, és a szabadság megélésével.

Lépjünk vissza kicsit az időben: 1945. augusztusa és 1948 májusa között 40 ezer menekülő cionisták segítségével jutott el Palesztinába. Olasz és görög kikötőkből indultak útnak, az 1945. augusztusa és december között induló hajókat a britek még átengedték, de 1946. január és július között 10 500-an kerültek internálótáborba, várva az engedélyre, hogy eljussanak Palesztinába, és saját hazájukban kezdjék újra az életüket.²⁸ A Soá utáni – még illegális – hazatérés történetének filmes reprezentációja is volt: Meyer Levin felszabadító amerikai katonaként 1945 tavaszán találkozik a náci bűncselekmények felfoghatatlan borzalmával, amelytől elsődleges tanúként egész életében képtelen volt szabadulni. Kamerájával megpróbálta rögzíteni az „új Haggadát”, ahogy Szenes Erzszi fogalmaz, „a tragikus, de fénybe ívelő zsidó népvándorlás” történetét. Az író *Az illegálisok* című filmről az *Új Kelet*ben írt kritikájában (1956) így számol be:

„Egy amerikai haditudósító, Meyer Lewin, a győztes amerikai csapatokkal együtt jön Németországba. Végigjárja a koncentrációs táborokat, tőle származnak az első hiteles adatok a buchenwaldi, belsenbergeni, dachau-i életbenmaradottokról, rengeteg emberrel beszél és jegyez, jegyez. Nem egy könyvre gondol, nem szavakra, minden képekben formálódik ki a szeme előtt, nem is arra a sötét fejezetre gondol, mely már lezárult, hanem az új fejezetre; miképpen élnek majd tovább ezek a testi-leg-lelkileg agyongyötört emberek, akikben olthatatlan szomjúság ég, egy új otthon, egy új tűzhely, a nyugalom, a béke után. Így jut arra az ötletre, hogy csatlakozik egy zsidó csoporthoz, mely a földalatti mozgalom támogatásával Izraelbe készül. [...] Nemcsak ez a kis csoport álmodik Izraelről: a lengyel zsidó tömegeket, akik Lengyelországba akarnak visszatérni és ott a romokon kis viskót, házat akarnak építeni, keserves csalódás éri: hivatalosan legyőzték ugyan a hitlerizmust, de az antiszemitizmus erős és eleven, hiába ütök le a fejét, új feje nő, százfejű szörny, akár a mesebeli sárkány, amelyről a nép annyi rémmesét tud. Varsó és Treblinka kevés volt, kevés volt Auschwitz, a visszazivárgó lengyel zsidók újra menekülnek, hátukon csattog a gyűlölet ostora, Szlovákián át futnak egyre tovább. Velem együtt sokan emlékeznek azokra a menekülő, kiéhezett, rongyos zsidó tömegekre, amelyek 1946 őszén Pozsonyon átvonultak, a zilált, rémült arcokra. S akik látták őket, biztosan emlékeznek arra a fojtogató érzésre, mely szívünkön úrrá lett a lát-

ványra: – hát soha nem lesz már vége? A tömegek csak futnak, menekülnek, hogy végre otthont találjanak Palesztinában. Nyomukban mindenütt ott van a fáradhatatlan amerikai újságíró, de nem azért, mintha szenzációt hajhászna, hanem mert zseniális agyában megszületik egy nagy film víziója, a zsidók kivonulása Európából. Úgy érzi, ennek a kivonulásnak történelmi, szociológiai és érzelmi szempontból legalább olyan jelentősége van, mint annak idején az Exodusnak Egyiptomból. Izrael gyermekei végre otthagyják kínzóikat, rabszolgatartóikat, gyilkosaikat, a »szolgaság házát«, melyről az Ó-Testamentum beszél az egyiptomi kivonulással kapcsolatban és akadályt nem ismerve, úttalan utakon menetelnek a szabad föld, az Ígéret földje felé.”²⁹

A film által ábrázolt történet leírása a kivonulás bibliai hagyományához kapcsolódó elbeszélést veszi alapul. Az egyiptomi kivonulás identitásalapító aktus, „Izrael népét megalapító jelentésében” a szövetség megkötésének centrális motívuma, és így az emlékezés központi alakzata is.³⁰ Az exodus ismétléseként értelmezett európai kivonulás az újbóli alapítás és szövetségkötés elbeszéléseként olvasható.

Saját történetére, hogyan és miért hagyja ott Szlovákiát, több tárcában tér vissza.³¹ A háború után „Európa olybá tűnt, mint valami nagy hínár, amely behúzta mindazt, ami szívemnek kedves volt. Egyre közelebb jött Palesztina, majd a szabad Izrael.”³² Még a háború előtt el szeretne utazni Konsztantinápolyon keresztül Palesztinába, de az utazásra már nem kerülhet sor. A felszabadulás után hazamegy, keresi hozzátartozóit, azonban családjából egyedül ő maradt életben, a házat feldúlva találja; kézírata pedig, amelyet az édesapja elásott a fűskamrában, nem kerül napvilágra.³³ A koncentrációs táborokból hazatérők körülményeinek, nehézségeinek, a visszailleszkedés megrázkódtatásainak története a holokauszt utóhatásának egyik kevésbé vizsgált területe. A Soá borzalmi után hazatérők kifosztottsága totális: a szenvedés után, a családjukat vesztett emberek kilátástalan helyzetben találták magukat, sokan nem tudták visszaszerezni mások által elfoglalt lakásukat, és ahogy Stark Tamás fogalmaz: „a túlélők szó szoros értelmében az éhhalál szélén álltak.”³⁴ Szenes Erzszi is Pozsonyban még megpróbálja az újrakezdést, de már szándékosan átmeneti szállást választ (a Carlton Hotelben él). Nappal, ahogy már említettük, a könyvtárban másolja a cikkeit. Minthogy papírokkal nem rendelkezik, a rendőrség razziázásakor nem tudja magát igazolni. „két főbenjáró bűnöm volt: zsidó voltam és magyarul beszéltem...”, írja, csavargásért 100 korona bírságra ítélik. A bírság kifizetése után

még három évig él papírok nélkül; ugyan álláshoz jut egy szlovák-zsidó újságnál és egy magyar napilapnál, valamint egy rövidfilmet is ír a Szlovák Film Társaságnak, de a visszailleszkedés számára lehetetlennek bizonyul. Amikor eldönti, hogy alijázik, az okmányok és engedélyek beszerzésekor rákérdeztek a kivándorlás okára. Tárcaszövegében megfogalmazott válasza ugyancsak a fogság és kivonulás emlékezeti alakzatába íródik: „Mert idegenek voltunk »Egyiptom országában«, reménytelenül idegenek, s nem a hazánkból jöttünk el, csak »tőlük«.”³⁵ A zsidó népnek a Második Templom lerombolása után (i. sz. 70) a 20. század közepéig kellett várni, hogy az elvesztett földre visszatérjen. Szenes Erzsébet, kivándorlását követően a nemzetállam alapításának kezdeti éveitől él az új országban, így élete második felének eseményei, története összefonódik Izrael első három évtizedének történelmével.

ÚJ ROBINSONOK

1947-ben ENSZ-határozat mondja ki, hogy 1948. augusztus 1-ig meg kell történnie a független zsidó és arab állam megalakulásának. Ben Gurion és társai 1948 májusában kikiáltják, hogy megalakult az új ország, Izrael Állam, mely a szétszórásban élő zsidók számára a zsidóból izraelivé válást, a gyökekekhez való visszatérést ajánlotta fel: „területileg, történelmileg is és életfelfogásban is olyan keretek között, amelyek kötelezik őket.”³⁶ Az izraeli állampolgárság a nemzettel való közösségvállalást jelenti, ahogy a héber nyelv a szülőfölddel való közös kapcsolatot fejezi ki. Változó az identitásnak az a politikai dimenziója, mely az arab identitáshoz való viszonyhoz képest artikulálódik. Izrael Állam a népek közötti közeledést, nem az elkülönülést pártolja, de az arabbal szemben hangsúlyozott zsidó identitás-tudat is megjelenik újra meg újra identitáspolitikaként. Harcok, háborúk, támadások szegélyezik már a Palesztinában területet szerző telepések kezdeti törekvéseit is, ahogy Izrael Állam 1948. május 14-i kikiáltásával szinte egyidejűleg kitör a függetlenségi háború. Jeruzsálem 1967-ig megosztott marad, orrlövészek elleni betonfalakra, szögesdrótra van szükség, állandó harcok és tűzszünet tarkítja az ott élők viszonyait. A bevándorlások idején is harcok dúlnak. 1948 februárjában az első legális bevándorlók megérkezése után internálótáborokat állítanak fel, és elkezdik kidolgozni a lakhatás és munkalehetőség feltételeit. 1950-re azonban a tervezett lakóházak (vagyis bádogházak) csak egyharmada készül el, a bevándorlók száma pedig meghaladja az

ország lehetőségeit, így sok tízezer ember számára fakeretre vászonlepedőkkel szögezett sátrakat állítanak fel. A kezdeti periódusban bevándorló menekülteket – holokauszt-túlélőket – mostoha körülmények várják.³⁷

Szenes több elbeszélésében visszatér a kezdeti nehézségekre, hiszen az első esztendőkből gyötrő problémákkal találja szembe magát: a zsúfolt tábort primitív körülményeivel és az évek során nagyon lassan megoldódó egzisztenciális gondokkal. De a problémák elbeszélése szintén az Ígéret földjének álomszerűségéhez társított jelentésére fut ki: „Az ember eljön ebbe az országba és természetszerűleg tele van gonddal és bajjal; lakás nincs, pénz nincs, egy kicsit úgy él, mint Robinson a szigeten. Mindenáron meg kell valahogyan kapaszkodni, mindent előlről kell kezdeni, beszélni kell tanulni és még sok egyebet. De aztán valami nyugalom jön és a valóság egyszerre olybá tűnik, mint valami álom.”³⁸ A Robinsonhoz kapcsolt kulturális alakzat visszautalja az olvasót a vész-korszakbeli tapasztalatokhoz: amit a jelenben átél nem újdonság számára, az üldözöttség alatt már radikálisan megváltozott életének koordinátái: „új és új helyzetekben, úgyszólván óráról órára, napról napra felépítettük magunk körül a világot. Börtöncellákban, vagonokban, bunkerben, légerekben, az adott körülmények között megpróbáltunk valamiképpen élni.”³⁹ Az otthon elsüllyedését is már ott, az üldözés, a sóárvíz között kellett átélnie. A túlélés számára a bátorság, erő, kitartás és a szolidaritás felől értelmeződik. A haifai hazatérés a robinsonáda új fejezete, az új körülmények között, új helyzetben kell elkezdeni az építkezést. Az állam, az új haza és új otthon, mindazonáltal szilárd szellemi és kulturális alapokra épül. A haza megteremtésének elbeszéléseiben utal arra a kettősségre, mely az egyén és a kollektívum szoros viszonyából táplálkozik: a haza megteremtése mindenkire feladatot ró, azaz az ideérkező nem privát világát építi csupán, és ugyanabban a pillanatban a közös cél és munka következtében az individuum helyzete is megváltozik, korábbi izoláltságtól való szorongása feloldódik. „Aki úgy jött ide, hogy csak kapni akart, csak elfogadni, aki vitette magát Säär Aliján át egy máábáráig, aztán crifre várt, sikunra, az az ország számára sem jelent építő, alkotó elemet, csak henye, felesleges kockát, amelyet a nagyépületbe, az államba nem lehet beilleszteni.”⁴⁰

A kezdeti mostoha körülményekkel már a megérkezésekor találkozunk, mert épp a legrosszabbnak tartott bét-lidi olétáborba kerül: „Az jó, hogy a legrosszabb – mondja –, akkor biztosan nem lesz kedvem sokáig ott maradni.” De leírásaiból kitűnik,

hogy felkészült az ideiglenességre, megpróbál figyelni, tájékozódni, felismerni, ki hova tartozik, interakcióba lépni. A jelenbeli helyzet elfogadásához az értelmezés segíti hozzá, vagyis az események leírását a tanú pozíciójában levő elbeszélő alakítja. Ezért lesz fontos, hogy szinte mindig megjelenik az akkori és utáni pozíció, az események elmondására való reflektáltság. Értelmezői műveletei pedig valamiképpen mindig a visszatérés bibliai és Soá utáni értelméhez kapcsolódnak. A kollektív identitás kiépítésében való tudatos részvétel megvallása válik jelöltté azokban az elbeszélésekben, amelyekben a szolidaritás és tolerancia történetei metaforikus jelentésréteggel gazdagodnak. Elmeséli például, hogy a sátor mostoha körülményei ellenére – körülötte sakálok üvöltöttek, patkányok futkároztak –, hogyan élte át a testvériség és a szeretet érzését. A gondoskodás, egymásra figyelés aktusa figyelhető meg több írásában – például egy magyar férfi az egyik legszebb sátorban szerez neki szállást –, de bizonyos történeteiben az újonnan létrejött állam új társadalmának közösségi identitás kialakítása körüli nehézségének kezdeti fázisaira is rá lehet ismerni. Több helyen mutat rá az új társadalom hierarchikusságára és az oda érkező csoportidentitásokhoz rendelt eltérő jelentésekre. Az újonnan létrejött állam ugyanis meglehetősen heterogén társadalmi csoportképződéseket mutathatott. Az államiság első három évében egy időben érkeztek Közép- és

Kelet-Európából, valamint Líbia és Irak területéről a bevándoroltak, ami azt jelentette, hogy voltak, akik középkori körülmények között szocializálódtak, és voltak olyan csoportok is, akiknek a zsidó kultúrához való kötődésük nagyon kevésbé volt jelentős.⁴¹ Amikor elmeséli, hogy egy törökországi fekete (vagyis nagyon alacsony státuszú) zsidó férfi átnyújt neki búcsúzaskor egy kis zacskó, kék virágot termő virágmagot – a csoportok közötti szakadék áthidalásának és a közösségi identitás megteremtésének szép, szimbolikus aktusát fogalmazza meg. A virágokat nehezen tudta elültetni, mert ahhoz házra lett volna szüksége, és arra nem volt sok reménye, de „ha majd kinyílnak a szép, kék virágok – írja –, az igazi testvériség, igazi bizalom virágai lesznek számomra”.⁴²

Elbeszéléseiben nyomon követhető a költözködés, utazások térképe is, Bét-olimból előbb Tel-Avivba, majd Jeruzsálembé kerül. Nemcsak a társadalom belső rétegzettségével találkozik, hanem regisztrálja az európai zsidóság kultúrája és a 15. században rekedt Palesztina arab világa közötti másságot, eltérést, nehezen összehérhetőséget.⁴³ Mindazonáltal nem a konfliktusra, hanem az együttélésre helyezi a hangsúlyt, és kiemeli, a szimbolikus győzelmet a békés együttélés teremtheti meg.⁴⁴ Így a mindennapokat meghatározó arab-zsidó konfliktus kevésbé jelenik meg írásaiban. Egyetlen „háborús” történetet mesél el az *Új Kelet*

hasábjain, melyben leírja, hogy Chevronban egy robbantásos merénylet helyszínén volt, és az élete forgott kockán. Ahogy szinte minden történetének metaforikus tartalma van, ezt az élményt is – amikor kiszalad alóla a lépcső, és azt érzi, hogy le fog zuhanni –, úgy értelmezi, hogy ismét haladékat kapott, mert egy témoni Bet Leehemben imádkozott érte.⁴⁵

Tanulja új hazája földrajzát, történetét. A föld termőfölddé tétele, a földművelés, a földműveléshez való visszatérés öröme és fontossága szintén többször kerül elő szövegeiben.⁴⁶ Tudható, hogy Izrael földjének valós és vallási tartalmai nagyban vonatkoznak a földművelésre; a földdel való törődés szellemi, teremtő tevékenységet jelölt – hiszen összekapcsolódott az Ígéret földjének szentségével. A föld szimbolikus jelentéstartománya a zsidó emlékezetkultúrában annyira gazdag, hogy itt csupán néhány jelentésréteggel tudunk utalni. Más je-

Nem fáj nekem....

*Nem fáj nekem a narancsvirág-koszorú a lányok homlokán,
Megdöbálom őket mazaolával,
Mint a templomban menegző előtt a vőlegényeket,
Őseim hite szerint.
Nem fáj nekem, hogy más asszony most a múzsák kegyeltje
S megfagytak az én ajkaim,
S a dalos madarak, a versek,
Ott gunnyasztank a szívemben,
Mint téliőn a verebek az eresz alatt.
Úgy állok én már mindenek felett,
Túl az időkn,
S úgy hajlok önmagam fölé,
Mintba meghaltam volna régen
És egy hamvedret tartó márványkő-angyal lennék,
A saját síromon.*

(Szerelmet és halált énekelek.
Franklin-Társulat, Budapest, 1936.)

lentést hordoz Erec (ég és föld, tenger – szárazföld ellentétpárban szerepelve), a megművelendő föld, a száműzetés földje vagy a sivatagi köztes hely, és megint mást az Ígéret földje.⁴⁷ Az ember és a föld szövetsége, a föld vallásos tartalmának fontossága alapvető identitásépítő elem, de az átmenetiségre, a helyhez való kötődéstől való felszabadulásra való emlékezés, a föld helyettesítése ugyanannyira alakította ezt az emlékezeti hagyományt. Vagyis a föld szó szerinti, valós tartalmaitól való elmozdulás és az elvesztett föld könyvként való tovább élése legalább annyira fontos, mint maga a föld.⁴⁸ A föld valóságára és mint könyvre való reflexió egyidejűsége alapvető Szenes szövegeiben, melyek az önmeghatározás és emlékezés központi alakzataiként szerepelnek. Több írásának témája a héber irodalom. A héber költészetet csodáló cikkében például a héber irodalom sajátosságát, nagyszerűségét értelmezve arra a megállapításra jut, hogy ez az irodalom úgy marad eredeti, hogy magába szívja más kultúrák hatását. Eredetiségének megfogalmazásához a föld metaforikájához nyúl: vagyis egyediségét éppen „a föld utáni vágy” adja.⁴⁹

Amikor az álom kezdett valósággá válni, vagyis amikor a cionista mozgalmak létrehozzák az első telepeket az 1900-as évek elején, és az úttörők megpróbálják átalakítani a tájat; a föld meghódítása, a földművelés a kollektív identitás részévé válik.⁵⁰ A mocsarak lecsapolása, városok építése, az erdőtelepítés a cionista irodalom állandó témája lesz. A cionisták földhöz való viszonya nem egységes, de többek között Max Nordau (aki Szenesre nagy hatással volt) is a földhöz mint termőföldhöz való visszatérést alapvetőnek tartotta a zsidó tudat újjáéledésében.⁵¹ Szenes sem győzi csodálni, hogy a hajdan volt mocsárvilágból hogyan teremtettek összefogással termőföldet, lakható földdarabot, hogyan építenek növekedő városokat, hogyan teszik lehetővé az új életet a Chule-tó, a Vörös tenger, a Kineret mentén a szabadságra vágyó és sokasodó nép számára.⁵² Szokja az éghajlat viszontagságait, a chamszin, egy évben ötven napot jelentő forró déli szél nehezíti az új országban való lét mindennapjait.

Az újonnan létrejött állam számára alapvető feladat volt a közös nyelv meghatározása. Herzl Tivadar, írja Koestler, az ősi héber nyelvhez való visszatérést abszurdnak tartotta, azt képzelte, hogy minden zsidó a saját nyelvét használja majd Palesztinában.⁵³ 1948-tól az ország hivatalos nyelve mégis a héber lett, vagyis a bevándoroltaknak a biblia nyelvét kellett megtanulniuk. Szenes Jeruzsálembé úgy kerül, hogy felveszik az Ulpánba, elkezd je-

sivába járni, nyelvet tanulni: „az élet az Ulpán, a közelben levő Alijja-kávéházban és a Bét-Hatarbut között zajlott le. A világról úgyszólván megfeledtünk, úgy tűnt fel, hogy egy távoli szigeten vagyunk, mindentől elzárva a nyelv börtönében [...].”⁵⁴ Színes, derűs történetekben meséli el a nyelvtanulás nehézségeit, az írást még csak meg lehetett tanulni, mondja, de olvasni sokkal nehezebben. Valószínűleg igaza lehet Koestlernek, hogy nem csupán a kevés, ősi szókincs, de a bibliai nyelv szerkezete okozott nehézséget a mindennapi nyelvhasználatra és az irodalmi nyelvre való átültetésben.⁵⁵ Szenes regisztrálja a csoport soknemzetiségi összetételéből fakadó zökkenőket is, vagyis az egymástól igen eltérő kulturális, társadalmi háttérrel rendelkezőknek kellett egymással közös alapot teremteni. A csoport tagjai főként jugoszlávok, bolgárok, lengyelek, románok, csehszlovákok, oroszok és egyedül ő volt magyar, de ahogy írja „mint az ország minden más területén, itt is sürgősen restaurálták, nyelvi szempontból, a régi monarchiát, és mind magyarul beszéltek [...], az annyira kívánt közös szellemet még sem sikerült megteremteni.”⁵⁶ Van anekdotája, feljegyezni való karcolata a dávkáról, vagy az Énekek Énekéről, hogyan s miért sajátítja el „az izraeli szótárba annyira bele nem illő szót”, a reménytelen (*jejus, jejusa*), „mert hisz itt semmi sem reménytelen”. A társaival ellentétben a praktikus nyelv kevésbé érdekli, mint a költői, de keresztülmegy azon a folyamaton, amikor a nyelv szerelemmé válik. Amikor a kibucban élt költőnő, Ráchel versét betűzgeti, majd együtt éneklí az izraeli gyerekekkel, akkor éli át és mondja ki, hogy „van hazám...”⁵⁷

„Az ulpán befejezése után, ott álltam a kvisen az írógéppel és egyetlen izraeli forinttal. A nap forrón süttött, barátaim, ismerőseim nem voltak, de gondolatom sem, merre menjek” – vezeti be *Kezdet* című tárcáját.⁵⁸ Biztosan van költői túlzás ezekben a sorokban – hiszen ismerősök és barátok nélkül nem lehetett volna elindulni sem. A *Van hazám* című kötetet lezáró írások a nyelvben való otthonosság eléréséig vezetik az olvasót. Ez a néhány évvel később született visszaemlékező elbeszélése azonban további nehézségekről is beszámol: a nyelvtanfolyam után sem oldódik meg egzisztenciális bizonytalansága, továbbra sincs pénze, és nincs hol laknia. De otthon van Izraelben, és sikerül eljutnia az *Új Kelet* szerkesztőségéig, a *Jövő* című hetilapig, ahova elküldte a *Van hazám* tárcáit – vagyis íróként is újra tudja kezdeni az életét választott új hazájában.

ÍRÓKÉNT (ÉS NŐKÉNT) KEZDENI ÚJRA

Szenes Erzsi számára az újrakezdés nem csupán az egzisztenciális megkapaszkodás nehézségét jelentette. Egyedülálló nőként, magyar íróként, újságíróként kellett újrakezdeni Izraelben az életét. Néhány hónappal az alijázás előtt Pozsonyban egy izraeli újságírót próbált kifaggyatni, hogyan tudna szellemi emberként ott új életet kezdeni. Azt a választ kapta, hogy „szellemi vonalon” majdnem lehetetlen elhelyezkedni, ne reménykedjen benne, hogy írással boldogulhat. Szenes Erzsit ez a legkevésbé sem tántorította el, minthogy mindene és mindenkije elpusztult a háború alatt: „Tíz hónapig dolgoztam Hitler hadigyárában étlen-szomjan, ütlegek alatt, az én szabad hazámban nem lesz olyan nehéz gyári munkásnőnek lennem...”⁵⁹ Leírja, hogy beszerzett néhány olyan tárgyat – képet, hegedűt –, amelyet értékesíthet az első időben, az írásaira pedig – mint értéktelen árukra – könnyen kapott kiviteli engedélyt. A bét-lidi olétáborban is a kéziratokat tartalmazóládájáért aggódik, melyet külön kelle visszaszereznie. BÁT-GÁLIMBAN szintén megérdeklődik, hogy milyen az írók helyzete Jeruzsálemben. A hivatalnok szintén nem kecsegteti semmiféle reménnyel – de látva Szenes elszántságát, válaszában már ott a jókívánság, az áldás.⁶⁰

Egy másik történetből⁶¹ kiderül, hogy BÁT-GÁLIMBÓL a kéziratokat tartalmazóládáját Igzimbe szerezte volna vinni, Éva nevű barátnőjéhez, és közben egy képet is pénzzé akart tenni. Innen tudjuk meg, hogy ekkor már Tel-Avivban lakott. Igzimbe nem volt könnyű eljutni, ezért felajánlották neki egy arab ismerős segítségét. Az út egy szakaszán szíves beszélgetést folytattak irodalmi kérdésekről, az arab és héber kultúra egymásra hatásáról, de a háremet tartó arab földbirtokossal egy idő után kínos helyzetbe került: „az arab fényes lehetőségekről beszél, sok pénzről, egy előkelő tel-avivi hotelről, külön apartmanról, ruhákról.”⁶² A kínos jelenetet tetézi, hogy szemtanúi is lettek kiszolgáltatott helyzetének. Megálltak ugyanis Haifán, be kellett menniük a férfi irodájába, ahol zsidó férfiak és nők dolgoztak. Szenes megpróbált egy titkári feladatot ellátó zsidó férfival beszélni, aki a szituációt félreértve árulónak nézte. A genderszerepekből fakadó hatalmi helyzet itt nemzeti, etnikai identitásbeli kontextust kap; de az olvasó az író női kiszolgáltatottságáról más szövegeiből kevésbé értesül, vagyis ennek a témának a körüljárása nem lesz írásai fókuszpontja.

Az írói név, autoritási, hang kiküzdése Szenes Erzsi számára mint életfeladat jelent meg fiatal nő-

ként már a két háború közötti Közép-Európában. Haifán, amikor kiszállt a hajóból, és a kikötő irodájában felvették az adatait, azonnal megkérdezték, hogy rokona-e Szenes Hannának. Amikor nevéből akart élni, mert a nevével gondolta újrakezdése zálogának, kiderült, hogy ez a név Izraelben már foglalt. Elmeséli, hogy kölcsönt akart felvenni egy tel-avivi banktól, a név fedezetnek bizonyult – de nem a saját teljesítménye miatt, hanem mert az izraeli hős neve sugárzott vissza rá. Egy író számára a saját név elengedhetetlen, viszont arra jött rá, hogy nevének sajátlagossága Izraelben beágyazódik egy kollektív identitás kereteibe. Szenes Hanna árnyékában élni nem feltétlenül jelenti a név elvesztését, de az írói identitás konvencionális jelentése a közösségi emlékezeti térben átalakul. Bár Szenes Hanna neve őt is előnyökhöz juttatta – amiért magában mindig bocsánatot kell kérni, írja –, ugyanakkor a kollektív identitásban való részvétel az alkotó saját nevéhez való kapcsolatát, a jelentését is átváltoztatja. Ez a történet újabb – számunkra szokatlan – példája az egyén és közösség viszonyának, személyes és kollektív identitásminálak tartalmainak, jelentésének átrendeződésére.⁶³

A két háború közötti költészetében artikulálódó megszólalásmódját ugyan a zsidó identitáshoz való pozitív viszonyulás és egy sajátos női hang kiépülése jellemezte, lírát a Soá traumája után nem tud írni. Szenes Erzsi nemcsak költő, de előadóművész is volt: a háború előtt, Budapesten és Szlovákia különböző városaiban szerepelt versekkel, ahogy később versekkel járta Izrael városait. Izraelben európai költők költeménye mellett izraeli költők verseit is tolmácsolta. A versmondás szükségletéről szóló elbeszélésébe beleszövődik a börtönök, a koncentrációs táborok emléke; a megaláztatásra, szenvedésre, haláltapasztalatra és a versek lázító, felszabadító erejére való emlékezés, hogyan segítették őt a túlélésben.⁶⁴ A Soá után a lírikus elnémul. *Műhely és vallomás* című 1975-ös rövid írásában részletesebben vall erről: „Amit egy életen át írtam, jóval kevesebb, mint amit meg szerettem volna írni. Az elvégzett munka sokkal kevesebb örömet ad, mint amilyen gyötrelmet ad az el nem végzett. A mulasztás érzet egyre kínzóbb, s az évek múltával természetesen mind reménytelenebb.” Fiatal korában, amikor az élet vágya eltérítette a munkától, azon gondolkodott, hogyan érhetné el az alkotás előfeltételét, a magányt. Ha leborotválna a haját, gondolta, egészen biztosan nem menne ki az utcára. „Azután Auschwitzban beteljesedett – de milyen kegyetlenül – ez a furcsa álmom. Ott és akkor mit értem már vele? Ahhoz, hogy bármit lerögzítsek, hiányoztak az eszközök. Se papír, se toll. Abban a

pillanatban, amikor a szörnyű, hasonlíthatatlan gyilkos gépezetbe belekerültem, üres lettem: agyam, képzeletem nem termelt többé sem érzelmet, sem gondolatot. Teljes áramzavar lépett fel. Később, évekkel később írtam egy elveszett versről, amelyet nem tudtam többé felidézni:

*Az a vers, az a dal
elveszett;
talán az volt a legszebb
mind között.
Nem őrzi az emlékezet,
gázkamrák árnyékában
letörölték
barbár kezek,
míg rémképeket
égettek lelkem falára.
Az a dal, az a vers,
lebegő rózsaszírom
lehullt;
illata elvegyült,
soba már meg nem lelem.
Azt a verset, azt a dalt,
azt a halott gyermeket
hiába költögetem.*

RÉTEGZETT MÚLTAK; A BIBLIAI TÁJ VALÓSÁGA

Az izraeli írások jelentés- és jeltartományának egyik sajátossága, hogy olyan intertextuális hálóban vesznek részt, mely erősen a kollektív emlékezés alakzataihoz kapcsolódik. Vagyis a többszörös metaforikus jelentésréteg, amely az izraeli identitásban konstruktív módon hatóanyagként működik, a bibliai múltat, a diaszpórabeli száműzöttség (valós és irodalmi) tapasztalatát fűzi az izraeli jelenre. A föld és a szövetségkötés textuálissá válása, majd visszahurkolása a száműzött lét idejébe és a jelen valóságába – szövegeinek fő interpretációs eljárása. A gránátalma, a szabre, a Jeruzsálem környéki táj ráeszmélteti: az Énekek Éneke helyszínén van.⁶⁵ Az Énekek Éneke – első szerelmi líraként már nagy hatást gyakorolt két háború közötti költészetére, tartalma, belső ritmusa ösztönző módon formálta költészetét - több izraeli cikkében is fontos referenciaszöveggé működik. A bibliai mű eredete visszamegy Salamon királyhoz („mikor még képzeletét a szerelem képei foglalkoztatták”⁶⁶), írja, a néphit szerint Szulamit, a szépséges pásztorlány iránti szerelmét örökítette meg. A pásztor és pásztorlány közti párdal átíratái (kergetőzés a jeruzsálemi lankákon), mely Isten és Izrael menyegzőjét jelképez-

te, megjelennek két háború közötti lírájában. Az *Új Kelet*ben publikált cikkében viszont azt is elmeséli, hogy a héber eredetiből sajátos átszerkesztéssel írt drámai szöveget – kiemelve a „jeruzsálemi lányok” és „júdeai fiúk karát” –, amely szövegből a kassai rádió rádiójátékot készített, és amelyet közvetlenül a világháború kitörése előtt bemutattak. Az (egyelőre meg nem talált) rádiójáték további különlegességét adja, hogy a pásztorlány szövege Szenes Erzszi tolmácsolásában volt hallható, illetve Szenes szerint Európában az Énekek Énekének ez az egyetlen rádió-bemutatója lehetett.⁶⁷

Izraelben minden kettőzött jelentésre tesz szert: a gránátalma egyszerre szép, de az íze fanyar, az otthon és a szerelem emlékéit idézi. Ahogy a szabre is egyszerre utal a kaktuszféle növényre, mely kívül tüske, de belül édes lé, hasonlóan a „benszülöttekhez”, akiket szintén szabrének neveznek. Ha nem védekezni és nem lenni ellenálló, „akkor nyilván nem a miénk ez az ország s mi az újak, akik idejöttünk, nem nézhetnénk szét ilyen nyugodtan elrövedezve a jeruzsálemi hegyeken és halmokon”.⁶⁸

A sátornak ugyancsak gazdag metaforikus jelentése van, a közösségi önmeghatározás egyik kulturális jeleként számos jelentésréteget sűrítve mozgósítja az emlékezetet. Az *Emlékek a sátorban* című tárcájában – mint Szenes több, gazdagabb jelentés-tartományú szövegében – láthatóvá válik, hogyan rakódnak egymásra a zsidó tradíciót, a többszörösen terhelt múltat (diaszpóralét, holokauszt) és az új élet keretlehetőségét idéző jelentések egy ugyanazon kulturális trópusban, mely a kollektív identitás emlékezeti aktusát alakítja. A visszaemlékező beszédhelyzetből indított történetben a szlovák kucska rémlik fel emlékezetében. A szöveg elbeszélője a zsidó rituális hagyomány sajátosságait emeli ki: „Volt ott színes papírfüzér-lánc, dávidcsillag, lampion, meg ezüst dió és sok kis zászló, melyekkel az ünnep nyolcadik napjának estéjén a kisfiúk vonultak fel a templomba, a Tóra elé.”⁶⁹ A tradícióhoz tartozás szimbolikája az összetartozás élményét hivatott kifejezni: „Mi gyerekek, szlovákok, ruszinok, magyarok meg zsidók jól megvoltunk egymással, együtt játszottunk egész éven át valamennyien, de ez a mi külön területünk volt a sátor, melyre büszkék voltunk, melyet féltékenyen őriztünk, s melybe legfeljebb, ha bekukucskálhatott idegen gyerek.”⁷⁰ A sátor zsidó hagyományhoz kötött jelentése is rétegzett. A sátrak ünnepe, a szukkot, mely az egyiptomi szolgaságból való szabadulás utáni vándorlásra emlékeztet, a sivatagi élet bizonytalanságát, az átmenetiséget is felidézi. Az Ígélet földjére való belépés előtti sátorban való élet idéződik fel a jelenben is: a megérkezés után a felállított táborok sátrai ide-

iglenességükben a közösség és a föld közötti viszony helyreállítása előtti állapotára metaforikusan céloznak. A zsidó rituális, emlékezeti szövegbe azonban a koncentrációs tábor valósága is átszivárog. A helyreállítás vágya, ugyanakkor lehetetlensége határozza meg a műtfeldolgozás műveleteit, bár a történet elbeszélője éppen a sátor szimbolikus tartalmán keresztül a felidézett borzalom ellenére is valamiféle megőrzött fényességre tud utalni. Hiszen a sátor a szabadságra emlékeztető szimbólum is. A vallási előírásnak megfelelően – a sáornak felül nyitottnak kell lennie, hogy „éjszaka átragyogjanak rajta a csillagok. Egész életünk, tanítják a régiek, olyan, mint ez a sátor: ideiglenes hajlék itt, a Földön”.⁷¹ A tanúságtévő elbeszélő az izraeli életményt, érzelmi érintettségét vetíti a korábbi tapasztalatra: az elkülönülés rabsága megszűnik, helyette „itt az ég, a végtelen ég, egész Izrael fölött, napjával, holdjával és csillagaival a nagy sátor. A békesség sátor, ahol egészen otthon vagyunk: itt a szukkot sátor gyékénye nem határ, a sátor cöveke nem megállító határkő, melyen túl nincs tovább nyugalom, bensőség, biztonság, hanem egy idegen világ, kezdődik rémeivel és üldözőivel.”⁷²

A föld többszörös metaforikus, vallási jelentése tér vissza a fa zsidó hagyományban gyökerező szimbolikáját megidéző *Apám fája* című tárcanovellájában. A *United Hungarian Jews of America* irodalmi díjban részesült rövid írás talán Szenes egyik legszébb tárcája. A tárcaszöveg metaforikus rétegei között szerepel a diaszpóralét emléke, Izrael földje iránti vágy, az összetartozás érzése, mely időbeli és térbeli távlatba helyezi a szubjektum létezését. A táj egyszerre bibliai és jelenbeli, és egyszerre kapcsolódik a galuti világhoz és időhöz. Az írás olyan emlékezeti teret nyit meg, melyben a múlt, jelen és jövő szinkronba kerül egymással, mintegy az elmúltat is jelenvalóvá teszi. Tartalma, mely a zsidó emlékezeti hagyományból nyer értelmet, összefonódik a család történetével és a cionista mozgalmak aktivitására való utalással. Az elbeszélés történetének egyik rétege a háború előtti csehszlovákiai évtizedekig visszatekintő cionizmus felélénkülésével mozgalom indult Palesztina betelepítésével kapcsolatban, fákat vásároltak és ültettek el a későbbi Izrael földjén. A Zsidó Nemzeti Alap már évtizedekkel Izrael megalakulása előtt földek megvásárlásával erdőtelepítési programot hirdetett, és a zsidó telepések a föld átalakítását fásítással próbálták megvalósítani. (A cionista irodalomban szintén sokszor szerepel ez a téma.) A zsidó hagyományban a fának kitüntetett szimbolikus jelentése van: a fásítás a Messiás-várással kapcsolódik össze, de a cionista mozgalmak szellemi dimenziójában és Izrael megalakulásával újabb jelen-

tést kapott: a nép „kétezer évi elszakíttósága után újból érintkezésbe kerül a földdel”, és „újból földi paradicsomot teremthet ebből az országból”.⁷³ A faültetés állami szertartást jelölt: „Az állam megszületésénél a fa jelképezte a nemzeti megújíthatóságot, a nép begyökerezését a szülőháza földjébe”,⁷⁴ fogalmaz Esther Benbassa. Szenes családi hagyományának része volt, hogy fákat ültettek valakinek a nevére Palesztinában. A tárcza elbeszélője szerint az apa mintegy előre küldte a fákat, melyek lehetővé tették a föld lakhatóvá tételét, és ezzel a család emlékezetét odakapcsolták Izrael földjéhez. A fák a Tu-Bisvátot, a januárban és februárban tartott fák újévének rituális alkalmát is megidézik.⁷⁵ A fának ebben a hagyományban emlékmű szerepük is van. Amikor az erdőnek egy személy vagy csoport nevének adták, odafűzték a holtak emlékezetét a földhöz, összekötötték a múltat és jövőt.⁷⁶ A fák a holokauszt áldozatainak élő emlékezetekévé váltak, vagyis ugyanabban a pillanatban a táj a gyász helye lesz; a fák élő emlékezetet biztosítanak a meggyilkoltak számára. A „szöveggé vált erdő” emlékezeti helyé válik Szenes textusában: az apa által előre küldött fák a galuti múlttal, a meggyilkoltak emlékezetével és a hazával teremtenek kapcsolatot, és a hazaérkezés szimbolikus, népi-vallási jelentésrétegének mozgósítását teszik lehetővé.

A *Kíváncsi alijja* című rövid írás maga is emlékező jel, holokauszt emlékezeti szöveg, mely az újrakezdés helyreállító műveletének lehetetlenségére utal: „Az élők alijjáján kívül egy másik alijja is érkezett Izraelbe, hangtalanul, némán, titokzatosan, csendben, a kísértetek alijjája. [...] Szimbólumként jöttek, hogy senki se felejtse, hogy az ő vérükön is szerződött az ország [...]”. Ugyanakkor az emlékező – itt Izraelben – a folytatás, az élet szolgálatába állítódik: „Kísérje őket pálmaág és lengő szellő, mely a haza földéről mesél. [...] Éljen, érjen, virágozzék és teremjen emlékükre és annak emlékére, hogy Izrael nem sikerült kiirtania sem Ámáleknek, sem Hitlernek.”⁷⁷

Szenes írásaiból kiderül, hogy a gyerekekhez fűződő viszonya mindig meghatározó volt, a héber nyelvet is többek között azért tanulta örömmel, mert fontos volt számára, hogy gyerekekkel kapcsolatba tudjon lépni.⁷⁸ A háború kitörése előtt elkészült egy mesekönyv-tervezettel, de több munkájához hasonlóan, ez a könyvnyi anyag sem vészelte át a háború viszontagságait. A *Gyerekerdő* című tárcájában említi, hogy a háború után a nagymihályi ház padlásán rábukkant mesekönyve kéziratának néhány kitépelt lapjára. A háború és perzekúció alatt gyermekekkel vette magát körül, nekik mesélt, de „apró barátai”, ahogy írja, egy ki-

vételével, mindnyájan a Soá áldozatai lettek. „Most mikor a per folyamán újra át kell élnünk a szörnyűségeket, a gyermekek mérhetetlen szenvedése és kínhalála az, ami a legjobban a gyötri szívünk. Egész nemzedékek estek ki a népből [...]”.⁷⁹ A *Gyerekerdő* elbeszélője a mártír gyerekekre csak kihagyásos módon, a csend nyelvén tud csak emlékezni – „nem akarom most felidézni a gyerekek szenvedéseit, borzalmas mártíromságukat..., ehhez nem érzek erőt”, „a fejsze ezüst levelű nyárfákat vág ki, a fák nyögtek-sírtak”.⁸⁰ A *Van hazám* két írásában is a gyerekekhez fűződő barátságára, a mesékre és a mártírokra emlékezik.

Az elveszett, majd „megtalált” mesék közlésére az *Új Keletben Ők is új olék* címmel sorozatot indított, tárcái, novellái, egyéb írásai mellett majdnem egy évtizeden keresztül írta egy készülő ereci mesekönyv darabjait.⁸¹ Ahogyan legtöbb szövege az emlékezés alakzataival együtt állítódik az új-rakezdés és újra-felfedezés interpretatív eljárásának szolgálatába, a mesék is úgy dolgozzák fel gyermekek számára az új-rakezdés témáját, hogy allegorikus történeteikben a zsidó emlékezeti múlt többszörös rétegei rakódnak egymásra. Sajnos ereci meséi (sem) láttak könyv formában napvilágot.

MEGÉRKEZNI ÉS VÁNDOROLNI

„Mikor 1950-ben alijáztam, úgy tűnt fel nekem, mintha ebben a kissé hibrid közös-ségben, szellemeikben groteszk módon, újra összeállt volna itt a Monarchia.”⁸² Az *Új Kelet* író társaival – Kaczér Illés,⁸³ Benedek Pál,⁸⁴ Schön Dezső,⁸⁵ Gervai Sándor,⁸⁶ Naschitz Frigyes,⁸⁷ hogy csak néhányukat említsük – valóban olyan közösségi élet jöhetett létre, mely az izraeli identitás magyar (közép-európai) kulturális kötődését alapvetően megtartotta. Szenes Erzsi írásaiban azonban elsősorban a (narratív) identitását megtartó pillérek, a zsidó emlékezeti hagyományhoz kapcsolódó tartalmakat – melyeket előlegződéseként foghatjuk fel – értelmezzük, vagyis azt látjuk, hogy a múlt szakadatlan újjászervező narratív műveletei szervezik a szövegek narratív alakzatait, és ezek az eljárások azok, melyek az otthonra és hazára találás témájának fenntartását működtetik. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a beszélő olyan pozíciót vesz fel, mely a rögzítettség helyett

identitása mozgásban tartására, az alakulásban levésre, az átmenetiségben tartásra kondicionálja magát. Bár nagy szeretettel fordul Herzl felé, több írása foglalkozik a gondolataival, a cionizmus számára nemcsak Izraelben jelentett támaszt, hanem a két háború között Csehszlovákiában is, izraelivé válásakor az európai és a magyar kultúrához tartozása meghatározó marad. Ahogy Nagymihályban apja könyvtárát – írja visszaemlékezésében – egyszerre díszítik héber könyvritkaságai, rézkarcos művek, fóliánsok, bibliák és haggadák, később cionista irodalmak, de ott van a polcon Schiller, Goethe, Storm, Keller, Shakespeare, Berzsenyi, Vajda, a magyar klasszikusok is. Szenes pedig az új magyar irodalom köteteivel gazdagítja könyvtárukát – Ady, József Attila, Illyés vagy Vas István köteteit kellett a határon átcsempésznie (*A könyvtár*). Számos cikkében beszél magyar írókról (József Attila,

Hajnal Anna

*Hová usztál pompás Kincseiðdel
Annácska.
Hajnal Anna?
Te Költőnök királynője?*

*Nem is értem
Miért küzdök
még az életért,
mikor Te már nem vagy.
Hát érdemes?*

*„Nem leszel mindig egyedül
együtt leszünk a nagy hó alatt
jövök, még szeretni akarlak*

*Megvársz? Csontszámmal csókollak,
csontkezem kezédre tapadhat
csontkarom karodba karolhat.*

*Szeretlek, szeretni akarlak.”
Az ösvény házádig vezet s megáll,
itt nincs tovább
Lakásod fű borítja s némaság*

*Mahpela barlang sírodat
velem megosztod majd.
Veled megosztom majd.*

(Új Kelet, 1978. I. 27. 5.)

Ady, Babits, Kosztolányi, Arany János, Madách stb.), elemzi az európai és magyar irodalom zsidó kultúrához való kapcsolatát, kötődését (*A héber nyelv rajongói a világirodalomban*; Kafka Margit, Jókai) magyar-zsidó írók, költők zsidóságukhoz való vállalt vagy kevésbé vállalt viszonyait (Molnár Ferenc, Reichard Piroska, Kiss József) és több írásban foglalkozik azzal, hogy ki mit tett/nem tett a vészkorszakban. Az ötvenes évek végétől, de leginkább a hatvanas években megszorodnak a „múltfeldolgozáshoz” kapcsolódó írások: a traumatikus múlt kísért, muszáj tanúságot tennie (*Egy mentési akció története, Van der Lubbe, A varrótű, Az emlékezés jegyében, A folt* stb.). Tanúságtevésként megpróbálja egy eltűnt világ és lakói életét is megörökíteni, visszaemlékező írásaiban Nagymihály zsidó kultúráját, a megelevenedő cionizmust is bemutatja (*Emlékezés a nagymihályi zsidókra, Az én kis városom*). A cionizmus megerősödésével többen készülnek, és indulnak el Erecbe: „Már az államfordulat előtt is pislákol az ősi föld utáni vágy, de szinte közvetlenül a beállott változás után, mintha ezer láng táplálta volna hirtelen, fellobbanó fáklya lett.”⁸⁸ Herzl és Nordau műveit olvassák és olvastatják, olyan kimagasló egyéniségek tartanak náluk előadásokat, mint Max Brod, Ávigdor Haméiri, Patai József vagy Újvári Péter. „Háméiri kétszer látogatott el Nagymihályra, első előadását én vezettem be. Úgy ünnepelték, mint valami királyi küldöttet Dávid városából, Jeruzsálemből [...]” A saját családi zsidó hagyomány képviselője (*Pályám tüskéi, A könyvtár*), önnön viszonyulásának újraírása is megjelenik ezekben az írásokban. A II. világháború előtt Firenzében egy ottoni zsidó klubtól kapott meghívást, hogy cionista előadást tartson, tagja volt az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatnak (IMIT), 1944 márciusában Pap Károllyal egyszerre kapott Goldberger-díjat. Külön témája Prága zsidó kultúrája – több szöveg foglalkozik a prágai zsidó temetővel, melyeket újra közöl az *Új Keletben*; utal rá, hogy zsidó tárgyú írásaiért Prága városa egy évig újságírói ösztöndíjban részesítette a háború előtt (többek között *A prágai zsidó temető, A prágai régi zsidó temető a magyar költészetben*).

Herzl és Nordau természetesen több tekintetben is hangsúlyt kapnak Szenes írásaiban. „Herzl előtt nagy költők, a héber líra legkiválóbbjai álmodtak az ősi földről, évszázadokon át a héber poézis igazi tápláló forrása a nép szenvedése, Cion siratása. [...] Könyvek és versek, amelyek mindörökké könyvek és versek maradnak, de a rideg valóságon nem tudnak jottányit sem változtatni. Míg Herzl látomása fokozatosan felrázza a népet, felébreszti, majd felgyújtja a már-már hamvadó életösztönt. A látomás megváltoztatja a zsidó sorsot [...]”⁸⁹ Izrael állam

megálmodójára több cikkben fordít figyelmet: Herzl és Buber vitájával, Herzl jelentőségével, mit adott számára naplója az üldözés alatt (Herzl naplóját olvasta a gettóban), de saját értékelő és elemző fejtegetései mellett több értékes forrást is közlő tesz. Ilyen Heltai Jenő vallomása Herzl Tivadarról *Egy lappangó kézirat a jeruzsálemi Herzl-archívumban. Herzl halálának 69. évfordulójára*, Arthur Schnitzler levelezéséről való beszámolója is idesorolható (Herzl-levelek Arthur Schnitzler kiadatlan írói hagyatékában); érdekes írásban foglalja össze a jeruzsálemi színház herzli gondolatát, és fordít is egy Herzl-elbeszélést, *Az üres gyerekszobát*. Szenes Erzsinek ez utóbbi elbeszélésre azért esett a választása, mert olyan oldaláról mutatja be a szerzőt, amelyet eddig figyelmen kívül hagytak: a sötét színekkel ábrázolt magánélet finomítására alkalmasak ezek az írásai, minthogy itt a líraiság, a hangulatiság árnyalatai dominálnak, és megszólal bennük a gyermekek iránti végtelen szeretet és gyengédség. A Herzl magyar kötődésére való hangsúlyos utalásnak is szentel egy cikket: felhívja a figyelmet egy amerikai magyar szerző könyvére (Sziklay Andor: *Kosza Márton esete*), melyben a szerző Herzl-t a „nagy magyarok közé sorolja büszkeséggel”. Ennek azért van jelentősége számára, mert „Tudvalevő, hogy Herzl-ről életében a magyar zsidóság, a cionista élharcosokon kívül nem akart tudni, mint tomboló vihar idején a ház ablakát, ajtaját, úgy csukták be szívüket, fülüket nemcsak jelentősége, de még a neve elől is”.⁹⁰

Szenes Erzs, több kortársához hasonlóan, a cionizmushoz való kötődése mellett egyszerre volt magyar és európai szerző. A két háború közötti Csehszlovákiában élő magyar író nehéz, sőt lehetetlen egyetlen identitáshoz rögzíteni: többszörös identitása a „sokszerezős” kultúrához (Clifford) tartozásból táplálkozott, amely szimbolikus és fizikai értelemben is az állandó úton levést tette lehetővé számára. Újságíróként vasúti szabadjeggyel rendelkezett, így kötetlenül utazhatott szerte Európában: Prága, Berlin, Párizs, Budapest, Firenze között állandóan úton volt, kapcsolatokat épített, kulturális eseményeken vett részt, és legfőképpen írt. Éppen a prágai magyar élet nyitottságára figyelte fel, annak pozitív tartalmát aknáztta ki, a kulturális találkozások által megképződő nagyfokú reflexivitás lehetőségét (*A prágai magyar szigetről*). Az úton levés pozitív tartalmaira való hivatkozások és az elvesztett otthon fájdalomra való emlékezés meghatározó eleme szövegeinek. Sokszor kerülnek elő visszaemlékezéseiben a gyerekkori utazásélményei, mint ahogy a vándorélet vonzalma, az otthon rögzíthetlensége új hazájában is meghatározó élménye

maradt. „Világéletemben vándoroltam, éppen Izraelben szerezzek állandó lakást?”⁹¹ Sokat utazott az országban, gyűjtötte élményeit, reflexióit. Írásaiból kiderül, a bibliai, a gáluti múlt a jelen számára olyan vonatkozási keretet biztosított, melyen belül élete és identitása továbbra is vándorlásban maradhatott. Identitása (szubjektivitása) mozgásban levését metaforikusan fejezi ki az a mozgó lakókocsi, melyre Givatájimban, Bét Chalucot kertjében figyelt fel.⁹² Az angol házaspár – akik Izraelbe nem szegényes batyuval, hanem lakókocsival alijáznak – mozgó otthona saját pozíciójára mutat rá: „aki jeep és ház nélkül” él és vándorol Izraelben, éppen mintha ebben a vándorlásában, a köztességben találhatna egyfajta otthonosságot.

Szenes egyik önértelmező írásában úgy fogalmaz, az utazás, melyet mindig hajszolt, végső soron a szabadságnak csupán illúzióját nyújtotta. Mindig azt érezte, hogy mennie kell tovább, ez a kényszer űzte Európa városain keresztül. Miután az amerikaiak Salswedelben 1945-ben felszabadították, az út iránya nem volt kérdéses: „már tudtam, hogy ide kell jönnöm, s le kell vonnom végre a tanulságot. [...] Mikor 1949 novemberében végre alijáztam, ez volt életem első utazása, mikor nem rémlett fel az az érzés, mikor nem kísértett az a gondolat, hogy nem jó irányba utazom. [...] Mikor Haifán a hajóról leszálltam, tudtam, hogy végérvényesen megérkeztem.”⁹³ Aki a száműzöttség (üldözöttség) sokszoros terhével érkezett a szabadon választott új országba, az állampolgársághoz jutáskor a hazára találat szükségképpen annak érzelmi telítettségével együtt élte meg: „Senki se kérdezte, mit csinálók és hol születtem a nagyapám. Úgy hullott ölembe az állampolgárság ajándékképpen és a szívemet még ezerszer jobban Izraelhez kapcsolta. Egy szabad állam, szabad polgára vagyok végre. Milyen átkosan keserves volt az út idáig.”⁹⁴

JEGYZETEK

- ¹ Yosef Hayim Yerushalmi: *Záchor*. Ford. Tatár György. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 58–59.
- ² Uo. 59.
- ³ Szenes Erzs: *Megérkezés*. In: Uő: *Van hazám*. Tel-Aviv, Neografika Press, 1956. 8.
- ⁴ Esther Benbassa – Jean-Christopher Attias: *Izrael – föld és szentség*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2008. 5.
- ⁵ Az *Új Kelet* magyar nyelvű, zsidó kulturális és politikai nyomtatott lapot 1918-ban Kolozsvárott Chajjim Weiszbürg, a cionista mozgalom egyik képviselője kezdeményezésére alapították. A szerkesztőség tagjai ekkor Székely Béla, Giszkalay János, Kaczér Illés, Újvári Péter, Szabó Imre, Benamy Sándor, Salamon László és Danzig Hillél voltak. 1920-tól a lap kiadója Marton Ernő volt. 1940-ben

a lapot Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolása után betiltották. 1948-ban Marton Ernő a lapot Tel-Avivban újraalapította, és haláláig főszerkesztője volt (1960). 2016 óta a világhálón működik.

- ⁶ Yerushalmi 2000.; Benbassa–Atthias 2008.; Schlomo Avineri: *A modern cionizmus kialakulása. A zsidó állam szellemi gyökerei*. Századvég Kiadó, Budapest, 1994.; Sidra Dekoven Ezrahi: *Booking Passage. Exile and Homecoming in the Modern Jewish Imagination*. Berkeley, University of California Press, 2000.
- ⁷ Életről lásd Tóth László: *Nyolc arckép*. In: Uő: *Elfeledett évek. Esszék, cikkek, interjúk*. Kalligram, Pozsony, 1993. 64–69. 30–34. Filep Tamás Gusztáv: „...szabályosan »kiloptak« bennünket Magyarországról. *Irodalmi Szemle*, 2012. 55. évf. 8. sz. <http://irodalmiszemle.sk/2012/08/filep-tamas-gusztav-szabalyosan-rkiloptakl-bennuenket-magyarorszagrol/> Jablonczay Tímea: Nagymihálytól Jeruzsálemig – az újralfelfedezett író: Szenes Erzs. *Szombat*, 2014/3.; Jablonczay Tímea: Marginalizáltság és határkezelés. Az identitás kereszteszedei Szenes Erzs. *TNTeF Interdisciplinary eJournal of Gender Studies*, 2014/4. 18–36. <http://ntefjournal.hu/vol4/iss2/jablonczay.pdf>
- ⁸ Szenes Erzs: *Selyemgombolyag*. Globus, Kassa, 1924; Uő: *Fehér kendő*. Genius, Kassa, 1927; Uő: *Szerelmet és halált énekeltek*. Franklin, Budapest, 1936.
- ⁹ Vö. Ignotus: *Vers és verselés*. Nevojtina 3. *Nyugat*, 1926. II. 464–469.; Uő: *Ignotus válogatott írásai*. Budapest, 1969. 548–557.; Uő: *Nyugat*, 1927. II. 711–712.; Komlós Aladár: Magyar költészet Szlovénzskón. *Nyugat*, 1926. 17. [Komlós Aladár] K-s A-r: *Irodalmi napló*. A toll 1936. 104–106.; Füst Milán: Szenes Erzs: *Fehér kendő*. *Nyugat*, 1927. II. 710–711.; Németh Andor. In: Cobden 1936. 97–99.; Radnóti Miklós: Szenes Erzs új versei. *Nyugat*, 1936. I. 476; és In: Uő: *Radnóti Miklós művei*. Bratislava–Budapest, 1978. 769–771.
- ¹⁰ Lásd többek között: Fábry Zoltán: *Nőíró Szlovénzskón*. In: Uő: *Kürria, kvaterka, kultúra. Adalékok a csehszlovákiai magyar kultúra első fejezetéhez (1918-1938)*. Slov. vyd. krásnej lit. Bratislava – Szépirodalmi, Budapest, 1964. 61–65.; Uő: Szenes Erzs verse. In: Uő: *Ősze gyűjtött írásai 2. Vál., összeáll. Fonód Zoltán. Madách, Bratislava – Szépirodalmi, Budapest, 1981. 256–257.; Csanda Sándor: Szenes Erzs költészet. *A Hét*, 9. évf. 1967. 2. 26.11. Tóth 1993.*
- ¹¹ Szenes Erzs: *A lélek ellenáll*. Szépirodalmi, Budapest, 1966.
- ¹² Szenes Erzs: *Nyártól-nyárig*. Cserépfalvi, Budapest, 1943.
- ¹³ Ehhez lásd: Yerushalmi 2000. 111–119.
- ¹⁴ Elisova Szenes: *MoleDET jes lt*. Ford. Náomi Járdén. Ászír Hánácim, Haifa–Jeruzsálim, 1961. Szenes fordítója a haza szót a cionista értelmű szülőfölddel fejezi ki (lásd Benbassa–Atthias 2008. 126.), vagyis a héber cím a föld és a néphez való szoros kapcsolatára utal.
- ¹⁵ A naplóról lásd Jablonczay Tímea: *Megtalált (?) identitás*. Szenes Erzs: *A lélek ellenáll*. In: Dobos István – Bene Sándor szerk.: *A magyarságtudományok önértelmezései. A doktoriútkolák II. Nemzetközi konferenciája. Budapest (2008. augusztus 22–24.)*. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest, 2008 <http://mek.oszk.hu/07600/07689/07689.pdf>; Görözdí Judit: Magyar-zsidó írói identitások Szlovénzskón. Szenes Erzs és Szabó Béla önéletrészei. In: Balogh Magdolna szerk.: *Választások és kényszerek. Zsidó önkép és köztudat Közép-Európában (Irodalom és kultúrtörténeti tanulmányok)*. reciti, Budapest, 2015, http://reciti.hu/wp-content/uploads/valasztasok_vn.pdf.
- ¹⁶ A magyar–izraeli kulturális kapcsolatokat a politikai ese-

- mények kedvezőtlenül alakították: 1967 júniusában a hatnapos háború miatt Magyarország és a keleti blokk a Szovjetunió nyomására megszakítja és majdnem két évtizedre befagyasztja a kapcsolatát Izraellel. Talán ez is magyarázza, hogy Szenes Erzsébet az 1966-os sikeres szereplést követően miért nem kap elég figyelmet, miért szorul ki újra az irodalmi közösségből.
- 17 B. Z.: „Moledet Jész Li”. Szenes Erzsébet „Van hazám” c. könyve héberül. *Új Kelet*, 1961. V. 31. 4.
- 18 Lásd Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz, Budapest, 1999, 2004. 133–136.
- 19 Szenes Erzsébet: Állampolgárság. In: Szenes 1956. 37.; Szenes Erzsébet: Transzfer. In: Szenes 1956. 9.
- 20 Vö. Ezrahi 2000. 3–23.
- 21 Szenes Erzsébet: El Európától. In: Szenes 1956. 33.
- 22 Uo.
- 23 Uo. 33–35.
- 24 Szenes Erzsébet: Megérkezés. In: Szenes 1956. 6.
- 25 Interjú Sidra Dekoven Ezrahivel. In: *Izraeli szellem ma (2000–2010) Kőbányai János interjúi*. Budapest, 2010. 78.
- 26 Ehhez lásd Halbwachst a Szentföld legendaszerű topográfiajáról írtakat. In: Assmann 2004. 35–49.
- 27 Lásd Szenes Erzsébet: A férfi szó. *Nyugat*, 1927. 9. és Uő: *Fehér kendő*. Genius, Kassa, 1927. 57. Erről lásd Jablonczay Tímea: Száműzetés, melankólia, a nyelv idegensége Szenes Erzsébet költészetében. *Irodalmi Szemle*, 2018/5. 59–77.
- 28 Martin Gilbert: *Izrael története*. Ford. Baráth Katalin. Budapest, Pannonica Holding Rt, 2000. 124.
- 29 Szenes Erzsébet: Az „Illegálisok” – Mayer Levin filmjének margójára. *Új Kelet*, 1956. IV. 21. 6.
- 30 Vö. Assmann 2004. 198.
- 31 Szenes Erzsébet: Állampolgárság. In: Szenes 1956. 36–38.; Uő: Az utazás vége. In: Szenes 1956. 45–47.
- 32 Szenes: Az utazás vége. In: Szenes 1956. 47.
- 33 Szenes *A lélek ellenáll* című napló előszavában (és több helyen másutt is) azt írja, hogy megtalálta a fákamrában elásott kéziratot. A magyar recepció azután erre hivatkozva emeli ki a hányattatás körülményeinek fontosságát. Kardos Pál például a Radnóti-párhuzamot hangsúlyozza: a napló „bádogdobozban, föld alá ásva, egy udvarban vészelt át a háborút, ahogyan Radnóti versei a tömegsírba temetett költő viharkabátja zsebéből kerültek elő”. Kardos Pál: Szenes Erzsébet, A lélek ellenáll, Napló és versek. *Alföld*, 1966/10. 81–82. Ehhez képest érdekes izraeli tárcájának megjegyzése, hogy nem találta meg a kéziratát. Vö. Szenes Erzsébet: Az utazás vége. In: Szenes 1956.
- 34 Stark Tamás: *Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után (1939–1955)*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1995. 92.
- 35 Szenes Erzsébet: Állampolgárság. In: Szenes 1956. 39–40.
- 36 A. B. Jehosua: Izrael Állam. Ford. Szilágyi Erzsébet. *Múlt és Jövő*, 2010/1. 6.
- 37 Gilbert 2000. 245.
- 38 Szenes Erzsébet: Izraeli gyümölcs. In: Szenes 1956. 20.
- 39 Szenes Erzsébet: Új Robinsonok. *Új Kelet*, 1956. VIII. 24. 4.
- 40 Szenes Erzsébet: Új Robinsonok. In: Szenes 1956.
- 41 Az államiság első három évében 685 ezer fő érkezett, ebből 304 ezren Kelet-Európából. Ehhez lásd Smoel Ettinger: *A zsidó nép története. A modern kor: a 17. századtól napjainkig*. Osiris, Budapest, 2002. 351–352.
- 42 Szenes Erzsébet: Feketék. In: Szenes 1956. 16.
- 43 Vö. Arthur Koestler: *Ígéret és beteljesedés. A zsidó állam születésének története*. Ford. Makovecz Benjamin. Noran Libro, Budapest, 2011. 47.
- 44 Szenes Erzsébet: Keleten. In: Szenes 1956. 54–57.
- 45 Szenes Erzsébet: Személyes ügyben. *Új Kelet*, 1968. X. 25.
- 46 Vö. Szenes Erzsébet: Kurd zsidók. *Új Kelet*, 1958. I. 3. 6.; Uő: A Chule csodája. In: Szenes 1956. 64–66.
- 47 Ehhez lásd Benbassa–Atthias 2008., főképp: 15–21.
- 48 Vö. Ezrahi 2000. 3–23. és Benbassa–Atthias 2008. 6.
- 49 Szenes Erzsébet: Könyvek és sorsok. *Új Kelet*, 1956. 6. 29. 5. és lásd még Uő: A héber nyelv rajongói a világirodalomban. *Új Kelet*, 1961. IX. 29. 5., és Uő: Találkozás. In: Szenes 1956. 87.
- 50 Benbassa–Atthias 2008. 135.; Koestler 2011. 57.
- 51 Avineri 1994. 129–130.
- 52 Szenes Erzsébet: A Chule csodája. In: Szenes 1956. 64–66.
- 53 Koestler 2011. 355.
- 54 Szenes Erzsébet: Az Ulpán. In: Szenes 1956. 89–90.
- 55 Koestler 2011. 357.
- 56 Szenes Erzsébet: „Berta Selánu”. In: Szenes 1956. 85.
- 57 Szenes Erzsébet: Találkozás. In: Szenes 1956. 87.
- 58 Szenes Erzsébet: Kezdet. *Új Kelet*, 1965. IX. 24.
- 59 Szenes Erzsébet: Transzfer. In: Szenes 1956. 9.
- 60 Uo. 11.
- 61 Szenes Erzsébet: Izraeli kaland. 25–28. In: Szenes 1956.
- 62 Uo. 26.
- 63 Szenes Erzsébet: Szenes Channa árnyékában. In: Szenes 1956. 51–53.
- 64 Szenes Erzsébet: Versek. In: Szenes 1956. 61–63.
- 65 Szenes Erzsébet: Izraeli gyümölcs. In: Szenes 1956. 20–22.
- 66 Szenes Erzsébet: Az Énekek Éneke drámai változatban. *Új Kelet*, 1966. VI. 10. 4.
- 67 Jeruzsálemben is egy ízben előadták, dr. Berg József bevezető beszédében arra utalt, hogy ilyen felfogásban nem tudta volna elképzelni. Szenes Erzsébet: Az Énekek Éneke drámai változatban. Uo.
- 68 Szenes Erzsébet: Izraeli gyümölcs. In: Szenes 1956. 22.
- 69 Szenes Erzsébet: Emlékek a sátorban. In: Szenes 1956. 23.
- 70 Uo.
- 71 Raj Tamási: A sátrak ünnepe. <http://www.zsido.hu/vallas/szukkot.htm>.
- 72 Szenes Erzsébet: Emlékek a sátorban. In: Szenes 1956.
- 73 Tu-Bisvát. *Új Kelet*, 1958. II. 3.
- 74 Benbassa–Atthias 2008. 135.
- 75 „A Talmud meséli, hogy egy ember az úton haladva látja, amint a falu egyik nem éppen fiatal gazdája szentjánoskegyérfát ültet és erre azt kérdi az illetőtől: »Hány év múlva fog ez a fa neked gyümölcsöt hozni? – Hetven év után – volt a válasz. – Hát azt gondolod, hogy te azt még megéred? – Erre a gazda: – Úgy, mint az én apám számomra ültetett ilyen fát, úgy én azt az én gyermekeim számára kívánom ültetni.«” Tu-Bisvát. *Új Kelet*, 1958. II. 3.
- 76 Benbassa–Atthias 2008.
- 77 Szenes Erzsébet: Kísérteties alijja. In: Szenes 1956. 66.
- 78 Szenes Erzsébet: Gyerekek. In: Szenes 1956. 29–32.
- 79 Szenes Erzsébet: A mi gyermekeink. *Új Kelet*, 1961. VI. 4.
- 80 Szenes Erzsébet: Gyerekerdő. Szenes 1956. 48.
- 81 1957 és 1965 között mintegy tizennégy mese jelent meg az *Új Kelet*-ben. Többek között: *A nap és a felbök, A tengerész, A szivárvány, Az éjszakai fény születése, Szegény kis bárányka, A katicabogár, Jom háácmául az erdőn, A sün, a vátik*. Az első darab címe utal a mesekönyv tervére: „Ők is új Olék.” Egy készülő erci mesekönyvből. *Új Kelet*, 1957. VIII. 12. 15.
- 82 Szenes Erzsébet: Színes és szomorú katalógus. *Új Kelet*. 1970. 10. 16. 7.
- 83 Kaczér Illés (Szatmár, 1887 – Tel-Aviv, 1980): író, újságíró.

- A kolozsvári *Új Kelet* szerkesztőségében dolgozott 1925-ig, majd Csehszlovákiában élt. Dolgozott a pozsonyi *Magyar Újságnál*, 1938-ban Londonba, majd Izraelbe települt. Főbb könyvei: *Ikongo nem bal meg* (1926), *Ne félj, szolgám, Jákob* (Tel-Aviv, 1952), *Mácor Jeribo* (Tel-Aviv, 1972).
- ⁸⁴ Benedek Pál (Tótkomlós, 1931 – Tel-Aviv, 1998): újságíró. A Szegedi Tudományegyetemen szerzett jogtudományi doktori oklevelet (1955), 1957-től Izraelben élt, az *Új Kelet* munkatársa, főmunkatársa, főszerkesztője. Az izraeli magyar nyelvű újságírás egyik legjelentősebb alakja, közéleti tárcáival, belpolitikai írásaival vált ismertté. Műfordítói tevékenysége is jelentős.
- ⁸⁵ Schön Dezső (Hidalmás, 1906 – Tel-Aviv, 2000): újságíró, író. A kolozsvári *Új Kelet* szerkesztője, az erdélyi haszidizmus hagyományával foglalkozott. Főbb műve: az *Istenkeresők a Kárpátok alatt* (1935; 1997), amelyben a kegyetlenül elpusztított máramarosszigeti zsidóság életét örökíti meg. A háború alatt jelent meg *Tízmillió zsidó nyelve* című könyve (1942). 1947-ben előbb Németországba, majd Izraelbe települt. Az újraindított *Új Kelet* felelős szerkesztője és kiadója volt (1948–1979). Újabb műve: *A tegnap városa. A nagyvárad zsidóság emlékkönyve* (Tel-Aviv, 1981).
- ⁸⁶ Gervai Sándor (Tiszalök, 1916 – Jeruzsálem, 1969): újságíró, író, irodalmi kritikus. Izraelben 1954-ben írt Radnóti Miklósról cikket, főbb könyvei: *A szív a baloldalon dobog* (1948) *Galambok az olajfák ágain* (Jeruzsálem, 1956) *Anát istennő virágai* (Jeruzsálem Kiadó, 1959); *Nyíregyháza zsidóságának élete* (Jeruzsálem, 1963).
- ⁸⁷ Naschitz Frigyes (Bécs, 1900 – Tel-Aviv, 1989): költő, író, műfordító. Magyarországon, valamint külföldön jogi és műszaki tanulmányokat végzett. 1940-ben kivándorolt Palesztinába. Gyáriparos volt. 1949-től Izland tel-avivi főkonzulja. Magyarul és németül írta verseit, esszéit, irodalmi cikkeit, különböző nyelvekből fordított németre és magyarra. Magyar írásai többek között az *Új Látóhatárban*, az *Irodalmi Újságban*, a *Bécsi Naplóban*, az *Új Keletben* jelentek meg. 1963-ban Nordau-díjat, 1981-ben Herzl-díjat kapott.
- ⁸⁸ Szenes Erzs: Az én kis városom. *Új Kelet*, 1968. X. 13. 12.
- ⁸⁹ Szenes Erzs: Herzl idéző gondolatok. *Új Kelet*, 1961. VII. 5. 5.
- ⁹⁰ Szenes Erzs: „Volt magyar...” Hivatkozás Herzlre egy amerikai író könyvében. *Új Kelet*, 1963. VII. 12. 7.
- ⁹¹ Szenes Erzs: *Transzfer*. In: Szenes 1956. 10.
- ⁹² Szenes Erzs: Uj Olék Jeeppel. *Új Kelet*, 1960. XII. 6. 3.
- ⁹³ Szenes Erzs: Az utazás vége. In: Szenes 1956. 45–47.
- ⁹⁴ Szenes Erzs: Állampolgárság. In: Szenes 1956. 36.

Válogatás Szenes Erzsi Van hazám című kötetéből

(Neografika, Tel-Aviv, 1956, 1959)

MEGÉRKEZÉS

Falakat kell lebontanom magamban, emlékközete-
ket, valami kincs után kutatok, egy szó után, amely
az első eszmélet kódében fénylett fel a gyermekkor
kezdetén. A gyermeki képzelet úgy játszik a sza-
vakkal, mint a kavicsal, felkapja és elveti; de a szó
különös anyagból van, valami hatóerő, sugárzás
indul ki belőle, mint a rádiumból, melyet a sötét
szurokércből kell kifejtteni; Jeruzsálem.

A zsidó gyermek valahol messze a gálutban, bár-
milyen környezetben élt is, már az első eszmélet
kezdetén találkozott a szóval, vele együtt az eredet-
tel, egy elsüllyedt országgal és néppel, a fényes
múltra következő, kiújuló, sötét tragédiákkal, ame-
lyekkel akarva, nem akarva azonosítania kellett
magát. Ugyanakkor szinte törvényszerűen egy
másik szó bukkan fel, melyben semmi fény nincs,
csak rettenet, és ez a szó úgy szalad a szívbe, mint
a kés.

Ötéves lehettem, akkoriban költöztünk Nagymi-
hályba. Kora őszi este volt, még nem túl hideg, de
a kályhába már befűtöttek. Mint újonnan jöttek,
nehezen kaptunk lakást. A szoba igen szegényes
volt, gerendás, a padlója sem egyenletes, mintha a
vénségtől besüppedt volna, mint egy vénember
vállá. A kerek, olcsó dobkályha mellett ültünk
anyámmal, testvérem a sarokban játszadozott, a
kályha gyorsan átizzott, s vörös rózsákat festett
anyám fiatal, gyöngédszép arcára. Meghitten üldö-
geltünk a nagy csendességben. Igen, emlékszem,
szombat este volt – s amint ott merengtünk a kályha
melegében és fényében – mert világot még nem
gyújtottunk – egyszerre felnyílt az ajtó, és apám állt
a küszöbön – kissé az ajtófélfához dőlt, máskor oly
tisztá, égszínkék szemében rémület ült, vonásai dúl-
tak, olyan riasztó volt ebben a pillanatban, olyan
idegen. Anyám hozzászaladt, összesúgtak, aztán
anyám hirtelen, ösztönös mozdulattal, védőn ma-
gához vont minket, gyermekeket, s amint átfogott,
éreztem, mennyire reszket.

Nekem élénk képzeletem volt mindig, amint fel-
kaptam egy szót, már láttam is mindazt, amit a szó

megjelölt, ami mögötte van. Később anyám félhan-
gon azt kérdezte:

– Hol történt?

– Nem messze a grófi kastélytól, ahol a vásáros-
bódék állnak – felelte apám.

– Egy kisfiút – mondta az anyám riadtan, s
engem nézett, majd az öcsémet.

Sokszor, ezerszer elképzeltem később azt a jele-
netet, a parasztleány kifordul a kocsmából, meg-
indul tántorogva, egy kis vézna zsidó gyerek vélet-
lenül elébe kerül, szeretne kitérni, de már nem tud,
a bugylibicska pengéje felfénylik egy pillanatra a
holdfénynél, azután a remegő kis testbe szalad. Az
agyam lázasan dolgozik, nemcsak azt érzem gyen-
geségnek, hogy a fiú kicsiny, nemcsak azt érzem
védtelenségnek, hanem sokkal nagyobb gyengeség-
re bukkanok, valamire, ami védtelenebb, mint a
gyermeki kicsiség; zsidó, mi az, miért? És az esz-
mélet kapcsolni kezd fogalmakat, amelyekből egy
furcsa szövedék alakul, félelem, riadtság, megaláz-
tatás, kiszolgáltatottság. Szeretnék elbújni valaho-
vá, és szeretném, ha apám, anyám is elbújna, meg a
kistestvérem is. És aztán a kést látom megint, a vil-
logó pengét, és évekig felvillan a kés, ha azt hallom,
„zsidó”. Később, mikor a pogromokról hallok, úgy
tűnik, hogy ez csak kiegészítése az eredeti képnek,
mely annyira a tudatomba nyomult.

A trauma lassan elmúlt, sugárzó évek jöttek, egy
boldog gyermekkor, szabad lélegzet, álmok és való-
ság. De a szó, pogrom, mégis ott élt nyugtalanítón
a tudat mélyén. El volt hintve a borzalom, és nem
lehetett többé egészen megfeledkezni róla.

Amint közeledett a hitleri veszély, a napfényes
évek elhúztak a messzi láthatáron, mint nagy, fehér
madarak; az első sötétség összeért az akkori sötét-
séggel, s amint házainkat beborította az árnyék, ki-
fényesedett a távolban Jeruzsálem, előbb mint
álom, aztán mint cél.

Ha jól meggondolom, e két fogalom – Jeruzsá-
lem és pogrom –, e két véglet között hanyódtunk
mindvégig Európában.

Milyen képekkel telt meg a szó, Jeruzsálem? Mi
volt az imafoszlány mögött, mely a gyermeki fülig

hatolt? Mi volt a pészáchi Hagada mögött, amely-nél apám azzal biztatott, hogy a következő évben már Jeruzsálemben meséli el. Mi volt azt ima mögött, mely oly szerelmes melegséggel hangzott... „Száradjon el a jobbom, ha elfeledkeznek terólad, Jeruzsálem”...

Első igazi irodalmi élményem az Ótestamentum volt, erősebben hatott rám, mint bármely más irodalmi alkotás. Megrészegített a ritmusával, forró lélegzetével, s azzal a nemes egyszerűséggel, amelyben fennköltség és pátosz olyan harmonikusan találkozik. Elragadott hasonlataival, fűszerével, történeteinek változatosságával és színességével. Újra meg újra kellett olvasnom, jóban, rosszban mindig visszatértem hozzá. Jártam a fiatal Dáviddal Jeruzsálemben, mikor Góliát fejét hazahozta, jártam vele az Olajfák hegyén, mikor fiát, Absolont siratta, aki az életére tört, s ő mégis azt zokogta: „szerelmes fiam”. Jártam Salamon királlyal a szűk sikátorokban, míg szerelmesét kergette, és kérdezgettem én is a város őreit: – „Merre ment az én szerelmem?” – mert az Énekek Éneke zenélt a szívemben. Az Énekek Éneke, mely kiáradt a világirodalomba, s melyet nem lehet túlszárnyalni. És sírtam Jeremiással a város romjain később, mikor a hitleri rabságból kiszabadultam és „otthon” nem találtam senkit, ki szívemnek kedves volt: sem anyámat, sem apámat, sem testvéreimet, sem barátaimat. Ültem a kirabolt, pusztá házban, egy szlovákiai kisvárosban, és úgy tűnt, hogy az elpusztult Jeruzsálemben ülök a város romjain Jeremiással, a halottakkal életem romjain. A világ, az élet olyan-ná vált számomra, mint az elpusztított, felégetett Jeruzsálem: de szerencsére, a valóságban élt és virágzott a város és körülötte feltámadt az ország és élt a nép, amely századokon át nem tudott nyugalmas szigetre lelni a népek tengerében. Élt az ország és élt a nép, és beteljesedés előtt állt a Herzl-i gondolat, és én, aki a hitleri pokolból szabadultam, már tudtam, merre induljak.

A perzekúció alatt, Szlovákiában, Herzl naplóját olvastam, a sárga csillagos házban, ahonnan napszámra ki sem mozdulhattunk, ahol bennünket csak a halál látogathatott. Soha szenvedélyesebb írást nem olvastam, a legkisebb látszólag odavetett jegyzet mögött is a szenvedély forrósága fűl. Herzlben felvetődik a zsidó állam eszméje, s úgy megy utána, mint egy megszállott, s úgy körvonalazza józanul, mint egy nagy államférfi. Ráadja mindenét, az életét, míg a szíve eláll tőle örökre. A héber líra legszebb darabjai, a cionidák bágyadtaknak tűnnek ehhez a forró, magával sodró, szenvedélyes prózához képest.

Gárdisták és SS-ek között, a budapesti börtönben, Auschwitzban, rabmunka közben a fallersle-beni hadigyárban, a Herzl-i hittel telt szenvedély adott gyakran erőt, ablakot nyitott, és hinni akartam, hogy egyszer eljutok a földre és meglátom a várost, Jeruzsálemet, mely olyan régen be volt írva a szívembe.

Mikor alijjáztam, hajónk nem köthetett ki Haifán, mert péntek este volt, vasárnap reggelig bolyongtunk még a tengeren. Ezen a péntek estén héber melódiák csendültek fel a hajón, vissza-visszatért egy-egy dallam, melyet réges-rég hallottam gyerekkoromban. Elgyötört és fáradt voltam, az egész úton jóformán nem gondolkoztam, még bennem ült a sok vesződség, izgalom, mely az út előkészületeivel járt. Ez a dallam egyszerre felrázott, fájdalom és remény éledt szívemben. Úgy tűnt, az ősök sora áll mögöttem, akik álmodtak a földről, apám és nagyapám, ősök apai és anyai ágon és sok-sok ezer zsidó, akik elpusztultak, meghaltak anélkül, hogy láthatták volna a földet, a Várost, amely éppúgy élt a képzeletükben, mint az enyémben.

Álltam a hajó fedélzetén a korláthoz dőlve, két végtelen síkság, az ég és tenger között. – Ki vagyok én, miért éppen nekem adatott meg százezrek közül, miért éppen nekem jutott osztályrészül az ajándék? Mivel voltam jobb, mivel érdemeltem, hogy ráléphetek a földre, hogy láthatom Jeruzsálemet és szabadon az én népem? Nem vagonba zárva, nem a gázkamrák árnyékában, nem korbáccsal verten, nem megaláztatva, hanem szabadon az ő városaiban, az ő falvaiban, az ő házaiban, emberhez méltón.

És akkor sírtam és hirtelen mindaz a fájdalom, amit évek során rám raktak ott, ahonnan jöttem, mint egy nagy szikla leszakadt rólam.

TRANSZFER

Néhány hónappal alijjázásom előtt izraeli újságíróval beszélgettem Pozsonyban. Sok minden került szóba, többek között az is, hogy mit kezd a magamfajta, úgynevezett szellemi ember Izraelben. Hogyan kapaszkodik meg? Miből él? Mihez fog? Izraeli kollégám felsorolt egész csomó foglalkozást, lehetőséget, amihez nem értek.

– Szellemi vonalon elhelyezkedni, majdnem lehetetlen, arról ne is álmodjon, hogy írással boldogulhat Izraelben – mondotta az izraeli újságíró.

Nem mondom, kissé levert, de aztán vállat vontam:

– Tíz hónapig dolgoztam Hitler hadigyárában étlen-szomjan, ütlegek alatt, az én szabad hazám-

ban nem lesz olyan nehéz gyári munkásnőnek lennem...

De hát azért, mint mindenki más, csak törtem a fejem, mikor összeszededgettem motyómat, hogy valami kis „transzfer” is belekerüljön. A háború alatt mindenkim és mindenem elpusztult. Egy szál ruhában kezdtem az életet a koncentrációs tábor után. Három és fél évig szállodai szobában laktam, bútoraim nem voltak, sem örökségem, sem kincsem. De szereztem néhány szép képet, köztük egy muzeális értékűt is, meg egy mesterhegedűt. Egy kis ládába minden befér, gondoltam, ezek a holmik majd csak átsegítenek valahogyan a kezdet nehézségein. A kézirataimat csak a szokás hatalmánál fogva mint egy lezárt élet trófeáit csomagoltam be, minden meggyőződés és remény nélkül. Aztán itt kínálgattam a képet, a hegedűt, nem kell, legfeljebb elvesz tegetni lehetne. De sorra eladom a cikkeimet, novelláimat és kiderült, hogy a maeterlinck-i „szegények kincse”, az írás az, ami a fináncokat egyáltalán nem érdekelte, s mint értéktelen szerepelt a csehszlovák kiviteli engedély listáján, volt a legjobb transzfer.

Miután Saint-Luxban átestem a kötelező orvosi vizsgálaton, azonnal beosztottak a bét-lidi olétáborba. Ismerősök, barátok, akik velem jöttek a hajón, még tétováztak és elszörnyülködve jöttek hozzám:

– Osztassa be magát máshová, Bét-Lid a legrosszabb „lágér”.

– Az jó, hogy a legrosszabb – mondtam én.

Furcsán néztek rám.

– Akkor biztosan nem lesz kedvem sokáig ott maradni.

Már az alijja előtt elhatároztam volt, hallva az érkező nem éppen épületes híreket, hogy a tábor csak átmeneti állomás lesz részemre.

Senki sem várt, senkit sem értesítettem, gondoltam, egy új olétól a legelszántabb barátok is megijednek. A teherautó letett kofferjeimmal a máchne „Hé”-ben. Délután fél kettő volt, forrón tűzött a nap, az emberek megbújtak a sátrak mélyén, csak néhány gyerek, néhány „fekete”, meg témoni mászkált erre-arra.

Rövid idő alatt megszoktam Izráelben, hogy ruházatról, arcról, mozgásról, az olék előbbi tartózkodási helyére, nyelvére következtessenek. Összehúzott szemmel állok, lézengek a nagy sátoortábor közepén, egyszerre csak feltűnik valaki egy ételhorodóval. Jól szemügyre veszem, aztán a legnagyobb biztonsággal, megszólítom magyarul. A munkácsi Neumann úr elmondta, hogy az iroda és a konyha ilyenkor zárva van és azonnal barátságosan meghívott „lágér”-ebédre magukhoz az egyik barakkba. Később az irodában egy kis fejtörést okozott, hogy

hová osszanak be, mivel hogy egyedül vagyok. Végül is Neumann úrnak jutott eszébe, hogy két nagyon rendes jugoszláv nő lakik az egyik sátorban és ott lesz hely.

A sátor ajtaja be volt kötve, a lakók nem voltak odahaza. Az iroda tisztviselője kioldotta a sátor szárnyait összefogó kötélbogot és bevezetett. Gyönyörűsége kis sátor volt, igazán mesebeli. Takarókkal és szőnyeggel borított három gaucs, letakart asztal, az asztalon kristályvázában virág, meg egy lámpa és könyv. A fogason szép rendben függtek a ruhák. Olyan rend, tisztaság, meleg otthoniasság honolt itt, hogy egészen felvidultam. A pamlagok, az asztal, a ruhafogas, mind vaságyakból voltak megszerkesztve. De mennyi ötletességgel!

Öreg este volt már, mikor a jugoszláv nők hazaértek. Egy percre meghökkentek, hogy a sátrat nyitva találták, de hamarosan összebarátkoztunk, annyira, hogy már hajnalodott, még mindig beszélgettünk. Kedves nők voltak, még arra emlékszem, hogy az egyiket Arankának hívták, a másikat Rózának. Hónapok óta laktak itt a sátorban és most nagyon izgatottak voltak, mert végre „crif”-et (deszkabódét – *a szerk.*) kaptak közösen – mondták. Engem elkezdtek vigasztalni, hogy nem is rossz itt, csak türelem kell, keressek magamnak valakit, akivel aztán hat-nyolc hónap után együtt kapok „crif”-et és a sorsom majd megoldódik. A szót akkor hallottam először, de én már tudtam, hogy nem maradok a sátorban olyan sokáig és a crif nem lesz se céloom, se reményem. (Világéletemben vándoroltam, éppen Izráelben szerezzek állandó lakást?!)

Másnap csakugyan elköltöztek, szétszedtek mindent és magam maradtam a pusztá „házban”. Éjjel a holdvilágnál fekete patkányok futkostak a sátron és a nagy csendességben, miután az utolsó sátorban is elhalt a végtelenül monotonnak tetsző, elnyújtott, keleti melódia, egyszerre mintha csomó kisgyerek böngött, sívított volna, majd úgy tűnt, hogy kutyák vonítanak, élesen, riasztóan. De nem gyerekek sítottak és nem kutyák vonítottak, hanem sakálok üvöltöttek, a puszták vadjai.

Ha a sakálok nem üvöltöttek... akkor, akkor talán megadtam volna magam a sorsomnak és a tehetetlenségi nyomatók folytán én is, mint annyian, a híres *szávlánutot* (türelmet – *a szerk.*) választottam volna. De a sakálok üvöltöttek és a nagy-nagy magányosságban kissé túl bizarrnak és túlságosan nyugtalanítóan tetszett ez. Furcsa gondolatok leptek meg, hogy egyedül vagyok a világon és hogy ki kell találnom valamit. Ki is találtam. Tapasztalatból tudtam, hogy a legvalószínűtlenebb dolgok szoktak sikerülni.

Reggel bementem az irodába és előadtam, hogy semmi esetre sem maradhatok itt, sürgősen Haifára kell utaznom, ki kell váltanom a ládámat, mert abban vannak a kézirataim, a kéziratokat egy percig sem nélkülözhetem, mert olyan rendkívüliek, hogy két kézzel megveszik tőlem az izraeli lapok. De egyelőre nincs pénzem, valami kis pénz kell. A bejelentés mindenesetre szokatlan volt, aligha fordult még ilyesmi elő az olé-táborban, de hatott. A hivatalnokok súgtak-búgtak, végre is megszavaztak három fontot, amit beírtak a „teudat-oléma”. (újbevándoró igazolvány – a szerk.)

A ládát BÁT-GÁLIMBAN találtam meg, a kiváltási díja négy font volt. Az én vagyonom közben két fontra apadt. Visszamentem Haifára a Szochnuthoz. Megkérdeztem azt az urat, akihez az ügy tartozott:

– Milyen az írók anyagi helyzete Izraelben?

Nagy szemeket meresztett, aztán mosolygott.

– Nem nagyon megnyugtató – gondolom.

– Nézze – mondtam neki felbátorodva – én most jövök Európából, az írók helyzete ott sem fényes. Nekem már Európában sem volt pénzem, hogyan legyen Ázsiában? A ládában vannak a kézirataim, azokat sürgősen el kell adnom.

A hivatalnok – egy „jেকে” (német származású zsidó – a szerk.) – megértette a helyzetet és a kéziratok fontosságát, de figyelmeztetett, hogy még beszélnie kell a felettes igazgatóval. Mikor visszajött, azt mondta:

– Kívánjuk, hogy szép könyveket írjon Izraelben – és a láda szabad.

APÁM FÁI

Jeruzsálembé jövet egyenesen kimentem Arnunára, mely tudvalevőleg Jeruzsálemhez tartozik. Ha az ember pár lépéssel tovább megy, ellát BÉTELEMIG, s ha nagyon tiszta a levegő, a Holt-tenger is felcsillámlik a messziből. Arnuna maga olyan, mint egy szép liget, csupa kert, csupa fa, a föld is zöld gyepvel takarózik. De az egyik kertben három kiszáradt fa állt, nem volt rajtuk egyetlen levélke sem, nem volt már éltető nedv bennük, halálra voltak ítélve. Egészen megrendített a látvány.

– Milyen vétek – mondtam – fákat így pusztulni hagyni Izraelben, ahol még a fűszál is kincs, hát még a fák!

Barátnőm, aki ott állt mellettem mentegetőzve, sajnálkozva felelt:

– Mi már így találtuk ezeket a fákat, már nem volt segítség.

Amióta az országba érkeztem, első pillanattól a fákat kereste a szemem. A haifai kikötőből egyenes

SÁÁR ALIJÁRA vittek, az előzetes olé-táborba. Ott minden kopár és sivár, sehol egy fa, sehol egy bokor, még fűszál is alig. Egy hét múlva tovább mentem a bet-lidi sátor-táborba és akkor az úton Pardesz Channa környékén tűntek fel először fák, bokrok, narancsosok, majd egy gyönyörű hosszú fasor.

– Fák – mondtam boldog örömmel – Izrael fáit, apám fáit.

Régtől, gyerekkorom óta össze voltam nőve ezekkel a fákkal, a palesztinai fákkal, gyökereik egészen a gálutig nyúltak tengereken, országokon át, lombjuk hűsített és simogatott. Van egy monda, mely szerint a tengerszem titkos kapcsolatban áll a tengerrel, úgy változtatja színét s olyankor török meg a tükre, amikor a tengeré. Valahogyan így, ilyenformán álltam én is varázsos, titkos összeköttetésben hazám fáival. Lelkemben éltek, a képzeletben.

Hogy hogyan?

Jóformán ez volt az első dolog – a fák – amit az őstűzhazáról hallottam. Apám, aki minden nagy eszmét felvett magába, s csupa rajongás volt és termékeny erő, s az álmait, legalább bizonyos mértékig mindig realizálta, egy nap ezzel jött haza:

– Fát ültettem a nevedre Palesztinában.

Kislány voltam még, s csak annyit tudtam, hogy nekünk, zsidóknak, volt egyszer egy hazánk, ahová Mózes vezetett bennünket az egyiptomi rabszolgaságból, volt egyszer egy szabad országunk, voltak városaink, falvaink, nagytemplomunk, azután jöttek a rómaiak és mindez elpusztult.

Fát a nevemre Palesztinában, milyen új volt ez, milyen különös ajándék, milyen rendkívüli!

S akkor apám elkezdett mesélni az országról, melyet újjá kell építeni, be kell fásítani, mert sivatag lett. Hegyei kopárak, az erdők fáit az idő folyamán elhullatták lombkoronáikat. Sok, sok fa kell oda, sok, sok százezer facsemete. De néhány kitarató év és újra ligetek virulnak ott, kertek, lombos erdők, s lesz ott sok mandula és fügefafa, datolya, pálma, meg olajfa, ciprus, nyárfafa, fenyő és tölgy. És zúgni fognak az erdők, mint valaha régen, városok épülnek fel és falvak és hazamehetnek az üldözött zsidók.

Azután sok, sok éven át minden alkalommal, minden ünnepen, családi évfordulón, születés és névnapon, valami váratlan örömben, de gyászban is, mikor a nagyanyám meghalt, mikor apám egyik testvérét veszítette el, fát ültetett valakinek a nevére Palesztinában. Évek alatt egész kis erdőt, egy erdőnyi fát a messziből. Soha, soha, kint a gálutban, ahol élünk, nem igyekezett szerezni semmit, házat vagy földet, nem akart gyűjteni, mindenét széjjeladta. De előbb garasait, majd mikor jobban telt, szá-

zasait küldte ide fákra, lélekben itt járt százszor és ezerszer, boldogan figyelte a cháluci munkát s mondhatatlanul örült neki. Mindig azt tervezte, hogy majd idejön...

A családból csak én értem ide. Kit gázzal, kit golyóval pusztítottak el mellőlem. Ugye érthető, hogy az izráeli fák gyökerei a szívemig nyúlnak s össze vagyok velük kötve örökre. Ezért fájt olyan nagyon látnom a három kiszáradt fát az arnunai kertben, s ezért tesz boldoggá minden élő, lombos fa Izráelben. Mehetek bármerre az országban, a fákat keresi, a fákat leli meg először a szemem.

– Apám fáí – mondom magamban, s szeretném összegyűjteni azt a szétszórt erdőt, melyre ő adott lehetőséget nagylelkűen és elrévedezve. Előreküldte a fákat, hogy testvérem helyett, akik megöltek, testvéreim legyenek itt.

Sok mindenén túl, ezért vagyok itthon Izráelben, ezért érkeztem egészen haza.

EMLÉKEK A SÁTORBAN

Barátnőm reggelihez hívott meg a sátorba: bevalom, gyermekkorom óta jóformán nem is láttam „szükét”, vagy ahogy nálunk nevezték Szlovákia, Magyarországgal határos vidékein, „kucsát”. Mennyi édes emlék tolakodott elém. Az utcában, ahol laktunk, csak Lang bácsinál volt sátor. Lang bácsi szikár, kicsit mogorva arcán ilyenkor mindig mosoly bujkált, míg ácsolta, építette a sátrat, s mi, az utca zsidó gyermekei, az ő felügyelete alatt, már napokkal előbb díszítettük. Volt ott színes papírfüzér-lánc, dávidcsillag, lampion, meg ezüst dió és sok kis zászló, melyekkel az ünnep nyolcadik napjának estéjén, a kisfiúk vonultak fel a templomba, a Tóra elé. Mi, gyerekek, szlovákok, ruszinok, magyarok meg zsidók jól megvultunk egymással, együtt játszottunk egész éven át valamennyien, de ez a mi külön területünk volt a sátor, melyre büszkék voltunk, melyet féltékenyen őriztünk, s melybe legfeljebb, ha bekukucsálhatott idegen gyerek. A miénk volt a sátor, de milyen aprócska terület volt az, amit egészen a magunkénak mondhattunk, egy kis sátor, mely emlékeztetett a nagy szabadságra, mikor őseink még szabadok voltak, akár a madarak, s erősek és bátrak, mint a puszták vadjai. A sátor vad emlékeket vert fel és vad vágyakat, s mert épp ősz volt, ilyenkor sátoros ünnepen vágyakozva nézegettük a költöző fecskéket, gólyákat és vadludakat, amint elhúztak fölöttünk valahová délfelé, s ahogy a nagyok mondták, a Szentföldön is átrepülnek.

Itt Izráelben a sátorba nem kell behúzódní, hogy az ember szíve ott megteljen emlékekkel és vággyal,

édességgel. Elnézem a barátnőm kisfiát és örülök, hogy ez a gyerek már nem érzi azt az összehúzó-dást, az elkülönülésnek azt a fájó rabságát, amit mi éreztünk. Itt az ég, a végtelen ég, egész Izráel fölött, napjával, holdjával és csillagaival a nagy sátor, a békességes sátor, ahol egészen otthon vagyunk: itt a szukkot sátor gyékénye nem határ, a sátor cöveke nem megállító határkő, melyen túl nincs tovább nyugalom, bensőség, biztonság, hanem egy idegen világ kezdődik rémeivel és üldözőivel.

Amint ott ültem a sátorban, egy másik dolog is felrémlt a sötétség napjaiból. Auschwitzból ötszázad magammal egy hadigyárba kerültem Nyugat-Németországba, Fallerslebenbe. Egy félig lebombázott munkásotthonban voltunk elhelyezve. Hogy hogyan éltünk ott, arról most nem akarok beszélni; a németek nap mint nap ki tudtak találni ellenünk valami újat, gyilkosat. De jött a karácsony, a „szereket ünnepe”, s vele a német parancs: fel kell díszíteni a blokkot, méltón kell fogadni az ünnepet. Társnőim között nagyon sok volt a ruszinszkió romániai fiatal lány, kis falusi lányok, akik most láttak először világot – de milyen világot! – Ismereteik nemigen voltak, nem olvastak könyveket, ha a szívük fájt, szép, bús jiddis dalokat énekeltek, a „gójok” ünnepéről sem tudtak sokat. A rabságban ösztönösen sok mindent megtanultak, tündérújjakkal gyönyörű dolgokat tudtak készíteni, romok alól kikerült apró rongyokból, kartonpapír-hulladékból, a semmiből. Karácsonyfát a németek nem hoztak, a lányok kérésére adtak színes és ezüst papírt, meg színes apró gyertyát. Éjszakákon át folyt a munka, a napi tizenkét órás robot után. Készültek a papírfüzérek, a csillagok, a zászlócskák, csupa gyönyörűség, csupa ötlet. A „szent estére” minden készen volt: a félig beomlott egyébként sötét, nyomasztó blokk csillogott, ragyogott. Mikor a gyárból hazajöttem este, ámulan álltam meg az ajtóban, elállt a lélegzetem: néztem, néztem a feldíszített blokkot és felkiáltottam: – „Hiszen ez szakasztott olyan, mint a gyerekkori »kucska« volt, az otthoni szukkot-sátor, valahol az elérhetetlen messzeségben.”

Azoknak a kis falusi lányoknak képzeletében, akiknek karácsonyi mezbe kellett öltöztetniök a blokkot – anélkül, hogy tudatosan tudták volna, - sátor ragyogott fel, s az elmerült képet, emléket színezték és tették valósággá. Mert a karácsony csak szó volt, idegen pusztá szó, de a sátor, valami élő, valami valóságos, valami igazi.

A német SS-nők, a felügyelőnők, akik megjelentek, hogy a munkát megnézzék, el voltak ragadtatva, a korbács megállt a kezükben. Bámulták és azt mondták, hogy ilyesmit még soha életükben nem láttak.

El lehetett hinni nekik!

EL EURÓPÁTÓL

Nemegyszer elgondolkoztat, hogyan és mikor szakadtam el végleg Európától? Annyi bizonyos, hogy nem Bariban, mikor hajónk, a Galila elhagyta az olasz partokat és kifutott a nyílt tengerre. Az utolsó európai állomáson, ott a kikötőben a zűrzavarban, mikor az alijjázók a leszálló estében türelmetlenül bukdácsolnak egymás hegyén-hátán, ládák és bőröndök között, míg a csiga-emeltyű idegesítő lassúsággal vontatta fel a poggyászt a hajóra, az úttól holtfáradtan számba sem vettem, hogy Európa végleg elmaradt mögöttem. Eszembe se jutott, hogy ezentúl a rejtélyes és sötét Ázsiában fogok élni. Izráel valahogyan külön volt, egy külön sziget, a Bibliából jól ismert tájaival és lelkesítő új történelmével, amint kapuit kitérte az üldözöttek előtt és hazát teremtett a hontalanoknak.

A földrajz sohasem volt nagyon erős oldalam, de Európa térképét a szívemmel is tudtam. Sokat utaztam ott, szerettem a földjét, városait, tájak és emlékek fénylettek fel álmaimban, s a reális térképnél is erősebben vésődött belém a szellemi térkép Európáról. A szabadság és humanizmus zászlócskái voltak ott kitűzve, egy kultúra lámpásai égtek, amelyben hittem, költők énekeltek ott a szabadságról és emberiségről, különböző nyelveken, de ugyanazon a hangon; Európa költői. Egészen fiatalon, amikor a lélek a legfogékonyabb, olvastam Kosztolányi szövegét Európa költőihöz, akik az első világháború után, a vérözönön át egymás felé nyújtották a kezüket, s tiltakoztak a brutalitás, az öldöklés ellen. Minden lelkesített és boldog voltam, hogy ebbe a kórusba szerény hanggal magam is beletartozom, s úgy tűnt, hogy építkezem valamit, ha nem is hidat, legalább pallót, embertől emberig. Akkor még nem sejtettem, hogy az én generációm egy keskeny fényzávon él, két háború között, s hogy a sötétség nemcsak mögöttünk van, de előttünk is. Mikor Hitler elkezdte elrabolni Európa városait, országait, s a német csizma letaposta a szabad államokat, s a tűzvész egyre nagyobb területeket perzsel fel, s az emberiség túlnyomó része állati, torz arcot kapott, minden egyéni bánatom semmivé lett előttem; Európát sirattam, szétszabdalt testét, amely csupa égő marás volt és seb. Versben és prózában csak ez foglalkoztatott, s akkor írtam ezeket a sorokat a naplómbe:

„Álmomban és ébren most gyakran a régi tanteemben állok s a térkép felé megyek, mint egykor iskolás koromban, ha kiszóltattak földrajzórán. Ingadozó léptekkel megyek a falon függő térkép felé, félve, hátha nem találom meg a leckében kijelölt városokat, s ha igen, romokban. Remegve húzom át

a kezem az országok pirossal jelölt határvonalain, vér folyik itt mindenütt, vér. Ujjaim áthúzom a kék vonalakon, a vízeken, de íme ezek is mind megpatlantak, a kék erek mind vértől pirosak. Ujjam megáll a városokon, pirosság tör fel itt is, tűz, s csak hamu marad a helyén, üszök. Ide-oda szaladok Bruggétól-Gentig, Brüsszelig, onnan Lille-ig, Párizsig, majd Amszterdamig, Hágáig. Mindenüvé elmegyek, ahol egyszer jártam s oda is, ahol nem jártam soha. Szívemet húzom át Európa térképén és zokogok.”

Aztán a szellemi térkép is összekuszálódott, csupa szakadás lett. Hol volt a humanizmus és hol voltak a költők, Európa költői? A kortársak, a kortársaim, egyik a másik után árulta el az emberiség ügyét; még jó volt, aki csak hallgatott, és nem üvöltött együtt a farkasokkal. Néha hajlandó voltam azt hinni, hogy én lettem tébolyult, s zűrzavaros, lidérces képek népesítik be agyamat. De a téboly, a zűrzavar rajtam kívül volt, s a farkas, az üldözők hada a nyomomban. Amíg el nem fogtak és azután is gyakran, a legválságosabb órákban, volt bennem valami morális elégtétel, hogy az üldözöttekhez tartozom. Mert csak az üldözöttek őrizték már szívükben az álmot, a humanizmust. Olyan mélységesen megvettem azokat, akiknek módjuk lett volna fékezni a tömeg indulatait és beállottak a tüzet gerjeszteni. Akkor értettem meg József Attila szavát igazán, aki már 1938-ban úgy üdvözölte Thomas Mann-t Pestben, mint „fehérek közt egy európaít”. Európában alig maradt európai, teutonok üvöltöttek ott, végőz lepte el a szemüket, szívükben magasra csapott a gyűlölet, a szennyes tajték minden kis tisztást ellepett. És a táj, az otthoni táj, a szülőföld, Szlovákia, majd Magyarország rémképekkel lett tele, nem emberek éltek ott többé számunkra, csak gárdisták és nyilasok, csak fogdmegek és pecérek, kik emberi vadra vadásztak, gyilkosok és hóhérok. És később, mikor mint „szabad” emberek visszatértünk, mindenfelől kísértetek jöttek felénk, kedveseink arca, akiket lemészároltak, múltunk, melyből kihunyott a fény. Nem, semmi illúziónk sem maradt.

De mi tagadás, ha tépetten is, még ott élt bennem Európa, még nem szakadtam el tőle véglegesen, amikor Bariban, Olaszföldön elhagytam partjait. A múlt gyakran erősebb a jelennél. A folyamat lassú volt s szinte észrevétlen. Egyszer csak arra ébredtem, hogy reálisan és irreálisan egyre közelebb jött a földrész, melyen most élek, problémáival és napi eseményeivel. Ma jobban érdekel, mi van Transzjordániában vagy Szíriában, mint Párizsban. Ázsia nem is olyan sötét, semmi esetre sem olyan sötét, mint a megváltozott Európa. Európa egyre távo-

labb van, olyan, mint egy elsüllyedt világ, ahová nem járok vissza vágyakozva még álmomban sem. Amit Európa alatt értettem, az egy volt a humanizmus, azt szeretném itt fellelni és építeni. Csak akkor fog el valami nyugtalanság, ha verseket olvasok, halott költők verseit, nem a kortársakét; egy Rilkrét, egy Verlaine-t, Adyt, Aranyt vagy Appolinaire-t. Olyankor összerezzenek, nosztalgia kínoz valami után, ami volt és végleg elveszett.

AZ UTAZÁS VÉGE

Mióta az eszemet tudom, mindig utaztam, valóságban és képzeletben. Első maradandó élményem az utazás volt. Ötéves voltam, mikor szüleim Nyugat-Szlovákiából Kelet-Szlovákiába költöztek, Rajecről Nagymihályba. Körmöcbányán utaztunk keresztül, hol körbe futott a vonat, fent a magasban, a völgy felett, s lent feküdt a meseszerűen szép kisváros. A pompázatos képet máig nem tudtam elfelejteni. S azon az úton halt meg féléves húgom, a gyereket holtan tették ki az állomáson Nagymihályban, ahová idegenekként érkeztünk. Anyám a holt gyerekekkel a karján, az idegen környezet, olyan valószínűtlen, olyan rendkívüli volt öt esztendő képzeletnek, melyben még minden esemény friss és maradandó nyomot hagyott, hogy később, mikor írni kezdtem, ezzel az anyaggal küzdöttem sokáig. Újra meg újra megjelenítettem regényben és novellában, de mindig úgy éreztem, hogy csak torzó, kísérlet maradt, mert ismételen felmerült bennem, más és más színekben s úgy tűnt, hogy sose készülhetek el vele.

Gimnazista koromban, mivel a csehek útlevelét nem adtak, felszöktem Pestre s aztán már az iskolapadból megkezdtem a vándorlást, előbb Bécsbe, majd Berlinbe. Ha ma valamiféle okból alibit kéne igazolnom, hol voltam ebben vagy abban az esztendőben, mondjuk február 10-én, vagy július 8-án, a legnagyobb zavarba jönnék, mert voltak évek, mikor négy-hat hétnél alig ültem meg tovább egy helyen, s ha jól meggondolom, arra a kérdésre, hol éltem tulajdonképpen, csak így felelhetnék:

– Európában.

Kezdetben a nyugtalanság vitt, kíváncsiság, becsvágy, később a kényszerűség. Ha nagyon a mélyére nézek, miért vándoroltam annyit, akkor arra az eredményre jutok, hogy az utazás a szabadság illúzióját adta: ezt hajszoltam mindig, ezt kerestem. 1942-ben, amikor már fogoly voltam, pincében, padláson, kertek alján bujkáltam Szlovákiában a transzportok idején, vágyakozva idéztem fel emlékezetemben ezeket az utazásokat, s különösen egy momentumot.

Weimarba Berlinből csak azért utaztam el sürgősen, mert Márai egy egész délután Weimarról beszélt a Café Nürnbergben. Elbűvölten jártam napokig a káprázatos városban, Goethe nyomában. Eckermann feljegyzéseivel a kezemben verseket írtam este, valami fényben éltem, időtlen és boldogan. De egyszer csak egy délután, új öt óra tájt, szitálni kezdett az eső, hirtelen szétfoszlott minden, ami ott tartott, s türelmetlenül, nyomban menni akartam, elmenni. Lecsengettem a portáshoz, s megkérdeztem, mikor indul a legközelebbi vonat Berlinbe. Mikor meghallottam, hogy fél óra múlva, sietve pakoltam. Már tűnt a város, már robogtam Berlin felé s örültem, hogy még aznap este, éjfélfele, megtalálhatom a „bandát” a kávéházban, s azon frissen elmesélhetek mindent. „A banda” írókból és festőkből állt, akik ma nagy nevek, van aki nem él már, s elnyerte cserébe a „halhatatlanságot”. Fogoly, akire lestek, akit üldöztek Tiso bérencei, a szlovák gárdisták, szabadságosabb álmokkal aligha gyötörhette önmagát.

Voltak évek, amikor szabadjegyem volt Csehszlovákia és Magyarország egész területére, országhatártól országhatárig, mint újságírónak, s az utazás még különösebb anyagi gondokkal sem járt. Hónapokon át minden péntek este elutaztam Prágából Budapestre és hétfőn jöttem vissza. Prága és Komárom között már jól ismertek a csehszlovákiai kalauzok, mindig végigaludtam az utat és a kalauz már tudta, hogy a határ előtt fel kell költenie. Soha olyan jóízűen, nyugodtan nem aludtam paplanos ágyban, mint a vasúti kocsiban. Egyszer Utrechtben elfelejtettem átszállni Hága felé, mert elaludtam. De akkor nem is volt csoda, a Reichstag felgyújtása után, már félelmetes napokban utaztam át Németországon, egész éjjel állandóan zaklatták és igazoltatták az utasokat Hitler kopói, s mikor a szabad holland területre értünk, rögtön álomba zuhantam. Délután helyett csak késő este futottam be Hágába.

Megtörtént olykor, hogy csak úgy taláломra kiszálltam egy ismeretlen állomáson és órákig kószáltam egy vadidegen városban. Gyűlöltem a cicéronékat és a Baedekereket, mindent magam akartam felfedezni. Mintha csak éreztem volna, hogy Európa egyszer végleg elmerül a számomra.

De volt ebben az ámokszerű futásban valami, ebben a félálomban és féleszméletben, ami az első pillanattól fogva világos és éles volt, mint a fizikai fájdalom, amely elevenen vág a velőbe, húsba; nem utazhattam semerre soha, hogy ne lett volna az az érzésem, hogy nem jó irányba utazom. Mehettem bármerre, Párizsba vagy Firenzébe, Budapestre vagy Brüsszelbe, Bruggébe vagy Zürichbe, mindig, mindenkor az a gondolat zaklatott, hogy másfelé

kéne mennem, de nem tudtam volna megmondani, hogy hová. Csak valahová máshová, ahol meg tudnék maradni, ahonnan már semerre sem űzne sem vágy, sem álmom.

Igy teltek esztendőik, jól és rosszul, termékenyen és siváran, munkában gazdagon és szegényen. A koncentrációs tábor után Pozsonyban ragadtam, a lendület kihagyott, a vágyakozás megcsappant. Alig mozdultam, nem telt már semmi örömöm az utazásban. Európa olybá tűnt, mint valami nagy hínár, amely behúzta mindazt, ami szívemnek kedves volt. Egyre közelebb jött Palesztina, majd a szabad Izráel. Közvetlenül a világháború előtt Konsztantinápolyba akartam utazni, s onnan átjönni ide látogatóba, ez a tervem már nem sikerült. Mikor a németországi Salzwedelben az amerikaiak felszabadították, már tudtam, hogy ide kell jönnöm, s le kell vonnom végre a tanulságot. De előbb még „haza” akartam menni, mert azt hittem, hogy az enyéim megmaradtak Szlovákiában és össze akartam szedni még a kiadatlan kézirataimat. De családomból senki sem maradt, s a „művet”, melyre ráadtam az életem, mely kínból és álomból született, apám elásta és sose került napvilágra. Mikor 1949 novemberében végre alijjázhattam, ez volt életem első utazása, mikor nem rémlett fel az az érzés, mikor nem kísértett az a gondolat, hogy nem jó irányba utazom.

Azzal a biztos tudattal jöttem, hogy minden eddigi utazás, vonaton, hajón, kocsin és repülőgépen, csak tévelygés volt, bolyongás, céltalanság, mely nem hozhatott megnyugvást. Soha nem volt semmi marasztaló, pihentető. Mikor Haifán a hajóról leszálltam, tudtam, hogy végérvényesen megérkeztem.

KELETEN

Mindenkinek van romantikus időszaka, nekem is volt. Akkoriban Európából elvágytam Keletre, nagy utazásokat akartam tenni, s mert az ember elképzelései is határoltak s álmai gyakran olvasmányokhoz kötődnek, Keletről való elképzeléseim elvegyültek az Ezeregyéjszaka meséivel, Pierre Loti, Claude Farrère és Mirjam Harry regényeivel. Csillámos ködfátyol lebegett előttem teletűzdelve félholdakkal és csillagokkal. A cionista gondolat, a herzl-i álmom, a feltámadott föld, az ős-újországnak, a chaluci munka nem tartozott bele ebbe a képbe, mert az első pillanattól fogva, mikor először hallottam, olvastam róla, mint valóságot érzékeltem.

Nem jutottam el soha „Keletre” és soha semmit sem láttam abból, amit híres utazók és francia írók festettek élém: hazaérkeztem viszont Izráelbe. Bét-

olimból Tel-Avivba kerültem. Itt minden olyan modern, az életforma különös keveréke az amerikaiaknak és európainak (sok külsőségben gyakran Pestre emlékeztet), nehezen lehet benne valami orientálist felfedezni. Jeruzsálemben hónapokon át éltem. Csendességével és nyugalomával néha úgy hat rám, a Ben Jehuda utcai kis törzskávéházamból nézve, mint egy német egyetemi városka a nácizmus előtt. Csak Bakán és Givát Saul felé van nagy mozgalmasság, színesség a sokféle keverék néphullámlásának folytán. De hát ez a *kibuc gálujot* (sokféle, kevert világ – *a szerk.*) a maga teljességében, ez izráeli jellegzetesség és alig van köze ahhoz a Kelethez, melyről fentebb beszéltem. Az Óvárosba sajnos nem lehet eljutni, mert nem a miénk. Jártam erre-amarra az országban, egyszer a bétlidi úton láttam három tevét és Igzimben és Jibnén felkődött valami keletiesség a málló és pusztuló mecsetek körül. Ez volt minden.

– Miért nem utazik le Akkóra? – mondja egy nap Rosner kollégám a tel-avivi kávéházban – az aztán a hamisítatlan Kelet, minden színességével, romantikájával.

Mivel amúgy is folyton úton vagyok, Nahariára menet megálltam Akkón. Szeretek egyedül csatangolni, egyedül „felfedezni” ezt azt. Akkón nem ismertem senkit, hiába böngésztem az izráeli címtáramat, nem találtam senki ismerőst, kedvemre kószálhattam. Valóban, hirtelen Haifától alig egy félóránnyira, egy másik országba csöppentem. Nem találok ugyan titokzatos, sűrűn lefátyolozott gyönyörű hercegnőkkel, akik kilesnek a hárem ablaka mögül, sem effendikkal, sem eunuchokkal, sem pasákkal, meg Ali Babával sem, csak elszélesedett, elvéhdedett, csúnya, ragyás, sajnos fátyoltalan arab asszonyokkal és bugyogós, egyszerű férfiakkal, akik fehér kendőt viselnek, és csomó arab gyerekkel.

Kora délelőtt van, ragyogó napsütés, a csarnokszerű kávéházakban kényelmesen eldőlve a székeken, pipáznak az arabok, dominóznak, lassan tereferélnek, valami tunyaság, nyugalom és lomposság árad mindenütt. Kis boltok a sikátorokban bolthajtások alatt, minden elképzelhető áru közszemlére téve, minden kirakva, az egész akkói óváros egyetlen nagy vásár. Az izráeli kis üzletek, műhelyek s kávézók kirínak európaiasságukkal, tisztaságukkal, ízléses berendezésükkel, nylonabroszokkal, ebből a színes keletiességből.

Megállok az egyik izráeli *gazozomnál* (üdítőital kioszknál – *a szerk.*).

– Hogyan élnek itt? – kérdezem – hogy vannak az arabokkal?

– Együtt dolgozunk, együtt élünk velük, jól megvagyunk.

- Mit gondol, járkálhatok egyedül köztük?
- Nyugodtan, a mi arabjaink békés emberek, nincs mit tartani tőlük.
- Valaki azt mesélte Haifán, hogy nem tanácsos...
- Badarság – mondja most teljes meggyőződéssel.

Pillanatra elfog a vágy, beülni egy arab kávéházba. Baudelaire biztosan ezt tette volna Akkón és hasisos pipát rendelt volna, hogy azonnal színes, keleti álmokba merüljön. De én már régen nem vagyok költő, csak közíró és hasisos pipát amúgy sem lehet kapni, felmegyek hát a lépcsőkön és befordulok a mecset udvarára. A keleti templom szépsége, vonalainak arányossága, nemessége megragad, az épületekkel körülfogott négyszögletes udvaron sok virág, valami ünnepélyesség és csönd. A nagy térben összesen három arab férfi, az egyik a mecset bejárata előtt áll, amint észrevesz, felém tart:

– Meg akarod nézni a mecsetet, *geveret* (asszonyom – *a szerk.*)? – kérdi udvariasan. – Bólintok, hogy igen. Most a cipőmre mutat:

– Le kell venni a cipődet.

Hitetlenül nézek rá:

– Csak nem?

– De igen – mondja – másképp nem lehet.

Átvillan az agyamon: ha a cipő közben eltűnik, mezítláb mehetek Nahariára, a cipőt most vettem; riadtan nézek körül.

Az arab eltalálja gondolatomat, s arcának sértődött közlése van.

– Itt nincsenek tolvajok – mondja – és érzem, hogy dühös.

Gyorsan lehúrom a cipőmet és mezítláb lépek a szentélybe, az arab is leveti saruit. Süppedő szőnyegek odabent, káprázatosak, pompázatosak, gyönyörűek, az aranyozott mozaikkockákon, az ablakok színes üvegén táncol a napfény. Noha péntek van, senki sincs kívülünk, a mohamedán templomban. Az arab két híres pasáról mesél, akiknek a nevét nem jegyeztem meg és mikor kimegyünk a templomból, elvezet a két kőszarkofághoz, melyekben évszázados álmukat alusszák. Megmutatja még a híres napórát és aztán baksisért nyújtja a kezét.

Újra sikátorokban bolyongok, kanyargós, néptelen utcán, előttem senki, mögöttem senki, aztán hirtelen kopogó léptek a hátam mögött. Kissé öszszerezzenek, ijedten nézek vissza. Tíz lépésnyire fiatal arab férfi, utolér, elmegy mellettem, rámnéz, rá nézek.

– Sálom – mondja. – Sálom – felelek. – Béke van, béke, gondolom, csak mindig béke legyen.

Most az egyik kapualjból egy másik arab kerül elé, egészen közel jön, bizalmasan kérdi, suttozva,

noha sehol egy lélek s csak a tenger moraja ér idáig:

– Cukor, csak egy font az ára.

Intek, hogy nem.

– Miért nem? Nem kell félni.

– Nem félek – mondom, de a cukor nem kell.

– Talán valami egyéb, tyúk, csirke, tojás.

– Nem kell.

– Ne féljen – mondja most már nyomatékosan, de az arcán átsuhan valami. Mintha egyszerre most ő félne tőlem, hogy ebbe a jó kis *suk-sáchorban* (fekete piacban – *a szerk.*) nem vagyok benne. Növekvő bizalmatlansággal figyel. Szeme mintha azt kérdezné: mit keres akkor erre?

Végre is nem vagyok sem besúgó, sem rendőr. Mosolyogva, a legnagyobb tapintattal mondom:

– Úton vagyok, csak nézegetek, nem vásárolok semmit.

Mire sarkon fordul, otthagya faképnél és gyorsan eltűnik a sötét kapualjban.

A városon kívül vagyok, kint a szabad tengernél. Milyen kék itt a tenger! Mindenfelé rongyok, kacat, hordóabroncsok, hulladék, vasalkatrészek. Egy öreg arab rongyokban, motoz, kotor, botjával turkál a lomok között... Odébb gyerekek játszanak, belegázolnak a vízbe. Innen nézve a város lenyűgözően szép, itt tűnik ki páratlan festőisége, a várfalak, a bástyák, a tornyok, a mecset gyönyörű összhangja fogja a tekintetet. A várfalak alatt zúg a tenger s körülöleli az egész várost. Csak állok, állok, nézem és nem tudok betelni a látvánnyal. El tudom képzelni, milyen fogcsikorgatva, dühösen, a szégyentől megalázottan állt itt egykor a „verhetetlen” Napóleon, aki a várat nem tudta bevenni. A nagy hódítónak ez volt az első kudarca, itt kezdett hanyatlani a szerencsecsillaga. Én boldogan állok itt, örömmel a szívemben, a fiatal zsidó haganistákra gondolok, akik csodálatos módon győztek és az izraeli népre, mely megtelepedett Akkón, a kis emberekre, a gyufaárusra, a gazozosra, a rendőrré, a kávéusra, a szatócsra, a szabóra és a többiekre, akik okosságukkal és emberiségükkel ezt a győzelmet napról-napra megerősítik.

CSAK SZABADSÁGBAN ÉRDEMES ÉLNI

– Olyan volt, mint valami varázslat – mondogatom magamban, míg visszagondolok a jom háácmautra, a felszabadulás ünnepére Jeruzsálemben és nem tudok felébredni a varázslatból. Mirjám dobot pergetett és énekelt az Egyiptomból való szabaduláskor és én sajnálom, hogy a líra már rég elhalt szívemben, s nem zenghetek dalt, hömpölygőt és

nagyszerűt a nap dicséretére. Prózába tört dadogó szavakkal talán mégis sikerül valamit kifejeznem, valamit érzékeltetnem a mámorból, mely a várost elragadta.

Amint tűnt a napfény és leereszkedett az este, s kigyúlt a sok csillámló villanydíz, a sok fény végig a Jaffa utcán, le a postáig és azon is túl köröskörül Jeruzsálem szívében, úgy lobogott fel az öröm minden mesterséges félynél erősebben. Talán senki sem volt, aki ne vigadt volna, gyermek és öreg, ifjú és felnőtt. Mintegy varázsütésre dalolni és táncolni kezdett a város spontán, lelkesen. Hömpölygött, áradt a nép, egyre több és több ember özönlött mindenfelől, táncba kezdtek az utcákon a fiúk és a lányok, és nem hagyták a táncot abba hajnalig, s akkor mintha csak azért tartottak volna pihenőt, hogy másnap folytathassák.

Míg így kerengtek, szédült örömben, boldog megfélekezéssel, nekem úgy tűnt, hogy a jeruzsálemi hegyek és dombok is részt vesznek a körtáncban, hogy a föld is órát táncol, s a hold is az égen, meg a csillagok. Az öröme, egy nép öröme ez a fokát el sem tudtam volna azelőtt képzelni. Még hasonlót sem láttam soha, pedig elég cécos, zászlós felvonulást, ünneplést, hivatalos ünnepet láttam Európában. Ehhez a mámorhoz, ehhez az örömhöz nem kellett sem bor, sem csapszék, rekedt hangú propaganda sem, s szív mámorra volt ez, a szabadság nagy élményének mámorra.

Magam is boldog örömmel ödöngtem óraszám a utcákon s nem tudtam betelni a látvánnyal a felszabadulás napjának előestéjén, s mint a hóratáncoló láb, az én lábam se tudott megállni. Ki ne ösmerné azt az érzést, mikor az ember örömeben futni szeretne, szaladni, valami vonzza, húzza, elkapja a lendület, mint az áradó folyót, mely kicsap partjaiból.

A hullámzó tömegben most valaki élém került, egy szép, még fiatal asszony, fejkendő a fején keletiesen kötve, édes, szív alakú arca van, gyerekkocsit tolt, megáll, néz rám, megállásra kényszerít a tekintetével, de nem szól egy szót sem. Ösmerem-e, nem tudom, csak homályosan sejtem, de már a számon van:

– Ugye ösmerjük egymást? – s akkor valami úgy érint, mint a villamosítés, tűz és hideg fut végig rajtam.

– Lenke – mondom és egymás nyakába esünk. Istenem, igazán Brandler Lenke, akivel a hitleri hadigárban együtt dolgoztam, aki ott állt a nagy gép mellett, rongyokban azzal az édes arcával, mikor a kacská kezű, nyomorék német hajcsár hajszolt bennünket. Az aknagyártó gép hasonlított a guillotínra és mi arról ábrándoztunk, hogy „Kacsákat” egy nap, a felszabadulás napján lefejezzük.

Nem lehetett szebb ajándéka a sorsnak, mint az egykori rabtárssal összetalálkozni jom-háácmaút ünnepén Izráel fővárosában, Jeruzsálemben – s éreztem, ő is ezt gondolja, míg felcsillant a könny a szemében.

Most a kérdések özöne zúdul.

– Kiről tudsz, mi van a többiekkel?

S mint pergő filmen úgy jelennek meg arcok egymás után, szemek, mozdulatok. Mi van a sógornóddal és a három kis lánnyal? Hol van Figi?

– Figi? – emlékszel rá?

– Hogyne – mondom –, olyan szép szeme volt, kedves hangja.

– Emlékszel, mindig szavalt...

– Igen, igen, hol van, beszélj.

Lenke arcán egyre sötétül az árnyék.

– Már nincs, meghalt, a felszabadulás után, a tüdeje nem bírta.

Ő azok a kislányok, villant át rajtam az emlékezés, nem hagytak ablakot nyitni, mert fáztak, hiába beszéltem nekik: igaz, hogy majd minden éjjel felkeltem, mikor már mindenki aludt és kinyitottam az ablakot, de a legyengült fiatal szervezetbe mégis beletette magát a tuberkulózis. És hogy haragudtak az emberek Bránára, a vezetőnőre, mert kivételezett a falujabeliekkel, én is haragudtam rá ezért úgy általában, de bár csak még jobban kivételezett volna Figivel, talán még néhány tányér leves, még pár szelet kenyér segített volna...

Erőszakkal kiszakítjuk magunkat a sötét gondolatokból, nevek röpködnek, címek, ki jutott ki Izráelbe a fallerslebeni csoportból...

– Lenke, ugye gyönyörű ez itt Izráelben – mondom végül – ez az igazi felszabadulás. Mi azt hittük, hogy akkor szabadultunk fel, mikor az amerikaiak bejöttek Salzwedelbe. Aztán keserűséggel láttuk, hogy az nem az igazi, már másnap ürmecseppek kerültek az örömpohárba; mert már másnap elkezdtek az amerikaiak a németeknek kedvezni, nekik osztottak előbb kenyeret és nem a csontig száradt „haetflingek”-nek. És semmi sem volt úgy, ahogy reméltük. Ez az igazi felszabadulás itt Izráelben, ez a színültig örömmel telt pohár. Mert bár az élet nehéz, nagyon nehéz, de csak szabadságban lehet élni, csak szabadságban érdemes. Csak szabadságban van íze a kenyérnek és fényük a csillagoknak...

A KÍSÉRTETIES ALIJJA

Az élő alijjáján kívül egy másik alijja is érkezett Izráelbe, hangtalanul némán, titokzatos csendben, a kísértetek alijjája. A mártírok lelke érkezett haza, ötmillió mártír. Nem a szelek szárnyán jöttek, nem

virágos mezőkön át: haló porukat Auschwitz átkos földjén szedték össze és az urnákat a haifai kikötőből felvitték a jeruzsálemi Cion-hegyre. Szimbólumként jöttek, hogy senki se felejtse, hogy az ő vérükön is szerződött az ország, az ő vérük hullása kellett ahhoz, hogy anyák nyugodtan dajkálhassák gyermekeiket és a házfedél oltalom legyen a fejünk fölött.

Kísérje őket pálmaág és lengő szellő, mely a hazai földről mesél, nőjön fel nyomukban sok, sok vidám, boldog kis gyerek, nőjön emlékükre sok, sok datolya és almafa, teremjen sok, sok búza és szőlő. Éljen, érjen, virágozzék és teremjen emlékükre és annak emlékére, hogy Izráelt nem sikerült kiirtania sem Ámáleknek, sem Hitlernek.

MESÉK AZ ULPÁNBÓL

HÉBER ÍRÁS

Héberül sokkal könnyebben lehet megtanulni írni, mint olvasni, persze csak úgy, ha a magánhangzók jelzését, a pontokat elhagyjuk. Más kérdés, hogy a leírt szöveget el tudja-e olvasni az ember? Ez legalább olyan próbatétel, mint mikor a gyorsírást kell „visszaolvasni”. Két hete lehettem ulpán-növendék; folyamatosan, sebesen írom a feladott leckét. Spitzer megkérdi tőlem:

- El is tudod olvasni?
- Megütközve nézek rá:
- De hiszen nem nekem kell ezt elolvasnom. Csodálkozik?
- Hát kinek?
- A tanárnőnek – felelem és a legnagyobb nyugalommal szántom a sorokat tovább.

Az ivrit-írásba egyébként egészen beleszerettem, mert sokkal gyorsabb minden más írásnál és én amúgy is egy „magángyorsírást” alakítottam ki a magam számára. A magyar szöveget is visszafelé, ivrit jelekkel kezdtem írni. (Csak nekem tűnt volna fel, hogy Gabelsberg gyorsírási jelei milyen feltűnő hasonlatosságot mutatnak az ivrit és arab írásjelekkel?) Óra közben egyik osztálytársammal így leveleztem. Mert miféle iskola az, ahol a diák az óra alatt nem levelez titokban a diáktársával? Be kell vallanom különben, hogy mivel a négy elemin kívül mindig magántanuló voltam, az elmulasztott diákcsínyeket most hoztam be. Csak a következő csekélységet említem meg: az ivrit lecke szövegbe, nem tudván a kísértésnek ellentállni, ivrit betűkkel egy magyar mondatot csempésztem. Egész kurta kis mondat volt. Mikor másnap a javított füzetet visszakaptam, az amúgy is erősen piros tintával tarkált

szövegben most két nagy piros kérdő- és felkiáltójel vöröslött véstjelzőn. Szegény, áldott tanárnő, aki csupa lélek, csupa jószág volt, az elmezavar enyhe tüneteit fedezhette fel, mikor a szövegnek semmiféle értelmet nem tudott adni, akár *pátácbot*, akár *kámácot* (pontozott magánhangzó jelek – *a szerk.*) képzelt a betűk alá.

(*Van hazám*. Neografika Press, Tel-Aviv, 1956 [1959]. 69.)

HÉBER ÓRA

Arra a délutánra pontosan emlékszem. Áprilisban volt ez, a másnapi leckét tanultuk és a tankönyv nyolcvanadik oldalán tartottunk. Fojtogató chamszin szárítottta a torkokat, szűk kis tanteremben húszan zsúfolódtunk. A nyolcadik nyelvyakorlatot fordítottuk.

El kell gondolni mi az, amíg húsz tanuló végigolvassa egy és ugyanazt a szöveget, rosszabb ez, mint a legnehezebb chamszin. A mondatnak mindenki más értelmet ad, egyszerre legalább tízen beszélnek, természetesen különböző nyelveken és a mondatvég az értelmetlenség homályába vész. Ez már szokásos dolog volt.

De ezen a délutánon valami rendkívüli történt. Mikor elkezdődött, három óra lehetett, akkor találkoztunk először a kedves dávká szóval, mely ugyan itt áléffel végződött, de eredete iránt nem lehetett kétség. Ki ne ismerné ezt a szót, ki ne tudná az értelmét? Külföldön még a rendes gójok is ismerték. Igen ám, de ami érvényes külföldön, az nem érvényes Izráelben, sőt. A régi jó dávkáról ugyanis kiderült, hogy nem azt jelenti, „jusz is”, hanem hogy „ellenkezőleg”. Csekélység, ugye? De ezen a dávkán megakad az egész előremenetel. Mose Sächor és Kovács majdnem egymásnak mennek, Spitzer reng a nevetéstől, Korn dühöng és geveret Török most már nem tudja, hogy „dávke” jött-e el Pestről, vagy sem. Közben a soros tanár, dr. Neumann is bejön és körülbelül tíz, sohasem hallott, új szóval magyarázza a dávkát, mire mindenki magába száll és az ijedtségtől elnémul. Alig teszi ki a tanár a lábát, a vihar újra kirobban. A chamszin és a dávká együtt, az igazán sok egy kicsit. Az idő már hatra jár, én vágyakozva gondolok a kertre, az Ulpán kertjére, ahol az áldott szellő hűsítő legyezővel már biztosan elindult. Milyen jó lenne mély, szabad lélegzetet venni, nem ellenkezőleg, hanem jusz is. Végre kitörök:

Mi van ezen a dávkán annyi magyarázni való, mikor értelme minden szótári értelemnél világo-

sabb: Dávká az, hogy mi zsidók, inkvizíciók, pogromok, Hitler után még mindig vagyunk, az egész nép egyetlen dávká, és főleg dávká az, hogy megszületett Izráel-Állama.

SZAVAK

Noha legjobb barátságban éltem osztálytársaimmal, ők korántsem örültek úgy az én megszólalásomnak, mint a tanárnő. Nem volt ebben semmi rosszakarat, egészen más oka volt. Átlagban naponta legalább hatvan új szó fordult elő, annyit kellett megjegyezni, bevágni. De én nem tudtam mindig a kijelölt úton haladni, engem olyan szavak is érdekelték, melyek nem tartoznak a praktikus szókincshez és amelyek nélkül, általános felfogás szerint, egy életen át meg lehet lenni. Idegen nyelveket, őszintén szólva, sohasem gyakorlati célból tanultam, ámbar erre is szükségem volt, mert éveken át utaztam különböző országokban. De egy nyelv számomra mégis ott kezdődött és végződött, hogy megértettem Goethét és Rilket, vagy Baudelairet és Louise Labét, vagy egy Petrarca-sonettet. Így néha előbb tudtam, mi az, hogy nefelejts, vagy szenvedély, mint kenyér. Ami nagyon buta dolog lehet mások szemében, de engem célkitűzéseimhez közelebb vitt. Így a héber órán is megtörtént, hogy váratlanul váratlan szavakat kérdeztem, olyan szavakat, melyekre a kutya sem kíváncsi. S mivel a szavak egy gondolatsornak az elindítói olykor, egész szép új szófűzér került fel a táblára, az osztály nem kis megrökönyödésére. Ijedtség volt, ha megszólaltam:

– Újabb hús szó! – mondta az előttem ülő Korn rémülten és elkeseredve, gyorsan elővette a ceruzáját. – És ha legalább valami „okosat” kérdezne – gondolta – de ezt már nem merete mondani, csak a szobatársnőmnek, Szonjának panaszolta fel utóbb. Egy ilyen nem „okos” szó végképp rajtam ragadt: jejus, jejusa – reménytelen. Ezt az izráeli szótárba annyira bele nem illő szót, mert hisz itt semmi sem reménytelen, még az ivrit nyelv elsajátítása sem – mindig mentegetőzve és mosolyogva ejtette ki a tanárnő és nem mulasztotta el hozzáfűzni:

A geveret Szenes szava.

(*Van hazám*. Neografika Press, Tel-Aviv, 1956 [1959]. 79.)

TALÁLKOZÁS

Sabbat délután a kertben ültem könyvvel a kezemben és magoltam. A pihenőnapon átvettem az előző

heti anyagot. A tankönyv – mint már említettem – szellemtelen és báj nélküli szövegek gyűjteményének készült, történeteinek végigmenni olybá tűnt, mint a sivatagban járni, legalább is a 95-ik oldalig. Ezen az oldalon feltűnt egy rövid kis vers: megdobbant a szívem: héber vers, nem fordításban, az eredeti nyelven. Ráchel írta a verset, a költőnő, akiről azt mesélték nekem, hogy a kibucban élt, a földelken dolgozott és versei olyan természetesek és gyöngédek, mint a sarjadó fű, vagy a virágok. A szövegeknek minden szavát kiszótároztam már, de a szöveg mégsem élt számomra, megközelíthetetlennek látszott, mint egy hegycsúcs. A szavak nem fonódtak egymásba, csak szótári jelentéssel álltak egymás mellett, mereven.

Elmerülten újra meg újra, kínlódva betűztem a verset, meg akartam hódítani magamnak, mint ahogy egy lelket keres az ember. Egészen közel ültem a kerítéshez, élősövény fogta körül a kertet, a sövénynél most megállt három fiatal lány, két kis fekete, meg egy magasabb szőke. Meleg, kedves arcuk volt. Bekukucskáltak hozzám és átszóltak, mit olvasok.

– Tanulok – mondtam – de nagyon nehezen megy, talán segíthetnétek...

Siettek befelé a kertbe és már le is ültek mellém a fűbe. Eléjük tettem a verset.

– Ó – mondták örömmel –, hisz ez egy egyszerű dal – ez lenne nehéz? – és a szemük kerekre nyílt a csodálkozástól – hiszen ezt mindenki tudja.

S egyszer csak azon vettem észre magam, hogy énekelnek, a verset éneklük s olyan könnyedén szállt fel ajkukról a nehéz „szöveg”, mint egy lebegő szárnyú madár. Milyen egyszerű volt most, milyen természetes, kis időbe telt és velük énekeltem:

Lo sárti lách árci
Velo péárti sméch
Bááílilot gvura
Bislál keravot
Rak éc jadaj natu
Choféj járdén soktim
Rák svil kavsu rágláj
Al pné szádot.

Mélyen a szívembe zártam a verset, a szívemben zenélt már, nemcsak a fülemben, éreztem nem legenda, hogy Ráchel versei a nép ajkán élnek. Ott ültem a fűben az iskolakertben a nép gyermekeivel, két kis témoni lánnyal, s egy harmadikkal, akinek a szülei Oroszországból jöttek. S mintha a dalban üzentek volna mezők és rétek, benne lélegzett az erעי föld, s egyszerre olyan otthon éreztem magam, olyan otthon, mint eddig soha, s szerettem volna

nemcsak énekelni, de körbe is forogni, sokáig, míg beleszédülök a boldogságba. Átöleltem az egyik témoni lányt, visszafojtottam a könnyeimet, s csak annyit mondtam, míg nagy fekete szemébe néztem:

– Van hazám...

BÁRÁNY-BEKECS ÉS EMBERI JÓSÁG

„Sátram” előtt üldögéltem a decemberi napfényes reggelen, a bét-lidi táborban, és fésültem a hajamat. Előzőleg petróleummal mostam meg, mert nagyon kuszált és poros volt a hosszú úttól. Anyai nagymamám Rajecen, ha látogatóba mentem hozzá, petróleummal mosta, hogy jobban nőjön és szebb legyen. Így jutott ez eszembe. A jugoszláv nők, akik hajnalban végleg elutaztak, hagytak rám egy ptiliát és egy kevés neftet. A neft (benzin – *a szerk.*) ugyan kegyetlenül csípte a fejbőrömet, de azzal nyugtattam magam, hogy ez is beletartozik az új, szokatlan életbe. A ragyogóan tűző nap, télen, decemberben, az európai ködös, nedves, ónszürke november után, kábítóan gyönyörűnek tűnt, nem tudtam betelni vele.

Az úton egy tagbaszakadt, nagydarab férfi közeledett, jó ötvenes lehetett, megállt előttem:

– Egyedül lakik itt?

Bólintottam.

– Túl nagy magának ez a sátor, idehozom a holmimat és beköltözöm. Jobb lesz nekünk itt ketten.

Az udvarlásnak ez a módja sehogy sem tetszett nekem. Élénken tiltakoztam. De a férfi teli szájjal nevetett és el volt ragadtatva az ötlettől. Het-havát összehordott, beszélt, beszélt, hogy elnyerje beleegyezésemet. Mikor végre sikerült tervéről lebeszélnem s egyedül maradtam, megcsappant kedvvel néztem bele a ragyogóan fénylő napba. A sakálaktól nem féltem, az éjszaka ide-oda futkározó patkányok sem izgattak különösebben, de ez az otromba alak egyszeriben elűzte az édes varázst. – Valamit tennem kell – mondtam magamnak –, de mit?

Gomolygó, homályos gondolat volt, de mégis belekapaszkodtam. Jelentkezem az ambulancián, az orvos bizonyára beszél valamilyen európai nyelven, meg fog érteni és segítségemre lesz.

Az ambulancián, a szűk, homályos előszobában sokan szorongtak, keletiek és európaiak. Egy fiatal, húsz év körüli ifjú, szürke pantallóban és fehér ingben, egyik lábát a másikon átvetve, mohón cigarettázott, s amikor beléptem, odaszólt magyarul a mellette ülő csinos lánynak:

– Pont erre a nőre van még szükségünk!

Jampec – gondoltam –, de egy arcizmom sem rándult.

Ebben a pillanatban kinyílt a rendelő ajtaja s a fehér köpenyes orvos, háta mögött az ápolónővel, körüljártatta szemét a társaságon és tekintete megállt rajtam. A meglepetéstől felkiáltott, nevemen szólított és kitérte a két karját:

– Milyen öröm, mióta van Izráelben?

A váróba beáradó fénytől jóformán nem láttam, a hangot sem ismertem meg, de már repültem a kitért karok felé. Csak amikor egészen a közelébe értem, akkor ismertem fel doktor Vozárt. Utoljára a második világháború előtt találkoztunk Michalovcén, nyári vakáción, az akkor Prágából hazajáró medikus reggelenként mindig rakettel sietett ki a tenispályára.

Mielőtt a rendelő ajtaja becsukódott volna mögöttem, még láttam a jampec hökkent, megnyúlt arcát.

– Valami baj van? – kérdezte most már az orvos szakszerűen.

– Semmi komoly, azonkívül, hogy kicsit éhes vagyok, a probléma a sátor körül van.

– Mindenem azonnal segítünk – mondta mosolyogva, miután meghallgatta a mesét. – Elég rossz bőrben van, kiutalok tejet, vaját, tojást és délben elviszem Chalifékhoz. Jugoszláviai népek, a férfi súlyos szívbeteg, ezért az iroda melletti kőházban helyezték el a feleségével együtt. A szobában van még egy harmadik ágy, mindig kérnek, ha jelentkezik, akivel beszélni is tudnak, vigyem hozzájuk. Hát maga most kapóra jön...

Chalifék valóban angyali emberek voltak; a férfi zömök atléta, dús üstökkel és busa szemöldök alatt melegen fénylő zöld szemekkel – nem hittem volna betegnek –, az asszony jóval fiatalabb, fekete szemű, kedves arcú, csupa szívéllyesség. Nagyon barátságosan fogadtak. A szobán meglátszott az asszonyi kéz nyoma, asztalterítő, virág, a falon fényképek, mindjárt egészen otthonosan éreztem magam. Chalif úr, bár folyékonyan, de idegen akcentussal beszélt magyarul. Hamarosan elmondta, hogy az első világháború alatt orosz hadifogolyként került Magyarországra és ott ragadt.

Chalifné ugyan a tábor konyhájáról hozta a kosztot, de otthon megpótolta, ízesítette, most már az én adagommal együtt. Volt edénye, étkészlete, terített asztalnál, urasan étkeztünk háromszor napjában, s nagyon összelekedtünk. Pénteken kuglófot is sütött sabbatra, s mivel tojást csak orvosi utalványra adtak, sárga sütőtököt tett a tésztába tojás helyett és a „Wundertopf”-ből kikerült kuglófnak mégis felséges íze volt. Mesélte, hogy egy híres szerb szakács jött rá kényszerűségből a receptre, a

háború ínséges napjaiban. Chalifné szótárból szorgalmasan tanult héberül, sok szót tudott már, de mondattá alakítani persze, nyelvtan hiányában, nem tudta őket. Egyetlen 16 éves fiúk (második házasság volt) komoly rajzkészsége révén felkerült Jeruzsálembe a Becálél iskolába és egy kamoni moszádban lakott. A fiú volt egyetlen reményük, csillaguk, míg ők türelmesen vártak itt a beígért *sikunra* (lakótelepi lakás – a *szerk.*), azt tervezték gázozos bódét nyitnak majd Natanján.

Engem valósággal kényeztettek; ha át is utaztam Tel-Avivba, vagy másfelé, sabbatra mindig „haza” siettem hozzájuk, s mindig a tüneményes kuglóffal és friss kávéval vártak. Egy reggel ösmerősökhöz autóbusszal Chederára mentem át könnyű kosztümben, esőkabáttal, az idő enyhe, napfényes volt, de mire Chederára értem, eltűnt a napfény és az égen sűrű felhők tornyosultak. Ösmerőseimet nem találtam odahaza, a szomszédok szerint Haifára utaztak, de a városka annyira tetszett nekem, hogy elhatároztam, néhány órára ott maradok. Villaserű házak, virágoskertek mellett mentem el, lehet, hogy ma már csak képzelem, de úgy emlékszem, a házak teteje piros volt, s a házak előtt sok játszódozó kisgyerek, mindez vonzón, üdén hatott és marasztalt.

Amíg így csellengek, egyszer csak hirtelen apró fehér csillagok szállingóznak a levegőben, nem akartam hinni a szememnek, kinyújtottam a kezem utánuk, valóban hópihéek voltak, havazott. Előbb csak gyéren, aztán egyre sűrűbben hullt a hó, már tűntek a házak piros tetői fehérre cukrozottan, s a zöldellő fák szinte percek alatt elvarázsoltan, fehérre álltak. Minden házból sívítózó gyerekek özönlöttek ki, kisfiúk, lányok, tágult szemmel nézték a csodát, amelyet életükben először láttak. Kinyújtották ők is a kezüket, mint én az imént, boldog ragyogás ült az arcukra, tapiskoltak, kacagtak, sohasem álmodott játékot küldtek le nekik az égiek. Nagynagy sziták lehettek odafenn, mert most már tömegben zúdult le a hó, zsákszámra lisztként, de azután belekapott a szél az egyenletesen szitáló hóba, s elkezdett vadul kavarogni, mint aki megőrült. A vihar korbácsot ragadott, s amilyen istenes volt a táj, s a városka, néhány perccel előbb a csendben hulló hóban, olyan vad, riasztó képet mutatott most. A gyerekek riadtan futottak vissza a házakba, én meg a széllel birkózva, csak nagy nehezen, átázva, dermedten értem be egy bárszerű kis kávéházba, ahol forró tea mellett, még órákon át figyeltem a felgyülemlött hóba tölcséreket vágó, tomboló szélvihart.

Késő délután kerültem vissza Bét-Lidbe. Már messziről látszott a vihar kegyetlen pusztítása, a sátrak egy részét valósággal elsöpörte, szárnyaikat

letépte, a friss hó itt már jéggé fagyott, ropogott. Hiányos, lenge öltözetű gyerekek topogtak tanácstalanul a hóban, ványadt arcukon kétségbeesés. A dermedtté változott világ nekik nem jelentett örömet, mint a chedarai gyerekeknek, nekik nem játékra érkeztek az égből a fehér csillagok, hanem szenvedésre. Az irodában a lócákon riadt szemű anyák ültek csecsemőkkel, kisgyerekekkel az ölükből, szoroson egymáshoz húzódva, s forró leheletükkel melengették a kicsinyeik kékre-zöldre fagyott arcát, kezét. A mentés megindult, a kőből épült barakkok megteltek a fedél nélkül maradtakkal, s egymás után indultak autók, autóbuszok kisgyerekekkel Natanjára, Tel-Avivba. Orvosok és ápolónők szakadatlan munkában voltak. Éjfél felé járt, mire Chalifékkal mi is aludni mentünk.

Az átél izgalom, a hirtelen klímaváltozás engem is megviselt. A dupla pléd alatt sem tudtam átmelegedni, vacogtam a takarók alatt. Nyitott szemmel feküdtem sokáig, s mikor végre a nagy fáradtságtól mégis elaludtam, minduntalan felriadtam, valami szorongó félelem nem hagyta nyugton a szívem. Bizonyára a hideg tette, mintha nem lett volna fedél fölöttünk és nem vettek volna körül a falak, minden résen beáramlott a jeges szél, a dermesztő hideg. Félálomból, egyszer csak arra eszmélek, hogy Chalif úr meleg, báránnyal bélelt bekecsét teríti a takaróm fölé. Meg akartam köszönni, de a szívemig melegítő hálás, jó érzéstől, abban a pillanatban az álom mély kútjába zuhantam. Reggel, amint ébredtem, még félig hűnyt szemhéjam alól boldogan vettem észre az ablakon betáncoló napsugarat. Egy héber szó motoszkált a fejemben, amelyet Chalifnétől tanultam – „mind hásámájim” – az égből. Igen, az égből – mondtam magam elé meghatottan, az égből küldték nekem, nemcsak a napsugarat, hanem az igaz emberi jószágot, a Chalif úr meleg báránnyal bekecsét is.

(*Új Kelet*, 1965. X. 17. 9.)

ÚJ OLÉK JEEPPÉL

Nemrég elkerültem Givátájimba, a Bét Chalucotba, ott egy-egy napra mindig befogadnak. A tel-avivi sok futkosás az utcákon hullámzó embertömeg alaposan kifárasztott s már előre örültem a Bét Chalucot gyönyörű kertjének, ahol egy kicsit mindig megpihenek.

Amint az autóbuzsmegállótól a forró tűző napon lassan baktatok a céloom felé, már messziről szembe ötlök egy fehér vasúti szalonkocsi jeeppel összefogva. Különös társulás, gondolom és valahonnan a

messziből, a múltból, gyerekkoromból felmerül egy vándorcirkusz kevésbé díszes, de hasonló vándorházikója, amelyet persze lovak húztak. Már akkoriban is nagyon vonzott a vándorélet, s a nagymihályi Deák téren, ahol a cirkusz felütötte sátrát, órákig ólálkodtam a mozgó házacskák körül. Benézegtettem a csipkefüggönyös ablakon, és az járt a fejemben, hogy megszököm hazulról.

Később, évtizedek múlva valóban megszöktem a deportáció elől, de távolról sem olyan romantikus.

Csak nem világhírű vándorkomédiások kerültek Givátájimba?

A fehér szalonkocsi nylonfüggönyös ablakaival ott áll közvetlenül, a Bét Chálucot bejáratánál. Kíváncsian járom körül. Ajtaja nyitva van, előtte lenn a földön, lábtörlő, rajta egy pár női és egy pár férficipő. Bekukkantok a nyitott ajtón; a padló zöldre festett, tükörsima parkett, szemközt egy fehér szekrény simul a falhoz, s egy állvány. Az állványon kristályváza, pompázó piros rózsákkal.

Odabenn beszélgetnek, de olyan halkán, hogy nem tudom kivenni, milyen nyelven. A lábtörlőre helyezett cipőkről és a fényes parkettről arra következtetek, hogy a házba csak mezítláb szoktak belépni. Másodszor esik meg velem Izráelben, hogy nem léphetek be cipőstől valahová. Akkón a mecsetbe csak sarutlanul engedtek be, itt meg a tapintat, az udvariasság ugyanazt követeli.

Gondolkodás nélkül lehúrom a szandálomat, kopogok és belépek. A házacskák belül igazán bűbajos. Példás rend, tisztaság, két pamlag, asztal hímzett terítővel. Egy nagyon magas, karcsú, ifjú hölgy lép elé, sortban és mezítláb. Láthatóan csodálkozik. A pamlagon egy vörös, körszakállas, tengerszemű úr ül kezében könyvvel.

Csak úgy találomra franciául szólítom meg a hölgyet, bocsánatot kérek, hogy hívatlanul betoppantok, de a jeppel vontatott ház olyan szokatlan, meszeszerű, nem tudtam a vonzásnak ellenállni, szeretném tudni, miképpen és honnan került ide?

A hölgy mosolyog, és kifogástalan franciasággal válaszol, az úr leteszi a könyvet.

Angliából jöttek Izráelbe, s mivel attól tartottak, hogy itt az első időben esetleg csak sátor kerül a fejük fölé, azért mindjárt házat hoztak magukkal, amely egyúttal jármű is. Angliában sokan laknak így ilyen mozgó házakban, az ott egyáltalában nem szokatlan, sőt Amerikában sem, amióta nagy a lakásínség.

Izráelben előbb Haifán álltak meg néhány napra, aztán másfelé vándoroltak a házzal, de nem mindent kaptak letelepedési engedélyt. Givátájimba megengedték, hogy itt mindenkor leállíthatják

mozgó otthonukat. A hölgy a Bét Chálucot fürdőszobáját veszi igénybe, míg az úr egy közeli udvar pumpáját, s így jól megvannak. Különben a hölgynek van némi köze a vándorkomédiásokhoz, a szónak nemes értelmében. Táncosnő, balerina, a híres cári balett egyik csillagánál, Ksesinszkánál tanult Párizsban. A tengerszemű úr, a férj is bemutatkozik, családja Pestről származott el, de ő már nem tud magyarul.

A hölgyet, sajnos nem láttam táncolni, de olyan kecses, finom jelenség; nem nehéz elképzelnem, hogy úgy táncol, mint egy tündér.

Kilépek a különös lakásból, felöltöm saruimat, s elgondolkodva megyek tovább. Tetszik nekem, nagyon tetszik az ötlet, a mozgó ház, amelyben kényelmesen lehet lakni és utazni. A csigán kívül, aki magával hordozza a házat a hátán, eddig csak a cirkuszistáknak és a vándorcigányoknak jutott eszébe. Egy ház, meg egy jeep, az élet vidám és könnyű lesz tőle, akár a tánc. Így persze csak Nyugatról lehet jönni. Keletről legfeljebb szegényes kis motyóval, batyuval, legjobb esetben pár bőrönddel, líftel, amelyből aztán kitelik egy lul, vagy egy szekrény.

Új korszak Izráelben. A nyugati alijja első fecskéi megjelennek jeppel röptített lakással. Nekik hát nem olyan égető a sikun és nem nyomja őket a kulcspénz. Ez is robinzonáda, de jóval izgalmasabb és kellemesebb, mint a bét-lidi máábará volt, ahol én egykor „partra szálltam”.

Nekem, aki jeep és ház nélkül élek, s vándorlok Izráelben, könnyű bánat száll a szívemre, míg a kertből visszanezdek a kis fehér házra, amely most megmozdul, az autótól vontatva megindul és továbbsszalad látogatóba Rámát-Gán felé.

(*Új Kelet*, 1960. XII. 6. 3.)

AZ ÉN KIS VÁROSOM

Egy kis könyv került a kezembe. Nem nyomtatott, hanem kéziratos könyvecske, ritka példány, sőt egyetlen. Tisztelői írták és adták át Ávigdor Háméirinek az én kis városomban, valamikor réges-régen, amikor ott még teljében virágzott a zsidó élet.

Háméiri kétszer látogatott el Nagymihályra, első előadását én vezettem be. Úgy ünnepelték, mint valami királyi küldöttet Dávid városából, Jeruzsálemből, hiszen Salamon király udvarából is jöhetett volna, miért is ne, olyan könnyű volt az ilyesmit akkoriban elképzelni. Istenem, héber költő, eleven héber költő! Olybá tűnt, hogy az a pár száz ember, aki az Arany Bika szálló nagytermében összeszű-

folódott, nem szívesen éri be a lelkes tapssal, szeretné még megérinteni legalább a ruhája szegélyét. Ültek ott a nézőtéren sokan olyanok is, akik mindig elzárkóztak a zsidó élettől, akik soha semmi közösséget nem vállaltak a zsidó gondolattal, nem is szólva a cionizmusról, s ezek sem tudták most kivonni magukat a varázs alól.

Már az államfordulat előtt is pislákoltt az ősi föld utáni vágy, de szinte közvetlenül beállott változás után, mintha ezer láng táplálta volna hirtelen, fellobbanó fáklya lett. Nyilván sok minden játszott közre ebben és többen terjesztették az eszmét, de ezek valahogyan a háttérben maradtak, mondhatni észrevétlenül, míg Gleich mama láthatóan, olykor szinte provokatíven agitált, sőt lázított, ha szükség volt rá. Noha abban a Nagymihály melletti falucsukában, ahol felnőtt, jobbra keresztényekkel barátkozott, olyan zsidó öntudat hevítette, mint abban az időben keveseket. Hívatlanul is megjelent a zsidó házakban, nem törődve azzal, mint gondolkodnak a ház lakói, kéretlenül helyet foglalt és Erecreől kezdett beszélni. A kivándorlásról, a zsidó ifjúság jövőjéről, mindarról, ami a cionizmus lényege, sokhelyt elutasították, tiltakoztak, felháborodtak, sok megaláztatásban, gúnyban volt része, de mindez nem csökkentette hitét, rajongását, elhatározását. Nem hiszem, hogy többje lett volna hat eleminél, azt sem, hogy sokat olvasott volna azelőtt, de az esze felemelte. Herzl, Nordau művein kezdve mindent elolvasott, felszított, amit Erecreől megtudhatott, ami az ereci élettől, a zsidó állam újjászületésével volt kapcsolatban. Az autodidakták szívósságával képezte magát és szemlélete, világképe egyre tágult. Mindig nagy táskával járt házról házra, s nekem úgy tűnt fel, hogy abból szedi elő és rakja ki az Erebe csábító gondolatokat. A Hámeiri-est kicsit az ő diadala is volt, minden bizonnyal senki sem volt nála boldogabb a hallgatóság soraiban. A Budapestről átjött, Szlovákiában időző költőt Gleich mama hívta meg és látta vendégül otthonában.

Az a könyvecske, amelyet feljebb említettem, a kedves Waldmann Lea, Hámeiri rokona és titkárnője révén jutott hozzám. A költő nagymihályi tartózkodása alatt állt össze, valószínűleg Gleichné adta az impulzust hozzá. Az asszonyi kéztől származó, rajongó sorokból kicseng a pozitívum: a zsidó önérzet felébredése. Majd mindegyik erről tanúskodik.

„Milyen jó – írja egy fiatal lány –, hogy bensőm már néha kong az ürességtől, köszönöm, hogy felébresztette benne a zsidó önérzetet.”

Ezeknek a lányoknak, asszonyoknak zöme elpusztult a haláltáborban, néhányan még idejében útra keltek és Izráelben élnek, köztük a zseniális

festő, Levánon felesége. Maga Gleich mama is Auschwitzban végezte életét, csak a gyermekei értek ide, s reményeinek virágzó ága, unokái itt születtek, egyetlen fia itt alussza örök álmát a megszentelt földben. Van Hámeiri emlékkönyvében két bejegyzés, amelyet keresztény asszonyok írtak, akikben mély nyomot hagyott a héber költő idealizmusa. Mindkettőt jól ismertem; lelkükben a vészorszakban, a felismerésből és hódolatból, amellyel Hámeiri személyiségének adóztak, kibontakozott az üldözöttek iránti aktív segítőkészség és együttérzés.

*

Nemegyszer megkérdezték tőlem, hogyan történhetett az én kis városomban annyi minden, amiről nem győzők számot adni. Ez csak látszat. Mindennütt másutt, a legálmosabb helyen is, sok érdekes dolog történik, az események, az emberek legalább annyira izgalmasak, furcsák, jók, értelmesek voltak, csak éppen nincs, aki emlékezzen rá, vagy pláne felszínre hozza. Kétségtelen azonban, hogy az én kis városomban sok mindenki megfordult a zsidó világ nagyjai, kimagasló egyéniségei közül és hatásuk sokáig megmaradt abban a közösségben. Max Brod-ról egy előbbi írásomban már megemlékeztem, a cionizmus gyűjtő hangú propagátora volt Szlovákiaszerte, így került el hozzánk. De járt nálunk Pataki József is, akit viharosan ünnepeltek, akárcsak Hámeirit. Olyan esemény volt ez, amelynek nyoma évekig nem mosódott el.

Kolozsvárról a húszas évek végén Kassára került Ujvári Péter és „Uj Judea” címen lapot indított, én is munkatársa voltam. Előadást tartott nálunk, ismertük írásait a *Múlt és Jövő*ből, egyik gyönyörű elbeszélésére ma is tisztán emlékszem. Arról szól, hogy egy hitében, minden sorscsapás ellenére megingathatatlan, nyomorgó cádik rozzant viskójának korhadt padlójából mint nő ki a gyümölcsöt adó fügefa. Őt magát is nehéz elfelejteni, halk szavával, amely mégis olyan súllyal csengett, mint az arany, különös, keskeny fejformájával, boltozatos homlokával, szikár, aszketikus arcával, s mélyértelmű bölcsességével nagy író benyomását tette már személyében is. Ha jiddisül ír, fennmaradt volna a neve, s olvasók melengetnék szívükben meséit, de mert magyarul írt, szinte teljesen elmerült. Pedig kevés írónk van, aki olyan közel lett volna a zsidó élet forrásához, s aki annyit merített volna belőle. Érdemes lenne újra felfedezni, s felszínre emelni alkotásának elsüllyedt kincseit.

Ujvári Péterrel csaknem egy időben tűnt fel Kaczér Illés Szlovákiában. Híre, neve persze megelőzte, de azon nyomban olyan aktivitásba kezdett, s

olyan lendülettel, mintha mindigtől odatartozott volna. A pozsonyi napilapban megjelent kitűnő vezércikkeit mohón olvasták, világosság áradt minden mondatából, ritka tájékozottság. De ott látott napvilágot a kor mérgező párától terhes, a fajgyűlölet szörnyeit felidéző, látomásos regénye, az *Ikongó nem hal meg*, s több más remeklése. Most, hogy régi novellás könyvének egy példánya Izráelben felbukkant s olvashattam „A király aludni akar” című elbeszélését, újra meggyőzött, mint már olyan sokszor, milyen nagy író.

Mikor Nagymihályban először találkoztunk, még lobogóan fiatal volt, nagyon vonzó, sugárzóan okos és meggyerő, amilyennek mindmáig megma-

radt. Hol rokoni látogatásra, hol előadásra jött, szerették, ünnepelték, s házukban is mindig nagy örömet keltett megjelenése.

Nem hagyhatom említés nélkül, bár ez merő véletlen; az akkor még kevesek által ismert, azóta világhírű Franz Kafka is megszállt egy napra a nagymihályi Arany Bika szállóban. Az első világháború utolsó heteiben, hűgával járt ott átutazóban, hogy katonai szolgálatát teljesítő sógorával találkozzék. Nemrég fedeztem fel, nagy meglepetésemre, ezt az adatot a Milenához írt, önéletrajzi részletekkel zsúfolt levelekben.

(*Új Kelet*, 1968, X. 13. 12.)

A Brüll Bormanufaktúra ajánlata

Tokaji Kóser Furmint 5769 (2008) édes
Tokaji Kóser Furmint 5772 (2011) száraz
Tokaji Kóser Furmint 5775 (2014) édes

A pincészet budapesti lerakata további 9 fajta száraz, édes és aszúborot tart raktáron, különböző évszámokból, valamint egyedülálló különlegességeket, mint pl. a Triászt.

A Brüll Bormanufaktúra borai több mint százéves saját furmint tőkékről származó válogatott fürtökből készülnek, hagyományos borászati eljárással.

A kóser borokhoz a heksert Radnóti Zoltán rabbi adja.

Minden palack külön számot visel, és a címkére pedig a megrendelő neve, s kívánságra, külön szöveg nyomtatása is kérhető.

Közvetlenül a borásztól kaphatnak információt a megrendelhető borokról és a szállítás feltételeiről.

brull@brullnote.com

vagy a **+36 20 5192323 telefonszámon**

Szénási Jonathan Sándor

A Függetlenségi nap és az izraeli bélyegkiadás

A posta szó eredete: Caius Julius Caesar lovasfutár-intézményt hozott létre előbb hadi, majd állami hírszolgálatra. A katonai és állami utak mentén állomásokat állított fel. Ezeket posita státióknak nevezték. Később ez lerövidült, és a legtöbb nyelv átvette.¹ A postaszolgálat évszázadokon át az uralkodó réteget szolgáltatta.

A termelés és a kereskedelem fejlődése a közepkorban már megkívánta a szélesebb rétegek számára is elérhető postaszolgálat kiépülését. A legrégebb városi postaszolgálatot a Hansa-szövetség szervezte Brémában a XII. század közepén.² Az első nemzetközi postákat a kereskedőcéhek alapították, tagjaik részére, ugyancsak a XII. században.³ A mészárosok céhe járt az élen, valószínűleg nem véletlenül: a jó minőségű vágóállatokat gyakran nagy távolságról hajtották a biztosan és jól fizető piacokra, így például hajdúink az Alföldről a nyugat-európai piacokra. A nagy távolságokra való hajtás nagy szakértelmet, gyakorlott és megbízható embereket kívánt, így megfelelő alapot jelentett a postaszolgálat működtetéséhez.

Feltételezhetően az állathajtással függ össze az is, hogy a mészárosok céhe használta először a kürtöt mint postai jelzőeszközt, vagyis a postakürtöt.⁴ A német Metzger Post 1637-ig működött, akkor belevadt a Római Szent Birodalom hivatalos postaszolgálatába.

A posta sokáig különböző ráírásos jelzésrendszereket alkalmazott a küldeményeken. Először a postai településbélyegzők használatát vezették be, 1722-től a feladási hely egyértelmű azonosítása érdekében. A postabélyeg megjelenése előtti időszak bizonyíthatóan postai szolgálat útján kézbesített leveleit a szakirodalom „bélyeg előtti levelek” névvel illeti, és külön gyűjtési területet képez.⁵

A küldemények bérmentesítésének egyszerűsítése és egységesítése érdekében elsőként Angliában vezették be a postabélyegyet. A bélyeg Viktória királynőt ábrázolta, és 1840. május 6-án jelent meg, 1 (fekete) és 2 (kék) penny névértékben.⁶ 1902-ig Angliában nem is jelent meg más ábrázolás bélyegen – bár kerekén 100 bélyeg⁷ adott ki a brit posta

–, mint a királynőé. 1902-től sem a „téma” változott, csak az uralkodó személye.

Angliához hasonlóan szinte mindenütt az uralkodót (az Amerikai Egyesült Államokban az addig volt elnököket,⁸ Franciaországban pedig a köztársaságot jelképező Marianne-t, illetve Napóleont⁹), illetve az állami, majd postai szimbólumokat ábrázolták a korai időszak bélyegei.

Az első „motívumbélyegyet” Kanadában bocsátották ki 1851-ben. A hat darabból álló sorozat három címlete Viktória királynőt, egy címlete Albert herceget, egy címlete Jacques Cartier francia felfedezőt ábrázolta, míg a 3 pennys egy hódot, természetes környezetében.¹⁰ Az első „motívumsorozatot” az Amerikai Egyesült Államok jelentette meg 1893-ban, Amerika felfedezésének 400. évfordulója alkalmából.¹¹

A bélyeggyűjtők részéről egyre erősebb volt az igény a „motívumbélyegekre”. Magyarországon az 1896-os millenniumi eseményekhez kapcsolódva sürgették a bélyeggyűjtők az „unalomig megszokott rajzolatok helyett” olyan új bélyegek kiadását, amelyek hazánk értékeit mutatnák be, hogy a külföldiek jobban megismerjék Magyarországot. A kereskedelemügyi miniszter 94 687/909. számú rendeletével meg is hirdetett egy nyilvános bélyegterv pályázatot, amelynek eredményét 1910. március 23-án nyilvánosságra is hozták, új motívumot hordozó bélyeg kiadására mégsem került sor. Az 1888-as postaegyezmény miatt Magyarország 1916. október 1-jéig nem tudott önálló bélyegyet kiadni, mivel Ausztriával közös díjterületet alkotott.¹² Az 1916-ban megjelent úgynevezett fehérszámú arató tekinthető az első olyan magyar bélyegnek, amely már túlmutat a funkción, és motívumot hordoz.¹³ Ez a magyar gazdaság, amely alapvetően agrárgazdaság volt, leginkább emberpróbáló munkáját, az aratást ábrázolja.¹⁴ A bélyegkép Tull Ödön munkája, és a már említett 1909-es pályázat II. díját nyerte. A továbbiakban a két világháború, illetve a totalitárius diktatúrák erős hatást gyakoroltak a bélyegkiadások motívumkincsére, ám ezzel együtt is elmondhatjuk, hogy a meg-

jelenő motívumok képet adnak a kibocsátó országról és identitásáról.

Bár postaszolgálat a török impérium és a brit mandátum időszakában is működött a Szentföldön, jelen kereteink között kizárólag az izraeli („héber posta”) bélyegkiadást, azon belül is a Függetlenségi nap mint motívum megjelenését, változását kísérik figyelemmel.

A Függetlenségi nap tiszteletére 1950. április 23-án jelent meg először bélyeg (kétcímletű sor), a „Második Függetlenségi nap”.¹⁵ A sorozat témája az alija, a hazatérés az Ígéret Földjére. A 20 pruta címletű bélyegen egy férfi szerszámmal veri szét a tengerparti szögesdrót akadályt a kikötni szándékozó hajó előtt. A bélyeg szelvényének felirata: Mózes V 26,8, „erős kézzel és kinyújtott karral, nagy félelmetes tettekkel”.¹⁶ A kép és a bibliai idézet nyilvánvaló utalás a britek zsidóellenes politikájára, amellyel elzárták az Ígéret Földjére vezető utat a nemzetiszocialista uralom (és az „Endlösung”) elől menekülő zsidók előtt.¹⁷ A 40 pruta címletű bélyegen hajókat és repülőket látunk a beépített tengerpart előtt, háttérben a felkelő nappal. A bélyeg felirata: „Szabadság és függetlenség, a diaszpóra egybegyűjtése.” A hajók és a repülők így egyszerre jelenthetik a szabadságot és függetlenséget védelmező vízi és légierőt, illetve a szétszórásban élők alijáját, hazatérését segítő közlekedési eszközöket. A szelvény felirata egy Shaul Tchernichovsky-¹⁸ idézet: „A mi napunk is keletről kel fel...”. Ez valószínűleg utalás arra, hogy a legnagyobb náci haláltáborokat a szovjet Vörös Hadsereg szabadította fel,¹⁹ az ENSZ-ben a Szovjetunió Izrael mellett szavazott,²⁰ (ellentétben a britekkel, akik tartózkodtak) és a függetlenségi háború során a szovjet érdekszférába került Csehszlovákián keresztül kapott fegyvereket²¹ az élet-halál harcát vívó zsidó állam.

A 3. Függetlenségi nap tiszteletére 1951. május 9-én jelent meg kétcímletű sor. A 15 pruta címletű bélyegen a Jesa' erőd látható. Az erődöt a britek építették a libanoni határ közelében 1938-ban, hogy megerősítsék a helyzetüket Galileában. Részben a zsidók szárazföldi beszivárgását akarták megelőzni északról, részben a zsidó települések és a brit megszálló erők ellen is harcoló arab fegyveres csoportok részére való fegyvercsempészt. 1948. április 15-én a britek kiürítették az erődöt, és – az előzetes egyeztetésekkel ellentétben²² – átadták az arab fegyvereseknek, akik így elvágták az összeköttetést az északi és a déli zsidó települések között. Bár a Hagana már aznap döntött az erőd elfoglalásáról, az többszöri próbálkozással csak május 17-re sikerült. A harcokban a Palmah 28 fegyverese esett el, ezért nevezik 28-as Erődnek is.²³ A 40 pruta címle-

tű bélyegen a Kastel látható. A Kastel 790 méteres csúcsa a Jeruzsálemben vivő út keskeny völgye fölé magasodik. Nevét onnan kapta, hogy a keresztiesek, felismerve stratégiai jelentőségét, erődöt (Castellum) építettek a csúcsára, ahonnan ellenőrizni tudták a Földközi-tenger és Jeruzsálem közti forgalmat. A vár idővel rommá lett, de a XIX. században arabok telepedtek le a környékén, és a falut el-Kastelnek hívták. A függetlenségi háború idején, amikor a Jeruzsálem zsidó részét támadó arabok rájöttek, hogy nem tudják legyőzni, megpróbálták elzárni a Jeruzsálemben vivő utat, hogy ne jusson be élelmiszer a városba és kiéheztessék a zsidó lakosságot. Megindult a harc mindkét oldalról az út ellenőrzéséért. A zavaros helyzetben 1948 áprilisában el-Kastel arab lakói elmenekültek. A magaslat többször is gazdát cserélt, s a harcok során a Palmah 41 harcosa esett el.²⁴ Mindkét bélyeg szelvényén Izrael állam címere és a „Függetlenségi nap” felirat látható a héber és a keresztény évszámmal.

A 4. Függetlenségi nap tiszteletére 1952. április 29-én jelent meg 3 címletű sor. A 30 pruta címletű bélyegen Yad Mordechai látható. A Yad Mordechai kibucot 1943. december 5-én alapították a haSomer haCaír mozgalomhoz tartozó lengyelországi zsidók az Askelont Gázával összekötő út mellett. A nevét (magyarul: Mordehaj emléke) Mordechai Anilevich emlékére kapta, aki a haSomer haCaír tagja volt, és a varsói gettófelkelés során esett el a németekkel vívott harcban. A függetlenségi háború során 1948. május 19-én az egyiptomi hadsereg megtámadta a mindössze 130 tagot és 16 katonát számláló kibucot. 5 napig tudták tartani magukat, 26 halottat veszítve, majd elmenekültek. A november 5-i ellentámadás során sikerült kiverni az egyiptomiakat, majd a túlélő tagok újjáépítették a lerombolt kibucot.²⁵ A 60 pruta címletű bélyegen Deganja látható. A Deganja kibucot 1910-ben alapították szocialista cionisták a Jordán folyó keleti partján, ott, ahol kifolyik a Genezáret-tóból. 1948. május 14-én a szír hadsereg páncélosokkal vonult fel ellene. A hosszú napokig tartó súlyos harcokban végül meghátrálásra kényszerítették a szír támadókat. A deganjai katonai temetőben 67 hősi halott alussza álmát.²⁶ A 110 pruta címletű bélyegen Cfat (Szafed) látható. Cfat ősi, vegyes lakosságú város volt, két évezredes zsidó szellemi központ, a XX. század közepén többszörös arab többséggel. Amikor kiderült, hogy az 1947. november 29-i terület-megosztás értelmében a város a zsidó állam része lesz, az addig közös önkormányzattal, békében élő városban hatalmas lett a feszültség. December 13-án az arab páción megöltek egy zsidó rendőrt, majd január 1-jén megtámadták a zsidó negyedet. Mivel a

támadás befulladt, mindkét oldal külső segítséget kért. A britek, látva hogy nem urai a helyzetnek, előrehozták a kiürítést április 16-ra. Távozásuk után azonnal megindult az arab támadás. A harcok egészen május 10-ig tartottak, amikor a Palmah harcosai kiszorították az arab fegyveres erőket a városból. Velük együtt elmenekült az arab lakosság nagy része is.²⁷ A bélyegszelvényen ekkor jelent meg először Izrael állam címere és a „Függetlenségi nap” felirat mellett az „Önállóságunk harcosainak emléknapja” felirat, csak héber évszámmal.

Az 5. Függetlenségi nap tiszteletére 1953. április 19-én jelent meg bélyeg. A 110 pruta címletű bélyegen öt szál pipacs látható, háttérben egy ötös számmal és az állami címer. A bélyegszelvényen Izrael állam címere és a „Függetlenségi nap” felirat mellett az „Önállóságunk harcosainak emléknapja” felirat látható, héber és keresztény évszámmal.

A 6. Függetlenségi nap tiszteletére 1954. május 5-én jelent meg kétcímletű bélyegsor. A 60 pruta címletű bélyegen Jehiam romjai láthatóak, pipacsokkal. A vár eredeti neve Qala'at Dzsidin volt. A keresztiesek által 1220-ban Akó védelmére épített, és Baibars mameluk szultán által 1271-ben lerombolt vár romjain az 1760-as években Zahír al-Umar emelte a ma már csak romjaiban látható várat, amit 1775-ben Ahmed pasa rombolt le.²⁸ A romok mellett 1946. november 27-én alapítottak kibucot a haSomér haCaír Magyarországról alijázott tagjai. 1948. január 21-én érte az első arab támadás a kibucot. A kibuc lakói a romos várban kerestek menedéket. A harcok miatt az egész környéken (Haifa, Ako, Naharija, Jehiam) megbénult a közlekedés. A brit közvetítés eredményeként március 24-én megállapodás született az arab és a zsidó fél között az útzárak kölcsönös feloldásáról. A megállapodás alapján a Hagana emberei megpróbálták (vaslemezekkel „páncélozott” teherautókkal) élelmiszert vinni az ostromlott településekre. Március 26-án el is jutottak Nahariára és a közeli kibucokba. Március 27-én viszont a Jehiamba indult konvoj az út egy igen keskeny részén úttorlaszba futott, és egy körülbelül 300 fős, jól felfegyverzett arab támadócsapat kezdte löni. A konvojban utazó 89 emberből 47-en maradtak holtan a járművek körül, és többeknek csak sebesülten sikerült elmenekülni. A Jehiamban körülzártak ellátását ezután repülőkről ledobott csomagokkal oldották meg. Az ostromzár május 21-re ért véget, amikor a Karmeli zászlóalj felszámolta a támadó fegyveres csoportokat.²⁹ A 350 pruta címletű bélyegen Gesher hídja látható, liliomokkal. A kibucot, mely nevét is a hídról kapta 1939-ben alapították Németországból alijázott fiatalok. Maga a híd fontos stratégiai pont volt, hiszen

ez kötötte össze a Jordán keleti és nyugati partját, ezért a mandátum idején brit rendőrségi állomás védte. 1948. április 27-én délután 5 körül észlelte a kibuc őrsége, hogy bevonták a zászlót a rendőrség épületéről, és páncélozott járművek viszik a brit állományt Bét Seánba. A kibuc tagjai azonnal elfoglalták az üres épületet, és bezárkóztak. Este 8 körül elkezdődött a tüzérségi roham, amely két napig tartott. 29-én a mukhtar ultimátumot adott a megadásra, és mivel elutasító választ kapott, 30-án felhagytak az ostrommal. A második támadás a Függetlenségi Nyilatkozat felolvasása után érte Geshert. Mivel a Jordán keleti partján készenlétben állt az iraki légió, hogy május 15-én lerohanja a Jarmuk és a Tavor patak közti területet, 14-én Emil Brig felrobbantotta a közúti és a vasúti hidat a Jordán felett. Az irakiak így 15-én csak tüzérségi támadást tudtak indítani, amire a zsidó védők nem válaszoltak. 16-án ezért abbahagyták a tüzelést, és délután négy körül gyalogsági rohamot indítottak, amelyet (hidak híján) nem tudtak páncélosokkal támogatni. Gesher védői a támadást visszaverték. 17-én az irakiak újabb támadást indítottak, amelyet ezúttal 21 páncélozott jármű is támogatott. Megközelítették a rendőrség épületét, és sikerült berobbantaniuk a kapuját, de az élen haladó páncélost a védők Molotov-koktéllal lángba borították. A hatodik páncélos elvesztése után elakadt a támadás, de az ostromgyűrűt csak május 22-re sikerült felszámolni a Golan hadosztálynak.³⁰ A bélyegszelvényeken ezúttal is Izrael állam címere látható, de a „Függetlenségi nap” felirat apróbb betűs, mellette az „Önállóságunk harcosainak emléknapja” felirat nagyobb betűs, héber és keresztény évszámmal.

A 7. Függetlenségi nap tiszteletére 1955. április 26-án jelent meg bélyeg. A 150 pruta címletű bélyeg rajza a Szentély menőrájának Titus diadalívéről³¹ ismert képe, amely egyben Izrael állam címere is. A zöld háttérből kiemelkedik a hét vörös láng, amely itt a legújabb kori függetlenség hét évére emlékeztet. A bélyegszelvényen ezúttal is Izrael állam címere látható, és a „Függetlenségi nap” felirat ezúttal is apróbb betűs, míg mellette az „Önállóságunk harcosainak emléknapja” felirat nagyobb betűs, héber és keresztény évszámmal.

A 8. Függetlenségi nap tiszteletére 1956. április 12-én jelent meg bélyeg. A 150 pruta címletű bélyeg rajza egy kék-fehér csíkos zászló, amely nyolcast formáz. A zászlórúd hegyén Izrael állam címere. A bélyegszelvényen ezúttal is Izrael állam címere látható, és a „Függetlenségi nap” felirat ezúttal is apróbb betűs, míg mellette az „Önállóságunk harcosainak emléknapja” felirat nagyobb betűs, héber és keresztény évszámmal.

A 9. Függetlenségi nap tiszteletére 1957. április 29-én jelent meg bélyeg. A 250 pruta címletű bélyeg rajza egy katonai repülőgép, amely kondenzcsíkjával kilencest formáz. A bélyegszelvényen ezúttal is Izrael állam címere látható. A „Függetlenségi nap” felirat ezúttal is apróbb betűs, míg mellette az „Önállóságunk harcosainak emléknapja” felirat nagyobb betűs, héber és keresztény évszámmal.

A 10. Függetlenségi nap tiszteletére 1958. április 21-én jelent meg bélyeg. A 400 pruta címletű bélyeg rajza egy stilizált menóra, amelynek középső karjából olajág nő ki, tíz levéllel, amely a legújabb kori államiság tíz évét szimbolizálja. A bélyegszelvényen ezúttal is Izrael állam címere látható, a tízes nagy zöld betűkkel. A „Függetlenségi nap” felirat ezúttal is apróbb betűs, míg mellette az „Önállóságunk harcosainak emléknapja” felirat nagyobb betűs, ezúttal héber és keresztény évszám nélkül.

A 11. Függetlenségi nap tiszteletére 1959. május 11-én jelent meg háromcímletű bélyegsor, a Szentföld vadvirágainak³² képeivel. A 60 pruta címletű bélyeg pipacsot, a 120 pruta címletű bélyeg cikláment, a 300 pruta címletű bélyeg nárciszt ábrázol. A bélyegszelvényen ezúttal is Izrael állam címere látható, de a „Függetlenségi nap” felirat apróbb betűs, mellette az „Önállóságunk harcosainak emléknapja” felirat nagyobb betűs, héber és keresztény évszámmal.

A 12. Függetlenségi nap tiszteletére 1960. április 27-én jelent meg kétcímletű bélyegsor, ismét a Szentföld két vadvirágának képével. A 0,12 lírás címleten fehér virágú homoki lilium,³³ míg a 0,32 lírás címleten a csak éjjel nyíló, sárga virágú ligetszépe³⁴ látható. A bélyegszelvényen ezúttal is Izrael állam címere van, héber és keresztény évszámmal, a „Függetlenségi nap” felirat nagyobb betűs, az apróbb betűs szöveg pedig „a függetlenségi háború és az Izraeli Védelmi Erők hősi halottainak emléknapja” felírra változott.

A 13. Függetlenségi nap tiszteletére 1961. április 18-án jelent meg háromcímletű bélyegsor, ismét a Szentföld vadvirágainak képével. A 0,07 lírás címlet mirtuszt,³⁵ a 0,12 lírás címlet tengeri hagymát,³⁶ míg a 0,32 lírás címlet oleandert³⁷ (leandert) ábrázol. A bélyegszelvényen ezúttal is Izrael állam címere látható, héber és keresztény évszámmal, ismét a „Függetlenségi nap” felirat nagyobb betűs, az apróbb betűs szöveg pedig „az Izraeli Védelmi Erők hősi halottainak emléknapja” felírra változott.

A 14. Függetlenségi nap tiszteletére 1962. április 30-án jelent meg kétcímletű bélyegsor. A 0,12 lírás bélyegen az izraeli légierő sugárhajtású gépe, a 0,30 lírás bélyegen repülőkötelék látható. A bélyegszelvényen ezúttal is Izrael állam címere van, héber és

keresztény évszámmal, a „Függetlenségi nap” felirat nagyobb betűs, az apróbb betűs szöveg pedig „az Izraeli Védelmi Erők hősi halottainak emléknapja”.

A 15. Függetlenségi nap tiszteletére 1963. április 25-én jelent meg háromcímletű bélyegsor, ismét szentföldi vadvirágok képével. A 0,08 lírás címlet fehér liliumot,³⁸ a 0,30 lírás címlet mályvarózsát,³⁹ a 0,37 lírás címlet Saron tulipánját⁴⁰ ábrázolja. A bélyegszelvényen ezúttal is Izrael állam címere látható, héber és keresztény évszámmal, a „Függetlenségi nap” felirat nagyobb betűs, az apróbb betűs szöveg pedig „az Izraeli Védelmi Erők hősi halottainak emléknapja”.

A 16. Függetlenségi nap tiszteletére 1964. április 13-án jelent meg háromcímletű bélyegsor. A tudományos témákat megjelenítő sorozat 0,08 lírás címletén a földtani spektroszkópia, a 0,35 lírás címleten az élő sejtek makro-molekuláris kutatása, a 0,70 lírás címleten az elektronikus számítógép stilizált ábrázolása látható. A bélyegszelvényen ezúttal is ott található Izrael állam címere, a „Függetlenségi nap” felirat héber és keresztény évszámmal, alatta pedig „az Izraeli Védelmi Erők hősi halottainak emléknapja”.

A 17. Függetlenségi nap tiszteletére 1965. április 27-én jelent meg bélyeg. A 0,37 lírás címleten a vízi erőmű nagy csatornájának stilizált ábrázolása látható. Ez Izrael hatalmas vállalkozása volt, amellyel az esősebb északi vidék vizét a vízben szegényebb középső és déli országrészekre szállította. A tervet 1956-ban hagyta jóvá a kormány, 1959-ben kezdtek meg az építést, és 1964-ben sikerült átadni. Az Izraelben felhasznált ivóvíz mintegy felét ez a vezeték szállítja.⁴¹ A bélyegszelvényen ezúttal is ott található Izrael állam címere, a „Függetlenségi nap” felirat héber és keresztény évszámmal, alatta pedig „az Izraeli Védelmi Erők hősi halottainak emléknapja”.

A 18. Függetlenségi nap tiszteletére 1966. április 20-án jelent meg háromcímletű bélyegsor. Az ünnephez kapcsolódó témákat megjelenítő sorozat 0,12 lírás címletén fellobogózt település, a 0,30 lírás címleten tűzijáték, a 0,80 lírás címleten a haditengerészet és a légierő gépeinek stilizált ábrázolása látható. A bélyegszelvényen ezúttal is ott van Izrael állam címere, a „Függetlenségi nap” felirat héber és keresztény évszámmal. Viszont sem most, sem később nem szerepel rajta „az Izraeli Védelmi Erők hősi halottainak emléknapja” felirat. Ennek az az oka, hogy a Hősi halottak emléknapja 1966-tól külön bélyeget kapott, amely minden évben egy napon jelenik meg a Függetlenségi nap alkalmából megjelenő bélyeggel vagy bélyegsorral. A bélyegképek többsége valamelyik egység vagy fegyver-

nem emlékműve, köztük 1984-ben a drúzok emlékháza, 1999-ben pedig a beduinok emlékműve, akik nem zsidó izraeli állampolgárokként az Izraeli Védelmi Erő kötelékében haltak hősi halált.⁴² A hősi halottak emléknapja tiszteletére minden évben jelenik meg bélyeg,⁴³ miközben (mint látni fogjuk) a Függetlenségi nap előtt nem minden esztendőben tisztelegtek bélyegkiadással.

A 19. Függetlenségi nap tiszteletére 1967. május 10-én jelent meg háromcímletű bélyegsor, amely az izraeli légierő történetét mutatja be. A 0,15 lírás címleten egy propelleres monoplán, a 0,30 lírás címleten már sugárhajtású gép, a 0,80 lírás címleten az akkor legmodernebb sugárhajtású gép ábrázolása látható. Utóbbi háttérében a Macada erődje ismerhető fel, amelynek kultikus jelentősége⁴⁴ van az izraeli honvédelmi nevelésben. A bélyegszelvényen ezúttal is ott található Izrael állam címere, a „Függetlenségi nap” felirat héber és keresztény évszámmal.

A 20. Függetlenségi nap tiszteletére 1968. április 24-én jelent meg kétcímletű bélyegsor. A grafikák a 0,15 lírás címleten az aliját,⁴⁵ a 0,80 lírás címleten a letelepedést ábrázolják. A bélyegek szelvényén ezúttal nem az állami címer látható, hanem egy stilizált menóra a 20-as számmal, alatta pedig héberül és angolul, hogy „húsz éve független Izrael”.

Az esztendő érdekessége, hogy ugyanazon a napon még egy Függetlenségi napi bélyeg megjelent, a „Függetlenségi nap – 20 éves Izrael Védelmi Hadereje”. A 0,40 líra címletű bélyeg egy kardot ölelő olajfaágot ábrázol, amely köré egy különböző kiegészítéseket jelölő színes csík tekeredik. Ennek szelvényén ezúttal is az állami címer van, alatta pedig héberül, hogy „húsz éve független Izrael”.

A 21. Függetlenségi nap tiszteletére 1969. április 16-án jelent meg kétcímletű bélyegsor. A 0,15 lírás bélyeg egy stilizált páncélost, a 0,80 címletű egy hadihajót ábrázol. Mindkét bélyeg szelvényén Izrael állam címere látható, és a „Függetlenségi nap” felirat olvasható a héber és a keresztény évszámmal.

A 22. Függetlenségi nap tiszteletére 1970. május 6-án jelent meg háromcímletű bélyegsor, ismét szentföldi vadvirágok képével. A 0,12 lírás címlet egy Izraelben kipusztulással fenyegetett,⁴⁶ de Magyarországon igen elterjedt⁴⁷ növényt, mocsári kosbort, a 0,15 lírás címlet sivatagi liliomot,⁴⁸ a 0,80 lírás címlet csillagfürtöt⁴⁹ ábrázol. A bélyegszelvényen ezúttal ismét Izrael állam címere látható, és a „Függetlenségi nap” felirat olvasható héber és keresztény évszámmal.

A 23. Függetlenségi nap tiszteletére 1971. április 13-án jelent meg négycímletű bélyegsor (és emlékkisív) Jeruzsálem óvárosának kapuival. A 0,15 lírás címlet a Jaffa kaput, a 0,18 lírás címlet az Új kaput,

a 0,35 lírás címlet a Sikemi kaput (arabul bab el-amud, azaz Oszlopos kapu, de a britek Damaszkuszi kapunak hívják), míg a 0,85 lírás címlet a Heródes kaput ábrázolja. A bélyegszelvényen ezúttal is Izrael állam címere látható, és a „Függetlenségi nap” felirat olvasható héber és keresztény évszámmal.⁵⁰

A 24. Függetlenségi nap tiszteletére 1972. április 17-én jelent meg négycímletű bélyegsor (és emlékkisív) Jeruzsálem óvárosának további kapuival. A 0,15 lírás címlet az Oroszlános kaput (keresztény szóhasználatban István kaput⁵¹), a 0,18 lírás címlet az Irgalmasság kaput, (magyarul Ékes kaput,⁵² angolul Arany kaput), a 0,45 lírás címlet a Szemét kaput, míg a 0,55 lírás címlet a Cion kaput ábrázolja. A bélyegszelvényen ezúttal is Izrael állam címere látható, és a „Függetlenségi nap” felirat olvasható héber és keresztény évszámmal.⁵³

1972. augusztus 8-án a bibliai újévet köszöntő bélyegsorozattal egy időben „Izrael 25. éve” névvel megjelent egy 1,00 lírás bélyeg, melynek motívuma a 25. évforduló hivatalos logója látható. A bélyegszelvényen ezúttal csak Izrael állam címere látható, felirat nélkül.

A 25. Függetlenségi nap tiszteletére 1973. május 3-án jelent meg bélyeg és bélyegblokk. Mindkettő 1,00 líra címletű, és a Függetlenségi nyilatkozat⁵⁴ a motívuma. A bélyegblokkon a Függetlenségi nyilatkozat teljes szövege látható, a bélyegen viszont csak az alsó része, az aláírásokkal. A bélyegszelvényen a 25. évforduló hivatalos logója látható, mellette csak angolul (!) „Izrael – a függetlenség 25 éve”.

A témában a következő bélyeg csak a 35. Függetlenségi nap tiszteletére jelent meg, 1983. április 12-én, de ezúttal ismét bélyegblokkal együtt. Mindkettő 25 sekel címletű, és Ja'akov Agam⁵⁵ magén Davidját ábrázolja. A bélyegszelvényen Izrael állam címere látható, mellette csak angolul (!) „Izrael – a függetlenség 35 éve”.

A témában a következő bélyeg (blokk) csak a 40. Függetlenségi nap tiszteletére jelent meg, 1988. április 19-én. A héber dátum szerint ez az 5748-as esztendő, amit leírva (mivel a betűk számokat is jelentenek, szöveggként) úgy is ki lehet olvasni, hogy „örülsz”, TiSzMaH. A 0,40 NIS címletű bélyegnek ez a négy betű/szám volt a bélyegképe. A mém, amely negyvenet is jelent, színes, míg a másik három fehér. Külön érdekesség, hogy a 40. Függetlenségi nap TiSzMaH motívuma volt az „Emlékezés napja” motívuma is. (A bélyeg szelvényén a CaHaL⁵⁶ jelvénye alatt héberül „Izrael harcai hősi halottainak emléknapja”, angolul csak „Emléknapi felirat.”) A bélyegblokk felső sávjában a „40 éve független Izrael” felirat olvasható héberül és angolul.

A bélyegblokk alsó sávjában a CaHaL fegyverne-
meinek jelvényei és a szlói láthatók.

A témában a következő bélyeg csak a 45. Füg-
getlenségi nap tiszteletére jelent meg, 1993. április
18-án. A 3,60 NIS címletű bélyegen egy régi met-
szet látható a Hurvat Rabi Jehuda Haszid zsinagó-
góról. A neobizánci stílusban épült zsinagógát
Aszad Efendi török építész tervezte a zsidó negyed
askenáz közössége számára 1856-ban, aki eredeti-
leg a Templom-hegy mecsetjeinek felújítására érke-
zett Jeruzsálembe. A függetlenségi háború idején,
1948. május 27-én az óváros zsidónegyedének a fel-
számolása során a jordán légió katonái felrobban-
tották az épületet. A város újraegyesítése után a zsi-
nagógát évtizedekig nem állították helyre egyetlen
fővét kivéve. Mementóul szolgált azok emlékére,
akiket a jordán légió katonái a zsidónegyed felszá-
molása során lemészároltak. A bélyeg szelvényén
ez az ív látható, mellette a 122. zsoltár 6. versével:
„Könyörögjetek Jeruzsálem békességéért!” Végül
2003-ban mégis nekiláttak a zsinagóga helyreállítá-
sának. Ünneplés felavatására 2010. március 15-
én került sor.⁵⁷

Érdekes, hogy az ötvenedik évfordulón nem je-
lent meg bélyeg a Függetlenségi napnak címezve.
Ugyanakkor már 1997. december 23-án megjelent
az „Izrael 50. jubileuma, 1948-1998” bélyeg.
A „normál levél belföldre” értékjelzésű bélyeg képe
Gárdos Károly⁵⁸ karikatúrája: „Srulik”, a kibucnyik
kezében virággal, a háttérben az izraeli zászlóval.
A bélyeg szelvényén a jubileumi év logója.

1998. április 27-én jelent meg bélyeg „50 éve a
függetlenség kihirdetésének” névvel. Az 1,15 NIS
címletű bélyegen az a pillanat látható, amikor
David Ben-Gurion felolvassa a Függetlenségi nyil-
latkozatot Tel-Avivban a Dizengoff-házban. A bé-
lyeg szelvényén a jubileumi év logója.

A témában a következő bélyeg az 55. Független-
ségi nap tiszteletére jelent meg, 2003. április 27-én.
Az 5,90 NIS címletű bélyeg egy lengő izraeli zászlót
ábrázol, repülő színes cédulákkal, amelyek a leve-
gőben 55-t formáznak. A bélyeg szelvényén mind-
össze néhány színes cédula szálingózik...

A 60. függetlenségi napra 2008. április 28-án je-
lent meg bélyeg. Az 1,55 NIS címletű bélyeg jobb
alsó sarkában egy játszózó gyermek mintha sár-
kányt eregetne. Felette a „sárkány” egy magén
David, amelynek hosszú, tekeredő farka egy hat-
vanast formáz. A háttérben tűzijáték-rakéták dur-
rannak. A bélyeg szelvényén Izrael állam címere.
Körülötte héber, arab és angol nyelven a „60 éve
független Izrael” felirat.

Ugyanezen a napon megjelent egy hatbélyegű
kisív is a Függetlenségi nap tiszteletére. Mind a hat

bélyege 2,25 NIS címletű, de az elmúlt évtizedek
Függetlenségi napi plakátjaiból 6 különbözőt ábrá-
zol: az 1952-es plakáton kéveköttő és magvető asz-
szonyt látunk, utalva az ígéret beteljesedésére: „Íme
napok jönnek, ezt mondja az ÚR, és ott éri a szántó
az aratót, a szőlőtaposó a magvetőt. És a hegyek
musttal csepegnek, a halmok pedig megáradnak. És
hazahozom a fogságból az én népemet, Izraelt, és
felépítik az elpusztult városokat, és lakoznak ben-
nük.”⁵⁹ A bélyeg szelvényén a 60. évforduló bélye-
gének alapmotívuma látható, és „az 1952-es Füg-
getlenségi nap plakátja” felirat olvasható héberül,
arabul és angolul. Az 1965-ös plakáton a kisfiú ro-
hamsisakba ültetett virágokat locsol. A kép azt a re-
ményiséget sugallja (kilenc évvel a szuezi háború
után), hogy lassan eljön végre a béke ideje. A bé-
lyeg szelvényén a 60. évforduló bélyegének alap-
motívuma látható, és „az 1965-ös Függetlenségi nap
plakátja” felirat olvasható héberül, arabul és angol-
ul. A következő plakáton két oroszánt látunk, egy
virágmenórával, amelynek mindegyik virágkelyhé-
ben egy-egy héber betű olvasható, Jeruzsálem
héber nevének betűi. A bélyeg szelvényén a 60.
évforduló bélyegének alapmotívuma látható, és „az
1971-es Függetlenségi nap plakátja” felirat olvas-
ható héberül, arabul és angolul. Ha azonban a pla-
kát héber szövegét is kibetűzzük, kiderül, hogy a
20. függetlenségi nap, azaz 1968 ünnepi plakátja.
Ez a magyarázata annak is, hogy a nem egészen egy
éve újraegyesített Jeruzsálem címerállata a fő mo-
tívum. A következő plakáton megművelt parcellák
láthatunk, a távolban szépen épülő települések-
kel. A parcellák a plakát elején menórába fordulnak
össze. A menóra középső karjában héberül az ol-
vasható, hogy „és békét és nyugodalmat adok Izra-
elnek”.⁶⁰ A bélyeg szelvényén a 60. évforduló bé-
lyegének alapmotívuma látható, és „az 1981-es
Függetlenségi nap plakátja” felirat olvasható hébe-
rül, arabul és angolul. A plakát héber szövege sze-
rint viszont a 31. Függetlenségi napra készült, azaz
1979 ünnepi plakátja. A következő plakáton mint-
egy papírból hajtogatott hajót látnánk, amely a ten-
ger víztükrében magén Davidot formáz. Ujjongó
emberek sokasága száll le a hajóról, hiszen a ke-
mény brit korlátozások és a függetlenségi háború
bizonytalanságai után végre korlátozás nélkül, sza-
badon lehet alijázni. A bélyeg szelvényén a 60. év-
forduló bélyegének alapmotívuma látható, és „az
1991-es Függetlenségi nap plakátja” felirat olvas-
ható héberül, arabul és angolul. A plakát héber szö-
vege szerint viszont azt ünnepli, hogy negyven éve
szabad a korlátozás nélküli alija, és a 41. Függet-
lenségi napra készült, azaz 1989 ünnepi plakátja.
A 2006-os plakát hatalmas szívet ábrázol, amelyen

egy ösvény halad át. Az ösvénytől balra sivatagi táj, jobbra lombos fák patakkaival. Az ösvényen egy alak izraeli zászlót lenget. Az egész kép háttérében egy hatalmas magén David. Felül a felirat: „Haladunk a fejlesztés útján. A Negev és a Galil mindnyájunk szívében.” A felirat alul: „58 éve független Izrael. A Negev és a Galil fejlesztése jegyében.” A bélyeg szelvényén a 60. évforduló bélyegének alapmotívuma látható, és „a 2006-os Függetlenségi nap plakátja” felirat olvasható héberül, arabul és angolul.

Az ez idő szerint utolsó bélyeg a 70. Függetlenségi nap tiszteletére jelent meg, 2018. április 9-én. Az 5 NIS címletű bélyegen és szelvényén stilizált alakok és az élet sokszínűségét mutató szimbólumok láthatók. A bélyegen a „70 éve független Izrael” felirat olvasható héber, arab és angol nyelven. A bélyeg szelvényén Izrael állam címere.

Végigkövetve a Függetlenségi nap tiszteletére megjelent bélyegeket és üzenetüket, azt látjuk, hogy előbb folyamatosan „puhultak”, majd ritkulnak is.

A teljes izraeli bélyegkiadásban egyetlen motívum van, amely az első évtől, 1948-tól mostanáig minden évben megjelenik, mégpedig az őszi főünnep bibliai-vallási témájú bélyegsorai.

Hogy ez mennyire megtervezett vagy csak tudatalatti döntés, nem tudhatjuk. Azt viszont tudjuk, hogy Izrael népe a történelmének nagyjából egyharmadát tölthette hazájában, akkor sem mindig független államként, és a fennmaradó kétharmadban szétszóródva, sokszor üldözések között élt. A szekularizált és demokratikus Izrael bélyegkiadása azt a régi megállapítást tűnik felidézni, hogy nem is annyira a zsidóság tartotta meg a vallását, hanem a vallása tartotta meg a zsidóságot...

JEGYZETEK

- ¹ Hajdu Endre: *Bélyeggyűjtés*. Medicina, Budapest, 1971. 5., Otto Hornung: *Briefmarken*. Artia, Prag, 1972. 18.
- ² James Mackay: *Különleges bélyegek*. Solaris, Budapest, 1991. 9.
- ³ Uo.. 910.
- ⁴ Uo. 10.
- ⁵ Nikodém Gabriella Szabó Jenő: *A magyar bélyeg története*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2010. 13–14.
- ⁶ Mackay 1991. 90.; Otton Gross – Kazimierz Gryzewski: *A bélyegek világa*. Móra, Budapest, 1984. 11–14.; Hajdu 1971. 6–7.
- ⁷ „Sammler Woche” *Welt-Katalog*. München, 1921. 366–372. A *Michel-Europa-Katalog*, Band 6. 294–300. szerint 101 bélyeget.
- ⁸ *Michel – Nordamerika*. Unterschleissheim, 2011, 276–279.
- ⁹ *Zumstein Briefmarken Katalog*. Bern, 1934. 124–125.
- ¹⁰ Mackay 1991. 93.

¹¹ *Michel – Nordamerika*. 280.

¹² Nikodém–Szabó 2010. 53–54.

¹³ *Magyar Posta és illetékbélyeg katalógus /A magyar bélyeg rövid története*.

¹⁴ Dr. Fésűs László: A magyar mezőgazdaság bélyegeken. *Bélyegvilág* 2010/1. 7.

¹⁵ קטלוג בולי ישראל תש"ח-ה'תשע"ו – Mivel a bélyegeket minden esetben a katalógusból hivatkozom, a továbbiakban nem fogom külön jelölni.

¹⁶ Hertz: *Deuteronomium*.

¹⁷ הספר הלבן הראשון (צ'רצ'יל) 1922

הספר הלבן השני (פאספילד) 1930

הספר הלבן השלישי (מקדונלד) 1939

¹⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Shaul_Tchernichovsky

¹⁹ <https://www.ushmm.org/wlc/hu/article.php?ModuleId=10005131>

²⁰ https://de.wikipedia.org/wiki/UN-Teilungsplan_für_Palästina

²¹ Arnold Krammer: *The Forgotten Friendship – Israel and the Soviet Bloc 1947–55*. Urbana, 1974. 54–61.

²² Az izraeli függetlenségi háború az ENSZ-szavazást követően 1947. november 30-án kezdődött az arabok támadásával, még a brit erők jelenlétében. A brit mandátum 1948. május 14-én járt le. A függetlenségi háborút 1949. július 20-án zárta le a fegyverszüneti egyezmény, amelyet utolsóként Szíria írt alá.

²³ http://www.irgon-haagana.co.il/show_item.asp?levelId=59996&itemId=48414&itemType=3.

²⁴ http://www.damada.co.il/topics/israel/db/kastel_np/kastel_np.shtml.

²⁵ <http://www.yadmor.org.il/cgi-webaxy/item?271>.

²⁶ <https://degalia.org.il/en/degalia-homepage/war-of-sovereignty/>.

²⁷ <http://www.israeldefense.co.il/he/content/>

כיבוש צפת-במלחמת העצמאות--הישג מבצעי

²⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Yehi%27am_Fortress_National_Park.

²⁹ http://www.hahagana.org.il/show_item.asp?levelId=59996&itemId=48397&itemType=3.

³⁰ http://www.irgon-haagana.co.il/show_item.asp?levelId=59996&itemId=48376&itemType=3 és https://he.wikipedia.org/wiki/הקרב_על_קיבוץ_גשר.

³¹ https://hu.wikipedia.org/wiki/Titus_diadalíve.

³² A héber szó pontos fordítása „talált virág”, vagyis nem termesztették, nevelték, hanem magától nőtt a természetben. Így a „talált virágok” bélyegeken való megjelenítése azt is jelentheti: Izrael hőseit senki nem hősöknek nevelte... de a helyzet hősöket talált bennük...

³³ https://en.wikipedia.org/wiki/Pancretium_maritimum.

³⁴ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Ligetszépe_\(növényfaj\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Ligetszépe_(növényfaj)).

³⁵ <http://www.wildflowers.co.il/hebrew/plant.asp?ID=87>.

³⁶ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Tengerihagyma>.

³⁷ <http://www.wildflowers.co.il/hebrew/plant.asp?ID=19>.

³⁸ <http://www.wildflowers.co.il/hebrew/plant.asp?ID=2>.

³⁹ <http://www.tevahadvarim.co.il/2014/11/alcearosea/>.

⁴⁰ http://www.hamichlol.org.il/צבעוני_השרוק

⁴¹ <http://www.mekorot.co.il/Heb/newsite/Projects/NWC/Pages/TheNationalWaterCarrier.aspx>.

⁴² Nevük egyébként az egység, vagy fegyvernem emlékművén is szerepel, az összes áldozat között. De mivel a közösségük is emelt külön emléket, csak nekik, az is helyet kapott az emlékhelyek sorában.

- 43 https://he.wikipedia.org/wiki/בּוֹל_יוֹם_הַזִּיכּוֹר
 44 <http://www.tourisrael.org.il/content/סיפור-מצד>
 45 Szó szerint „felmenés”. Ez jelenthet egyszerű felfele haladást, a zsinagógában a Tóra-olvasó asztalhoz való felmenetelt, és a Szentföldre, illetve Jeruzsálembé menetelt is. (Mivel a tengerpartról csak felfele lehet haladni.) Leginkább ez utóbbi folyományaként ezzel a szóval jelölik a szét-szórásban élő zsidók Izraelbe települését is. A bélyeg ebben az értelemben használja, ahogy a letelepedést is az őshazába hazatelepülő zsidók letelepítésére.
 46 <https://redlist.parks.org.il/taxa/Orchis%20laxiflora/>
 47 https://hu.wikipedia.org/wiki/Mocs%C3%A1lri_kosbor
 48 <http://www.wildflowers.co.il/hebrew/plant.asp?ID=109>
 49 <http://flora.org.il/plants/luppil/>
 50 Az emlék-kisív szegélyein a Jeruzsálem felirat olvasható, felváltva héberül és angolul.

- 51 Az Apostolok Cselekedetei 7,58-hoz kapcsolódó egyházi hagyomány nyomán.
 52 Apostolok Cselekedetei 3,2. Károli Gáspár fordításában.
 53 Az emlék-kisív szegélyein ez úttal is a Jeruzsálem felirat olvasható, felváltva héberül és angolul.
 54 <http://main.knesset.gov.il/About/Occasion/Pages/IndDeclaration.aspx>.
 55 https://en.wikipedia.org/wiki/Yaacov_Agam.
 56 A CaHaL mozaikszó „Izrael Védelmi Hadereje” rövidítése.
 57 https://en.wikipedia.org/wiki/Hurva_Synagogue Lásd még: Dr Élijahu Jesurun, Jeruzsálem térben és időben.
 58 https://en.wikipedia.org/wiki/Kariel_Gardosh.
 59 Amosz 9,13–14. Károli Gáspár ford.
 60 II. Krónikák 22,9. Károli Gáspár ford. Kiragadott részlet Dávid fiához, Salamonhoz intézett beszédéből.

Sidra DeKoven Ezrahi

Jeruzsálem 1948 előtt és után

S. Y. Agnon írásainak tükrében

Ez a tanulmány S. Y. Agnon Jeruzsálem-képét vizsgálja az író gyakorlatilag szinte teljes pályájából válogatott szövegek, sőt egyes posztumusz publikációi alapján. Meglátásom szerint az 1940-es évek két meghatározó eseménye – a soá és az 1948-as háború, amely Izrael állam megalapításához vezetett – alig tűnik fel Agnon Jeruzsálemről szóló műveiben, amelyekben a város többnyire az 1948 előtti zarándoklatok anakronisztikus helyszíne marad, valamint az ezredfordulás látomásoké. Ezt azonban nem a „holisztikus” költői és politikai állásponttal összhangban lévő, bézagmentesen vallásos világnézet részeként értelmezem (különösen 1967 után), hanem úgy vélem, hogy Agnon legmerészebb írásainak némelyike Jeruzsálem történetiségen kívüli változatát jelenti meg, amely a végső megbékélés és felszabadulás „szabad szemmel nem látható” helye. Esszémet egy rejtélyes novella, a Ma’gelei tsedek elemzésével zárom.

Az Agnon-kutatók egy ideje már tudatában vannak annak, hogy Izrael Nobel-díjasa még történelmi műveiben is furcsamód kerül a holokauszt témáját.¹ A közelebbi vizsgálat azonban feltárja, hogy ez csupán része egy általánosabb érvényű óvatosságnak, amellyel Agnon írásaiban az 1940-es évek során a zsidó világot alapjaiban felforgató események iránt viselkednek. Lencsénk fókuszát 1948-ra állítva meglepő látni, hogy a *Tasha”h* (az 1948-at jelentő, héber betűszó), valamint „a zsidók helyzetében” ennek nyomán bekövetkező politikai átalakulások milyen kis mértékben jelennek meg Agnon műveiben. Kezdve azokkal az elbeszélésekkel, amelyeket azelőtt írt, hogy a holokauszt szót mai jelentésében egyáltalán használatba vették – és sok évvel azon győzelmi dialektika megjelenése előtt, amelyet Izraelben *shoah u-tekumah* (holokauszt és újjászületés) néven ismernek –, már megfigyelhetők egyes anakronizáló eljárások, amelyek implicit ellenállást jeleznek azzal a szemléletmóddal szemben, amely az 1940-es eseményekben ismeri fel az új valóság alapjait.

Agnonnak az Európában kibontakozó katasztrófára legközvetlenebbül reagáló írása, a *Ha-siman* (*Ajel*) „valós idejű” elbeszélés: első változata 1944-ben jelent meg. A történet sávuot idején zajlik, rögtön azután, hogy a galíciai Buczac, az elbeszélő (és a szerző) szülővárosa lerombolásáról szóló pletyka (*shemu’ab*) Jeruzsálembe ért.² Ennek ellenére a szerző úgy látta helyesnek, hogy a novellát később

egy antológiabeli megjelenésekor apológiával (*bitnatvelut*) egészítse ki:

A Végső tettek könyve [a kötet egyik ciklusának egy darabja] célja, hogy megörökítse galíciai testvéreink tetteit, midőn még a Habsburg Birodalom oltalma alatt éltek egyfajta nyugodt békességben – egészen 5674 tishá beávjá-ig [1914. augusztusa], amikor megkezdődött a nagy háború [*ha-milbamah ba-gdolah*], amelynek áldozatul esett minden nemzedék szerte minden országban, mígnem az Égi Kegyelem meg nem szánja majd a világot, és azt nem mondja szenvedéseinkre: immár „elég”.³

Sok minden elmondható erről a különös védőbeszédéről, amely olyannyira judaizálja a világot, hogy az első világháború kezdetét is tishá beáv-ra teszi – még ha ehhez kissé torzítania kellett is a Gergelyféle időszámítást.⁴ Csakhogy ami igazán különleges ennek az 1962-ben publikált kiadáshoz írt függeléknek az időszemléletében, az az, hogy az egyetlen következményekkel járó történelmi eseményt „a nagy háború”-ban jelöli meg, nem pedig a soában vagy 1948-ban, azaz nem a függetlenségi háborúban, illetve Izrael független államának megalapításában. Pontosabban az 1914-es vízváltást úgy ábrázolja, mint ami az összes ezt követő esemény forrása. Ez a hegeliánus dialektika zsidó hangsúllyal ellátott változata, az, amit Baruch Kurzweil „meta-

(vagy eposzi) idő"-nek nevez,⁵ illetve amire Hillel Barzel és nemzedéke a „historiozófia” fogalmát használja,⁶ amelyben hemzsegeknek a különféle szavakkal leírt, homályos történeti folyamatok: a „szenvetések” (*pur'anuyot*), a „báratok” (*tsarot*), illetve a „pusztító idők” (*pig'ei ha-zeman*), valamint ezek általában vett okozói, köztük a náci (Natsim), az arabok (*Aravim*) és az izraeliták (*Yishma'elim*),⁷ és ahol a konkrét történelmi események nem annyira előbbre viszik a cselekményt, inkább mintha egy mélyebb ok következtében bontakoznának ki. E beszédmód legdrámaibb kifejezését Agnon *Temol silom* (*Csak tegnap*) című regényében nyeri el. A könyvet azokban az években írta, amikor a később soának

nevezett események éppen zajlottak, és 1945–1946-ban publikálta, mikor még a fű sem nőtt ki a kelet-európai tömegsírokon, maga a történet viszont negyven évvel korábban, a második alija idején játszódik Palesztinában. A történet zárlatainak egyikében (közismert, hogy Agnonnak nehézséget okozott regényeinek befejezése⁸) a főhős, Jichak Kumer veszettség miatti halálát annak leírása követi, hogy a veszett kutya, Balak, miképpen támad meg többször is másokat, „mígnem jöttek a nagy háború szenvetései” (*ad she-bau tsarot ha-milbamah ve-biskibu otah tsarah*).⁹ Ismét egy olyan történet, amely a második világháború szomszédságában íródott, mégis a közelgő első világháború árnyéka vetül rá.

Ebben a regényben és Agnon más műveiben is a Ferenc József császár uralkodása alatti zsidó világ édenként jelenik meg, és a paradigmában a *status quo ante* funkcióját tölti be: „Földje nedvdús és termékeny [...] Egy és ugyanaz a törvény a zsidók és a helybeliek számára, az ő jólétük a mi jólétünk is, mivel nagylelkű király az uralkodó” – töpreng Jichak Kumer, miközben vonata átszeli „Ausztria birodalmának” hatalmas térségét Izrael földjére tartó zarándoklatának kezdetén.¹⁰ A császár halála és az ezt követő erőszak adják a jelen folyamatos szenvedéseinek következetes időbeli keretét: „De szép napok voltak azok, midőn a világot Isten akaratához híven kormányozták – jegyzi meg az *Oreah natah la-lun* (*Éjszakai vendég*) elbeszélője –, míg az emberek [...] háborúzni nem kezdtek, felborítva a világ rendjét”.¹¹ Ebben a közvetlenül a második vi-

Y. S. Agnon

lágháború előestéjén publikált regényben, amely a narrátor (és a szerző) nyolc évvel korábban szülővárosába tett látogatásán alapul, az első világháború szimbolikus, sőt mondhatni misztikus jelentőséget nyer, és az író a múltat az elveszett kor utáni nosztalgikus vágy ragyogásába vonva ábrázolja. A háborút azonban nem annyira katonai értelemben vett következményével érzékelteti, hanem eredendő okként – akár a hátszágbeli munkanélküliségről és éhezésről, akár a szétszórattatásról és kivándorlásról vagy a járványokról és a gyászról van szó; ez az oka a hazatérő katonák által elkövetett pogromoknak bármi és bárki ellen, aki csak megmaradt a szét-dúlt zsidó közösségekből. Köz-

ponti cselekvővé válik a regényben, csaknem szemlélyé, aki aktív igékkal kifejezve cserkészti végig a várost: „Azután megjött a háború, elvette a fiait, örületbe kergette a feleségét, és lerombolta az otthonát.”¹² Ez a kegyelem mitikus állapotának és kivédhetetlen elvesztésének történelmi megfelelője, amelyet már Agnon első története, az *Agunot*¹³ is felvázolt, és amelyhez mint meglehetősen következetes strukturális elvhez végig ragaszkodott pályája során.¹⁴

Vagyis a „világi történelemnek” az a zsidó időszámításba könnyen beilleszthető pontja, ahol kikökött a kerékvágásból, 1914 augusztusa. De hát mi van akkor 1948-cal? És mi a helyzet Jeruzsálemmel, a zsidó vágy ezredéves centrumával és utópisztikus viszonyítási pontjával? Mi a helyzet a *falakon bévüli* Jeruzsálemmel, Agnon képzeletének origójával, amelyet az 1948-as fegyverszünet elérhetetlenné tett a zsidók számára?

Agnont élete java részében, már jóval azelőtt, hogy 1962-ben Jeruzsálem díszpolgárává avatták volna, széles körben a város mesemondójaként ismerték – és ő maga is így tekintett önmagára.¹⁵ A Bar Ilan Egyetem Agnon-kutatói adatbázisa több mint 2600 Jeruzsálemre tett utalást tart számon Agnon prózájában – nem beszélve a távoli, áterotizált város iránti, konvencionális vágyának hangot ifjúkori verseiről, amiket még Buczaczban írt, és amelyek egy részét beépítette későbbi munkáiba.¹⁶ Shmuel Werses az Agnonról és Jeruzsálemről írt fejezetét azzal zárja, hogy idézi a posztumusz publikált történet, a *Lifnim min ha-homah* (*A falakon*

bévíl) elbeszélőjét: „És mit válaszolsz majd a Végítélet Napján, amikor megkérdezik tőled: »A Tóra tanulmányozásával töltötted-e az idődet?« Én pedig azt felelem: »Jeruzsálemmel törődtem«, és bizonyos vagyok benne, hogy azt fogják felelni: »Jól tetted.«”¹⁷

A fenti példa mélyebb dimenziókat kapott el Agnon 1966-ban, a Nobel-díj átvételekor tartott beszédében. A díjon a holokauszt-költő Nelly Sachs-szal osztozott – Agnonnak magának is rendkívül fontos volt szülőföldje és az ottani emberek sorsa –, így hát amikor Agnon „a történelmi katasztrófát” említette, a közönség nyilván arra számított, hogy a soáról beszél majd.¹⁸ De nem így történt. Ehelyett Agnon ezt mondta:

A történelmi katasztrófa eredményeképp, amelynek során a római Titusz lerombolta Jeruzsálemet, és száműzte Izraelt saját országából, én a száműzetés földjének egyik városában születtem. De mindig is úgy tekintettem magamra, mint aki Jeruzsálemben született. Egy álomban... Láttam magamat, amint levita testvéreimmel a szent templomban állunk, és Dávid énekeit daloljuk... Apám háza, ahol volt egy szobám írásokkal tele, az első világháború során porig égett... A fiatal mesterembereket, szabókat és cipészeket, akik az én énekeimet dalolták munka közben, az első világháború során meggyilkolták.¹⁹

Agnon explicit módon két sorsfordító eseményt nevez meg: az ősi Jeruzsálem lerombolását a rómaiak által, valamint az első világháborút. A többi meghatározó eseményt, így a soát, az 1948-as háborút, illetve Izrael állam megalapítását ebben a beszédében éppúgy, mint prózájában, többnyire csak szinekdoché formájában említi: „Akik nem veszték oda a háborúban [...] azok többségét Auschwitz krematóriumaiiban égették el.” A Nobel-díj átvételekor mondott beszéd, amelynek célja, hogy a szerzőt pozicionálja és életművének eredményeit összegezze, így folytatódik: „Miután minden vagyonom elégett, Isten arra a bölcs döntésre vezetett, hogy visszatérjek Jeruzsálembe [...] Jeruzsálem érdeme, hogy megírtam mindazt, amit Isten a szívembe és tollamba rejtett.”²⁰

Nagy a kísértés persze, hogy felidézzük a teológiai ívet, amely a pusztulástól a megváltásig tart, miközben a világtörténelem minden egyes eseménye e folyamat kisebb-nagyobb lábjegyzeteként értelmezhető, és hagyjuk Agnont e kegyes pózban megmerevedve, ahogy az ötvensékeles bankjegyen is látható: az örök Jeruzsálem lojális írnokaként,

olyan emberként, aki a hatnapos háború után közvetlenül aláírja a Nagyobb Izraelért Mozgalom kiáltványát. De több nemzedéknyi Agnon-értelmezés erősködéseiről derült ki, hogy ez az olvasat mennyire sekélyes.²¹ Saját kutatásaim során, amelynek témája Agnon egész életén át tartó érdeklődése a szakralitás, valamint annak kérdése iránt, hogyan birkózhat meg az ember a közeledő szentséggel anélkül, hogy kisugárzása elemésztene, kezdetben azt feltételeztem, hogy a háború, amely létrehozta Izrael államát és fegyverszünet által kijelölt határait – és amely kettéosztotta Jeruzsálemet –, bizonyára vízváltó eseménynek minősül. Jeruzsálemben a rögváló tapasztalata az, hogy 1948 és 1967 között nem volt hozzáférhető a *Kotel* (a Nyugati Fal, avagy Siratófal), továbbá a *Har Ha-bait* (a Templom-hegy) csupán részben volt látható. A bizonyíték azonban arra utal, hogy a váltás, amelyre 1948 és 1967 között számítottunk, nem igazán történt meg.²² Valamiképp Jeruzsálem egésze olyan ezerarcú teljességként kerül ábrázolásra, amely összes szinekdochéját tartalmazza – és mindig nagyobb, mint részeinek összege –, miközben rituális és költői célokól mintegy hordozható marad. Agnon ezt hatást úgy éri el, hogy magához ölel egy történelmi harmonikát, amely szükség szerint húzódik össze vagy tágul, míg végig hangsúlyozza és őrzi az irodalmi vállalkozás autonómiáját.

Műveiben és nyilatkozataiban Agnon nem hajlandó arra az *elköteleződésre*, amelyet olyan természetesen vártak el tőle, és amelyet valójában számos Izraelben, illetve külföldön élő kollégája és előde tulajdonított neki, különösen a második világháború után.²³ A történet, amelyet Agnon a *Haaretz* című lap 1948. áprilisi, pészáhi számában közölt, amelynek megjelenése idején lakóhelyének környéke, Talpiot éppen ostrom alatt állt, egy házsid mese volt, látszólag híján minden tematikus kötődésnek az adott helyzethez. Gershom Shochen, a *Haaretz* szerkesztője és (apja, Zalman nyomdokaiba lépve) Agnon irodalmi pártfogója a következő magyarázattal lett úrrá az ellentmondáson: „Főképp ezekben a napokban, amikor a *Jiuv* területén oly sokakat fog el a csüggedés az események fordulatai miatt, egy jó történet alkalmas lehet rá, hogy elterelje a figyelmet a pusztító időkről [*pig'ei ba-zeman*] és fokozza irodalmi teljesítményeink miatt érzett büszkeségünket.”²⁴ Valóban, számos támadás érte Jeruzsálemet az Agnon hatvanadik születésnapja (1948. augusztus 14.) előtti hónapokban, jóval azelőtt, hogy a végső fegyverszünet pontot tett volna az összetűzések végére. A *Haaretz* rovatvezetője, Azariya Rapoport (R. Azariya) az író közelgő születésnapja alkalmából interjút készített vele, amely-

ben arról is kérdezte, milyen visszhangot keltenek írásaiban az aktuális események. Bár Agnon elismerte, milyen mély benyomást tesz rá a zsidó harcosok hősiessége, akik az éppen megszülető államot, illetve különösen az ő saját otthonát és környékét védik, arra nem volt hajlandó, hogy prózájában ezeknek a cselekedeteknek a megírására kötelezze magát. „Amit Isten rejt a tollamba – azt fogom megírni” – válaszolta Azarijának, ismét kiemelve a művészi autonómia elsőbbségét az adott kornak való megfelelés kényszere fölött.²⁵

Agnon ugyan hajlandó volt megírni az újonnan alapított állam hivatalos békeimáját (*Tefilab Li-she-lom Ha-medinah*), gyanítható azonban, hogy ennek révén inkább az izraeli *pajtanim*, vagyis azon költők körébe kívánt bekerülni, akiknek annyi nemzedék imakönyvei köszönhetőek, és nem igazán a vers politikai jelentősége motiválta.²⁶

Az államot és a gépezetét illetőleg Agnon hol közbönsően, hol csípősen fogalmazott. A bürokrácia működéséről szóló szatíráinak célpontja az olykor fintorogva *ha-medinah* (az állam) névvel illetett hely. Az államiság ügymenete iránti megvetés jelenik meg a *Temol Shilshom* és a *Perakim le-sefer ha-medinah* (*Fejezetek az állam könyvéből*) lapjain is. Az utóbbi, mely a *ha-medinah* egyes intézményeiről szól anélkül, hogy megnevezné az országot, vagy bármit elárulna geopolitikai helyzetéről, az 1940-es évek elején írt és egymástól függetlenül közölt fejezetekből áll, amelyeket 1950-ben, a szövegek egy kötetben való közléséhez kiegészített egy bevezetővel és egy zárófejezettel. Feltételezhető, hogy a mű végén az elesettekért szóló kaddis azért került a könyvbe, hogy az 1948-as háború után ily kevéssel némiképp kompenzálja a próza szatirikus hangvételét.²⁷

Emellett azonban ott a határok zavarba ejtő kérdése is. Az 1948-as fegyverszünet által meghúzott határvonalak egyben a felosztás *gondolatát* is létrehívták. E geopolitikai nehézség kiküszöbölésére az egyik lehetőség, hogy az elbeszélést az 1948 előtti Jeruzsálembé helyezzük. Még a tolatkodó arab és a palesztinai brit mandátum könyörtelen rendőre is legfeljebb hátráltathatja, hogy az ember eljusson a szent központba, amely végső soron mindennek a legfőbb mércéje. A szentséges *Tehilab* az azonos címet viselő történetben szelíden megdorgálja barátját, a narrátort, aki az Óváros falain kívül él:

Bárcsak eljönne a nap, midőn Jeruzsálem egészen Damaszkuszig terjed minden irányban... De a szem, amely látta a falai közé zárt Jeruzsálemet, nem bír hozzászokni ahhoz, hogy azt szemlélje, ami a Város falain túl épült. Igaz,

**Agnon dolgozószobája
a jeruzsálemi Talpiot negyedben**

hogy Izrael egész országa szent, és aligha szükséges mondanom, hogy Jeruzsálem környéke is az: mégis, a Város falai közötti szentség mindezt fölülmúlja.²⁸

A „falai közé zárt Jeruzsálem” fenti tökéletes és beteljesült története az 1920-as években játszódik, és először 1949-ben jelent meg a *Maasef Davar* lapjain.

Ugyanez érvényes az *Edo és Enam*²⁹ esetében is, amely a *Tehilab* közzlése után alig hat hónappal jelent meg, cselekménye mégis egy olyan Jeruzsálembé visz, amelyben jóformán nyomát se lelteni idő- vagy térbeli határoknak. Az egyetlen nyílt történelmi utalás a nagy háborúra, valamint az 1929-es felkelésekre (*pera'ot Tarpa't*) vonatkozik, amelyek lerombolták az elbeszélő házáát. A háború (*ha-milhamah*) szó nem egyértelmű, különböző kontextusokban vonatkozhat az első világháborúra, illetve az 1948-as háborúra is; a soát a nagy üldöztetés (*hapur'anut*) kifejezés jelöli.³⁰ Az efféle körülírások szinte alig jelzik a koordinátákat az elbeszélést meghatározó ősi időkbe és a diaszpóra terébe tett menekülés során. A történelmi idő és tér helyére az

kerül, amit korábban szükséges édeni referencia-pontként azonosítottunk; ám ez egyúttal implicit alternatívát biztosít a jelenleg éppen megközelíthetetlen Óvároshoz is, visszaadva a szent térről szóló diskurzusnak a hordozhatóságot. Greifenbachék otthona, amely a cselekmény centruma, ahol a narrátor nemcsak menedékre lel, de a misztikum forrására is, „a damaszkuszi kapu tövében” található:

Jeruzsálem egyik völgyében [...] ahol mindenféle áldások lakoznak. Mintha ezeket a völgyeket elvágták volna a környező településektől, mintha ezekben lapult volna meg az egész világ mélysége [...] olyan csönd és béke, amilyen csak Jeruzsálem völgyeiben található [...] amit a jóisten elrejtett a nyugalom szerelmesei számára.³¹

Jeruzsálem anakronisztikus és decentralizált ábrázolása még a „világi” regény, a *Shirab* esetében is érvényes marad. Ennek első fejezeteit Agnon sorozatként publikálta ugyanabban az időszakban, amikor az *Edo és Enam*, illetve a *Tebilah* jelent meg (1949 és 1952 között), de a regény a szerző halálának idején, 1970-ben is befejezetlenül maradt. Az elbeszélés cselekménye ismét az 1930-as évek Jeruzsálemében játszódik, bár a mű 1948 után keletkezett. Manfred Herbst, aki nem az Óvárosban él, és különösebben nem is vonzza annak gravitációs mezője, a „másik templom” lakója, amely 1948 és 1967 között szintén hozzáférhetetlenné vált, kivéve a katonai konvojokat: a Héber Egyetemen lakik, a Scopus-hegyen, ahonnan a diákokra és kollégákra ráunva láthatja „a várost, a Templom-hegyet, a végtelen színektől nyüzsgő vadont, a Holt-tengert”.³² Akárcsak az Osztrák–Magyar Monarchia Ferenc József idején vagy az Óváros, ahol Greifenbachék háza áll, ezek a terak a kegyelem és nyugalom lehetséges helyszíneiként működhetnek, még ha csak átmenetileg is. Még a Héber Egyetemet is előnthei a béke a távoli szentélyek látványának köszönhetően.

Az 1940-es évek eseményeinek elkerülése lehetővé teszi a kegyelem hordozható helyszíneit – ebből a szempontból látszólag kivételt jelent a *Kisui ha-dam* (*Eltakarni a vért*), amely a *Lifnim min ha-bomah* című, posztumusz kötetben jelent meg, de nyilvánvalóan az 1960-as évek elején íródott. Itt nem csupán az első világháborúra tett, ismerős hivatkozás olvasható, valamint több különös szinekdochikus utalás a nációra, de a szöveg nyíltan megemlíti Izrael állam függetlenségi nyilatkozatát (*bakbrizat medinat Jisrael*) és „a zsidók és arabok közti háborút” (*milbemet ha-Jehudim veha-'Aravim*) is.³³ Csakhogy az elbeszélés alcíme: „*bad be-vad*”

(egyidejű és azonos nevű), bibliai és talmudikus visszhangjaival együtt, azt az anakronizáló alapelvet idézi, amely bőségesen előfordul a klasszikus héber ábrázolás és értelmezés gyakorlatában. Bár a narratíva tudomásul veszi az aktuális eseményeket és cselekvőket, a zsidó élet, halál és történelem kibontakozó panorámája rejtélyes – és némiképp hihetetlen, felfoghatatlan –, azaz inkább *belső, bár rendezetlen*, mintsem teleologikus és messianisztikus.³⁴ A történelem ismét olyan zsidó harmonikaként kerül ábrázolásra, amely az időt és a teret is felszámolja. Leginkább az lehet tanulságos ebben a történetben, ahogy a földrajzi száműzetést megkönnyítik a megörökölt kompenzációs gesztusok; az 1948 utáni Jeruzsálemben a *Kotel* hozzáférhetetlensége az ismerős, bevésődött *diaszporikus* reflexet hozza működésbe. Erre példa egy apró, földszinti jeruzsálemi lakás megszokott berendezésének leírása:

Itt egy asztal, azon sőtartó, itt pedig a *mizrab* [falidisz, amely Jeruzsálem irányát mutatja], rajta a Nyugati Falról készült rajzzal. Ha szerencsésebbek lettünk volna, a Nyugati Falnál imádkoztunk volna; most, hogy kevésbé vagyunk szerencsések, a *mizrab* felé fordulva imádkozunk, amelyen ott a Nyugati Falról készült rajz – mígnem olyan szerencsések leszünk, hogy a Templomban imádkozhatunk, amelyet gyorsan újra felépítenek, még a mi időnkben.³⁵

Bár az elbeszélés helyszíne Jeruzsálem, az a tény, hogy a *Kotel* hozzáférhetetlen, minden perifériális teret diaszporikussá tesz, és a helyettesítés diaszporikus gyakorlatához vezet: a *Kotel* helyére a *mizrab* kerül, a történelmi tökéletlenség helyére pedig a messianisztikus projekció.³⁶ Továbbá ugyan szó esik jelenkori eseményekről és helyszínekről, rituális vonatkozásaikkal egyetemben, a *Kisui ha-dam*, akár Agnon 1948 után írt műveinek java része, kerül a megosztottságból fakadó politikai vagy éppen egzisztenciális nehézségek kifejtését. Mint a *mizrab* által ábrázolt Jeruzsálem, Agnon Jeruzsáleme, ha nem is történetileg, de rituális értelemben a megváltás ezredéves sejtése marad egy nagy (bár egészséges) adag poétikai és kultikus behelyettesítés és közvetítés révén.

E póz fenntartásához szükséges akrobatikára talán a legérdekesebb példa az a posztumusz publikált novella, amely egyben a *Lifnim min la-bomah* kötet címadó története is. Bár a szerző utolsó simításai bizonyára hasznára váltak volna a kanyargó történetnek a meghatározhatatlan korú férfiről, aki az Óváros „falain bévül” kóborol egy fiatal nő tár-

saságában, valami különös dologra derül itt fény – a szerkesztetlenség miatt még szembetűnőbb módon –, ami mélyebb bepillantást engedhet az olvasó számára Agnon poétikájába.

A kötet végén az egyik megjegyzés, amelyet Agnon lánya és irodalmi hagyatékának kezelője, Emuna Járon fűzött az 1975-ös kiadáshoz, kiemeli, hogy ez a történet, éppúgy, mint a *Kisui ha-dam*, az 1960-as évek elején keletkezett: „Világos, hogy »A falakon bévül« még az Óváros felszabadítása előtt íródott, azokban az években, amikor a falakon bévül még nem vetettük meg a lábunkat.”³⁷

Agnon valóban elment az Óvárosba rögtön a hatnapos háborút követően.³⁸ De a szöveg belső tanúságai és Járon megjegyzése szerint egyaránt világos, hogy a szerző nem csupán egy korábbi évekből fennmaradt, publikálatlan írás helyszínén módosított. Többször is az olvasó tudomására hozza, hogy ez a barangolás „a falakon bévül” mintegy 52 évvel azután történik, hogy a narrátor – ezúttal nyilvánvalóan Agnon alteregója – Jeruzsálemben érkezett, aminek alapján a történetet 1960-ra datálhatnánk. A cselekmény mégis egy olyan Jeruzsálemben játszódik, amely kézzelfoghatóan 1948 előtti: beleértve az utalásokat az Óváros összes negyedére és azokra a nevezetességekre, mint például a *burvat Rebbe Yehudab He-basid* (A kegyes Júda rabbi romjai) néven ismert zsinagóga, amelyet a 18. században romboltak le és azóta csak a romjai láthatók (1948-ban robbantották fel az Arab Légio katonái, 2010-ben újjáépítették – a szerk.).

Az elbeszélő története végén rájön, hogy van itt egy kis hermeneutikai probléma – amihez végül annak tudomásul vétele vezet, hogy Jeruzsálemet ténylegesen felosztották. Az erotikus rejtély megoldása helyett, amely akkor áll elő a cselekményben, amikor a főhős szerelmi közeledése fiatal útítársához, Leához, arra ösztönzi a lányt, hogy váratlanul faképnél hagyja a férfit, a narrátor figyelmét a történelmi következetlenség felé fordítja, és azt javasolja, hogy álombeli tájjal helyettesítsük be az elbeszélés realizmusát:

A nap eseményeit éjszakai álommá alakítottam [*halom bizaion leilab*], mintha mindazok, akik velem és útítársammal találkoztak, egy álombéli tájon jártak volna, hiszen ha mi a falakon bévüli városban kóboroltunk, az azt jelenti, hogy az idő olyan volt, amilyennek lennie kellene [*se-'adain ha-saním ke-tikunam*], és a föld még mindig egész, és Jeruzsálemet sem osztották fel, és bármely izraelita keresztbe-kasul járhat az egész országban anélkül, hogy megölnék... Ami itt történik, az egyértelműen a

kategóriák keveredése [*'irbuv tehumim*], ahogy az az ember álmában történni szokott.³⁹

Bár a mágikus realizmus előfordul Agnon prózájában, a *Sefer ha-ma'asim* (*Tettek könyve*, 1932) álombéli tájaitól – és rémálmaitól – kezdve a *Temol shilom* érzékeny kutyájáig, szemlátomást anélkül, hogy az aktuális narrátor lelki békéjét ez megzavarná, a *Lifnim min ha-homab* elbeszélője mégis úgy érzi, hogy a történetében észlelt törésről számot kell adnia. Azzal sem elégszik meg azonban, hogy az egész eseménysort álomnak tekintse, ehelyett olyasmit tesz, amit állítása szerint eddig még soha: „az álmat szimbólummá” alakítja. Azzal folytatja, hogy allegorikus olvasatát adja a történetnek: útítársa jelenti a lelket (*ha-nesamab*), akinek otthona, mint a cselekményben, „a falakon bévül” (*lifnim min ha-homab*) van. A pad, amelyen a lány megpihen, az „idő” (*zman*). Végül pedig az elbeszélő útítársának útítársa – azaz maga a narrátor – a test, a lélek burka (*nartik la-nesamab*). Amikor tehát a férfi csókkal illetve a lány ajkát, ezzel a test és lélek egyesülésére tett eleve lehetetlen kísérletet, amelyet követően a lélek távozott.⁴⁰

Akár úgy olvassuk ezt a fordulatot, mint az időződő szerző sejtését a halandóságról, akár úgy, mint pusztán annak ravasz eszközét, hogy megoldja a hermeneutikai rejtélyt egy olyan történetben, amely egyébként ragaszkodik hozzá, hogy anakronisztikusan a valóság és a fantasztikum közti határvonalnak ezen az oldalán maradjon – miközben reflektál Agnon gyakran többértelmű és ironikus viszonyára is a parabolákhoz és allegóriákhoz –, finoman szólva ügyetlen magyarázatot ad az 1960-as években egy zsidó férfi és nő óvárosi sétájának időviszonyait illető következetlenségekre. Ismét *Jeruzsálem osztatlan városát* teszi meg végső referenciának, és a közvetítés poétikájával él, amely szentesíti a diaszporikus távolságot.

A békés Jeruzsálem eme esetlen változata, amely egyébként időtlen – következőképpen valós időben ábrázolhatatlan –, Agnon hosszú élete során írt számos szövegében megjelenik, 1948 előtt és után egyaránt. Ennek ellenére néhány elbeszélésben felragyog „a tökéletes visszatérés” a szent középpontba, és erre a szöveg és a hely pillanatnyi egybeesése révén kerül sor. Agnon visszatérésről szóló regénye, a *Bi-levav jamim* (*A tenger mélyén*, 1934) vége felé egy csoport zarándok eléri Jeruzsálemben a *Kotel*t. „Moshe rabbi a falnak támasztja a fejét, és eszébe jut, hogy olyan helyen áll, ahonnan az isteni jelenlét soha el sem mozdult.” Azután éppen azokat a sorokat mondja – „Bevitt engem a király az ő ágyasházába” (1,4) az Énekek énekéből –, amelyeket a fi-

vére, Gersom kezdett mondani halála pillanatában (egy másik helyen és egy másik történetben). De szerencsétlen sorsú fivérével eltérően Mose rabbi be tudja fejezni a verset, miközben „Izrael földjének öröme” tölti el. Ez gyakorlati cselekedet, amely mindazonáltal egy másvilági kegyelem beavatkozásától függ.⁴¹ A történet főhőse, Hananiah egy személyben befogadja és cselekvője a csodának, és a *geulah nisit* (csoda általi megváltás) megtestesítője, amely a mi korunkban a történelmi megváltás más, gyakorlatiasabb – és csődöt mondott – formáival versenyez.

A megbékélt Jeruzsálemről szóló többi látomás illékonyabb, és gyakorta elnyomja a mindennapok zaja. Amikor a sokat túrt Isaac Kumer, aki telepeseből szobafestő lett, a *Temol Shilsum* című eposzi regényben belép a szentek szentjébe a Templom-hegyen, és sértetlenül jön ki, ez azért történhet meg, mert Agnon többi művészetől és mesteremberétől eltérően ő pusztán „mázoló” (*lakblekban*), aki formátlanul és ikonikus színlelés nélkül fest.⁴² Amikor a *Kotel*-nél kaddist mond az édesanyjáért, látomásában a kövek és az imádkozók egy pillanatra „az Úr szemében egyetlen tömeggé” (*bativah abat lifnei hamakom*)⁴³ olvadnak össze – azzá az egységgé a helylyel, amely az *elbelyezés* végső formája. Ez az a messianisztikus előjel, amely, ahogy már említettem, „csak eltűnőben pillantható meg”.⁴⁴ Ariel Hirschfeld hívta fel a figyelmünket arra, hogy ha a *Kotel* újbóli fizikai közelsége révén ősi, gyermeki (anyánk által dédelgetett) énünkkel kerülünk kapcsolatba (akárcsak Isaac), akkor a távolban megszerzett bölcsesség birtokában – vagy ahogy én fogalmaznék: a bölcsesség birtokában, amely *magá a távolság* – a visszaterés ide 1948 előtt és 1967 után „az érettség végső próbája”.⁴⁵ Maga a szerző szívemarkoló gesztussal adta jelét ennek a bölcsességnek az 1967 után az Óvárosba tett első látogatása során; amint életrajzírója, Dan Laor írja: „Agnon szándékosan tartózkodott attól, hogy a Kotel köveihez lépjen.”⁴⁶

Van egy másik szöveg, amely egyszerre erősíti meg és haladja meg a távolságot, olyan globális és történelmen túli látomást kínálva magáról a judaizmusról, amely valóban megbékítheti Jeruzsálemet, főképpen egy olyan korban, mint a miénk, amikor mindenütt messianisztikus dobok dübörögnek. A *Ma'gelei cedek* (*Az igazság ösvényei*) című elbeszélést Agnon még Németországban írta, és 1923-ban publikálta.⁴⁷ Szerzője hol a *Történetek Lengyelországból*, hol pedig a *Történetek Izraelből* írásai közé sorolta,⁴⁸ és a novella valóban mindkét helyhez kötődik. Mindennél inkább azonban egy megbékélt, befogadó Jeruzsálem látomása, amely egyszerre tárgyja az örök sóvárgásnak, a lehetetlen megérkezéseknek és

Y. S. Agnon

a végső megváltásnak. E megbékélést csodálatos módon nem más hozza el, mint Oto Ha-is (*Az Az Ember*), a körülírás, amellyel a Talmud és a későbbi zsidó források Jézust illetik. Oto Ha-is többször is feltűnik a történetben, először mint egy lengyel vidéki keresztútnál állított kőre festett ikon, amelynek tövében jótékonyági perselyt helyeztek el; a szegény, tudatlan zsidó ecetkészítő (Homets ben Jain – szó szerinti fordításban: a Bor Fia⁴⁹) botor módon ebbe teszi az élete során megtakarított összes pénzét. Aznap, amikor úgy dönt, hogy elege van az eddigi életéből, és megpróbálja feltörni a perselyt, hogy visszakapja a megtakarítását és elinduljon Izrael földjére meghalni, rajtakapják a papok, akik épp azért jönnek, hogy *saját perselyüket* kiürítsék. Az ezt követő per során egyik fél sem érti a másikat. A bíróságon látja meg azonban az ecetkészítő másodszor is Oto Ha-ist – ezúttal a falon függő keresztben: „Látta annak az embernek a képét [ikonin] függeni a bíróság falán, és így szólt magában: »Mosolyogsz rám [mebayekh atah bi]«. ”⁵⁰ A szegény ecetkészítőt – akit a szöveg most „öregember (*ba-zaken*)” néven említ – börtönbe vetik, ahol éjszaka harmadszor is meglátogatja őt Oto Ha-is – ezúttal emberi alakban –, és három alkalommal Jeruzsálembe repíti. A repülések során mindkét ember kihűl, egyikük pedig ismét megkövül; „a másik” végül a földre zuhan:

Az öregember átölelte Annak Az Embernek nyakát, amikor az utóbbi megfordult, és Jeruzsálem irányába nézett. Első repülésük alkalmával *Az Az Ember* abbahagyta a mosolygást. Második repülésükkor az öregember ujjai kihűltek. A harmadik repülés során érezte, hogy

hideg követ ölel át. Szíve megolvadt, és keze elgyengült. Nem bírt megkapaszkodni, és a földre zuhant. Reggel, amikor az örök jöttek érte, sehol sem találták.

Aznap éjjel kopogtattak a Kolel ajtaján Jeruzsálemben. Azok, akik kinéztek az ajtón, angyalok röptét látták, akik a száműzetésből érkeztek halandó formában, amelyet még aznap éjjel fogtak és eltemettek, megtartva a jeruzsálemi szokást, hogy ne halogassák a temetést.⁵¹

A szöveg számos szakaszt megidéz az evangéliumokból, a Talmudból és későbbi forrásokból.⁵² De a legtöbb értelmező a zsidók és keresztények közt feszülő, rendszerszintű kognitív disszonanciát emeli ki, amelyre az ecetkészítő tudatlanságát visszavezethető (szintén egyfajta rendszerszintű kognitív disszonancia érzékelhető akkor is, amikor a jeruzsálemi zsidók vakok Annak Az Embernek az érkezésére, amit angyalok röptének hisznek). Csak Agnon rágalmazói – akik azzal vádolták meg, hogy a keresztényekhez húz, és hogy megváltójukat a héber próza alapjainak megszenteltetésére invitálja – értették szerintem helyesen a történetet. Az őt védelmezők azt állítják, hogy a novella „ironikus”, groteszk vagy szatirikus támadás a keresztények szándékába vetett zsidó hit ellen, főképpen a Balfour-nyilatkozatot követően. A konvencionális értelmezési stratégiát követő Alan Mintz és Anne Golomb Hoffman olvasatában a *Ma'gelei cedek* „groteszk történet” a „gyanús igazságról”, amely az olvasót „az öregember helyzetének ironikus olvasatára” invitálja; a haldokló ecetkészítő „látomása a keresztény megváltóról, aki őt átöleli, majd elejti, ironikus és hallucinatív kiterjesztése tudatlanságának és spirituális elszigeteltségének”.⁵³

Úgy tűnik, az olvasók több nemzedéknek tekintete siklott át afölött – vagy csak elfojtották ezt az észrevételt –, ahogy Jézus alakja megjelenik: nem Jézus Krisztusként, és még csak nem is Jézusként, a szenvedő zsidóként, hanem mint Jézus, az együttérző. Ő az, és nem a bíróság, aki végső igazságot tesz (ma'gelei cedek), amikor az ecetkészítő imáira válaszul elviszi Jeruzsálembé; Jézus annál is csodásabb közlekedést biztosít, mint a kendő, amelyen Hananiah utazott Izrael földjére a *Bi-levav jamim* lapjain. Ráadásul nem is csak egy utat tesznek meg (ma'gelei cedek), amelynek révén így átjárható, *következésképpen teljes* kibékülésre kerül sor, ami beteljesíti a 23. zsoltár 3. sorának látomását az isteni vigaszról a halál küszöbén: *janbeni be-ma'gelei cedek le-ma'an semo* („az igazság ösvényein [szó szerint: körein] vezet engem az ő nevéért”).⁵⁴

E történet (elmulasztott) értelmezéseinek történelme, azt hiszem, maga is jele saját vakságuknak Jeruzsálem szegény városában a lehetséges megváltás valószínűtlen ügynökeit illetően. Ami még hiányzik Agnon látomásából a megbékélésről, az a zsidó megváltásban részt vevő muszlim ügynök vagy társ. Bár számos ellenpélda létezik ellenséges arabokról, akik állandó harcot folytatnak a jeruzsálemi zsidókkal, ez a látomás ott rejlik a *Tabat ba-'eto* (*Afa alatt*) című történetben. Itt a muszlim szereplő azt tanulja ugyan meg a Khibarban élő középkori zsidóktól, hogy a föld a zsidóknak adatott. Am novella végén a narrátor így szól: „Nem azért kaptuk az Úrtól ezt a kis darab földet, hogy uralkodjunk rajta, vagy [lakóit] leigázzuk, hanem hogy felszántsuk és bevessük és arassunk rajta, hogy megtartsuk az Úr törvényét, és megőrizzük tanításait.”⁵⁵ Ez úgy hangzik, mint Maimonidész remekműve, a *Mishneh Torah* végén a békéről szóló látomás parafrázisa:

A bölcsek és próféták nem azért sóvárogtak a Megváltó napjai után, hogy akkor Izrael uralkodhassék a világ fölött, vagy kormányozhassa a nem zsidókat, és őt magasztalják a népek... Arra törekedtek, hogy Izrael szabad legyen, és így a törvénynek és bölcsességnek szentelhesse magát, aminek során senki sem akadályozza vagy zavarja meg, és így méltóvá legyen az életre e földön és a túlvilágon.⁵⁶

Befejezésül azt javasolnám, hogy ahelyett, hogy az efféle történeteket egy holisztikus poétikai és politikai pozícióhoz következetesen illeszkedő, hézagmentesen messianisztikus-vallásos világmépés részeként értelmeznénk (főleg 1967 után), ismerjük fel bennük Jeruzsálem történelmen kívüli változatát, amely a végső megbékélés és felszabadulás helyszíne lehet, bár „a köznapi szem elől rejtve marad” Agnon néhány legmerészebb írásában. Remélem, elnézik nekem, hogy erősködöm e szövegek radikális újraolvasásáért a falakon bévül és kívül megbékélt Jeruzsálem, illetve a Szentföldön minden leigázó és elnyomó cselekedetet kiszorító igazság és részvét összekapcsolódó és egyre terjedő köreiből szóló látomás nevében.

MEGJEGYZÉS

Az összes eredetileg héber idézet a fordító munkája a szerző saját angol fordítása, illetve az általa jegyzetben jelzett angol fordítások alapján. A tanulságos észrevételekért és hivatkozásokért, különösen a titokzatos *Ma'gelei cedek* című történet esetében,

hálával tartozom Ari Elonnak, Michal Arbellnek és Bat-NAdiv Weinbergnek. Szintén szeretnék köszönetet mondani Mati Senkmannak érzékeny olvasataiért és gondos detektívmunkájáért.

JEGYZETEK

- ¹ Lásd Sidra DeKoven Ezrahi: Agnon Before and After. *Prooftexts* 2, no. 8 (1982). 78–94.
- ² S. Y. Agnon: Ha-siman. In: *Ha-esb ve-ba-’etsim*. Jeruzsálem, 1972. 283. A történet először 1944-ben jelent meg a *Mozna-’imban*, és később átdolgozott változatban került bele a *Ha-esb ve-ba-’etsim* kötetbe.
- ³ S. Y. Agnon: Hitnatslut. Uo. 336.
- ⁴ Németország 1914. augusztus 1-jén üzent hadat Oroszországnak, és abban az évben erre a napra esett tisá beáv ünnepe. Ha ehhez hozzávesszük az *Akedab* (Izsák megkötözése, Móz. 1,22), a zsidó emlékezet legelső archetípusának asszociációit, amelyek mind a gyűjtemény címében: *Ha-esb ve-ba-’etsim*, mind az első novellában: *Kefi ba-tsa-’ar-basakbar*, megjelennek, akkor még élesebben kitűnik, milyen lencsén keresztül néz a zsidóság a világtörténelemre.
- ⁵ Kurzweil gyakran használja ezt a terminust. Véleménye szerint mind az *Oreab natah lalun*, mind a *Temol silsom* „eposzi regények” (*jacivot epiot*). Baruch Kurzweil: *Temol silshom: ’Al Balak, ha-kelev ha-demoni*. In: *Shmuel Josef ’Agnon: Mivbar maamarim ’al yetivrot*. Ed. Hillel Barzel. Tel Aviv, 1982. 216.
- ⁶ Lásd Hillel Barzel: *Hayim Nabman Bialik, Shmuel Josef ’Agnon: Mebkar u-feirub*. Tel Aviv, 1986. 193–208.
- ⁷ Lásd például a *pig’ei ba-zemanra* és a *Natsüimra* tett utalásokat a posztumusz megjelent *Kisúv ba-dam o bad be-’vad* című novellában, a *Lifnim min ba-homab* kötetben (Jeruzsálem, 1975), 53. amelyet ezután tárgyalok részletesen.
- ⁸ Lásd ezzel kapcsolatban: Dan Miron – Naomi B. Sokoloff: *Domesticating a Foreign Genre: Agnon’s Transactions with the Novel*. *Prooftexts* 7, no. 1 (Jan. 1987). 19., 25–26.
- ⁹ S. Y. Agnon: *Temol silsom*. Jeruzsálem, 1971. 606.
- ¹⁰ Agnon: *Only Yesterday*. 20.
- ¹¹ S. Y. Agnon: *Guest for the Night*. Trans. Misha Louvish. New York, 1968. 275.
- ¹² Uo. 55. A gondolat részletes kifejtését lásd Ezrahi: Agnon Before and After. 81.
- ¹³ Agnon első héber nyelvű története, az *Agnot* címe annyit tesz, hogy „elhagyott feleségek” – e háláhikus terminus számos asszociációt kelt Agnon későbbi munkáiban is.
- ¹⁴ Hillel Barzel Agnon munkájának „historiozofikus” paradigmáját a következőképp jellemzi: „»teljesség, betegség, az egész állapota«, ami megkülönböztethető a klasszikus tragikus szerkezettől, ahol a romlás vagy a hős bűnös cselekedetéből fakad, vagy pedig a »növekedés, megszilárdulás és entrópia« feltartóztathatatlan folyamatából”; Barzel: *Hayim Nabman Bialik, Shmuel Josef ’Agnon*. 197.
- ¹⁵ Amikor Agnont Jeruzsálem díszpolgárává avatták, így válaszolt: „A szívem azt súgja, hogy a szent nyelv betűi ajánlottak engem, mert arra használok őket, hogy Jeruzsálem dicséretét írjam meg, és a nagyság, amelyet elértem, Jeruzsálem érdeme.” Dan Laor: *Hayei ’Agnon: Biyografiyah*. Jeruzsálem, 1998. 525.
- ¹⁶ Például: „Életem, szellemem és lelkem / adnám érted, szent város, / ébren és álomban [lemondanék] legnagyobb boldogságomról / ünnepeimről és a szombat meg az új hónap öröméről”; Shmuel Werses: *S. Y. Agnon ki-fehbuto: Keriah bi-kbetavav*. Jeruzsálem, 2000. 291. Az adatbázis, amelyre Werses hivatkozik, folyamatban lévő kutatás, amely egyelőre nem elérhető a nyilvánosság számára.
- ¹⁷ Uo. 300.
- ¹⁸ Amos Oz indítja ezzel az elvárással Agnon teodícejáról szóló elmélkedését: *The Silence of Heaven: Agnon’s Fear of God*. Trans. Barbara Harshav. Princeton, 2000. 2–3.
- ¹⁹ http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1966/agnon-speech.html; kiemelés a szerzőtől.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ Még Hillel Barzel is elutasítja az általános „feltételezést, hogy Agnon története alapvetően a messianisztikus teljességre, valószínűségre és reményre [*ba-selemut, ba-sikui vebatikvab ba-meshibijim*] törekedne; épp ellenkezőleg, Agnon története, amely nagyrészt elnyomott rétegekben létezik, a torzított utakon járó, szemlátomást megváltó történelmi időt helyezi az előtérbe, és épp hogy csak felséjlik benne az ígért túlvilág”. Barzel: *Haim Nabman Bialik, Shmuel Josef ’Agnon*. 201. Ebben az olvasatban váratlan szövetségesre találhat a Walter Benjamin, Ernst Bloch és mások által inspirált, jelenleg is folyó vita a „gyenge messianizmusról”.
- ²² Minden ilyen felvetés természetesen ideiglenes. Talán Dov Sadan volt az első Agnon kortársai közül, aki ragaszkodott minden hermeneutikai aktus feltételelenségéhez, és ravasz módon azt javasolta, hogy minden kommentátor a következő, önmagának és az olvasóinak egyaránt szánt intéssel lássa el saját szövegét: „*lefi sha’ab*” (pillanatnyilag; átmenetileg); Dov Sadan: *’Al S. Y. ’Agnon: Masab, ’ijun ve-beker*. Tel Aviv, 1973. 66. Lásd még Nitza Ben-Dov: *Abavot lo meushbarot: Tivkul eivrot, omanut u-mavet bi-jetivrot ’Agnon*. Tel Aviv, 1997. 377–380.
- ²³ A vitát az „elkötelezett” és az „autonóm” irodalom közti elmentéről Jean-Paul Sartre és Theodor Adorno szenvedélyes szóváltása indította el a háború utáni Európában.
- ²⁴ A *Selovab savu’ot* című történet 1948. április 23-án jelent meg a *Haaretz*-ben; ezt a konkrét hivatkozást és Schocken észrevételeit illetően lásd Laor: *Hayei ’Agnon*. 398, 687.
- ²⁵ Uo. 402–403.
- ²⁶ Az Agnon és Izrael főrabbi, Yitzhak Herzog közti kommunikációról szóló beszámolót, illetve az ima megírását illetően lásd uo. 406–408.
- ²⁷ S. Y. Agnon: *Perakim le-sefer ha-medinah*. In: *Samub venireh*. Jeruzsálem, 1971. 250–289.
- ²⁸ S. Y. Agnon: *Tehilah*. In: *Firstfruits: A Harvest of Twenty-Five Years of Israeli Writing*. Ed. James A. Michener, trans. Walter Lever. Philadelphia, 1973. 39.; kiemelés a szerzőtől. Lásd Sidra DeKoven Ezrahi: *Booking Passage: Exile and Homecoming in the Modern Jewish Imagination*. Berkeley, 2000. 237–238.
- ²⁹ S. Y. Agnon: *’Ido ve-’Einam*. In: *’Ad Henab*. Jeruzsálem, 1972. 343–395. Angol fordítása: Edo and Enam. In: *Two Tales by S. Y. Agnon: Betrothed and Edo and Enam*. Trans. Walter Lever. New York, 1966. 141–233.
- ³⁰ Az *Edo és Enam* című történetben Agnon úgy említi meg az 1929-es felkelést (144.) és a brit „kijárási tilalmat”, valamint a mandátumot (156.) mint visszatérő emlékeket. Az egyik különös hivatkozás „a háborúra” feltehetőleg a második világháborúra vonatkozik: „Jó néhány területre most már be se lehet lépni, mert mióta a háború utolért minket, egyre csökken azoknak az országoknak a száma, amelyek beengedik a turistákat” (143–144.); másutt pedig „a háború” fel-

- tehetőleg az 1948-as háborút jelenti: „egy fiatalember [...] hazatér a háború után. Tető kell a feje fölé, de nem talál” (153.). Végül a történet vége felé a „Nagy Üldöztetés” (192.) minden valószínűség szerint a soára utal.
- ³¹ Uo. 184., 157., 159.
- ³² S. Y. Agnon: *Sbirab*. Trans. Zeva Shapiro. New York, 1996. 103.
- ³³ Agnon: Kisui ha-dam. 69., 71–72., 95.
- ³⁴ Ezzel kapcsolatban lásd Ezrahi: Agnon Before and After. 90–93., és Barzel: *Hayim Nabman Bialik, Shemuel Yosef Agnon*. 204.: „Végző soron a történelmi folyamatot a belső [zsidó] erők és az isteni akarat határozzák meg.”
- ³⁵ Agnon: Kisui ha-dam. 86.
- ³⁶ A diaszpóra kultúrájának és esztétikai gyakorlatainak részletes tárgyalásáról lásd Ezrahi: *Booking Passage*. 3–23., 234–241.
- ³⁷ Emuna Yaron: 'Al ha-sefer. Utóirat Agnon *Lifnim min ha-homah* című művéhez. 271.
- ³⁸ Laor: *Hajei Agnon*. 611.
- ³⁹ Agnon: *Lifnim min ha-homah*. 49.
- ⁴⁰ Uo. 49–50.
- ⁴¹ S. Y. Agnon: *In the Heart of the Seas*. Trans. I. M. Lask. New York, 1947. 116. Lásd Ezrahi: *Booking Passage*. 81–102.
- ⁴² Agnon: *Temol Silsom*. 71, 219–220.
- ⁴³ Agnon: *Temol Silsom*. 351.
- ⁴⁴ Sidra DeKoven Ezrahi: Sentient Dogs, Liberated Rams, and Talking Asses: Agnon's Biblical Zoo, or Rereading *Temol silsom*. *AJS Review* 28, no. 1. (Apr. 2004). 119.; lásd még 122–123.
- ⁴⁵ Ariel Hirschfeld: *Resimot 'al makom*. Tel Aviv, 2000. 15.
- ⁴⁶ Laor: *Hajei Agnon*. 611.
- ⁴⁷ S. Y. Agnon: Ma'gelei cedek. *Ha-'olam* 11 (1923). n. o.
- ⁴⁸ Ötvenedik születésnapjára (1938. augusztus) készülve Agnon azt javasolta, hogy rendezzenek ciklusba néhány történetet – köztük a Ma'gelei cedek című novellát – a következő címmel: *Sipurei Erec Jisrael*; lásd Laor: *Hajei Agnon*. 155., 302. De a történet az *Elu ve-elu* című gyűjteményben is megjelent, a „Polin: Sipurei agadot” című részben; S. Y. Agnon: *Elu ve-elu*. Jeruzsálem, 1971. 383–388.
- ⁴⁹ Lásd a hivatkozások Homets ben Jayinra a *Talmud*-ban (Bava Mecia 83b) nemcsak gazdasági, hanem erkölcsi romlásra is utalnak (például Shimeon bar Johai fia).
- ⁵⁰ Agnon: Ma'gelei cedek. 387. A *hijukb* (mosoly) szó a talmudikus héberben, akárcsak a *chok* (nevetés) a bibliai héberben, számos konnotációval rendelkezik a jóindulatú arckifejezéstől a gúnyig (lásd *Bava Kama* 117a; *Eruvin* 48a). Agnon történetében Az Az Ember még kétszer mosolyog jóindulatúan, amikor megjelenik az öregember cellájában, és felkészíti az útra Izrael földje felé (Agnon: Ma'gelei cedek. 388). A mosoly a három repülés közül az elsőnél véget ér.
- ⁵¹ Agnon. Ma'gelei cedek. 388.
- ⁵² Jézust a keresztre feszítése során ecettel kínálják. Lásd János 19,29; Máté 27,34; Márk 15,36. A láncokkal és repüléssel kapcsolatos asszociációkat illetően lásd Ap. csel. 12,6–10.
- ⁵³ Mintz–Hoffman: *Book That Was Lost*. 165. Hillel Barzel hívja fel rá a figyelmet, hogy „titokzatossága miatt a történetet félreolvasták, mintha a keresztények messiásának megváltó hatalmat tulajdonítana. [De] a történet egyértel-
- műen rámutat az öregember hibájából fakadó erkölcsi vesztésre. A judaizmus kapcsolata a kereszténységgel nem szolgálta a zsidók érdekeit, különösen akkor nem, ha a zsidók azt az igazságot, szeretetet és kegyelmet akarták meglátni benne, amelyet a kereszténység saját jussának tart”. Barzel: Bevezető a *Smuel Jozsef Agnon: Mivbar maamarima 'al jecirato* című könyvhöz. 106. Neta Stahl valószínűleg a kritikusok jelenlegi nemzedékéből; az ő elemzése erről a történetről egy olyan kötetben jelent meg, amely Jézus figurájának ábrázolásait tekinti át a modern héber irodalomban. Ennek ellenére ő is azt állítja, hogy bár az elbeszélés Jézus „megkonstruált” képére fókuszál (Jézus a cselekmény elején ikonként, a végén pedig „kő” formájában jelenik meg), valamint arra az exegetikus rejtélyre, amelyet az hoz létre, hogy mindkét fél szisztematikusan félreérti a másikat; végül ez is csak újabb példája annak, amikor Agnon az olvasóval tréfálkodik („meta'tea' banu”); Neta Stahl: *Celem Jebudi: Jitugav sel Jesu ba-sifrut ha-'ivrit sel ha-meab ba-'evrim*. Tel Aviv, 2008. 97. Angol ford.: Tzelem: *The Figure of Jesus in Modern Jewish Culture*. Oxford, 2011. A történet mint „társadalompolitikai szatíra” legrészletesebb „védőbeszédéhez”, beleértve az Agnon életében megjelent kritikai recepció történetének javát, lásd Ariela Abramson: Be-ma'gelei tsedek. *Jerusalem: Sbenaton le-divrei sifrut ve-omanut* 5–6 (1971). 88–103. Abramson számos furcsaságot idéz, amelyek jelzik, mennyire fontos volt Agnon prózája az adott nemzedék számára; ezek közé tartoznak azok a viharok, amelyeket a történet első megjelenésekor, 1923-ban, majd 1953-as, antológiai publikációja alkalmával másodszor is keltett. Abramson írja, hogy Kurzweil nem tudott mihez kezdeni a novellával; Rabbi Herzog személyesen találkozott Agnonnal; Dov Sadan, annak generációnak az egyik legműveltebb olvasója azt állította, hogy Agnon „flörtölt” Azzal Az Emberrel („*yeab bo mi-shum mizmut 'im oto ha-ish*”); Abramson: Be-ma'gelei tsedek. 88. A Szent Család ikonikus és később rajzfilmes ábrázolásaival vont tanulságos párhuzammal (bár a társadalmi nemet illetően jelentős különbségekkel), valamint a kelet-európai táj felidézésével kapcsolatban, ahol a keresztutakat ilyen ikonok jelzik, lásd Leah Goldberg versét: Madonot 'al parshat derakhim. In: *Taba'ot ashan*. Tel Aviv, 1935. Hálás vagyok Zohar-Weiman-Kelmannak, hogy felhívta a figyelmemet erre a versre.
- ⁵⁴ Robert Alter: *The Book of Psalms: A Translation with Commentary*. New York, 2007. 78. A 23. zsoltárban szereplő *ma'gelei tsedek* értelmezéséről folyó vitát lásd R. Mei Leibush ben Yehiel Michal Weiser (más néven Malbim) munkájában: „a *be-ma'gelei tsedek* az a körkörös mozgás, amellyel valaki eléri célját [*ha-derekh ha-sibuv be'igul 'ad sbe-yagia' el mehoz beftov*], azaz ha letértem az egyenes útról, ami körkörös ösvénnyé szűkül, ez az erény egy köre [kerülője] volt”; R. Mei Leibush ben Yehiel Michal Weiser: *Otsar ha-perushim 'al tanakh v-mikraot gedolot le-Meir Leibush Ha-malbim*. 4 kötet. Jeruzsálem, 1956. 4. kötet, 313.
- ⁵⁵ S. Y. Agnon: Tahat ha-'ets. In: *Elu ve-elu*. 461.
- ⁵⁶ *Hilbot malabim* 12,4, idézi Joel Kraemer: *Maimonides: The Life and World of One of Civilization's Greatest Minds*. New York, 2008. 356.

Angolból fordította Szlukovényi Katalin

Steven E. Aschheim

Salman Schocken, a modern zsidó Medici

Anthony David életrajzáról

The Patron: A Life of Salman Schocken, 1877–1959
Metropolitan Books, Henry Holt and Company, 2003

Hannah Arendt úgy nevezte, „a zsidó Bismarck”. Salman Schocken (1877–1959) zsarnoki pedantériáját, vasfegyelmét és merev porosz viselkedését tekintve ez a jellemzés nem teljesen alaptalan. Schocken azonban jobban örült volna a zsidó Medici címnek, mivel úgy tekintett magára mint a kultúra üzleti fejedelmére. A modern kor szinte minden német zsidó intellektuális híressége – Heinrich Heine, Hermann Cohen, Franz Kafka, Martin Buber, Franz Rosenzweig, Walter Benjamin, Gershom Scholem, Else Lasker-Schüler, Leo Strauss, Karl Wolfskehl – az ő kiadójánál jelent meg. De miközben támogatóitai közül sokan (köztük maga Arendt is) a 20. századi gondolat és tudás meghatározó alakjai lettek, Schocken neve és híre elhomályosult. Miként életrajzírója, Anthony David rámutat, „gazdag és színes pályája a tudományos esszék lábjegyzeteibe szorult”. Számos hibája és szerkesztési slampossága ellenére a *The Patron: A Life of Salman Schocken, 1877–1959* című életrajz találóan és sokszor megindító módon mutatja be, miért méltó a figyelemre Schocken életpályája.

Ez a sokoldalú és művelt intézményteremtő egyedülálló sikereket (és kudarokat) könyvelhetett el. A német zsidóság tagjai közül sokan tűntek ki a kereskedelem vagy a *Kultur* területén, Schocken azonban egyszerre merült el a kettőben, még hozzá különlegesen összefonva őket. *Buildungot* igyekezett eladni, s egyúttal ötleteket és esztétikumot injektálni a piacba (Schocken leginkább előre-

A fiatal Salman Schocken

mutató épületeinek némelyikét Erich Mendelsohn építész tervezte). Egy kortárs szerint Schocken „művészként üzletember”, Arthur Ruppin pedig úgy jellemzi, hogy „a kereskedők között az elmélet embere, a tudósok között a tetteké”. Karl Wolfskehl, a költő ezt mondta róla: „Van valami fantasztikum, sőt misztikum ebben a teljesen romantikátlan, kristálytisztán látó, csillogó intellektusú fickóban.”

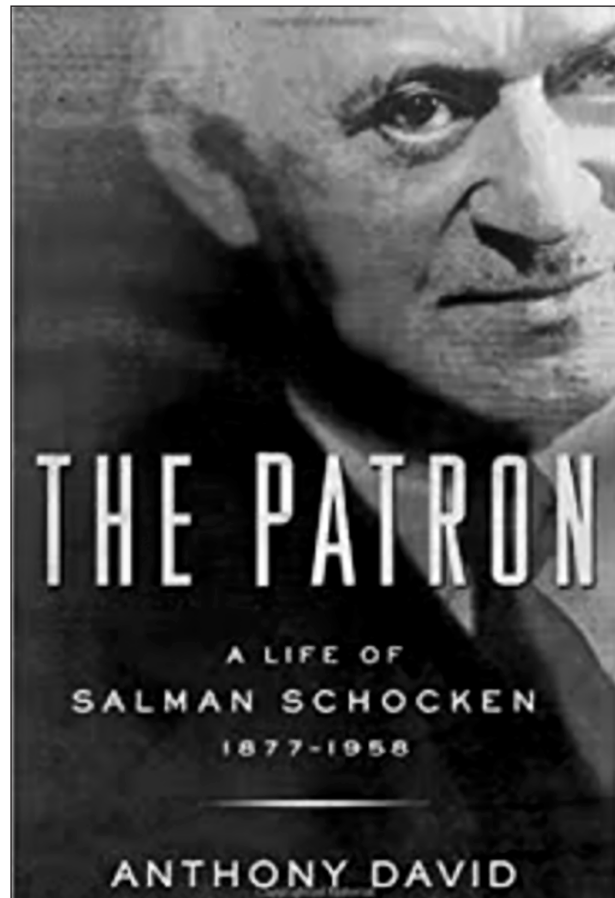
Schocken különleges előrelátó képességgel rendelkezett (egyszer Jonathan Swift mondasát idézte: „A látás a láthatatlan dolgok észlelésének művésze”). A lappangó piaci trendet, az ígéretes kulturális és intellektuális tehetséget, a potenciálisan értékes ingatlant éppúgy képes volt észrevenni – és kihasználni –, mint az el nem ismert avantgard műalkotást. Fiatal korában azzal szerzett va-

gyont és hírnevet, hogy idejekorán megragadta a tömegfogyasztás kezdődő korának lendületét. A modern áruházat nem ő találta fel, de jó vállalkozói érzékkel ő vitte el az elmaradott vidékekre, és demokratizálta a „közember” számára. A díszáru kínálat addig kizárólag a városi felső és középosztályoknak szólt; Schocken olcsó, jó minőségű portékát vitt a kisvárosok alsóbb rétegeinek és munkásainak, s ezzel egyszerre forradalmasította a német fogyasztási szokásokat és a nagy tételben való értékesítés gyakorlatát.

Schocken üzleti sikerei kéz a kézben jártak kulturális vállalkozásaival, s egyúttal fejlődésük eszközei lettek. Schocken az évek során három könyvki-

adót alapított: egyet Berlinben – a száműzetésben élő Klaus Mann így jellemezte a nácizmus korai éveiben itt megjelent köteteket: „Németország legnemesebb és legjelentősebb publikációi” –, egyet Tel Avivban, egyet pedig New Yorkban. Fiatal korától kezdve nagy szeretettel építette fel harmincezer könyvből és ritka kéziratból álló fölbecsülhetetlen értékű gyűjteményét, amely a judaizmus és a nyugati hagyomány klasszikusait egyaránt felölelte. (Mivel Schocken bevallottan nem tudott írni, könyvtárának gyarapítását és belső koherenciáját tekintette egy fajta önéletrajzi megnyilatkozásnak, személyes emlékműnek.) Nagylelkű és kíméletlenül igényes pártfogója volt számtalan értelmiséginek, többek között Gershom Scholemnek, Martin Bubernek, de legfőképpen és érzelmileg legekötözetettebben a később Nobel-díjjal kitüntetett S. Y. Agnonnak (a díjhoz vezető út alapjait Schocken fektette le). Sokféle olyan projekteket támogatót –, az első világháború kori *Der Jude* című innovatív folyóirattól a középkori héber költészet kutatóintézetéig –, amely előmozdítja a szekuláris, modern zsidó kulturális reneszánszt, és amely, miközben elkülönül, mindig beágyazódik a nyugati felvilágosodás és klasszikus kultúra szövetébe. (David drámai leírása némiképp eltúlozza Schocken azon törekvésének egyediségét, hogy használható zsidó *Nibelungsliedet* hozzon létre. A 19. és 20. században a szekuláris zsidó kultúra megteremtése ugyanis már folyamatban lévő, széles alapokon nyugvó projekt.)

Schocken mindenki szerint félelmetes személyiség volt. Nemcsak bálványozta *Wilhelm Meistert*, de saját élete is igazi *Bildungsroman*. Meglehetősen elnyomott fia, Gershom később fanyarul megjegyezte, hogy lehengerlő apja túlságosan szó szerint értelmezte azt, amit Goethe az önmegvalósítás értékéről írt. David életrajzának legfőbb érdekessége és értéke mégis az, hogy összeköti Schocken erőteljes egyéniségét a tágabban vett német zsidó történelmi tapasztalat jellemzőivel. Ez a kapcsolat azért különösen izgalmas, mert Schocken egyfelől a jellegzetes német zsidó érzékenységet testesítette meg, másfelől feszült viszonyban maradt vele. Becsvágyának, szenvedélyének és sikerének – egyúttal talán némely hibájának és paradox vonásának – forrása a szerény „keleti”, Poznań/Posen környéki származás. Schocken hatalmas lendülete és az a csillapíthatatlan vágy, amellyel belevetette magát a kultúrába, ebből a marginális, provinciális helyzetből fakad (ifjú korától élete végéig mohón olvasta és tisztelte Goethét, Hegelt, Heinét, Novalist, Nietzsche-t). David rámutat, hogy Schocken lelkülete szorosan összefügg azzal, hogy kívülállónak érezte magát, *Ostjudénak*, aki nem csupán a német, de a

német zsidó polgárságból is ki van rekesztve (figyelme ezért fordult a „közember” érdekei és művelődése felé). Az életigenlésnek és az irigységnek ez a különös keveréke Schocken sok kortársát elkesztette. Még a cionizmus felé fordulását is bizonyos *resentiment* váltotta ki, az, hogy úgy érezte, elutasítja „az undorító, liberális, asszimilált és felszínes német zsidóság”.

Természetesen akadtak még, akik a poseni zsidókat kívülállóknak tekintették, köztük kifejezetten veszélyesek is. Mintha Treitschke éppen Schockenre gondolt volna, amikor 1879-ben arra figyelmeztette német honfitársait, hogy „becsvágyó ifjú nadrágupecek hada” szivárog be a keleti határokon „a kifogyhatatlan lengyel bölcsőből,” hogy azután egy szép napon átvegye az uralmat „Németország tőzsdéi és újságjai fölött”. És, miként David rámutat, a német áruházi úttörők valóban mind Posenből jöttek, s ez a tény nem maradt észrevétlen. Újításaitól megrettentek a maradi, egyre antiszemita kiskereskedők. Werner Sombart ezeknek a sértett és gyűlölködő indulatoknak engedett szabad folyást 1929-ben. „Az áruház-királyok fényképe – írta –,

tökéletes képgalériája ezeknek a figuráknak, mint-ha egyenesen a fajkutató munkáját akarná megkönnyíteni: együtt vannak itt a faj tiszta típusai – Schocken, Gruenbaum, Knopf, Hirsch –, mellettük a kipás Tietz, Wronker, Joske és Ury – vagyis mindazok, akik keletről jöttek, onnan, ahol a nemzet elengedhetetlen kelléke a kaftán meg a pajesz.” A harmadik *Reich* idején aztán Schocken birodalma is arra a sorsra jutott, amire a többi zsidó cég, hiába a sok kinevezett „árja” vezető komoly lojalitása.

Mindezek tükrében elég furcsa, hogy Schockent sok zsidó hitsorsosa lényegileg és mindenekelőtt németnek tartotta. Különösen így volt ez Palesztinában, majd később Izraelben, amikor kelet-európai zsidókkal akadt dolga. Hogyan is tekinthettek volna másképp arra az 1925-ös javaslatára, hogy a teljes palesztinai zsidó gazdaságot a németországi Zwickauban lévő székhelyéről akarja irányítani (ugyanolyan áramvonalasan, ahogy az áruházait meg a könyvkiadóit)? A cionista mozgalom, amely mindinkább Ben Gurion és a munkástömegek érdekeinek befolyása alá került, ezt teljesen abszurdnak találta. Schocken kozmopolita politikáját ugyancsak idegennek, naivnak és önhittnek látták, amiért azonosult a *Brith Shalom*-mal, a főleg német ajkú cionista értelmiségiek kicsi körével, amely az 1920-as és 1930-as években ellenezte a zsidó állam megalapítását, s helyette egy kétnemzetiségű arab-zsidó föderáció létrehozását szorgalmazta.

A lengyel zsidók sovinizmusa bőszítette Schockent, aki azt állította, „levantinizmusuk” veszélyt jelent az országra, és ez ellen a befolyás ellen a német zsidóknak kell védőfalat emelniük. Vajon tudatában volt-e, ezzel a véleményével mennyire hasonlónak válik azokhoz a poseni bevándorlókhoz, akik – Georg Hermann *Jettchen Gebert* című, 1907-es regényében, amely halhatatlanná tette őket – a fővárosban eltöltött tíz év után „el se tudják képzelni, hogy valaki Berlinen kívül született”? Schocken azonban egyúttal realista is volt. Egy idő után elismerte az úttörő telepések kemény, kétkezi munkáját és a hatalom konkrét imperatívuszai iránti érzékét. Hamarosan fölismerte, hogy a *Brith Shalom* a kávéházi humanizmus kategóriájába tartozik, s a palesztinai élet kemény valóságát illető relevanciája igen kétséges. „Politikai harcot sose fogtok nyerni – mondta német zsidó kollégáinak éles elmével 1940-ben –, mert sosem lesz hozzá elég akaratosok.” Azt tanácsolta nekik, maradjanak inkább annál, amihez legjobban értenek: a kultúra világánál. Ő is ehhez tartotta magát: a jeruzsálemi újdonsült Héber Egyetem ügyintézője lett, mert úgy gondolta, ez az intézmény – ellentétben a cionizmus politikai rendszerével – világi hozzájárulást adhat az

emberiségnek. (Ámde mivel virtuális távollevőként vezette az intézményt, ráégett az el nem kötelezett kívülálló bélyege.)

A második világháború után Schocken egyre inkább elszigetelődött és búskomor lett. Férjnek mindig csélcsep volt (hűséges felesége, Lili alig tűnik fel az életrajzban), öt gyermeküknek távoli apja (noha a gyermekpszichológia legfrissebb műveit adta ki, ő maga alapelveiket sem ismerte meg), s ekkor már több időt töltött európai hotelszobákban, mint New Yorki-i otthonában. Jóllehet a hatalom szükségességét megértette, úgy tűnik, az európai zsidóság elpusztításának a cionizmust érintő végső politikai következményeit nem fogadta el. Ehelyett egyre inkább kiábrándult a szerinte sovinszta és szűk látókörű cionizmusból, és minden eddiginél makacsabban a *Geist* vigasztaló világa felé fordult. A feladat most az lett, hogy az amerikai zsidóságot – amelynek sose sikerült egy Hermann Cohent, egy Rosenzweiget, egy Kafkát produkálnia – modern spirituális örökséghez juttassa. Schocken úgy érezte, ez legalább majd felöleli és humanizálja a hatalom grandiózus illúzióját: „Vissza kell térnünk – írja 1946-ban –, az igazán ideális attitűdhez azáltal, hogy végre felfogjuk, a mi centrumunk nem a politika, hanem a kultúra.”

Ez akár a teljes modern német zsidóság nemes, ámbar kissé naiv krédója lehetett volna. Schocken, az ellentmondásos poseni zsidó, minden erősségével és hiányosságával ennek egyik páratlan példája volt. Gershom Scholem egyszer úgy nevezte: „lök-hajtásos korunk Don Quixotéja”: nem véletlen, hogy Anthony David Schocken-életrajzának minden fejezete egy Cervantes-idejettől kezdődik. A totális háború, az emberirtás és a szélsőséges nacionalizmus korában volt valami divatjamúlt és anakronisztikus Schocken folytonos igyekezetében, hogy összeolvassza a felvilágosult klasszicizmust és humanizmust a zsidó tradíció kincseivel.

Schocken halálának módja is szimbolikus volt, már-már teátrális. 1959 augusztusában úgy találtak rá székébe roskadva, hogy a *Faust* második részét és Nachman rabbi történeteit szorongatta. Noha szelmalmok ellen harcolt, maga is létrehozott néhányat, és ezeknek az intézményeknek némelyike többé-kevésbé kiállta az idő próbáját. A New York-i és a tel-avivi kiadó, mindenekelőtt pedig a liberális izraeli napilap, a *Ha'aretz* (utóbbi kettőt ma is Schocken unokái vezetik) továbbra is az ő üzenetét közvetíti. Hősiesen életben tartják az európai és zsidó kulturális humanizmus szintézisét egy olyan világban, ahol ezek a hangok sokszor süket fülekre találnak.

Angolból fordította: Nemes Anna

Richard I. Cohen

Pillantás a másikra: az arab zsidó

A zsidók a múlt évszázadban tartós és szüntelen elkötelezettséget tanúsítottak a Kelet és az arab világ iránt. Ez jóval a cionizmus felbukkanása előtt elkezdődött, de drámai fejlődésnek indult a megjelenését követően, különösen pedig Izrael Állam létrejötte után. A nagy találkozás háttérében a cionista vállalkozás természete és célja áll – hathatós törekvése, hogy modern, héberül beszélő, erős és földközeli, a történelmi múlt béklyóitól mentes, de mélyen a bibliai földben gyökerező szekuláris zsidóként alkossa újra a diaszpórazsidót. Ez a forradalmi elképzelés a zsidó élet számos szegletéből váltott ki ellenvetéseket, amelyeket itt nem fogunk tárgyalni. Ám ahogy ez az elképzelés útja során magába olvasztotta a Keletről szóló uralkodó európai képzeteket, ismétlődő ellenállást váltott ki azokból a zsidókból, akiknek a Kelettel és az arab világgal ápolt kapcsolataik természetéről alkotott képe szöges ellentétben állt a domináns cionista irányzattal. Az előadásom középpontjában ezek az egymásnak feszülő elképzelések állnak.¹

Az orientalizmusról és a civilizációk összecsapásáról szóló vitákban egy új hang bukkan föl és válik egyre hangosabbá – az arab zsidóé. A túlnyomórészt iszlám országokban vagy onnan származó családokban született izraeliek és külföldiek, akik arab zsidóként látják vagy határozzák meg magukat, igyekeznek visszahozni életükbe az arab kulturális dimenziót. Élesen kritikusak az Izraelben meghatározó askenázi hegemoniával szemben, amelyet felelősnek tartanak amiatt, hogy – kevésbé erőszakosan, mint amit a palesztinai arabokon követtek el 1948 óta – szánt szándékkal elszakította őket arab gyökereiktől és szülőföldjüktől. Az egymást látszólag kizáró két entitás – az arab és a zsidó – egysége érdeklődést és vitát vált ki a zsidó értelmiségi és művészkörök különféle bugyraiban, nemcsak az arab országokból származó, hanem az askenázi hátterű zsidók között is, meglehetősen azoknak a száma, akik így határozzák meg magukat, továbbra is végtelenül csekély. Ez, amennyire látom, alapvetően belső zsidó vitatéma maradt, jóllehet egyre szélesebb leágazásokkal az arab–zsidó párbeszéd felé; ennek a tengelyében helyezkedik el az Allianz² jelentékeny és figyelmes kezdeményezése is, hogy megrendezze az iszlám és zsidó tudományok elő-

adássorozatát az LMU konferenciáján. Valóban van egy harmadik fél is ebben a párbeszédben, amely elkerülhetetlenül fel fog bukkanni az előadásomban, ahogyan másokéban is, ez pedig Európa, amely – Steven Aschheim találó kifejezésével élve – ma e „szövevényes háló” különböző vetületeivel találja szemben magát.

Az arab zsidó. Az első pont. Amint az elején említettem, az európai zsidók Keletre irányuló modern kori figyelmé megalázta a cionizmust, és ahhoz, hogy rálátást nyerjünk, hogyan alakult ki az arab zsidó fogalmának mai használata, hasznos megnézni, miként jelent meg ugyanez a korábbi történelmi környezetben. Miközben az arab zsidó fogalmának számtalan előfordulására hivatkozni fogok, behatóbban azt a néhány érvet és állítást követem figyelemmel, amelyek a kifejezés mai használatát is meghatározzák. Mint az jól ismert és alaposan dokumentálva is van, az 1860-ban alapított Alliance Israélite Universelle nagy erőfeszítéseket tett, hogy átformálja a Keleten élő zsidókat: modern, civilizált, kulturált európaiakká – a francia zsidó eufemizált változatává – alakítsa őket. Az AIU tevékenységét ma kolonizációs lépésként vagy zsidó orientalizmusként volna helytálló leírni. Másutt már hivatkoztam az ezekre a törekvésekre 1900-ban érkezett fontos és talán egyedül irodalmi igényű válaszra, amelyet tunéziai zsidók egy csoportja fogalmazott meg, akik élesen elutasították ezt az irányt és Franciaország főbbijához, Zadoc Kahnhoz fordultak, hogy kifejezzék bosszúságukat az Alliance-szal és irányultsága szellemiségével szemben. Elítélték a szervezet kísérletét, hogy francia emlékekre és hagyományokra cserélje le a sajátjaikat, és olyan egységes kulturális formát erőltessen rájuk, amely nem veszi figyelembe az adott zsidó közösség kultúrájának és hagyományainak természetét. Az Alliance iskolái, állították, zavart keltenek a fiatal nemzedékben, amelyik már nem tudja, hova tartozik – már nem zsidók, de nem is franciák. S büszkén és dacosan, ha tetszik, posztkolonialista módon leszögezték: „Ne felejtse el, hogy a tunéziai zsidók nem pusztán zsidók, ami már önmagában is elválasztja őket a franciáktól, hanem egyúttal keleti zsidók, arab zsidók is, és mint ilyenek mélységesen mások,

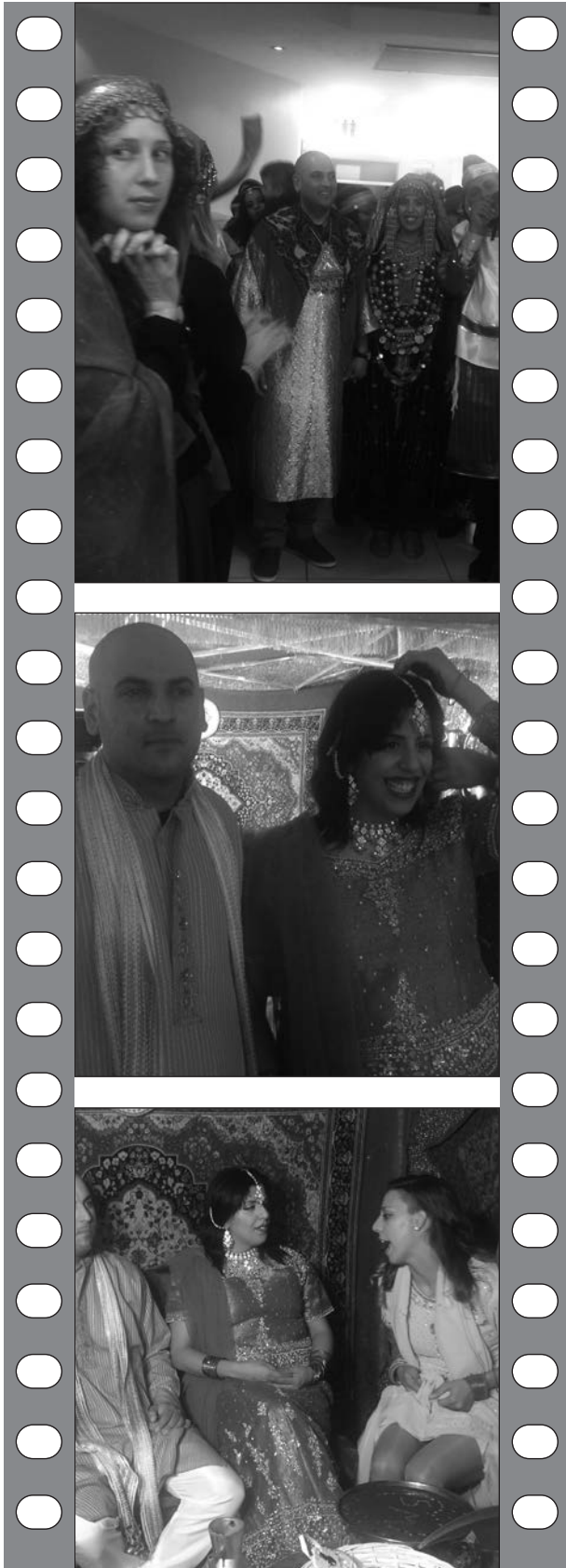
mint a franciák.” A célzás világos volt: lehet, hogy a francia zsidók azt hiszik, hogy a francia kultúra magasabbrendű a tunéziainál, amelyhez ők ragaszkodnak, de nem lehet a tunéziái zsidóságot gyökerestől kiszakítani a helyéről és azt várni, hogy másnapra francia férfiakká és nőkké váljanak. Az ő összetett létezésüket, írták, képtelenség csak úgy leszűkíteni a kulturált ember európai képére. De még ennél is több, hogy ez az Alliance küldetésének nyílt visszautasítása és a Kelethez, ez esetben Tunéziához való tartozás büszke érzése.

A második pont. 1913-ban a két jól ismert korai héber nyelvű cionista újság, a *Hapoel haair* (Ifjúmunkás) és a *Herut* – a szefárd zsidók jeruzsálemi cionista napilapja – hasábjain került sor a „civilizációk összecsapására” két cionista személyiség, az askenázi zsidó Jacob Rabinowitz és a keleti dr. Nissim Malul között az utóbbi fölvetése nyomán, hogy alapsanak külön munkavállalói szervezetet az arab- és hébertanárok számára. Rabinowitz hevesen ellenetzte a szerinte torz javaslatot, és hozzátette, hogy ezek a tanárok, az ottomán palesztinai „iskoláink arabtanárai túlnyomórészt keleti (mizrahi) zsidók, akik alig fogadták magukba a héber kultúrát, és alig tudnak héberül... hiszen ők arabul tanultak, a »szent testvéreiktől«, az Alliance-nál vagy egy arab iskolában. Ezek az emberek köztünk élnek, de idegenek. Látjuk őket a telepeken, ahogy élnek a maguk egyedi életét... érezni közeli viszonyukat a helyi hivatalnokhoz vagy az arab effendihez, aki történetesen inkább a telepre megy, mint hozzánk. És ezek [az arabtanárok – R. I. C.] vannak odaahelyezve az iskoláinkba, mi pedig nem vesszük észre, milyen veszélyeket tartogat ez ránk nézve”, és így tovább. Malul, aki egy arab nyelvű cionista lap elnökéül támogatójaként vált ismertté, Cfatban született és a Kairói Egyetemen tanult, majd ott tanított arabot az első világháborúig. Ő volt a Kairói Egyetem héber tanszékének első oktatója, a háborúig Artur Ruppin közeli munkatársa, és a háború előtti fontos arab pártok egyikének, az 1912-ben megalakult, kairói központú Adminisztratív Decentralizáció Ottomán Pártjának a tagja. Úgy vélte, a cionista mozgalom érdekei nagyban egybeesnek az arab mozgalmak központosításellenes irányvonalával, hiszen mind a cionisták, mind az arabok osztják az Ottomán Birodalom többnemzetiségű reformjának célkitűzését. Malul nem hátrált meg Rabinowitz ellenvetéseitől, hanem élesen és nem kisebb meggyőződéssel visszavágott: „Ha rabbi Júda Halévi (a nagy középkori költő) és Maimonidész követői szeretnénk lenni, jól kell ismernünk az arab nyelvet és közösséget kell vállalnunk az arabokkal [a szer-

kesztő felkiáltó- és kérdőjelet tett emögé – R. I. C.], ahogyan ők is tennék [a szerkesztő ide kérdőjelet tett – R. I. C.]. Szemita nemzetként meg kell alkotnunk a magunk szemita nacionalizmusát, nem pedig összemosni egy európai kultúráéval. Az arabon keresztül valódi héber kultúrát hozhatunk létre; azzal viszont, ha a kultúránkban az európai alapokat emeljük magasra, nemes egyszerűséggel öngyilkosságot követünk el.” Ez a kulcsa a palesztinai, illetve izraeli askenázi, európai hegemonia ellenzésének, csakúgy, mint az iszlám országokból származó zsidókkal és az ő arabokkal való szorosabb azonosulásukkal szemben kifejezett fenntartásoknak. A szembenállás rámutat a nemzeti kultúra vágyott formájának két egymással ellentétes cionista megközelítésére, noha az újság szerkesztői úgy foglaltak állást, hogy mind egyetértenek az ottani föld nyelve, az arab nyelv elsajátításának szükségességében.

A harmadik pont. 1973-ban Albert Memmi a líbiai Moammer Kadhafi ezredesnek címzett, nagy nyilvánosságot kapott vitáiratóban élesen felelt az utóbbi felszólítására, hogy az arab országokból származó, Izraelben élő zsidók térjenek vissza szülőföldjükhöz. Kadhafi látszólag azt kérdezte, „nem vagytok ugyanolyan arabok, mint mi?”, és állítólag hozzátette, „arab zsidók?”. A születését tekintve tunéziai zsidó Memmi még a Kadhafival folytatott párbeszéde előtt jelentette meg az európai arabokat tartalmazó könyvét, *A gyarmatosító és a gyarmatosítottat*, valamint a zsidó történelem szentimentális megközelítésével átszótt, *Egy zsidó arcképe* című esszékötetét, amelyben a zsidót „elnyomott személyként” látatja: „a zsidó sors... alapvetően az elnyomás állapotát jelenti... a zsidó sors megalázó sors... nem szűnik az a roppant hátrány, amely minden egyes zsidót fojtogat, korlátok közé szorítja és elvágja a saját életétől” (*Portrait of a Jew*, 325. o.). Memmi a Kadhafinak adott válaszában is beveti a zsidó létről alkotott szentimentális szemléletét. *Zsidók és arabok* című írásában szúrósan, személyes véleményével felel Kadhafi kérdésére: „Óh, be kedves szó! Titokban még nosztalgiára is sarkallt bennünket; igen, természetesen arab zsidók voltunk, vagy zsidó arabok, olyanok voltak a szokásaink, a kultúránk, a zenénk, a konyhánk... Már oly gyakran és eleget mondtam írásban, de mindenáron arab zsidónak kell maradnia valakinek, akkor is, ha ez azt jelenti, hogy remegnie kell a saját életéért és a gyermekei jövőjéért? Ha ez azt jelenti, hogy megfosztják a személyes létezésétől?... *Zsidó arabok* [kiemelés az eredetiben – R. I. C.] – azok akartunk lenni, s ha már föladtuk ezt, az amiatt történt, hogy a muszlim ara-

bok évszázadokon át megvető módon, kegyetlenül és módszeresen megakadályoztak minket ebben. Most pedig már túl késő van ahhoz, hogy újra zsidó arabokká váljunk.” Ez a hang föltehetően számos olyan arab országból származó zsidó hangja, aki már nem arab földön él, s a beállítódását magukhoz idomították a XXI. századi zsidó és arab nacionalizmusok politikai viszályai és ellenségeskedései, bizonyos mértékig pedig hagyományos vallásos neveltetése is.

A negyedik és utolsó pont a paradigma kimondottan mai megfogalmazásához vezet el bennünket. Ez véleményem szerint alapvetően különbözik a keleti zsidók civilizált európaiakká való átforgalmazását célzó európai zsidó törekvések valamennyi korábbi bírálattól, és az álláspont nyilvánvaló radikalizálódását mutatja. Elveti az európai kolonialista irányelvet vezérlő uralkodó modelleket, és, az izraeli társadalom keretein belül, a döntő askenázi hegemoniára adott keleti ellenállás különböző lecsapódásaira épít – a Wadi Salib-i zavargásokra az 1960-as években, a sátoros mozgalomra vagy az 1970-es évek Fekete Párducaira.⁵ Ez az elutasítás ugyanakkor mára azzal az erőteljes törekvéssel párosul, hogy az iszlám országokból származó zsidókat *mizrahim*ként, vagyis keletiekként fogalmazzuk újra. A számos hang közül Ella Habiba Shohatét választottam, aki a New York University kultúra- és nőtudományok-professzora, a 2006-os *Tabuemlékek, diaszpórabangok* szerzője és a tárgykor jelentékeny szereplője. Önéletrajzi észrevételei (1992) több csapásirányt is kijelölnek: „Arab zsidó vagyok... A családjaink számára, amelyek legalább a babiloni fogság óta Mezopotámiában éltek és akiket ezer éveken át arabosítottak, az önpusztítás gyakorlata volt, amikor negyvenöt évvel ezelőtt minden átmenet nélkül Izraelbe telepítették át őket, hogy egyszerre az orosz, lengyel és német tapasztalatokon alapuló homogén európai zsidó identitással való azonosulás kényszerével nézzenek szembe. Az, hogy valaki európai vagy amerikai zsidó, aligha tűnt ellentmondásosnak, de az arab zsidót valamilyen fajta logikai paradoxonnak, sőt ontológiai képtelenségnek tekintették. Ez a kétosztatóság rengeteg keleti zsidót (a közös ázsiai vagy afrikai származási országainkra utaló izraeli elnevezésünk *mizrahi* vagy *mizrachî*) mély és zsigeri skizofréniába hajszolt, miután a történelmünk során először az arab és a zsidó létet egymás ellentétéként kellett fölfogniuk.”

Ella Shohat személyes vallomása a – véleményük szerint hegemon dominanciájú askenázi, európaicionista narratívát és történelmi hozadékait elvető

– mai mizrahiak (és néhány esetben a rajtuk kívül állók) közös arab zsidó horizontjának szinte valamennyi elemét magában foglalja: az arab zsidó elbeszélés vonalát követi. Az arab országokban – legyen az Marokkó, Tunézia, Irak, Jemen, Egyiptom vagy Algéria stb. – élt zsidók az évszázadok alatt a zsidó vallási szokásaikba beépítették az arabos életmódot és kultúrát, és nagyjában-egészében képesek voltak „nyugodt körülmények között élni a muszlim társadalmakban”. A Memminél olvashatóakkal ellentétben ez a nézőpont beszámol ugyan „alkalmi feszültségekről, diszkriminációról, sőt erőszakról”, mindenekelőtt mégis a *laissez-faire* légköre hatja át. Az ő megközelítésükben a zsidók tömeges bevándorlását az arab országokból a Palesztin Mandátum, majd Izrael területére a cionisták tervezték meg és vezényelték le, akik, látva az európai zsidóság sorsát a Soóban, a „más” zsidók felé fordították a figyelmüket és erejüket, s készakarva áttelepítették őket, hogy egy áldozati műtszemléletből táplálkozó, szekuláris európai ideológiát neveljenek beléjük. Mi több, a Keletről származó „más” zsidók európaivá változtatásának folyamatában a cionisták arra sarkallták őket, hogy teljesen szakítsanak iszlám–zsidó hagyományaikkal, és arab mivoltukat tartsák összeegyeztethetetlennek a zsidóságukkal. Ezt a kolonialista nézetrendszer csak tüzelte a tunéziai zsidók orientalista kétosztatúsága 1900-ból, ami újra fölbukkant a Malul–Rabinowitz-csörteben is 1913-ban – barbárság kontra civilizáció, hagyomány kontra modernitás, Kelet kontra Nyugat, arab kontra zsidó. Az *arab zsidó* kulturális újrafo-galmazás tárgyát képezi – olyan entitás, amely ötvözi az iszlám uralom alatti zsidóság kulturális és vallási hagyományait az arab kultúrával való aktív azonosulással. Az önazonosság nem nemzeti és nem vallásos kinyilvánítása ez. Az arab zsidó önazonosság visszaigénylése így posztkolonialista megnyilvánulás, amely összekapcsolja a palesztinok sorsát, valamint földjük, tulajdonuk és nemzeti-politikai jogaik kisajátítását a közel-keleti és észak-afrikai zsidók megfosztásával a muszlim országokban megélt beágyazottságtól, tulajdonuktól és földjüktől. Shohat álláspontja az ebben a formában megjelenő arab zsidó mai támogatóinak alapszövege lett, akik nagyjában-egészében elfogadják a „mizrahik föltalálásáról” szóló fejtegetéseit, és szükségképpen a cionizmusról, illetve az európai nacionalizmusok meghatározásán alapuló egységes nemzetet alkotó, keleten elhelyezkedő, de nem keleties izraeli államról szóló bírálatát is. Shohat továbbá, Amnon Raz-Krakotzkinnal együtt, bár némileg eltérő hangsúlyokkal, a zsidó történetírás új horizontját nevezte szükségesnek, amelyet az utóbbi szavaival „ott kell

megírni, ahol a zsidó mint olyan megszületett: Keleten, azon a kétarcú helyen, amelyik ötvözi a gyarmatosító szemszögét a gyarmatosítottéval. Ez egyet jelent a Kelet és Nyugat, illetve a gyarmatosító és gyarmatosított közötti kétosztatú felosztás dialektikájától való megszabadulással.” Vagy, ha úgy tetszik, az arab zsidó helyzete legyen a zsidó történetírás tengelye, amely „ellen-történelemként maga alá gyűri az Európa és a Kelet, a zsidó és az arab megkülönböztetésének alapvető fogalmi bázisát”.

Ez az arab zsidónak szentelt újdonsült figyelem világos ideológiai, történelmi és politikai állásfoglalást fejez ki az arab zsidók arab országokban és a mai Izraelben elszenvedett sorsát illetően, s a teljes szakítás húzódik meg mögötte az Európa-központú világgal és az Európában, majd később Izraelben és az arab országokban is kifejlődött nemzeti léttel szemben. Politikai nézetei egyelőre a kulturálissal és a történelmivel, visszájára fordítva az első két pontban megfigyelt folyamatot – ez újrászabja a keleti zsidók képét, szerepét és sorsát is, és ezen a fénytörésen keresztül határozottan eltérő szögből közelíti meg Palesztina ügyét és az izraeli társadalom természetét is. Ez a felfogás nem tükrözi azt, hogy az Izraelben és másutt élő mizrahi zsidók túlnyomóan nem azonosulnak az arab zsidó fogalmával, és nyíltan elutasítják alapvető értelmezését. A többségük sem az Izraelbe való bevándorlását nem látja saját szándékán kívül álló „kitelepítésnek” arab lakóhelyéről, sem az arab uralom alatt élő arab zsidó történelmi önképében nem osztozik, még ha kevésbé harsányan teszi is ezt, mint ahogyan Memmi jár elől példával. Az arab zsidó párbeszéd mindazonáltal drasztikus kulturális és politikai elmozdulást jelez, amely kielezi a kérdést és komoly kihívást intéz a felvilágosodott/alliance-os/cionista állásponthez az európai műveltségű, posztdemokratikus, posztorientalista, posztkolonialista szerzők szemében. Igen, azt hozzá kell tenni, hogy ezeknek az arab zsidó hangoknak a gazdái nagyobb részben Bagdadból érkeztek vagy az ő leszármazottjaik, a szekuláris arab és nyugati orientációjú, a háború előtti időszakban, a modernizáció küszöbén virágzó városból, ahol a zsidó polgárok mély és szoros kötődést ápoltak az őket körülvevő térrel és emberi kapcsolataikkal, s büszkék voltak történelmi hátterükre. Mint Szasszon Szomekh, a kortárs irodalom tel-avivi professzora *Bagdad tegnap* című írásában megjegyezte, Bagdadban csakugyan jelen volt az a „figyelemre méltó partnerség, amely 1500 évig meghatározta a zsidók életét az arab világban”.

Zárszóként: az itt vázolt új beszédmódnak jobbra továbbra is korlátozott a kiterjedése, és sem az arab országok zsidó történelmének újraértéke-

lése során nem vált a főáram részévé, sem abban az igyekezetében nem sikerült ezt elérnie, hogy a helyére igazítsa a mizrahi zsidók Izrael Állammal kialakított azonosságérzetének alapjait. Úgy tűnik, a csekély méretű befogadás oka többek közt a cionizmus- és Izrael-ellenes manicheus szóözüne és az államiság előtti, arab országokban folyó életről alkotott majdhogynem idilli képe, amely alig tételez föl eltérést az egyes országokban megélt arab–zsidó tapasztalatok között. Mindemellett ez – az előadásban idézett minden más korábitól eltérő – hang azon fáradozik, hogy áttörje az orientalizmus kétosztatú felfogása nyomán felálló határokat (barbárság és civilizáció, hagyomány és modernitás, Kelet

és Nyugat, arab és zsidó között) –, és a mizrahi kérdést az izraeli és palesztin történelem szélesebb vászna előtt fogalmazza újra.

Angolból fordította: Pályi Márk

JEGYZETEK

- ¹ A dolgozat tartalma eredetileg a müncheni Ludwig-Maximilians-Universität (LMU) hangzott el.
- ² Az LMU vendégtanári programja.
- ³ Haifa hátrányos helyzetű Wadi Salib negyedében 1959-ben törtek ki zavargások a keleti zsidó bevándorlók és a rendőrök között. A „Fekete Párducok” a második generációs mizrahi zsidó bevándorlók baloldali mozgalma volt.

Egy jemeni–indiai esküvő. Soám, 2014. Kőbányai János képriportja

Pál István

Akivel nem volt érdemes foglalkozni:

Kőrösy Ferenc kémikus, a Belügyminisztérium

III/3. (Hírszerző) Osztályának célszemélye

Miután 1947. november 29-én az ENSZ közgyűlése úgy döntött, hogy a polgárháború mielőbbi lezárása érdekében egy arab és egy zsidó államra kell felosztani a korábban népszövetségi mandátumterületként brit igazgatás alatt álló Palesztinát, 1948. május 14-én David Ben Gurion kihirdette a függetlenségi nyilatkozatot.¹ Noha a magyar zsidóság körében a cionizmus hatása 1944-ig erősen korlátozott maradt, a holokauszt utáni években az asszimilálódott polgári-értelmiségi számára is alapvető elvárássá vált az önálló zsidó nemzeti otthonra vonatkozó igény.² Izrael létrejötte megnyugvással töltötte el az üldözött túlélőit, hiszen már nem egy bizonytalan státuszú területre, hanem egy *de jure* létező országba irányult a kivándorlás. 1946 elejétől 1949 végéig kb. 15 000 fő költözött Izraelbe,³ ám amint Tel-Aviv elhatárolódott a szocializmus sztálini modelljétől, a zsidó állam automatikusan ellenséggé vált, ugyanakkor a Szovjetunióban antiszemita kampány kezdődött.⁴ A szovjet–izraeli viszony fokozatos romlása viszont óhatatlanul azt hozta magával, hogy 1949-től az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) egyre szorosabb ellenőrzése alá vonta a cionista szerveződések, majd Israel Gaynor Jacobson JOINT igazgató letartóztatásával egy időben elérte a szóban forgó csoportok törvényen kívül helyezését. Miután Jacobson 1949 utolsó napjaiban kiszabadult, Joe Schwartz, a JOINT európai elnöke egy 2 millió dolláros pénzügyi támogatás ígéretével próbálta kialakítani 35 000 magyar zsidó legális keretek között történő kivándorlását. Az 1949. október 20-án aláírt egyezmény keretében végül csak 3000 fő számára nyitotta meg a határokat.⁵ Mindettől függetlenül, a cionista körök korábbi vezéregyéniségeinek zaklatása folytatódott, például Kőrösy Ferenc (1906–1997) vegyész-mérnök-feltaláló személyével az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) már 1950-től foglalkozni kezdett. Igaz, ehhez nagymértékben hozzájárult a Teller Edéhez fűződő szakmai és emberi kapcsolata. Az ÁVH bizonytalan forrásokra hivatkozván úgy tudta, hogy Kőrösy

1938-ban részt vett egy New York-i értekezleten, ahol az atombomba kutatási programjáról esett szó, de amikor a legfontosabb szakmai kérdésekről beszéltek, kiküldték a teremből. Az 1951-es tanulmányozási tervben, amely Varga János százados nevéhez fűződött, a kutatás mostani fázisában nem azonosítható „Esztergomi” fedőnevű ügynököt Kőrösy Ferencen keresztül tervezték bevezetni Teller Ede családjába, ez azonban megghiúsult, mivel a vegyész-mérnök már akkor is érezhetően ellenséges magatartást tanúsított.⁶ Minthogy Kőrösy Ferenc ekkor már egyértelműen a zsidóság nemzeti otthonába való visszatérést szorgalmazta,⁷ először 1953 áprilisában kérvényezte kivándorlásának engedélyezését, amit az ÁVH elutasított.⁸ Ti. 1953. február 9-én ismeretlen tettesek felrobbantották a Szovjetunió tel-avivi követségét, ahol az épület takarítója súlyosan megsebesült, a nagykövet felesége és egy másik adminisztratív beosztott könnyű sérülést szenvedett. A tettesek kilétét soha nem sikerült kinyomozni, ugyanakkor a Szovjetunió megtorlásképpen egy időre még a diplomáciai kapcsolatokat is megszakította Izraellel.⁹ Kőrösy végül a 2235. sz. „K” (kivándorló) útlevél birtokában 1956. december 15-én távozott Magyarországról.¹⁰

1962. január 5-én Rossz (Pesti) Gyula rendőr őrnagy – fedőnevén (fn). „Darvas Lajos” – a BM II/3. Osztály tel-avivi rezidense arról tájékoztatta feletteseit, hogy Dr. Kőrösy Ferenc vegyész-mérnök, azzal a kéréssel fordult a Magyar Népköztársaság (MNK) izraeli követségéhez, hogy engedélyezzék fia meglátogatását. A beér-shevai Negev Kutató Intézet (Negev Institute for Arid Zone Research)¹¹ osztályvezetője 1962 júniusában előbb Athénba készült egy tudományos kongresszusra, ahonnan Budapestre tervezett utazni dr. Kőrösy Gábor orvoshoz, aki a XIV. Columbus utca 39. szám alatt élt. A rezidens úgy emlékezett, hogy a tudósnak Magyarországon több szabadalmaztatott találmánya is volt, ám ezek egyikéből bírósági ügy lett, amikor azt az egyik hazai

vállalat engedély nélkül kezdte el gyártani, és a kizárólagos jogokat is magának követelte. A követség elküldte a vonatkozó okmányokat a mérnök számára, aki levélben fejezte ki köszönetnyilvánítását. Dr. Kőrösy Ferenc remélte, hogy személyesen is megköszönheti a segítséget, míg Rossz őrnagy azt hangsúlyozta a Hírszerző Osztály – a továbbiakban Központ – számára küldött jelentésében, hogy lehetőség nyílik arra, hogy személyesen is beszéljen a tudóssal. Ezzel egy időben a rezidens azt is javasolta, hogy a Központ attól függetlenül támogassa a beutazási kérelmet, hogy az 1956 után távozók számára ezt csak nagyon kivételes esetben engedélyezték. Ti. Pesti őrnagy feltétlenül érdekesnek találta az ismert feltalálót,¹² mondván a Negev sivatagban van több olyan intézet, amelyekről az elmúlt évek folyamán azt jelentette a rezidentúra, hogy atomkutatás zajlik.¹³ Tekintettel a kérelmezőnek a nemzetközi tudományos életben és a munkahelyén betöltött pozíciójára, a Központ szinte azonnal hozzákezdett az ellenőrző adatok összegyűjtéséhez. Az I (közel-keleti)-osztály vezetője által Tel-Avivba küldött utasítás szerint az első körben annyit sikerült megállapítaniuk, hogy a kérelmező apja egyetemi tanár volt, míg két testvére még 1945 előtt külföldre távozott.¹⁴ Az utóbbi kijelentés alapján véve megállta a helyét, tudniillik Kőrösy Zsuzsa, aki az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le, New Yorkban élt, míg Kőrösy Klára Kanadába menekült.¹⁵ Kőrösy Ferenc az első feleségétől elvált, majd 1946-ban a második házasságából megszületett László nevű fia, aki később Yossi Korazim néven vált nemzetközileg is elismert szociálpolitikai szakértővé.¹⁶ A vegyész-mérnök 1945-től rövid ideig a Műegyetemen tanított, majd – VII. kerület Délibáb utca 28. szám alatti¹⁷ – otthonában foglalkozott gyógyszerkutatással, később pedig az államosítások után a Vegyészet Kutató Intézetéhez került. 1953 után háromszor kért kivándorlási engedélyt, amit kétszer elutasítottak, végül 1956-ban gyógytornász végzettségű második feleségével Izraelbe költözött. A Központ ugyanakkor jelezte, hogy a tudós a Magyar Radikális Párt¹⁸ tagja volt, aki 1948-tól többször is megfordult az izraeli követségben. A jelentések ugyanakkor azt is hangsúlyozták, hogy Kőrösy tagja volt a cionista szövetségnek, miközben baráti viszonyt ápolt Kéthly Annával és Szeder Ferencsel, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) jobboldali – értsd: a Magyar Kommunista Párttal való egyesülést ellenző¹⁹ – vezetőivel.²⁰ Kőrösy 1961. december 9-én levelet írt Erdey-Grúz Tibor (1902–1976) vegyészprofesszornak, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) kémiai osztálya akkori titkárának, az MTA 1970 és 1976 közötti elnökének,²¹ hogy szeretné súlyosan

beteg fiát meglátogatni. Kőrösy egyben arra kérte a volt oktatási minisztert, hogy érdeklődjön az illetékes szervek személyével kapcsolatos véleményéről, és azt mielőbb írja meg neki. Az Izraelben élő magyar tudós ezzel párhuzamosan felvetette egy, az Akadémián megtartandó előadás lehetőségét is.²² Szántó alosztályvezető ugyanakkor a rezidentúra javaslatát várta arról, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján milyen lehetőséget látnak az ügy továbbvitelére. Igaz, mintha túl nagy reményt a Hírszerző Osztály sem fűzött volna a tudóshoz, mondván, a nevezett személy meggyőződéses cionista. A rezidenstől elsőre azt várták, hogy amennyiben összejön egy személyes találkozó, a tudóst a Negev Kutató Intézetben dolgozó magyar munkatársakról és saját kutatási területéről próbálja kikérdezni.²³ Kőrösy Ferenc március közepén személyesen is felkereste a rezidenst, hogy a beutazási lehetőségekről érdeklődjön, hozzátéve, hogy a vízummal párhuzamosan kérvényezi a magyar állampolgársági kötelekből történő elbocsátását. Azt ugyanis nem tartotta összeegyeztethetőnek, hogy egy országra két ország útlevelét birtokolja, de annak sem akarta magát kitenni, hogy nem engedik ki Magyarországról.²⁴ A tudós megerősítette az édesapjával kapcsolatos korábbi értesülést, amely bizonyos tekintetben pontosításra szorult. Dr. Kőrösy Kornél fiziológus – dr. Kőrösy József (1844–1906) statisztikusnak, a Fővárosi Statisztikai Hivatal első igazgatójának fia²⁵ – a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen tanított általános élettant és örökléstant,²⁶ és az ő nevéhez fűződött az első orvosegyetemi humángenetikai jegyzet megírása,²⁷ azonban a zsidó származása miatt vele szemben érvényesülő diszkrimináció folytán csak 1947 végén nevezték ki címzetes egyetemi tanárnak. A híres orvos-genetikus élete 69. évében, 1948. július 14-én távozott el az élők sorából. Kőrösy Ferenc, az orvosprofesszor elsőszülött fia,²⁸ 1923-ban a németországi Karlsruheba ment tanulni, ahol négy évvel később vegyész-mérnökként diplomázott.²⁹ 1931-től 1939-ig a Tungstram laboratóriumának alkalmazottjaként főleg a kriptongáz izzólámpákkal kapcsolatban végzett kutatásokat,³⁰ amelyek együtt jártak a kísérleti darabok izzószálainak kézi szerelésével. Kőrösy mindenekelőtt az ívképződést és az explóziót elemezte, függetlenül az armatúrában vagy a légtérben végzett próbáról.³¹ 1934-ben feltalálta az Optacid nevű gyomorsavszabályozó gyógyszert, amiről számos cikk jelent meg a bel- és külföldi lapokban.³² Schottky berlini professzor ajánlására majdnem elnyerte a Rockefeller-díjat, amitől azért esett el, mert Magyarországon a numerus clausus miatt nem volt biztosra vehető, hogy a tudományos munkájával tud foglalkozni. Néhány évig az Egyesült Államokban

élt, ahonnan közvetlenül Magyarország hadba lépése előtt jött vissza, hogy fiát is magával vigye. Ezt az első felesége megakadályozta, ráadásul előző munkahelyére sem vették vissza, így az Optacid szabadalmából élt. Kőrösy ekkor lett a Palesztina Szövetség alelnöke és a Cionista Szövetség vezetőségi tagja.³³ A valóságban azért kellett hazatérnie az Egyesült Államokból, mert a State Department – az amerikai külügyminisztérium – által 1939-ben létrehozott „Válságbizottság az elbocsátott külföldi tudósok megsegítésére” nevű testület, amely mindenekelőtt a hitleri Németországból menekülő diplomások bevándorlási és munkavállalási kérelmeit bírálta el, nem engedélyezte számára az Egyesült Államokban történő letelepedést.³⁴ Nem sokkal a német megszállás előtt megírta hitvallását – *Egy asszimiláns zsidó cionizmusa* – majd részt vállalt az okmányok gyártásáért és a menlevelek kiállítását Carl Lutz svájci konzul jóvoltából területen kívüli státuszt élvező Palesztina Hivatal embermentő tevékenységében,³⁵ illetve az 1940 folyamán betiltott, de 1943 végén újra aktivizálódó Magyar Cionista Szövetség³⁶ munkájában, de vezetőségi szerepéről nem szólnak a források. Bár Pesti Gyula tanácsos előtt nem beszélt erről, életét annak köszönhette, hogy 1944 utolsó napjaiban Raoul Wallenberg személyes beavatkozása kimentette a Duna-partra vezető halálmenetből.³⁷ Kőrösy 1945-től több éven keresztül adott elő az egyetemen alkalmazott fizikai kémiát,³⁸ azonban kandidatúrájától függetlenül, ekkor, politikai okok miatt, nem kapott egyetemi tanári kinevezést. 1950-ben feladta önálló laboratóriumát, majd a Vákuumtechnika gyár kísérleti műhelyének volt a vezetője. Izraelben a Technionnál helyezkedett el, majd 1958-tól a Negev Kutató Intézetnél lett a szerves kémiai osztály vezetője és a víz dialitikus sótalánításával foglalkozott.³⁹ A lengyel származású Mr. Matz irányításával működő tudományos intézmény mindenekelőtt a Negev sivatagra alkalmas öntözési eljárások kidolgozására koncentrált. Kőrösy felajánlotta Pesti tanácsosnak, hogy egyszer keresse fel a munkahelyén, ahol szívesen körbekalauzolja, csak a látogatás előtt beszéljen az igazgatóval. A rezidens társadalmi kapcsolataitól úgy értesült, hogy Kőrösy – egyrészt a pitka, avagy a kötelező ajánlólevél jelensége,⁴⁰ másrészt az egységes nemzet hiánya és az egyes diaszpórákból érkező személyek között várható, általa még 1944-ben megújított konfliktusok miatt⁴¹ – nem találta meg a számítását, emiatt csalódott, és csak azért nem foglalkozott a hazatéréssel, mert az ottani cionista vezetők nem vették volna jónéven. Pesti őrnagy a beutazásban komoly lehetőséget látott a jelölt tanulmányozására, míg a további várható fejlemények kapcsán nem akart nyilatkozni.⁴² A rezidens

fenntartásai voltaképp nem voltak alaptalanok, ugyanis az Optacid szabadalmával kapcsolatos per, amelynek révén fiát a jogtalanul felvett díjak visszafizetésére akarták kötelezni, ellenséges megnyilvánulásokat váltott ki a tudósból. Kőrösy – érthető módon – azt hangsúlyozta, hogy korábban zsidósága és politikai állásfoglalása miatt nem hagyták érvényesülni, most viszont az állam arra is rátenné a kezét, ami az 1956-ban hozott döntése nyomán a nagyobbik fiát illeti. Pesti őrnagy ekkor kimondta, hogy a tudós beszerzésével kár próbálkozni, legfeljebb az intézettel kapcsolatos, sötétben történő – a forrás tudta nélküli – hírszerzésre használhatják.⁴³ Az ügyet a hírszerzés 1963. március 12-én lezárta,⁴⁴ és ezt követően már nem szorgalmazta az érintkezés fenntartását, mivel a magyar állammal szembeni anyagi követelés, amely politikai természetű konfliktussal is párosult, még azt sem tette lehetővé, hogy a tudós a MNK társadalmi kapcsolata legyen. Nagyon valószínű, hogy amennyiben a magyar igazságszolgáltatás dr. Kőrösy Gábor számára kedvezően dönt az Optacid szabadalmi ügyében, az orvos édesapja még ekkor is csak arra lett volna hajlandó, hogy nem hivatalos csatornáként közvetítsen a budapesti és a jeruzsálemi kormányzatok között.

Dr. Kőrösy Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) vendégeként, távozása után először 1966-ban járt Magyarországon, ám ennek sokkal inkább az volt az oka, hogy fel tudja keresni az első házasságából származó fiát, aki ez idő tájt Érden, a Thököly út 46. szám alatt élt.⁴⁵ 1967 júliusában, a hatnapos háború után a keleti blokk országai, Románia kivételével, felszámolták a Tel-Avivban működő követségeiket, ezáltal a közvetlen diplomáciai kapcsolat megszűnt, de még a közvetítők útján való érintkezés is a szükséges minimumra korlátozódott.⁴⁶ Pár évvel később Kőrösy Ferenc megjelentette élete fő művét – *An Approach to Chemistry* (A kémia megközelítése)⁴⁷ – amely a szaksajtóban igen kedvező kritikát kapott.⁴⁸ A tudós és második felesége később már gyakrabban megfordult dr. Kőrösy Gábor monori otthonában, miközben egykori tanítványai és osztálytársai is rendszeresen vendégül látták vagy éppen körbehordozták a főváros ismertebb nyilvános helyein.⁴⁹ Dr. Kőrösy Ferenc munkássága a rendszerváltást követő években került ismét reflektorfénybe, erkölcsi rehabilitációja pedig akkor lett teljessé, amikor a Magyar Tudományos Akadémia a 156. rendes közgyűlésén, 1995. május 8-án a testület tiszteletbeli tagjává választotta, amellyel az előző évtizedekben öt ért igazságtalanságokat próbálta jóvátenni.⁵⁰ Dr. Kőrösy Ferenc életének 91. évében, 1997. újjév napján hunyt el beér-shevai otthonában.⁵¹

JEGYZETEK

- ¹ Martin Gilbert: *Izrael története*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2000. 137–148.
- ² Kőrösy Ferenc: *Egy asszimiláns zsidó cionizmusa*. Budapest, Springer Gusztáv Könyvnyomdája, 1944. 7–8.
- ³ Stark Tamás: *Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után 1959–1955*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1995. 94–103.
- ⁴ Golda Meir: *Életem*. Budapest, Filum Kiadó, 2000. 255–265.
- ⁵ Györi Szabó Róbert: *A kommunista párt és a zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2009. 198–200.
- ⁶ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 4 – K – 796/T – „PIERE” – Tárgy: „Piere” anyagának rendezéséről FELJEGYZÉS. – Budapest, 1963. V. 6. 20–21. Kőrösy 1944. 40–62.
- ⁸ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 796/T – „PIERE” – Tárgy: Dr. Kőrösy Ferenc ügye. – Jelentés. Budapest, 1953. IV. 14. 9/1.
- ⁹ Ami Pedahzur – Arie Perliger: *Jewish Terrorism in Israel*. New York, Columbia University Press, 2009. 49–51.
- ¹⁰ Stark 1995. 103–105.
- ¹¹ I. Valenchuk: Survey of Water Desalination in Israel. In: *Proceedings of the First International Symposium on Water Desalination. Washington, D. C. October 5–9, 1965*. Washington, D. C. Department of the Interior, 1965. 92–93.
- ¹² ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 796/T – „PIERE” – Tárgy: Dr. Kőrösi Ferenc – JELENTÉS. Tel-Aviv, 1962. I. 5. 7–8.
- ¹³ Pál István: A francia kapcsolat. Izrael fegyverkezésének főbb tendenciái az 1960-as évek elején a Belügyminisztérium II/3. (Hírszerző) Osztálya jelentései alapján. In: *Magyarország Európában. Európa a világban. Tanulmánykötet Gazdag Ferenc 70. születésnapjára*. Szerk. Koller Boglárka – Marsai Viktor. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2016. 117–121.
- ¹⁴ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 796/T – „PIERE” – 1/2 F. sz. utasítás – Darvas elvtársnak! Tel-Aviv. – Tárgy: Dr. Kőrösy Ferenc ügye. – Budapest, 1962. III. 5. 10.
- ¹⁵ Yossi Korazim-Kőrösy: Kőrösy József a család szemével. *Terrületi Statisztika* 46. (2006) 4. sz. 358–360.
- ¹⁶ Ferge Zsuzsa: *Nem cserélek elveket. Életút-beszélgetések Weiler Katalinnal*. Budapest, Nolan Libro, 2015. 136–138.
- ¹⁷ Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára (ELTE Levéltár) – *Budapesti Tudományegyetem Almanach 1945–1946*. 146–147.
- ¹⁸ Gergely Jenő: *Magyarországi pártprogramok 1867 – 1998*. 3. kötet. Budapest, ELTE–Eötvös Kiadó, 2004. 65.
- ¹⁹ Kádár B. Zsuzsanna: *Elrabolt remények. A magyar szociáldemokrácia a párt felszámolása után*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2012. 84–113.
- ²⁰ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 796/T – „PIERE” – 1/2 F. sz. utasítás – Darvas elvtársnak! Tel-Aviv. – Tárgy: Dr. Kőrösy Ferenc ügye. – Budapest, 1962. III. 5. 10.
- ²¹ Polinszky Károly: Erdely-Grúz Tibor 1902–1976. *Magyar Tudomány XXII* (1977) 1. sz. 66–70.
- ²² ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 796/T – „PIERE” – Tárgy: Dr. Kőrösy Ferenc ügye. – Budapest, 1962. III. 5. 9/2.
- ²³ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 796/T – „PIERE” – 1/2 F. sz. utasítás – Darvas elvtársnak! Tel-Aviv. – Tárgy: Dr. Kőrösy Ferenc ügye. – Budapest, 1962. III. 5. 11.
- ²⁴ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 796/T – „PIERE” – Tárgy: Dr. Kőrösi Ferenc ügye. – Jelentés. Tel-Aviv, 1962. III. 25. 12.
- ²⁵ Saád József: Kőrösy József. (Pályafutás és sikertörténet). *Magyar Szemle* 4 (1995) 3. sz. 287–303.
- ²⁶ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az 1940–1941. tanév második félévében*. Budapest, 1941. 30.
- ²⁷ Dr. Kőrösy Kornél: *Az örökléstan alapismeretei*. Budapest, Novák Rudolf és társa, 1936. 1–47.
- ²⁸ Czeizel Endre: 100 éve született Kőrösy Kornél. *Orvosi Hetilap* 120 (1979. 12. 16.) 50. sz. 3060–3062.
- ²⁹ Frank Tibor: *Kettős kíváncsi. Budapest–Berlin–New York*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2012. 110.
- ³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) – Z – 603 – Egyesült Izzó – 46-os doboz. (d) – 115) tétel – Levelezések – Aktajegyzet Mr. Blake úrra 1935. jún. 26–28-án a kriptonlámpáról folytatott megbeszélésekről. – Újpest, 1935. VII. 5. 38–39.
- ³¹ MNL OL – Z – 603 – 46-os d. – 115) tétel – Levelezések – Pro memoria – Ra/No. – Lsz. 5342 – Újpest, 1935. VII. 6. 40–41.
- ³² Kemény István – László Tibor: A gyomornedv savanyúságának szabályozása „Optacid”-dal. *Orvosi Hetilap* 80 (1936. 03. 14.) 11. sz. 244–247.
- ³³ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 796/T – „PIERE” – Tárgy: Dr. Kőrösi Ferenc ügye. – Jelentés. Tel-Aviv, 1962. III. 25. 12–13.
- ³⁴ Frank 2012. 236–240.
- ³⁵ Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon II*. Budapest, Pesti Kalligram KFT, 2012. 831–838.
- ³⁶ Novák Attila: Identitásváltások. Mozaikok a magyar zsidóság szellemi változásairól a második világháború alatt. *Századvég* 19 (2014) 74. sz. 29–57.
- ³⁷ István Hargittai – Magdolna Hargittai: *Budapest Scientific. A Guidebook*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 294.
- ³⁸ ELTE Levéltár – *A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Tanrendje 1946–1950*. 16–17.
- ³⁹ Francis De Korosy: *Membrane fouling and studies on new electrolysis membranes*. Washington, D. C., U. S. Government Printing Office, 1970. 1–102.
- ⁴⁰ Hedri Zoltán: *Izrael, az ígéretek földje*. Budapest, Pannónia, 1961. 23–25.
- ⁴¹ Kőrösy 1944. 62–87.
- ⁴² ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 796/T – „PIERE” – Tárgy: Dr. Kőrösi Ferenc ügye. – Jelentés. Tel-Aviv, 1962. III. 25. 13.
- ⁴³ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 796/T – „PIERE” – 14. sz. melléklet. – Tárgy: Dr. Kőrösi Ferenc ügye. – JELENTÉS. Tel-Aviv, 1962. V. 6. 14–15.
- ⁴⁴ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 796/T – „PIERE” – Belügyminisztérium III/1-4-F Aloszt. – Tárgy: „Piere” anyagának irattározására JAVASLAT. – Budapest, 1963. III. 12. 23.
- ⁴⁵ Magyar Tudományos Akadémia Levéltára (MTAL) – Nemzetközi Kapcsolatok Főosztály (NKFO) – 230-as d. – Beutazások Izrael 230/12 – 60094 – Dr. Kőrösy Ferenc. – 1966. IV. 25.
- ⁴⁶ Abba Eban: *Personal Witness. Israel through My Eyes*. New York, G. P. Putnam’s Sons, 1992. 425–426.
- ⁴⁷ F. D. Kőrösy: *An Approach to Chemistry*. New York, American Elsevier Publishing Co. Inc. 1969. XI+1–500.
- ⁴⁸ R. C. Anderson: An Approach to Chemistry (F. D. Kőrösy, Negev Institute for Arid Zone Research, Beer-Sheba, Israel). *Journal of Chemical Education* 47 (1970). 3. A211.
- ⁴⁹ Palló Gábor: „Környezetem tele volt kiváló emberekkel”. – Izraeli beszélgetés Kőrösy Ferencsel. *Fizikai Szemle* 46. (1996) 9. sz. 309.
- ⁵⁰ A Magyar Tudományos Akadémia 156. Rendes Közgyűlése. (1995. május 8–12.). *Fizikai Szemle* 46. (1995) 7. sz. 233.
- ⁵¹ Palló Gábor: Kőrösy Ferenc (1906–1997). *Fizikai Szemle* 47. (1997). 1. sz. 27.

Háy György

Izrael repülő csillaga

Marvin G. Goldman EL Al-gyűjteményéről és -könyvéről

*Egyszemélyes múzeum, avagy egy könyv készülõben lévõ harmadik kiadása
az El Al izraeli légitársaság történetéről*

Csodálatos dolog a repülés. Nemcsak azok a pilóták, mûszakiak, irányítók és egyéb szakemberek vannak oda érte, akik közvetlenül részt vehetnek benne, de az aviatika is legalább olyan elszánt rajongói körrel bír, mint egy-egy befutott popzenekar vagy sikeres focicsapat. Ezek az emberek különbözõ módokon hódolnak repülés iránti szenvedélyüknek. Vannak, akik hóban-szélben napokig állnak lesben egy repülõtér kerítésénél, hogy lencsevégre kaphassák egy ritkábban arra látogató fémmadár fel- vagy leszállását. Mások az utolsó betûig minden elolvasnak kedvenc témájukról, és internetes fórumokon folytatnak késhegyig menõ vitákat valamilyen szakmai részletkérdésrõl. Az olyanok sincsenek kevesen, akik azt az utat választják, hogy minden elérhetõ emlék- és egyéb tárgyat összegyűjtenek egy vagy több légitársaságtól. Ebbe a csoportba tartozik Marvin G. Goldman amerikai ügyvéd, aki negyvenezernél több kisebb-nagyobb tárgyat, fényképet, repülõgépmodellt, egyenruhát és az El Allal kapcsolatos más apróságot gyűjtött össze, halmozott fel New York-i lakásán.

A repülésnek ez a rajongója nem tekinti gyűjteményét holt tûkének. Abban reménykedik, hogy az Izraeli Légierõ múzeumának 1977-es megalapítása után közel fél évszázaddal talán a polgári repülés emlékhelye is létrejön Izraelben, és így az õ gyűjteménye is méltó helyre kerülhet. Addig is, amíg a birtokában lévõ tárgyakat oda tudja ajándékozni, tudását és dokumentumait úgy kamatoztatja, hogy megírta az El Al légitársaság részletes történetét, amit idõnként frissít a legújabb információkkal. A sorozat elsõ könyve 1990-ben jelent meg, *El Al: Star in the Sky* címmel. A csillagmotívumot – alighanem – gyűjteményének kedvenc darabja, a hõsi idõk pilótáinak sapkáját díszítõ szárnyas Dávidcsillag ihlette. Akárcsak a 2008-ban megjelent má-

sodik kiadás címét: *El Al: Israel's Flying Star*. A szerzõ jelenleg a harmadik kiadáson dolgozik, melyet még ebben az Évben (2018) tervez befejezni. Az eddig elkészült fejezetek már most is olvashatók az Israel Airline Museum (<http://www.israelairline-museum.org>) honlapon, melyet ugyancsak a fáradhatatlan 79 éves ügyvéd lát el tartalommal. Írásában szerencsés kézzel ötvözi a tudományos alaposágot az élményszerûen olvasmányos, közérthetõ stílussal. Nem titkolt szimpátiával követi a zsidó légitársaság sorsát, de nem rejti véka alá a nehézségeket, sõt ballépéseket sem. Vegyük sorra hát ezeket a fejezeteket, és ezen keresztül az El Al légitársaság fennállásának elsõ fél évszázadát!

1. fejezet

*A repülõ tevõtõl a szárnyas csillagig:
Izrael újjászületése (1917–1948)*

A mai Izrael területén a repülés az elsõ világháború idején kezdõdött. Ekkoriban a térség még a szét hullás felé sodródó Oszmán (török) Birodalomhoz tartozott. A Német Császársággal együtt harcoló birodalom szövetségese tanácsára és segítségével az akkori idõk színvonalának megfelelõ, kezdetleges katonai repülõtereket épített többek között a mai Tiberias és Tel Aviv városok közelében. A háború végével az Oszmán Birodalom felbomlott, és Palesztina brit fennhatóság (mandátum) alá került. Az akkoriban még hatalmas Brit Birodalomhoz tartozott többek között Egyiptom, Irak és India is. A világháború alatt óriásit fejlõdõ repülés lehetővé tette, hogy ezek a távoli területek Londonból a korábbi többhetes hajóút helyett néhány napos repüléssel elérhetõk legyenek. A több ezer kilométeres útvonalakon azonban az akkori gépeknek még számos

Lydda repülőterén az izraeliek első motoros gépe, az 1934 szeptemberében beszerzett De Havilland D.H.82A Tiger Moth, 1938 körül
(Marvin G. Goldman gyűjteménye, Yitzhak Hennenson gyűjteményéből)

leszállásra és üzemanyag-feltöltésre volt szükségük. Ilyen célt szolgált többek között a Tiberiasnál működő repülőtér, amelynek közelében, a Galilea-tenger vizén az akkoriban széles körben használt hidroplánok is landolhattak.

Ebben az időben már gyorsan szaporodott a térség zsidó népsége, elsősorban a kelet-európai országokban elszorított zaklatások elől menekülők révén, akiket Herzl Tivadar kezdeményezésének megfelelően menekítettek a majdani zsidó állam területére. A zsidó közösség néhány tagjában felmerült az igény a saját repülés megindítására, hiszen a háború megmutatta a légi felderítés és kapcsolattartás óriási jelentőségét, ami létfontosságú lehetett a nem túl barátságos arab környezetben létükért küzdő zsidó közösségek számára. Az arab–zsidó erőegyensúlyra kényesen ügyelő angol hatóságok azonban egyáltalán nem lelkesedtek az ötletért. Végül csak a motor nélküli vitorlázórepülést engedélyezték, amely önmagában nem sok gazdasági és katonai jelentőséggel bírt, de kiválóan alkalmas volt tehetséges pilóták kiválogatására és kiképzésére. A lehetőséget a világháborúban vesztes Németországhoz hasonlóan itt is hamar felismerték, és beindították a vitorlázórepülést. 1933-ban megalakult a „Flying Camel” repülőklub. A későbbi légierő és

légiforgalom számos kiváló pilótája ismerkedett meg itt a repülés alapjaival. Az elméleti képzés és vitorlázórepülés mellett repülő-modellezést is folytatott szervezet neve hamarosan Aero Club of Israelelre változott, és így is működik mind a mai napig.

David Ben Gurionnak, Izrael későbbi miniszterelnökének a támogatásával sikerült elegendő pénzt összehalmozni, hogy Angliából megvásárolhassanak egy duplafedelű de Havilland DH.82 Tiger Moth kiképzőgépet, amelyhez megkapták az angol hatóság jóváhagyását is. Innen a fejlődés megállíthatatlan volt. Két éven belül, 1936-ban *Aviron* (repülőgép) néven megalakult az első zsidó légitársaság. Rövidesen beindult a társaság saját pilótaiskolája, melyet további kiképző szervezetek követtek. Az angol hatóságok időközben annyira megbékéltek az alig titkolt katonai céllal folyó szakemberképzéssel, hogy az első végzős pilótacsoport avatását a terület brit kormányzója maga elnökölte. Európában ugyanis a fasiszta Olaszország, majd Németország színre lépésével érezhetően nőni kezdett a feszültség. Alighanem ezzel is számolva az angolok Lydda (ma Lod) mellett felépítették a térség legkorszerűbb repülőterét üvegezett irányítótoronnyal és 1200 méteres szilárd burkolatú futópályával, melyet ugródeszkául használhattak a

Távol-Kelet felé, ma pedig Ben Gurion néven Izrael fő légitársasága. A háború kitöréséig számos légitársaság használta menetrendszerűen, többek között a lengyel LOT DC-2-es, majd Lockheed 14-es gépeivel, de ide járt a magánszemélyek által frissen alapított Palestine Airways belföldi légitársaság is hetente háromszor Haifából.

A második világháború azonban gyökeresen megváltoztatta a helyzetet. A harcok folyamán a polgári légiforgalom teljesen háttérbe szorult, mindent a katonai erőfeszítéseknek rendeltek alá. Nem mutatkoztak hosszú életűeknek a Palesztinában repülésre és a repülőgépek földi kiszolgálására ekkoriban alapított vállalkozások sem. A lyddai repülőtér az amerikai légierő irányítása alá kerülve azért tovább fejlődött, futópályáit jelentősen meghosszabbították a nehézbombázók számára. A hitleri Németország afrikai, majd sztálingrádi veresége és Mussolini Olaszországának meggyengülése és kapitulálása után a harcok eltávolodtak Palesztinától, és ismét szárnya kaphatott némileg a civil repülés. A mélyreható változást a háború után megalakult Egyesült Nemzetek Szervezetének az a határozata hozta meg, amely Palesztina területén létrehozta Izraelt, az önálló zsidó államot. Az angolok kivonulása és a zsidó állam 1948-as kikiáltása után a szomszédos arab államok azonnal támadásba lendültek.

Az első arab–izraeli háborúnak nevezett harcokban szerepet kapott a légierő is. A vadász- és bombázógépek mellett szállítógépekre is szükség volt, melyeket a fiatal zsidó állam külföldről, főként Amerikából szerzett be, gyakran személyzettel együtt. A bonyolult politikai helyzet miatt a beszerzéseket időnként szövetséges fedőszervezetek takarásában végezték. Az így Izraelbe került C-46-os és C-69-es szállítógépek alkották a harcok után beinduló légiközlekedés flottájának gerincét.

2. fejezet

El Al „Fel az égbe!”: a DC-4-es korszak (1948–1950)

Már a harcok során bebizonyosodott, hogy egy ellenséges és barátságtalan szomszédoktól körülvett ország számára létszükséglet a hatékony önálló légiszállítás. A külföldi légitársaságok az ellenségeskedések miatt veszélyesnek ítélték és felfüggesztették izraeli járataikat, így a fiatal állam csak saját kapacitásaira támaszkodhatott. A nemzeti légitársaság megalapítását egy váratlan esemény is siettette. Chaim Weizmant, az állam első elnökét haza kellett hozni Genfből, de a semlegességére kínosan ügylelő Svájc katonai gépet nem engedett a terüle-

**EL AL kapitányi sapkajelvény, 1949–1950
(Marvin G. Goldman gyűjteménye)**

tére. Sürgősen szüksége volt hát Izraelnek egy nagy hatótávolságú polgári repülőgépre. Sietve megalapítottak egy civil légitársaságot, amit váratlan ötlettől vezérelve egy héber nyelvű bibliai idézettel El Alnak kereszteltek, amit leginkább „Fel az égbe!” kifejezéssel lehet fordítani. Az újszülött állami cég flottáját ekkor egyetlen négymotoros C-54-es (katonai DC-4-es) gép alkotta, melyet azon melegeben vezényeltek át a légierőtől, és vettek polgári lajstromba. Izraeli pilótáit ugyancsak a légierő állományából válogatták ki, és látták el sietve civil papírokkal. Már csak a frissen felfestett angol és héber nyelvű feliratoknak kellett megszáradniuk a gépen és indulhatott a légitársaság első járata Genfbe. Az akció sikeres befejezése után a repülőgépet és személyzetét azonnal vissza is sorozták a légierőbe, és a harcok végéig ott is maradtak. Az El Al légitársaság azonban már megalapított, még akkor is, ha ekkor még nem volt egyetlen repülőgépe sem.

A harcok elcsitulásával, 1949-ben, két, Amerikából használtan beszerzett DC-4-es géppel indult a társaság első menetrendszerű járata Tel Aviv és Párizs között, római technikai leszállással, mivel ezen a távon ez a gép tankolásra szorult. Az izraeli gépeknek azonban nem csak ilyen békés dolguk akadt. A zsidó állam megalakításával és az azt követő háborúskodással a Közel-Kelet arab államokban elszórva élő zsidó közösségek némelyike körül annyira ellenségesé vált a légkör, hogy a helyzet kezdett tarthatatlanná válni. Megoldásként e közösségek tagjainak Izraelbe menekítése kínálkozott, mely egyúttal a fiatal állam benépesítését is jól szolgálta. A „Magic Carpet” akció keretében az El Al gépeinek részvételével 1949–1950-ben mintegy

**Etióp zsidók beszállása Izrael felé a Salamon-akció keretében, Addisz Abeba, 1991
(Yaacov Katz Photo, EL AL Archívum, Marvin G. Goldman-gyűjtemény)**

47 000 jemeni, 1500 ádeni, 500 eritreai és 2000 szaúdi zsidót sikerült légi úton Izraelbe juttatni. A szállítás hatékonyságát azzal is javították, hogy a többségükben csontsovány menekülők közül akár 100-120-at is beszállítottak az eredetileg 50 fő befogadására tervezett DC-4-esbe. A sokat átélt menekülők belenyugvással fogadták a zsúfoltságot a soha nem látott gépmadarak gyomrában. A csodálkozás sora inkább a pilótákon volt, amikor hálás utasaik menet közben forró teával kedveskedtek nekik, noha a fedélzeten nem is volt vízmelegítő készülék. Kiderült, hogy a találékony pusztai nép fia nem egyszerűséggel tüzet raktak a széksorok között a víz felforralásához.

Időközben az El Al nemzetközi útvonalhálózata lassacskán terjeszkedett: Párizs után hetenkénti járatokat indított Zürichbe, Londonba, Isztambulba és Bécsbe, bár az utasok száma havonta még így sem érte el az ezret. Az amerikai zsidóság létszámára és befolyására tekintettel belevágtak egy New York-i járat beindításába, ahol a DC-4-es gépeknek útközben négyszer is le kellett szállniuk tankolni. Utasok mellett a teherszállítás felé is nyitottak. Ka-

tonaságtól levetett C-46-os szállítógépeik hetente járták végig a Tel-Aviv – Athén – Róma – Düsseldorf – Amsterdam – London – Brüsszel – Róma – Athén – Tel-Aviv útvonalat mindkét irányba szállítva árut, főként izraeli virágokat és primőröket az európai nagyvárosokba. Belföldi repülésre a Histadrut szakszervezettel közösen alapítottak egy légitársaságot elsősorban a Tel Aviv – Eilat útvonalra. A vállalkozás 1980-as privatizálásáig sikeresen működött Eilata, Aviron és Arkia neveken.

5. fejezet

Sovány esztendőik:

öreg Constellation gépek (1951–1957)

A zsidó állam megalapításának küzdelmes hónapjai után a módszeres építés hétköznapijai következtek. Mihamarabb meg kellett oldani a sikeresen összetoborzott milliós népesség kielégítő élelmezését, elhelyezését, oktatását, gyógyítását, egyszerűen életét az ellenséges, sivatagi környezetben. Eközben a nemzeti légitársaságnak is kemény kihívásokkal

**Az El Al DC-4-es gépének zsúfolt utastere 1949-ben 1200 jemeni zsidó Izraelbe menekítésekor
(Izraeli Kormányzati Sajtóiroda)**

kellett szembenéznie. Az európai és amerikai konkurensok modernebb, túlnyomásos kabinnal ellátott gépei gyorsabb és kényelmesebb repüléssel csábították az utasokat.

Amerikai zsidók segítségével a háborúból megmaradt készletekből megvásároltak négy darab négymotoros Lockheed Constellation gépet, melyek 7700 méteres utazómagassága, 440 km/h sebessége és 3900 km-es hatótávolsága átmenetileg csökkentette az El Al hátrányát a piaci küzdelemben. New York felé most már csak kétszer kellett útközben tankolni, így a menetrendszerű járatot is be lehetett indítani. Fokozatosan bővült az európai és afrikai útvonalhálózat is.

A feszes menetrend betartásához a négy öreg gépnek szinte állandóan a levegőben kellett volna lennie, de a gyakori műszaki hibák miatt egymást érték az utasokat bosszantó késések, sőt járatörölések. A helyzet akkor fordult tragikusra, amikor az egyik gép 1955-ben, a hidegháborús feszültség idején Bécsből hazafelé tartva betévedt a szovjet blokkhoz tartozó Bulgária fölé, ahol MiG-15-ös sugárhajtású vadászgépek lelőtték. A légitársaság

közel állt a teljes összeomláshoz. Izraelben heves vita bontakozott ki az El Al jövőjéről, sőt pusztán léteének szükségességéről. A polémiát a Szuezi-csatorna egyiptomi államosítása kapcsán kirobbant szuezi válság vágta el. A konfliktus kitérésével minden külföldi légitársaság leállította izraeli járatait, így ismét az El Al gépei jelentették szinte az egyetlen kapcsolatot a külvilággal. Egyértelművé vált, hogy a zsidó államnak mindenáron fenn kell tartania egy ütőképessé saját légitársaságot.

4. fejezet

Leszállás nélkül Amerikába: rekorddöntő Britanniák (1957–1960)

Politikai támogatást kapott a légitársaság vezetésének merész terve a flotta forradalmi modernizálására, amivel a légitársaságok mezőnyében a „futottak még” kategóriából egyetlen ugrással az élbolyba kerültek. A világháború előtt épült, elsőgenerációs Constellationokat akkor cserélték le az (akkori) csúcstechnikát képviselő turbólégcsa-

**David Ben-Gurion, Izrael állam
és az izraeli repülés megalapítója
hazaérkezéskor nyilatkozik
(EL AL arhívum, Marvin G. Goldman gyűjteménye)**

varos Bristol Britanniákra, amikor az élvonalbeli légitársaságok többsége még dugattyús motorral hajtott gépekkel járt. Az angol gép adatai magukért beszéltek. A forradalmian új gázturbinás hajtásnak köszönhetően minden fontos területen ugrásszerűen javultak a paraméterek. A gép százfős befogadóképessége duplája volt elődjének. Utasait szédületes 640 km/h sebességgel akár 6900 km távolságra repíthette, sőt egy esetben – alighanem némi hátszéllel és nem teljes terheléssel – leszállás nélkül tette meg 15 óra alatt a 9800 kilométeres távot New Yorkból Tel Avivba, amivel új polgári világcsúcsot állított fel. Az új gépen az utasok komfortja is sokat javult, nemcsak a kényelmes ülések és a minden jóval felszerelt konyha révén, de elmaradt a dugattyús motorok fülsüketítő dübörgése is, amit a gázturbinák jóval szolidabb süvítése váltott fel. Minden fejlődés dacára a légszavak még mindig olyan zajosak voltak, hogy a fedélzeten az első osztály 18 ülését a gép – valamivel csendesebb – hátuljába helyezték.

1957 decemberétől az El Al már az új géppel repült New Yorkba egyetlen, londoni vagy párizsi le-

szállással. Még az angol BOAC társaság is csak később cserélte le dugattyús gépeit az útvonalon. Az El Al ezt a dicsőséget nem is hagyta elsikkadni. Hatalmas nemzetközi reklámkampánnyal igyekezett felhívni az utazóközönség figyelmét magára és szolgáltatásainak ugrásszerű fejlődésére. Az eredmény nem maradt el. Az utasok száma megduplázódott, rendszeresen háromnegyedükig megtöltötték a társaság gépeit az óceán felett, ami akkoriban kiemelkedően jó „terhelési faktort” és persze bevételt is jelentett. Azért az öreg Constellation gépek sem ácsorogtak a földön, szorgalmasan rótták az európai útvonalakat, amelyeket akkoriban bővítettek Köln és München felé.

Az El Al szerepet kapott a kor világszenzációs akciójában a zsidók millióinak legyilkolásában bűnös náci Adolf Eichmann elfogásában. Miután az izraeli titkosszolgálat tizenöt évi bujkálás után Argentínában megtalálta és elfogta a háborús bűnöst, Izraelbe kellett szállítani, hogy bíróság elé állítsák. A dél-amerikai állam együttműködésére azonban nem lehetett számítani. Ezért az akció szervezői az El Alhoz fordultak. Argentína függetlenségének 150. évfordulójára hivatkozva szerveztek egy különjáratot az egyik nagy hatótávolságú Britannia géppel, amelynek fedélzetére Buenos Airesben feltűnés nélkül feltuszkolták, majd Izraelbe vitték az El Al egyenruhájába öltöztetett és bekábítószerezett Eichmann, aki ott nyilvános bírósági tárgyalás végén megkapta méltó büntetését, Izrael történetének utolsó halálos ítéletét.

5. fejezet

Sugárhajtású korszak kezdete: Boeing 707-es és 720-as gépek (1961–1971)

A Britannia gépekkel szerzett kedvező tapasztalat bebizonyította, hogy a légiszállítási üzletben még a méregdrága fejlesztések is kifizetődők lehetnek, így már bátrabban vághattak bele a következő nagy ugrás előkészítésébe. Az amerikai Boeing repülőgépgyár ugyanis 1958-ban piacra dobta az első sugárhajtású polgári szállító gépét, amely mellett még a turbólégszaváros Britannia is reménytelenül elavultnak látszott. Sebessége egyenesen másfélszerese, 960 km/h volt, és 12 500 méteres utazómagasságban 9300 kilométert is meg tudott tenni leszállás nélkül. Azonban nemcsak a repülőgép, de az ára is magasan szárnyalt. Szerencsére a légitársaságnak a korábbi sikereknek köszönhetően volt hitele, így ezt a beszerzést piaci alapon meg tudták finanszírozni. Az új gép a repülőtereket is megváltoztatta. Nagy sebességű fel- és leszállásaihoz Tel Avivban

a futópályát 1960-ban 2650 méteresre hosszabbították.

Az El Al a 707-esekkel 1961-től hetente kétszer repült New Yorkba, előbb bérelt, majd saját gépeket. New York felé megtartották a londoni vagy párizsi közbelső leszállást, mert a közvetlen repülés súlykorlátja csupán 30–40 utas szállítását tette volna lehetővé, ami semmiképp nem lehetett gazdaságos. Visszafelé – a hátszélnek köszönhetően – már 120 utast is felvehettek a direkt járatra, míg a rövidebb utakra akár 160 jegyet is el lehetett adni. Az eredmény ismét nem maradt el. Az utasok száma egyetlen év alatt másfélszeresére növekedett, az Izraelbe érkező vagy innen induló légiutasoknak már több mint a fele az El Al-t választotta. A cég működése végre nyereségesre fordult. A modernizálás sikerén felbuzdulva 1961-ben az utolsó dugattyús gépet is leállították, sőt a rövidebb járatok némelyikén a Britanniákat is lecserélték sugárhajtású Boeing 720-asra, a 707-es rövid-középtávú változatára. Tervbe vették a hangsebesség feletti repülést is, de az amerikai szuperszonikus Boeing 2707-es végül nem készült el, az angol-francia Concorde számára pedig túlságosan hosszú lett volna a Tel Aviv – New York útvonal.

Az 1967-es „hatnapos” háború időszaka nem számított sétagaloppnak a zsidó légitársaság számára sem, különösen miután 40 év alatti férfi dolgozóit – a pilóták több mint felét – behívták katonának. A létszámhiány dacára rövid idő alatt 11 500 külföldi turistát menekítettek ki a veszélyes övezetből, miközben világszerte megindult a zsidó önkéntesek tömege Izrael felé. Az emberek mellett a hadianyag többségének sürgős Izraelbe szállítása is az El Al-ra várt. A fegyveres konfliktus idejére a külföldi légitársaságok leállították járataikat a térségbe, így a zsidó állam számára megint csak nemzeti légitársasága maradt szinte az egyetlen kapcsolat a külvilággal. A háború befejeztével a társaság nemzetközi reklámkampánnyal igyekezett feléleszteni a turistaforgalmat a Kelet-Jeruzsálemmel is kibővült területre. S megkezdék az útvonalhálózat hozzáigazítását az új földrajzi és politikai helyzethez. A belföldi forgalomba bekapcsolták az újonnan izraeli irányítás alá került repülőtereket, például Dél-Afrikába felére rövidült az út, miután szabadon repülhettek az elfoglalt Sínai-félsziget felett.

A hatnapos háborút lezáró békekötéssel nem szüntek meg teljesen az ellenségeskedések. A következő években számos terrortámadást követtek el az izraeli légitársaság járatai, utasai és személyzete ellen. 1968-ban arab terroristák Algériába térítették a római járatot, de végül mindenki épségben szabadult. Az ezt követően Athénben, Zürich-

**Önironikus EL AL képeslap 1962-ből
egy légiutas-kísérőről, aki leszállás után úgy érzi,
végig gyalog jött Tel-Avivból
(Marvin G. Goldman gyűjteménye)**

ben és más városokban elkövetett fegyveres támadások már halálos áldozatakat is követeltek. A terrorkciókra válaszul az El Al – izraeli állam hathatós segítségével – olyan hatékony biztonsági rendszert épített ki, amely azóta is példaként szolgál más légitársaságok számára.

Számítógépes grafika az El Al legmodernebb, Boeing 787-es Dreamliner gépéről
(EL AL arhívum, Marvin G. Goldman gyűjteménye)

6. fejezet
Óriás bárka:
Boeing 747-esek (1971–1982)

A New York-i járat iránti érdeklődés egyre fokozódott, ám a járatok számát már nehezen lehetett volna tovább növelni. A megoldás a gépek befogadóképességének növelése lehetett. Szerencsére a Boeing gyár 1970-ben piacra dobta a világ első széles törzsű utasszállító gépét, a 747-est. A 400-nál több utas befogadására képes repülőök maguk is drágáknak számítottak, a legtetemesebb költségeket azonban a hatalmas méretek miatt elkerülhetetlen beruházások jelentették. Miután az El Al 1971-ben ünnepélyesen szolgálatba állította első 747-es Jumbo gépét, szükség lett egy akkora hangárra, amely befogadhatja a 70 méter hosszú, 19 méter magas óriásokat. Tel Aviv repülőtérén fel is épült erre a célra a Közel-Kelet legnagyobb, 10 000 m² alapterületű épülete. Az óriásgépek azonnal forgalomba álltak a New York-i útvonalon, felváltva londoni és párizsi közbenső leszállással. Eközben a régebbi, 707-es gépek száma sem csökkent, sőt újabb három példányt vásároltak. A jobb kihasználás érdekében úgy rendezték be őket, hogy vegyesen

használhassák utas- és áruszállításra. Rövid idő leforgása alatt a légitársaság megduplázta szállítási kapacitását.

A lendületes fejlődést a Jom Kipurról elnevezett háború törte meg, amikor 1973-ban a zsidó ünnep napján a szomszédos arab államok összehangolt támadást intéztek Izrael ellen. Az El Alnak ismét egyedül kellett menekítenie a veszélyeztetett turistákat és külföldi diplomatákat, ugyanakkor Izraelbe szállítania az éppen külföldön tartózkodó izraelieket és a legszükségesebb hadianyagot. A hat évvel korábbi „hatnapos” háborúval ellentétben most az arabok oldalán volt a meglepetés. A légitársaságra váratlanul rászakadt feladat ellátása szó szerint emberfeletti erőfeszítést követelt. A pilóták éjjel-nappal repültek, szokásos munkájuk dupláját végezték. Megfelelő körülményekkel, a repülőgépek túlterhelhetőségét is próbára tették. Néhány hét alatt a zsidó állam visszaverte a támadást, de fájdalmas veszteségek árán. A légitársaságnak is tucatnyi alkalmazottját kellett gyászolnia, köztük kilenc pilótát.

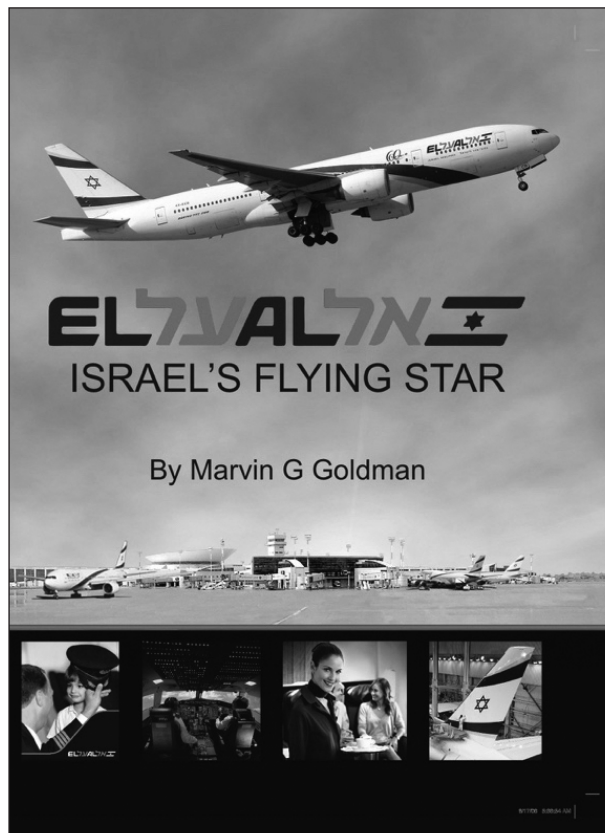
A légitársaság még éppen csak kezdett magához térni a háború megrázkódtatása után, amikor 1974-ben a közeli Cipruson tört ki újabb válság, amely a sziget északi részének török megszállásával végző-

dött. A térség turistaforgalma drasztikusan visszaesett, az izraeli gépek félig üresen közlekedtek. A kihasználatlan kapacitások hasznosítása érdekében a légitársaság a teherszállítás felé fordult. Az irányváltás szerencsésen egybeesett a szállítási igény világméretű növekedésével, így olyan sikeres lett, hogy az El Al rövidesen olyan 747-eseket vásárolt, amelyeken árut és utasokat lehetett egyszerre szállítani, de beszereztek kizárólag teherszállításra szolgáló óriásgépet is. A flotta 18 gépre szaporodott, amiből nyolc volt 747-es. Az útvonalhálózat bővülésének alighanem legmeglepőbb mozzanata volt a Tel Aviv – Kairó járat beindítása a két ország közötti megbékélés részeként.

Az 1970-es években az üzemanyag árak brutális emelkedésbe kezdtek, ami hatalmas teherként nehezedett a rengeteg üzemanyagot használó légitársaságok gazdálkodására, és ez alól nem volt kivétel az El Al sem. A cég az éveket egyre nagyobb veszteséggel zárta. Keserves küzdelem árán sikerült lefaragni a személyi kiadásokból, és tervek születtek a flotta megfiatalítására. A végzet azonban megállíthatatlanul közeledni látszott. A szűnni nem akaró veszteség hatására a cég 1982. szeptember 12-én csődöt jelentett. Az utasszállító járatok leálltak, csak néhány nyereséges teherjárat repült tovább.

7. fejezet
Dávid csillaga újra szárnyal
(1982–1989)

A csődeljárás megindulása után sokan a társaság megszűnésére számítottak, de a történet másként alakult. A csődgondnoksággal megbízott menedzser drasztikus létszámcsökkentésbe és átszervezésbe kezdtek, a kormány pedig besegített a flotta modernizálásába. A repülések néhány hónap után, 1983 januárjában újraindultak. Az utasok meglepően hamar visszatértek. A következő évre az El Al bekerült a világ tíz leghatékonyabban működő légitársasága közé. A kormány is beváltotta ígését, a társaság megkapta az új Boeing 737-es és 767-es gépeket. A 767-es típusal az El Al ismét új korszakba lépett. Itt a pilóták előtt a mutató műszerek és jelzőlámpák mellett már színes képernyők és a fedélzeti számítógépek kezelőpultjai is megjelentek. Hajtóművei is sokkal erősebbek és jóval kisebb fogyasztásúak voltak, mint a negyedszázaddal öregebb 707-eseké, amelyeket rövidesen ki is vontak a forgalomból. Növelte a társaság nemzetközi tekintélyét, hogy valamennyi európai konkurensét megelőzve jelent meg ezzel a modern típusal. A rövidesen 757-esekkel is megszorodott és megfi-

A könyv 2009-es kiadásának címlapja

talodott flottával tovább bővíthették a tengeren túli útvonalakat Miami, Chicago, Los Angeles, valamint a kanadai Montreal és Toronto felé. A Szovjetunió és a szocialista rendszer összeomlásával Kelet-Európa repülőterei is sorra megnyíltak az El Al előtt. Az 1980-as évek második felében az üzemanyagárak csökkenése és a világgazdaság fellendülése mellett bizarr módon még a terrorveszély súlyosbodása is javított valamelyest az izraeli légitársaság helyzetén, mivel sok utast megnyugtattak az El Al járatait védő rendkívül szigorú biztonsági intézkedések. Végeredményként az évtized végére a cég ismét nyereséget könyvelhetett el.

8. fejezet
Terjeszkedés az 1990-es évek első felében
(1990–1996)

A szovjet rendszer megingásával zsidó kivándorlók tömege indult meg Izrael felé. Néhány év alatt csak a Szovjetunió területéről közel egymilliónyan érkeztek, többségükben az El Al menetrendszerű és különjáratain. A viszonylag békés időszak megsza-

A könyv szerzője, Marvin G. Goldman New York-i lakásán berendezett EL AL-múzeumában

kadt, amikor az olajban gazdag Kuvait iraki megszállása kapcsán 1991-ben kirobbant az (első) öbölháború. Izrael nem vett ugyan részt a harcokban, de az irakiak számos rakétát lőttek területére, és a fontos bevételt jelentő turizmus is felére esett vissza, ráadásul még az olajárak is az egekbe szöktek. A veszteségből éppen csak kilábalt légitársaság ismét súlyos megszorításokra kényszerült, ugyanakkor vállalta a külföldi társaságok járatainak leállítását miatt Izraelben rekedt utasok elszállítását. Közben a bevándorlók áradata sem szakadt meg, elsősorban a Szovjetunióból és Etiópiából.

Ugyanebben az évben hajtották végre a repülés történeke egyik nevezetes menekültszállítását. A polgárháborúba süllyedt Etiópiából kellett kimenekíteni a 14 000 fős zsidó közösséget. Az akcióhoz olyan 747-est is használtak, amelybe 760 ülést sikerült bezsúfolni. Utasainak száma még ezt is jelentősen meghaladta, mivel a lesoványodott emberekből eleve néhányal többet ültettek minden sorba,

mint az ülések száma. A beszállásnál így 1087 utast számláltak, ami egyetlen gépen már önmagában is világrekord lett volna, de a nyugodtabb körülmények közepette Izraelben lezajlott kiszállásnál a számlálás végül 1122 utast mutatott. Mint kiderült, sok kisedet a sietős beszállásnál észre sem vettek anyjuk köpenye alatt, néhányan pedig fel sem szálltak, mert csak repülés közben, a gépen születtek meg. Végül másfél nap alatt sikerült mindenkit épségben elszállítani, pedig a harcok akkor már csupán néhány kilométernyire dúltak a repülőtérről.

A következő évben, 1992-ben következett be a légitársaság történetének legsúlyosabb tragédiája, amikor Amszterdamból felszállva az El Al teherszállító 747-eséről leszakadt az egyik sugárhajtómű, olyan súlyos sérüléseket okozva a gépen, hogy az a városra zuhant 43 személyt megölve. A vizsgálat szerint a balesetet a hajtómű rosszul felszerelt rögzítésének korróziója okozta. A Boeing gyár pótolta az odaveszett teherszállító óriásgépet.

Az 1990-es évek első felében az izraeli légitársaság egész sor járatot indított, az addig elhanyagolt távol-keleti piac meghódítására. Gépei számos nagyvárost kerestek fel Kínában, Indiában és környékbeli államokban. Közben a flotta fiatalítása sem állt le. 1994-ben szolgálatba állt a Boeing 747 legújabb 747-400-as típusának első két példánya. Ezek gazdaságosabban és gyorsabban tudtak több utast nagyobb kényelemben messzebbre szállítani. Képesek voltak Tel Avivból leszállás nélkül akár Los Angelesbe is elrepülni. A teherszállító flotta kétszeresen is bővült. Vásároltak két újabb 747-es teherszállítót, és az idegenforgalmi holt időszakra néhány utasszállítót is átalakítottak teherszállításra.

*9. fejezet
Privatizálás
(1996–2004)*

Az 1990-es évek közepén az izraeli kormány úgy döntött, hogy magánkézbe adja a nemzeti légitársaságot. A jelentkezők rohama azonban elmaradt. Kiderült, hogy a beruházókat nem vonzza egy olyan légitársaság, amelyik évente csupán 306 napon közlekedik, mert leáll minden szombaton és a zsidó vallási ünnepeken. Az sem könnyítette meg az El Al helyzetét, hogy a kormány által meghirdetett a „nyitott égbolt” politika eredményeként megszorodó konkurens járatok lenyomták a jegyárakat, miközben az üzemanyagárak és a személyi költségek tovább emelkedtek. Az eredmény nem is maradt el, az 1996-os évet a légitársaság közel százmillió dolláros veszteséggel zárta. A menedzsmentnek mennie kellett, egy harcedzett katonai pilóta került a cég élére, aki a tőle elvárható határozottsággal látott a változások levezényléséhez. Az utasok számának csökkenéséből sikerült előnyt kovácsolnia. A gépek fedélzetén ritkították a szék sorokat, hogy kényelmesebb legyen az utazás. Lazítottak a pattanásig feszített menetrenden is, számos járat indulását kellemesebb, nappali időpontokra tették. Ezer más módon is igyekeztek javítani az utasok közérzetén. Nem eredménytelenül. A veszteség egyetlen év alatt eltűnt, sőt a következő években már szerény hasznot is elkönnyelhettek.

Az állami privatizációs ügynökség ismét megpróbálkozott magántőke bevonásával, bár ezúttal alacsonyabbra tették a léceket: a tulajdon 49 százalékára kerestek vevőt, de ismét nem volt tülekedés. A kiugróan magas biztonsági költségek mellett az 1970-es években beszerzett repülőgépek is kezdtek kiöregedni, használatuk egyre több gonddal és költséggel járt. Az Airbus és Boeing gyárakkal

folytatott kemény tárgyalások végén az igazgatóság az amerikai ajánlat mellett döntött. Megrendelést adtak új generációs 737NG- és 777-es gépekre, melyek már az új, fehér alapon kék-ezüst festéssel érkeztek. Habár számos régi gépet leállítottak, új járatok tömege került a kínálatba, mivel a más légitársaságokkal kötött „code-share” szerződés alapján közösen használhatták egymás repülőgépeit egyes útvonalakon.

A markáns fejlesztések ellenére a kétezres évek nem hozták meg a remélt sikert. A 2000-ben várt szentföldi zarándokáradat hatását lerontották az Izraelben és körülötte kiújult ellenségeskedések. Végül a kegyelemdöfést a 2001. szeptember 11-i terrortámadások adták a turistaforgalomnak. Az iszlám terroristák által elpusztított négy repülőgép amerikai tragédiája világszerte visszavetette a légitforgalmat, az Izraelbe látogató turisták száma pedig egyenesen a felére zuhant. Az El Al mérlegének főösszegét ismét pirossal írták, ami a veszteség jelzése. A recept ezúttal is az előremenekülés lett, egy új vezetőséggel az élen. Növelték az üzleti utazók számára kiemelt kiszolgálást nyújtó komfort férőhelyek számát és emelték a kényeztetés színvonalát is, hogy minél több jól fizető utast csábítsanak a járatokra. Azért a költségcsökkentés sem maradhatott el: leállítottak számos veszteséges járatot és elküldtek több száz alkalmazottat.

2002-ben a kormány ismét nekifutott a privatizációnak, ezúttal fokozatos taktikát választva. Először a részvények 8 százalékát kedvezményes áron szétosztották saját dolgozóik között, majd a maradékot elkezdték értékesíteni a Tel Aviv-i tőzsdén, azzal a kikötéssel, hogy az állam megtartja az „aranyrészt”, hogy háború vagy egyéb szűk-séghelyzet esetén rendelkezessen a légitársaság felett. A befektetők eleinte húzódoztak, de végül a korábban privatizált Arkia társaság évek óta sikeresen működtető Knafaim társaság kötelékébe állt. Fokozatosan növelte részesedését, és 2004-re elérte a 40 százalékot, amivel átvehette az irányítást a légitársaság felett.

Eddig tart a könyv legújabb (2018-ra tervezett) harmadik kiadásának interneten olvasható első kilenc fejezete. Kíváncsian várjuk a folytatást. Marvin G. Goldman könyve hivatalosan ugyan az EL AL légitársaság történetéről szól, de mint cseppben a tengert, megláthatjuk benne Izrael állam hetvenéves történetét és előzményeit is. Az angol nyelven olvasók közül nyugodt szívvel ajánlható mindazok figyelmébe, akik a repülés, a történelem vagy mindkettő iránt érdeklődnek.

AZ ÉN LÉGITÁRSASÁGOM
2017

EL AL
IT'S NOT JUST AN AIRLINE, IT'S ISRAEL

HOTELMARKETING
DESIGN | PRINT | MARKETING

Számunkra a biztonság az első!
Safety is our priority!

EL AL Izraeli Légitársaság
1052 Budapest Piarista u 4. • Tel: 06 1 266 2970 • H-P 9:00-17:00

 UPbyELALHungary
www.elal.com

Dési Ádám

„Betolakodók vagyunk egymás álmaiban”

Magyarázatok a megbékéléshez

(Yossi Klein Halevi: *Letters to My Palestinian Neighbor*. HarperCollins, New York, 2018)

Kevés ahhoz hasonló könyvvel találkozhat az olvasó 2018-ban, mint Yossi Klein Halevi *Levelek palesztin szomszédombhoz* című alkotása. Mi különbözteti meg ezt a művet a többitől és mitől válik egészen különlegessé, tehetjük fel a kérdést. A válasz a maga egyszerűségétől válik kivételessé: Yossi Klein Halevi egy rendkívül konkrét és pontosan körül határolt céllal írt. Ez a már-már programnak tekinthető munka pedig nem más mint hogy elmagyarázza (palesztin) szomszédainak saját hitét és tapasztalatait izraeliként.

A könyv explicit és folyamatosan hangsúlyozott reménye, hogy megértést biztosítson, olyan közös alapot, amelynek a segítségével megindulhat a párbeszéd a Közel-Keleten és beköszönhet a régóta áhított béke.

A békés együttélés elősegítése nem csupán propagandafofogság. A szerző könyvének arab fordítását online felületeken keresztül ingyenesen elérhetővé tette, ezzel is a jövőbeli párbeszédet szorgalmazva. Yossi Klein Halevi nem csupán írásaival segíti a békés együttműködést, hanem aktív szervezője és alapítója a Muslim Leadership Initiative (MLI) oktatási programnak, mely szintén hasonló motivációkon alapul. A tanítás mellett az órák és képzések közötti informális beszélgetések is fontos inspirációs forrásai voltak könyvének. Még a kilencvenes években hosszabb időt eltöltött a régió keresztény és muszlim közösségeiben. Meghallgatva és megismerve az ő történeteiket és narratívájukat, mindennapi életüket, ennek az egyszerre térbeli és spirituális utazásnak, vagy ahogy a szerző fogalmaz, zárandoklatnak, lett az eredménye előző könyve (*At the Entrance to the Garden of Eden*), amelynek a *Levelek palesztin szomszédombhoz* lényegében a folytatása, a muszlim és keresztény közösségek után a történet zsidó oldalát elmesélve.

Felépítését tekintve is egyedi alkotással van dolgunk. A könyv nem fejezetekre, hanem ahogy a cím is utal rá, tíz levélre tagolódik. A levelek címzettje minden izraeli potenciális palesztin szomszédja,

akár szó szerint is értve. Az üzenetek célja, hogy a szerző személyes élettapasztalatain és meglátásain keresztül mutassa be egy általánosnak nem nevezhető, de a legkisebb közös egységekre lebontott izraeli zsidó életet, ezáltal kitörve a hagyományos, ugyanakkor rendkívül steril és elidegenítő bal- és jobboldali politikai értelmezésből.

A témaválasztás és felépítési struktúra ennek következtében meglehetősen csapongó, szinte ad hoc jellegű. Erőteljesen érződik rajta Yossi Klein Halevi újságírói múltja, aki olyan rangos lapokba is írt, mint például *The Wall Street Journal*, *The New York Times* és a *Los Angeles Times*. Az egyes levelek belső eszmefuttatások, amelyek leginkább véleménycikkekre vagy blogbejegyzésekre hasonlítanak. Egy alapvetően személyes élményen keresztül, jellemzően különböző ünnepekből, vagy hétköznapi eseményekből kiindulva mutat be olyan komplex jelenségeket, mint az elmúlt évtized békefolyamatai, a zsidó és iszlám vallás közti alapvető különbségek és hasonlóságok, vagy a terrorizmus és biztonság kérdése.

KÖZÉPISKOLÁS FOKON

Tekintve, hogy a könyv célközönsége egy hipotetikus palesztin szomszéd, akinek kevés valódi, első kézből származó tapasztalata van az izraeli zsidó életről és gondolkodásról, a levelek a hazai olvasóközönségnek is új meglátásokkal szolgálhatnak, egyfajta belépőkötetként. A téma szakértőinek azonban, az (izraeli) zsidósággal akár már hobbi szinten foglalkozóknak sok újdonsággal nem tud szolgálni. Mindenképpen le kell szögezni, hogy a szerző nem törekszik tudományos igényességre és a szó szoros értelemben véve ismeretterjesztésre sem vállalkozik.

A történelmi-társadalmi kontextus ismertetése természetesen nélkülözhetetlen, megmarad azonban alapvetően egy középiskolai, könnyen emészt-

hető és befogadható szemlélet mellett. Jelentős figyelmet fordít az ókori gyökerekre és a modern történelemre. Ez a legtöbb esetben azonban iskolás jellegű: nagy emberek történeleme, az elmaradhatatlan hadtörténelemmel kiegészítve. A mélyebb társadalmi folyamatok miértjére sajnos utalásokon és személyes benyomásokon, érzelmeken túl nem kapunk útbaigazítást vagy akár magyarázatot. Pedig a lehetőség adott lenne, hogy egyszerű, hétköznapi szóhasználatnál túllépjünk az olyan leegyszerűsítéseken és sztereotípiákon, amelyek legyőzésének a célja (lenne) ez a könyv. Ez talán a levelek legsúlyosabb hiányossága, hogy nem próbál meg az egyéni magyarázatoknál magasabb szintre lépni, megelégszik annyival, hogy „Jasszer Arafat gonosz ember, ezért utasítja el a békét”. Úgy gondolom, ha a szerző valós alapot szeretne adni a két csoport közti párbeszédnek, akkor azokat a strukturális problémákat is érintenie kellett volna, melyek túlmutatnak az egyéni döntéseken és véleményeken, érzelmeken. Akár saját kutatómunkával, akár társszerzői segítséggel.

„Betolakodók vagyunk egymás álmaiban, egymás otthonérzetét sértjük meg pusztá létünkkel. Az élő megtestesítői vagyunk egymás legrosszabb történelmi rémálmainak.” Már az első levélben ezzel a rendkívül erős képpel vezeti be olvasóit palesztinok és zsidók összefonódott történelmébe. Ahogy a háza teraszáról átlát a fal felett és lassanként megtanulja, hogy a palesztin oldalról felszálló különböző füstök milyen üzeneteket hordoznak. Ha fekete, akkor az égő gumit jelent, ami a tiltakozás és ellenállás színe; ha pedig fehér füst száll, akkor az könnygáz nyoma, ami az izraeli rendfenntartók válasza. Számára is egyértelmű persze, hogy a helyzet nem olyan egyértelműen fekete és fehér, mint ahogy azt a füstök szimbolikája kínálja. A biztonságos távolból figyelő szobatudós vádja nem állja meg a helyét. A szerző maga is szolgált katonaként a nusseirati menekülttáborban az első intifáda idején. Első kézből tapasztalta a megosztottság és a folyamatos ellentét születe szenvedést. Egy évtizeddel korábban pedig személyesen is bejárta a környéket, megismerkedve a muszlim és keresztény közösségek kultúrájával.

Úgyanakkor éleslátóan rámutat arra, hogy a zsidó és palesztin identitás, történelmi narratíva igenis törekszik a fekete-fehér jellegű leegyszerűsítésre, ebből kovácsolva politikai tőkét. Ami Izrael a zsidó narratívában a hazatérés, a hit és végső soron a győzelem minden történelmi akadály felett, az a palesztinoknak egy (újabb) invázió, kiszorítás és kirekesztettség elszívása. Az első intifáda arra a belső ellentmondásra világított rá, hogy miként

lehet egy ország demokratikus, ha vannak megszállás alatti területei? Ennek következménye volt a szerző által *bűnbánóknak* nevezett csoport kiemelkedése, amelynek tagjai felelősnek érezték magukat elnyomó szerepük miatt. Sürgették a béketárgyalásokat és szorgalmazták a Közel-Kelet legégetőbb kérdésének mielőbbi rendezését. A világpolitikai események, a második intifáda azonban mindezt zárójelbe tette. A békés rendezésben való hit lényegében eltűnt. Megerősödtek a jobboldali hangok és a megegyezésre törekvő baloldal eszköztelenné vált.

A levelek röviden áttekintik a konkrét történelmi eseményeket, az állami szereplők döntéseit és azok hatásait. Közben pedig felhívja a figyelmet a megszállás és a terrorcselekmények közötti tyúk vagy tojás problémára, bemutatva, hogy a fal felépítése sikeres eszköz volt az öngyilkos merénylők megállításában, szükséges, de nem ideális választás. Hiszen egyértelmű, hogy a béke jobb lett volna, de „ti” nem fogadtátok el, így kénytelen megszokni, hogy a teraszáról a falra lát rá, majd szép lassan hozzászokott, nem csupán a látványához, hanem hogy egyenesen figyelmen kívül hagyja. Helyette a második intifáda a zsidó jelenlét teljesen megsemmisítésére törekedett. Nem a megszállás elleni lázadásnak számított, hanem Izrael és a zsidók mint emberek eltüntetésének a térépről – így értelmezték és kezelték.

A kölcsönös el nem ismerés csak megerősíti a részt vevő feleket saját igazukban. Hajlandóvá teszi őket minden áldozatra a megmaradásért és folyamatos harcért. A levelek célja nem a meggyőzés, ahhoz túlságosan benne van mindkét fél saját narratívájának igazában. Helyette mindkét szereplőnek az lenne a feladata, hogy megkérdőjelezze azokat a narratívákat, melyek szétválasztanak s egymás legrosszabb rémálmaikat teszik élővé. Ebben Izrael mint újabb gyarmatosító jelenik meg, a palesztinok pedig újabb ellenség, melynek legfőbb célja a népirtás és a totális megsemmisítés.

Yossi Klein Halevi 1982-ben, húszas éveinek végén, egyedülálló pályakezdő újságíróként hagyta el Brooklynt, és költözött Izraelbe. A pillanat történelmileg terhelt korszaka volt az országnak, az infláció 300 százalékot ért el és a libanoni háború a küszöbön állt. Mégis úgy érezte, hogy a legjobbkor érkezett, mivel a kőkemény valóság nem hagyott helyet az ígéret földjéről szőtt illúzióknak. Azért költözött Izraelbe, mert nem szalagcímekekről, hanem a maga valójában akarta megismerni és megélni a zsidó visszatérést, valamint aggódott, hogy sikerül-e megmaradnia a zsidó államnak, vagy újra kiszorítják őket. Ironikus módon nem sokkal érkezése után a

helyi fiatalok már mind arról faggatták, hogy hogyan is szerezhetnének amerikai vízumot.

Saját történetével párhuzamosan mutatja be le-
velében a cionizmus legfontosabb állomásait, kitér-
ve az ókori alapokra, mely egészen napjainkig meg-
határozták a történelem alakulását, valamint ahogy
el is várható, hosszú bekezdéseket szentel Herzl Ti-
vadar munkásságának. Saját szavai szerint, a szük-
ség adta meg a cionizmus sürgősségét, de a folya-
matos vágyakozásból származtatható a cionizmus
spirituális alapja. A cionizmus volt a mesgye szük-
ségesség és vágyakozás között. A zsidóságot érő ko-
rábbi kihívások egyszerre tűntek legyőzhetetlennek
és lehetetlennek: de minden történelmi körülmény
ellenére létrejött Izrael. Az, hogy itt és most jelen
van, folyamatos meglepetés önmaga számára is.
Természetesen fiatal államként kikerülhetetlenül el-
követik más nemzetek hibáit, mint például a társa-
dalmi polarizáció, a szegénység, a korrupció vagy
éppen a szervezett bűnözés megjelenése. A zsidó
állam léte azonban végre lehetőséget biztosít arra,
hogy a száműzetés során kialakult absztrakt elkép-
zeléseiket a közösségről a gyakorlatban tesztel-
hessék.

KIK A ZSIDÓK?

A levelekből kirajzolódik a válasz arra az örök kér-
désre, hogy pontosan kikből is áll ez a közösség, va-
gyis kik valójában a zsidók és miért is olyan fontos
ez a kategorizációs kérdés. Hiszen meghatározható
úgy is, mint vallás, népcsoport, etnikum vagy faj,
és szinte minden érintett konfliktusban a meghatá-
rozás a középpontban szerepel. A meghatározás ha-
talmi kérdés, éppen ezért kikerülhetetlen.

A zsidó identitás alapja Ábrahám és Sára csa-
ládja, erre építkezik az a szemlélet, hogy a zsidóság
felfogható egyfajta globális családként. Ennek ér-
zékletes személyes példája, amikor Yossi Klein Hal-
evi elmeséli a Szovjetunióban élő zsidók melletti
szimpátiatüntetésekben való részvételét az Egyesült
Államokban. A család nem ismer határokat, ezért
ideális keret egy ellenséges környezetben élő és
szétszórt csoportnak, egyfajta történelmi szükség-
szerűség az egymással való törődés. Biztosítja a ma-
gától értetődő (és kötelező) segítséget a családtagok
felé, még akkor is, ha több ezer kilométer távolság-
ra élnek és még sosem találkoztunk velük. A szerző
maga is tapasztalta ezt, amikor a világot járva csa-
ládtagként fogadták zsidó családok Franciaország-
ban vagy éppen Indiában. Ugyanakkor a szerző
(óvatosan) reflektálatlan marad a kérdéssel
kapcsolatban, hogy vajon ugyanez a családi ked-

vesség kiterjedt volna-e azokra a zsidókra is, akik
nem bírnak az ő demográfiai jellemzőivel: amerikai
középosztálybeli fehér férfi. Annyi kritikával azon-
ban él a szerző, hogy bemutatja a családi hozzáállás
kétélyűségét: miként áthatja alá a zsidó szolidaritást,
amikor az egymással szemben támasztott túlzott el-
várásokat nem teljesítjük, ami csak felerősíti a belső
ellenségeskedést.

Történelemérettségi tételként megtanuljuk, hogy
az egyik legfontosabb alapvető különbség a zsidó
és a belőle kinövő keresztény és muszlim vallás kö-
zött a specifikus és univerzalizisztikus világszemlélet.
Míg a keresztény-muszlim vallás célja a kizáróla-
gosság, térítés és betérhetőség, ezzel szemben a zsi-
dóság a kiválasztott nép különlegessége. A külön-
legesség azonban a kiválasztottságból következik,
ahogy egy átlagos csoport az isteni kiválasztás kö-
vetkeztében egyfajta spirituális előőrssé válik.
Nincs egyedüliségre való törekvés, hogy egyetlen
legitim válasz lehessen, elfogad más csoportokat is.
A kiválasztottságra pedig nem privilégiumként kell
tekinteni, hanem felelősségként, melyen egyenlő
mértékben osztoznak a betértek és születés által zsi-
dók: mind automatikusan Ábrahám és Sára gyere-
keivé válnak, akik nem az eredetiek vagy igaz
elsőek voltak, hanem az első betértek csupán. A ha-
gyomány szerint Ruth előbb esküdött fel Izrael
népének és csak utána Istennek, vagyis a többi
(zsidó) emberhez való hűség előbbre való, mint a
spirituális.

A modern zsidóság egyik legnagyobb kihívása a
kiválasztottságban és egyediségben és az átlagos és
egyetemes közötti feszültség. A történelem során a
mindennapi zsidó életstratégiákat folyamatosan vé-
gigkísérte a túlságos nyitás és a teljes elzárkózás
közti mozgás.

A XIX. század végén az első hullámban érkező
zsidó pionírok az európai gettókból és az ottani sze-
génység és kilátástalanság elől menekültek el, a mai
Izrael területén azonban szinte ugyanez várta őket.
De az érkezők narratívája több volt, mint egyszerű
megérkezés, egy négyezer éves kötelék visszaállítá-
sa volt, a hazatérésé. Ezzel szemben a palesztinok
szemében ahogy az Ottomán, majd a Brit Biroda-
lom is csupán ideiglenes megszálló hódítók voltak,
ugyanígy értelmezték és keretezték az érkező zsi-
dókat és felépülő államukat.

A kezdeti konfliktusok alapja a föld volt. A zsidó
telepések fokozatosan felvásárolták a területeket,
amelyek gazdái az esetek többségében távoli földes-
urak tulajdonai voltak. Így a generációk óta ott
élő, de nem tulajdonos helyiek úgy érezték, jogta-
lanul kiszorították és elűldözték őket. A korszak ci-
onista érkezői a szocialista rémálommal találták

szembe magukat, ahol zsidó helyett arab proletariátus végezte a munkát, vagyis nem alakult ki zsidó munkásosztály. Ezért a szocialista eszméket valló cionisták feladatuknak tekintették létrehozni a hiányzó zsidó munkásosztályt, ami azonban csak a meglévő arabok hátrányára és munkából való kiszorításával valósulhatott meg. Vagyis a földjeik mellett a bérmunkás megélhetésüket is az újonnan érkező zsidó hullámoknak köszönheték.

A levelek különös figyelmet fordítanak a különböző modern izraeli állami ünnepekre és megemlékezésekre. Személyes élményeken, meglátásokon keresztül bemutatva és értékelve akár a hatnapos háborút vagy a függetlenség kikiáltását, Jeruzsálem visszafoglalását. A hatnapos háborút a szerző még tinédzserként a tévéközvetítésen keresztül követte a New York-i zsidó közösség tagjaként. Majd

a háború utáni első lehetséges alkalommal édesapjával látogatott először Izraelbe, és ekkor tudatosult benne, hogy mennyire diverz a közösség, és minden, ami a száműzetés során széttöredezett, most itt Izraelben újra egységes egészzé áll össze.

A szerző többször is hangsúlyozza, hogy az adott helyzetben csak a kétállami megoldás működhet. Az egyállami megoldásnál Jugoszláviát vízionálja, és a délszláv háborúval és mészárlásaival történő összeomlását. Helyette egyesíteni kell azokat az eltérő hagyományokat, melyeket a világ különböző sarkaiból érkező zsidók hoztak és adtak Izraelnek. Törekedni kell a szekularitásra, mert csak az tud biztonsági hálóként működni a fundamentalizmussal szemben, a fejlődés iránya pedig így a kevesebb vallási törvény, de több szervesen a mindennapi életbe beilleszthető hagyomány.

Yossi Klein Halevi

Az izraeli paradoxon

Fejezet a *Letters to My Palestinian Neighbor* című könyvből

A 2000-es években, az öngyilkos robbantásokat megelőző időszakban, még mielőtt megépült volna a (Jeruzsálem zsidó és arab negyedeit elválasztó – *a szerk.*) fal, a palesztinoknak és az izraelieknek módjukban állt megismerni egymást. A megszállás természetesen mindig közénk állt, de mégis képesek voltunk az együttműködésre.

Mára azonban absztrakcióvá váltunk egymás számára. Ami engem illet, leginkább az aggaszt a következő generációk vonatkozásában, hogy még a népeink közötti korlátozott kapcsolat is egyre tovább gyérül. Fiataljaink körében mindkét oldalon növekszik a harag és a gyűlölet. Márpedig nem lehetséges az együttélés mindkét fél bizonyos mértékű pozitív együttműködése és a másik valóságának bizonyos mértékű ismerete nélkül.

Már elmondtam egyet s mást a hitemről, személyes történelmemről és népem történetéről. Most, a Korán azon buzdításának a szellemében, amely egymás megismerésére szólít fel, elmondanék valamit napjaink modern Izraeléről, a társadalomról, amely a ti dombjaitokról lenézve ott terül el előttek – arról, hogy kik vagyunk, hogyan kezeljük belső ügyeinket. Végül is népeink össze vannak kötve. Országom működése mindkettőnk jövőjére kihatással van.

Ha egy szóban kéne összefoglalnom, mi a legjellemzőbb az izraeli társadalomra, a „paradoxon” lenne az a szó.

Függetlenségi Nyilatkozatunk demokratikus zsidó államként definiálta Izraelt. Az alapítók Izraelt a világon élő összes zsidó hazájának szánta, tekintet nélkül arra, állampolgárai vagy sem Izraelnek. S az ország összes állampolgára demokratikus országának szánták, tekintet nélkül arra, zsidók-e vagy sem. Ez a kettős identitás – a zsidó és a demokratikus – az a szándék, amelyet az államalapítók hagyományként ránk örökítettek.

Szekuláris vagy vallási állam-e Izrael? Ennek megítélése részben attól függ, hol tesz fel a kérdést. A klubokban, nem-kóser éttermekben gazdag Tel-Avivból nézve az izraeli társadalom teljes mértékben szekuláris. A zsinagógákkal, tanulószobákkal teli Jeruzsálemből nézve az izraeli társadalom

mélyen hagyománytisztelő. Az én meghatározásom szerint Izrael szekuláris állam a Szentföldön. Amikor a cionizmus eldöntötte, hogy Cionon kívül nincs másik zsidó állam, jól megalapozta a vallás és az állam folyamatos konfliktusát, amelyet csak menedzselni lehet, teljesen megoldani azonban soha.

Izrael a keleti és a nyugati zsidók nyughatatlan találkozóhelye. A „mizrahi”-k, vagy a muszlim országok zsidói számára ez a találkozás, főleg Izrael első éveiben, gyakran jelentett diszkriminációt vagy leereszkedő megvetést az európai askenázi intézményrendszer részéről. Napjainkban az askenázik és a mizrahik találkozásának egyre inkább az esküvői sátor a helyszíne. Az Izraelt megalapító zsidó közösség többnyire szekuláris askenázikból állt, és a szekularizmus továbbra is élettel teli. Ugyanakkor a tradicionális mizrahi kultúra egyre nagyobb hatással van a zenénkire, konyhánkra, sőt a nyelvünk-re is. Az oud (lant) találkozott az elektromos gitárral: a szekuláris Izrael kulturális amnéziájából előhalászták, és vezető rockzenészeink feldolgozták a mizrahik imaversét, a *Piyutimot* (középkori héber vallási költészet – *a szerk.*). Az izraeli zene, amely egykor a szekuláris ethosz hordozója volt, napjainkban az izraeliek arra irányuló vágyakozásának vált a kifejezési eszközévé, hogy összekapcsolódjanak a zsidó hagyománnyal.

Ismerek közel-keleti származású izraeli zsidókat, akiknek a nagyszerű egyiptomi énekes, Umm Kulthum iránti szenvedélye családi identitásuk része. S vannak izraeli énekesek és együttesek – mint például az *Orphaned Land* (Árva ország), amely a heavy-metalt a *piyuttal* ötvözi –, amelyek az arab és muszlim országokban is népszerűek. Amikor az együttes fellép Törökországban – az egyetlen muszlim ország, ahol felléphetnek –, Libanonból, Egyiptomból, sőt Iránból is érkeznek a koncertre a rajongók, némelyikük nemzeti zászlóját lengetve.

Nem túl régen elmentem egy koncertre, helyszíne Jeruzsálem Óvárosának a falain kívül volt, amely egyszerre ünnepelte a zsidó és az arab zenét. A közönség soraiban egyaránt megtalálhatók voltak izraeli zsidók és az Óvárosban és a város más részein élő palesztinok. A színpadon zsi-

dók arabul, arabok héberül énekeltek. A béke nemcsak politikai, hanem kulturális kihívás is. Minél több izraeli nyeri vissza keleti identitását, annál nagyobb az esélyünk, hogy megleljük a helyünket a régióban.

A paradoxon beleépült az izraeli társadalom természetébe, amelyet a „száműzöttek begyűjtése” – ahogy világ összes tájáról Izraelbe irányuló zsidó migrációt nevezünk – hozott létre. A zsidók hazahozták mindazt a bölcsességet és a félelmet, amelyre különféle vándorlásaik során tettek szert, és beleépítették az izraeli valóságba. Az 1960-as években születtem New Yorkban, ahol magamba szívtam az amerikai társadalmi pluralitás értékeit, és azzal az eltökéltséggel jöttem Izraelbe, hogy segítsek megerősíteni a demokratikus kultúrát. A demokratikus normák gyengülésétől tartok főként a fiatal izraeliek körében, akik a békefolyamat összeomlása után váltak felnőtté, és akiknek formatív memóriáját a terrorizmus és a Libanon, illetve Gáza felől érkező rakétatámadások töltik meg. Hálás voltam az IDF-nek (az izraeli hadseregnek – *a szerk.*), amiért bíróság elé állított egy izraeli katonát, aki lelőtt és meggyilkolt egy lefegyverzett palesztin merénylőt Hebronban. S bár a katona megsértette az izraeli hadsereg etikai kódexét és harci szabályzatát, sokan hősként ünnepelték.

De például ismerek izraelieket az egykori Szovjetunióból, akik elnyomott kisebbségként éltek a totalitárius rezsimben. Őket az izgatja, hogy az évszázadokon át kiszolgáltatottságban élő zsidóknak még meg kell tanulniuk, hogyan gyakorolják hatáson a hatalmat. Azért aggodalmaskodnak, hogy az olyan demokratikus értékek, mint a hadsereg etikai kódexe, olyan luxus, amelyet egy folyamatos ostrom alatt álló országnak nem engedhet meg magának, és ezek az önmagunkra erőltetett korlátozások aláássák az önvédelmi képességüket.

Gyakran úgy tűnik nekem, hogy ez a nemzeti vita nem egyéb az önmagával vitatkozó zsidó történelemnél. Kik vagyunk? Mit vár el tőlünk a történelmünk? Hogyan békélünk meg vagy élünk együtt a sokszoros paradoxonjainkkal?

Izrael elkerülhetetlen tükrözi a zsidók ellentmondásait. Egymással ellentétes elvárásokkal érkezünk az országba azt illetően, hogy milyennek kéne lennie egy zsidó államnak. A szekuláris zsidók egy olyan államról álmodtak, amely oly módon „normalizálná” a zsidókat, a történelem egyik legabnormálisabb népét, hogy létrehoz egy nemzetet, amely egy a sok nemzet közül. A szekularizáltak azt remélték a zsidó nép „demitologizálásának” folyamatától, hogy előbb-utóbb az antiszemitizmus megszűnését eredményezi.

Yossi Klein Halevi

Másrészt a vallásos cionisták olyan államra vágytak, amely megerősíti a zsidó kivételességet, amely szerint ők a „fény a nemzetek között”, sőt az emberiség megváltói. Az, hogy hogyan lehet a zsidó állam egyszerre mindkettő: normális és kivételes, a cionista mozgalom absztrakt dilemmája maradt – míg létre nem jött az állam. Attól kezdve az egymásnak ellentmondó víziók társadalmi konfliktussá formálódtak át.

Van egy megtermékenyítő pillanat a Bibliában, amikor Izrael vezetői Sámuel profétához fordulnak (akinek sírja egy, a két dombunktól nem távolra eső épületben található, amelyben békésen megfér egymás mellett egy mecset és egy zsinagóga). A vezetők azt követelik Sámueltól, hogy nevezzen ki királyt Izrael élére, hogy olyanok legyünk, „mint a többi nemzet”. Normális: megszabadulni a kiválasztottságból. Sámuel dühöng: Izraelt proféták irányítják; miért akarnak a vezetők még egy királyt is?

Ezek az impulzusok – normálisnak vagy kivételesnek lenni – ikervágyakozások, amelyek végigkísérik az egész zsidó történelmet. A cionizmus zsenialitása – s az egyik oka annak, hogy oly sikeres lett a világ zsidóságának a körében – abban áll, hogy magáénak vallotta mindkét vágyakozást, és mindkettő beteljesítését megígérte a zsidóknak.

Magam is osztom ezeket az egymásnak ellentmondó vágyakozásokat, látom, hogyan formálódnak a zsidók a zsidó történelem egyik nagy eredményeként ismét szuverén állammá. „Normális” Izraelt akarok, amelyet elfogad a nemzetközi közösség, amelyre inkább jellemző a hétköznapi-ság, amely végül képes a létezését magától értetődőnek tekinteni. Ugyanakkor olyan Izraelt is akarok, amely többre törekszik, s a próféták igazságos társadalomról alkotott vízióját dédelgeti – amely megér a megalapításába fektetett minden reménykedést, imát és erőfeszítést.

Ironikus módon igazából még be kell teljesítenünk valamelyik víziót – a „normálisságát” vagy „kivételességét”. Izrael nemzetállam, de aligha „normális”. Gyakran képezünk kivételt a Közel-Kelet, az ENSZ páriájaként. Ami pedig azt az óhajt illeti, hogy kivételes társadalom legyünk, Izrael gyakran fájdalmasan „normális” a politikai korrupció, a szervezett bűnözés és a modernitás összes betegsége okán. Az alapítók olyan nemzet létrehozásán fáradoztak, amely a világhoz fűződő kapcsolatait illetően „normális”, befelé viszont „kivételes” – a demokratikus szocializmus laboratóriuma. De néha úgy tűnik, hogy fordított dinamikát hoztunk létre: kifelé abnormális, befelé pedig nem kivételes.

Talán ez a legnagyobb kihívás Izrael számára: normális nemzetté válni, amely egy a többi nemzet között, egyidejűleg törekedni arra, hogy társadalma méltó legyen a zsidó történelemhez. Az egyik ok, amiért Önhöz fordulok, szomszéd, hogy részben Önnel és az ön népével való kapcsolattól függ Izrael képessége, hogy megvalósítsa mindkét törekvését.

A szekuláris és vallásos izraeliek még mindig a normalitásról és a kivételességről vitatkoznak. S nem úgy tűnik, hogy a kettő közül bármelyik is uralkodóvá válik, minthogy mindkettő lényeges zsidó szükségletet szólít meg. A holokauszt után még a vallásos zsidók közül is sokan elfogadták a szekuláris cionizmus normalizálódásának ígérését, amely éltető gyógyulással kecsegtette a zsidó népet. S napjainkban, a társadalmunkban erősödő materializmussal a háttérben sok szekuláris zsidó ért egyet abban, hogy az izraeli társadalomnak a spiritualitás infúziójára, cél és irányultságérezkének megújulására van szüksége.

Magam a hagyomány és a modernitás kényelmetlen találkozási helyén élek. Vallásos zsidó vagyok, de nem szavazok vallásos pártra. A vallást a lehető legtávolabbi szeretném látni a politikától. Ugyanakkor elismerem, hogy ez nem Amerika, és hogy a vallásunkban és zsidó többségű országunkban nem választható el egymástól teljesen a vallás és az

állam. Egyszer interjút készítettem a rabbinikus testület elleni szekuláris forradalom egyik női vezetőjével, és azt feltételeztem, hogy az általa elképzelt Izrael-modell a vallás és az állam amerikai típusú szétválasztása. De válasza meglepett: „Ez elképzelhetetlen Izraelben – mondta. – A vallás túl nagy részét képezi a nemzet identitásának.”

De a szekularizmus is lényeges része az identitásunknak. A népi aspektusnak a judaizmusban elfoglalt centrális helye miatt még a legszigorúbban vallásos zsidó előtt sem áll más választás, mint honfitársnak elfogadni akár a legszekulárisabb zsidót. Izraelnek hazát kell biztosítania a vallásosnak és a szekulárisnak, és biztosítania kell, hogy mindkettő meglegye identitását a nemzeti ethoszban.

A szekuláris-vallásos feszültség enyhítésére egy sor kompromisszumot hoztunk létre. Az ortodoxia által vezetett állami rabbinátus például monopóliumot élvez a házasságok dolgában – ami az Ottomán Birodalom hagyatéka, ahol is minden vallásnak saját bírósága volt a személyes státusszal kapcsolatos ügyekben. (Izraelben a saria bíróságok jogi státusza megegyezik a rabbinikus bíróságokéval.) Ez azt jelenti, hogy Izraelben sem a zsidók, sem a muszlimok számára nem opció a polgári házasság. De ha a pár elrepül a húszpercnyi repülőútra lévő Ciprusra, és polgári házasságot köt, visszatérésük után az állam elismeri a házasságukat.

Ennek az abszurd rendszernek előbb-utóbb meg kell változnia, már csak azért is, mert egyre több fiatal izraeli repül külföldre, ahol ortodox rabbi nélkül köthet házasságot.

Azután ott a kompromisszum a sabbat nyilvános megtartásával kapcsolatban. Az egyik legelső kérdés, amely megalakulása után Izraelt felkavarta, hogy miként ünnepelje egy modern állam a sabbatot a köztereken. Betiltsa-e sabbat napján azokat a tevékenységeket, amelyek az ortodox törvények szerint törvényszegésnek minősülnek, vagy a nap legyen olyan, mint az összes többi.

Izrael szokásos módon zavaros kompromisszummal oldotta fel a dilemmát. A zsidók által lakott térségekben a közösségi közlekedés leáll sabbaton, és többé-kevésbé a kereskedelem is szünetel, de a kulturális és sportesemények engedélyezettek, és az éttermek, kávéházak is nyitva tartanak. Az utóbbi években a sabbat rítusának úgy nevezett status quója megkopott, és a sabbat napi kereskedelem felélénkült. A status quo – amelyet együttesen képvisel a főrabbi és a legfőbb polgári jogász – aktualizálása korlátozott mértékben engedélyezné a közösségi közlekedést és meghagyná a szórakozás lehetőségét, de tiltaná a kereskedelmet, amely a legégbekiáltóbb megsértése a sabbat szellemének.

Ebben az esetben minden izraeli zsidó maga határozná meg, milyen módon élvezze a pihenőnapot. Ez a kompromisszum az egyik legjobb példája a vallásos-szekuláris kapcsolatnak: kikalkulálni, hogyan biztosíthatunk teret a nyilvános térben a zsidó hagyományok formái számos tartományának számára.

Izraelt szekuláris zsidók alapították – sokuk vallásos családjuk elleni lázadásként –, így a szekularizmus beleépült az alapokba. Ez egyben biztonsági háló az erősödő fundamentalizmussal szemben. De a legtöbb izraeli zsidóhoz hasonlóan azt akarom, hogy a zsidó értékek és kultúra formálja nyilvános tereinket. (Hogy mi alkotja a zsidó „értékeket”, az identitásunkról szóló folyamatos vita része.) Felmérések eredményei mutatják, hogy a zsidó polgárok többsége kevesebb vallási törvényhozást és több hagyományt akar az életében. Úgy hiszem, Izrael végül is ebbe az irányba törekszik. Ez érzékeny egyensúly szekuláris és vallási identitásunk között, amelynek részleteit minden generációnak újra kell majd tárgyalnia. Minden idevonatkozó megegyezés előfeltételének továbbra is annak kell lennie, hogy az izraeli társadalom semelyik része nem határozhatja meg teljes mértékben az izraeli kultúra és politika arculatát.

Hogy a dolgok még bonyolultabbak legyenek, folyamatos az ellenségeskedés a kormányzat és a reform-, valamint a konzervatív közösségek között azzal kapcsolatban, hogy melyiküké legyen a Sirtófal előtti imádkozás felügyeleti joga. Egy kormányzati kompromisszum, amely hivatalos státuszt biztosított volna a liberális közösségeknek, a nem-ortodox mozgalmak elismerése ellen küzdő ultra-ortodox pártok ellenállásán bukott meg. Minthogy a judaizmust gyakorló amerikai zsidók többsége reform- vagy konzervatív-zsidónak tartja magát, ez a krízis Izrael és a diaszpóra közötti szakadáshoz vezetett.

A magam részéről nagyon magkapónak tartom mind a reform-, mind a konzervatív zsidóság haragját és aggodalmát. Lényegében ezt közlik Izraellel: állítólag az ország az összes zsidó hazája vagy, ami azt jelenti, hogy nyilvános tereidnek tükröznie kell vallásos sokszínűségünket; azzal, hogy kizárólagos felügyeletet biztosítasz a zsidó nép egy részének, az ortodoxoknak, elárulod a zsidó összetartozás iránti cionista elkötelezettséget.

Izraelnek nem csupán a radikális zsidó sokszínűséget kell kezelnie; ennél nagyobb kihívás a népesség 20 százalékát kitevő arab állampolgárok – sokuk palesztinként azonosítja magát – belefoglalása a nemzeti identitásba.

Izraelnek két vitathatatlan identitást kell tiszteltben tartania: azt, hogy zsidó állam és hogy de-

mokratikus állam. Izrael nem adhatja fel azon elkötelezettségét, hogy a zsidó történelem folytatása és a világ zsidóságának potenciális védelmezője – még hozzá anélkül, hogy helyrehozhatatlan kárt okozzon annak lényegében. Izrael vitalitásának és eredményeinek nagyon jelentős része származik az ország zsidó identitásából, a motivációtól, hogy egy kétezer éves álmod a beteljesítés folyamatos csodájává változtasson. Izrael zsidó voltának eltávolítása egyenlő szívének és szenvedélyének eltávolításával.

De az arab polgárok nemzeti identitásba való befogadásának kudarca másfajta egzisztenciális veszélyt hordoz. Egyszer megkérdeztem a Knesszet egyik arab származású tagjától, mi volt az ő „leg-izraelibb” pillanata. Azt vártam, hogy a parlamenti esküjét vagy egy izraeli sportcsapat győzelme miatt érzett büszkeségét fogja megnevezni. Ehelyett válasza így hangzott: „Soha nem volt izraeli pillanatom; soha nem éreztem magam izraelinek.”

Izrael arab polgárai számára identitásuk problémája Izrael nemzeti himnuszában testesül meg, amely a zsidók Cion utáni vágyakozását fejezi ki. A himnusz így kezdődik: „Mindaddig, amíg a szív dobog, a zsidó lélek vágyakozva gondol előre Kelet felé, a szemek Cionra tekintenek...”. Ahogy egy arab izraeli megjegyezte: „Nincs problémám a zsidó szívvel. Csak nekem nem olyan van.” A Legfelső Bíróság egy arab tagja, aki azon a tárgyaláson elnökölt, amelyen elítéltek egy korábbi izraeli államelnököt (nemi erőszak vádjával) – ez bizonyára a bíró társadalomban viselt vitathatatlan státuszának kifejeződése –, azt mondta egy őt meginterjúvolónak, hogy nem éneklé a nemzeti himnuszt.

Hogyan ünneplik együtt a zsidó és arab izraeliek a Függetlenség napját, amikor az a zsidók számára az újjászületés napja, az arabok számára pedig a katasztrófáé?

Az izraeli identitás teljes körű megnyitása az arab izraeliek számára ijesztő kilátás mind az arabok, mind a zsidók számára. Az arabok számára aktív szerepvállalást jelent annak a nemzetnek a nyilvános életében, amely megszállva tartja a Nyugati parton élő rokonságukat. A zsidók számára azt jelenti, hogy meg kell bízniuk honfitársként egy olyan lakosságban, amelynek természetes szimpátiája a palesztinokhoz és az arab világhoz, az ország ellenségeihez kapcsolja őket.

A helyzetet figyelembe véve létezik a „palesztin izraelinél” paradoxabb identitás? A 2006-os háború során, amelyet Izrael a libanoni iszlamista Hezbollah-val vívott, az északi Haifa egyik arab éttermében voltam, amikor egy várható rakétatámadást előre jelezve megszólaltak a szirénák. Az arabok és a zsidók a védelmet nyújtó konyhába tömörültek.

Szorosan egymásnak préselődve álltunk az esetlen csendben. Végül valaki megszólalt: „Együttélés”. Mindenki bánatosan mosolygott. A szürreális pillanat rajtakapta a paradoxont: izraeli palesztinok együtt keresnek menedéket a zsidókkal a palesztin ügy nevében indított rakétatámadás elől.

Minden esetlenség, ellentmondásosság és harag ellenére mégis hiszek abban, hogy az állampolgárság közös megélése az izraeli zsidók és arabok részéről nemcsak létfontosságú, de lehetséges is. Felmérések folyamatosan kimutatják, hogy az arab izraeliek jó és élhető országnak tartják Izraelt, még ha az arabok fele azt állítja is, hogy diszkriminálják őket. S ennél még meglepőbb, hogy többségük büszke izraelinek vallja magát. Amikor megkérdezték őket, lennének-e állampolgárok egy leendő palesztin államban, a túlnyomó többség nemmel válaszolt – még akkor is, ha megmaradhatnának jelenlegi otthonukban, és nem kéne átkelniük határon.

A rossz hír az országom számára, hogy az arabok jelentős kisebbsége elidegenedett az izraeli társadalomtól. Vannak palesztin izraeliek, akik egyáltalán nem nevezik magukat izraelinek – „1948 palesztinjai” kifejezést használják magukra –, vagyis olyan palesztinoknak, akik nem távoztak a Nakba során.

A tény, hogy Izrael palesztin állampolgárainak többsége – annak ellenére, hogy nem látszik a konfliktus vége – bizonyos mértékig azonosul az állammal, azt jelenti, hogy létezik az alap, amelyről kiindulva dolgozni lehet egy osztott társadalomért és identitásért, bármennyire törekény legyen is az. Izraeli állampolgárként elkötelezettje vagyok ennek az erőfeszítésnek.

Akkor hogyan tovább? Egy vezető palesztin izraeli aktivista, egyben Hartmann intézetbeli kollégám, Mohammad Darwshe szerint az izraeli araboknak meg kell tanulniuk a kisebbségi viselkedést és az izraeli zsidóknak meg kell tanulniuk a többségi viselkedést. Úgy gondolom, hogy Mohammad megérintette a probléma pszichológiai értelemben vett lényegét.

Az izraeli zsidók különös többséget alkotnak: többséget alkotunk az országunkban, de valójában a tudatában vagyunk annak, hogy kisebbséget képezünk egy ellenséges régióban – abban a régióban, amelyhez az arab izraeliek kulturálisan és érzelmiileg tartoznak. Ez azt jelenti, hogy Izrael zsidó és arab lakói gyakran érzik magukat egyszerre többségnek és kisebbségnek.

A kihívás, amelyet Darwshe a zsidókhöz intézett, abban áll, hogy egy erős és sikeres országban élünk, és nagyvonalú, magabiztos többségként kell viselkednünk. Kihívása az arabokhoz arról szól, hogy egy olyan kisebbség bölcsességével kell viselkedni,

amely rendkívül érzékeny helyzetben találja magát a palesztin identitásukhoz fűződő lojalitásuk és azon szükségletük között, hogy megtalálják a helyüket egy zsidó többségű társadalomban.

Sok zsidó tart attól, hogy az arabok egyfajta ötödik hadoszlopot alkothatnak. Ezeket a félelmeket felerősítik a Knesszet arab tagjai, akik közül van, aki háborús időkben Izrael ellenségeivel, a Hamasszal, a Hezbollah-val azonosul. Arab parlamenti képviselők nácinak nevezik a zsidó katonákat és támogatják a terrorizmust. Az egyik arab képviselő elutasította, hogy emberrablásnak minősítse három izraeli tinédzser elrablását (akik holttestét később találták meg). Ezek nem elszigetelt incidensek, hanem egy séma részei.

A zsidóknak többségként biztosítaniuk kell arról az arabokat, hogy a társadalmunk integráns részének tekintjük őket. A kezdő lépés ehhez az arab polgár diszkriminálásának befejezése főként a kormányzat oktatással, infrastruktúrával és egyéb szükségletekkel foglalkozó témáiban. A méltánytalanság sérti Izrael alapítóinak a profetikus igazság szellemére tett ígéretét. Bizonyos vonatkozásokban a helyzet fokozatosan javul – még a jobboldali Netanjahu-kormányzat is jelentős forrásokat fektetett be az arab közösségekbe, felismerve, hogy Izrael gazdasága jelentős károkat szenved el, ha ez a populáció leszakad. De más vonatkozásban visszafelé haladunk – mint a jobboldali törvényhozók által javasolt törvényáradat, amely törvények az állam zsidó identitását helyezik előtérbe a demokratikus identitás kárára. Bár csak néhányat fogadnak el a törvények közül, olyan hangulatot teremtenek, amelyben a demokrácia védekezésbe kényszerül.

A regionális többség részeként az araboknak biztosítaniuk kell a zsidó polgárokat, hogy Izrael részeivé akarnak válni – kezdve azzal, hogy olyan Knesszet-tagokat választanak, akiknek célja az integráció, nem pedig nacionalistákat és iszlamistákat. Tarthatatlan a felmérésekben észlelhető szakadék, amely egyrészt Izraelnek az arab állampolgárai általi megbecsülése, másrészt elidegenedésük kifejeződései, sőt az őket képviselő Knesszet-tagok nyílt gyűlölete között feszül. Ez csak felerősíti az izraeli zsidók sötét félelmeit.

Mindaddig, amíg konfliktusunk fennáll, az izraeli arabok és zsidók közötti kapcsolat abnormális marad. Végül azonban az izraeli zsidóknak meg kell értetniük az izraeli arabokkal, hogy a társadalomban elfoglalt helyüket nem menedzselendő problémának tekintjük, hanem Izrael számára lehetőségnek arra, hogy fenntartsa erkölcsi színvonalát. S az araboknak az izraeli identitásba való integrálásával

lépést teszünk Izraelnek a régióba való integrálása felé.

Végezetül, nem tudom, feloldhatók-e belső paradoxonjaink. Azt sem, hogy egyáltalán fel kellene-e oldanunk őket. Minden lépés, amely olyan definíciót fogad el Izrael vonatkozásában, amely kizárja a másikat, a lakosság jelentős szegmenseit idegeníti el a nemzeti ethosztól, és erőszakot tesz azon a finom egyensúlyon, amely az egymással konfliktusban álló identitásainkat és vágyainkat igazgatja.

Jó esetben Izraelt energiával tölti el ez a paradoxon. Izraelt kísérleti területnek tekintem a világ legakutabb dilemmáinak – vallás és modernitás, Kelet és Nyugat, etnicitás és demokrácia, biztonság és morál közötti harcnak – a menedzselésére. Ezek fontos kihívások egy régi nép számára, amely bevándorolta a világot és magába szívta a sokféleségét – és mindezzel hazavitte a világot.

Valójában a paradoxonjaink közötti egyensúly folyamatosan eltolódik. Kevés ennyire képlékeny társadalom létezik, kevés hajlamos ilyen alapvető változásokra ennyire rövid idő alatt, mint Izrael.

Az itt eltöltött közel négy évtizedem során legalább három különféle Izraelben éltem. Ott volt az 1980-as évek gazdaságilag gyengélkedő Izraele a 300%-os inflációval, a meg nem nyert libanoni háborúval és a nemzetközi közösségtől való fokozódó elszigetelődéssel. Aztán ott volt az 1990-es évek eleji virágzó Izrael az oslói folyamattal, a high-tech start-up korszak elindulásával, az egykori Szovjetunióból érkező tömeges bevándorlással, az egyre inkább befogadó nemzetközi közösséggel. Ezt követte a 2000-es év, a békefolyamat összeomlása, Izrael egyik háborúból a másikba sodródása, a civil lakosság elleni öngyilkos terrortámadások, a bombák és rakéták Izraele, az egyik napról a másikra élő, éberben alvó lakosságé, amelynek egy percre sem lankadhatott a figyelme.

Ez az Izrael tart közel két évtizede. De ha a múltból következtetéseket lehet levonni, az izraeli történet egy újabb drasztikus eltolódása előtt állunk. Azt remélem, szomszéd, hogy a következő forduló során a mi két társadalmunk újból találkozik, de most a kölcsönös tisztelet alapján.

Kőbányai János

Gyűlölet és Messiás-várás*

1992. július 9.

„Területek, települések, telepesek” – ezek a leggyakrabban előforduló szavak, fogalmak az izraeli politikában. Alkuk és zsarolások tárgya. S persze meghatározásoké. Maga Rabin is tág értelmezési lehetőségű „politikai” és „biztonsági” kategóriákra osztja őket. De például míg az építés alatt álló házak számát a MEREK szakértője 16–17 ezerre teszi, addig a kormányzat csak ezer ilyenről tud. (Ez azért lényeges, mert a baloldali párt ezeket szeretné azonnal befagyasztani. Ellenlábasa, a Comet pedig azt szeretné, ha ezek befejezését kicsikarhatná Rabin-tól. Ekkor nem sok változna az előző kormányhoz képest, mert míg azt a 16–17 ezer lakást vagy házat befejezik, eltelik egy parlamenti kádencia.) Bizonyára az „építés alatt állás” fogalma is megér egy filológiai, filozófiai vitát, értelmezést.

A „területek” persze konkrét földrajzi fogalmat is takarnak, a „telepesek” pedig hús-vér embereket. Noha olyan távolságtartással tudósítanak onnan –

kátávénu méstabim moszér: tudósítónk a területekről jelenti (innen a magyar „mószerezni” ige) – mintha valami távoli földtekén történnének az ottani – többnyire véres – események. (Késelés, erdőgyújtogatás, Molotov-koktél, kődobálás és más apróságok.)

Hebron az *intifáda* kiinduló tűzfészke, legmérgebb központja 34 kilométerre fekszik Jeruzsálem-től. Körülbelül háromnegyed óra út autóbusszal a kacskaringós, veszélyes kanyarjaiban repülő kövek ellen hálókka fölszerelt úton. Ha arab társastaxival utazunk – itt érezhetjük magunkat a legnagyobb biztonságban, ha levesszük a nyakunkból a Dávid-csillagos láncot, és angolul folytatott beszédünkbe egyetlen héber kötőszót sem keverünk (ez két év magolás után nem is olyan könnyű) –, akkor minden integetőnek vagy hazaérkezőnek leáll a sofőr. Ha pedig a piros izraeli busszal megyünk – ablakain megannyi pókháló alakú repedés jelzi különleges útirányát –, akkor az arab településeket körülvevő, szögesdrót kerítéssel körbegöngyölt,

őrbódéval ellátott, elektromos irányítású kapujú települések mindegyikébe befordul az övén pisztolytáskát viselő pilóta. Kirját Atában – a festői szépségű, Hebron nyakába épült 15 ezer fős városkában – vagy hat-hét megállót is bóklászik utasokért. A „települések népe” mindent a zöld vonalon túlról kap: élelmiszert, iparcikket, munkahelyet. Csak vallásos intézmények többnyire jesivák – működnek errefelé, mintha elfogadható okot keresnének makacs ittlétükre: s a Szent Könyv történeteinek keresztül kapaszkodnak a vidék ösztövére, sziklás, kövecses talajába.

A bibliai történet szerint persze a béke és a testvérhűség olvasata kellene hogy legyen Hebron; hiszen itt fekszik, a *Makpela-barlangban*, Ábrahám két utódja, Jákov (aki később az Izrael, azaz az Istennel küzdő nevet kapta) és Ismael, az arab nép ősatya a Heródes kori alapokra épült, várszerű mecsetben, ahol egyaránt imádkoznak muzulmán és zsidó hívők, de a város és vidéke – apokaliptikus látomás megvalósulásaképp – épp az ellenkezőjét mutatja.

Két éve jártam itt, amikor Steve Reichel, a nálunk is népszerű amerikai zsidó zeneszerzővel készíttettem interjút. Reich a Makpela-barlangról szóló operájához gyűjtött itt anyagot és élményeket, mint az emberiség problémáinak eredőjéről. Arab taxival érkeztem, s mire meghallgattam a mikrofonjaival hókuszpókuszoló Reich lelkesült magyarázatait, ellenségessé sötétült a város. Néhány, körülöttem koppanó kavicsból kísérvé a város szívében idegen pontként álló Béit Hadassához lavíroztam, ahol rájuk vigyázó katonáktól, szögesdrót hengerektől és izzó gyűlölettől körülvéve tizenkét zsidó család él, itt számíthattam egy izraeli autóbuszra. A rövid távot Jeruzsálemig három-négy óra alatt tettük meg, miközben néhány centiméterre az arcomtól egy szikladarab fúródott a busz speciális golyóálló üvegébe, átéltem pisztolylövedéket, kőzáport, s közvetlenül láttam, ahogy a feldühödött telepések törnek-zúznak egy néptelen arab falucska főterén.

Most Yossi Halevi kollégámmal, a *Jerusalem Report* (a jobboldalivá lett, illetve vásárolt *Jerusalem Post*-ból kivált „liberális újságírók alapította” hetilap) munkatársával jövök ide, hogy riportot készítsünk arról, mit szólnak a választások eredményéhez a telepések? Hogyan látják sorsukat az alapvető választások tükrében, amelyek Achilles-pontja épp az ő létük. Útközben Yossi elmeséli, hogy New Yorkban Kahana, a szélsőséges fajgyűlölő, a zsidó erő elvét hirdető rabbi híve volt, leginkább azoknak a történeteknek a hatására, amelyeket kisvárdai származású apjától hallott a nyilasok kegyetlen-

kedéseiről. Hogyan fejlődött erről a kiindulóponttól baloldali újságíróvá? – erről ír éppen könyvet. Riportalanyunkat is New Yorkból ismeri, egy MEREC-aktivista barátnőjének „bolond” nővérét, aki már tíz éve él itt a kölcsönös gyűlöletbe pácolva. „Cserében” az interjúalanyért vállalom, hogy megfotózom a képanyagot a „storyjához”.

A New York-i barátnő nővére a Béit Hadassában lakik, az egykori hebroni főrabbi boltíves házában. Ugyanis e helyen 1929-ben az arabok véres pogromot rendeztek, sok halálos áldozattal, s elkergették az évszázadok óta itt élő háromszáz fős zsidó közösséget. E pogrom ténye és emléke adott ürügyet, hogy ma a színarab lakosságú város közepén tanyát verjenek.

Mióta nem jártam itt, új házakat emeltek, szorosan beékelve az arab piacba. A város egy másik pontján is megkapaszkodtak a telepések; épp ide tartozott az a férfi, akit egy hete megkéseltek (a sérülés nem volt halálos), s ezért most is kijárási tilalom van.

A hőségben és ellenszenvben izzó város teljesen üres, minden üzlet zárva, az utcák néptelenek, csak katonai dzsipek cirkálnak, és nagy ritkán néhány kék rendszámú arab autó, amelyeket lépten-nyomon ellenőriz a százfelé fölállított ellenőrző pontok hálója. A Béit Hadassza előtt katonai őrs vigyáz, s miután átkutattak, s igazoltuk, hogy várnak bennünket, engednek csak a település szűk-nyomott te- reibe.

Az egyébként csinos, farmert és főkötőt viselő Szará, miközben legkisebb gyereket (nyolc van belőlük) babusgatja és tisztába teszi, mesél. Ahogy belemelegszik – a brooklyni angolt sűrűn keveri a héberrel; különösen, ha itt aktuálisá vált szavakat használ, például *gvul* = határ, *bajalim* = katonák, *memselet* = kormány –, habossá válik a szája széle.

– Még nincs lefutva minden. Bízom benne, hogy Rabin nem tudja a kormányát úgy összehozni, hogy bennünket feladjanak. Ott van Rafal, ő nem engedi. Sőt neki még radikálisabbak a nézetei, mint Gandié (a transfer eszméjén álló Moledet Párt vezetője). Egyébként rájuk szavaztam, mint legtöbben innen a telepések.

Nem hagyhatnak a sorsunkra bennünket!

Az intifáda kitörése előtt azért itt más volt az élet. Szeretni nem szerettek bennünket, de fogadták a köszönésünket, vásárolhattunk a boltjaikban. Sőt az is előfordult, hogy egy arab fiút a környékről kődobálásért börtönbe csuktak, s mivel a családja nem tudott írni-olvasni, hozzánk fordultak, hogy fogalmazzuk meg a kérvényeket, föllebbezéseket. S mi megírtuk. Hiszen emberek vagyunk. Ma észre sem vesznek. Ha köszönnének, másnap holtan találnák magukat.

Már sokan föltették a kérdést, miért vagyunk itt, miért ragaszkodunk ehhez a helyhez. Érzem ennek a helynek a különleges jelentőségét. Szentségét. Minden itt töltött percnél különleges tartalma van. Boldogsággal töltött el, ezt csak én érzem, s ezt nem vehetik el tőlem. Igaz, a gyerekeim születésüktől szögesdrótok között élnek. Tel-Avivban sem lenne több játszótérük. De itt kicsoda szent hivatást töltenek be. Az ősatyák sírja mellett imádkozhatnak mindennap. S annak a zsidó közösségnek az első gyerekei lehetnek, amely több ezer év után visszajött. Biztos vagyok benne, hogy ezt majd megköszönik nekem.

Ha rajtam múlna, egyetlen fotóst sem engednék ide. Elkészítik a jó kis balhész képeiket a szegény arabok szenvedéseiről. A hősiesség küzdelmeikről. Ezért az egész világ védi, szereti őket. Ők aztán még inkább dobálnak, gyilkolnak bennünket. A fotósok az okai mindennek. A sajtó persze rossz. Az abszolút negatívum. Azt senki nem fotózza meg, hogy ők nem hagynak bennünket élni. Tőlük még ki sem mehetünk az utcára, mi, zsidók. Erec Jisrael földjén.

A férjem – szintén New Yorkban született – a Kirját Árbá-i jesivában tanul. Mint sokan közülünk. Van, aki a Káh-nak dolgozik (a választásokból kizárt szélsőjobbaldali-fasiszta párt) vagy Jeruzsálemben tisztviselő. Én college-et végeztem az Államokban, utána rögtön alijáztam, azóta itt élek, és a gyerekeket nevelem.

– Az új kormány, ha megadja az autonómiát, azonnal kivonja csapatait Hebronból – mondja Yossi. – Abban a pillanatban, ahogy a katonák elmentek... – nem fejezi be a mondatot.

– Itt akarunk maradni! A legutolsó percig itt maradunk. Sokat beszélünk erről most a többiekkel. Itt úgy élünk, mint egy nagy család, a fenyegetettség, a bezártság összetart. Tel-Avivban a szomszédok sem ismerik egymást. Itt nem lehet egy új Jamit (a Sinai-félszigeten épített zsidó település, amelyet, az izraeli társadalomban oly mély traumát okozva, Begin fölládozott az Egyiptommal kötött béke oltárán).

– Ez azért más – vetem közbe. – Ők nem éltek az arabtenger közepén. El tudod képzelni, hogy itt az arabokkal békében, barátságban éljetez?

– Nem. Ez lehetetlen. Ki nem állhatnak bennünket.

– Hát akkor?

– Élünk úgy, ahogy tudunk. Itt kell maradnunk. Míg nem jön el a Messiás.

– Ez pedig nem a mi életünkben fog eljönni, azt te is tudod. Közben szétrohad minden ebben a feneketlen gyűlöletben. Miféle Messiás tud itt békét hozni? Mennyi vérnek kell még elfolynia minden nap?

– Hát nem a Rabin-kormányra vártunk, az biztos. És nem valakire, aki evilágról való. Ha nem úgy, ahogy Jesájá képzelte, „amikor a bárány együtt legel majd a farkassal...”

A Béit Hadassza szűk terében gyerekek rajcsúroznak, csinálók róluk néhány fotót, fejkendős anyukáikról is, akik a drótsövény és a falak szorításában trécselnek. A nagy látószögű objektívval a kaput őrző géppisztolyos katonákat is belecsempeszem a kompozícióba.

„Ezt kapd le!” – irányít Yossi. A teljesen néptelen országúton fejkendős zsidó asszony, kezében kapedlis kisgyerekekkel sétál az ellenséges arab fal feliratok között az ősatyák sírja felé. „Ez jó lesz a storyhoz.”

Észreveszem, hogy egy szemközti utca mélyedéséből két, fehér fejkendős arab asszony bukkan elő. Az ő kezükben is kisgyerekek. Fölkapcsolom a kétszáz milliméteres teleobjektívot. Megvárom, míg egy vonalba érnek. Katt: „Ez is megvan”. Megvan a jó riportkép. Mire eltennem a fényképezőgépet, egy dzsip stoppol le mellettünk.

– Nem lehet fotózni! – ugrik ki belőle egy fiatal tisztt.

– Az üres utcát fotózta – kel védelmemre Yossi. – Üres utca: ennyi.

– Kijárási tilalomban semmiféle fotót nem lehet csinálni. *Áni mictaer*, nagyon sajnálom.

Nincs apelláta. A drága Ilford professzionális filmet ki kell vennem a gépből, és odaadnom neki.

– Csak hat kockát lőttem el, a többi harmincat használd egészséggel – szemtelenkedem. Ő fel se veszi, és eltűnik a dzsippel egy tetején sátorral, antennákkal és hadilobogókkal földíszített erődítmény irányában, ahonnan ránk csapott.

Így a Messiás-váró és oly messiástalan városról nem maradt emlékem.

* Ezt az írást Yossi barátom és kollegám jellemzése okán bigyesztettem új könyve mutatóanyagjához végére.

Frigyesi Niran Judit
Telefon és hisztéria
 – *Gondolatok az izraeli zenei életről*

Az itt következő írás vázlatos. Nem vállalkozom arra, hogy összefoglaljam a mai Izrael zenei életét, vagy akár csak egy területét is. Ehhez történelmi, szociológiai és politikai kutatásra volna szükség, én viszont mindössze benne élek ebben a kultúrában, és aki „benne él” egy szituációban és közelről ismeri, sokszor nem látja meghatározó elemeit. Az alábbi történetek nem kívánnak bizonyítani, vitát indítani, ítélni. Ebben az írásban mindössze élményeim próbálom leírni.

I.

Izraelbe költözésem után néhány évvel, valamikor az 1990-es években, a jeruzsálemi színház egyik termében Piris Eliyahu új kompozícióját mutatta be együttesével és az azerbajdzsáni Alim Qasimov vendégszereplésével. Ez a koncert történelmi esemény volt. Bemutatták Piris Eliyahu, tehát egy fiatal izraeli zeneszerző a tradicionális iráni-kaukázusi műzenei hagyomány stílusában írt modern darabját, saját zenekarának és az azeri tradicionális zene legnagyobb énekesének előadásában.

Ezek a nevek nem sokat mondhatnak a magyar olvasónak, ezért néhány szóban bemutatom ezt a zenei tradíciót és a koncert résztvevőit. Az iráni tradicionális műzene (udvari, illetve misztikus zene) mai formájában, a középkorból átörökölt hagyományt modernizálva, a 18–19. században alakult ki, és azóta megőrződött annyira teljes és autentikus formában, amely egyedüli a Közel-Keleten. E zene alapja egy (mára alapidallamaiban lekottázott) repertoár (radif). Az egyes darabok műfajok és hangnemek (dasztgah) szerint rendeződnek hosszú szvittekbe, egy szvitben a zene fokozatosan jut el a csúcspontig. Azerbajdzsán zenei szempontból az iráni kultúrkör része. Az azeri zene fő meghatározója a mugham, amely az iráni dasztgahnak felel meg. Az azeri mugham zenének további oldalhajtása a kaukázusi tradíció.

Számomra a perzsa dasztgah és az azeri-kaukázusi mugham a világ leggyönyörűbb hagyományos

zenéinek egyike, amelyet jól ismertem már Izraelbe érkezésem előtt. Alim Qasimovról nemcsak hallottam, hanem ronggyá hallgattam egyik lemezét.

A Bar Ilan egyetemen találkoztam Piris Eliyahuval, aki ott tanult abban az időben, amikor Izraelbe érkeztem. Nem tudom, hogyan „fedezett fel”, új tanár voltam, kevesen ismertek, ő pedig lényegében már befejezte tanulmányait, amikor a zenei tanárszékre kerültem. Első komoly beszélgetésünkre a lakásomon került sor. Piris elhozta néhány kompozíciója kottáját és kérte, mondjak véleményt róluk. Sokáig tanulmányoztam a partitúrákat, Piris közben türelmesen várta, mit fogok mondani. A darabok nem tetszettek. Kamaradarabok és kórusok voltak, késő romantikus európai zenei stílusban „keleti” színekkel. „Nem lehetne másképp? – dadogtam, mivel nem akartam ezt a komoly és szerény, nálamnál alig fiatalabb embert megbántani. – Szüksége van ennek a zenének vonósnégyesre? Nem jó úgy, ahogy van?”

Kiderült, hogy Piris maga is már évek óta ezen törte a fejét: hogyan lehet újat hozni, új darabokat komponálni egy olyan tradicionális stílusban, mint az iráni zene, amely nem ismeri az európai értelemben vett eredeti kompozíciót. „Mégis ezt kellene csinálnod – mondtam. – Vonósnégyeseket és kórusokat írni mugham stílusban, valami nem stimmel ezzel. Se mughamnak nem jó, se vonósnégyesnek nem igazán jó. Nem tudom, hogy kellene...”

Pirisnek évekbe telt, míg megtalálta stílusát és kialakította közönségét. Időközben fia, Mark, aki első találkozásunk idején még gyerek volt, virtuóz zenész lett. Piris befejezte az egyetemet, írt egy jelentős tudományos könyvet, amely a tudományhoz intézett búcsúdalává vált. Otthagytá az egyetemet, és saját útját kezdte járni. Leköltözött a sivatagba, és a természetben, a csöndben, a semmiben, zeneiskolát nyitott. Hihetetlen, hogy egy szerény, csendes és visszahúzó zenész meg tudjon élni Izraelben, a sivatagban, nagyrészt kezdők számára létrehozott kaukázusi zenét tanító iskola tandíjaiból. Pirisnek sikerült. Iskolája legendává vált és Piris ma Izrael egyik kiemelkedő zeneszerzője.

Legutóbb Tel-Avivban hallottam a Temuna színházban. Fiával, Markkal játszott új kompozícióit, amelyek a mugham zenét jazz és popzenei elemekkel ötvözik, megítélésem szerint nagyszerűen. A koncerten örömmel gondoltam arra, hogy talán volt egy kis szerepem abban, hogy Piris tehetsége kibontakozzon. Játékát hallgatva és beszélgetéseink közben, újra és újra megérintett csodálatos személyisége, és arra gondoltam, milyen szerencsés vagyok, hogy összehozott a sors egy ilyen eredeti, komoly és őszinte zenésszel, egy csodálatos emberrel. (Lásd "Piris Eliyahu" – A Portrait Film, <https://www.youtube.com/watch?v=G-H2utbmfy4>, e film első néhány kockája a fent leírt koncerten készült, Qasimov a szőnyegen ülve énekel.)

Piris története azt látszik bizonyítani, hogy Izraelben minden lehetséges. És talán tényleg így van: a legkülönösebb, befelé forduló zenék, a legbizarrabb eredeti ötletek is megtalálják közönségüket.

Pontosabban: néha megtalálják. A Piris-jelenség tanulmányozása megérne egy tudományos könyvet. Igen sok és egyedi körülmény játszott közre abban, hogy „kísérlete” sikerült.

Fotó: Borgos Anna

Frigyesi Niran Judit

II.

Azon a bizonyos koncerten, ahol még szinte gyerekként, Piris fia, Márk is fellépett, és a szólista Alim Qasimov volt, az egyik darab közben megszólalt egy mobiltelefon a hátam mögött. Az okostelefon előtti korszak volt, amikor a fülhallgatók aránylag fejletlenek voltak. Az illető felvette, és beszélni kezdett. Valami ilyesmi hangzott el: „Figyusz, most nem tudok hosszan beszélni, éppen koncerten ülök... Na jó, ha sürgős, akkor... Mi?? Nem hallok, nincs itt térerő, tudnál hangosabban beszélni? Hát ehhez elő kellene vennem az előjegyzési nap-táramat. Mi??? Beszélj hangosabban, nincs itt térerő... Mi??? Nem hallok... Dehát nincs itt a nap-táram, már mondtam. Mi????”

Szigorú pillantásokat lövelltem a beszélgető felé, de ezzel csak azt értem el, hogy rám szólt: „Mi bajod? Elég hangos a zene, hallani így is! Egyébként mindjárt befejezem...” Úgy látszik, a beszélgetés másokat is zavart, mert észrevettem, hogy a szünetben valaki odament az illetőhöz és elmagyarázta, hol lehet valami csoda fülhallgató műtyűrt

venni, amellyel szinte észrevétlenül lehet beszélgetni koncert közben.

Sosem felejttem el ezt a jenetet, annak ellenére, hogy nincs benne semmi rendkívüli. Ez teljesen normális viselkedés Izraelben. Egy mulatságos esetet mesélt a fiam: „Képzeld, föl hívtam ezt meg ezt, fölvette és azt mondta, hogy bocs, most nem tudok beszélni, mert éppen egy koncerten játszom és a színpadon vagyok.”

Egy izraeli koncerten nincs csönd. Először is ott vannak a klímaberendezések. Valamilyen oknál fogva, ez az ország, amely állítólag világelső a technológiában, képtelen halk klímaberendezéseket beépíteni koncerttermekbe. Ha egy izraeli, amikor belép a koncertterembe, nem hallja a klímaberendezés zúgását, azonnal bajt sejt és rosszul érzi magát.

De nem csak a légkondicionálók és a telefonok, az „egész” zajos. Az emberek fegyelmetlenek, beszélgetnek, papírlapokkal zörögnek, játékokat játszanak okostelefonjaikon, erre egyébként büszkék

is, mert az egyéni szabadsággal tévesztik össze. A koncertteremben, a moziban, a színházban mindig az az érzése az embernek, mintha remegne a levegő valami általános idegességtől. Mintha az emberek nem tudnák vagy nem akarnák elengedni magukat. Mintha szégyen volna, nem rendes dolog, hogy az ember teljesen odaadja magát a zenének. Hogy „csak” figyel valamire.

Lehet, hogy ennek a hangulatnak az egyik oka az, hogy az ország lakói egzisztenciális bizonytalanságban élnek, vagy legalább azt hiszik, hogy egzisztenciális bizonytalanságban élnek. Eme egzisztenciális bizonytalanság valóságában vagy mítoszában élő közönség számára a koncertnek, és általában az előadó-művészetnek (hacsak nem éppen ezzel a bizonytalansággal, identitással, vagy a cionizmussal van kapcsolatban) nincs súlya. A koncert szórakozás, tehát valami, ami egy veszélyeztetett országban nem egészen rendes dolog. Nincs időnk vagy legalább is nem volna szabad, hogy legyen időnk arra, hogy „csak úgy” elengedjük magunkat. A helyzetet súlyosbítja az a körülmény, hogy európai zenéről van szó, ami azért mégsem egészen a „miénk”, hanem a keresztény és antiszemita Európa kultúrája.

Nem akarom azt állítani, hogy mindenki így gondolkodik és hogy az európai műzenének ne volnának hívei. Abba a vitába sem szeretnék belekezdni, hogy az európai értelemben vett koncertzenének nem kell-e, illetve mennyiben kell hasonló nehézségekkel megküzdenie az egész világon ahhoz, hogy eljusson a ma emberéhez, különösen a fiatal közönséghez. Nem akarok belekezdni az izraeli oktatási minisztérium kulturális programjának, a zenészek és zenetanárok alulfizettségének és sok más hasonló problémának tárgyalásába.

Úgy érzem, ezeknél mélyebb problémáról van szó. Nem véletlenül választottam a Qasimov koncertjén történt epizódot példának. Ott nem európai zene hangzott el, hanem olyan zene, amellyel annak a koncertnek a közönsége teljes mértékben azonosulni tudott: a közönség nagy része a világnak arról a részéről emigrált Izraelbe, ahol ezt a zenét az ott élő zsidók a sajátjuknak tekintették. Ezért is jöttek el a koncertre. És mégis szóltak a telefonok, és ez a közönség többségét nem zavarta.

Piris Eliyahu

ZOHARON

Fotó: Zohar Ron

Az idegességnek, amely átjárja a koncerttermet, színházakat és még a mozikat is, sok oka lehet. Fent említettem az általános bizonytalanság érzetét. Ehhez hozzá lehetne tenni, az izraeli hétköznapiak közelharcszerű stílusát: mindenért kegyetlenül meg kell harcolni, mindenért vitázni, verekedni kell. Oka lehet a növekvő anyagi bizonytalanság, amely különösen a fiatal generációt sújtja, az árak állandó emelkedése párhuzamosan a szociális juttatások csökkenésével.

Ez mind ok lehet, de ezeknek a helyzeteknek egy része vagy a változata más országban is létezik. Mivel nem járok koncertre a világ minden országában, nem tudom teljes biztonsággal állítani, azonban tapasztalatom alapján meg merem kockáztatni azt az állítást, hogy az izraeli helyzet egyedi. Sehol máshol nem tapasztaltam ilyen ideges hangulatot koncerteken. Magyarországon, Svájcban, Angliában, Németországban, az Egyesült Államokban és sehol másutt, ahol az utóbbi időben koncertet hallhattam, nem tapasztaltam azt a jelenséget (amelyre egyébként még az Izraelben fellépő rockzenészek is panaszkodnak), hogy egy koncert akkor sikeres, ha valamilyen formában hisztérikus.

Izraelben egy koncertnek hisztérikus, még hozzá örömteli hisztérikus hangulatba kell vezetnie a hallgatókat. Sőt ennek a hangulatnak, amelyet talán helyesebb az angol „hyper” szóval jellemezni, lehetőleg az első pillanattól meg kell lennie. Megfigyeltem, hogy azok a zenészek, akik sikeresek Izrael-

ben, úgy zenélnek, hogy előadásukban szinte minden frázis csúcspont. Nem véletlen, hogy hacsak nem kötik családi kötelékek, a fiatal és tehetséges zenészek kivándorolnak Izraelből. Sokszor hallani, hogy ennek az az oka, hogy Izrael kicsi ország, nincs szüksége olyan sok tehetséges zenészre. A diákjaim közül azonban azok, akik elmentek és akikkel erről beszéltem, azt állították, hogy nem a gyakorlati nehézségek miatt, vagy legalább is nem csak a gyakorlati nehézségek miatt, hagyták el az országot, hanem a koncertek és a zeneélet általános hangulata miatt.

III.

Tanításom első vagy második évében történt a következő különös eset. Akkoriban a „Klasszikus zenei formák” című kurzust osztották rám. Ez jó volt, mivel alig tudtam héberül, és zongorázásommal, kézzel-lábbal való magyarázatokkal valahogy átevickéltem az órákon. A tárgyat másképp tanítottam, mint szokásos. A formák alapjait (szonátaforma, menüett, rondó stb.) az első két órán felvázoltam. Felrajzoltam a táblára a formák sémáit, kértem, hogy tanulják meg, és részemről a dolognak ez a része el volt intézve.

E bevezetés után, elemezni kezdtem darabokat, lehetőleg rendkívüli és különleges darabokat (bár a nagy zeneszerzőknél a legtöbb amúgy is az). Az óra elején öt percben elmondtam, mi a kérdéses tétel formája, utána erről többet nem vagy alig beszélünk. Minden darabban kapcsolatban ugyanazokat a kérdéseket tettem fel. Tulajdonképpen: mi ez az egész? Mi az az lényeg, az az érzelmi történet, amit a szerző el akar mondani? Mi indít meg ebben a darabban, melyik része és miért? És melyik része, mondjuk, unalmas, legalább is számomra, és vajon miért hallom így? És jól hallom-e? Úgy érezzük-e ebben a frázisban, hogy hazaérkeztünk? Miért? Vagy voltaképpen nem érezzük úgy, hogy hazaérkeztünk, csak ezt mondjuk, mert megtanítottak bennünket, hogy ezt kell éreznünk, amikor meghalljuk, hogy egy téma visszatér?

Az utolsó órát szabad beszélgetésre tartottam fenn: kérdezhettek bármit, amit akartak. Az óra elején csönd volt. „Mi az, nincs kérdés? – Az egyikük válaszolt: – Van kérdés, de nem tudjuk, merjük-e kérdezni. – Hát merjétek. – Ez volt a kérdés: – Te hogy csinálod ezt??? – Mit hogy csinállok? – Hogy jössz rá ezekre a dolgokra, amit az órákon meséltél? Hogyan jutott egyáltalán eszedbe, hogy érzésekről beszélj? Hogyan jutottak eszedbe ezek a kérdések, ezek a válaszok, ezek a képek és történetek?”

Csak álltam az osztály előtt, és hirtelen elkezdtek potyogni a könnyeim. Mert ezekben a kérdésben sokkal több volt, mint elsőre látszik. Megtudtam belőlük, hogy megértették: a zene nem szórakozás. De nem is struktúra, nem egyszerűen a hangok rendszere és nem csak stílus, forma és előadásmód. Ezek fontosak, de közben valami más, ezeknél sokkal fontosabb történik. Megértették, hogy ezek a darabok egy érzelmi történetet ragadnak meg, és hogy ezt a történetet az ember csak technikai tudással tudja felfedni. De a technika önmagában nem elég. Itt empátiára van szükség. És mindenekelőtt: teljes odaadásra. Hogy az ember képes legyen odafigyelni arra a valakire, aki a hangokon keresztül szól hozzánk. Ki ő és mit akar mondani? Erre a kérdésre ugyan sosem lehet végleges választ adni, de vannak válaszok. És legalább: van válasz arra, hogy *én mit érzek arról, hogy ő (a szerző) mit akart elmondani*. De erről csak akkor lehet gondolkodni, ha az ember elég erős ahhoz, hogy bevallja magának, hogy *tényleg* mit érez. Hogy mi megy át rajta, mi történik vele, amikor igazán átadja magát a darabnak. Ha nem „csak úgy” mellékesen hallgat oda, hogy utána mondjon valamit, ami jól hangzik, amiről azt hisszük, ezt kell mondani.

Amit akkor a diákok kérdeztek, ez volt: hogy csinálod, hogy így oda tudsz figyelni, hogy teljesen ennek szenteled magad. És ezzel a kérdéssel meggyőzték arról, hogy tulajdonképpen életfontosságú számukra, hogy a koncerten ne szólaljon meg a telefon.

Rájöttem, hogy ezt kell tanítanom. Nem azt, hogy szerintem egy bizonyos darab ilyen vagy olyan, hanem azt, hogy miként lehet egy darabra odafigyelni, miként lehet egy kompozícióval beszélgetni, kérdéseket feltenni neki. Rájöttem, hogy meg kell tanítanom, hogy az odafigyelés nehéz munka, nem kevésbé nehéz, mint egy darabot megkomponálni. Bármilyen különösen hangzik is, így van. Rájöttem, hogy meg kell tanítanom, hogy az odafigyeléshez belső csönd kell, szerénység és rengeteg idő. Idő, amely azonban megtérül.

Több országban és intézményben tanítottam. Az Egyesült Államokban a legjobb egyetemeken: Pennsylvania, Brown, és Princeton – az utóbbi az az egyetem, amelyen Einstein is tanított. Izraelben, a Bar Ilan egyetemen tanítottam zenetudományt és népzene-tudományt a legkülönbözőbb háttérből jött araboknak és zsidóknak, fanatikus vallásosoknak és fanatikus világiaknak. A tel-aviv-i egyetemen nemzetközi csoportot tanítottam (angolul), itt néha zeneszerzők és zenetudósok, de főként előadóművészek voltak a diákjaim, a világ minden tájáról Albániától Brazíliáig, közülük nem egy már nemzet-

közi karrierrel a háta mögött. Tanítottam a tanárképző főiskolán, és tanítottam évekig zsidó zenét és zenetudományt egy szigorúan vallásos leányiskolában, az úgy nevezett Bét Jákov ortodox iskolahálózat zenei konzervatóriumában. És végül tanítottam Abu-Dhabiban, az Egyesült Arab Emírátusban.

A tanítási módszer és az eredmény mindenhol ugyanaz. Vannak jó hangulatú és vannak „problematikus” csoportok, vannak különleges tehetségek és vannak lassúak. De a lényegen ez nem változtat. Azt tapasztaltam, hogy amikor a zene megértéséről van szó, nincs különbség vallásos és világi, arab és zsidó, hivatásos előadóművész és dilettáns között.

Minden diákkal egyénileg foglalkozom. Az osztály minden tagjával találkozom minden héten, vagy ha ez a nagyszámú osztályok miatt lehetetlen, legalább egyszer minden két héten. Ilyenkor, négy szemközt, a diák és én gondolkodunk, a partitúra fölé hajolva, és kérdéseket teszünk fel. Tulajdonképpen, mi ez? Mi az az érzelmi lényeg, az érzelmi történet, amit a szerző el akar mondani? Együtt próbáljuk megoldani. Itt nem lehet puskázni és nem lehet csalni, mert nem lehet hitelesen érzelmi reakciókról beszélni, amik nincsenek. És az érzelmi reakciók akkor jönnek, amikor az ember már nagyon ismer egy darabot. Nem azt osztályozom, hogy mit mondanak és mit éreznek, mert ezt nem lehet osztályozni. Azt osztályozom, hogy komolyan elbeszélgettek-e a darabbal. Hogy megtettek-e mindent, hogy megértsék a darabot, illetve a darabot hallgató magukat.

Ezekkel a beszélgetésekkel párhuzamosan találkozunk az előadásokon. Az órákon vagy megvitatjuk, ami az egyéni találkozásokon kiderült, vagy elemzem a darabot az én gondolataim szerint, vagy más darabokról, történelmi vagy kulturális témákról adok elő.

Az órákon nincs telefon. Nincs a padokon számítógép. Egymást nézzük, nem a képernyőt. És sosem volt még ellenségeskedés vallásosak és világiak, bal- és jobboldaliak, zsidók és arabok között.

Nem tudom összehasonlítani a különböző országokat, de annyi bizonyos, hogy Izraelben rengeteg kivételesen érzékeny, kreatív és érzelmileg fejlett diákkal találkoztam. Olyan kérdést, mint amit az a bizonyos első osztályom fölött, máshol nem tettem föl. Izraeli osztályaimban hihetetlen éhséget tapasztaltam – éhséget a csendre, a nyugalomra, az odafigyelésre. A kurzusok után sokszor kapok leveleket, amelyekben ilyesmi áll: „Ez a kurzus megváltoztatta az életem”.

Nem tudom, hogy vajon a diákjaim kinyitják-e a telefonjukat a koncerten. Nagy a tömeg vonzása, az ember sokszor nem azt teszi, amit valóban tenni akar. Hogy hány emberhez jut el ez a tanítás, diákjaimon keresztül, akik között sokan lesznek tanárok, nem tudom. Bizonyos azonban, hogy a felnövekvő generáció készen áll a csöndre. Készen áll arra, hogy ne mindig ő beszéljen, hanem másokat hallgasson, hogy odafigyeljen valakinek a hangjára. Ha ez a generáció megkapja a lehetőséget, hogy úgy éljen, ahogy valójában érez, talán lesz igazi, vagyis befelé forduló, komoly zenei élet Izraelben.

Péntek Orsolya

A kulcs a könyvben

Zeruja Salev és a modern-archaikus próza kísérlete

Bár magyarul csak 2017-ben jelent meg Zeruja Salev *Szerelmes élet* című regénye Adler Judith fordításában, az eredeti mű 1997-es. Nemcsak Izraelben aratott sikert, de több mint húsz nyelvre lefordították, film is készült belőle, 2014-ben pedig megkapta a nem francia íróknak adományozott Femina-díjat (Prix Femina étranger), az egyik legrangosabb francia irodalmi elismerést. Ami a gyors és talán mulandó sikerrel ellentétben egyfajta visszavonhatatlan helyet jelent a nemzetközi irodalmi életben, hiszen Salev – vagy nemzetközi írásmóddal: Zeruya Shalev – mellett az 1985 óta adományozott Prix Femina Étranger kitüntetettjei közt olyan szerzők vannak, mint Ámosz Oz, a Nobel-díjas J. M. Coetzee, Torgny Lindgren, Joyce Carol Oates – és Szabó Magda.

Az író, aki tavaly ősszel járt Budapesten, a Margó fesztivál vendégeként, akkor a Könyvesblognak adott interjúbán azt mondta, regénye krízisregény. „A krízis lehetőséget ad, hogy befejezzük a hazudozást és sokkal tudatosabban cselekedjünk” – fogalmazta meg a könyv tételmondatát az interjúkészítő kérdésére. (Zeruja Salev: Néha azt gondolom, az iskolában kellene tanítani a szerelmet, *Könyvesblog*, 2018. január 10., az interjú szerzője Rostás Eni.)

A Libri Kiadónak köszönhetően végre magyarul is hozzáférhető regénynek azonban aligha csak ez az egy olvasata van: mint minden szöveg, ez a sodró lendületű, a belső monológból a szabad asszociációk lírai láncává váló, majd ismét nyugtalan prózaszöveggé alakuló regény is több értelmezési sítót kínál.

A története látszólag banális: Jáára, a húszas éveit végén járó egyetemi tanársegéd unalmas házasságban él Jonival, akihez eleve egy szerelmi csalódásból menekült, és akivel intim közönyben telnek a napjaik. Valójában nincs egymáshoz közük és nincs egymás számára mondanivalójuk: szimbólumértékű, hogy házasságuk alatt szerzett első közös tárgyuk egy fehér szemetesláda, amelynek színeire legfeljebb már csak emlékezni lehet a koszréteg alatt, legszórakoztatóbb közös játékuk pedig,

hogy azt találgatják, a szomszédok közül aznap ki viszi ki a szemetet. Egymást Kispatkánynak és Kisvakondnak szólítják, erőfeszítést pedig egyikük sem tesz, hogy a maga teremtette önbörtönből a másik irányába kitörjön, mert nemhogy nem tudják, hogyan kell, de azt sem tudják, hogy ilyesmi lehetséges: ahhoz a generációhoz tartoznak, amelynek tagjai a neurozist a neveléssel kapták, a már önző és már neurotikus és gyenge szülőktől.

Amikor Jáára a szüleihez felugrik, és belebotlik apja Párizsból visszatérő barátjába, Áriéba, ő azt hiszi, élete szerelmével találkozott. Közben valójában a szerelem hiányával, a szerelem vágyával, a biztonságérzet hiányával és a biztonságérzet vágyával, a gyermektelenséggel és a gyerek utáni vágygá, az anyátlansággal és az apátlansággal és az anya és az apa utáni vágyával szembesült egy felálgoló, de beteljesülhetetlen érzelm tükrében.

A történet levegővétel nélkül ömlik elő a felelősségvállalásra képtelen nő tolmácsolásában, aki látszólag ötletszerűen hoz döntéseket arról, hogy apja barátjának lesz a szeretője, hogy elhagyja a férjét és hogy megkockáztatja, hogy kinevezése előtt kirúgják az egyetemről, csak mert éjjel-nappal a nála idősebb férfi után fut, aki kegyetlen, ostoba és aljas módon bánik vele. Hogy azután – banálishan és természetesen – mind házassága, mind a jóval idősebb szeretőjével való kapcsolata tönkremenjen, és ő ott maradjon egy könyvtárba zárva a Szentély lerombolásáról szóló könyvvel elbújva a polcok között.

A nevek és az állandó jelzők szimbolikája mintha karikatúrája, görbe tükre lenne a szerepeknek: a férj, Joni a legtöbbször „juhocskaként” jelenik meg jellegzetes göndör haja és ártatlan arca miatt, a szerető, Árié nevének jelentése oroszán, barátja, akivel egy alkalommal megosztóznak Jáára testén, szintén bibliai nevet visel, Saulnak hívják. Árié haladokló felesége, a francia és idegen Josephine, talán szintén nem véletlenül viseli egy császári hitves keresztnevét.

Az első értelmezési lehetőség a sorskönyvi: Berne-i értelemben Jáára olyan, a szülei által kreált mátrixban vergődik, amelyben nem képes feltárni

saját viselkedésében és döntéseiben az okok és okozatok hálóját, hiszen nincs információja. A néhol már-már hisztérikussá váló, szakadatlan, tagolás nélküli szövegből, akár egy elfulladva mesélő nő által elmondott történetből, derül ki, hogy Jáára anyjának egykor két férfi udvarolt: az apja és Árié Évén. A nő, mivel Áriének egy háborús sérülés miatt nem lehetett gyereke és mivel nem volt megfelelő a társadalmi háttere, Jáára apját választotta, Árié pedig megátkozta, hogy neki se legyen soha gyereke. Az átok félig fogott: Jáára megszületett és élve maradt, de öccse születése után meghalt, anyja pedig testileg, lelkileg tönkrement a gyász miatt. Árié olyan nőt vett feleségül, akit nem szeretett, miután elhagyta az országot.

Jáára tudta nélkül kerül anyja pótlékként az egykor az anyjába szerelmes férfi kezébe, aki egyszerre igyekszik újraélni az egykori érzelmet és bosszút állni az egykori nőn lánya által. Anyja szintén egykori magának tükrét látja a rá hasonlító lányban, és az élve maradt gyermeket a halott fiúval szemben, az átok és a múlt élő bizonyítékát.

Jáára talán maga sem tudja, hogy apát, szeretetet, szerelmet vagy biztonságot keres, vagy csak a múlt megfajtását; mániákussága és vaksága azonban érezhetően inkább a sorsszerűségből, mint a szerelemből táplálkozik. A kötet ebben az olvasatban egyértelműen sorskönyv, amelyben a szülők által írt életjátzmákban osztanak szerepet a gyermeknek.

A második értelmezési módként a társadalmi mátrix mint csapda és labirintus kínálkozik: Jáára olyan emberi kapcsolatokba, lehetőségekbe és szabályokba van zárva, amelyek törvényszerűen vezetnek a krízisig, mint minden olyan ember esetében, aki igyekszik önmaga valóságos körvonalát kitölteni, vagy legalábbis egyszer odaérni ideális önmagához.

Ehhez azonban törvényszerűen el kell hagynia apját, anyját, az általuk átadott traumákat, a kötelező, családi sérelmeket, el kell hagynia azt a férjet, aki nem való hozzá, és akivel legfeljebb csendes és zökkenőmentes, de hazug életet élhetne saját élet helyett, és a munkahelyén is el kell mennie a falig, hogy kiderüljön, akar-e egyáltalán egyetemi tanár lenni. Árié ennek az egésznek, noha Jáára azt hiszi, célja, valójában nem több, mint eszköze. A váratlan eszköz a saját maga kezében, amellyel sorsát a hamvasi értelemben felfordíthatja, eljuthat ahhoz a létfordulathoz, hogy a neki előre írt szerepekből kilépve – unalmas feleség egy unalmas házasságban, szülei neurózisának és gyászának őrzője stb. – igazi önmaga legyen. (A regény egyik jelenetében, amikor az időközben elhunyt Josephine-ért gyászt ül

a család, Árié húga a szemébe is vágja az őt irigylő Jáarának: sokat kell szenvedni, mire az ember azonos lesz önmagával.)

Harmadik értelmezési lehetőségként a beavatási, fejlődési archetipusos történet kínálkozik, amelyben az idősebb férfi testileg-lelkileg beavatja a fiatal nőt egy mocskos és aljas világba. Jáára ennek a „mesternek” köszönhetően a következőket tanulhatja meg: férfi és nő közt nem lehetséges a valódi intimitás, a szerelemnek csak az a formája izgalmas, amelyben több férfi és több nő egyesül testileg, a nő a férfi rabszolgája, kiszolgáltatottja érzelmi és testi értelemben is, a szeretetért és a szerelemért pedig meg kell szolgálni, a férfi ugyanakkor csak akkor adományozza azt, ha kedve tartja, míg a nő dolgoz a kérdés nélküli alávetettség. Jáára becsületére legyen mondva, amikor lehull a szeméről a köd, és felfogja a moral insanity tényét, van ereje kilépni. A moral insanity okai ugyan meghatározhatók Árié életében, a moral insanity ugyanakkor intelligens embernél nem okok, hanem döntés következménye, és az effajta döntésért bizony mindenki maga felelős. Árié Évén nem azért nem szeret, mert nem tud, hanem mert nem akar: szeretni felelősséggel és kényelmetlenséggel jár.

Az utolsó, a legbonyolultabb, de a legfontosabb értelmezési síknak azonban alighanem Jáára könyvében van a kulcsa: a regényben minden krízishelyzetben – bár végül is egy folyamatosan, közel 400 oldalon át ömlő krízisszöveg az egész – egy olyan könyvet szorongat, amelyet a tanszékvezetőjétől kapott kölcsön, és amely a Szentély lerombolásáról szól. Emellett a könyvben többször idézi fel különféle helyzetekben az ács történetét a Szentély leromboltatásának végső okaként: amikor egy ács adósság fejében átengedi a feleségét másnak, nem hogy az asszonyt veszti el, de olyan helyzetbe kerül, hogy még szolgálnia is kell az új férjnek és volt feleségének, eközben pedig a könnyei hullanak a poharaikba, amelyeket ő ad át nekik szolgaként.

Mintha Jáára – akit a szerző vélhetően legalább részben magáról mintázott, hiszen ő is bibliatudományból szerzett egyetemi fokozatot, akárcsak hőse –, nemcsak Áriéhez, Jonihoz, apjához, anyjához, a világhoz való viszonyát próbálná körülhatárolni ebben az önmaga keresésben, amelyben a házasságtól és a testi függőséggé degradált szerelemtől is túl sokat vár – itt jegyezzük meg, hogy a szexjelenetek szókimondó naturalizmusa jól működik a szövegben és nem túl sok –, hanem a férfi-nő kapcsolaton kívül igyekezne definiálni a Szentélyhez való viszonyát is.

Szép a regény legvégén a megoldás, amelyet a meglepett professzornak elővezet: az ács nem a fe-

leségét és nem az igazságtalanságot siratja, ami vele történt. Hanem azért sír, mert megértette, mit követett el a feleségével szemben, akit zálogba adott, majd eladott.

Jáárá, mint ahogy oly sok nő, maga a zálogba adott asszony, az őt nem különösebben szerető apja által elárult kislány, az elárult nagylány, a mellette fekvő valódi nőt látni képtelen férj által elárult feleség, a testét kurtizán testeként használó szerető által elárult nő és lehetséges anya. A nő ugyanis legalább felerészben az, akinek a férfi látja, és az, amit a férfi tesz vele.

Amikor van elég bátorsága egyedül bezáratni magát éjjelre a könyvtárba a Szentély lerombolásáról szóló ritka könyvvel – miközben a könyvtárosnő azért siet zárni, mert esküvőre megy –, már nem a

férfival, hanem önálló egzisztenciaként a világgal, vagy ha úgy tetszik, Istennel áll szemben. Kint van a hazugságból és a neki mások által írt szerepekből. Salev nyitva hagyja a történetet, nem tudjuk meg, hogy az egyedül maradás felemelő pillanata után mi következik.

A zaklatott ritmus, a nem párbeszédeként, hanem a folyó szövegben elhangzó párbeszédek, a valóságos jelenetekkel összekeveredő álmok és bibliai szövegek, a hirtelen mintegy véletlenül kimondott felismerések nem teszik könnyen olvashatóvá ezt a prózaszöveget, amelynek szerzője azonban hiba nélkül végigmegy a lélektani regény és az archetípustörténetek, a bibliai történet közti vékony sávon: egyszerre brutálisan naturalista és modern, ugyanakkor ősi könyv ez.

Szerk. az olvasóhoz... folytatása az 1. oldalról

Még szinte lehetetlen fölfogni a rengeteg vér, mocsok, vagy csak a hétköznapi küszködés ránk kövülő habarcsa mögül a szentség sugárzó jelenlétét és munkálkodását. Lehet, szükséges hozzá a diaszpóra távolsága, s nemkülönben legalább ezer (legyen félezer!) év kontinuus jelenléte, amely már képes gyakorlat-hagyományra szervezni és vele mítoszban-szentségben láttatni a megelőző kétezzer év rajongó vágját.

*

70 évből 30 – és erre plasztikus példa az ember élet – tetemesnek számít. Egy fél életet. Mégpedig azt a felelős felnőtté érés és az öregség kezdete közötti időt, ami Izraelt illeti, s tanú-folyóiratunk szempontjából pedig a csecsemő kortól a fiataliságtól történető búcsúzásig. Az 1988-ban indult *Múlt és Jövő* ennyit élt, lélegzett együtt, s nőtt fel az modern Izraellel, biztonságot nyújtó létezése törzsére rákúszó indaként. Ahogy elődje is ebben az álomban-szentségben fogant 1911-ben, hiszen Patai József folyóiratának minden lapja és betűje – a *soá* árnyékát még indulásakor nem érzékelve – a Ciónba visszatérés valóra váltását élesztette és sürgette.

Ahogy egy álom valóra váltása volt az 1911-ben induló folyóirat („kulturális erőter”) ügye, úgy a mi, a magyar rendszerváltás kora hajnalán indult *Múlt és Jövő*nknek pedig a megvalósulás állomásainak együttérző (lehet, nem objektív, de mi az objektív? élni, túlélni ez „objektív” vágy, igazság? cél?) követése képezte az ügyét. Párhuzamban az eszme-kibocsátó magyar zsidóság történetének végigkísérésével, amelynek egyik legnagyobb innovációja a cionizmus eszméjének kihordása volt. „Ha Kossuth és a magyarok megcsinálták, mi zsidók, miért ne?” – ez a magyar zsidóság – s velük a magyar nép – bázis-hozzájárulása a cionizmus, s végső soron Izrael megalapításához. A magyar történet, lehet, tragikusan kézenfekvő dialektika törvényei szerint úgy alakul, hogy amilyen ütemben Izrael erősödik és kilombosodik, a miénk úgy erőtlenedik, cse-nevészedik. (Lehet, ez ünneprontóan nem tartozik ide, de az érte érzett szorongás úgyis nyilvánvaló.)

Ebben a „történelmi” vagy inkább egzisztenciális keretben – mindkét *Múlt és Jövő* – a maga önlegitimáló ügyét a kultúra, a zsidó kultúrából izraelivé (héberre) fejlődő nagy ugrás (noha kétezzer éven keresztül változó intenzitású izzással fejlődő) mozzanata kimunkálásában és dokumentálásában látta. Míg Patai József folyóirata számottevő hozzájárulást toborzott a modern Izrael szellemi embereihez és munícióihoz – micsoda névsor: kezdve Avigdor Hameirivel, a modern héber irodalom –, sajnos nem a súlyának megfelelő (senki sem próféta...) – egyik megalapítójától Tisbi Illésig, vagy Raphael (György) Pataiig, aki először szerzett PhD-fokozatot az izraeli kultúra klasszikus Alma Mater-lélegeztető gépén, a jeruzsálemi Héber Egyetemen. A mi „kulturális erőterünk”, a soá és a Rákosi-Kádár-rendszer utáni „halott arcán növekvő szakáll” zsidósága bázisán, inkább Izrael példáját, kulturális mozgásait igyekezett Magyarországra plántálni, valamint a mai Izrael magyarországi gyökereit felmutatni. A maga természete szerint az efajta zsidóság szerkesztő személyében (és személyiségében) is megtestesült: a diákjai előtt egy leckével előtte járó – lehet, a körülményekből adódóan neofita habitusú –, önmaga kinevezte tanár törekvéseiben és gyakorlatában.

*

Ahogy a Patai József szellemi mozgalma köré szerveződött „kulturális erőter” Budapestről (s előtte persze a Habsburg Birodalomból és a magyar vidékről) indult meghódítani Jeruzsá-

lemet, úgy a jelenlegi *Múlt és Jövő* induló- és fordulópontja Jeruzsálem volt – hogy majd Budapesten teljesebben ki. 1982 *bag namolád*-ján (a születés ünnepén, magyarul: karácsonykor) érkeztem ide, hogy egy Betlehembe vonzó csillagot követve, csöves-megváltó hajlamaimtól itt szabaduljak meg, és a zsidó azonosságban szülessek újjá. Ez a mai *Múlt és Jövő* keletkezéstörténete, vagy még inkább „csak”: a története. Mindjárt a kibuc–mosáv–jesiva szentháromság – ezt nyújtotta ebben az időben Izrael a csillagai iránymutatásait követő három királyoknak – végén (via jesiva) elvezetve a izraeli egzisztenciám origó pontjái: Ezra Fleischer (a középkori héber költészet temesvári születésű nagy tudósa) barátságáig és mentorságáig. („János, a Múlt és Jövő a világ legjobb zsidó folyóirata, nagy kár, szerencsétlenség, hogy csak magyarul olvasható, ezzel nincs mit csinálni. Az, hogy nem tudsz héberül, az viszont botrány, s ezen még lehet, és kell is változtatni. Szerzek neked egy ösztöndíjat, tessék sürgősen megtanulni héberül!” S 1996-ban utolsó beszélgetésünk, amikor tudta közelgő halálát: „Két dolgot hagyok magára, tekintse végrendeletnek: Ne bántsa olyan élesen a magyarokat a soában betöltött szerepükért, mert meg kell békélni. És tegyen még többet Avigdor Hameiréért – ő harcolta ki, hogy élete végén megkapja az Izrael-díjat – és ne csak Magyarországon, hanem itt, Izraelben is.”)

Ez volt a kiindulópont Michael Silberig – és az ő mesteréig, a szintén magyar Jakov Katzig –, újabb mentoromig, s majd a Héber Egyetemig, amely az én Alma Materemmé is vált, s a közel két évtizedes izraeli (bajban vagyok a pontos kifejezéssel) ittlétig, amelyet egy izraeli feleséggel is eltéphetlenné próbáltam tenni. Tanáiraim-barátaim, akik egyben a PhD-m első szakaszának a *vaad*hat (bíráló bizottságát) is alkották, Sidra De-Koven Ezrahi, Richard Cohen, Steven Aschheim mind itt vannak velünk e jubileumi számban – Ezra Mendelsohn kivéve, akinek jeruzsálemi sírjánál együtt mondunk kaddist. Nekik köszönhető, hogy a szerkesztő ma talán már két-három leckével előrerukkolt az Izraelből szétsugárzó tudásban, amely a tudás folyamatos felkeltéséhez – a kérdéshez – szükséges.

*

A harminc év alatt *Múlt és Jövő*nk a „magyar Izrael” nyomot hagyójává is igyekezett válni. S ahogy a nekrológjaink fájdalmas sora mutatja, akár a másik hazában, Magyarországon is – ezen, s csak ezen a területen nincs különbség a két féltekén –, nemzedékek sora, a soá tapasztalatát megélt, s oly eltérően feldolgozó szerző (barátunk, ügyünk pártfogója) hagyott el bennünket. Az ő egzisztenciális és szellemi életük feloldódott: visszavért – ama szentség vonzásában – a még most kavargó-szervülő izraeli egyetemességbe. (Mítoszba.)

És a miénk?

Hazugság lenne bármilyen biztos állítás, fogadkozás.

Annál több a kétely, szorongás, fájdalom horgad fel, előrenezve a magyar zsidóság következő évtizedére, amit – még szeretnénk – megélni, s itt megjeleníteni –, egy történet emlékebe szervülése folyamatát, amelynek históriás könyve lapjai az utolsó oldalakra érve becukodni látszanak.

De Izrael következő évtizede is sorsdöntő szakasz előtt áll a gyökeret eresztés lendületében. A három földrész, érdekszféra találkozásánál tancoló sziget törekeny határai mögött mind a három világ forrong, fölfalni igyekszik a másikat, s ezért Izrael létében látja és magyarázza éhe elverése legfőbb akadályát. Meddig lehet dacolni a világ átrendeződése fölkelte, apokaliptikus verseket megidéző csunamik hullámverésével? Akárcsak megismételhető lesz Judea ókori produkciója?

Az oly áhított s remélt 80. évfordulón *talán* számot adhatunk róla.

Figyelő

Válogatott bibliográfia a 2018. március–június közötti időszak
zsidó vonatkozású irodalmából, sajtójából

DALLOS ESZTER MUSTRÁJA

VALLÁS

TURÁN Tamás

Hány zsidóság volt és van Magyarországon? Egy 150 évvel ezelőtti egyházpolitikai értekezletről. *Magyar Narancs*, 2018. március 8. 43–44.

NASONSZKY Péter

A pészach és a húsvét párhuzamos üzenete. *Hetek*, 2018. március 29. 23–25.

HARGITAI Miklós

Zsidó keresztény gyökerek. *Népszava*, 2018. június 9. mell. 1.

CZENE Gábor

Elutasítják a tekintélyelvűséget. Csaknem húsz év után átfogó kutatás készült a magyarországi zsidóság helyzetéről, identitásáról. *Népszava*, 2018. június 29. 2.

ZSINAGÓGA

RAJNAI Attila

Európa legderűsebb zsinagógája. (Szabadka.) *168 Óra*, 2018. március 1. 56–57.

HOMPOLA Krisztina

Szabadkai álmódosók. Újraavatták a vajdasági város zsinagógáját, Jakab Dezső és Komor Marcell restaurált alkotását. *Népszava*, 2018. május 9. 13.

HITKÖZSÉG

RIBA István

Hit, közösség. Köves Szmó politikai szerepvállalásának köszönhetően újra fellángolt a vita a Mazsihisz és az ortodox irányzatot követő EMIH között. *Heti Világgazdaság*, 2018. március 1. 16–17.

HEISLER András

Hátha... *Népszava*, 2018. június 4. 10.

FRÖLICH Róbert

Válasz Heisler Andrásnak. *Népszava*, 2018. június 7. 10.

MEGEMLÉKEZÉSEK

BENEDEK István Gábor

Öt perc Scheiber. (Scheiber Sándor.) *Élet és Irodalom*, 2018. március 9. 15.

Világ Igaza kitüntetések. *Népszava*, 2018. április 13. 5.

CZINE Sára – MORVAY Sárón

Az élet győz a halál felett. Magyar diákok Auschwitzban, a 30. Élet Menetén. *Hetek*, 2018. április 20. 20–22.

TÓTH Ákos

Mondjátok miért van így? Kislétán nemrégiben egy emlékművet és két emléktáblát is avattak ugyanazon a napon. *168 Óra*, 2018. május 17. 28–31.

EMBER MÁRIA-DÍJ

SEMPER [Ambrus Zoltán]

Ehej-Uhnyem! *Élet és Irodalom*, 2018. május 4. 8.

SZILÁGYI Ákos

Egy kis fény. (Elhangzottak 2018. április 19-én a Raoul Wallenberg Egyesület Ember Mária-díj átadásakor, melyet idén Randolph L. Braham és Hardi Titusz kapott meg.) *Élet és Irodalom*, 2018. május 4. 8.

TÖRTÉNELEM,

TÁRSADALOMTÖRTÉNET

MIKLÓS Péter

Az identitásszerveződés kérdései a magyar zsidó polgárcsaládokban. Esettanulmányok a huszadik század első feléből. In: Miklós Péter: *Tisztázatok. Esszék, tanulmányok a magyar múltból*. Bálint S. Szellemi Örökségért Alapítvány, Budapest, 2018. 78–99.

URBANCSOK Zsolt

Makói zsidó polgársors. Szemere (Schwarcz) Manó élete és tevékenysége. *A Makói József Attila Múzeum Évkönyve*, 2018. 146–165.

BRÁNYIK Ottó

Zsidó kérdés Magyarországon 1944 után. 2. rész. *Kapu*, 2018. 1. szám. 42–47.

CSEKŐ Ernő

Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről 1944. III. Az iparosok. *Soproni Szemle*, 2018. 1. szám. 42–94.

NAGY Pál

„Isten nevében!” Engel Róbert naplója. *Somoogy*, 2018. 1. szám. 50–55.

NIŽŇANSKÝ, Eduard

Arnošt Rosin és Czesław Mordowicz 1944-es szökése az auschwitzi-birkenai koncentrációs táborból Szlovákiába. Kísérlet a magyarországi zsidók 1944. évi deportálásának megakadályozására. Ford. Csanda Gábor. *Fórum*, 2018. 1. szám. 59–80.

PAKSA Rudolf

Zsidókérdéskutató Magyar Intézet, avagy a „tudományos antiszemitizmus” Magyarországon. *Múltunk*, 2018. 1. szám. 4–49.

- RITTER Andrea
Virág Teréz öröksége.
Emlékkonferencia az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen.
Budapest, 2017. november 28.
Pszichoterápia, 2018. 1. szám. 75–76.
- SZIRTES Gábor
Engel Adolf: polgárosodás és a magyar zsidóság társadalmi integrációja. *Somogy*, 2018. 1. szám. 44–49.
- ZOMBORY Máté
A nemzeti tragédia narratívái. Lévai Jenő, az írás és a történelem (1932–1948). *Múltunk*, 2018. 2. szám. 197–236.
- PELLE János
Az 1919-es „prolidiki” zsidó szemmel. *Válóság*, 2018. 3. szám. 89–100.
- PÁLÓS Máté
Őfelsége sírrablója. Hízik Schmidt Mária birodalma. *Magyar Narancs*, 2018. március 1. 11–13.
- VÉKONY Zsolt
Miért akarták meggyilkolni Hajós Alfrédot? *Magyar Nemzet*, 2018. március 3. 32.
- MORVAY Péter
Doktor Marx a zsidókról. Műveivel megtanította a világot gyűlölni. *Hetek*, 2018. március 9. 22–27.
- FINÁLI Gábor
Tejjel és mézzel, vassal és atommal. *Élet és Irodalom*, 2018. március 14. 9.
- GARAMVÖLGYI Flóra
Börtönbe vonulás előtt meghalt az „auschwitz-i könyvelő”. Oskar Gröning a deportáltakat őrizte és csomagjaikat válogatta, ám mindvégig tagadta, hogy bűnös. *Magyar Nemzet*, 2018. március 14. 11.
- SZÉNÁSI Sándor
Akik nem engedtek a '48-ból. Zsidók és a szabadságharc. *168 Óra*, 2018. március 22. 54–55.
- GÁL Mária
Hősként ünneplik a gyilkosokat. A 26 évesen meggyilkolt magyar állampolgár Hirschberg Gábor minap szabadult gyilkosát több száz palesztin fogadta Kelet-Jeruzsálemben. *Népszava*, 2018. március 23. 7.
- CZENE Gábor
Gábrriel, a nagy hazugság. *Népszava*, 2018. március 26. 4.
- MAJTÉNYI László
Négy év folyamatos győzelem. *Élet és Irodalom*, 2018. április 6. 9.
- SPIRÓ György
Gábrriel. *Élet és Irodalom*, 2018. április 6. 9.
- MORVAY Péter
Miért akart Marx zsidómentes világot? *Hetek*, 2018. április 6. 10–15.
- NÉMETH Ványi Klári
Haláltáborokban komponált Láng György, az elfeledett tehetség. *Hetek*, 2018. április 13. 38–41.
- KÁCSOR Zsolt
Mira és a remény. *Népszava*, 2018. április 14. mell. 8. 9.
- GYŐRI Gábor
A baloldal Izraelben. *Népszava*, 2018. április 28. mell. 2.
- SEBES György
A túlélők felelőssége. *Népszava*, 2018. április 28. mell. 6.
- CZ. G. [Czene Gábor]
Nyelvbotlásból „zsidólistázás”. *Népszava*, 2018. május 4. 3.
- SZTANKÓCZY András
Megint a zsidók járnak rosszul. A legfontosabb európai országok vezetőinek kell sorra felszólalniuk a növekvő antiszemitizmus ellen. *Heti Válasz*, 2018. május 10. 24–26.
- SZELESTEY Lajos
Botcsinálta dunai hajós ostrom idején. Gergely Imre. *Népszava*, 2018. május 12. mell. 6.
- KŐBÁNYAI János
Izrael ideje. *Népszava*, 2018. június 2. mell. 2–3.
- BUNDULA István
Emberevők. Antiszemita erőszakhullám Magyarországon 1946-ban. *Magyar Narancs*, 2018. június 7. 19–21.
- SEBES György
Együtt kell élni a múlttal. A túlélők történetei segítenek, hogy ne ismétlődhessen meg a múlt. *Népszava*, 2018. június 9. mell. 2.
- ÓNODY-MOLNÁR Dóra
A migráns a leggyűlöltebb. Változatlan az antiszemita aránya. *168 Óra*, 2018. június 21. 24–25.
- HALMAI Gábor
Keresztes turul. A „keresztény kultúra védelme” és az alkotmány. *Magyar Narancs*, 2018. június 28. 43–44.
- KÁDÁR Judit
Az önérdek-érvényesítés mesterműve. Hogyan vált Tormay Cécile Bujdosó könyve a Horthy-korszak után a 21. század első évtizedeiben másodsorú is a jobboldal kultuszopusává. *Magyar Narancs*, 2018. június 28. 27–28.
- ÓNODY-MOLNÁR Dóra
Divat a tradíció. Átfogó kutatás készült a magyarországi zsidóságról. *168 Óra*, 2018. június 28. 19–21.

IZRAEL 70 ÉVES

SZŐNYI Szilárd

A Budapest – Tel-Aviv-tengely. Magyar zsidók az idén 70 éves Izrael életében. *Heti Válasz*, 2018. május 10. 27–29.

Hősújországnak 70. Körkérdés az ősi és a modern Izraelről. *Hetek*, 2018. május 11. 2–5.

MORVAY Péter

A történelem címlapjai. A modern Izrael története a *New York Times* címlapjain. *Hetek*, 2018. május 11. 9–10.

BONTA Miklós – KÖRÖSI Ivett
„A DNS-ünkben van, hogy résen legyünk.” Ma ünnepeli függetlenségének 70. évfordulóját a zsidó állam. Yossi Amranival, Izrael budapesti nagykövetével beszélgettünk. *Népszava*, 2018. május 14. 5.

KERESZTES Imre

Nevetés és sírás. Az ellenséges környezetben két évet sem jósoltak

az újszülöttnek. Izrael 70. *Heti Világgazdaság*, 2018. május 17. 34–36.

TORONYI Zsuzsa

Nemzet és emlékezet, fák és műemlékek. *Heti Világgazdaság*, 2017. május 17. 65.

SZARKA Lajos

„Összegyűjtöm fiaimat” címmel rendezett konferenciát június 3-án a Keszthelyi Hit Gyülekezete és az Immánuel Magyar–Izraeli Baráti Társaság, amelyen Izrael államának 70. születésnapjáról emlékeztek meg. *Hetek*, 2018. június 8. 42–43.

VÉLEMÉNY

KŐBÁNYAI János

„Miért hagytuk, hogy így legyen?” *Népszava*, 2018. március 26. 4.

KŐBÁNYAI János

Vonzások és (szín)választások a budapesti villamoson. *Népszava*, 2018. április 14. mell. 3.

HORVÁTH Gábor

Jövőre Jeruzsálemben. *Népszava*, 2018. május 15. 9.

FRISS Róbert

Sólet disznócsülökkel. *Népszava*, 2018. május 23. 9.

„SOROSZÁSRÓL”

ABLONCZY Bálint

Stop Soros-kampány? *Heti Válasz*, 2018. március 1. 10–12.

CSIZMADIA Ervin

A gyarlóság kora. Soros György és a magyar kormányzat. *Élet és Irodalom*, 2018. március 23. 9.

VITA

GERŐ András

Emlékezetpolitikai hiány. Ők is mi vagyunk, és fordítva. *168 Óra*, 2018. május 10. 38–41.

PÓK Attila – STARK Tamás

Remélhetünk érdemi történészvitát? Hozzászólás Gerő András cikkéhez. *168 Óra*, 2018. június 14. 46–47.

GERŐ András

Különbőségek. Vízontválasz Pók Attila és Stark Tamás cikkére. *168 Óra*, 2018. június 14. 48–49.

NEKROLÓG

KELEN Károly

A csodálkozó ember halálára. Hetvennyolc éves korában, hosszú betegség után elhunyt Berkovits György szociológus, író, újságíró, szerkesztő, az Artisjus Irodalmi Nagydíj idei kitüntetettje. *Népszava*, 2018. május 23. 12.

ZÁVODSZKY P. Árpád

Elhunyt Philip Roth. Nyolcvanöt éves korában, kedd este meghalt Philip Roth, a kortárs amerikai irodalom egyik kedvelt alakja. *Népszava*, 2018. május 24. 12.

Meghalt Berkovits György. *Élet és Irodalom*, 2018. május 25. 2.

KULTÚRA, IRODALOM, KIÁLLÍTÁS, FILM, SZÍNHÁZ, ZENE

BARABÁS Ferenc

Andaházi Katalin emlékezése (Glatter) Radnóti Miklósrá. *Somogy*, 2018. 1. szám. 59–71.

SZÁNTÓ T. Gábor

Ki beszél és kihez beszél? Füst Milán: A magyarokhoz. *Élet és Irodalom*, 2018. március 14. 13.

FICSOR Benedek

Viták és perek a Kertész-hagyaték ügyében. Két évvel a halála után még mindig nem dőlt el, ki rendelkezhet a Nobel-díjas író öröksége felett. *Magyar Nemzet*, 2018. március 27. 12.

KÖRÖSSI P. József

Konrád György 85. *Élet és Irodalom*, 2018. március 29. 4.

PÁLOS Máté

A Schmidt-Kertész szerződés. Per alatt Kertész Imre hagyatéka. *Magyar Narancs*, 2018. március 29. 22–24.

RÉVÉSZ Sándor

A zongora zen mestere. (Schiff András.) *Heti Világgazdaság*, 2018. április 5. 39.

URBÁN Csilla

Bezár a Spinoza Színház ideiglenesen. *Népszava*, 2018. április 6. 13.

NÉMETH Ványi Klára

Le akarta kottázni művét, ez tartotta életben a lágerben. Száztíz évvel ezelőtt született Láng György, az elfeledett zeneszerző, *A Tamás-templom karnagya* című regény írója. *Magyar Nemzet*, 2018. április 4. 12.

BÁN Zoltán András

Egy göröngytelen pálya. Porzó (Ágai Adolf): *Utazás Pestről – Budapestre 1845–1907*. *Magyar Narancs*, 2018. április 19. mell. 10–11.

KÁNTOR Péter

Konrád György 85. *Mozgó Világ*, 2018. május 97–99.

KŐBÁNYAI János

Magányos magyar kozmosz (Pásztor Béla és költészete). *Tűzoltó*, 2018. május 1–18.

SEBES György

Hódító klezmer Fegyával. Sikerral megy a Kálmán Imre Teátrumban Jávori Ferenc estje. A művész prózában és muzsikáival idézi fel életének főbb állomásait. *Népszava*, 2018. május 12. 12.

BALOGH Gyula

Felejtés ellen. Tabudöntő, politikai áthallásokkal teli előadás a Závada Pál regényéből készült Egy piaci nap. *Népszava*, 2018. május 15. 12.

MARIK Noémi

Fröcsögő gyűlölet. Závada Pál–Mohácsi István–Mohácsi János: *Egy piaci nap*, Radnóti Miklós Színház. *Vasárnapi Hírek*, 2018. május 19. 20.

RÁDAI Andrea

Akolmeleg. Závada Pál: *Egy piaci nap*. (Radnóti Színház.). *Magyar Narancs*, 2018. május 31. 32.

IMRE Zoltán

A felmutatott és az elrejtett „zsidó”. *A velencei kalmár* a Nemzeti Színházban, 1940 és 1986. *Jelenkor*, 2018. 6. szám. 667–676.

- RÓZSA Gyula
Egy titokzatos expresszionista. Gábor Marianne festményein a groteszk egyértelművé válik. *Népszava*, 2018. június 28. 11.
- INTERJÚK
- HEGEDŰS Réka
Holokauszt Szegeden és környékén. Interjú Molnár Judit egyetemi docenssel. 1–2. rész. *Szeged*, 2018. 1. szám. 21–25., 2. szám. 15–20.
- Az óbudai zsidóság nyomában. Beszélgetés Cseh Viktor kultúrtörténésszel, az óbudai zsidó sétá vezetőjével. Riporter Dohi Gabi. *Óbudai Anziksiz*, 2018. 1. szám. 46–54.
- SZENTGYÖRGYI Rita
Összhangzavar. Schiff András zongoraművész. *Heti Világgazdaság*, 2018. április 5. 38–39.
- Az elfojtás rongálja a lelket. Zoltán Gábor íróval Grozdits Károly beszélget. *Élet és Irodalom*, 2018. április 13. 7.
- BARÁT József
Önazonosság a hullámverésben. Yossi Amrani nagykövet Izrael és Magyarország hasonlóságairól. *168 Óra*, 2018. április 25. 30–34.
- BAZSÁNYI Sándor
Voltak. Zoltán Gábor: *Szomszéd*. Orgia előtt és után. *Élet és Irodalom*, 2018. május 4. 18.
- KÖVES Gábor
„Freud legnagyobb tévedése.” Irvin David Yalom pszichiáter, író. *Magyar Narancs*, 2018. május 10. 22–23.
- SÁNDOR Zsuzsanna
Gyilkos szomszédok. Zoltán Gábor: *Tovább él a 20. századi múlt*. *168 Óra*, 2018. május 17. 54–56.
- BALOGH Gyula
Nem tudok, és nem is akarok elmenni. A Radnótiiban mutatták be Závada Pál *Egy piaci nap* című regényének színpadi változatát, amely a kunmadarasi zsidók elleni 1946-os pogrom részleteit dolgozza fel. *Népszava*, 2018. május 19. 5.
- KÖVESDI Péter
A magyar kormány nem antiszemita. Interjú Joszef Amranival, Izrael budapesti nagykövetével. *Vasárnapi Hírek*, 2018. május 19. 12–13.
- Auschwitz könyvelője is bűnrészes. Thomas Walther német ügyvéddel, vizsgálóbíróval Fóti Tamás készített interjút. *Élet és Irodalom*, 2018. május 25. 7.
- SÁNDOR Zsuzsanna
Mindig kell valaki, akit gyűlölhethünk. Mohácsi János a múlt ismétlődő forgatókönyvéről. *168 Óra*, 2018. május 31. 54–56.
- KLING József
Nincs katarzis. Zoltán Gábor író. *Magyar Narancs*, 2018. június 7. mell. 5–7.
- MÁTRAHÁZI Zsuzsa
Magasztaló tördőfések. Az ellenséggel való együttélés kultúrtörténeti vonatkozásait is elemezte hallgatóival az irodalomtörténész, aki a Kaliforniai Egyetem professzoraként ment nyugdíjba, és a CEU-n máig vizsgáztat. Marianna D. Birnbaum. *Heti Világgazdaság*, 2018. június 7. 42–44.
- RIMASZOMBATI Andrea
A Guttman-sztori. Interjú David Bolchover brit sportkommentátorral. *Hetek*, 2018. június 15. 36–39.
- KÖNYVEKRŐL
- TOMKA Béla
A Horthy-rendszer mérlege vagy vádirata? Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon, 1919–1944*. *Múltunk*, 2018. 1. szám. 174–187.
- VESZPRÉMY László Bernát
A holokauszt Magyarországon betven év után, történelem és emlékezet. Szerk. Randolph L. Braham, Kovács András. *Századok*, 2018. 1. szám. 170–173.
- BENEDEK Szabolcs
Felébredni a saját életrajzban. Konrád György: *Falevelek szélben. Élet és Irodalom*, 2018. március 2. 21.
- LÁZÁR Júlia
„Na és akkor mi van?” Janusz Korczak: *Gettónapló. Élet és Irodalom*, 2018. március 2. 20.
- SCHÜTTLER Tamás
A szabadság nyulai. Konrád György: *Falevelek szélben. Élet és Irodalom*, 2018. március 2. 21.
- BALOGH Ernő
„A belső hívásaimnak engedtem.” Schein Gábor Füst Milán-monográfiája nemrég Artisjus-díjat kapott. *Népszava*, 2018. március 8. 11.
- N. KÓSA Judit
Tiszteletbeli úttörővezető. Búza Péter: *Éld túl az életedet!* Radó Lili történelme. *Népszava*, 2018. március 8. 11.
- KÁDÁR Judit
Híres ismeretlenek. Szapor Judit: *A világhírű Polányiak. Egy elfelejtett család regényes története. Magyar Narancs*, 2018. március 14. 28–29.
- BALOGH Gergő
Nem illan el. Schein Gábor: *Füst Milán. Élet és Irodalom*, 2018. március 29. 21.
- HERMANN Veronika
A bujkáló szörnyeteg. Gyurkovics Tamás: *Mengele bőröndje – Josef M. két balála. Magyar Narancs*, 2017. március 29. 33–34.
- BRANCZEI Anna
A leveleim én vagyok. *Különb* magyar költő vagyok. Radnóti Miklós levelezése. *Élet és Irodalom*, 2018. április 13. 21.
- FŰZFA Balázs
Betűkben a világ? *Különb* magyar költő vagyok. Radnóti Miklós levelezése. *Élet és Irodalom*, 2018. április 13. 21.
- HAKLIK Norbert
Mélyfúrás a siker alvilágába (Kőbányai János Kertész-naplójáról és Saul fia-naplójáról). *Tiszatáj*, 2018. május 73–80.

- SZABÓ Gábor**
Szűkülő terek (Heltai Jenő: *Négy fal között. Naplójegyzetek. 1944–1945*).
Tiszatáj, 2018. május. 60–66.
- BAZSÁNYI Sándor**
Voltak. Zoltán Gábor:
Szomszéd. Orgia előtt és után.
Élet és Irodalom, 2018. május 4. 18.
- BÁN Zoltán András**
Ex libris. Vajda Mihály:
Szög a zsákból. Élet és Irodalom,
2018. május 11. 19.
- FRIED Iлона**
Álom és rémálom.
Moritz Föllmer: *A Harmadik Birodalom kultúrtörténete*.
Élet és Irodalom, 2018. május 11. 21.
- VÁRKONYI Benedek**
A gyűlölet kézikönyve.
Moritz Föllmer: *A Harmadik Birodalom kultúrtörténete*.
Élet és Irodalom, 2018. május 11. 21.
- BIHARI Péter**
Ex libris. Blutman László:
A rejtélyes tiszaeaszlári per.
Élet és Irodalom, 2018. május 18. 19.
- SZARKA Judit**
„Auschwitz tüze sosem alszik ki.”
Gideon Greif – Itamar Levin:
Felkelés Auschwitzban.
A zsidó „Sonderkommando”
1944. október 7-ei felkelése.
Élet és Irodalom, 2018. május 18. 20.
- WEISS János**
„Kedves hallgatóim!”
Heller Ágnes: *A filozófia rövid története golyáknak. III. Az újkor*.
Élet és Irodalom, 2018. június 1. 21.
- SCHÜTTLER Tamás**
Sorsélmény és emlékezés.
Vajda Mihály: *Emlékezet. Idegenség. Zsidók és más idegenek*.
Élet és Irodalom, 2018. június 8. 21.
- ÁGH Attila**
A vágy pesti villamosa.
Kőbányai János: *Vonzások és (szín)választások a Magyarországi-villamoson. – Egy új korozak delelőjén*.
Népszava, 2018. június 23. mell. 3.
- MEGJELENT KÖNYVEK**
- VALLÁS**
- PUSZTAY Sándor**
Zsinagógák Szlovákiában.
Zsinagógák, zsidó temetők, emlékhelyek
Kornétás Kiadó, 2018. 207.
4500 Ft
- TÁRSADALOMTÖRTÉNET**
- BIRNBAUM, Marianna D.**
Látbatatlan történetek
Magvető, 2018. 155. 2999 Ft
- BOLCHOVER, David**
A legnagyobb visszatérés.
A legsötétebb időktől a futballdicsőségig. Guttman Béla élete Ford. Budai László és Mokány Lajos
Gabo Kiadó, 2018. 298. 3990 Ft
- FÖLLMER, Moritz**
A Harmadik Birodalom kultúrtörténete
Ford. Kurdi Imre
Corvina Kiadó, 2018. 268. 3990 Ft
- GUCZ, Oliver**
Josef Mengele eltűnése
Ford. Balla Katalin
Ulpius Baráti Kör–Művelt Nép,
2018. 270. 3590 Ft
- SZÉP Ernő**
Emberszág
Osiris Kiadó, 2018. 195. 1480 Ft
- VAJDA Mihály**
Emlékezet. Idegenség. Zsidók és más idegenek
Múlt és Jövő Kiadó, 2018. 200.
3200 Ft
- ZOLTÁN Gábor**
Szomszéd. Orgia előtt és után
Kalligram Kiadó, 2018. 392.
3999 Ft
- PRÓZAI MŰVEK**
- A rabbi és az oroszlán. Zsidó mesék, legendák, történetek*
Vál. Bajzáth Mária, ill. Herbszt László
Kolibri Kiadó, 2018. 295. 3699 Ft
- HEATHER, Morris**
Az auschwitzzi tetováló. Lale Sokolov igaz története alapján
Ford. Moldova Júlia
Animus Kiadó, 2018. 304. 3690 Ft
- KATZ Daniel**
Német disznókutya
Ford. Huotari Olga. 2. kiadás
Múlt és Jövő, 2018. 251. 3200 Ft
- SCHWARTZ, Baba**
Májusi cserebogár
Ford. Sarodi Szilvia
Athenaeum Kiadó, 2018. 240.
3499 Ft
- YALOM, Irvin D.**
A Spinoza-probléma
Ford. Komáromy Rudolf
Park Könyvkiadó, 2018. 423
3690 Ft
- FILOZÓFIA**
- HELLER Ágnes**
A filozófia rövid története golyáknak. III. Az újkor
Múlt és Jövő Kiadó, 2018. 384.
4500 Ft
- IRODALOMTUDOMÁNY**
- A holokauszt témája az irodalomban*
Szerk. Kisantal Tamás – Mekis D. János
Kronosz Kiadó, 2018. 158. 1950 Ft
- SZALAI Anna**
Hagyománymentés és útkeresés. Zsidó vonatkozású magyar regények
Gondolat Kiadó, 2018. 615.
5500 Ft
- SZLUKOVÁNYI Katalin**
Kétkedők. Irónia, önirónia és humor a huszadik századi zsidó amerikai prózában
Ráció Kiadó, 2018. 300. 2900 Ft
- NYELVÉSZET**
- SZÉCSI József**
A héber nyelv revitalizációja
L'Harmattan Kiadó–Magyar Nyelvstratégiai Intézet, 2018. 169.
1990 Ft
- KÖLTÉSNET**
- PÁSZTOR Béla**
Őszes verse. Publikált és kéziratoss művek
Múlt és Jövő Kiadó, 2018. 749.
4300 Ft
- SOÓS Magda**
Szabadulók 1944–1945
Múlt és Jövő Kiadó, 2018. 108.
2500 Ft